

Управління культури і туризму Волинської облдержадміністрації
Ратнівська районна рада
Ратнівська районна державна адміністрація
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Відділення Інституту Дослідів Волині у Вінніпезі при СЄНУ
Волинський краєзнавчий музей
Кортеліський історичний музей
Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки
Державний архів Волинської області
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України
ДП “Волинські старожитності” ДП “НДЦ “Охоронна археологічна служба України”
Інституту археології НАН України

МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ. РАТНІВЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ І ВОЛИНИ

Науковий збірник

Випуск 42

Матеріали ХLII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції,
приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року,
смт. Ратно – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року

ВОЛИНСЬКІ
СТАРОЖИТНОСТІ

Луцьк, 2012

УДК [93 + 02] (477.82) 08
ББК 63.3 (4 УКР – 4 ВОЛ) я 43+78.33
В 62

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали XLII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року, смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року. / Упоряд. А. Силюк, М. Михалевич. – Луцьк, 2012. – 396 с., іл.

У науковому збірнику вміщено статті та повідомлення учасників XLII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, яка відбулася 20 вересня 2012 року в смт. Ратне та с. Кортеліси, присвячені археології, історії, культурі та етнографії Волині та Ратнівщини в контексті української історії. Окремі розділи присвячено трагічним подіям Другої світової війни на Волині та загальним питанням волинезнавства і краєзнавчої освіти. Розраховане на науковців, краєзнавців, освітніх працівників та широке коло шанувальників минувшини.

Редакційна група: Геннадій Бондаренко, кандидат історичних наук, Олексій Златогорський, Анатолій Силюк, Микола Михалевич, Богдан Зек.

Відповідальні за випуск: Анатолій Силюк, Микола Михалевич.

Технічний редактор: Вікторія Сікачова.

Матеріали надруковані в авторській редакції.

У разі передруку посилання на науковий збірник обов'язкове.

Видання здійснене в рамках Регіональної програми з розвитку культури, мистецтва та туризму в області на 2011-2015 роки та за підтримки Ратнівської районної ради і райдержадміністрації, Фонду «Патріот Волині» та ДП «Волинські старожитності» ДП «НДЦ» «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України

© Волинський краєзнавчий музей, 2012,
© Волинська обласна організація Національної
спілки краєзнавців України, 2012
© Автори статей

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ ВОЛИНІ ТА ПОЛІССЯ. РАТНІВЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ І ВОЛИНІ, ПРИСВЯЧЕНА 70-РІЧЧЮ КОРТЕЛІСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ 1942 РОКУ»!

Початок відліку часу Ратного відноситься до 12 століття. Саму назву Ратне багато дослідників виводять від слова рать – військової сили, озброєних загонів – ратників.

Наш край не випадково називають синьою красою Волині. Ми маємо 32 голубих озера, несуть свої води по району 3 річки: Прип'ять, Турія, Вижівка. Проживають тут 52 тисячі працелюбних, доброзичливих, мудрих людей, які об'єднані в 24 сільські та селищні територіальні громади.

Ратнівський район розташований в північно-західній частині Волинської області. На півночі проходить державний кордон України з Республікою Білорусь, де Ратнівщина межує з Малоритським районом Брестської області. На північному сході вона межує з Любешівським, на сході - з Камінь-Каширським, на півдні - Старовижівським, на заході - Шацьким районами Волинської області.

В районі два селища міського типу: Ратне і Заболоття, 67 сільських населених пунктів.

Район багатий на корисні копалини, будівельні і баластні піски, значні поклади торфу, величезні запаси сапропелю. Є розвідані геологами поклади самородної міді та родовище фосфоритів.

Оскільки район прикордонний, то дружні зв'язки, обмін досвідом і просто гостинні зустрічі з сусідами-білорусами вже стали традиційними.

Активними темпами проводиться газифікація населених пунктів району.

Структурна перебудова у політичній та економічній сфері країн дала імпульс розвитку підприємницької діяльності. В населених пунктах району відкрито цілий ряд торгових точок і магазинів.

У розбудові незалежної України на Ратнівщині важливу роль відіграли такі визначні особистості, як представник Президента України в Ратнівському районі у 1992 – 1994 рр. Василь Корнелюк, колишні перші особи району, Почесні громадяни Ратнівщини Василь Струк, Микола Крутлий, Григорій Горобець.

До основного кола промислових підприємств в Ратнівському районі відноситься ЗАТ «Ратнівський молокозавод», ДП «Вігаут» ЗАТ «Хостіліа», ТзОВ «Чарівна скарбниця», промислове виробництво ДП «Ратнівського лісомисливського господарства».

В галузі сільського господарства значна увага приділяється підвищенню родючості ґрунтів.

Впроваджується науково обгрунтоване чергування культур в сівозмінах. В ряді територіальних громад району проводиться перезалуження природних сінокосів та пасовищ для громадського тваринництва.

З 2011 року в районі впроваджений потужний інвестиційний проект по освоєнню земель сільськогосподарського призначення СТзОВ «Ратнівський аграрій», силами яких вже освоєно понад 2,5 тис.га, для чого закуплено сільськогосподарської техніки на загальну суму понад 24 млн. грн., створено більше 200 робочих місць.

Важливу роль у розвитку сільського господарства краю зіграв заслужений працівник сільського господарства України, Почесний громадянин Ратнівщини Андрій Шах.

Одним з найважливіших пріоритетів в роботі влади є питання транскордонного співробітництва, залучення додаткових джерел фінансування для вирішення проблем місцевих громад та соціально-економічного розвитку територій району.

В рамках Програми розвитку ООН СВА «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» розпочато підготовку до реалізації шести проектів, по яких поступили вже перші грошові трансші.

Підприємствами району проводиться експорт продукції у більш як 30 країн СНД, Європи, Азії, Америки. Внаслідок проведення експортно – імпорتنих операцій район постійно має позитивне сальдо.

Велика увага приділяється питанню енергозбереження. З року в рік збільшуються суми коштів, які спрямовуються з місцевих бюджетів на енергозберігаючі заходи, що дає відповідний результат.

З давніх-давен наш край славиться обдарованими, працелюбними людьми, які бережуть народні традиції, звичаї та обряди, неповторними піснями, танцями, чудовими виробами майстрів народної творчості.

Для здійснення культурно-просвітницької роботи, організації дозвілля населення в районі функціонує відповідна мережа закладів культури і мистецтва - це 39 будинків культури і клубів, 35 бібліотек, Заболоттівська та Ратнівська дитячі музичні школи, Кортеліський історичний музей.

В районі працюють 13 аматорських колективів, яким присвоєно почесне звання «народний» та «зразковий». Це народна аматорська хорова капела, народний аматорський хор ветеранів війни та

праці «Журавлі», народний аматорський чоловічий вокальний ансамбль «Обрій», народний аматорський вокальний ансамбль «Мелодія», народне аматорське вокальне тріо «Зорецвіт», зразковий ансамбль сучасного танцю «Ритм», народний аматорський ансамбль пісні та музики Ратнівського РБК, зразковий хор «Благовіст» та народне аматорське тріо Заболоттівського МБК, народна аматорська концертно-художня бригада «Льонок» Гутянського СБК, народний аматорський фольклорний колектив «Діброва» Замшанівського СБК, зразковий фольклорний колектив «Золота криниця», народний аматорський ансамбль троїстих музик Величанського СК.

Кращі колективи району беруть участь у проведенні міжнародних, всеукраїнських, регіональних, обласних фестивалів та конкурсах, де неодноразово ставали лауреатами та займали призові місця.

Поповнюють народну скарбницю нашого краю чудові неповторні вироби майстрів народної творчості. Серед поширених ремесел: ткацтво, вишивання, плетиво із соломки, лози, різьба по дереву.

В 2009 році за вагомих особистий внесок у розвиток культурно-мистецької спадщини України присвоєно звання заслужений майстер народної творчості України Гайдучик Ользі Павлівні, жительці села Велимче. Її вироби постійно експонуються на районних, обласних виставках, на Міжнародному фестивалі українського фольклору «Берегиня» в м. Луцьку. Користуються популярністю вироби з традиційного поліського матеріалу-соломи Данилюк Євгенії Олександрівни з с. Гірники.

В районі 59 пам'яток культурної спадщини, які знаходяться під охороною держави. Вражає туристів пам'ятка національного значення – меморіальний комплекс «Жертвам фашизму» та історичний музей в с. Кортеліси.

У пам'ять полеглих у роки великої Вітчизняної Війни жителів Ратного у 1966 році споруджено обеліск у формі прямокутника. Окрім того у районі міського кладовища є 4 братських могили загиблих на території Ратнівщини у роки Другої Світової війни. Напис на одній із плит гласить, що тут похований герой Радянського Союзу В.П. Газін. Ще один пам'ятник В.П. Газіну встановлено в Ратному у 1978 році.

Лише у час незалежної України, в березні 1993 року у Ратному постав пам'ятник Тарасу Григоровичу Шевченку.

До переліку визначних місць Ратного належить і городище XII –XIV століття. У 1973 році на городищі встановлено охоронний знак.

Одною з визначних архітектурних споруд Ратного є церква в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці. Побудована вона у 1614 році. Нині церква Різдва Богородиці є найдавнішим пам'ятником історії і архітектури в Ратному.

Медичну допомогу жителям району надають центральна районна лікарня, дві дільничні лікарні, п'ять лікарських амбулаторій загальної практики-сімейної медицини, тридцять шість фельдшерсько-акушерських пунктів.

Основним досягненням в галузі медицини є утримання кадрового потенціалу лікарів, збереження матеріальної бази.

Основне надбання – це комп'ютерний томограф для обстеження головного мозку. Придбано нове ендоскопічне та ультразвукове обладнання, комплекс рентгенівський діагностичний з цифровою обробкою зображення, тощо.

Разом із Швейцарським проектом «Перинатальне здоров'я» було повністю змінено правила роботи пологового відділення, умови перебування пацієнтів, запроваджені партнерські пологи, створено та повністю забезпечено сучасною медичною апаратурою палати інтенсивної терапії для новонароджених.

В районі функціонує 39 загальноосвітніх навчальних закладів, з яких 24 – I-III ступеня, в тому числі один НВК «школа-гімназія», 21 НВК «школа-садок», 12 – I-II ступеня, в тому числі 6 НВК «школа-садок», 3 – I ступеня; 1 дошкільний навчальний заклад, міжшкільний навчально-виробничий комбінат, центр дитячо-юнацької творчості, дитячо-юнацька спортивна школа.

За підсумками участі в III етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад у 2011-2012 навчальному році район посів I місце в області. Понад 30 призових місць здобули школярі району в різноманітних конкурсах, турнірах, змаганнях.

Створено умови для впровадження різних форм здобуття дошкільної освіти. У дитячих навчальних закладах і навчально-виховних комплексах району функціонує 76 вікових груп.

В міжшкільному навчально-виробничому комбінаті щорічно здобувають робітничі спеціальності за 5-ма ліцензованими професіями: водій, тракторист, оператор комп'ютерного набору, кравець, діловод.

Діти охоплені заняттями в дитячо-юнацькій спортивній школі та її філіях: футбол, волейбол, баскетбол, боротьбою, легкою атлетикою.

На базі центру дитячо-юнацької творчості працює 35 гуртків, в тому числі 6 секцій Малої академії наук України.

Шановні учасники конференції!

Від імені виконавчої та представницької влади району щиро вітаємо Вас на нашій Ратнівській землі.

Бажаємо міцного здоров'я, добробуту, нових вагомих здобутків, твердої віри у гідне майбуття нашої держави.

Перший заступник голови Ратнівської
районної державної адміністрації

Тимофій Новік

Голова Ратнівської районної
ради

Микола Макарук

РОЗДІЛ I

ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ РАТНІВЩИНИ ТА НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ РАЙОНУ

Олександр ДЕМ'ЯНЮК
(Луцьк)

РАТНІВЩИНА НА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІЙ МАПІ ВОЛИНИ

Адміністративно-територіальна характеристика Ратнівський район є одним із прикордонних районів Волинської області. Він розташований у північно-західній частині Волині. По території району проходить державний кордон з Республікою Білорусь (Малоритський та Кобринський райони Брестської області) протяжністю 104 км. На кордоні розташований пункт переходу Доманове і термінал «Заболоття» [1].

На заході Ратнівщина межує з Шацьким районом, на півдні – зі Старовижівським, на північному сході з Любешівським, на сході з Камінь-Каширським районами Волинської області.

Ратнівський район Волинської області УРСР було утворено згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР у 1940 р. У 1962 р. у зв'язку з укрупненням адміністративно-територіальних одиниць він був тимчасово включений до складу Камінь-Каширського району, але вже 4 січня 1965 р. Ратнівський район був відновлений.

Площа району становить 1437 кв. км. Населення Ратнівщини складає понад 50 тис. мешканців. Близько 92% населення Ратнівського району проживає в сільській місцевості, що визначає основну сферу зайнятості населення цього регіону. Кількість населення Ратнівщини – 51,6 тис. чол., у тому числі міського населення 13,7 тис. чол., сільського населення 39,9 тис. чол. [1].

Адміністративним центром району є селище міського типу Ратне, в якому проживають більше 9 тис. осіб. У районі станом на 2012 р. нараховується 69 населених пунктів, з них селищ міського типу – 2, сіл – 67. В районі існує дві селищних та 22 сільських рад [2]. Найбільшою на території району за кількістю адміністративних одиниць є Самарійська сільська рада, до складу якої входять 8 сіл.

Економічний стан Ратнівщини асоціюється зі станом розвитку агропромислового комплексу. На території району сільськогосподарських угідь 70,6 тис. га, з яких ліси займають 53,2 тис. га. По району протікають річки Прип'ять, Турія, Вижівка. Крім того, в районі налічується 32 озера.

Мальовнича природа району налічує багато місць, які є привабливими об'єктами для залучення інвестицій та створення рекреаційних зон, розвитку зеленого туризму.

Ратнівський район багатий на корисні копалини, будівельні і болотні піски, поклади торфу, значні запаси сапропелю. На території

Ратнівщини в районі с. Жиричі розвідано поклади самородної міді, а поблизу с. Поступель знаходиться родовище фосфоритів. Промислове значення має Якушівське родовище карбонатних порід, які придатні для випалювання вапна.

У зв'язку із переважаючою кількістю сільського населення в районі відповідне спрямування має і виробництво. Специфіка Ратнівського району – аграрно-промислова. Пріоритетними напрямками розвитку господарського комплексу району є розвиток сільськогосподарського виробництва, переробної галузі. На території Ратнівщини функціонує 19 крупнотоварних сільськогосподарських підприємств, 17 фермерських господарств, 2 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи [1].

На території Ратнівського району діють державне та спеціалізоване лісгосподарські підприємства, розвиваються малі підприємства з переробки деревини, виготовлення фанери.

Історична довідка краю. Територія у верхів'ї Прип'яті, яка нині носить назву Ратнівщина, має давню історію. Більшість населених пунктів сформувалися в II половині XV – на початку XVI ст.

Ратнівські землі потерпали під час татарської навали. Після послаблення та розпаду Галицько-Волинського князівства утворилося Ратнівське князівство. Ратнівські князі на початку XIV ст. збудували між Прип'яттю і Вижівкою замок. У 1340 р. литовські князі захопили частину земель Ратнівського князівства [3, с.574].

У 1366 р., після боротьби між литовськими і польськими князями, було укладено договір, за яким частина північноволинських земель, у тому числі і Ратне з навколишніми територіями, перейшли до Польщі. У 1432 р. литовський князь Сигізмунд підписав у Городлі акт про відмову на користь Польщі від значної частини волинських земель. Була серед них і Ратнівщина.

На початку XVI ст. було утворено Ратнівське староство з центром у Ратному. Воно входило до складу Волинської землі Литовської держави. У свою чергу Ратнівське староство поділялося на Ратневську і Ветельську волості (разом 27 сіл) [3, с.575].

До складу Ратневської волості входили населені пункти: Ратне, Застав'є, Датинь, Синів, Замшани, Дубечно, Велунча, Заліси, Глухи, Самаровичі. Згодом були засновані села Мелехи, Видриниче, Поступля, Заброддя, Заболоття [4, с.182].

Ветельська волость протягом усього часу існування включала до свого складу лише чотири села: Ветли, Щедрогость, Радостов та Повіче [4, с.182].

У Ратневській волості була запроваджена фільварково-панщинна система, яка на той час

перебувала на території Східної Європи на піку розвитку [5, с.103]. Було розширено ареал замкового фільварку, а також засновано ще один – в с. Дубечно.

В добу Б. Хмельницького на території Ратнівщини діяв загін, який чинив розправу над панами та представниками католицького духовенства. Після припинення козацької боротьби Ратнівщина залишилася під юрисдикцією Польщі. Місцеве населення на повну міру відчуло на собі феодалний гніт.

Під час Першої світової війни територія Ратнівщини була окупована австро-німецькими військами. Частина населення загинула під час сильних локальних боїв, які тут відбувалися, а частина евакуювалася в східні райони.

За часу входу Ратнівщини до складу II Речі Посполитої населення регіону зазнавало утисків зі сторони місцевої польської адміністрації. Тодішній період став визначальним для формування регіону, як сільськогосподарського. Ця тенденція збереглася і в радянську добу.

Під час Другої світової війни на території району час від часу діяли партизанські загони. Ратнівщина пов'язана з ім'ям Героя Радянського Союзу В. Газіна, який під час форсування р. Прип'ять в липні 1944 р. повторив подвиг О. Матросова – закрив амбразуру фашистського дзоту своїм тілом. У 1978 р. в с.мт. Ратне було встановлено пам'ятник В. Газіну [6, с.74].

Історичні долі населених пунктів Ратнівщини. Адміністративний центр Ратнівського району – селище міського типу Ратне веде свій початок від XII ст. Перша писемна згадка про нього відноситься до 1313 р. [7, с.87]. У стародавніх документах селище згадується під різними назвами – Ратное, Ратно, Ратинь, Ратев. Кілька століть Ратне виконувало роль прикордонного міста Галицько-Волинського князівства. Назву селища асоціюють з назвою війська – «рать», яке тут перебувало, як у прикордонному населеному пункті.

Наприкінці XII ст. Ратне було взяте приступом татарськими військами, спалене і розорене. Однак, завдяки місцевим князям, містечко вдалося відбудувати.

У 1377 р. Ратне і навколишні землі вздовж верхньої течії Прип'яті були приєднані до Хомської землі в складі Польського королівства. Під час одного зі штурмів Ратненської фортеці литовськими військами, в 1431 р. замок було спалено [8, с.262].

На початку XIV ст. Ратне стає адміністративним центром староства. Проте саме містечко випадало з-під юрисдикції старост, так як королівським привілеєм польського короля Владислава Ягеллончика від 1440 р. йому було надане магдебурзьке право [9, с.235] та передано у власне володіння

князю О. Сангушку. У місті запроваджувалося самоврядування, метою якого став економічний розвиток Ратного.

У XV ст. основою соціально-економічного розвитку Ратного стало ремесло і торгівля; помітну роль продовжувало відігравати сільське господарство.

У 1537 р. Ратне переходить в королівщину, тобто до власних маєтків короля [9, с.235]. У II чверті XVII ст. Ратне поступово почало занепадати. Причинами стали географічне і геополітичне розміщення.

Після III поділу Польщі землі Ратнівщини відійшли до складу Російської імперії. Під час війни 1812 р. Ратне стало ареною бойових дій. Біля міста стояли головні сили австрійської дивізії Зігенталя, що входила до складу наполеонівської армії. 18 серпня 1812 р. Ратне та навколишні села були звільнені від французької армії, проте саме містечко було практично зруйноване вщент.

На початку XX ст. в Ратне прийшли капіталістичні відносини. В містечку з'явилося кілька капіталістичних підприємств. Щорічно тут відбувалося шість ярмарків.

За 14 км від районного центру розташоване с. Броди, яке входить у Гірниківську сільську раду. До кінця XVIII ст. постійного поселення на території с. Броди не було. Люди жили в с. Гірники. Сюди вони виганяли пасти худобу. Місцевість була болотиста і утворились стежки, залиті водою, які називали «бродами». Звідси і походить назва села. Броди заснувала родина Мерчуків, яка переїхала сюди з Гірників і поселилася на придатній для обробки землі (кінець XVIII ст.). Біля них виникли господарства інших селян. У XIX ст. село складалось з 8-10 дворич, які утворювали родинні хутірці.

Найбільше село Ратнівського району – Велимче (раніше – Велимчани). Його площа – 4,918 тис. кв. км. Заснування поселення на території села датується 1500 р. Повз село протікає р. Турія. В селі розташоване о. Вінок.

У Велимчі є і о. Гниле. Його поверхня нагадує трясовину, через яку просочується вода. За легендою, озеро утворилося на місці колишнього поселення. Місцевий люд був дуже грішний. Бог покарав це село: лише одна сім'я врятувалася. Тепер можна побачити дерев'яні бруси, які спливають на поверхню озера, а також уламки дзвона.

Місцева Покровська церква побудована ще в 1661 р. за дозволом Ратненського старости С. Чернецького та благословення єпископа Холмського і Белзького Якова Суші. Простояла вона 149 р., аж поки не трапилася біда. У 1809 р. на Великдень сталася пожежа – храм згорів. Жителі села у 1810 р. побудували нову дерев'яну церкву, меншу від попередньої, без іконостасу і царських врат, з одним лише кіотом і престолом зі східної сторони

[10, с.164]. У 1825 р. поряд із церквою було зведено дзвіницю на 6 дзвонів.

В історії священників Свято-Покровської церкви звертає на себе увагу факт надзвичайно тривалого служіння багатьох з них у храмі. Так, Ієрей Степан Михалевич служив тут з 1682 по 1760 р. – тобто понад 78 років. В історію церков Ратнівщини він увійшов не тільки як довгожитель (прожив понад 100 р.), а й тим, що в ті часи залишився вірним православної вірі.

Селище міського типу Заболоття розташоване в мальовничих місцях на піщаних підвищеннях, які на заході переходять в ліси. З півдня і сходу, де були непрохідні болота, – нині меліоровані простори ланів. На північному сході від селища знаходяться о. Тур (Турське), на півночі – о. Довге. У центрі селища – о. Чорне, на заході й півдні – озерця Ковпини і Корець.

На території Заболоття знайдені матеріальні пам'ятки давніх мешканців краю (кам'яні знаряддя праці доби бронзи: кам'яна сокира, наконечники списа). Однак слідів давнього городища не встановлено, оскільки поселення виникло порівняно пізніше, ніж навколишні села.

Перша писемна згадка про поселення відноситься до 1501 р. Однак назви Заболоття в люстрації ще нема. Натомість називаються Старі і Нові Заліси. У кінці XVI ст. Нові Заліси остаточно стали називатися Заболоттям.

Щодо заснування поселення, то серед місцевого населення передається легенда, яка записана в різних варіантах. У ній оповідується про княжну, а в інших версіях – про королеву, яка їхала з Ратного через ліси, згодом через село Заліси. Дуже важко їй було переїхати через непрохідне велике болото між нинішніми Залісами і Заболоттям – трясовина поглинала обози. Нарешті, перебравшись через глибокі багна на піщані пагорби, де довго відпочивала зі світою, вона звеліла збудувати тут мешкання, що стало основою майбутнього села.

Заболоття в далекі часи було власністю різних вельмож. У кінці XVI – на початку XVII ст. Заболоттям володіла Кашевська й здавала село в оренду Чолганському. Не задовольнившись орендною платою, вона посилала свою челядь до Заболоття, щоб додатково здійснювати різні побори, на що скаржився Чолганський. З 1629 р. поселення було орендною власністю О. Яловицького. До 1822 р. селом володів граф Красницький, а опісля, до 1840 р. – генерал Шестаков. Після останнього Заболоття переходить у державну власність – казну.

На західному березі о. Тур розташувалося с. Тур, перша писемна згадка про яке датується 1410 р. Польський історик Я. Длугош згадує про це поселення у контексті підготовки польського короля Владислава Ягайла до Грюнвальдської битви. На той час с. Тур перебувало у складі Холмської

землі Руського воєводства. Наприкінці XV ст. село було спалене татарами, однак невдовзі люди повернулися на цю землю. Насамперед цьому сприяли природні умови для господарства і промислів. Навколо села розкинулися ліси де виробляли поташ, ванчос, клепки та озера Тур, Святе і Довге багаті на рибні запаси. Так, у 1501 р. поборовий реєстр подає відомості про наявність в с. Тур 40 дворич.

Після третього поділу Польщі с. Тур відійшло до Заболотської волості Ковельського повіту. У 1849 р. тут налічувалося 123 двори і 1014 мешканців, а в 1906 р. – 298 дворів і 1648 осіб [11, с.149].

Одне із найдавніших сіл Волині – с. Замшани Ратнівського району. Воно вперше згадується в писемних джерелах у 1500 р. Розташовані Замшани в низинній болотистій місцевості. Звідси, власне, і походить назва цього населеного пункту, яка вказує на місце його розташування – «за мохами» [12, с. 158].

У 1809 р. коштом парафіян в Замшанах було побудовано церкву Святого Архистратига Михаїла. Храм було споруджено на місці старої дерев'яної церкви XVII ст. У 1882 р. церква була капітально відремонтована і перебудована. З 1890 р. при церкві діяла церковноприходська школа [13, с.107].

Село Краска розкинулося над р. Прип'ять. Перша писемна згадка про поселення Крайско зустрічається в люстрації від 1565 р. У XVIII ст. с. Краска належало до Заболоттівської волості Ковельського повіту.

В с. Краска знаходиться дерев'яна церква Успія Пресвятої Богородиці, побудована у 1783 р. Поряд з нею побудована дерев'яна дзвіниця. Храм був відреставрований у 1870 р. До сьогоднішніх днів церква Успія Пресвятої Богородиці залишилася не зруйнованою завдяки тому, що у 1979 р. будівля була внесена до реєстру пам'яток архітектури місцевого значення [14, с.199].

На північному заході Ратнівського району розкинулося с. Жиричі. Вперше згадується в податковому реєстрі в 1500 р. Назва, ймовірно, походить від пасовищ, які в той час називали «жиром». Неофіційно село ділиться на кутки: «Тужин», «Мороза», «Баранівка», «Вигін», «Вуцні». На території села знайдено потужне родовище міді, яке не розробляється.

Село Здомишель відоме з середини XVI ст., як місце поселення служивих людей з Рутенського замку. На території села існувала дерев'яна церква XVI ст., яка кілька разів за свою історію переходила від конфесії до конфесії. Існують писемні свідчення про захоплення православними храму в 1642 р., які забрали його в уніатів та поставили там свого священника. До наших днів ця церква не

збереглася [12, с.155].

Натомість за кошти парафіян в 1784 р. в Здомишлі було зведено дерев'яну церкву Різдва Пресвятої Богородиці [13, с.87]. Нині ця церква входить до Державного реєстру національного культурного надбання і охороняється законом [16, с.54].

Село Кортеліси відоме в історичних джерелах з 1500 р., коли воно входило до складу Ратнівського староства. Після третього поділу Польщі Кортеліси в складі Західної Волині відійшли до Російської імперії і стали власністю казни.

Лише в 1887 р. в селі відкрилася однокласна церковнопарафіальна школа на 50 дітей [17, с.229]. Однак відомим на весь світ воно стало через надто трагічні обставини, пов'язані з масовим вбивством цивільного населення.

Влітку 1942 р. каральний загін фашистів оточив село. Жителів було зігнано на майдан між церквою і школою та привселюдно розстріляно кількох сельчан за допомогу червоним партизанам.

23 вересня 1942 р. фашисти знову оточили село та навколишні хутори. Жителів розстрілювали в церкві, школі, прилеглих будівлях. Всього загинуло 2875 осіб (з них – 1620 дітей) з Кортелісів та прилеглих хуторів – Рябиного, Вепра [18]. Операцію здійснили рота «Нюрнберг» і поліцейські гарнізони Кортеліс та Ратного [19, с.143].

5 травня 1980 р. в Кортелісах відкрили меморіальний комплекс увічнення пам'яті жертв фашизму. У 1989 р. на місці розстрілу німцями в серпні 1942 р. місцевих євреїв також встановлено пам'ятник. У 1995 р., стараннями громади ратнівських євреїв з Ізраїлю пам'ятник замінили новим [6, с.70].

Таким чином, Ратнівщина на сьогодні є привабливим регіоном для здійснення туристично-краєзнавчої роботи як серед волинян, так і серед гостей волинського краю. Район має давню історію, а збережені пам'ятки дозволяють відтворити життя і побут місцевого населення упродовж кількох історичних епох.

Література:

1. Ратнівський район [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volynrada.gov.ua/map/ratnivskii-raion>.
2. Волинська область. Ратнівський район [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7502/A008?rdat1=17.06.2012&rf7571=4417>.
3. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область // Редколегія І.С. Клімаш, Н.Л. Алексеєва, А.І. Вербівська та ін. – К. : Редколегія енциклопедії УРСР, 1970. – 748 с.
4. Сидорук Т. Територіальна структура

сільської округи Ратненського староства в XVI – XVII ст. / Т. Сидорук // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Камінь-Каширський в історії Волині та України: Наук. зб.: Вип. 20: М-ли ХХ Волинської обл. наук.-практ. істор.-краєзн. конф. – Луцьк, 2006. – С. 182–184.

5. Козій А.М. Фільварок і його місце у феодалному господарстві Холмщини в другій половині XVI–XVII ст. / А.М. Козій // Проблеми слов'язознавства. – 1979. – № 20. – С. 103–107.

6. Денисюк В.Т. Ратнівська земля: історико-краєзнавчий нарис / В.Т. Денисюк, І.О. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 452 с.

7. Денисюк В.Т. Волинь: Історико-краєзнавчий нарис / В.Т. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 112 с.

8. Пясецький В. З історії районних центрів Волинської області / В. Пясецький // Минуле і сучасне Волині та Полісся: історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина. М-ли ХІІІ Волинської наук. істор.-краєзн. конф., смт. Маневичі – с. Кукли, 14 квітня 2004 р. – Луцьк, 2004. – С. 238–270.

9. Сидорук Т. Ратне – в XVI – першій половині XVII ст. / Т. Сидорук // Минуле і сучасне Волині та Полісся: історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина. М-ли ХІІІ Волинської наук. істор.-краєзн. конф., смт. Маневичі – с. Кукли, 14 квітня 2004 р. – Луцьк, 2004. – С. 234–238.

10. Корецька О. 350 років від часу спорудження Покровської церкви в с. Велимче Ратнівського району (1661) / О. Корецька // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2011 рік / Ред.-упоряд. Є.І. Ковальчук, Е.С. Ксендзук. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. – С. 163–166.

11. Бірюліна О. 600 років від часу першої писемної згадки про с. Тур, тепер Ратнівського району (1410) / О. Бірюліна // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2010 рік / Ред.-упоряд. Є.І. Ковальчук, Е.С. Ксендзук. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2009. – С. 147–150.

12. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2009 рік / Ред.-упоряд. Є.І. Ковальчук, Е.С. Ксендзук. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. – 168 с.

13. Тучемський М. Село Замшани // Тучемський М. По глухих закутках Волинського Полісся. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – С. 104–109.

14. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2008 рік / Ред.-упоряд. Є.І. Ковальчук, Е.С. Ксендзук. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. – 208 с.

15. Храми Волині: фото збірник / упоряд. Л. Бабич, В. Свистун. – Луцьк: Вісник, 2004. – 128 с.

16. Державний реєстр національного культурного надбання: (пам'ятки містобудування і архітектури України) // Пам'ятки України: історія і культура. – 1999. – № 2–3. – С. 27–63.

17. Наконечний В. Роки...Події...Люди...
Позиція: наукові та краєзнавчі нариси / В. Наконечний. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2006. – 400 с.

18. Ольховський І. Трагедія села Кортеліси і спекуляції на ній / І. Ольховський // Українська газета. – 2008. – 18–31 грудня.

19. Троневи́ч Т. Н. 70 років від дня Кортеліської трагедії / Т. Н. Троневи́ч // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2012 рік / Ред.- упоряд. Є.І. Ковальчук, Е.С. Ксендзук. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – С. 142–144.

Додатки

Витяг із Державного реєстру національного культурного надбання по Ратнівському району (пам'ятки містобудування і архітектури)

№	найменування пам'ятки	датування	місцезнаходження
Ратнівський район			
1	Хрестовоздвиженська церква	1795 р.	сmt. Заболоття
2	Дзвіниця Хрестовоздвиженської ц-ви	1877 р.	сmt. Заболоття
3	Миколаївська церква	1778 р.	с. Тур
4	Дзвіниця Миколаївської церкви	1778 р.	с. Тур
5	Михайлівська церква	1809 р.	с. Замшани
6	Церква Параскеви	1794 р.	с. Заліси
7	Церква Різдва Богородиці	17 ст.–1784р.	с. Здомишель
8	Успенська церква	1783 р.	с. Краска
9	Церква Параскеви	1830 р.	с. Самари
10	Дзвіниця церкви Параскеви	1876 р.	с. Самари

Витяг із Державного реєстру нерухомих пам'яток Ратнівського району (пам'ятки містобудування і архітектури місцевого значення)

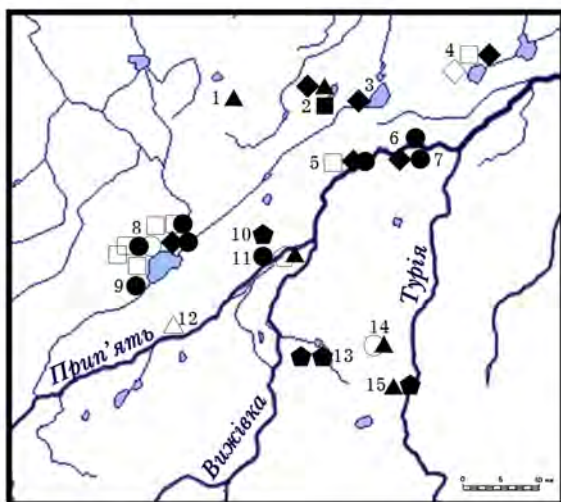
№	найменування пам'ятки	датування	місцезнаходження
сmt. Ратне			
1	Церква Різдва Богородиці	18-19 ст.	сmt. Ратне
Ратнівський район			
1	Ансамбль Покровської церкви		с. Велимче
2	Покровська церква	1661-1825 рр.	с. Велимче
3	Дзвіниця	1825 р.	с. Велимче
4	Ансамбль Дмитрівської церкви		с. Гірники
5	Дмитрівська церква	1837 р.	с. Гірники
6	Дзвіниця		с. Гірники
7	Церква Іоанна Богослова	II пол. 17 ст.	с. Заброди
8	Михайлівська церква	1934 р.	с. Гута
9	Ансамбль Хрестовоздвиженської ц-ви		с. Датинь
10	Хрестовоздвиженська церква	1860 р.	с. Датинь
11	Дзвіниця	20 ст.	с. Датинь
12	Воздвиженська церква	1856 р.	с. Датинь
13	Каплиця	поч. 20 ст.	с. Заброди
14	Успенська церква	1865 р.	с. Самари

Григорій ОХРИМЕНКО,
Володимир САВИЦЬКИЙ, Ігор МАРКУС
(Луцьк)

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ РАТНІВСЬКОГО РАЙОНУ

Ратнівський район розташований в дещо особливій поліській зоні – по обох берегах Прип'яті. Значна частина цієї території понижена. В давнину, особливо “в мокрі роки”, вона в багатьох місцях була майже непрохідною. Тому первісні люди здебільшого селилися над озерами, річками чи болотами на підвищених піщаних сухих місцях. Такі дюни відомі біля озер Тур, Самари, сіл Хабарище, Залухів та ін. Тут виявлено стоянки післядовикового часу, доби неоліту (волинська неолітична культура), мідного віку та поселення доби бронзи. Такі місця часто надзвичайно багаті на крем'яні мікролітичні знахідки, уламки кераміки та більш масивні кам'яні сокири, крем'яні

■ палеоліту	○ ранньозалізного віку
□ мезоліту	△ ранньослов'янського часу
◆ неоліту	▲ давньоруського часу
◇ енеоліту	◇ пізньосередньовічного часу
● доби бронзи	● невизначеного періоду

Рис. 1. Карта археологічних пам'яток Ратнівщини. 1 – Кортеліси, 2 – Самари, 3 – Самари Оріхові, 4 – Щитинська Воля, 5 – Піски-Річицькі, 6 – Щедрогір, 7 – Підгір'я, 8 – Тур, 9 – Заболоття, 10 – Проходи, 11 – Ратне, 12 – Краска, 13 – Замшани, 14 – Велимче, 15 – Датинь.

серпи, наконечники списів, плоскі або чотирибічні сокири та інші знаряддя.

с. Велимче

На березі озера Вінок знайдено кам'яну свердлену сокиру, яку М. Савчук передав у місцеву школу. Там же в 1995 р. Г. Охріменком знайдено двошарову пам'ятку залізного віку та Київської Русі (XI ст.).

Література:

1. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 147–148.

2. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – С. 218.

с. Датинь

На лівому березі р. Турія – городище невизначеного часу. На території села, біля школи – поселення давньоруського часу.

Література:

1. Івановський В.І. Датинь-1, поселення // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл.

2. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.

3. Кухаренко Ю. В. Средневековые памятники Полесья // САИ. – 1962. – Вып. ЕІ-57. – С. 33.

4. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – С. 218.

сmt. Заболоття

На території села знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи.

Література:

1. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.

2. Кухаренко Ю. В. Первобытные памятники на территории Полесья // САИ. – 1962. – Вып. БІ-18 – С. 22.

3. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – С. 218.

с. Замшани

Неподалік від села, в урочищі «Нодай» – курганний могильник з десяти насипів невизначеного часу.

На віддалі 500 м на південний захід від оз. Мшане на високій піщаній дюні в сосновому молодняку виявлено курганний могильник, який нараховує 7 насипів. Кургани чіткої півсферичної форми мають дещо розпливчаті краї; діаметр їх основи - в межах 10 м, висота не перевищує 1 м.

Література:

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда. – М., 1901. – Т. 1. – С. 58.

2. Гупало В. Археологічні розвідки на Волині // Studia Archaeologica: Науковий журнал з про-

блем археології та давньої історії України. – Львів, 1993. – С. 84-85.

3. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.

4. Кухаренко Ю. В. Средневековые памятники Полесья // САИ. – 1962. – Вып. ЕІ-57. – С. 33.

5. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – С. 218.

с. Кортеліси

На території села випадково знайдено залишки давньоруських жител та поховань.

Література:

1. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.

2. Охріменко Г. В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – С. 218.

с. Краска

Біля села – ранньослов'янське поселення VI–VII ст., відкрите в 1968 р. І. Русановою.

Література:

1. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.

2. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.–С. 218.

3. Русанова И. П. Карта распространения памятников типа Корчак (VI–VII вв. н. э.) // Древние славяне и их соседи. – М., Наука, 1970. –С. 96.

с. Підгір'я

В урочищі «Селиська» розвідкою Г. Охріменка 1995 р. зібрано матеріали неоліту та бронзового віку.

Література:

1. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.

2. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.–С. 218.

с. Піски-Річицькі

Поблизу села виявлено мезолітичні матеріали. Багатощарове поселення на дюні, відкрите в 1934 р. Нижній шар представляє поселення волинської неолітичної культури, а верхній – поселення тшинецько-комарівської культури.

Література:

1. Кухаренко В. Первобытныя памятники Полесья. – М., 1962. – С. 22.

2. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині.–Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.

3. Мацкевий Л. Г. Піски-Річицькі-1, пам'ятка багатощарова // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл..

4. Охріменко Г. В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія.–Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.–С. 218.

с. Проходи

За 4 км південніше села в уроч. Ясени серед заплави правого берега р. Прип'ять на піщаній дюні, що великим пагорбом підвищується на 1,5-2 м над заплавою річки, серед молодого соснового лісу виявлено курганий могильник, який нараховує 13 насипів. Курганні насипи мають чітку півсферичну форму із заглаженою вершиною; висота їх до 1,5 м. Один з курганів розкопаний і на його місці залишилися сліди шурфу, який по глибині сягав нижче рівня давнього горизонту.

Література:

1. Гупало В. Археологічні розвідки на Волині // Studia Archaeologica: Науковий журнал з проблем археології та давньої історії України. – Львів, 1993. – С. 84-85.

сmt. Ратне

В урочищі «Селисько» – сліди поселення тшинецько-комарівської культури. У 1935 р. О. Цинкаловський знайшов тут дві кам'яні свердлині, суцільно шліфовані сокири. За селищем на 2-3-метровому підвищенні серед боліт є кругле городище діаметром 60 м, обстежене в 30-х рр. О. Цинкаловським, а в 1960 р. П. Раппопортом, що зараз належить до переліку пам'яток археології під охороною держави. Зібрано кераміку, вироби з заліза, скла, прикраси XI – XVII ст. У XIII – XVI ст. тут існував замок. У XIII ст. на території Ратного був побудований монастир.

Література:

1. Дані рятувальної археологічної служби Волинської області.

2. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.

3. Мацкевий Л. Г. Ратне-1, городище // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл..

4. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.–С. 218.

5. Synkalowski A. Materiały do pradziejów

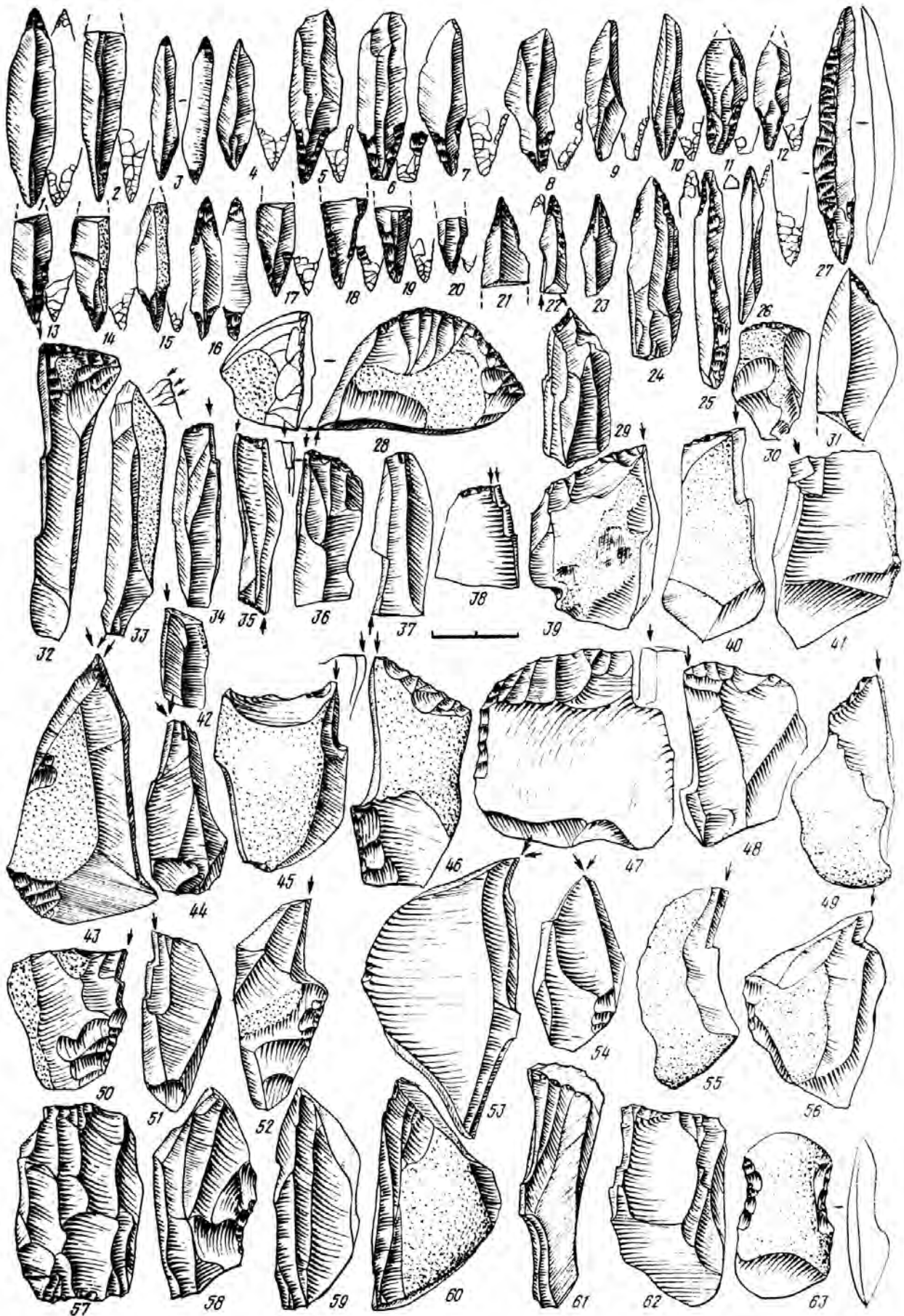

Рис. 5. с. Самари Ратнівського р-ну. Крем'яний інвентар поселення фінального палеоліту (за Л. Залізняком)

Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961. – S. 50, 191–192.

с. Самари Оріхові

На західному березі озера Оріхово – крем'яні знахідки неоліту.

Література:

1. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.
2. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.–С. 218.

с. Самари

На південній околиці села, на березі озера Лука – неолітичні стоянки волинської неолітичної культури, селище давньоруського часу. Розвідками Г. Охріменка та Л. Залізняка на південному березі озера знайдено стоянку фінального палеоліту (агрєнбурзька та свідерська культури).

Література:

1. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.
2. Кухаренко Ю. В. Первобытные памятники на территории Полесья // САИ. – 1962. – Вып. БІ-18 – С. 22.
3. Мацкевий Л. Г, Охріменко Г. В. Самари-1, стоянка // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл.
4. Мацкевий Л. Г. Самари-2, стоянки // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл.
5. Мацкевий Л. Г. Самари-3, поселення // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл.
6. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – С. 219.

с. Тур

В 20 – 30-х рр. ХХ ст. поблизу села, на дюні зібрано бл. 50 крем'яних виробів періоду мезоліту: нуклеуси, пластини, відщепи. Зберігаються у Варшавському державному археологічному музеї.

На південь від села, на західному березі озера Тур поселення доби мезоліту, бронзового та ранньозалізного віку.

На дюні, на околиці села стоянки доби мезоліту.

За 1 км на північний схід від села, на дюні серед боліт стоянки доби мезоліту.

За 2 км на північний схід від села, на дюні, в лісі стоянки доба мезоліту.

За 4 км на північний схід від села, в заплаві, на

дюні, у північній частині Турського болота сліди двошарового поселення двошарове доби мезоліту і бронзи.

Неподалік села – поселення волинської неолітичної культури та випадкові знахідки кераміки бронзового віку.

Література:

1. Артюх В.С., Мацкевий Л. Г., Охріменко Г. В. Тур-1, поселення // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл.
2. Артюх В.С., Мацкевий Л. Г. Тур-3, стоянки // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл.
3. Артюх В.С., Мацкевий Л. Г. Тур-4, стоянки // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл.
4. Артюх В.С., Мацкевий Л. Г., Охріменко Г. В. Тур-5, сліди двошарового поселення // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл.
5. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.
6. Мацкевий Л. Г. Тур-2, стоянки // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл.
7. Мацкевий Л. Г. Тур-6, поселення // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл.
8. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.–С. 219.
9. Телегин Д. Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР. – К., 1985. – С. 147.
10. Sunkalowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961. – S. 20.

с. Щедрогір

Біля села знайдено крем'яні сокири бронзового віку.

Література:

1. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.–С. 148.
2. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.–С. 219.

с. Щитинська Воля

Біля села, на піщаній дюні над озером, біля хутора «Хабарище» - поселення культури лійчастого посуду, обстежене в 30-х рр. Я. Полянським. Розвідкою Г. Охріменка та І. Кравчука в 1994 р. на північ від хутора зібрано матеріали ВНК та мезоліту. Тут також відкрито залишки трьох жител

періоду неоліту.

Література:

1. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995.–166 с.– С. 148.

2. Охріменко Г.В. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної

культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.–С. 219.

3. Мацкевий Л. Г. Щитинська Воля-1, сліди поселення // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури Волинської обл

4. Sunkalowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961. – S. 20.

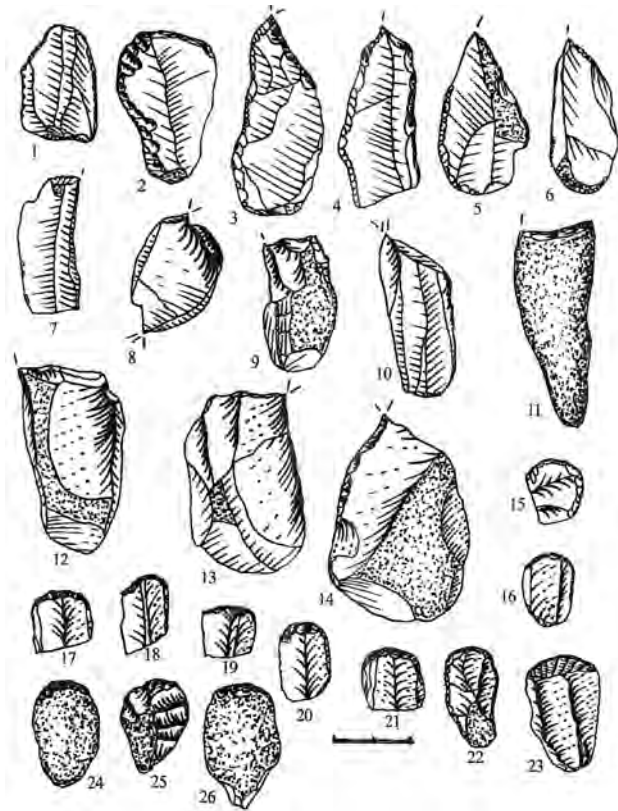

Рис. 2. с. Щитинська Воля Ратнівського р-ну. Крем'яні вироби мезоліту: різці (3-14), скребки (1,2, 15-26).

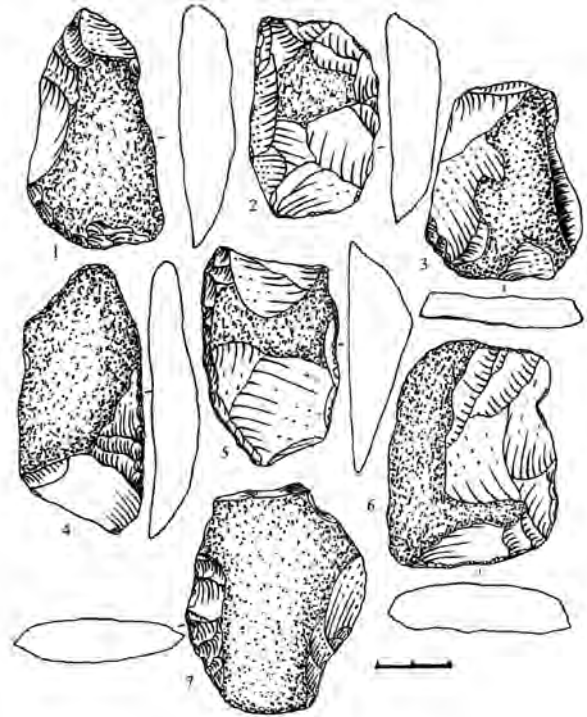

Рис. 3. с. Щитинська Воля Ратнівського р-ну. Макролітичні вироби – сокирки мезоліту.

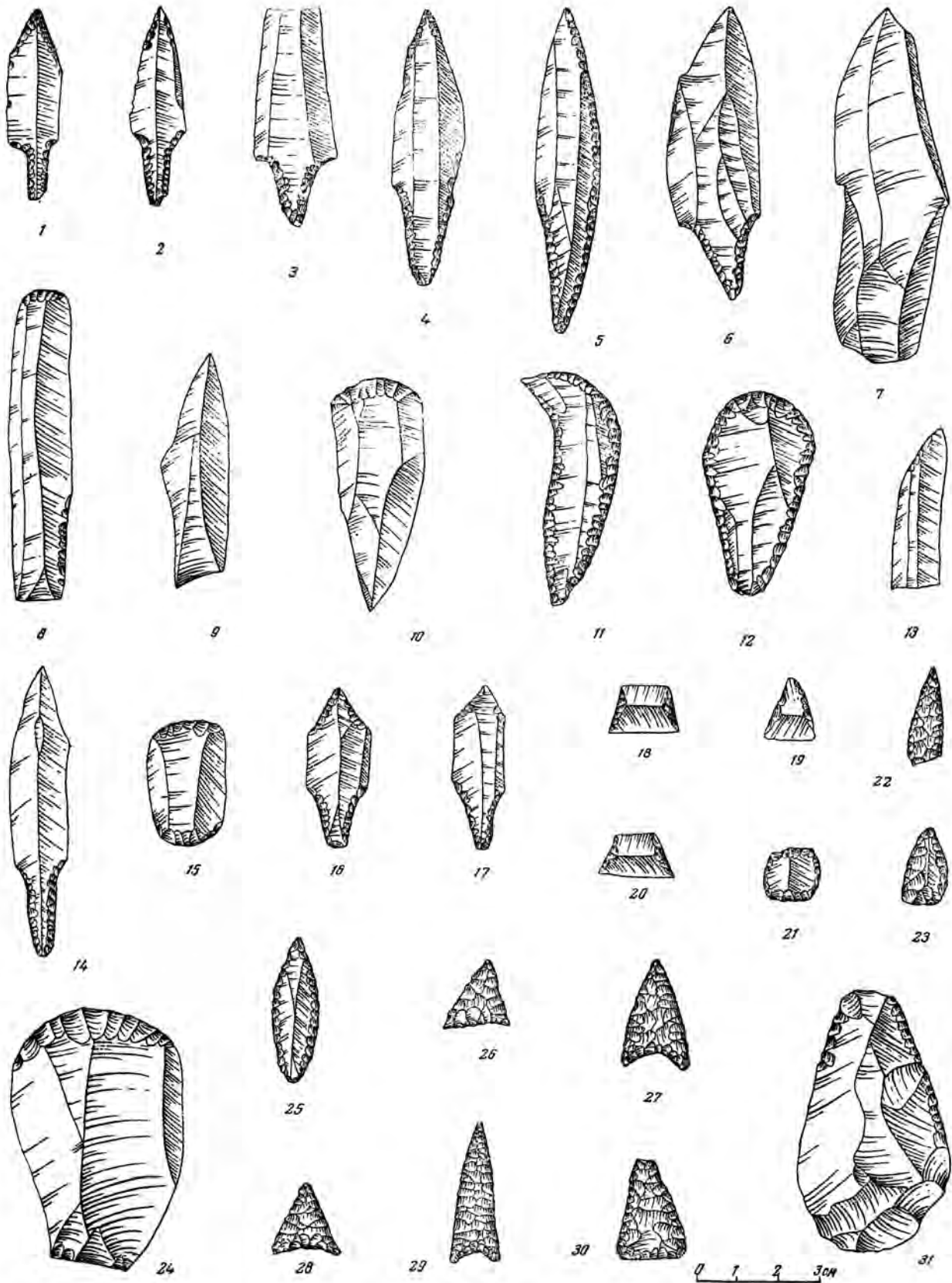

Рис. 4. Крем'яні знаряддя племен мезоліту Полісся (за Ю. Кухаренком).

1-7, 10-12, 24 - Нобель, 8 - Лібіно, 9 - Любязь, 13, 14 - Великі Телковичі, 15, 29, 31 - Городище, 16 - Мульчиці, 17 - Баранці, 18 - Хильчиці, 19, 20, 26 - Прилуки, 21 - Комарівка, 22, 27 - Мальковичі, 23 - Хабарище, 25 - Федори, 28 - Ветли, 30 - Дивин

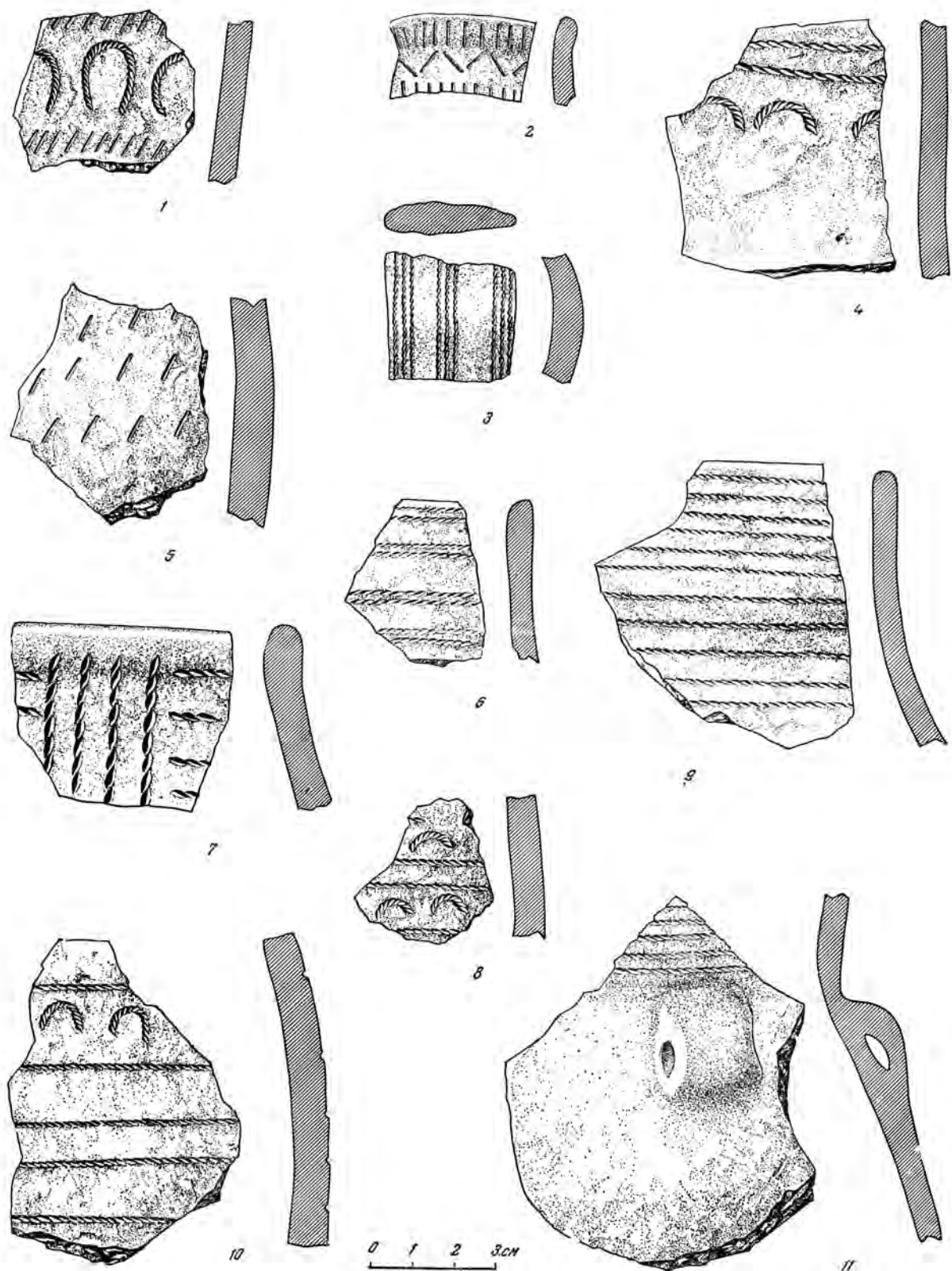

Рис. 6. Кераміка з поселень доби бронзи у верхів'ях Прип'яті (за Ю. Кухаренком)

Рис. 7. Кераміка з поселень доби бронзи у верхів'ях Прип'яті (за Ю. Кухаренком).

1, 3, 12 - Митяєвичі, 2, 9 - Іванциці, 4 - Калинковичі, 5, 6, 14 - Невір, 7 - Отвержичі, 8 - Горнове, 10 - Хотомель, 11 - Велеми-
чі, 13 - Городне, 15 - Ясенець.

Григорій ОХРИМЕНКО,
Світлана ЛОКАЙЧУК
(Луцьк)

ДОСЛІДНИКИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК РАТНІВЩИНИ

Кожна археологічна знахідка з території Ратнівщини, як всього Полісся, є дуже важливою для науки, історії нашого краю. Кам'яна сокира, крем'яні серпи, наконечники списів, рубальні знаряддя, давній посуд (навіть в уламках) – все це унікально важливі матеріали, за якими можна відтворити минуле і дізнатись, хто і коли тут жив, звідки прийшли ті люди, з ким вони мали зв'язки обміну. Як не прикро, з території Ратнівського р-ну зараз відомо лише кілька кам'яних сокирок та інших виробів доби бронзи. Якщо їх і знаходять, то дорога їх пролягає не в книги, музеї, а на ринок! Далі ці предмети опиняються або за кордоном (Польща, Німеччина, Росія і т. д.), або в приватних колекціях. Для рідного села, району вони навіки втрачені, бо ніхто не знає звідки ці знахідки походять. Так ми обкрадаємо власну історію, продаючи за кілька червонців безцінні для науки предмети. Якщо ми патріоти рідної землі, розуміємо, що наша історія – це наша гордість, такі речі потрібно зафіксувати – сфотографувати зверху, збоку, поклавши поряд лінійку, підписати, з якого села, урочища вона походить.

Справжні вчителі-історики заохочують учнів до збирання таких експонатів, бережуть їх, не продають навіть у найважчі часи, використовують на уроках про рідний край, період первісності.

У різні роки в минулому столітті в цьому регіоні проводили розвідки та розкопки такі відомі археологи, як Ісаєнко Володимир Федорович (м. Мінськ, Білорусь), доктор історичних наук Кухаренко Юрій Володимирович (м. Москва), доктор історичних наук Залізняк Леонід Львович (м. Київ), а також львівські та волинські археологи.

В. Ісаєнко в Прип'ятському Поліссі, в тому числі на півночі Волинської обл. і в межах Ратнівського р-ну зібрав досить значну колекцію матеріалів. На превеликий жаль, вона не опублікована і поки що для українських дослідників невідома.

Значні за масштабами археологічні роботи в басейні всієї р. Прип'яті провів московський археолог, уродженець Поділля Ю. Кухаренко. Ним охоплені різні періоди – від фінального палеоліту до часів княжої Русі. Під час широкомасштабних археологічних розвідок та розкопок в поле зору дослідника потрапляли пам'ятки різних

періодів, внаслідок чого було складено багато археологічних карт для усього регіону [Терський, 2010, с. 99]. У книзі цього вченого «Первобытныя памятники Полесья» (1962) знаходимо згадки про археологічні матеріали, виявлені в різні роки в Ратнівському р-ні: 1) поблизу с. Самари на берегах озера Луки перед Другою світовою війною зібрано колекцію неолітичних крем'яних знарядь (матеріали зберігаються у фондах Пінського краєзнавчого музею) [Кухаренко, 1962, с. 22]; 2) біля села Піски Річицької виявлено сліди поселення тшинецької культури [Nosek, 1947, s. 145; Кухаренко, 1962, с. 22]; 3) поблизу села зібрано перед Другою світовою війною крем'яні наконечники стріл, скребки, уламки посуду зі шнуровим орнаментом, які зберігаються у фондах Пінського краєзнавчого музею; 4) на березі озера Волянське Ю. Полянський виявив сліди поселення культури лійчастого посуду [Jażdżewski, 1936, s. 221; Gardawski, 1958, s. 300].

Експедиція під керівництвом Л. Залізняка обстежувала береги р. Прип'яті та окремих озер – у т. ч. місцевість біля с. Самари.

Пам'ятки кам'яної доби поблизу с. Самари вивчав В. Ісаєнко [Исаенко, 1976, с. 14]. У 1983 р. Г. Охріменко на південно-західному березі озера Луки виявив стоянку свідерської культури. У 1984 р. тут проводив дослідження Л. Залізняк. Стоянка знаходиться в центральній частині (площа – 200x40 м) піщаних дюн розмірами 300x400 м. Концентрація крем'яних матеріалів починається за 50 м ввід краю озера. Всього тут Л. Залізником зібрано 359 кременів, не враховуючи відщепів. Серед них 22 нуклеуси-заготівки (17 двоплощинних). Серед виробів 45% становлять ножеподібні пластини. Серед знарядь – 30% наконечники стріл, 50% – різці. Скребок для оброблення шкір тварин та дерев'яних знарядь виявлено лише 4, а свердел всього 5 [Залізняк, 1989, с. 61–63].

Нижче подаємо стислий виклад біографій згаданих дослідників.

Ісаєнко Володимир Федорович. Володимир Федорович Ісаєнко – білоруський археолог, канд. іст. наук. Народився 15 грудня 1928 року в м. Горки Могильовської обл. У 1951 р. закінчив Гомельський педагогічний інститут. Працював учителем, директором школи. З 1964 р. – співробітник Інституту історії АН Білорусі. Після захисту кандидатської дисертації в 1974 р. – старший науковий співробітник цієї наукової установи.

У 1960-ті роки з ініціативи В. Ісаєнка досліджено значну кількість пам'яток кам'яної доби Полісся. Він робив розвідки на багатьох палеолітичних стоянках навколо озера Нобель, у басейні Прип'яті (1977 р.), проводив поверхневі

Рис. 1. Ісаєнко
Володимир Федорович.

збори археологічних матеріалів на піщаних дюнах біля сіл Сенчиці, Омита та Нобель. Завдяки його роботам досліджено багато інших палеолітичних комплексів: Бобровичі I, Ополь II, Пульмо I, Любиковичі, Мар'янівка тощо. Ці пам'ятки датуються кінцем палеоліту і характеризуються

наявністю свідерських матеріалів, зокрема і вербовистих наконечників стріл на пластинах [Ісаєнко, 1968, с. 18-25].

На початку 1970-х рр. В. Ісаєнко продовжував вивчення пам'яток західної частини Прип'ятського Полісся. Він констатував відсутність надійних та повних відомостей про мезолітичні матеріали цього регіону, що не дало йому можливості вирішити питання про історичну долю тогочасного населення. Проте він провів значні розвідки по обох берегах Верхньої та Середньої Прип'яті та відкрив при цьому "17 пам'яток, належних до мезоліту та фінального палеоліту, а також 12 поселень, на яких виявлено ранньонеолітичні матеріали" [Ісаєнко, 1976, с. 27]. Усі ці пам'ятки були зафіксовані на карті [Ісаєнко, 1976, с. 8, рис. 1], яка охоплює Любомльський, Ратнівський, Любешівський та інші райони Волинської і Рівненської областей (зібраний матеріал був перевезений до м. Мінська). Однак варто зауважити, що цей дослідник не завжди проводив чітку межу між фінальнопалеолітичними та мезолітичними пам'ятками і часто усі виявлені стійбища зараховував до мезоліту [Охріменко, 2007, с. 7].

Як зазначається в енциклопедії "Археологія і нумізматыка Беларусі", В. Ісаєнко відкрив на території Полісся понад 300 пам'яток кам'яного і бронзового віків, досліджував 14 стоянок. Вивчав дніпро-донецьку, німанську, свідерську та ін. культури [Археологія..., 1993, с. 291]. В. Ф. Ісаєнко – один із співавторів колективних праць: "Археологическая карта Белоруссии" (вип. 1, 1968), "Нарысы па археалогіі Беларусі" (ч.1, 1970), "Гісторыя Беларускай ССР" (т.1, 1972), "Беларуская археалогія" (1987), авторської монографії "Неоліт Прип'ятского Полісся" (1976) та ін.

Кухаренко Юрій Володимирович (1919–1980). Ю. В. Кухаренко народився 2 квітня 1919 року в с. Чаплі Летичівського району Хмельницької

Рис. 2. Кухаренко
Юрій Володимирович.

обл. У 1936 р. вступив на Вищі музейні курси Народного комітету просвіти РСФСР. Протягом 1938–1943 рр. служив на Тихоокеанському флоті. У 1943 році екстерном закінчив історичний факультет Харбаровського педагогічного інституту. Після

захисту кандидатської дисертації в 1951 працював науковим співробітником Інституту археології АН СРСР.

З самого початку наукової діяльності його цікавила історія та археологія Полісся, Верхнього і Середнього Подніпров'я. Він вивчав археологічні пам'ятки милоградської культури (кургани Дубай), зарубинецькі могилиники і поселення Отвержичі, Воронино, Велемичі (остання пам'ятка Ратнівського р-ну) та ін., поморські могилиники.

За час багатолітніх експедицій Ю. В. Кухаренко зібрав і систематизував дані про археологічні пам'ятки Полісся різночасових епох – від неоліту до середньовіччя і показав, що ця територія з давнього часу була заселена людьми. Результатом цих робіт були три випуски "Сводов археологических источников": "Памятники железного века на территории Полесья" (1961), "Средневековые памятники Полесья" (1961), "Первобытные памятники Полесья" (1962). В цих книгах подано описи відомих пам'яток, карти з позначеними поселеннями, могилиниками та окремими знахідками, також якісно виконані світліни та малюнки зібраних речей. Серед них знаходимо артефакти з Ратнівщини та сусідніх районів. Праці вченого стали основою для реконструкції історії населення південної Білорусі і північної України в 1 тис. до н. е. – 1 тис. н. е.

На Поліссі Юрій Володимирович відкрив і розкопав могилиники зарубинецької культури (Велемичі I та II, Воронино, Отвержичі). У монографії "Зарубинецкая культура" (1964 р.) він першим подав повну характеристику цієї культури, окреслив ареал її поширення та локальні особливості, розробив типологію знахідок, хронологію пам'яток, висловив припущення щодо генезису цієї археологічної культури [Археологія і нумізматыка, 1993, с. 359–360]. У 1965 р. Ю. В. Кухаренко захистив докторську

дисертацію на тему: “Древнее Полесье”.

Добре знання археологічних матеріалів сусідньої з Поліссям Польської Республіки дало змогу вченому написати книгу “Археология Польши” (1969), яка стала довідковим виданням для всіх, хто цікавиться археологією земель сусідньої держави.

Дослідник володів даром інтуїції та вмінням узагальнювати археологічні дані, визначати розрізнені та випадкові знахідки, вписувати їх у систему відомих науці культур. Так, він першим звернув увагу на слов'янську ліпну кераміку зі знахідок біля м. Житомира і порівняв їх з артефактами пражського типу в Середній Європі. Це відкриття поклато початок вивченню ранніх слов'ян VI–VII ст. на території Східної Європи. Еталоном слов'янських старожитностей другої половини I-го тис. н. е. стало досліджене ним широковідоме тепер городище Хотомель VII–X ст. У 60-ті роки Ю. В. Кухаренко досліджував могильник біля Брест-Тришина, порівнюючи його матеріали з пам'ятками Нижньої Вісли, простежив проникнення на територію Східної Європи гото-гепідських племен. За матеріалами досліджень учений надрукував монографію, яка вийшла у світ у 70-ті роки.

Наукові праці професора Ю. В. Кухаренка містять у собі значний матеріал з території північно-західних земель України, що має аналогії з культурами початку I тисячоліття н. е. в Середній Європі. Помер учений 6 січня 1980 р.

Залізник Леонід Львович. Ім'я доктора історичних наук, професора Л. Л. Залізника відоме не тільки колегам-археологам, а й широким колам громадськості. Його голос можна чути по радіо – в авторських передачах, присвячених історико-археологічній тематиці й актуальним питанням наукового та суспільного життя України.

Народився Л. Л. Залізник 19 січня 1951 р. в Києві. Через місяць після народження сина його батька – Левка Митрофановича Залізника вислали до Сибіру як “ворога народу”. Незабаром заарештували й матір. Тому дитячі роки Леоніда пройшли у тійки, в м. Амвросіївка на Донбасі. Археологією зацікавився ще в шкільні роки – відвідував археологічний гурток. Пізніше, у 70–80 рр., Леонід Залізник сам керував археологічним гуртком Палацу піонерів, активно залучаючи школярів до вивчення мезолітичних стоянок навколо Києва.

З 1972 року працює у відділі археології кам'яного віку Інституту археології НАН України, одночасно навчаючись на вечірньому відділенні історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Шевченка. У 1979 р. успішно захищає кандидатську дисертацію “Мезоліт Південно-Східного Полісся”. На цей

час об'єктом вивчення для Л. Л. Залізника стала вся територія Українського Полісся – від Західного Бугу до Подесення.

Від 1983 р., у зв'язку з призначенням відповідальним за підготовку Зводу пам'яток археології Рівненської та Волинської областей, дослідник знову концентрує увагу на Західній Волині, щорічно обстежує вже відомі пам'ятки, відкриває і розкопує нові. Особливо плідними були дослідження “кущів” свідерських пам'яток біля волинських озер Нобель, Люб'язь, Омит, Самари, Лютка, стоянок Переволоки, Мульчиці, Рудня, Сенчиці, Воронцово, Данилово, Даріпин, Грушвиця, Красносілля, Балаховичі, Кричельськ, Березно, Тутовичі, Хрінники та ін. У цей же період – до кінця 80-х років – досліджувалися стоянки інших мезолітичних культур: кудлаївської (Люботинь 3, Омит, Поляни, Криниця 1 і 2) та яніславицької (Сенчиці 5а, Непірець, Переволока 2, Рудня 1, Корма). Своєю діяльністю в Українському Поліссі Л. Л. Залізник ліквідував велику білу пляму на карті мезолітичної Європи [Кухарчук, Конча, 2010, с.142].

Із середини 80-х рр. минулого століття Л. Л. Залізник активно розробляє методику реконструкції способу життя первісних суспільств на ґрунті етно-археологічного моделювання. Результати багатолітнього вивчення фінального палеоліту й мезоліту Полісся стали основою докторської дисертації “Населення Полісся у фінальному палеоліті та мезоліті”, захищеної у 1989 р.

Загалом у творчому доробку професора Л. Л. Залізника близько 300 наукових праць, з яких 12 монографій, чотири навчальні посібники для вищих навчальних закладів, чотири науково-популярні книги, авторські розділи в численних колективних монографіях. І це без урахування понад півсотні науково-популярних статей в журналах і газетах, кількох авторських програм на радіо, через які вчений доносить до широкого загалу власну компетентну думку та колосальний багаж знань, які виходять далеко за межі археологічної науки. До наукових інтересів вченого належать проблеми походження індоевропейців, україногенез, питання фінального палеоліту та мезоліту України, Прибалтики, Східної Європи, реконструкція мисливських суспільств кам'яної доби.

Його наукові погляди й концепції добре відомі далеко за рубежем — зокрема, дві монографії, присвячені фінальному палеоліту і мезоліту Полісся (1995, 1997), видані англійською мовою в Берліні й Оксфорді.

Література:

1. Археологія і нумізматыка Беларусі : энцыклапедыя / Рэд. В. Гетаў. – Мінск: Беларуская эн-

цыклапедыя ім. П. Броўкі, 1993. – С. 359–360.

2. Археалогія і нумізматыка Беларусі : энцыклапедыя / Рэд. В. Гетаў. – Мінск: Беларуская энцыклапедыя ім. П. Броўкі, 1993. – С. 291.

3. Археологическая карта Белоруссии / Исаенко В. и др. – Минск : Польша, 1968. – Вып. 1. Памятники каменного века. – С. 18–25.

4. Видатні дослідники української археології: тексти лекцій / Уклад. В. А. Рудий. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С.113–115.

5. Залізник Л. Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита : [монография] / Л. Л. Залізник. – К. : Наук. думка, 1989. – 176 с.

6. Залізник Л. Л. Нові мезолітичні пам'ятки Волинського Полісся / Л. Л. Залізник, Г. В. Охріменко // Археологія. – К. : Наук. думка, 1985. – № 52 – С. 86–98.

7. Залізник Л. Л. Передісторія України X–V тисячоліття до н. е. / Л. Л. Залізник. – К. : Наук. думка, 1998. – 307 с.

8. Исаенко В. Неолит Припятского Полесья / В. Исаенко. – Минск : Наука и техника, 1976. – 123

с.

9. Кухаренко Ю. В. Зарубинецкая культура / Ю. В. Кухаренко // Свод археологических источников. – М., 1964. – Вып. Д. 1-19. – С. 5–67.

10. Кухаренко Ю. В. Могильник II–IV вв. н.э. в г. Любомле / Ю. В. Кухаренко // КСИА. – 1971. – Вып. 128. – С. 97–99.

11. Кухаренко Ю. В. Первобытные памятники Полесья / Ю. В. Кухаренко // САИ. – 1962. – Вып. Б1-18. – 24 с.

12. Кухарчук Ю. В. До 60-річчя Леоніда Львовича Залізняка / Ю. В. Кухарчук, С. В. Конча // Археологія. – 2010. – № 4. – С. 140–144.

13. Охріменко Г. Фінальнопалеолітичні пам'ятки Прип'ятського Полісся та району Шацьких озер / Г.Охріменко, І. Маркус, М. Собуцький // Минуле й сучасне Волині й Полісся: Любомль в історії України та Полісся. Науковий збірник. – Луцьк, 2007. – Вип. 25. – С. 7–13.

14. Терський С. Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині / С. Терський. – Львів : Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2010. – С. 99, 101–102, 215, 220–221.

Сергій ПАНИШКО
(Луцьк)

УКРІПЛЕННЯ ТИПУ «MOTTE AND BAILEY» У СМТ. РАТНЕ

Помітним явищем у історії Волинської землі XIV – XV ст. виступало Ратенське князівство, яке будучи цілісним політико-адміністративним та соціально-економічним організмом, успадкувало давньоруські традиції на території Волинського Полісся. Разом з цим, входячи до складу коронних земель вже з другої половини XIV ст. воно знавало відчутних західних впливів, у тому числі і у фортифікаційному будівництві. Найбільш показовим у цьому відношенні став Ратенський замок, залишками якого є городище на околиці сучасного смт. Ратне.

За даними П.О. Раппопорта, який проводив обстеження пам'ятки на рубежі 50 – 60 років ХХ ст., це городище розміщене на острові висотою до 2 – 3 м серед боліт. Воно має форму округлого підвищення діаметром 60 м, вхід на яке прослідковується із західної сторони. На східному краю підвищення на момент обстеження П.О. Раппопортом зберігся земляний пагорб висотою близько 2 м з верхнім майданчиком діаметром 12 м. (рис. 1). На думку дослідника, цей насип був основою вежі, спорудженої у XIV ст. Найраніший керамічний матеріал із Ратнівського городища П.О. Раппопорт відніс до ХІІ ст. [11, с. 31, 141, рис. 23].

У 2010 р. в різних частинах городища експедицією ДП «Волинські старожитності» було закладено шість шурфів розмірами 2x2 м кожний. Стратиграфія шурфів показала перевідкладений характер ґрунту до позначки – 0,4 м від сучасної поверхні, що пов'язано з інтенсивною оранкою на пам'ятці впродовж останніх 20 років. Культурний шар являє собою гумусований супісок світло-коричневого кольору із вмістом глиняної обмазки, попелу, фрагментів кераміки і залягає у різних частинах городища до глибини – 0,6 – 1,0 м від сучасної денної поверхні. Серед чисельного керамічного матеріалу, виявлено у шурфах та на поверхні пам'ятки дослідники виділяють ліпну та кружальну кераміку VIII – IX ст., і припускають існування городища вже у ранньослов'янський час. Виявлено також фрагменти кружальної кераміки давньоруського часу ХІІ ст., ХІV ст., ХVІ ст., ХVІІ – ХVІІІ ст. [5].

За час, що пройшов після обстеження пам'ятки П.О. Раппопортом, городище зазнало суттєвих руйнувань. Внаслідок розорювання його поверхні було частково пошкоджено культурний шар на багатьох ділянках самого городища, а також значно знівельовано контури на-

сипного пагорбу у його східній частині. На даний час можна констатувати, що план Ратнівського городища, знятий П.О. Раппопортом, найточніше відобразив сучасний зовнішній вигляд пам'ятки і зафіксував її морфологічні особливості.

Більшість дослідників, слідом за П.О. Раппопортом, відносили Ратнівське городище до типу пам'яток, повністю підпорядкованих захисним властивостям місцевості, відносячи його до підтипу острівних городищ [11, с. 31; 7, с. 36]. Згідно нової, розробленої М.П. Кучерою класифікації, городище відноситься до типу простих, розташованих на підвищеннях [6, с. 31.]. Разом з цим, відзначаючи наявність на городищі земляного пагорба і проводячи аналогії за цією ознакою з Горзвинським городищем, вчені, на нашу думку, не приділили даному важливому конструктивному елементу укріплень належної уваги. Стосовно насипу на майданчику Горзвинського городища відзначимо, що, за свідченнями місцевих жителів він був насипаний у роки другої спітової війни, як пам'ятний курган.

Стосовно Ратнівського городища, то не заперечуючи принципу класифікації П.О. Раппопорта, що базувався на ступені залежності укріплень від природних чинників, вкажемо на можливість віднесення цієї пам'ятки, у відповідності до європейських підходів, до укріплень типу «motte and bailey». Такий підхід дозволить виділити, а у подальшому і археологічно дослідити сутнісні ознаки не тільки фортифікаційних споруд, але і суспільно-політичну роль городища у період функціонування. Подібні укріплення з невеликим але високим земляним пагорбом на Волині відомі у с. П'ятидні та с. Фалемичі поблизу м. Володимира-Волинського.

«Motte» – це високий пагорб із крутими схилами та баштою на вершині, яка використовувалась для проживання, а у випадку військової небезпеки і як оборонна споруда. У ранньому періоді функціонування таких укріплень, коли елементи оборонних конструкцій зводились із дерева, земляний насип був головним довговічним елементом у їх оборонній системі. У певній мірі він, разом з дерев'яною вежею був прообразом пізнішого донжону. Поряд з насипним пагорбом розміщувалась менш укріплена ділянка – «bailey», тобто двір, який був обведений ровом та валом з частоколом. Тут знаходились господарські будівлі. У випадку з Ратнівським городищем за його зовнішніми морфологічними ознаками з «motte» можна пов'язати земляний пагорб у східній частині підвищення серед болота, а з «bailey» власне саме це підвищення.

Поширення укріплень типу «motte and bailey» у Західній Європі пов'язане із зростанням лицарського стану та норманською експансією. У Північній Франції вони з'явилися у Х ст., згодом

поширилися на всій півночі континенту, а після норманського завоювання у XI ст. почали масово споруджуватись і у Англії. Поширюючись на схід, у XIII ст. такі укріплення почали зводитись у Польщі. Головним їх достоїнством таких укріплень була відносна легкість, швидкість і простота спорудження, що не потребувало кваліфікованої робочої сили, дорогих матеріалів та інструментів. Вони суміщали у собі оборонні та господарські функції. Сама назва цього типу пам'яток вказує на таке поєднання.

Оскільки укріплення типу «*motte and bailey*» у Західній Європі споруджувались залежними феодалами, у першу чергу лицарями, з великою вірогідністю можна говорити про оформлення сучасного зовнішнього вигляду Ратенського городища у період виділення його як приватного адміністративного осередку – феодалного замку. Це могло статись після 1366 р., коли Ратен, можливо, був центром волинських володінь Олександра Коріятовича; після 1377 р., коли місто стало центром удільного Ратенського князівства Федора Ольгердовича; та після 1443 р., коли частина колишнього удільного князівства з Ратеном була закріплена за Сангушком Любартовичем, але вже як вотчинне володіння.

У писемних джерелах Ратен вперше згадується у тексті угоди 1366 р. про розмежування польських і литовських володінь на Волині після завоювання її західної частини поляками: «А Володимир королеві (Казимиру – С.П) дістався з такими волостями: Городлом, Любомлем, Турійськом, Ратевом, Кошером, Влучимом» [4, прим. 3]. Ця згадка надійно фіксує існування Ратена у середині XIV ст. як центру окремої державної волості, що передбачало його укріплений характер.

Відсутність археологічних джерел не дозволяє детально простежити становлення Ратена до 1366 р року як малого феодалного міста. Можна лише припустити, що воно відбувалося у контексті процесу феодалізації Полісся, що активізувався починаючи з другої половини XII ст. Тогочасний Ратен автор вже порівнював близьким йому територіально Каменем [9, с.141], однак правильнішим буде його порівняння з розміщеними неподалік і частково археологічно дослідженими Ветлами, що пізніше увійшли до складу Ратенського князівства. Обидва ці міста вперше згадуються у 1366 р. як центри окремих міських волостей. Дослідження Ветлівського городища дозволило датувати час його зведення періодом активної будівельної діяльності Володимира Васильковича у другій половині XIII ст. [10]. Ратнівське городище, зважаючи на наявність там матеріалів XII ст. могло з'явитись дещо раніше.

Входження компактною частини території колишнього Володимирського князівства до складу Польщі у 1366 році могло привести до певно-

го збереження адміністративної єдності цього регіону у складі коронних земель. М. Любавський вважав, що вже з 1366 року Ратен, Ветли і Любомль знаходилися у володінні Федора Ольгердовича [8, с. 21]. З більшою певністю можна говорити про існування окремої адміністративної одиниці у басейні верхньої Прип'яті після розмежування 1366 р. Підтвердження цьому знаходиться у тексті угоди між Казимиром Великим і Любартом Гедиміновичем як окремими володарями [9, с. 141].

Після смерті Казимира Великого у 1370 р. Любарт здійснив похід на Володимир і повернув собі це місто. Джерела згадують про повернення тільки Володимира і нічого не говорять про інші волості, що перейшли під владу Польщі у 1366 р. (Городло, Турійськ, Влучим, Любомль, Кашер, Ратен). Очевидно, вони і надалі лишилися за Польщею, і ними (або частиною з них) продовжував володіти Олександр Коріятович до 1374 р., коли він став подільським князем. Можливо, що адміністративним центром цих володінь був Ратен, і вже тоді склались передумови для переростання городища, яке до того було осередком дрібної князівської волості у власне феодалний замок.

У 1377 р. був укладений черговий польсько-литовський мир. У переговорах з литовської сторони брав участь кобринський князь Федір Ольгердович із двома синами. У тому ж році король Людовік надає Федору «міста у Польщі». Це були саме ті міста (або частина з них) якими раніше, очевидно, володів Олександр Коріятович, в тому числі і Ратен, оскільки пізніше Федір був ратенським князем. Отже, 1377 р. можна вважати роком утворення удільного Ратенського князівства. Очевидно, крім Ратена і Кобрини, до його складу входили Любомль, Ветли і ще 1 – 2 міста у басейні верхньої Прип'яті.

За князювання Вітовта (1392—1430 рр.) Ратен вважався центром окремого князівства на міжнародному рівні. На це вказує пізніша грамота хана Менглі-Гірея, де говориться про номінальну передачу його попередником зверхності над руськими землями Вітовту [2, с. 87]. У цій грамоті перераховані міста, що були центрами окремих адміністративно-територіальних одиниць (Київ, Володимир, Берестя, Луцьк), серед них згадується і Ратен.

Ратенське князівство у найширших територіальних межах проіснувало відносно недовго – за правління Федора Ольгердовича (1377 – 1394 рр.). Показово, що розмір князівства і кількість міст, які до нього входили, наближались до відповідних характеристик дрібних князівств регіону у другій половині XII – першій половині XIII ст. Це 4 – 5 міст, що знаходились на території близько 5 тис. км². [12, с. 98]. Оче-

видно, тут ми маємо справу із проявом давньоруських традицій. Концентрація додаткового продукту, що вироблявся на такій території у класичний давньоруський період дозволяла вести широке фортифікаційне будівництво у її адміністративному центрі, що набагато перевищувало масштаби городищ типу «*motte and bailey*».

Після смерті Федора Ольгердовича у 1394 р. розпочинається процес роздріблення Ратенського князівства на менші утворення. Джерела дозволяють зафіксувати виділення з його складу іще трьох князівств – Кобринського, Коширського та Ковельського [1, с. 137 – 140]. Після смерті Федора Ольгердовича Ратенське князівство дісталось Сангушку, родоначальнику відомої князівської династії [8, с. 21]. Питання про належність Сангушків до певної лінії (Ольгердовичів чи Любартовичів) за існуючого стану джерел вирішити важко, хоча дослідники останнього часу відносять їх до Любартовичів. Для даної роботи важливим є те, що і після смерті Федора Ольгердовича Ратенське князівство, незважаючи на зменшення його території, продовжувало існувати. Однак у цей час відбулась зміна його статусу – з практично удільного Ратенське князівство перетворилось на звичайне вотчинне володіння. Звуження матеріальної бази власників Ратенського замку (як у територіальному так і у правовому відношенні) повинно було відобразитись на вигляді самого замку.

Наприкінці XIV ст. — у першій третині XV ст. навколо питання належності князівства між Польщею і Литвою велась запекла боротьба, що було додатковим чинником укріплення Ратенського замку. Свидригайло вимагав повернення його під владу Литви, але Сигизмунд грамотою від 15 жовтня 1432 р. остаточно визнав належність міст князівства до Польщі [2, с. 207]. У 1433 р. польський король підтвердив право на Ратен Дмитру-Сангушку [13].

Невдовзі Сангушко за невідомих обставин тимчасово втратив місто. У 1441 р. він, володіючи сусідньою Кошерською волостю, здійснив напад на вже королівське місто Ратен, розграбував його і вбив польського державця. За це князь був позбавлений і Кошерської волості. Однак конфлікт із королем невдовзі був залагоджений — у 1443 р. Сангушко знову отримав Ратен і Ветли від Казимира Ягелончика, але вже у вотчинне володіння [13, с. 36 – 39].

Зважаючи на належність укріплень типу «*motte and bailey*» у Європі на початкових етапах їх функціонування саме дрібним (у плані земельної власності) феодалам остаточно оформлення Ратнівського городища з вежею на земляному пагорбі можна віднести саме до періоду володіння містом князем Сангушком. На зміні

у просторовій організації тогочасного Ратена, як населеного місця, вказує надання йому магдебурзького права у 1440 році. У більшості випадків цей акт ділив до того єдину поселенську структуру на дві частини – державний (приватний) замок та власне міську територію, підпорядковану магістрату. Нові умови функціонування замку цілком могли позначитись і на його зовнішньому вигляді.

Підсумовуючи сказане вважаю, що оформлення Ратнівського городища у вигляді укріплення типу «*motte and bailey*» відбулось у другій половині XIV – першій половині XV ст., швидше всього, у період володіння містом князем Сангушком. До цього городище функціонувало як осередок невеликого феодалного міста – центру окремої волості.

Для реконструкції Ратенського замку цього періоду ретроспективно можна використати опис Ратенського старства початку XVI ст. [2]. За цим описом сам Ратен складався з власне фортеці (*castrum*) і неукріпленої частини (*opidum*). У фортеці зберігалась вогнепальна зброя (всього 25 одиниць) і запаси пороху та куль. Там же зберігалась і холодна зброя (*arma antiqua*) – 39 одиниць. Якщо врахувати, що серед старої зброї була і захисна, то кількість її комплектів наближається до кількості одиниць модерної зброї початку XVI ст. Отже, кількість професійних захисників Ратена з часу панування холодної зброї до початку XVI ст. фактично не змінилась і становила приблизно 25 – 30 воїнів. Очевидно, саме таку кількість воїнів налічував гарнізон замку у першій половині XV ст.

Наведені вище міркування мають попередній характер і потребують підтвердження у ході подальшої роботи. Разом з цим, вони намічають конкретні завдання для археологічних досліджень, зокрема, необхідність розкопок земляного пагорба у східній частині Ратнівського городища.

Література

1. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII – XVI ст. – Львів, 1996.
2. Грушевський М.С. Описи Ратенського старства з 1500 – 1512 рр. // Записки НТШ. – Львів, 1898. – Т. XXVI. – С. 1 – 40.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. IV. – 544с.
4. Довнар-Запольский М. Из истории Литовско-Польской борьбы за Волинь (договори 1366 г.). – БК., 1896. – 12с.
5. Златогорський О., Дем'янчук Д. Розвідки на городищі у селищі Ратне // Середньовічні міста Полісся: Тези доповідей міжнародної наукової археологічної конференції. – Київ – Олевськ,

2011. – С. 24.

6. Кучера М.П. Слов'яно-руські городища VIII – XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. – К.: ІА НАНУ, 1999. – 252с.

7. Кучинко М.М. Волинська земля X – середини XIVст.: археологія та історія. – Луцьк: Вежа, 2002. – 304с.

8. Любавский М. Областное деление и местное управление литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. – М., 1892.

9. Панишко С. Ратенське князівство // Київська старовина, 2001, №5, – С. 140 – 147.

10. Панишко С.Д. Про результати

археологічних досліджень городища в селі Ветли Любешівського району // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть: Наук. зб.: Випуск 28. Матеріали XXVIII Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, 20 – 21 червня 2008 року. – Луцьк, 2008. – С. 313 – 316.

11. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X – XIV вв. // МИА. – 1967. – №140. – 241с.

12. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – К., 1989. – 256с.

13. Archiwum ksiazat Lubartowiczow Sanguszkow w Slawucie. – Lwow, 1887. – Т. I. – 204с.

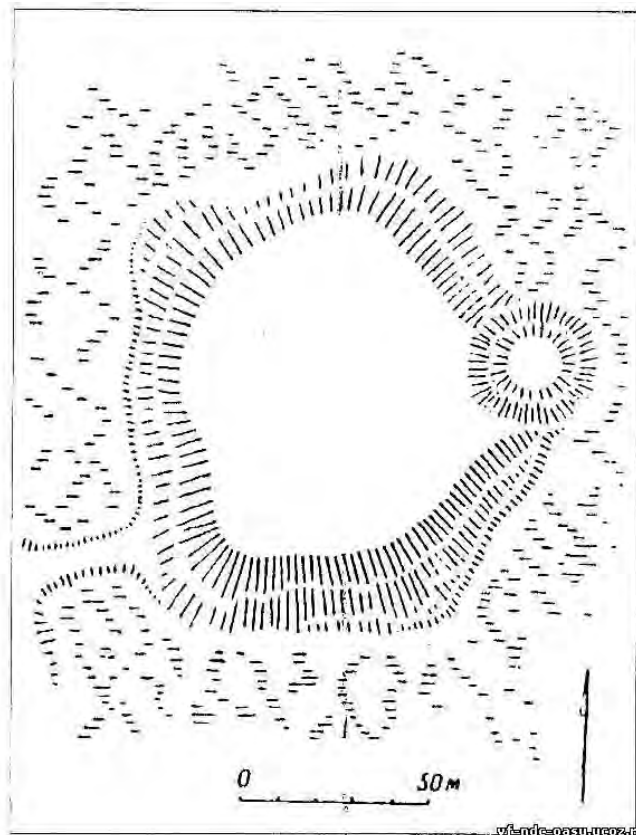

Рис. 1. План Ратнівського городища за П.О. Раппопортом

Дмитро ДЕМ'ЯНЧУК,
Олексій ЗЛАТОГОРСЬКИЙ
(м.Луцьк)

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ГОРОДИЩІ У РАТНЕ

Протягом польового сезону 2009-2010 років експедицією ДП «Волинські старожитності» під керівництвом авторів було двічі обстежено давньоруське городище XII-XIV ст. у селищі Ратне (північно-східна Волинь).

Панорама городища у с. Ратне

Ратне згадується в історичних джерелах лише з 1366 р. На Ратнівському городищі ніколи не проводилися стаціонарні археологічні дослідження. Невеликі шурфи на площадці заклав у 1960-х рр. П.Раппопорт.

Метою розвідок було уточнення характеру та сучасного стану пам'ятки, зони поширення та глибину залягання культурного шару на дитинці городища.

Городище знаходиться на південно-західній околиці селища, в урочищі «Замок». Воно відноситься до «острівного» типу, займає невелику площадку (острів) серед заболоченої території. Діаметр «острівка» складає 60 м. В'їзд до городища йде на заході по вузькому перешийку. Площадка має неправильну у плані форму, підвищується над болотом на 2-3 м. У східній частині городища є невелике підвищення, яке П.Раппопорт вважав залишками дерев'яної вежі XIV ст. За традицією, яка іде від того ж П.Раппопорта, городище датується XII-XIV ст.

У 2010 р. в різних частинах городища нами було закладено шість шурфів розмірами 2x2 м кожний. Стратиграфія шурфів показала перевідкладений характер ґрунту до позначки -0,40 м від сучасної поверхні, що пов'язано з інтенсивною оранкою на пам'ятці впродовж останніх 20 років. Загалом культурний шар являє собою гумусований супісок світло-коричневого кольору із вмістом глиняної

обмазки, попелу, фрагментів кераміки і залягає у різних частинах городища до глибини -0,60 – 1,00 м від сучасної денної поверхні.

Виявлена під час досліджень кераміка представлена у більшості стінками, вінчиків виробів поодинокі. Зокрема, ліпна кераміка представлена стінками горщиків цеглистого, коричнево-червонуватого кольорів. Їх тісто містить домішки кременю та сланцю, на зламі - чорного кольору. Один з фрагментів орнаментований прямими та хвилястими лініями. За аналогіями ці вироби відносяться до Лука-Райковецької культури. До цієї ж культури відноситься один фрагмент кружального горщика, також орнаментований прямими та хвилястими лініями.

Гончарна кераміка представлена виробами XII ст.: вони мають тісто доброї якості, цеглястого кольору, орнаментовані врізними паралельними лініями. Один з вінчиків горщика відноситься до XIV ст.

Велика колекція керамічних виробів репрезентує пізньосередньовічний час широкого хронологічного діапазону - XVI-XVIII ст. Більшість фрагментів чорнолощені, частина - покрита зеленою поливою з внутрішньої сторони. Один із вінчиків горщика має білий колір та защип з внутрішньої сторони.

Загалом, серед чисельного керамічного матеріалу, виявлено у шурфах та на поверхні пам'ятки привертає увагу ліпна та кружальна кераміка VIII-IX ст. Лука-Райковецької культури, що дає можливість припустити, про існування городища вже у ранньослов'янській час.

Автори статті на території городища у с. Ратне

Виявлені фрагменти кружальної кераміки давньоруського часу XII ст., XIV ст. та пізнього середньовіччя XVI ст., XVII-XVIII ст. наводять на думку, що городище, яке виникло ще у ранньослов'янський період, завдяки вигідному розташуванню на торговельному шляху до Берестя, зберегло своє існування впродовж усього

періоду середньовіччя.

Дати конкретні відповіді стосовно функціонування пам'ятки у різні історичні періоди, стосовно призначення дерев'яної вежі на її території зможуть лише комплексні

археологічні розкопки. А передувати їм повинна охорона археологічного об'єкту - нині городище використовується під самовільне городництво і паралельно є ласим шматком для пошуків мародерів з металодетекторами.

Dostko	Sazsto cum procto
dane in lippoczeu mltg flr	Lippocze & lippoczeu mltg flr
Polnady in lippoczeu flr	Polnady lippocze & flr flr
Poln daria 1. flr flr	dane in polnadyia in lippoczeu mltg flr
Polnady in flr	Poln daria & flr flr
Polnady in flr	Polnady in flr flr
Polnady in flr	Polnady in flr flr
Suma ipm mltg. 1. flr	Polnady in flr flr
flr	flr de tra lippoczeu flr flr flr
Mucopaz	Suma ipm mltg. 1. flr
dane in lippoczeu mltg flr	flr
Polnady in lippoczeu flr	Prozko
Poln daria & flr flr	dane in lippoczeu mltg flr
Polnady in flr	Polnady in lippoczeu flr flr
Polnady in flr	Poln daria & flr flr
Polnady in flr	Polnady in flr flr
Suma ipm mltg. 1. flr	Polnady in flr flr
flr	Suma ipm mltg. 1. flr
	flr

Lorins	Poln daria 1. flr flr
dane in lippoczeu mltg flr	Polnady in flr flr
Poln daria & flr flr	Polnady in flr flr
Polnady in flr	Suma ipm mltg. 1. flr
Polnady in flr	flr
Suma ipm mltg. 1. flr	Obzar
flr	Polnady in flr flr
Olyfzen	Suma tam mltg de flr
dane in polnadyia in lippoczeu mltg flr	Polnady in flr flr
Poln daria & flr flr	Polnady in flr flr
Polnady in flr	Polnady in flr flr
Polnady in flr	Suma ipm mltg. 1. flr
Suma ipm mltg. 1. flr	flr
Szuk musienkonicz	
dane in polnadyia in lippoczeu mltg flr	

Danko	Ladocz
Lippocze & lippoczeu mltg flr	dane in polnadyia in lippoczeu mltg flr
Polnady in lippoczeu flr	Poln daria & flr flr
dane in lippoczeu mltg flr	Polnady in flr flr
Polnady in flr	Polnady in flr flr
Poln daria 1. flr flr	Polnady in flr flr
Polnady in flr	Suma ipm mltg. 1. flr
Polnady in flr	flr
Suma ipm mltg. 1. flr	Choduch olyzko
flr	Lippocze & lippoczeu mltg flr
Damocz	Polnady in lippoczeu flr
dane in lippoczeu mltg flr	dane in polnadyia in lippoczeu mltg flr
Polnady in lippoczeu flr	Poln daria 1. flr flr
Poln daria 1. flr flr	Polnady in flr flr
Polnady in flr	Polnady in flr flr
Polnady in flr	Polnady in flr flr
Suma ipm mltg. 1. flr	Suma ipm mltg. 1. flr
flr	flr

Villa dachyn	Villa synow
Obzar faber	Loaynko
Polnady in lippoczeu mltg flr	Polnady in flr flr
Polnady in flr	Suma ipm mltg. 1. flr
Suma ipm mltg. 1. flr	flr
Thoma	
Polnady in lippoczeu mltg flr	
Polnady in flr	
Suma ipm mltg. 1. flr	
Damocz	
Polnady in lippoczeu mltg flr	
Suma tam mltg de flr	
flr	

Willa Zampann Polowczyj i hupczyn mlyj s^{te}
Wlaboz Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 Lopye & hupczyn mlyj s^{te} babrowiczego ii g^o s^{te}
 Rasi hupczyn & g^o s^{te} in ex archidiacon. polowczyj .ii. i
 dacie iij hupczyn mlyj s^{te} hupczyn mlyj s^{te}
 Polowczyj i hupczyn mlyj s^{te} babrowiczego ii g^o s^{te}
 Rasi dacia .i. g^o s^{te} babrowiczego mlyj & hupczyn s^{te}
 babrowiczego ii g^o s^{te} Polowcz. g^o s^{te}
 babrowiczego mlyj & hupczyn s^{te}
 Rober xx g^o s^{te} Suma rpnos mlyj .i.
 g^o 3 .i. & 2
Wlabina
 Lopye & hupczyn mlyj s^{te}
 Rasi hupczyn & g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 dacie ii hupczyn mlyj s^{te} Polowczyj g^o hupczyn s^{te}
 Rasi dacia .i. g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 babrowiczego ii g^o s^{te} Suma rpnos mlyj .i.
 g^o 3 .i. & 2
Wlabina
 Lopye & hupczyn mlyj s^{te}
 Rasi hupczyn & g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 dacie ii hupczyn mlyj s^{te} Polowczyj g^o hupczyn s^{te}
 Rasi dacia .i. g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 babrowiczego ii g^o s^{te} Suma rpnos mlyj .i.
 g^o 3 .i. & 2

Babrowiczego ii g^o s^{te}
 dacie .i. hupczyn mlyj s^{te}
 babrowiczego mlyj & hupczyn s^{te}
 Rober xx g^o s^{te}
 Suma rpnos mlyj .i.
 g^o 3 .i. & 2
Wlabina
 Lopye & hupczyn mlyj s^{te}
 Rasi hupczyn & g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 dacie ii hupczyn mlyj s^{te} Polowczyj g^o hupczyn s^{te}
 Rasi dacia .i. g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 babrowiczego ii g^o s^{te} Suma rpnos mlyj .i.
 g^o 3 .i. & 2
Wlabina
 Lopye & hupczyn mlyj s^{te}
 Rasi hupczyn & g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 dacie ii hupczyn mlyj s^{te} Polowczyj g^o hupczyn s^{te}
 Rasi dacia .i. g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 babrowiczego ii g^o s^{te} Suma rpnos mlyj .i.
 g^o 3 .i. & 2

Babrowiczego mlyj & hupczyn
 Rober xx g^o s^{te}
 ex archidiacon. hupczyn s^{te}
 Suma rpnos mlyj .i.
 g^o 3 .i. & 2
Wlabina
 Lopye & hupczyn mlyj s^{te}
 Rasi hupczyn & g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 dacie .i. hupczyn mlyj s^{te} Polowczyj g^o hupczyn s^{te}
 Rasi dacia .i. g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 babrowiczego ii g^o s^{te} Suma rpnos mlyj .i.
 g^o 3 .i. & 2
Wlabina
 Lopye & hupczyn mlyj s^{te}
 Rasi hupczyn & g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 dacie .i. hupczyn mlyj s^{te} Polowczyj g^o hupczyn s^{te}
 Rasi dacia .i. g^o s^{te} Rasi dacia .i. g^o s^{te}
 babrowiczego ii g^o s^{te} Suma rpnos mlyj .i.
 g^o 3 .i. & 2

Willa Dubeczno
Wran cu suo filio dron
 Wroku .i. sexages m^o p^o s^{te}
 Infrid^o xij g^o s^{te}
 Suma rpnos g^o s^{te}
 xl .i.
Wlabina
 Wroku .i. sexages m^o p^o s^{te}
 Infrid^o xij g^o s^{te}
 Suma rpnos g^o s^{te}
 xl .i.
Wlabina
 Wroku .i. sexages m^o p^o s^{te}
 Infrid^o vi g^o s^{te}
 Suma rpnos g^o s^{te}
 xl .i.
Wlabina
 Wroku .i. sexages m^o p^o s^{te}
 Infrid^o .i. g^o s^{te}
 Suma rpnos mlyj .i.
 g^o 3 .i. & 2

<p>Denn hmedo danc se poludnja v lypczi Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Takomex labarowez Poludzi v lypczi mltz fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 99 30</p> <p>Tamex lissowez Poludzi v lypczi mltz fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 99 30</p>	<p>Choden kulbarowez Poludzi v lypczi mltz fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Dromex Poludzi v lypczi mltz fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 99 30</p> <p>Danden namowez danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p>
--	--

<p>Massowez Imowez danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Saczko danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p>	<p>Lamex Triapowez danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Lamex Takom danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Lamex Szarko danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p>
--	--

<p>Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Nam Andriowez danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Lremex Aada danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p>	<p>Lred xesi filus danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Dmexko de cu kalym danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Samex kulbarowez Poludzi v lypczi mltz fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 99 30</p>
---	---

<p>Sorowez de cu ku danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Maowez manowez danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Matowez lidowez danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p>	<p>Matowez winderz danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p> <p>Matowez winderz danc se poludnja v lypczi mltz fl Last danc v 99 fl kotromygo v 99 fl Robor 221 99 fl Suma spud 207 v 99 271</p>
---	---

Villa Gemmo
 de cad villa mit receptum
 est ama hys hys co ano
 ruma recepit ca hys hys
 dom et bregyge ex
 pperma hys hys g
 ont ex bar
 villa acc
 pperma

Villa Thua
 de cad villa Thua mita re
 ceptum est ama hys hys
 cad amo cad villa re
 ruma recepit ruma hys
 dom et bregyge ex
 pperma hys hys g
 ont ex cad acc
 pperma

Villa Zaborny
 de cad villa zaborny thi
 ce amo receptum pperma
 ruma recepit hys hys q
 tarma hys hys g
 bregyge ex hys hys
 cad villa ruma
 ruma ruma
 ex cad acc
 pperma

Nikon
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Dymytr
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Stryzko
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Villa Stryzko
hymn
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Andrey
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Maff
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Yhnath
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Kokpecy
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Dymytr
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Chom
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Villa Stryzko
ladze
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Dymytr
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

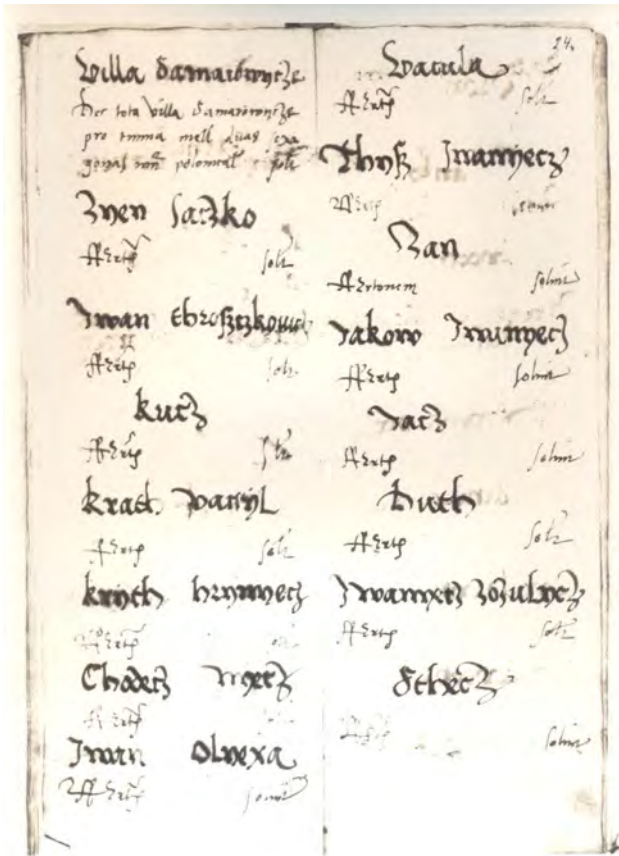
Chodor
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Stryzko
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

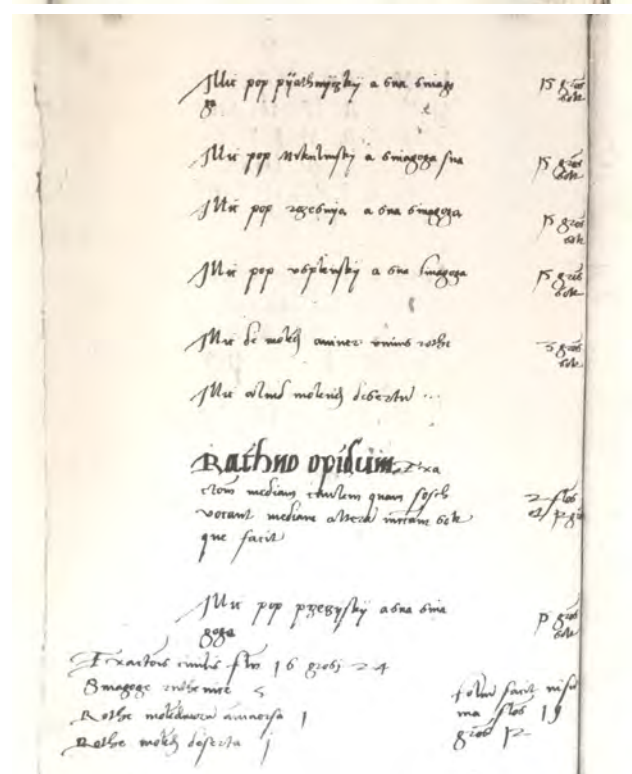
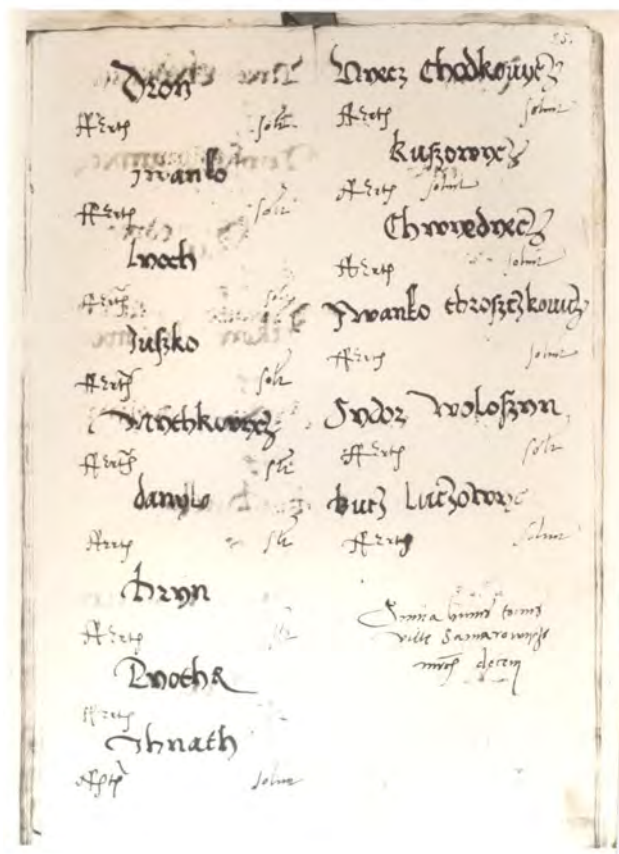
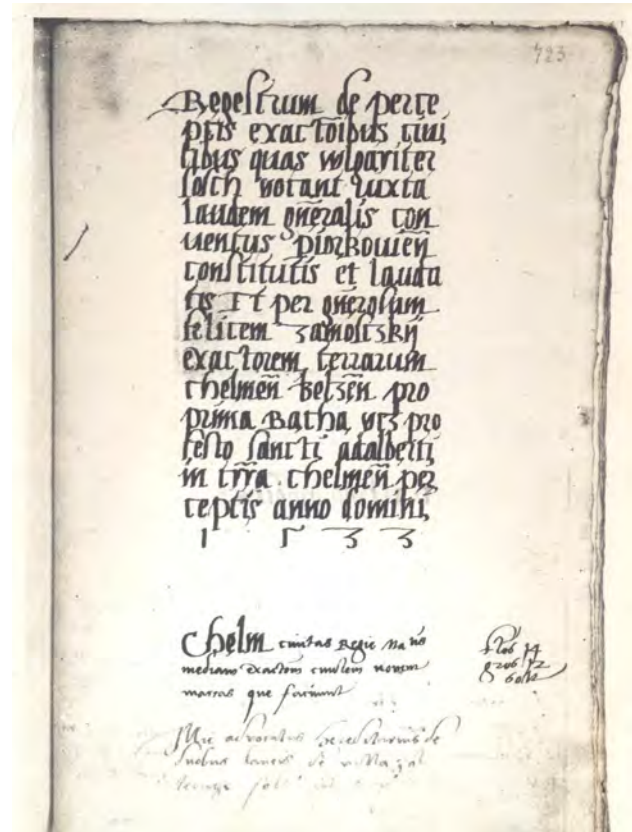
Dymytr
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Dymytr
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

Dymytr
 Polnydy i hys hys
 Robor 77 87 fl
 Suma 36 35

РЕЕСТР ЗАГАЛЬНОГО ОБКЛАДЕННЯ ПОДАТКОМ ОБЩИН ВІДПОВІДНО ПОСТАНОВИ І ПУБЛІКАЦІЇ СЛАВНОГО ПЕТРОКОВСЬКОГО СЕЙМУ, СКЛАДЕНИЙ ЗБИРАЧЕМ ПОДАТКІВ ЗЕМЕЛЬ ХОЛМСЬКОЇ І БЕЛЬЗЬКОЇ ДОСТОЙНИМ ПАНОМ ФЕЛІКСОМ ЗАМОЙСЬКИМ ДЛЯ ХОЛМСЬКОЇ ЗЕМЛІ ...У РОЦІ БОЖОМУ 1533.

Книга знаходиться в Головному Архіві Давніх Актів у Варшаві.

Mis pop a sua omage	15 gr ^o 200
Mis molend ^o vni ^o r ^o lbe amice	3 gr ^o 200
Lesobrohosz villa de r ^o lbe	18 gr ^o 200
Mis pop a sua omage	15 gr ^o 200
Mis molend ^o vni ^o r ^o lbe amice	3 gr ^o 200
blusa villa de sudus lanes	10 gr ^o 200
Mis pop a sua omage	15 gr ^o 200
Mis molend ^o vni ^o r ^o lbe amice	3 gr ^o 200
busaby } villa de med ^o r ^o lbe lanes	12 gr ^o 200
Baldwize }	
Misbimise villa de med ^o r ^o lbe lanes	72 gr ^o 200

Mis molend ^o vni ^o r ^o lbe amice	3 gr ^o 200
Lesobrohosz villa de r ^o lbe lanes	18 gr ^o 200
Mis pop a sua omage	15 gr ^o 200
Mis molend ^o vni ^o r ^o lbe amice	3 gr ^o 200
Kyemize villa de sudus lanes	10 gr ^o 200
razochia imzest ^o sany quo est in tra ^o h ^o g ^o r ^o lbe ad eand ^o portament ^o vni ^o r ^o lbe r ^o lbe	
blodatische } villa de sudus lanes	80 gr ^o 200
dobromize }	
bonitise }	
Mis pop a sua omage	15 gr ^o 200

Книга знаходиться в Головному Архіві Давніх Актів у Варшаві.

Реєстр додаткових податків зібраних, згідно петриковської ухвали, збирачем Хелменського округу Домініком після свята св. Альберта в році божому 1564

МІСТЕЧКО РАТНО

Флорини Гроші

Найперше обкладено цивільною доплатою за давнішим звичаєм всіх 3 звичайних купців двічі частково	9	18
Там же від 13 ремісників володіючих землею по 4 (гроші)	9	22
Там же від 24 крамарів, що повертають виручку по 12	9	10
Там же від 4 купців і товарів точно визначених по 15	2	
Там же від 7 ... по 12	2	24
Там же від корчем на 3 церкви тутешні	6	
Там же від 3 гарячих лазень, де палять по 24	2	12
Там же від кожної із 60 душ жидівської общини по 1 флорину	60	
Погоджено особисто через проконсула Хведорія I цивільного консула общини Сума загальна фактична 121 флорин 2 (гроші)		

Mis molend ^o vni ^o r ^o lbe amice	3 gr ^o 200
Czize villa de sudus lanes	10 gr ^o 200
Mis pop a sua omage	15 gr ^o 200
Lelecow villa de sudus lanes	24 gr ^o 200
Mis pop a sua omage	15 gr ^o 200
Mis molend ^o vni ^o r ^o lbe amice	3 gr ^o 200
Elbie villa de med ^o r ^o lbe lanes	12 gr ^o 200
Mis molend ^o vni ^o r ^o lbe amice	3 gr ^o 200
Czemize villa de sudus lanes	10 gr ^o 200
Mis pop a sua omage	15 gr ^o 200
Lanes 21 a 2 gr ^o 200	
Omage med ^o r ^o lbe amice 5	
Omage amice defesta j	
Ad r ^o lbe f ^o l ^o 3 gr ^o 200 1	

СЕЛА ПОМІСТЯ РАТНО			ЗАМШАНИ. Із 9 спадкових згаданих		
СІЙМОВ. Із 25 спадкових ланів			ланів оцінених по 20		6
по 20	16	20	Там же від 3 ремісників по 2		6
Там же від 1 новонародженого	6		Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Жука		
Там же від 1 ремісника	2		ЗАЛЕСЕ. Із 22 згаданих спадкових		
При сприянні адвоката Гріча повласній волі без обмірів			ланів влітку по 20	14	20
ДАТІН. Із 26 спадкових ланів по 20	17	10	Там же на одноколісний		
Там же від 6 ремісників по 2	12		млин-коречнік на рік	12	
Там же від 2 колісного			Там же корчма на церкву		
млина-овальнік по 24	1	18	Рутенську		2
Недостаючі залишки погоджено особисто з адвокатом Василем			Недостаючі залишки погоджені особисто з адвокатом Андрієм		
СЕЛА ПОМІСТЯ, ЯКІ УСПАДКОВУЮТЬ ЛАНИ НЕ ЗА ДАВНІМИ ВИМІРАМИ, А ТІЛЬКИ ЗА ВИПРАВЛЕНОЮ НА 20 ОЦІНКОЮ ВРОЖАЇВ			Середина КРЕМНО. Із 10,5 згаданих спадкових ланів, оцінених за давніми вимірами, виправленій на 20		
ГЛУША. Із 7,5 спадкових названих ланів, оцінених влітку за виправленим на 20 врожаєм з грядками по 20	5		по ціні врожаю	7	
Там же корчма на церкву Рутенську	2		Сума загальна фактична	54	11
Недостаючі залишки погоджені особисто з адвокатом Чоціним			ст. 606 v		
ЩОДРОГОЩ. Із 10,5 спадкових названих ланів оцінених того літа за виправленим на 20 врожаєм по 20 (грошів)	7		Там же від 1 ремісника	2	
Там же корчма на церкву Рутенську	2		Там же корчма на церкву Рутенську	2	
Недостаючі залишки погоджені особисто з адвокатом			Там же на одноколісний		
САМАРОВІЙЧЕ. Із 10,5 ланів оцінених по 20	2		млин-коречнік на рік	12	
Сума загальна фактич.	61	8	Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Івасьо		
ст. 606			ДУБЕЧНО. Із 10,5 спадкових згаданих ланів оцінених по 20		
Там же на церкву Рутенську корчма	2		Там же від 19 ремісників по 2	1	8
Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Луча			Там же корчма на церкву Рутенську на старих і бідних, які цього потребують	8	
ВЕЛІМЧА. Із 14 спадкових згаданих ланів	9	10	Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Сака		
Там же від 15 полів, виправлено за оцінених по 20 зібраним врожаєм	15		ПОВІЙД. Від 23 згаданих спадкових ланів оцінених по 20	15	10
Там же від 6 ремісників по 2	12		Там же від 7 полів, виправлених по їх врожаях	7	
Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Андріша			Там же корчма на церкву Рутенську	2	
ЗДОМІСЛЕ. Із 14 спадкових згаданих ланів оцінених по 20	9	10	Там же від одноколісного		
Там же від 4 новонароджених по 6	24		млина-коречнік, що працює на 5 унцій	12	
Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Дороша			Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Іваніча		
ЗАСТАВЧІ. Старе МЕЛЕХІВ. Із 13 спадкових названих ланів, оцінених за давніми вимірами, що мають силу, за виправленій по 20 ціні врожаїв	8	20	Там же від 3 ремісників по 2	6	
Там же від 4 ремісників по 2	8		ВЬОТЛІ. Від 29 спадкових згаданих ланів, оцінених по 20	19	10
			Там же 2 корчми на 2 церкви Рутенські по 2	4	
			Там же двохколісний млин-вальнікій по 24	1	18
			Там же на 1 лазню, яку опалюють	24	
			Там же на 2 ремісники по 2	4	
			Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Петра		
			РАДОСТОВ. Із 17 спадкових згаданих ланів, оцінених по 20	11	10
			Сума загальна факт.	74	3

ст. 607		оцінених по 20	3	10	
Там же від 5 полів виправлених по їх можливих врожаях, так і з врахуванням грядок	5	Там же церкві Рутенській корчма	2		
Там же корчма на церкву Рутенську	2	Там же від 2 колісного млина-овальник по 24	1	18	
Там же від одноколісного млина-коречник на рік	12	Там же від 1 колеса поліського	24		
Там же від 1 ремісника	2	Там же від 1 ремісника	2		
Недостаючі залишки погоджені особисто з адвокатом Кузьмою		Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Жука			
КОРТИЛЕШ. Із 21,5 згаданих спадкових ланів, оцінених за давнім звичаєм, виправлений на 20 по ціні врожаю по 20	14	ОЛББЛЕ. Із 8 грядкових спадкових полів по 5	1	10	
Там же корчма на церкву Рутенську	2	Там же від одноколісного млина-коречник на рік	12		
Там же від 1 ремісника	2	Недостаючі залишки погоджені особисто з адвокатом			
Там же від одноколісного млина-коречник на рік	12	РАКОВЛЯШ. Із 7 грядкових спадкових полів по 5	1	5	
Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Карпа		ЧЕР. Із 2 спадкових ланів по 20	1	10	
ВІДРМІЧА. Із 1,5 згаданих спадкових ланів, оцінених по 20	1	Там же корчма на церкву Рутенську	2		
Недостаючі залишки погоджені особисто з адвокатом		Недостаючі залишки погоджені особисто з адвокатом			
ЗІРІЧЕ або КВІНКИ. Із 6 згаданих спадкових ланів, оцінених влітку, виправлених на 20, ціні врожаю по 20	4	БОРКИ. Із 3 середніх спадкових ланів з грядками по 10	1		
Там же від 15 полів виправлених по їх можливих сходах	15	Сума загальна фактична	19	22	
Там же від 1 ремісника	2	ст. 608			
Недостаючі залишки погоджені особисто з адвокатом Артуром		Там же від одноколісного млина-коречник на рік	12		
ТУР. Із 20 згаданих спадкових ланів, оцінених влітку по 20	13	Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Супроіа			
Там же від 5 полів, виправлених по можливих сходах	5	ГЛУША. 10 спадкових ланів в по 20	6	20	
Там же від ... на Рутенську	4	Там же корчма на церкву Рутенську	2		
Там же від 1 ремісника	2	Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Савку			
Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Вошіка		ЛЕЛЕКОВ. Із наділу території Холм(ської) 1,5 згаданих ланів, виправлених на 6 полях по можливих сходах	1	6	
Сума загальна фактична	47	Там же від 1 новонародженого	6		
ст. 607 v		Там же від 6 ремісників по 2			
ПОСТУПЛЯ. Із 7 згаданих спадкових ланів, оцінених по 20	1	Із 3 спадкових згаданих ланів наділу Ніколая Рудгежа, оцінених по 20	2		
Там же від двохколісного млина-овальник від міста Ратно	1	Там же від одноколісного млина-коречник на рік	12		
Там же від 7 полів, виправлених по можливих посівах	4	Там же від 4 ремісників по 2	8		
Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Альберта		Із 1,5 згаданих полів наділу Фрідеріка Рудгежа оцінених по 20	1		
НІЄВЕЖ. Із 34 полів, виправлених по можливих сходах	1	Там же від 6 полів, виправлених по можливих сходах	6		
Там же від одноколісного млина-коречник на рік	12	Недостаючі залишки погоджені особисто через працюючого адвоката			
Недостаючі залишки погоджені особисто через адвоката Леча		МІХНОВІЧЕ. Із 3 спадкових ланів по 20	2		
ЩІТІН. Із 5 згаданих спадкових ланів,		Там же корчма на церкву Рутенську	2		
		Там же двохколісного млина-овальник по 24	1	18	
		БУЗАКИ. Із 10 грядкових спадкових полів по 5	1	20	

Якоб Горсковський

Хелменський збирач ...		
особисто сам /підпис/	14	22
Сума загальна фактична		

Переклад рукописного тексту з латинської мови на українську Марчука Л. А.

Дмитро ХОМІЧ
(Луцьк)

РАТНЕ У ФРАНКО-РОСІЙСЬКІЙ ВІЙНІ 1812 РОКУ

Франко-російська війна 1812 р. була не просто значним військовим конфліктом початку ХІХ ст., але й повномасштабним зіткненням Західної та Східної цивілізацій, протистоянням різних культур і суспільно-політичних парадигм, боротьбою протилежних способів мислення та світосприйняття. В той же час, впродовж багатьох років зусиллями спочатку російських, а пізніше і радянських дослідників міцно утвердилось переконання про те, що роль України (яка, щоправда, в ті часи не мала власної державності, а її населення в більшості своїй не ідентифікувало себе як окремий народ) у війні 1812 р. була суто номінальною і незначною: мовляв, суттєвих військових дій на території “Малоросії” не відбувалось, а місцеві мешканці вороже сприйняли звістку про напад на Російську імперію “армії дванадцяти мов” на чолі із “супостатом Бунапартом”, зберігаючи вірність російським властям (як приклад відданості “малоросів” “росському самодержавію” найчастіше згадувалось ополчення, що формувалось на території Чернігівської та Полтавської губерній). Відразу варто зауважити, що подібні заяви, які в більшості своїй були результатом звичайної політико-ідеологічної пропаганди і не мали серйозної фактологічної основи, зазвичай не містили жодних згадок про кілька дуже важливих нюансів: традиційно незручною темою для обговорення була наявність суттєвих розбіжностей у плані сприйняття вторгнення наполеонівських військ мешканцями Лівобережжя (звістка про початок війни із французами викликала негативну реакцію соціуму, що, в першу чергу, свідчило про міцне коріння “комплексу малоросійства” у згаданому регіоні) та Правобережжя (де зберігались міцні позиції польської шляхти, яка відкрито демонструвала більш ніж лояльне ставлення до постаті Наполеона, пов’язуючи із особою імператора можливість відновлення Речі Посполитої); як правило, також ігнорувались військові дії в межах так званого “південно-західного театру війни” з огляду на його “малоподвижность и второстепенность значения”. Особливо несправедливою така байдужість істориків є по відношенню до бойових зіткнень на території Волині, що мали важливий вплив на хід тогочасного франко-російського протистояння. Так, російськими військами, що дислокувалися на території Волинської губернії, було здійснено перший рейд по ворожій території (дії загону генерала Ламберта на землях Вар-

шавського герцогства), а під м. Кобрин (який, що характерно, ретроспективно входить до складу так званої “Великої Волині”) було здобуто першу перемогу російської зброї у війні 1812 р.; саме на волинській землі, неподалік від Торчина, було захоплено єдині у російській військовій історії австрійські бойові знамена; врешті-решт, у той час як головні російські сили залишили Москву і перемога над Наполеоном була ще попереду і у неї мало хто вірив, на Волині успішно наступали 3-я Обсерваційна та Дунайська армії, примусивши ворога покинути межі Волинської губернії!

Не оминула “гроза дванадцятого року” і невеличкого волинського містечка Ратне (у тогочасній традиції фігурувало як “Ратно”), яке відіграло по своєму унікальну та важливу роль у тогочасному франко-російському протистоянні. Так, вже 20 червня (1 липня) 1812 р. генерал-майор Щербатов отримав наказ корпусного командира С. М. Каменського про необхідність “срочно откомандировать, при надежном штаб-офицере, один батальон из пехотной бригады, расположенной в Выжве, для занятия местечка Ратно и наблюдения за большой дорогой, идущей к Бресту” [4, с. 112]. Також рекомендувалось створити “особый пост из пехоты и пол-ескадрона гусар Павлоградского полка” [4, с. 117], командир якого в разі наступу ворожих сил мав проконтролювати знищення усіх мостів і переправ вздовж р. Прип’яті. Окремо зазначалось, що для виконання поставлених завдань мало активно залучатись місцеве населення, а про усі дії потрібно було повідомляти “не медля ни минуты” у ставку самого Каменського, яка знаходилась у м. Ковель. А вже 25 червня (6 липня) генерал Каменський рапортував головнокомандуючому 3-ї Обсерваційної армії Олександру Петровичу Торماسову, що полковнику Колонелю Турському (який сам був французом на російській службі і навіть свої рапорти подавав на французькій мові, що суттєво ускладнює життя сучасним дослідникам!) “никто не мешает отступить [із с. Мокрани] к почте, так называемой, Князевой Горой, которая находится на половине дороги между Ратном и Мокранами, следовательно, впереди Ратно, но чтоб сего последнего места отнюдь бы не оставил по важности его...” [4, с. 124]. Треба зазначити, що російське командування достатньо часто наголошувало на стратегічній важливості Ратного, яке було одним із тогочасних опорних центрів розвідки в межах так званого “південно-західного театру війни”, а “Ратнинский пост” взагалі постійно був “под особенным надзором свиты Его Императорского Величества” [5, с. 347]. Справедливості заради потрібно сказати, що тривалий час Ратне залишалось осторонь активних бойових дій, інформація про перебіг війни із Наполеоном в основному надходила до містечка від кавалеристів полковника Жевахо-

ва, гусари якого часто здійснювали рекогносцирування на території сусідньої Гродненської губернії, зокрема – в околицях м. Бреста. Саме успішний наступ французьких військ на головному, московському напрямі, до певної міри спонукав до активізації волинського контингенту російських військ – бажаючи хоч якось послабити тиск на війська Барклая-де-Толлі та Баграціона, генерал Тормасов вирішив атакувати фланг наполеонівської “Grandarmee” у напрямку на білоруські міста Кобрин, Брест та Пінськ. Виконуючи директиви головнокомандуючого 3-ю Обсерваційною армією, 7 (19) липня до Ратного прибув корпус генерала Щербатова у складі двох ескадронів Павлоградського гусарського полку, два батальйони Володимирського і один батальйон Костромського піхотних полків разом із супровідною артилерією та один батальйон 28-го егерського полку, до яких було приєднано і військові формування полковника Турського, котрі розташовувались безпосередньо у самому містечку [2, с. 27]. Цікаво, що ще напередодні, 6 (18) липня, використовуючи дані Ратненського посту про те, що “австрийці приказали обитателям починити наипоспешнейше мосты, испорченные по дороге от Бреста к Мокрани” полковнику Турському було віддано наказ “забрать у крестьян Мокранских и прочих селений между Ратно, Брестом и Кобрином, всех волов и лошадей” [4, с. 133]. Більше того, згодом було віддано наказ “по всем дорогам мости впереди Ратно истребить, дороги где удобнее завалить и испортить; с деревень по ту сторону Ратно лежащих, провиант поднять и отправить в полки, оставя нужную часть для команды, расположенной в Ратно” [4, с. 137]. Можна лише уявити моральний стан місцевих селян, у яких відбирали продовольство і худобу ще до того, як на волинські землі прийшли ворожі війська! Такі ревізії російських військ (які, за словами учасника тих подій, генерала Вяземського, часто діяли за принципом “чрезвычайной фуражировки – то есть без всякой раскладки, а кто что нашел, то и берет” [1, с. 124]) суттєво ускладнювали і без того нелегке життя бідним волинським селянам.

Прибувши на місце призначення, генерал Каменський відразу розмістив значні сили в “Комарах [сучасне с. Комарове], Сумарах [с. Самари] и Жиричах” [5, с. 389], не стільки остерегаючись можливого нападу з боку наполеонівських сил, як готуючись до власного наступу. Не вдаючись у подробиці подальших атаквальних маневрів росіян, можна лише зазначити – якщо після вдалого для 3-ї Обсерваційної армії бою під м. Кобрин (15 [27] липня 1812 р.) генерал О. П. Тормасов мав чудовий шанс (який було так бездарно загублено і безнадійно втрачено...) взагалі кардинально змінити хід франко-російської

війни 1812 р., завдавши потужного удару по тилових комунікаціях головних наполеонівських сил, то вже через кілька тижнів росіяни зазнали нищівної поразки під с. Городечна (31 липня [12 серпня] 1812 р.) від об'єднаних сил австрійського корпусу генерала К. Шварценберга і саксонських частин Ж. Реньє, що поставило на “порядок денний” питання про потенційну можливість захоплення усїєї Волинської губернії союзниками Бонапарта! Розпочався виснажливий відступ, і Ратне знову стало місцем перебування значних військових сил. Що цікаво, завдяки саксонському капітану Ліндеману, командир роти 2-го легкого піхотного полку 22-ї піхотної дивізії наполеонівської “Великої армії”, який потрапив у російський полон у ході одного із боїв, збереглися окремі згадки про тогочасне Ратне: “После нескольких дневных маршей мы достигли еще не оставленного русскими господами маленького, жалкого и в высшей степени грязного городка Ратно (Ratno). Полковник Ольдекоп позаботился о нас, пленных офицерах, предоставив нам квартиру одного еврея, вероятно, единственную свободную при всеобщей их нехватке (это место было переполнено войсками). Мы заняли комнату еврейской семьи с ужасом и отвращением. В очень ограниченном помещении мы, трое пленных офицеров, шестеро русских конвойных и вся многочисленная еврейская семья, прожили три полных дня, и если днем хотя бы открывались окна, чтобы очистить воздух, который, вследствие пристрастия хозяев к чесноку и никогда не проветривавшихся соломенных тюфяков, был такой спёртый, что привыкнуть к нему было невозможно; поэтому мы ожидали нашего ухода вглубь России с самым большим стремлением. Здесь в Ратно я и двое моих товарищей по плену получили несколько доказательств приветливого обращения полковника Ольдекопа; он не только приказал своему слуге доставлять нам каждое утро завтрак, но также каждый полдень и вечер мы приглашались к нему, и каждый раз конвойный сопровождал нас туда и обратно. Одному из пленных кавалерийских офицеров, который к тому же болел лихорадкой, он распорядился приносить блюда со своей кухни и лекарства из походной аптеки. Однажды мы имели удовольствие сидеть за обеденным столом напротив русского генерала Ламберта, с которым саксонцы 10 августа сражались под Пружанами (Pruszone), и обменялись с ним несколькими словами” [8, с. 247]. Невеликий населений пункт, розмитий негодою і частими маршами військових підрозділів, з якого поспішно виїжджають російські поміщики і просто заможні особи – власне, така картина спостерігалась не тільки у Ратному, але й у більшості тогочасних волинських містечках.

Як би там не було, але під натиском переважа-

ючих сил ворога російські війська змушені були поспішно відступати на Волинь. Вже надвечір 4 (16) серпня до Ратного прибув генерал Каменський, який з тривогою рапортував О. П. Тормасову, що генерал Бернадос, котрий мав прикривати відступ головних сил Обсерваційної армії, під натиском супротивника “тянется чрез Князью Гуру в Ратно”. Розуміючи усю небезпеку такої ситуації, генерал-майору Корнілову було віддано наказ “с двумя батальйонами его полка и батальйоном улан идти в Князьи Горы для поддержания генерала Бернадоса и удержания сего столь важного, по теперешним обстоятельствам, поста” [4, с. 158]. Самому Бернадосу (у якого під керівництвом знаходилось 4 батальйони піхоти, 8 гармат, ескадрон уланів і 30 донських козаків) було наказано “как можно, удерживать теперешнюю позицию вашу, не давая ни шагу поверхности над собой неприятелю” [4, с. 160]. Того ж дня Бернадос прибув на вказані позиції і з чотирма гарматами та п’ятьма батальйонами піхоти зайняв оборону поблизу вже згадуваної Княжої Гори: “возвышенности, в 15 верстах от Ратна расположенной”, а також відправив дві роти піхоти з двома гарматами під командуванням одного із полкових офіцерів до с. Жиричі для прикриття власного тилу у випадку можливого удару ворога. Відомо також, що не тривалий час у Ратному перебував і сам головнокомандуючий 3-ю Обсерваційною армією О. П. Тормасов, який саме з цього містечка 5 (17) серпня відіслав листа наступного змісту військовому міністру М. Б. Барклаю-де-Толлі: “Охранение Волынской губернии, из запасов коей получает армия мне вверенная свое продовольствие, есть необходимо; остаются далее в тех местах, где я нахожусь, без изнурения вверенной мне армии невозможно; край сей переходом австрийских и саксонских войск совершенно разграблен, все пусто; жители, возмущенные Варшавскою конфедерациею, скрылись в леса и болота, где находясь преграждают сообщение войск, нападают на транспорты и партии и схватывают курьеров... Транспортировка запасов по причине чрезвычайно трудной дороги чрез болота... не только затруднительна, но почти невозможна. Все сии соображения и сказывающийся после многих сражений недостаток в военных снарядах понудили меня выступить обратно в пределы Волынской губернии и ожидать присоединения войск Дунайской армии... Я предполагаю посближении Дунайской армии к Дубно, начать снова наступательные движения” [7, с. 109]. Особливої уваги у цьому донесенні заслуговує згадка про “возмущенных” Варшавською конфедерацією поліських жителів, які завдавали значної шкоди, насамперед, російським військам, з боку яких часті грабежі і шкода господарству простого населення природньо викликала вкрай негативне

ставлення мешканців краю до солдат Тормасова.

Тим часом ще 6 (18) серпня, за свідченням Пантелея Бенардоса, поблизу урочища Княжа Гора “началась уже малая перестрелка”, а протягом 8-10 (20-22) числа тут відбувся цілий ряд запеклих боїв між росіянами і наступаючими наполеонівськими військами, про що можна дізнатися із рапорту безпосереднього учасника тогочасних подій – майора Філатова: “По приказу, отданному сего месяца, в 8-й день, и по росписанию корпусного командира господина генерал-от-инфантерии и кавалера графа Каменского, я, с получения онаго, со вверенными мне батальйоном, тотчас отправился до Князей Горы, на смену двух полков 28-го егерского и Владимирского пехотного, куда прибыв, занял оную гору батальйоном. На разсвете, неприятель усиливаясь, на аванпост казачьем, под командой моею, одного казака ранил. Но я стрелками подкрепил казаков, и тем неприятельское намерение приостановлено было. А как в скорости сего, прислан был от вашего сиятельства офицер, с словесным приказанием, чтобы я оставил занятия мною места и ретировался к селению Жариге [сучасні Жиричі], по коему я выполняю приказание начальника, собрав все свои аванпости и ретировался в назначенное место, в виду неприятеля, который приметя мое движение, преследовал меня не спуская с виду и занял мою прежнюю позицию не в малом числе кавалерии и пехоты. А на встречу мне попался от вашего сиятельства с словесным приказанием свиты Его Императорского Величества по квартирмейстерской части офицер и капитан драгунский с ескадроном, чтобы я, ежели не отступил, удерживал позицию помянутой горы; а буде же я отступил, то опять, чтобы занял оную попрежнему. Я тотчас возвратясь назад, на свою позицию, бросился в штыки, что принудило неприятеля оставить занятое им место. В сем деле из числа воинов Российских убито: штабс-капитан Вукотич и рядовых 12; ранены 12, без вести пропавших 9. С неприятельской же стороны убито: обофицеров 3 и рядовых человек до сорока. Из числа раненых неприятеля можно бы было набрать в плен, но по той причине нельзя было взять, что неначем их везти, а больше от того: посылаемые были ко мне с словесными приказаниями казаки и драгуны от майора Гримблата, чтобы я как можно, ретировался к присланному батальйону 38-го егерского полка” [4, с. 160]. Підкорюючись наказу старшого за званням, Філатов знову був змушений без бою здати свої позиції і відійти до Жиричів, принагідно знищивши на місцевій греблі два мости, що змусило ворога зупинитись і на деякий час припинити свій наступ.

У самому ж Ратному на той час перебував генерал-майор Ефим Чапліц, який особисто контролював переміщення російських військ і за-

безпечував оборону містечка та його околиць. Однак, незважаючи на часті заяви російського командування про особливий статус Ратного і необхідність обороняти даний населений пункт якнайдовше, вже 9 (21) серпня у містечку був залишений невеликий загін у кількості піхотинців під командуванням князя Хованського, який відразу розпочав укріплення своїх позицій: “У селения Комарова расположены у меня два батальоны. Большого числа неприятеля там еще не примечено, а он безпрестанно показывается малыми частями кавалерии... За Припетью остались у меня четыре батальона, почти без кавалерии, потому что она раскомандирована в Речицах” [4, с. 336]. Однак вже 11 (23) серпня Хованський змушений був покинути Ратне, коротко пояснивши такі дії начальнику Штабу 3-ї Обсерваційної армії генералу Інзову: “Причина отступления моего от Ратно единственно та, что пост, занимаемый нами у Князей Гуры, был оставлен... Потеряв сей пост, не находил я никакой выгоды держаться в Ратно” [4, с. 457]. Було вказано й ім'я головного винуватця такого прикрого для росіян стану справ – “Майор Гринблат в сем совершенно виновен. Он послан был от меня, с батальоном и ескадроном, для подкрепления майора Филатова, который, вступя в дело с неприятелем превосходным его силами, требовать послал от м. Гринבלата подкрепления, который вместо того чтобы его на месте поддежать, приказал ему отступать, а от меня именно приказано было держаться, сколько возможно” [4, с. 458]. Князь також спробував спрогнозувати подальші дії супротивника: “По моему предложению и по сведениям, мною собранными, неприятель может удобнее всего пойти через Речицу. Хотя за тем селением мост и истреблен, но стоящий там ескадрон не удержит его починить оный и перейти, коли он захочет” [4, с. 460]. Останнім населеним пунктом Ратнівщини, у якому ще перебували російські війська, було с. Датинь. Тринадцятого (двадцять п'ятого) серпня князь Хованський повідомляв Тормасова, що “собрал все мои посты, разставленные по разным местам, вступлю с командуемым мною отрядом в Датин, для соединения с господином генерал-майором князем Щербатовым. А ескадрону драгун, находящемуся в Речицах, предписал следовать прямо чрез Потупль и Велимчу в Датин” [4, с. 463]. Що цікаво, О. П. Тормасов був вкрай незадоволений такими діями свого підлеглого, який оголив фланг відступаючої 3-ї Обсерваційної армії, але й більше того, “оставляя Ратно, не распорядился как бы следовало с оставленным для продовольствия его отряда провиантом в магазине, который бы по сближению неприятеля гораздо бы лучше было предать огню, чем отпустить в раздачу обывателям, от коих неприятель отберет силой” [5, с. 404]! Виявляється, князь

Хованський, роздавши незначну кількість продовольства місцевим мешканцям, яких він залишав напризволяще у руках ворога, припустився серйозної помилки, за яку генерал Тормасов просив військового міністра: “Ваше сиятельство, не оставьте обо всем оном сделать генерал-майору князю Хованскому ваше замечание и что неосмотрительность сия мне весьма неприятна” [5, с. 405]! Що й казати, росіяни були ревними захисниками волинян... Подібне ставлення солдат Тормасова до простого населення, напевно, достатньо часто викликало відповідну реакцію у місцевих мешканців – головнокомандувач 3-ю Обсерваційною армією, відводячи свої війська на Волинь, змушений був констатувати: “Все жители взбунтовались против нас, водружались вилами и косами, скрывались в лесах, убегали от войск и нападали на малые партии и на курьеров” [6, с. 351] - і хоча подібна характеристика стосувалась, насамперед, жителів північних районів Гродненської губернії, можна припустити, що і волинські поліщуки вряди-годи вдавались до подібних дій.

На сьогодні не збереглось великої кількості достовірної інформації про особливості перебування Ратного в часи наполеонівської окупації. Відомо, що у населеному пункті після відступу росіян перебувала австрійська дивізія під командуванням барона Генріха Берзіна фон Зігенталя та бригада барона Йогана Фрідріха фон Мора. Можна з впевненістю констатувати лише наступні моменти: містечко покинули усі російські поміщики та прихильні до російського самодержавства заможні приватні особи (за винятком хіба що православного духовенства, яке у той час було чи не єдиним провідником антинаполеонівської боротьби на захоплених союзниками Бонапарта територіях); численне місцеве єврейське населення (яке становило ліву частку мешканців у більшості тогочасних волинських містечках) у переважній більшості не покинуло свої домівки, скоріше за все, зайняло стримано-нейтральну позицію по відношенню до “новоприбулих гостей” (свідчення сучасників франко-російської війни 1812 р. переконливо свідчать про відсутність частих випадків співробітництва євреїв із наполеонівськими військами – далі торгівельних контактів, як правило, справа не йшла); просте ж населення сприймало прихід нового контингенту військ крізь призму можливості завдання потенційної шкоди власному господарству, що часто поєднувалось також із побоюванням за власне життя (ховаючись від нестерпних поборів та частих грабунків, люди втікали до навколишніх лісів, створюючи імпровізовані загони народної самооборони, які нападали на невеликі загони наполеонівських військ, схоплювали кур'єрів, знищували обози, передавали

інформацію про розміщення військ французьких союзників до частин російської армії та ін. [3, с. 153]). Власне, саме мародерство солдат “Великої армії” і принесло найбільше шкоди ратнівчанам – збереглися свідчення, що австрійські солдати проводили часті рейди по околицях Ратного, вишукуючи у лісах мешканців навколишніх сіл. Ті із бійців Зігенталя та Мора, які знали українську та російську мови, перевдягались у російські військові мундири (яких було вдосталь після поспішного відступу армії Тормасова) і йшли до лісу, вигукуючи: “Виходьте, йдіть по домівках, кляті французи вже втекли”, в результаті чого частина надто довірливих жителів ставали жертвами побоїв і грабунку. Особливо діставалось місцевому жіноцтву, на яке влаштовувалось справжнє полювання (до прикладу, поблизу с. Смідин Старовижівського району є урочище Баб’є, назва якого походить від того, що на тому місці у 1812 р. жінки ховались від наполеонівських солдат у копицях сіна). Масове вилучення продовольства, грабунки і побої, фактичне знищення врожаїв, руйнування будинків у ході бойових дій і тактика “спаленої землі” (яку спочатку частково використовували відступаючі частини росіян, а пізніше – і союзники Бонапарта) – ось лише короткий перелік тих страждань, які принесло ратнівчанам тогочасне франко-російське протистояння...

Ратне стало одним із останніх волинських населених пунктів, який був звільнений від наполеонівських військ. Власне, саме звільнення мало суто формальний характер – виходячи із загальностратегічного становища австро-польсько-саксонських сил на Волині (союзники Бонапарта поспішно відступали під ударами 3-ї Обсерваційної та Дунайської армій) дивізія Зігенталя (на той момент бригада фон Мора перебувала у Любешові) 20 вересня (2 жовтня) покинула містечко і, уникаючи серйозних сутичок, вирушила у напрямку на Брест і Кобрин, принагідно руйнуючи місцеві дороги та знищуючи мости. А вже 22 вересня (4 жовтня) до населеного пункту прибув корпус генерал-лейтенанта Воїнова [9] – для Ратного “нашествие двенадцати языков” завершилось, залишивши по собі нечисленні згадки в документах та інтригуючі легенди про заховані десь в навколишніх лісах скарби австрійців...

Література

1. 1812 год... Военные дневники. [Под. ред. А. Г. Тартаковского]. – М.: Советская Россия, 1990. – 464 с.
2. Абалихин, Б. С. Отечественная война 1812 года на Юго-Западе России / Б.С.Абалихин. – Волгоград : ВГПИ, 1987. – 104 с.
3. Ададунов В. В. Наступательная операция австрийского вспомогательного и VII-го корпусов “Великой армии” на Волини в стратегических планах французского командования (август – сентябрь 1812 года) / В. В. Ададунов. // Отечественная война 1812 года. Битвы. Поля сражений. Мемориалы. Москва; Можайск: Бородинский государственный музей-заповедник, 2008. С.148-160.
4. Ахлестышев Д. П. Двенадцатый год. Исторические документы собственной канцелярии главнокомандующего 3-ю Западной армией ген. От кавалерии А. П. Тормасова / Д. П. Ахлестышев. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. – 722 с.
5. Дубровин Н. Ф. Отечественная война в письмах современников. (1812-1815 гг.) / Н. Ф. Дубровин. – СПб. : Тип. Императорской Академии Наук, 1882. – 692 с.
6. Михайловский-Данилевский А. И. Описание Отечественной войны 1812 года: В 4 ч. / А. И. Михайловский-Данилевский. — СПб. : Тип. Штаба Отдельного Корпуса Внутренней Стражи, 1843. – Ч. 1. – 413 с.
7. Потрашков С. В. Генерал А. П. Тормасов во главе 3-й Резервной обсервационной армии (май-сентябрь 1812 г. / С. В. Потрашков. // Бородино и наполеоновские войны. Битвы. Поля сражений. Мемориалы: Материалы II Международной научной конференции, посвященной 195-летию Бородинского сражения (Бородино, 3-5 сентября 2007 г.). – Можайск : Маленький город, 2008. – С. 103-117
8. Хомченко С. Вольнская губерния в 1812 г. в мемуарах саксонского капитана Линдемана / С. Хомченко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Випуск 41. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року (м. Луцьк, 11-12 травня 2012 року). – Луцьк: “Волинські старожитності”, 2012. – С. 247 – 248
9. Яровенко С. П. Волинь у 1812 році: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yarovenkosp.ucoz.ru/publ/volin_u_1812_roci/20.

Віктор АТАМАНЕНКО
(Острів)

ПОЧАТКИ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РАТНЕНЩИНИ (ЯН ТАДЕУШ ЛЮБОМИРСЬКИЙ)

Ратненське староство можна віднести до виняткових з кількох точок зору для XVI – першої половини XVII ст. регіонів Волині. Перш за все, воно забезпечене джерельною базою з різновидових матеріалів. Частина з них на сьогодні є опублікованою. Це стосується й таких, особливо важливих для дослідження соціально-економічної проблематики в першу чергу, як джерела статистичного характеру (податкові документи, інвентарі, люстрації). Збереглися також міські книги Ратна, матеріали, пов'язані з діяльністю референдарського суду та деякі інші. Ця сукупність джерел створює підстави для достатньо ґрунтовного вивчення не тільки Ратненщини, але й усїєї північно-західної частини волинського Полісся. Певною мірою саме з цим значною мірою пов'язане й те, що Ратненщина має досить значну традицію історіографічного освоєння. Певною мірою, можна говорити про те, що цей регіон як окрема адміністративна, територіальна, господарська одиниця почала досліджуватися чи не найраніше з усіх регіонів Волині. Пов'язане воно з такими іменами представників польської та української історіографії, як Ян Тадеуш Любомирський та Михайло Сергійович Грушевський.

Першим вивчення окремих аспектів аграрних відносин, в тому числі й Ратненщини XV – XVIII ст., ще в середині XIX ст. розпочав Т. Любомирський (1855 р.)¹. Витяг з цього дослідження, опублікований через тридцять років, був уже спеціально присвячений Ратненському староству². Свої праці дослідник написав на підставі унікальних джерельних матеріалів, значна частина яких на сьогодні історикам не виявлена³. Важко навіть точно встановити різновиди цих джерел, оскільки автор їх не вказував, а лише зазначав до якого часу вони відносяться. Можливо, вони загинули разом з багатьма іншими у сховищах Варшави. Один з перших біографів Т. Любомирського К. Крашевський відзначав постійну роботу дослідника з джерелами, хоча й значна задіяність у громадському житті, безперечно,

заважала йому ретельніше займатися науковою роботою, до якої він тяжів⁴. Можна говорити, що Т. Любомирський використовував інвентарі, люстрації, документи Метрики, судові справи чи їх регести, окремі публікації джерел тощо та, можливо, родинні архіви. На основі матеріалу праць Я.Т. Любомирського можна зробити висновки про те, що він відвідував чи проїздив через волинське Полісся та/чи використовував записи етнографічних матеріалів.

Структура присвяченої Ратненщині праці Т. Любомирського орієнтована на розкриття широкого кола питань, які повно чи рівномірно у ній відображення не знайшли. Перш за все, автор охарактеризував природні умови регіону, відзначивши дуже болотисту та залісену місцевість, мисливську цінність для середньовічних можновладців. Заболоченості сприяла і наявність на території староства таких річок, як Прип'ять, Вишва та Турія, а також значної кількості озер. Саме водні ресурси краю значною мірою визначали побут та заняття місцевого населення. Т. Любомирський наводить приклад замку, якого, мурованого на насипному кургані, не витримала заболочена земля і поглинула його, що згодом сталося і з фортецею, яку зводив староста Стефан Чарнецький. «Саме місто Ратне, – пише дослідник, – розташувалося на рівні з водами навколишніх рік і розмокла земля не витримує тягару мурів. Із замку, поставленого за Жигимонта-Августа на насипному кургані, через кілька десятків років не залишилося й решток. Стефан Чарнецький на вбитих палях виводив мури, але вже в наступному сторіччі серед опалих валів стриміло лише старе дерев'яне домчище»⁵. Природні чинники не могли не впливати на характер поселень. Так, села, через потребу віддалення від вологих та заболочених місцин розташовані на неродючих піщаних берегах, являли собою поєднані з кількох хат дворища. Самі села рідко з'єднувалися дорогами. Природні умови накладали відбиток і на характер місцевих мешканців. Перш за все, Т. Любомирський наголошує на «дивній» настирливості, повазі та цноті та зображає зовнішній вигляд⁶. Далі дослідник коротко зупиняється на основних заняттях мешканців Ратненщини. Він спочатку не торкається землеробства, тваринництва та рибальства, а характеризує бджолярство та мисливство. При цьому він звертає увагу на значенні останніх для виховання місцевих мешканців, їх єднання з природним оточенням, завершуючи цей сюжет таким криком душі: «Блаженні часи, коли шістнадцятигодинна панщина та її наслідок,

¹ Lubomirski J. T. *Północno-wschodnie wołoskie osady* // Biblioteka Warszawska. – 1855. – Т. LX (4). – С. 4 – 59.

² Lubomirski J. T. *Starostwo Rateńskie. Wyjatek z historyi osad wołoskich w Polsce* // Biblioteka Warszawska. – 1885. – Т. LVIII (2). – С. 209 – 232.

³ Грушевський М.С. *Твори у 50 томах*. – Львів, 2004. – Т. 6. – С. 259, 595.

⁴ Kaszewski K. *Książę Jan Tadeusz Lubomirski: Odbitka y Biblioteki Warszawskiej*. – Warszawa, 1908. – С. 25.

⁵ Lubomirski J. T. *Starostwo Rateńskie...* – С. 210.

⁶ Там само.

горілка, не вбили ще людину»⁷.

Як противагу неясковості природи, недостатності ресурсів та нужденності людей Т. Любомирський зазначає їх причетність до історії всієї Вітчизни, відображення в історичній пам'яті образів минувшини. На доказ він наводить цілий ряд місцевих легенд та переказів та відзначає особливості відображення давніх подій у народній творчості⁸.

На зміну цій вступній, багато в чому поетичній, частині через декілька сторінок відбувається перехід до власне наукової характеристики різних моментів історії Ратненського староства у XVI – XVIII ст. Дослідник розпочинає його з описання структури замкового (власне, старостинського) господарства. До таких він відносить експлуатацію лісових водних (точніше – рибних) та лісових ресурсів краю. Перші були традиційними та спиралися на значне коло озер, яких було 27⁹. Рибальство, як можна зробити висновок, на початок XVI ст. не було добре організоване. Це було просте використання без цілеспрямованого розведення риби. Як результат, часто траплялися випадки, коли риби не було – двічі в середньому на дев'ять років. Оцінюючи лісове господарство, Т. Любомирський виділяє переробку деревини та мисливство і тільки згодом, при характеристиці селянських повинностей згадує й бджолярство, оскільки в даному сюжеті характеризує власне замкове господарство. Таким чином, на думку дослідника, старостинське господарство використовувало тільки незначну частину засобів староства¹⁰.

Значно більшу увагу Т. Любомирський приділив селянству Ратненщини. Він розглянув соціальну структуру селянства, організацію господарства, розвиток процесу позбавлення селян особистої свободи (кріпацтво, «przytwierdzenie»¹¹), судова практика (віче), система оподаткування, церковне життя, волоське осадництво, господарські новації тощо.

Селянські господарства мали складний характер. Початково Т. Любомирський вживав для них термін дворища, але при характеристиці селянства використав для позначення цієї складності поняття «spółka» – спілка, об'єднання під якими мав на увазі крупні патріархальні дворищні селянські родини. Дослідник вказував, що таким спілкам, яких, очевидно на початок XVI ст., було 278 і які за своїм складом були різними, на умовах платежів, податків та частково роботи було надано у держання земельні угіддя. До складу селянських господарств входили також

прийняті господарем (главою господарства-дворища) половинники. Їх термінологічними еквівалентами в інших регіонах України були підсусідки, сябри, потужними. За взяту землю вони віддавали частину врожаю (половину) господарю спілки, звільняючись натомість від повинностей на користь замку. половинники зберігали право виходу. Розміри ж землі, яка перебувала в руках «господарів», була значною, доходючи до кількадесяти волок, як і кілька десятків половинників могли користуватися землею одного дворища¹². Самі «спілки» дослідник вважав формою організації селян – різновидом «gminy», громади¹³.

Отже, на думку Т. Любомирського, селянське господарство складалося зі значного земельного наділу, розмір якого і визначав його економічний потенціал. Формою організації селянського землеволодіння на Ратненщині протягом XVI ст., як і у більшості регіонів України було дворище – складна селянська родина, до якої входили як родичі, так і прийняті «половинники». Прикріплення селянства та, відповідно, позбавлення його особистої свободи розпочалося з «господарів», під якими дослідник розумів главу великої селянської родини та підзвітного замку значного за розмірами господарства. В сучасній Т. Любомирському історіографії погляди дослідників щодо сутності цих явищ дворищ, а розходилися переважно у таких питаннях, як їх внутрішня природа і склад, а також розміри земельного ареалу. Щодо першого, то переважна частина дослідників вважало дворище сімейно-родовою асоціацією, основою якої була спорідненість. Так, М. Ф. Владимирський-Буданов, М. В. Довнар-Запольський та О. Я. Єфименко вважали, що населення дворищ складалося тільки з родичів¹⁴. В той же час, двоє останніх погоджувалися з тим, що з часом сімейний характер дворищного господарства поступово втрачався і родинна спільнота перетворювалась на артільну.

Специфічними були погляди Т. Любомирського на таку категорію населення, як гультяї. Він вважав, що до цієї категорії населення належали особи, які не мали ґрунту і працювали за поденну плату та брали ділянку землі як половинники (що вже є суперечливим висновком), а згодом – ставали повноцінними членами іншої дворищної «спілки» при триманні поки-що незначної кількості орної землі, а далі, при зростанні заможності, – ще іншої при збільшенні розмірів

¹² Там само. – С. 214 – 215.

¹³ Там само. – С. 16.

¹⁴ Владимирский-Буданов М. Ф. *Формы крестьянского землевладения в Литовско-Русском государстве XVI в.* – К., 1892. – С. 29. Довнар-Запольский М. В. *Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке.* – К., 1905. – С. 1; Ефименко А. Я. *Дворищное землевладение в Южной Руси // Южная Русь.* – СПб., 1905. – Т. I. – С. 382 – 383.

⁷ Там само. – С. 211.

⁸ Там само. – С. 211 – 213.

⁹ Там само. – С. 213.

¹⁰ Там само. – С. 213 – 214.

¹¹ Там само. – С. 215..

оброблюваної власними силами землі. Згодом гультії ставали повноцінними «гоподарями», які виділяли частини своєї землі половинникам¹⁵. Таким чином, дослідник вважав гультяями тих, хто «гуляв» зі «спілки» в «спілку», нарощуючи свій господарський потенціал. Це було своєрідне розуміння категорії гультяїв, яке вимагає окремого розгляду на основі як літератури, так і джерел.

Погляди Т. Любомирського на процес закріпачення загалом не відрізнявся від сучасних йому концепцій. Вони загалом вкладаються в його розуміння й сучасними істориками та відображають процес позбавлення селян особистої свободи. В той же час, зважаючи, можливо, на джерельні свідчення з історії Ратненщини, дослідник не включив у розгляд цього питання проблему невільної челяді. В той же час, він цілком логічно пов'язав зміни в становищі селянства з розвитком та утвердженням фільваркової системи.

Значну увагу Т. Любомирський приділив селянським повинностям. Тут, очевидно, можна помітити деяку суперечність та нечіткість у сформульованих дослідником положеннях. Перш за все він відзначив роль сільської громади у процесі вибирання податків. Він вважав, що «спілки» як своєрідна форма організації творили своєрідну форму самоврядування. Але перед тим під спілками мав на увазі складні, дворищні селянські господарства, а за вибирання податків відповідали не спілки-гміни, а кілька дворіщ чи й усе село повністю відповідали за виконання повинностей, поміж себе самостійно ї розкладаючи¹⁶. Ще більше життя такої гміни проявлялося у «вічах», зібраннях представників двох сіл, а важливіші справи виносилися на розгляд кількох сіл. В даному випадку йшлося про суперечки, а під вічами автор мав на увазі суд громади, «копу». Засідання віча відбувалося при представникові замку. Частина стягнень при цьому йшла на замок. Подібну практику дослідник пов'язував з традиціями ще руських часів¹⁷.

Судові вини не могли мати суттєвого значення в структурі замкових прибутків та й, зрештою, не можуть бути віднесені до селянських повинностей. Натомість Т. Любомирський наводить основні джерела прибутків староства у вигляді селянських данин. Такими були медова дань, стація та роботи. Мед у регіоні був першим та головним ресурсом і складав суму лише вдвічі меншу за чинші. До натуральних данин відносилися також і сплата хутром, червцем, мисливськими птахами, продуктами землеробства тощо. Вагу грошових платежів на користь замку дослідник не визначає, а вказує тільки, що

кожна спілка виплачувала від 1 до 2 гривень, що дещо суперечить його висновку про «першість та головність» меду. Стація на території Ратненщини також зберігала ще руські елементи. Так, Т. Любомирський поділяв її на чотири різновиди: полюддя, огнийче, тивунне, та стація на старосту¹⁸. Роботи відбували тільки чоловіки. Це були «повоз» (підвода, підводна повинність) – вивезення риби чи меду до Любліна, «оступ» та «невід». Ці роботи були загальними, але окремі села мали й специфічні повинності – драння драниць, возіння глини, перевезення вибраної данини, перевезення урядників у межах староства, направа мостів, надання дерева, косіння сіна тощо. З ремісничих спеціальностей на селі Т. Любомирський називає тільки ковалів та гончарів¹⁹, інші ж найнеобхідніші зосереджувалися, очевидно, у місті. Зазначені моменти стосувалися першої половини XVI ст., але продовжували співіснувати з новаціями, які й визначили подальшу долю селянства Ратненщини на тривалий час.

Першим та чи не найпомітнішим було зростання кількості поселень та збільшення числа господарств та чисельності населення. Так, у 1510 р. державний податок було сплачено з 75, через 30 р. – з 250, а біля 1576 р. – 300 ланів. При цьому розвиток залюдненості суттєво поступався зростанню кількості селянських ланів. Т. Любомирський пояснював це зростанням ваги рільництва, а попередню організацію господарства пов'язував з виключним пануванням руського права, а сам тип такого господарства називав «бджолярським» чи «лісовим»²⁰. Залежність від природних чинників змушувала шукати шляхів для стабільнішого господарства та сталих прибутків, а відтак новації значною мірою, на думку дослідника, були пов'язані з діяльністю замкового уряду, який задля збільшення кількості безпосередньо ним контрольованих господарів та господарств розширив кількість контрольованих за рахунок половинників. Це дало лише тимчасовий прибуток для скарбу, щоб згодом привести до руїни як для скарбу, так і для підданого. В результаті половинники перетворилися у контрольованих, а, відповідно, позбавлених особистої свободи, малоземельне сільське населення – загородників та коморників. Як наслідок, перед значною частиною селян «Польща давала до вибору» або прикріплення, або вигнання (скоріше, втечу). Основний підсумок таких новацій Т. Любомирський бачить у боротьбі таких втікачів у Наддніпрянщині (йдеться і про козацтво, хоча цього терміну автор і не вживає), які «розклали вогнище, яке... небо всієї Польщі закрило»²¹.

¹⁵ Там само. – С. 215 – 216.

¹⁶ Там само. – С. 216.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – С. 217.

¹⁹ Там само. – С. 218.

²⁰ Там само. – С. 220, 222.

²¹ Там само. – С. 221.

Запровадженню новацій сприяли і неврожайні роки між 1538 та 1551 рр., коли відбувалися масові втечі селян так скарги на уряд королю²². Вихід і центральний, і замковий уряди знайшли у запровадженні волоського права та фільваркової системи, що так і не досягло поставлених завдань. При цьому Т. Любомирський натякає, що не тільки криза «старого» господарства, але й її найвразливіші результати – голод, розорення, зубожіння та поява вільних освоєних земель сприяла їх запровадженню²³.

За підрахунками Т. Любомирського, волоське право було запроваджено у чотирьох Ветельській волості), а фільварки – у тринадцяти селах Ратненського староства. Осади на волоському праві були особливим, заснованим на наданні певних пільг типом скотарського господарства, який на українських землях дістав поширення, починаючи з рубежа XIV – XV ст. Основними теренами його запровадження були гірські райони, що були малоприсадатні для ведення землеробства, зате багаті пасовищами для худоби. Але його запровадження поширюється і в інших регіонах України, в тому числі й на територіально близькі до Ратненщини залісені території Холмщини, Белзщини та Волині²⁴. Ці регіони були багато в чому близькими за природними мовами до Ратненщини. Як уже вказувалося, Т. Любомирський вважав, що метою впровадження волоського права було подолання недосконалої організації та збільшення прибутків замкового господарства за рахунок концентрації розпорощених дворич та ініціативності осадників²⁵. Для Волині та розташованих у подібних умовах регіонах волоське право відіграло скоріше роль подолання недостатньої кількості робочої сили на основі захоплення населення наданням окремих привілеїв. На території Волинської землі такі випадки стосувалися польських регіонів і, за браком джерел, відомі, наприклад, для Олицької (частина розташовувалася на території Полісся) та Острозької (частина розташовувалася на території Мало-го Полісся) волостей. В окремих люстраційних матеріалах вказувалося, що села Ветельської волості на волоському праві сидять здавна але вони не містять свідчень про специфічних для осад волоського права устрій та повинності. Невдачам у запровадженні та поширенні волосько-

го права на території Ратненського староства Т. Любомирський дає пояснення, виділяючи кілька причин. По-перше, місцеві луки виявилися болотистими та малоприсадатними для випасання овець, через комах (robactwo), які жили в травах²⁶. По-друге причиною був характер селян, який не міг породити ініціативних та підприємливих осадників-князів у традиційному для регіону дворичному устрої руського права. По-третє, перешкодою стала сама місцевість, яка не могла забезпечити осадників значними за площею угіддями через «затоплений» характер краю і необхідність для його подолання зусиль не тільки кількох волоських поселень, а ресурсів всього староства, крупного фільваркового господарства²⁷.

Початки впровадження фільварків на території Ратненщини були досить скромними. На 1528 р. фільваркові угіддя знаходилися тільки біля Ратна і не були значними, а в 1545 р. їх продукції не вистачало навіть на утримання замкових урядників та слуг. На 1551 р. з'явився фільварок у Дубечні. Але. На думку Т. Любомирського, фільваркове господарство у XVI – XVII ст. не стало основою сільськогосподарського виробництва та прибутковості староства, а з середини XVII ст. просто не могла розвиватися аж до другої чверті наступного сторіччя. Але тоді розвиток фільваркової системи доводить до зростання розмірів панщини, який не може не призвести до кризових явищ. Характеристика, яку дав Т. Любомирський відновленій протягом XVIII ст. фільварковій системі²⁸ є описом поступового господарського занепаду та зубожіння селян.

Високу оцінку науковій діяльності Яна Тадеуша Любомирського давали вже його сучасники, які продовжили започатковані чи наголошені ним напрямки досліджень. В той же час, його історичні погляди вимагають спеціального дослідження, включення їх у загальний контекст розвитку польської російської та української історіографій. Можна говорити, що стосовно історії селянства Т. Любомирський розробив ряд концептуальних положень, які значною мірою залишаються актуальними та загальноновизнаними. Дослідник практично започаткував вивчення історії Ратненщини, хоча значне коло питань залишилося поза його увагою. Про те, вона і сьогодні приваблює увагу дослідників свідчать праці сучасних істориків різного рівня – статті, нариси, дисертації, публікації джерел тощо.

²² Там само. – С. 221 – 222.

²³ Там само. – С. 222.

²⁴ Грушевський М. С. *Історія України-Руси*. – К., 1994. – Т. V. – С. 373 – 380.

²⁵ Lubomirski J. *T. Starostwo Rateńskie...* – С. 222.

²⁶ Там само. – С. 222.

²⁷ Там само. – С. 223 – 224.

²⁸ Там само. – С. 225 – 232.

Юлія ШЕЛОМАНОВА-БУЛАВКА
(Луцьк)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЕВ'ЯНОЇ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ РАТНІВЩИНИ XVII-XIX СТОЛІТЬ

Ратнівщина – край самобутній та неповторний. Це мальовничий куточок України, багатий своєю історією, традиціями, людьми. Збережені чудові зразки народного будівництва доповнюють Волинську школу дерев'яної сакральної архітектури, та у свою чергу відіграють важливу роль в українській духовній культурі.

На сьогоднішній день до Державного реєстру національного культурного надбання (пам'ятки містобудування і архітектури Волинської області) віднесено 13 дерев'яних храмів XVII-XIX ст. Ратнівського району, що становить 8 % від загальної кількості відповідних зразків народної архітектури. (Рис. 1) Такі церкви, як Параскевська у с. Самари, Успенська у с. Краски, Різдва Богородиці у с. Здомишель, Параскевська у с. Заліси, Михайлівська у с. Замшани, Миколаївська у с. Тур, Хрестовоздвиженська у смт. Заболоття (у кількості семи) мають категорію пам'ятки національного значення, натомість церкви: Успенська у с. Самари, Воскресенська та Хрестовоздвиженська у с. Датино, Іоанно-Богословська у с. Заброди, Дмитрівська у с. Гірники, Покровська у с. Велимче (у кількості шести) являються пам'ятками місцевого значення.

Найбільшу історичну та архітектурно-художню цінність має нечисленна група дерев'яних храмів, які належать до найархаїчнішого типу українських дерев'яних церков. Це тризрубні споруди, в перекритті зрубів яких застосовано найдавніший тип - чотиригранну піраміду. До них належать і наступні приклади - Церква Параскеви (1794 р) у с. Заліси, Успенська церква (1783 р.) у с. Краски, а також Успенська церква (1865 р.) у с. Самари. (Рис. 2.)

Ратнівський район найширше ілюструє підвид волинських дерев'яних храмів XVII-XIX століть, що визначається, як хатній. Дахова церква або "хатній тип" церкви – тридільний (іноді дводільний) храм, який не має верхів, де всі частини перекриті, як хата, спільним, одностайним, або ламаним дахом. Волинським зразкам даного підвиду характерні двосхилий дах увінчаний декоративною кількох'ярусною главкою над навою. Якщо порівнювати план храму вказаного зразка із планом найбільш розповсюдженого, а саме - тридільним одноверхим із барабаном та банею то ми не знайдемо відмінностей. Спільні риси лише підкреслюють приналежність до однієї школи

дерев'яної сакральної архітектури. А назви підтипів розкривають відмінні риси, що полягають у завершенні храму. (Рис. 3)

Церкви "хатнього типу" нагадують архітектуру польських провінційних костелів і мурованих греко-католицьких волинських церков 18ст. – Параскевської в смт. Лукові та Миколаївської у м. Володимирі-Волинському. Що дає змогу відмітити вплив архітектури польської римо-католицької церкви на волинську церковну архітектуру в одному з регіонів області. Що саме в цьому регіоні відмічене подібне явище не є дивним, адже саме Ратнівське староство найраніше від інших волинських земель, ще від кінця 14 ст., увійшло до складу Польщі [2, с.369]. Подібні архітектурні зразки можна спостерігати і у таких школах народного храмового будівництва, як Буковинська та Закарпатська.

Ускладнення аналізу традиційності рис характерних певному виду пов'язане із частими ремонтами та підлаштуваннями до тих чи інших вимог. Проте саме стильове нашарування, де багатівікові власні традиції вдало поєднані із синтезованими архітектурними елементами, забезпечує неповторність кожного храму зокрема. Так, наприклад готизм у храмах Ратнівщини представлений через:

вертикальність спрямування, що розкривається у високих двосхилих дахах. (ц. Параскеви у с. Самари)

квадратну в плані наву та витягнуту у повздовжньому напрямку форму вітарного зрубу у такому композиційному типі храму, як хатньому з однією баштою (ц. у с. Здомишель).

Обумовленість зовнішнього декоративного характеру готизму, через невідповідність традиційній композиції повздовжньо-осьової схеми розташування головних об'ємів та чітко виділеного головного фасаду. (у с. Заброди)

Не менш яскраво у визначених темою зразках народного будівництва розкриваються барокові перетворення, а саме через:

Ускладненість форми. Так замість чотиригранної у плані апсиди з'являється шестигранна, що змушує загальний двосхилий дах перетворюватися над апсидою в багатогранну у плані форму. Прикладами слугуватимуть церкви у селах Велимче (Рис. 4), Заболоття, Замшани.

Введення до композиційної структури храму додаткових об'ємно-просторових елементів. Так, наприклад, у церкві Різдва Богородиці у Здомишлі влаштувано над бабинцем пластичну дзвіницю з відкритою аркадою-галереєю на верхньому ярусі (Рис. 5, а). Яка у поєднанні з гранчатою витягнутою апсидою підкреслює провідну роль поздовжньої осі у загальній композиції споруди, надаючи їй архітектурному рішенню яскраво виявлену динаміку та експресію. А храм Іоанна Бо-

гослова, що у с. Заброди є прикладом особливого різновиду храмів хатнього типу - з двома симетрично розташованими на головному фасаді рубленими баштами (Рис. 5, 6). Використання цього прийому помітно збагатило об'ємно-просторову структуру зазначеної групи монументальних будівель, сприяючи остаточному переміщенню головних композиційних акцентів з нави на вхідну частину споруди. Будівництво подібних храмів на території Полісся розгорнулося переважно у другій половині XVIII ст.

Варто відмітити, що у більшості випадків для збережених храмів Ратнівського району характерною рисою є пласка стеля. Лише стеля храму Різдва Богородиці у Здомишлі являє собою виняток. Над навою пласка стеля набуває вигляду чотиригранної зрізаної піраміди. Цією особливістю храм завдячує більш ранньому формуванню даного елемента відносно інших композиційних складових. (Рис. 6) А взагалі волинський та загальноукраїнський храм відрізняється від зразків дерев'яної сакральної архітектури інших країн саме відкритістю внутрішнього простору.

Отже, особливості розглянутих вище пам'яток дозволяють віднести їх до цінних в історико-архітектурному та художньому відношеннях зразків монументальної дерев'яної архітектури XVII-XIX ст. північної Волині. Такі церкви вимагають до себе уважного усвідомленого ставлення не лише зі сторони дослідників, а ,в першу чергу, зі сторони прихожан та священнослужителів. Лише шляхом ретельного дослідження та збереження дерев'яних храмів ми зможемо зупинити масове зникнення цих перлин народної архітектури. Усвідомлення важливості піднятого питання повинно забезпечити виконання поставленої перед сучасником важливої місії збереження та передачі усіх складових духовної культури майбутнім поколінням. банею типів.

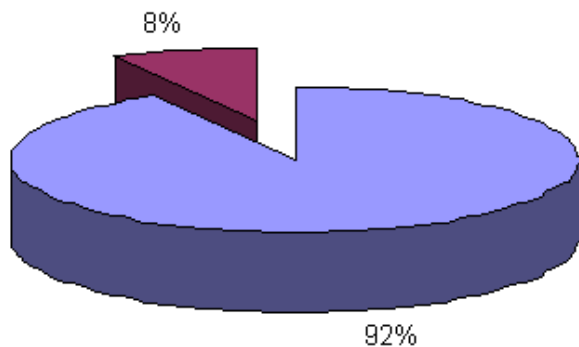

Рис. 1. Співвідношення кількості дерев'яних храмів XVII-XIX ст. Ратнівського району віднесених до Державного реєстру національного культурного надбання, до їх загальної кількості.

Рис. 2. Приклади тризрубні храмів з пере-криттям у вигляді чотиригранної піраміди

Церква Параскеви (1794 р) у с. Заліси

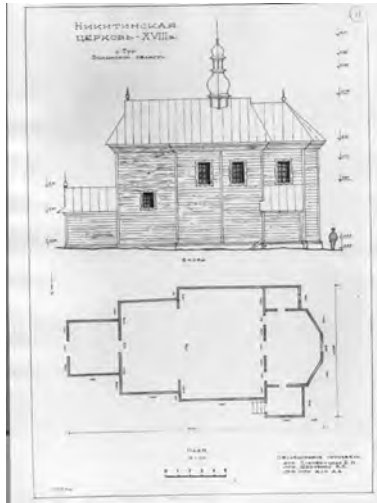

Успенська церква (1783 р.) у с. Краски

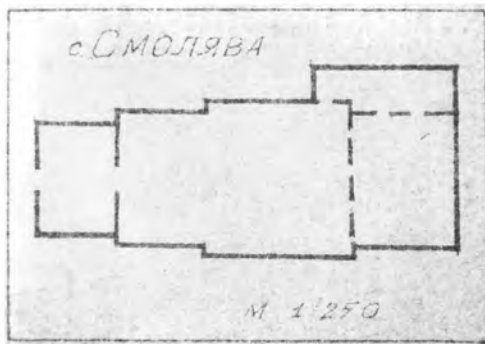

Успенська церква (1865 р.) у с. Самари

Рис. 3. Порівняння плану та загального вигляду тридільних храмів хатнього та одновершого із барабаном та банею типів

Церква у с. Тур Ратнівського р-ну

Церква у с. Смолява Горохівського р-ну

Рис. 4 Приклад ускладненості форми

Церква у с. Величє Ратнівського р-ну

Рис. 5. Введення до композиційної структури храму додаткових об'ємно-просторових елементів

а) церква Різдва Богородиці у Здомишли

б) Іоанна Богослова, що у с. Заброди

Рис. 6. Приклади внутрішнього об'ємно-просторового розкриття храму

Церква Параскеви (1794 р) у с. Заліси

Михайлівська церква у с. Хмелів Володимир-Волинського р-ну

Храм Різдва Богородиці у Здомишли

Література

1. Державний реєстр нерухомих пам'яток Волинської області (пам'ятки архітектури та містобудування).
2. Теодорович Н.И. Волинь в описании городов, местечек и сел. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Том 5 Ковельский уезд. Почаев 1903.
3. КИЕВНИИТИ Выявление и классификация зданий и сооружений Волынской области по историко-архитектурной и градостроительной ценности. Киев 1986.
4. Троневиц П.О. та ін. Втрачені християнські храми Луцька. Луцьк 2001, епархии. 1897 №12,13.
5. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. ВЕВ, 1902, №27.
6. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. ВЕВ, 1902, №10.
7. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. ВЕВ, 1902, №30.
8. Загурці в історії України та Волині. Науковий збірник. Луцьк 2004.
9. Тарас Я. М. Українська сакральна дерев'яна архітектура: словник-довідник.- Львів: ІН НАНУ, 2006.- 584 с.
10. «Исторические сведения о базилианских монастырях за 1811 год для генеральной таблицы, поданной в коллегию 15 мая 1814 года» ДАВО, Луцька уніатська духовна консисторія, фонд 382 опис 1, справа 13 Листи 17-18, 22.

Геннадій ГУЛЬКО
(Луцьк)

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ВОЛИНІ. РАТНІВСЬКИЙ РАЙОН (1945 -1990 РОКИ)

У наше сьогоднішнє продовжується непростий процес духовного відродження українського народу, важливу роль у якому відіграють православні храми, як сакральні центри, навколо яких гуртуються віруючі. Зокрема, і в прикордонному Ратнівському районі цю, безумовно, дуже необхідну місію зараз виконують майже сорок православних громад. Вони володіють ошатними дерев'яними та мурованими церквами, спорудженими переважно в роки Незалежності, а також дванадцятьма храмами, пам'ятками архітектури, збудованими в 18 – 19 століттях виключно з добротних поліських сосон та дубів. За багато десятиліть діяльності ці храми пам'ятають як роки розквіту, так і часи занепаду та руйнувань, особливо в роки Першої та Другої світових воєн. До складних відрізків у історії більшості православних храмів району, як і всієї Волині, можна віднести також період між 1945 – 1985 роками.

У ці роки церковні інституції періодично піддавалися з боку державних та партійних структур організованим компаніям ідеологічного тиску, жорсткого обмеження діяльності, секуляризації майна тощо [15;87]. Зокрема, якщо в 1945 році на території Волинської області перебували на обліку біля 400 православних храмів та 2 монастирі Руської православної церкви (РПЦ), то на 1985 рік в статусі державної реєстрації тут діяло лише 177 православних громад та жодного монастиря. 69 православних храмів, як аварійні, були розібрані, ще 9 - згоріли [3;210]. На території нинішнього Ратнівського району з 18 храмів, взятих на облік на кінець 1945 року, протягом наступних чотирьох десятиліть припинили діяльність сім громад Руської православної церкви та знесено два приналежні їм храми [3;207].

Як вже зазначалося, територія Волині, як і Ратнівщини, двічі в першій половині 20 століття ставала ареною жорстоких боїв під час світових воєн. Зокрема, лише під час військових дій у роки Великої Вітчизняної війни в області було зруйновано та значно пошкоджено 135 церковних приміщень [16;109]. Серед них були знищені ряд православних храмів і на Ратнівщині, зокрема в селах Видраниця (1941 р.), Річиця, Якушів та Щедрогір (1944 р.), а також старовинний Свято – Успенський храм в с. Кортеліси, спалений

у вересні 1942 року фашистськими карателями [18;81]. Є дані також про пошкодження кількох інших церков.

Архівні джерела та спогади старожилів засвідчують, що перші місяці після визволення від окупантів у цьому регіоні, як і скрізь на Волині, були для Церкви досить складними [8;273]. Разом з тим, більша частина храмів під час військових дій все ж не зазнала значних руйнувань і досить швидко відновила свою діяльність. Станом на кінець 1944 року в тодішньому Ратнівському, Заболотівському та Седлищанському районах, що тоді займали й частину території нинішніх Камінь – Каширського та Старовижівського районів, діяли 28 (відповідно 10 та по 9) православних храмів, а також Милецький монастир. Лише одна парафія в Заболотівському районі вважалася не діючою [16;215]. На той час православне середовище в нашому краї в черговий раз було розділене і належало до Української Автокефальної та Української Автономної православної церков. Це був дуже непростий час визначення юрисдикційної приналежності храмів до Руської православної церкви, який не скрізь відбувався однозначно. У віддаленому Ратнівському районі (в сучасних його межах) цей процес тривав більш як сім місяців – з лютого по вересень 1945 року. Як свідчать архівні документи, протягом цього періоду у всіх діючих православних громадах районним благочинним о. Віктором Перховичем були проведені парафіяльні збори, прийняті відповідні заяви на реєстрацію та укладені договори на церковне майно. На їх підставі протягом згаданого періоду тодішній Уповноважений Ради у справах Руської православної церкви при Волинському облвиконкомі М. Діденко видав реєстраційні документи на 16 православних громад в селищі Ратно, Заболоття та селах Заліси, Велимче, Гірники, Гута, Датинь, Жиричі, Заброди, Замшани, Здомишель, Краска, Конище, Кортеліси, Самари і Тур [19]. Крім цього в архівних матеріалах ще не знайдена вся документація щодо православних громад сіл Комарове та Поступель, де на той час теж діяли, вірогідно, частково пошкоджені під час війни православні храми.

Аналізуючи політику органів державної влади, що здійснювалась у ті часи щодо Церкви, можна стверджувати про сплановане поступове обмеження державою діяльності церковних інституцій.

На першому етапі, тобто в 1946 – 1954 роках, зазнали натиску православні монастирі та громади, культові будівлі яких були знищені або пошкоджені під час Другої світової війни. Частковій секуляризації піддавалися також ті храми, що належали до «приписних», тобто таких, що не мали постійного священика.

Основними аргументами для закриття хра-

мів були висновки про те, що релігійні організації надалі неспроможні належно утримувати та ремонтувати передану їм державою культову споруду. З цих причин були закриті і ще діючі в області монастирі - Зимненський та Милецький [3;20]. Тут слід враховувати, що, як свідчать архівні матеріали, біля 200 православних храмів та монастирських комплексів на Волині після воєнного лихоліття дійсно вимагали різного ступеня ремонтних робіт.

У Ратнівському районі на цьому етапі натиску на Церкву духовенству та віруючим 14 храмів вдалося відстояти своє право на діяльність. Не змогли це здійснити парафіяни з сіл Комарове, Конище та Поступель, де, як зазначалося, храми мабуть були пошкоджені і їх по-належному не змогли відремонтувати. Православні храми тут зняті з обліку в 1948 році, так як вони були нібито аварійними і їх планувалося розібрати. [2;166]. Крім цього, нещодавно були знайдені архівні документи щодо православної громади с. Кортеліси, яка теж припинило свою діяльність в тому ж році. Зважаючи, що в цьому році минає 70 років сумнозвісної трагедії в цьому селі, то про історію цієї громади в даному матеріалі оповідується більш детально.

Як відомо, храм в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці в с. Кортеліси був споруджений у 1786 році з дерева на кошти парафіян. У 1876 році храм був розширений - до нього був прибудований притвор. Це, вірогідно, було пов'язано із збільшенням у ті роки кількості місцевих парафіян, сім'ї яких традиційно відзначалися багатодітністю. У 1898 році в селі Кортеліси, приписному до храму с. Селець та численних навколишніх хуторах нараховувалося 3400 парафіян. Дерев'яна дзвіниця розміщувалася окремо від храму та мала 4 дзвони. При храмі був жилий будинок для священика, з 1887 року діяла церковно - парафіяльна школа, розміщена в громадському приміщенні. Священиком в с. Кортеліси тоді був отець Іван Іванович Тучемський, випускник Волинської духовної семінарії, який служив у храмі села з 1886 року [1;336]. Через чотири десятиліття, в 1937 році, у цьому селі настоятелем був о. Кирил Гончук, під опікою якого перебували вже понад 6 тисяч парафіян з «...основного села й приписної слободи Селець», а також з «...70 - 80 хуторів, що порозкидані по лісах та болотах». Як зазначали очевидці, на той час це був просторий впорядкований однокупольний храм з чисельними старовинними іконами та високохудожньої роботи іконостасом [2;71]. Як вбачається з світлин храму кінця 1930 -х років, дзвіниця вже була з'єднана з храмом (додаток 1.5). Ця величезна парафія, як відомо, разом із значною частиною парафіян, храмом та його начинням була по-варварськи знищена під час трагічних подій

в селі у вересні 1942 року.

Проте надія на краще життя не покидала місцевих жителів, які залишилися в живих і після визволення від окупації розпочали поступово відновлювати і церковне життя. Вірогідно, влітку 1944 року неподалік від спалених дощенту Кортеліс, на хуторі Вишеньки, що чудом зберігся від вогню карателів, віруючі відновили свою православну громаду та розпочали споруджувати каплицю. Чому для місця її діяльності був вибраний саме цей хутір, в п'яти кілометрах від основного села, сьогодні можна лише здогадуватися. Однак відомо, що село Кортеліси до червня 1944 року залишалось безлюдним і почало знову забудовуватися у повоєнний час. Навіть у 1946 році тут було лише 20 житлових будинків [12;214]. У березні 1945 року, як і вимагалось тогочасним законодавством, група місцевих жителів подала згаданому вище Уповноваженому М. Діденку заяву про узаконення православної парафії [9;107]. У цьому документі, написаному на російській мові за встановленим зразком і датованому 24 березня 1945 року, більш як двадцять місцевих парафіян, «не лишених по суду избирательных прав», просили зареєструвати релігійну громаду та передати їм в безстрокове та безоплатне користування молитовне приміщення з культовим майном в с. Кортеліси (хутір Вишеньки) (додаток 1.1). Збережений архівний список 21 засновника утвореної православної громади наглядно засвідчує про ті катастрофічні втрати, яке зазнало старовинне село Кортеліси та його православні жителі внаслідок відомої каральної акції. Зокрема, з 21 особи церковної «двадцятки» лише двоє - Корнелюк Іван Давидавич, 1899 року народження та Сидорук Степан Іванович, 1894 року народження, згадуються в цьому документі як жителі с. Кортеліс. Інші 19 осіб, з них 17 - чоловіки, представляли навколишні хутори - Береза, Вишеньки, Косиця, Проня (?) та Ситяне. Найбільше засновників відновленої парафії (8 чол.) були представлені хутором Вишеньки, де й розміщувалося тоді приміщення для проведення богослужінь. Найстаршим членом «двадцятки» тут згадуються 74-річний Хабовець Філімон Кондратович, а наймолодшою була 19 - літня Бжун Домникія Северинівна, а її сестра Марина мала на той час 22 роки. Всі троє проживали на хуторі Вишеньки. Усі інші віруючі були віком від 40 до 55 років. Слід зазначити, що, як засвідчують особисті підписи під згадуваною заявою, переважна більшість з них були грамотними, що стверджує про позитивну діяльність у минулому церковно - парафіяльної школи в с. Кортеліси. Лише троє з них були «неграмотные», та підписалися під заявою, проставивши три хрестики. Всі засновники громади займалися „хлебопашеством”, жоден з них, як вимагали тоді органи

державної влади, не був судимий. Від Кортеліської сільської ради депутатів трудящих згаданий вище документ завірили голова Тимошук Семен Гнатович та секретар Ковальчук (ініціали до прізвища не зазначені [19]).

Менше ніж через місяць, 18 квітня 1945 року Свято – Успенська громада Руської православної церкви в с. Кортеліси була зареєстрована (додаток 1.2). Цим днем датується довідка Уповноваженого, видана в тому, що в цьому селі в особі громадян Сидорука Степана Івановича, 1894 р.н., Хабовця Філімона Кондратовича, 1871 р.н. та Корнелюка Івана Давидовича, 1899 р.н. зареєстрована релігійна громада і їм, як церковній раді, дозволяється керувати церковним майном і церковними будинками. Ревізійну комісію громади на той час очолив Сахарчук Григорій Миронович 1904 р.н., а її членами були Ярощук Матвій Федорович, 1895 р.н. та Сахарчук Андрій Степанович, 1904 р.н. (додаток 1.3). Показово, що посади церковного старости та його заступника зайняли саме жителі с. Кортеліси, тим самим засвідчуючи, що місце для богослужінь на хуторі Вишеньки є тимчасовим і парафія буде переміщена в основне село, як тільки воно відбудується. Про матеріальний стан цієї парафії у ті часи можна дізнатися з опису церковного майна, яке одержали в користування віруючі згідно типового договору з Ратнівським райвиконкомом від 18 березня 1945 р., підписаного, крім віруючих і головою сільської ради Тимощуком С.Г. 24 березня цей договір був завірений головою райвиконкому Шимченком і секретарем Алехіним. Зокрема, в договорі зазначено, що релігійній громаді передається «строящееся деревянное одноэтажное здание церковное (часовня)». Отже на час укладення договору православна громада використовувала для богослужінь якесь пристосоване приміщення на хуторі, а невеличкий храм – каплиця, лише споруджувалася. Показовим для засвідчення зубожілості церковного життя та рівня матеріальних статків парафіян в умовах воєнної розрухи є також опис парафіяльного майна, яким тоді відновлена громада користувалася для богослужінь. Зокрема, тут згадується «хрест деревянный, стоячий малый», вартістю 20 рублів, «две иконы Спасителя и Божией Матери малого размера, старые», по 200 руб., «двое венцов из жести» за 100 руб., «всенощник жестяный на деревянном подносе» за 20 руб., «подризок холстяной» за 150 руб. та «прокрывало на престол» за 50 руб. Таким чином, на час відновлення православної громади віруючі мали в своєму пристосованому під храм приміщенні лише вісім предметів церковної атрибутики вартістю 545 рублів [19]. Незважаючи на такий важкий матеріальний стан Свято – Успенської православної громади в с. Кортеліси (Вишеньки), парафіяни

мали свого священослужителя.

У досліджених архівних матеріалах знайдена автобіографія священика із сусіднього діючого православного храму Самари о. Віктора Перховича, який водночас обслуговував і відновлювану парафію в Кортелісах. Зокрема, в цьому документі повідомляється, що о.Віктор Перхович народився в 1896 році в м. Дубровиця на Рівненщині в родині священика. Закінчив в 1913 році Мелецьке духовне училище, що розміщувалося тоді вже в Мацієві (нині смт. Луків Турійського району). У 1913 – 1914 роках навчався в Кременецькій дияконській школі, в 1915 році був призваний на військову службу в царську армію, де в якості старшого писаря служив до 1917 року. Після Першої світової та громадянської війн служив псаломщиком на парафіях Рівненщини та Брестщини. У 1933 році здав при Поліській духовній консисторії відповідний екзамен та архієпископом Поліським та Пінським Олександром Автономної православної церкви в Польщі був висвячений у сан священика. У 1936 році очолив парафію в с. Леликів, а з 1939 року - в с. Самари. Показово, що під час німецько – фашистської окупації Волині, він належав до Української Автономної православної церкви, очолюваної митрополитом Олексієм (Громадським), а з травня 1943 року був благочинним Ратнівської округи. Відомо, що більшість її парафій ще з кінця 1941 року відмовилась підпорядкуватись главі УАПЦ митрополиту Полікарпу (Сікорському). Ця обставина, вірогідно, й забезпечила безпроблемний перехід отця Віктора Перховича після визволення району в липні 1944 року під юрисдикцію керуючого Волинсько – Рівненської єпархії РПЦ єпископа Миколая (Чуфаровського). Є дані, що в пристосованому приміщенні хутора Вишеньки біля року служив ще один священик, але будь – яких відомостей про його особу не виявлено. Відомо лише, що в кінці 1946 року він був переведений на іншу, більш благополучну парафію [19].

Серед досліджених документів інші дані про діяльність Свято – Успенської громади в Кортеліси (Вишеньки) в 1946 – 1947 роках відсутні, проте виявлено кілька матеріалів, пов'язаних із припиненням тут діяльності православної громади. Як вже згадувалося вище, на перші повоєнні роки припадає черговий натиск державних та партійних структур влади на Церкву та релігію взагалі. У межах цієї антирелігійної компанії державою були прийняті інструкції щодо оформлення реєстраційних анкет для активістів внутрішнього управління парафіями – членів церковної ради та ревізійної комісії. Метою цієї акції, яка тривала протягом 1947 – 1948 років, було обмеження активності релігійних громад шляхом відводу з церковних структур «неблагонадійних», з точки

зору відповідних структур влади, віруючих. Як вбачається з виявлених документів, тодішній вже новий благочинний Ратнівської округи протоієрей Яков Іщук, який мав парафію в с. Бузаки, нині Камінь – Каширського району, повідомив рапортом від 15 листопада 1948 року Волинсько – Ровенське єпархіальне управління РПЦ, що однією з причин не заповнення анкет на членів церковної ради та ревізійної комісії по парафії с. Кортеліси є віддаленість даного села. Цей населений пункт знаходиться за 60 кілометрів від с.Бузаки і йому «трудно туди добратися и нет возможности» для виконання цього завдання влади та церковного керівництва. Друга й основна причина, що спричинила врешті - решт зняття з реєстрації описуваної православної парафії, також згадана в рапорті благочинного. Він зазначив, що «приход Кортелісы в настоящее время не жизненный, настоятеля не имеет, ибо церковь в 1943 г.(!) сожжена фашистами» (додаток 1.4). Отже, саме «нежизненность» відновленої громади, тобто її організаційна та матеріальна слабкість з причини відсутності облаштованого храму та постійного священника і стали причинами, що благочинний та єпархіальне управління фактично відмовилися від підтримки православної громади у віддаленому селі Кортеліси (Вишеньки). Звичайно, що вже згадуваний Уповноважений Ради в справах РПЦ по області М.Діденко, маючи установку «зверху» на поступове обмеження активності післявоєнного релігійного середовища, негайно скористався такою позицією єпархіального та місцевого церковного керівництва. Наприкінці 1948 року, серед кількох інших парафій в області, що втратили в роки війни свої культові приміщення, або ж які були значно пошкоджені, він зняв з реєстрації і цю православну громаду. Невідомою залишається доля недобудованої каплиці на хуторі Вишеньки, згадуваної у березні 1945 року в договорі православної громади з райвиконкомом. Немає також відомостей, куди ж були передані предмети церковного вжитку із закритого пристосованого церковного приміщення на цьому хуторі. Адже в збереженому частково архівному списку належного до нього майна, датованому, вірогідно 1948 роком, згадується « Св.Евангелие металлическое старое», (тобто в металевому окладі, старовинне -Авт.) «чаша медная хорошая», «крест медный», «лжица, дискос, копие и кадило старые» тощо. Згадано також, що «Св. Антиминс здан благочинному». Всього в цьому списку наводиться вже 28 найменувань церковного начиння, одягу і навіть «восемь кусков холста и полотенца (вірогідно рушники.-Авт.) [19]. Цілком можливо, що окремі «старі» предмети з приведенного вище списку церковного майна раніше належали спаленій церкві в с. Кортеліси. Адже за однією

з відомих версій, перед розстрілом населення та підпалом села, тодішньому місцевому настоятелю о. Василю, якого, серед небагатьох, карателі чомусь помилювали, було дозволено забрати з храму «частину образів, ризниці до Ратнівської церкви» [13:213]. Цілком вірогідно, що після поновлення діяльності парафії в с. Кортеліси (Вишеньки) у 1945 році дані речі були повернені віруючим, а після зняття її з реєстрації в 1948 році це майно знову передали до діючого православного храму в райцентрі.

Православна громада в с. Кортеліси знову відновила діяльність тільки через 42 роки. Як свідчить архівний документ, 9 січня 1990 року тут відбулися парафіяльні збори, на яких, як вказано в протоколі, були присутні 300 дорослих жителів села. На цьому зібранні під головуванням Сіліка Степана Уляновича утворено групу засновників Свято – Успенської громади та вирішено розпочати будівництво мурованного храму «в центрі села, неподалік від того місця, де була... спалена давня, споконвічна церква» [13:268]. Суттєву роль в організації спорудження цього храму відіграв і тодішній голова сільської ради, а пізніше Представник Президента в районі В.М. Корнелюк. І лише 26 вересня 1993 році, в день 51-ї річниці згадуваних трагічних подій, в новозбудованій церкві за участю митрополита Луцького і Волинського Ніфонта урочисто відбулося перше богослужіння (додаток 1.6). Характерно, що розповідаючи про урочистості цього дня кореспондент районної газети «Ратнівщина» у своїй статті наводив слова вдячності жителів села присутньому на святі В.М. Корнелюку. Одна з місцевих парафіянок сказала про свого земляка, що вибравши вдале місце під храм та посприявши його спорудженню, він «сам собі зробив пам'ятник» [20]. І дійсно, коли через два роки В.М. Корнелюк, вже будучи народним депутатом України, трагічно загинув під час автомобільної катастрофи, новозбудований храм у Кортелісах став дійсно величним знаком пам'яті цієї непересічної людині.

З кінця 1950-их років, зважаючи на нестачу духовенства (так як в СРСР було закрито більшість духовних семінарій), розпочалось масове зняття з реєстрації релігійних об'єднань та закриття згадуваних вище "приписних" храмів. Так, станом на початок 1961 року з 355 зареєстрованих в області православних громад обслуговували лише 205 священників, тобто 150 храмів опинилися в статусі «приписних». Водночас органами державної влади керівництву РПЦ була нав'язана «негласна» вимога про те, що священник може обслуговувати лише одну парафію. Водночас духовенство та церковний актив піддавалось принизливій критиці в засобах масової інформації, перш за все в місцевій пресі.

На цьому другому етапі атеїстичного наступу на Церкву для закриття храму часто застосовувався метод особистого тиску, зокрема по місцю роботи на засновників православної громади. Як відомо, їх згідно з тодішнім державним законодавством, необхідно було не менше 20 осіб. Якщо ж навіть кілька віруючих відмовлялися від членства у «двадцятці», а нових на заміну не знаходилося, то храм закривали. Дещо пізніше і релігійну громаду знімали з реєстрації, мотивуючи тим, що вона розпалася, і храм не діє. Завдяки такій методиці у Волинській області у 1960-1961 роках було знято з реєстрації та закрито 97 храмів, а в 1962 – 1963 роках – ще 123 [13:58].

На початок 1960-х років припадає й період продовження закриття православних храмів у Ратнівському районі. У 1962 році були зняті з реєстрації релігійні громади та закриті належні їм храми в селах Датинь, Заліси та Краска. Є окремі дані, що на початку 1950-х років «на прохання жителів» тимчасово припинила свою діяльність церква і в с. Здомишель, але до остаточного закриття храму справа тут не дійшла [4:325]. В середині 1970-х років, майже через три десятиліття після закриття, були знесені, як аварійні, і згадувані вище храми в селах Комарове та Поступель. Щодо закритого храму в с. Конище, то віруючим вдалося зберегти його від остаточного руйнування. Протягом 1991-1994 років у цих трьох селах православні громади відновили свою діяльність.

Під час роботи над даним дослідженням виявлені маловідомі архівні матеріали за 1945 – 1980 роки щодо вищезгаданих православних храмів у селах Датинь, Заліси та Краска, тому про них є можливість розповісти дещо більше [19]. Щодо Свято-Хрестовоздвиженської громади РПЦ у селі Датинь, що користувалася храмом, спорудженим в 1867 році, то вона була зареєстрована в числі інших 8 червня 1945 року (додаток 2.1). Цим днем датується довідка Уповноваженого, видана в тому, що в цьому селі в особі громадян Левонюка Василя Андрійовича, Долюка Петра Івановича та Мельника Петра Яковича, зареєстрована релігійна громада і їм, як церковній раді, дозволяється керувати церковним майном і церковними будинками, зокрема, й дерев'яним храмом. Досить показово про тодішній рівень освіченості поліського населення старшого покоління свідчить і список засновників православної парафії в с. Датинь, де з 26 парафіян 16 були неписьменними.

Про матеріальний стан цієї парафії у ті часи можна дізнатися з опису церковного майна, яке одержали в користування віруючі згідно типового договору з Седлищанським райвиконкомом від 28 травня 1945 року, підписаного його повноважним представником Безкровним Іваном Ар-

темовичем. Серед опису майна згадуються ряд цінних предметів культової атрибутики. Зокрема, тут подано опис трьох «старих» дзвонів, вартістю 6000 рублів, такого ж «старого посеребряного» Євангелія вартістю 2000 руб. Згадуються також дві чаші – нова позолочена та стара посріблена, вартістю 3 тис. руб., «старые» дароносиця та дарохрительниця. Наведений тут і «старый металический» напрестольний хрест, оцінений в 1500 руб, згадуються і 25 старих «книг полного круга» за 5000руб тощо. Характерно, що в опису майна згадуються лише дві ікони – Божої Матері вартістю 5000 руб. Чим викликана ця дивна обставина і де в цей час були інші церковні образи – невідомо.

Через кілька років здійснюється спроба державних структур призупинити діяльність храму шляхом визнання його непридатним для богослужінь. В архівних матеріалах зберігається «Технический акт осмотра Св. Хрестовоздвиженской церкви села Датинь Старовижевского района» від 1 листопада 1951 року, з якого стає відомо, що «церковь крестообразна с отдельной колокольней, постройкой деревянная на кирпичном фундаменте... Общее состояние Датинской церкви удовлетворительное, церковь пригодная для собрания верующих». Членами комісії були „техник - строитель Товарский, бригадир стройбригады Мельник”, а також настоятель храму о. Порфірій Лопухович та церковний староста Василь Будник. Позитивні висновки членів згаданої комісії на цей раз були очевидними. Наступні сім років для православної громади були відносно спокійними, але за цей час в громаді змінилося три священники.

В 1958 році священником тут вже згадується о.Роман Пожар, якому на парафіяльних зборах 28 вересня довелося терміново дообирати 16 (!) членів «двадцятки» замість раптово вибулих, в тому числі й майже всіх членів церковної ради. Це йому вдалося здійснити, але в кінці року він у документації парафії вже не згадується, як і немає відомостей про наступного настоятеля храму. Через чотири роки православна громада була знята з реєстрації постановою Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР від 4 вересня 1962 року, а храм закритий. Причиною цього могла стати відсутність в парафії протягом цих років постійного священника [19]. Приміщення храму тривалий час не використовувалося, в ньому зберігалася майно і віруючі розпочали проводити там богослужіння без священослужителя. Вони навіть провели поточний ремонт приміщення храму та огорожі. Місцева влада у відповідь на такі дії віруючих та згідно вимог вищих інстанцій про «освоєння колишніх культових будівель» вирішила у 1979 році переобладнати закриту церкву під сільський музей та вивезла з неї культове

майно. Це все призвело до конфлікту владних структур з місцевими православними віруючими, накладення неодноразових адміністративних штрафів на організаторів проведення богослужінь у знятому з реєстрації храмі. Так, лише в 1983 році рішенням адміністративної комісії при Ратнівському райвиконкомі було оштрафовано 19 жителів села, а семеро з них по три рази і більше. Зокрема, житель с. Датинь Шевчик Ф.О. чотири рази притягався до розгляду на районній адміністративній комісії і був оштрафований на суму 180 карбованців. На оплату цих штрафів в нього було навіть вилучено за рішенням районного суду поросю вагою 31 кг [19]. Наприкінці 1983 року в храмі с. Датинь все ж був обладнаний сільський краєзнавчий музей, про активну діяльність якого із захопленням повідомляла 12 квітня 1984 року газета «Радянська Волинь».

Вже в перші роки «горбачовської перебудови», згідно заяви віруючих, постановою Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР від 24.05.1989 року в селі знову була зареєстрована православна громада та повернено віруючим церкву. Невдовзі ця релігійна громада відновила богослужіння у своєму вистражданому храмі [19].

Подібні події розвивались у цей період навколо Свято - Параскевського храму у селі Заліси (додаток 2.2). З виявлених архівних документів відомо, що храм у с. Заліси, споруджений з дерева ще в 1794 року, в період Другої світової війни теж не зазнав значних пошкоджень [13:255]. Громада Руської православної церкви у цьому селі була остаточно узаконена лише через півтора місяця після закінчення війни - 27 червня 1945 року. У цей день згаданим вище Уповноваженим М. Діденком була видана типова довідка про те, що в селі Ростань, в особі представників православної громади Свержевського Петра, Онищука Василя та Корецького Варлаама була зареєстрована релігійна громада, і їм дозволяється керувати церковним майном і будівлями. У наш час вже неможливо з'ясувати причину того, чому перші два церковні активісти більше не згадуються в церковній документації. Проте третій з них, Корецький Варлаам Микитович, став у тому ж році церковним старостою і пробув на цій посаді до 1959 року. Із заповненої у 1948 році анкети відомо, він був 1892 року народження, з селян, по професії «хлебопашець», з 1940 був помічником церковного старости. Характерно, що Корецький В.М., як зазначено в анкеті «в арміях не служив», тобто не брав участь, як більшість чоловіків - односельчан з його віку в Першій та Другій світових війнах. Але ще більш вражаючим було те, що, займаючи майже 30 років керівні посади в церковній громаді, він був, як зазначено в згаданій анкеті, «неграмотний» і в документації

парафії підписувався хрестиками, або ж за нього підписувався хтось із його парафіян. Але він не був виключенням у тодішніх життєвих умовах – із 20 засновників парафії села Заліси лише п'ятеро осіб були грамотні і змогли поставити свої підписи під заявою про реєстрацію громади. Іншим підписи в церковних документах завіряв голова сільської ради. Ця обставина залишається загадкою, адже до революції тут діяла церковно – парафіяльна школа. Всі члени «двадцятки» були жителями цього ж села і займалися „хлебопашеством”, жоден з них, як того вимагали тогочасні радянські інструкції, не був судимий. Настоятелем храму у с. Заліси був на той час о. Федір Зай, 1889 року народження, уроженець м. Овруч. Він також обслуговував і приписний до парафії с.Залісся храм у с.Краска. Відомо також, що священник Федір Зай у 1945 році сім місяців уникав контактів з керівництвом епархії, можливо не бажаючи переходити під юрисдикцію Московської Патріархії [16:80].

Значну зацікавленість викликає і опис церковного майна, яке одержали в користування віруючі згідно типового договору з Заболотівським райвиконкомом від 9 грудня 1947 р., підписаного заступником голови Лазарем Леваком. Показово, що згадуваного в церковній документації договору від 19 лютого 1945 року в архівах не збереглося. Серед переліку майна зазначено немало предметів культової атрибутики, що, можливо, не дійшли до нашого часу. Зокрема, тут наводиться опис чотирьох дзвонів, придбаних у 1930 році. Цікавою є згадка про Антимінс, датований 1912 роком, про три виносні великі ікони, одна з яких металічна, тобто в окладі. Згадуються тут також без датування три Євангелія, два з яких мали «бронзовий» оклад, одна них «старая», а також 5 «хрестов металіческих на престольных ручных». Записані тут велике та мале панікадила, три чаші, одна з яких срібна, срібна дорожничка, а також «архив церковный с книгами» в кількості 95 штук. У цілому, якщо судити по архівних описах церковного майна інших храмів з цього регіону, в с. Заліси церква мала найбільш повний набір культової атрибутики та церковної літератури [19]. Це є ще одним підтвердженням того, що цей храм в основному обминули відомі військові катаклізми 20-го століття.

Через кілька років, як і щодо інших діючих храмів Волині, органами влади здійснюється вищезгадана спроба призупинити діяльність храму шляхом визнання його непридатним для богослужінь. В архівних матеріалах зберігається відповідний технічний акт огляду Свято – Параскевського храму в с. Заліси від 7 червня 1951 року, з якого стає відомо, що „церковь построена на прочном каменном фундаменте и на кирпичном основании вышиной 1,40 м. Стены

построены из деревянных брусев, толщиной 15 см и ошальованы досками, потолок с чердачными перекрытиями... крепкие..., паникадильная цепь крепкая и безопасная". Слід було лише відремонтувати сходи біля входу до храму та провести поточний ремонт даху – пофарбувати. У результаті церква була визнана „годной для дальнейшего совершения богослужения и безопасной для присутствующих”. Членами комісії були «прораб строительства Заболотьевского района Мельничук П.Т., вже згадуваний церковний старост Корецький В.Н та інші два члени церковної ради – Зубрицький Г.А. та Тарасюк П.Я. Під актом підписався також і тодішній настоятель храму о. Євгеній Червінський. Сьогодні вже неможливо з'ясувати причини такого «лібералізму» з боку представника районної влади, але вочевидь, що актив парафії зумів одержати позитивні висновки огляду храму. Наступні кілька років були спокійними для парафії, про що свідчить одержання дозволу від Уповноваженого на придбання громадою коня та воза «исключительно для церковных нужд» [19]. Проте в 1959 році ситуація кардинально змінюється і як у випадку з парафією та храмом у с. Датинь. У червні цього року настоятель також змушений був терміново провести парафіяльні збори, під час яких разом з іншими церковними активістами був замінений і церковний староста В. Н. Корецький, «так как чувствует себя не вполне здоровым». Хоча список «двадцятки» і був належно доповнений, а в лютому 1962 року Уповноваженому навіть були подані затверджені райвиконкомом списки членів церковної ради та ревізійної комісії, проте це не врятувало храм від закриття. Причиною цього, найбільш вірогідно, було переведення священника на іншу парафію, а православну громаду в с. Заліси 4 вересня 1962 року було знято з реєстрації, як таку, що припинила свою діяльність. Приміщення старовинного храму, з якого майно було вивезене, а хрести на куполах зняті, використовувалося для господарських та спортивних потреб місцевої школи [3:326]. Проте, як тоді часто практикувалось, він багато років практично не використовувався і поступово руйнувався. Уже під час „горбачовської перебудови” віруючі цього села, які тривалий час піднімали питання про поновлення діяльності православної громади, таку можливість нарешті одержали. 25 травня 1989 року Волинська облдержадміністрація зареєструвала в с. Залісся Свято – Параскевську православну громаду, яка в тому ж році і відновила свою діяльність.

Значний інтерес представляють виявлені документи щодо Свято - Успенського храму в с. Краска (додаток 2.3). Ця дерев'яна будівля була збудована у 1783 році, капітально відремонтована в 1880 році і є однією з небагатьох храмів такого

архітектурного типу, що без значних перебудов збереглись до наших днів. З архівних матеріалів відомо, що даний православний храм у с. Краска в період Другої світової війни, як і попередні, теж не зазнав значних пошкоджень.

Громада Руської православної церкви в цьому селі була зареєстрована 27 червня 1945 року, і була, як згадувалося, приписною до парафії с. Заліси. Згідно виданої Уповноваженим довідки, релігійна громада у с. Краска в особі її представників, громадян Тусюка Івана Дмитровича, Киселя Варлаама Даниловича та Бидзюри Кассіана Івановича була зареєстрована і їм дозволялося керувати церковним майном і церковними будівлями. Із реєстраційних документів, що подавалися Уповноваженому, заяви та списку засновників, можна взяти, що досить цікавою особою серед них був Тусюк Іван Дмитрович, який був на той час обраний головою церковного комітету. Він був 1911 року народження, з селян, закінчив «один клас школы повшехной», на час заповнення анкети в 1947 році «занимається сільським господарством», тобто, в колгосп ще не вступив. В 1944 – 45 роках служив у Радянській Армії, рядовим, мав медаль «За пробеду над Германией». У церковному активі він залишався до остаточного закриття храму [19].

Як і в згадуваному селі Заліси, у частини членів «двадцятки» парафії с. Краска були проблеми з грамотністю. Як вбачається із списку засновників громади, з 20 згаданих у ньому віруючих, 9 - були неписьменними і свої підписи в документі позначали трьома хрестиками. П'ятеро з них були жінки, всі двадцяттеро – « не были под судом». Наймолодшим членом «двадцятки» була Горох Катерина Самойлівна, 1928 р.н., а найстаршим – Шпак Федір Прокопович, 1868 р.н. Обслуговував храм вже згадуваний настоятель парафії з с. Залісся о. Федір Зай. Досить цікавим для сучасних дослідників є і опис церковного майна, яке одержали в користування віруючі згідно типового договору з Заболотівським райвиконкомом від 9.12.1947 р., підписаного теж згадуваним Лазарем Леваком. Невідомими залишаються причини того, чому цей договір, як і у випадку із храмом с. Заліси, був укладений лише через два з половиною роки після реєстрації православної громади. У ті часи така ситуація була значною рідкістю. З досить детального опису речей церковного вжитку парафії с. Краска можна зробити висновок, що під час двох світових воєн храм та його майно теж не постраждали. Характерно, що всі 59 предметів основної храмової атрибутики були придбані ще в дореволюційний період, в 1874 - 1913 роках. Щоправда, серед них немає жодного позолоченого або срібного предмета і навіть напрестольні хрести та чаша для причастя, зазначено, що «медные». Можливо, це поясню-

ється тим, що Свято – Успенський храм здавна мав статус цвинтарного і залишався приписним. Крім цього, у 1920 – 30-х роках він певний час знаходився у юрисдикції греко – католиків і це могло вплинути на згадану обставину [2:45].

З невідомих причин архівних документів про діяльність храму протягом наступного десятиліття зовсім небагато. Останній документ щодо Свято – Успенської громади в с. Краска за описувані роки датований 1 травня 1958 року. Навпроти багатьох прізвищ у списку членів виконавчого органу та ревізійної комісії громади червоним та синім олівцем стоять позначки, що, вірогідно, свідчили про „бесіди” представників влади, що проводилися в той час з церковним активом. У зв'язку із згадуваним вище поступовим закриттям парафії у с. Заліси, автоматично постало питання і припинення діяльності приписної до неї парафії у с. Краска. Віруючі села все ще силкувалися зберегти свою святиню діючою, проте 4 жовтня 1962 року постановою Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР Свято – Успенська православна громада в с. Краска була знята з реєстрації, а майно з храму вивезене [3:207]. Так як храм розміщувався на кладовищі, то практично він зовсім не використовувався [4:312]. Через 15 років храм згадується в документах як «аварійний», а в 1981 році його вже рекомендували під знос [3:188]. Цілком вірогідно, що від запланованого знищення його зберегло внесення в реєстр пам'ятників архітектури постановою Ради Міністрів УРСР за номером 442 від 06.09.1979 року. Слід зазначити, що жителі с. Краски завжди пам'ятали за свій закритий храм, і як тільки настали роки „горбачовської перебудови,” неодноразово звертались в органи влади з проханням поновити його діяльність. Лише протягом 1988 року в різні державні інстанції було надіслано п'ять звернень, а на прийомі в Уповноваженого в справах релігій у Волинській області побували шість делегацій. За умов демократичних перетворень у країні місцева влада пішла назустріч проханням віруючих і однієї з перших в області, 26 грудня 1988 року постановою Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР у с. Краска була зареєстрована громада РПЦ і віруючим дозволено відкрити православний храм. Рівно через вісім місяців, після проведення значного об'єму реставраційних робіт, в храмі с. Краска були відновлені богослужіння [19].

У наш час, у незалежній Україні продовжується духовне відродження суспільства та активний розвиток церковного комплексу. Станом на 1.08.2012 року на Волині зареєстровано 1541 релігійну організацію 30 конфесій та течій. 1038 релігійних організацій належать до юрисдикції трьох православних Церков, до УПЦ – 661, УПЦ-Київського Патріархату – 360 та до УАПЦ- 17.

Цей показник вже більш як вдвічі перевищує 1945 рік. У Ратнівському районі зараз діють 64 зареєстровані релігійні громади, в т.ч. 36 – Української православної церкви, 4 – Української православної церкви – Київського Патріархату, 6 – християн віри євангельської, 12 – євангельських християн-баптистів та 2 – адвентистів сьомого дня, 4 – євангельських християн в дусі апостолів [19]. У цілому мирне співіснування згаданих релігійних організацій в умовах нашого сьогодення, належне сприяння з боку держави їх статутній діяльності однозначно засвідчують про стабільність та демократизм українського суспільства, загальноєвропейські принципи державного законодавства в Україні. Разом з тим, непросте минуле державно – церковних відносин, окремі аспекти якого викладені у даному дослідженні, мають нагадувати про необхідність безумовного дотримання обома згаданими сторонами законності, взаємоповаги та невторчання у внутрішні справи.

Література:

1. Теодорович М. И. Волинь в описании городовъ, местечекъ и селъ в церковно—историческомъ, географическомъ, этнографическомъ, археологическомъ и друг. отношенияхъ. Историко – статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии. Том 5. Ковельский уезд.- Почаев: Типография Почаево – Успенской Лавры, 1903.- 559 с.
2. Протоіерей Михаїл Тучемський. По глухих закутках Волинського Полісся. – Кременець: Церква і нарід, 1938.- 157 с.
3. Рожко В. Православні монастирі Полісся. – Луцьк: Надстир'я, 1996. – 210 с.
4. Рожко В. Православні монастирі Волині.- Луцьк: Надстир'я, 1997.-347 с.
5. Корнелюк Д. Духовне небо Волині. - Луцьк: Надстир'я, 2005.- 283 с.
6. Бортніков В. Волинь на зламі століть.- Луцьк: Надстир'я, 2001.- 692 с.
7. Гулько Г. 3 сторінок історії Свято – Троїцького кафедрального собору в місті Луцьку (1945–1990 р.р.). Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник ЛДІКЗ. – Луцьк: Терен, 2011. -567 с.
8. Куроедов В. Об усилении контроля за выполнением законодательства о культах. Доклад Председателя Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР на Всесоюзном совещании Уполномоченных Совета 20 апреля 1961 г. -М.,1961. – С. 27-31.
9. Законодавство про релігійні культу. -К.: Політична література України, 1973. – 260 с.
10. Актуальні проблеми державно – церковних відносин в Україні. Науковий збірник. - К.:VIP, 2001.- 215 с.
11. Сучасна релігійність: зміст, стан, тенден-

ції. –Луцьк: Волинська книга, 2007.- 131 с.

12. Смыслов О. Богоборцы из НКВД. - М.: Вече, 2012.- 410 с.

13. Денисюк В., Денисюк І. Ратнівщина. Історико – краєзнавчий нарис. –Луцьк.: Надстир'я, 1998.- 349 с.

14. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Стара Волинщина та її населені пункти в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 40. Матеріали 40 Волинської обласної науково – практичної конференції, присвяченої 20-й річниці Незалежності України, 20 грудня 2011 року, смт Стара Вижівка, Чевель.- Луцьк, 2011.- 382 с.

15. Войналович. Партиїно – державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні в 1940 - 1960 років.-К.: Світогляд, 2005. – 492 с.

16. Милуць В. Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х – 50-х роках 20 століття. –Луцьк: Волинянин, 2008. – 226 с.

17. Бабич Л., Свистун В. Храми Волині. Фотозбірник.- Луцьк: Вісник, 2004.- 124 с.

18. Історія та сучасність православ'я на Воли-

ні. Матеріали 1-ї науково практичної конференції. Луцьк, 13 – 14 грудня 2010 р.- Луцьк: Твердження, 2010.- 228 с.

19. Поточний архів сектору у справах релігій Волинської облдержадміністрації.

20. Газета «Ратнівщина» від 29 вересня 1992 року.

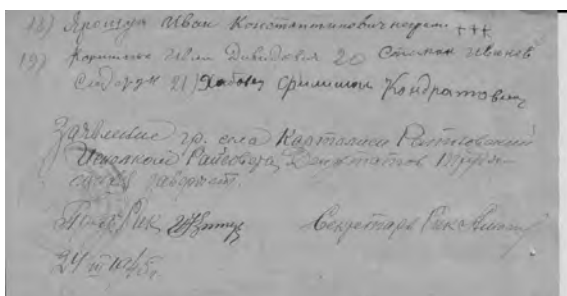
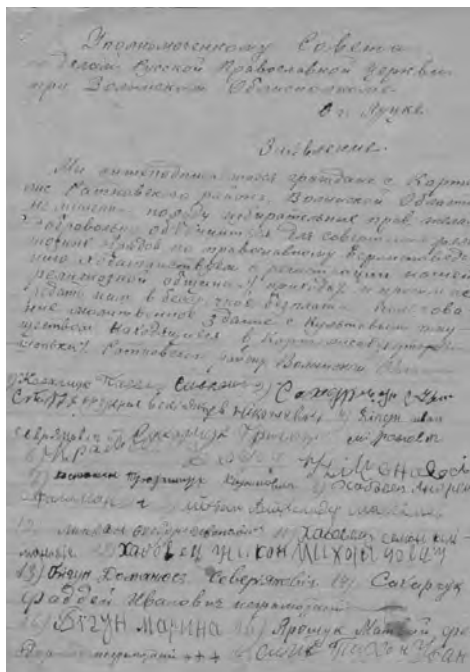
21. Газета «Ратнівщина» від 2 жовтня 1993 року.

Додатки:

Додаток 1.1, 1.2, 1.3 та 1.4. Заява про реєстрацію громади, списки членів церковної ради та ревізійної комісії Свято- Успенського храму, довідка від Уповноваженого за 1945 рік та копія рапорту благочинного Ратнівської округи за 1948 рік

Додаток 1.5 та 1.6. Фотографії Свято – Успенського храму в с. Кортеліси за 1937 та 2004 роки.

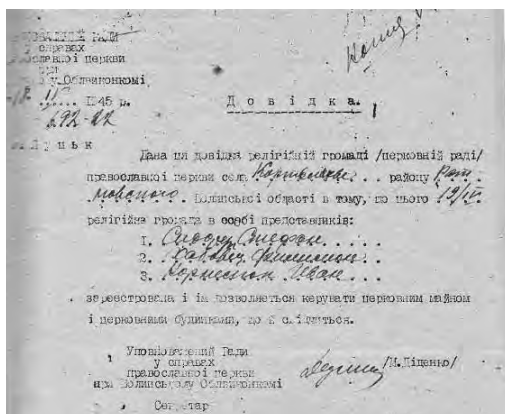
Додаток 2.1, 2.2 та 2, 3. Фотографії Хрестовоздвиженського храму в с. Датинь, Свято – Параскевського храму в с. Заліси та Свято- Успенського храму в с. Краска.

Додаток 1.1 Заява про реєстрацію Свято-Успенської громади с.Кортеліси 1945 р.

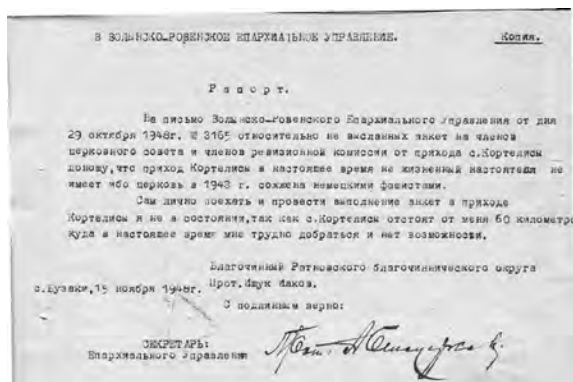
Додаток 1.2 Списки церковної ради та ревізійної комісії Свято-Успенської громади с.Кортеліси 1945 р.

Додаток 1.3 Довідка Уповноваженого про реєстрацію Свято-Успенської громади с.Кортеліси 1945 р.

Додаток 2.1 Свято-Хрестовоздвиженський храм с.Датинь. Фото 1950 р

Додаток 1.4 Рапорт благочинного Ратнівської округи 1948 р.

Додаток 2.2 Свято-Параскевський храм с.Заліси. Фото 2004 р.

Додаток 1.5 Свято-Успенський храм с.Кортеліси. Фото 1937 р.

Додаток 2.3 Свято-Успенський храм с.Краска. Фото 1950 р.

Додаток 1.6 Свято-Успенський храм с.Кортеліси. Фото 2004 р.

Наталія КОТ, Галина РОМАНЧУК
(Луцьк)

ПЕДАГОГИ РАТНІВЩИНИ, ЗАСЛУЖЕНІ ВЧИТЕЛІ УКРАЇНИ

У становлення та розвиток освіти Ратнівщини, скарбницю педагогічного досвіду шкіл району неоціненний внесок зробили вчителі, чия нахненна, плідна праця відзначена високим званням «Заслужений вчитель України».

У 1965 році це звання отримала Катерина Іванівна Кривохижа, вчитель початкових класів Ратнівської школи-інтернат.

Катерина Іванівна народилась 7 листопада 1917 року у Миколаївській області. Освіту здобула в Полтавському педагогічному училищі. У 1945 році разом з чоловіком приїхала на Волинь і розпочала педагогічну діяльність вчителем молодших класів Старовижівської школи [9].

Про роботу Катерини Іванівни у цій школі згадує заслужений вчитель Української РСР Віра Мойсеївна Карпук: «У Старовижівській середній школі взірцем для мене була вчителька молодших класів К.І.Кривохижа. Вона повністю віддавалась школі, бо мала для цього значно більші можливості, ніж ми, молоді. Діти її вже підросли, вдома вправлятися допомагала мама. І вчителька не жаліла ні часу, ні сил для улюбленої роботи.

Дуже приємно, що наша взаємна симпатія переросла у велику дружбу. Це була дружба не тільки двох колег, а цілого колективу вчителів молодших класів: Г.П.Маркус, Г.К.Євтушик, М.Г.Слонь, М.Я.Мандзюк і я гуртувалися навколо Катерини Іванівни. Ми ніби змагалися, хто зробить більше, краще, цікавіше. І водночас ділилися своїми новинками, педагогічними спостереженнями, допомагали один одному. ...

Потім К.І.Кривохижа виїхала в Любомль» [21].

У звіті Волинського обласного відділу народної освіти за 1961-1962 навчальний рік відзначається досвід роботи кращих вчителів початкової школи та констатується, що у школах області виросла чимала кількість учителів – майстрів своєї справи. Зокрема, підкреслювалось, що «добру успішність дає вчителька Старовижівської СШ Кривохижа К.І. Старовижівська школа (1 – 4 кл.) вважається школою передового педагогічного досвіду. Сотні вчителів району і області відвідують цю школу і багато хорошого переймають для своєї практичної роботи» [11].

Про роботу Катерини Іванівни на Любомльщині розповідають сторінки районної газети, де її прізвище щорічно називається в числі кращих педагогів району [14; 17].

З 1965 року і до виходу на заслужений відпочинок у 1972 році Катерина Іванівна працювала

у Ратнівській школі-інтернаті. Вона вважала, що тільки самостійна, творча робота сприяє розвитку мислення, наполегливості, відповідальності та інших важливих властивостей та якостей особистості, що, зрештою, становить головну мету навчання й виховання школярів. Її уроки завжди були глибоко продумані, логічно довершені, вражали досконалістю знайдених методичних прийомів.

Галина Микитівна Королькова отримала звання заслуженого вчителя у 1977 році, працюючи директором Видраницької середньої школи.

Народилась Галина Микитівна 15 квітня 1924 року в с. Будилка Лебединського району Сумської області в селянській сім'ї [16]. На Сумщині закінчила середню школу, а після війни – дворічний Лебединський вчительський інститут, а потім і Сумський державний педагогічний інститут ім.А.С.Макаренка. Після закінчення педінституту працювала у м. Броди Львівської області. З 1956 року і до виходу на заслужений відпочинок Галина Микитівна працювала у Видраницькій середній школі. Спочатку – заступником директора, а потім упродовж 30 років очолювала школу. І всі ці роки проводила уроки української мови і літератури, які для багатьох її учнів стали незабутніми та прищепили любов до рідної мови [15].

Директор жила турботами і проблемами школи. До старого приміщення зусиллями Галини Микитівни у 60-х роках додалася новобудова з просторими класами. А на шкільному подвір'ї завжди було багато квітів, радував шкільний сад, посаджений невтомними руками учнів та вчителів, забезпечували науково-дослідну складову викладання природничих предметів дослідні ділянки та обладнані навчальні кабінети.

Педагогічний колектив школи працював над розв'язанням проблемних питань: активізація розумової діяльності учнів у процесі навчання; підвищення якості знань з основ наук; забезпечення всебічного гармонійного розвитку учнів [6, с.2].

Багато років Видраницька середня школа була опорною в області. Вчитися до Галини Микитівни приїздили як новопризначені директори, так і колеги з досвідом роботи з різних районів. Впродовж багатьох років Галина Микитівна очолювала районну школу передового досвіду керівників шкіл [6, с.1].

Поряд з педагогічною діяльністю Галина Микитівна вела активну громадську роботу. Обиралась депутатом сільської, районної і обласної рад багатьох скликань.

Працю педагога відзначено орденами Жовтневої революції та Трудового Червоного Прапора, значком «Відмінник народної освіти» та іншими відомчими нагородами. Вона обиралась делегатом з'їзду вчителів України.

У 1979 році почесне звання «Заслужений вчитель Української РСР» присвоєно Ніні Улянівні Колінській.

Народилась Ніна Улянівна 14 серпня 1935 року в с.Верба, що на Рівненщині. Там же здобула середню освіту. У 1954 – 1958 рр. навчалась у Рівненському педагогічному інституті імені Д.З.Мануїльського, філологічний факультет якого закінчила з відзнакою. Свою педагогічну діяльність розпочала в Птицькій восьмирічній школі Дубнівського району Рівненської області.

У 1959 році переїхала на Волинь і працювала вчителем російської мови і літератури Ратнівської середньої школи. У 1961 році перейшла на роботу в Ратнівську восьмирічну школу-інтернат, спочатку вчителем, а з 1975 і до виходу на заслужений відпочинок у 1990 році – заступником директора.

Як заступник директора школи Ніна Улянівна проводила велику роботу з наукової організації праці. Під її керівництвом на високому рівні працювали шкільні методичні об'єднання вчителів і вихователів. Вона постійно надавала методичну допомогу молодим вчителям, ділилася з ними своїм педагогічним досвідом. Нею постійно вивчався і пропагувався досвід кращих вчителів і вихователів школи. В.М.Долюк, вчитель української мови та літератури так згадує спільні роки роботи: «Ніна Улянівна Колінська – справжній учитель учителів, мудрий, неординарний управлінець. Їй були притаманні класичні риси керівника: професійна компетентність, організаторські здібності, педагогічна майстерність, духовна, естетична культура, принциповість і вимогливість, чесність, демократичність. Вона була різною: урівноваженою і емоційною, вдумливою і веселою, але завжди привітною, щирою, доброзичливою. Постійно у вирі шкільних справ, в полоні бажання служити дітям. Щира душа, гаряче серце, сповнене любові до життя.

Вона завжди приймала правильні, доцільні, педагогічно вмотивовані управлінські рішення. Як заступник директора з навчально-виховної роботи виконувала всі організаційні і координаційні функції, постійно опікувалась розвитком творчого потенціалу молодого педагога, створенням умов для його саморозвитку і саморозкриття. Завдяки вмілому керівництву у школі-інтернаті панувала атмосфера співдружності, вимогливості, критичної оцінки стану справ» [4, с.8].

У 1982 році почесним званням «Заслужений вчитель Української РСР» відзначена активна і творча праця Ганни Петрівни Колотюк.

Народилась Ганна Петрівна у 1946 році на Закарпатті. Закінчила Ужгородський державний університет. З 1965 року працює на Ратнівщині. Спочатку вчила дітей рідному слову у Кортеліській школі. Та сповна її педагогічний талант

розкрився у Щедрогірській ЗОШ I-III ступенів, в якій вона працює вчителем української мови і літератури з 1970 року.

Талановитий педагог, вчитель-україніст, мудра, справедлива, щедра душею і серцем людина. Понад сорок років навчає дітей української мови і літератури. Наполеглива у праці, вимоглива до себе і до учнів, обдарований майстер педагогічної справи, зразок невтомності і працелюбства для колег, протягом багатьох років керівник районного методичного об'єднання вчителів-словесників. Виховуючи в учнів інтерес до знань, любов до рідної мови, часто практикує творчі п'ятихвилинки, вправи асоціативного характеру, міні-диктанти, ситуативні вправи для формування вмінь і навичок діалогічного мовлення. Вчителька ефективно впроваджує в навчально-виховний процес різноманітні форми і методи активізації пізнавальної діяльності учнів: літературні диспути, читацькі конференції, рецензування і обговорення нових книг. Літературний гурток під її керівництвом проводив цікаві вечори в школі, сільському будинку культури, випускав альманах «Струмочок» [10]. Її учні працюють з великим інтересом, бо для них завжди підібрані цікаві та чіткі завдання. Вони мають ґрунтовні знання, займали призові місця на шкільних та районних олімпіадах юних літераторів.

Кабінет української мови і літератури, створений Ганною Петрівною, став справжньою вчительською лабораторією, в якій систематизовано різноманітний фаховий та методичний ресурс. У 1985 році радою по народній освіті Волинського облвню, радою обласного інституту удосконалення вчителів, президією обкому профспілки працівників освіти, вищої школи та наукових установ йому присуджено звання «Зразковий» [19, с.11].

У 1989 році управлінням народної освіти Волинської обласної ради народних депутатів та обласним інститутом удосконалення вчителів було узагальнено досвід Г.П.Колотюк з проблеми «Підвищення ефективності уроку в умовах навчального кабінету» [19]. Він набув поширення та застосування у навчальних закладах області.

Ніні Андріївні Харитоненко звання «Заслужений вчитель Української РСР» присвоєно у 1984 р.

Народилась Ніна Андріївна 7 листопада 1938 року в с. Дрягуни Решетівського району Полтавської області. У 1952 році закінчила сім класів Черницької семирічної школи на Полтавщині. Дитячу мрію стати вчителькою втілювала шляхом навчання у Луцькому педагогічному училищі, яке закінчила в 1956 році. У 1965 році отримала диплом про вищу освіту, закінчивши Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки (заочна форма навчання за спеці-

альність педагогіка та методика початкової освіти) [12, с.141].

Перші кроки у світ викладання зробила, працюючи вчителем математики і вчителем початкових класів Кримненської та Жиричівської шкіл Ратнівського району, Неводімської восьмирічної школи Лисівського району Пермської області. А з 1964 року по 1995 рік понад тридцять років віддала дітям Ратнівської восьмирічної школи-інтернату.

Ще на початку своєї трудової діяльності вчителька поставила перед собою мету захопити навчанням кожную дитину в класі. У своїй автобіографії Надія Андріївна пише: «Мені хотілося знайти стежку до найзаповітніших куточків дитячої душі» [8, с.3]. До здійснення мети вчителька йшла постійно працюючи над собою, формуючи та удосконалюючи власну систему роботи з молодшими школярами. В атестаційному листі Н.А.Харитоненко (1985 р.) відзначено, що «враховуючи психологічні особливості молодших школярів, Ніна Андріївна використовує різноманітні форми і методи навчання, які забезпечують сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу: бесіду, казку, малюнок, діафільм, грамзапис тощо. Вона спирається на життєвий досвід дітей, включає елементи гри, які активізують роботу в класі, зацікавлюють учнів, приносять їм радість навчання. Елементи проблемного навчання, органічно вписані в урок, правильно організована робота з підручником, систематичне повторення раніше вивченого матеріалу, вмиле використання виховних можливостей навчального матеріалу, зв'язок з життям забезпечують високу результативність її педагогічної праці. Успіх Ніни Андріївни зумовлений в єдністю навчання, виховання і розвитку учнів, вихованням у них стійкого інтересу до знань, прищеплення навиків самоосвіти, самовиховання» [8, с.13-14].

Великої уваги вчителька надавала формуванню сприятливого навчального середовища. Навчальний кабінет, в якому навчались її класи, був найкращим у школі.

Ніна Андріївна брала активну участь у громадському житті школи та району: багато років керувала школою передового педагогічного досвіду вчителів 1 – 3 класів району, шкільним методичним об'єднанням вчителів і вихователів 1 – 3 класів, була активним членом педагогічного товариства.

Досвід роботи педагога у 1984 році вивчався і узагальнювався Волинським обласним інститутом удосконалення кваліфікації вчителів [1].

Натхненна праця Ніни Андріївни відзначена багатьма нагородами: Почесними грамотами Волинського обласного та Ратнівського районного відділу освіти, значком «Відмінник народної освіти».

З 1995 року Ніна Андріївна на заслуженому відпочинку. Але й сьогодні роки роботи поруч з нею згадують колеги: «Легко і затишно було всім з Ніною Андріївною Харитоненко. Мудра, проста, добра, вона багато працювала, щедро ділилась секретами своєї педагогічної майстерності. І з нею завжди хотілось порадитись, просто поговорити. Мала своє добре продовження в учнях» (Осюк В.О., вчитель фізики); «Професійна компетентність, педагогічна і духовна культура, принциповість і вимогливість, постійний пошук – це той ґрунт, на якому закладався авторитет Н. А. Харитоненко – заслуженого вчителя України. Чим більше любить свою роботу вчитель, тим менше почуєш від нього нарікань на зайнятість, труднощі (а в інтернаті, ой, як було нелегко), на дітей, їхню неслухняність, лінощі, небажання вчитися. Від природи голос у неї тихий, проте її завжди чули всі» (Лях Н.Н., вчитель початкових класів); «Вчительська місія навчати і виховувати юних для Н.А.Харитоненко – свята. З перших хвилин учителька захоплювала школярів майстерним викладом матеріалу, чіткою системою опрацювання. Варто відзначити її дивовижну працездатність, щирість у стосунках з людьми, вміння перейматися проблемами інших. Це неординарна особистість. Про таких людей кажуть: це вчитель від Бога. Вона відноситься до категорії тих людей, які живуть задля того, щоб світ довкола ставав кращим, людянішим, аби на землі стало більше добра і щастя» (Фіщук Т.Г., заступник з виховної роботи) [8, с.9-10].

У 1992 році звання «Заслужений вчитель України» отримала Олена Спиридонівна Буйницька [20].

Народилась Олена Спиридонівна 8 липня 1940 року у м. Камінь-Каширському в селянській родині. З 1947 по 1957 роки навчалась у Камінь-Каширській середній школі, після закінчення якої працювала старшою піонервожатою та вчителем початкових класів у селах району. У 1961 році вступила до Львівського державного університету імені Івана Франка на заочну форму навчання, закінчила який у 1966 році. У ці роки працювала вчителем хімії та біології в сільських школах Камінь-Каширського району. З 1967 року і до виходу на заслужений відпочинок працювала на Ратнівщині: спочатку заступником директора в Ратнівській заочній школі, в Прохідській семирічній школі, а з 1971 року – вчитель хімії Ратнівської середньої школи [2, с.3].

Любов до своєї професії, висока педагогічна майстерність, постійні пошуки нових форм і методів навчання і виховання, вимогливість до себе та колег, справедливе ставлення до учнів – головні риси Олени Спиридонівни. У центрі її уваги завжди був учень, його індивідуальність, інтереси і можливості. Це забезпечувало створення у класі

інтелектуально насиченого освітнього середовища, оптимальних умов для розвитку здібностей школярів, врахування їх індивідуальних особливостей. На уроках панувала атмосфера співпраці. Вчителька вважала за необхідне навчити школярів ставити собі запитання «чому?» і повсякчас шукати на нього відповідь. Учні Олени Спиридонівни протягом багатьох років були призерами районних та обласних олімпіад з хімії.

Олена Спиридонівна довгий час очолювала районне методичне об'єднання вчителів хімії, на засіданнях якого щедро ділилась досвідом своєї роботи з колегами.

2001 рік приніс всеукраїнське визнання Ніні Олександрівні Клименко, вчителю біології НВК «ЗОШ I – III ст. – дитячий садок» с.Жиричі. Вона стала заслуженим вчителем України.

Народилась Ніна Олександрівна 12 лютого 1957 року в с.Гута Ратнівського району в сім'ї робітників. З 1964 року по 1972 рік навчалась у Гутянській восьмирічній школі, а з 1972 року по 1974 рік продовжувала навчання у Заболоттівській середній школі. Протягом 1975 – 1980 рр. навчалась на природничому факультеті Тернопільського педагогічного інституту імені Ярослава Галана.

Трудову діяльність розпочала на посаді старшої піонервожатої, а з 1977 року працює вчителем біології. Призначення вчителя і свій вчительський обов'язок педагог бачить у наповненні сердець школярів красою, добром і любов'ю. Свою педагогічну лабораторію вчителька характеризує так: «На уроках прагну розкривати не лише біологічні аспекти теми, а й торкнутися струн дитячої душі, викликати співчуття, співпереживання, любов і захоплення живою природою, відчуття себе її частинкою. У центрі моєї уваги кожен школяр як особистість у всій своїй унікальності. Велику увагу приділяю вихованню спостережливості учнів, пробудженню їх фантазії, розвитку вмінь проводити експерименти, розв'язувати творчі завдання, порівнювати, аналізувати, формулювати і знаходити шляхи вирішення проблемних задач, працювати індивідуально та в групах» [3, с.4].

Найбільшим захопленням вчительки є робота з обдарованими дітьми. Учні Ніни Олександрівни щороку беруть участь і стають призерами обласних турнірів, обласних і Всеукраїнських конкурсів науково-дослідницьких робіт, обласних і Всеукраїнських олімпіад з біології.

Сьогодні вже дорослі учні Ніни Олександрівни стверджують, що як особистості, як фахівці, як громадяни вони сформувались значною мірою завдяки їй, своїй учительці.

Ніна Олександрівна понад десять років керує методичним об'єднанням вчителів біології району, щедро розкриваючи свої методичні знахідки колегам.

Визнанням творчих здобутків педагога, результативності її роботи є чисельні нагороди Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, управління освіти і науки облдержадміністрації, районного відділу освіти, райдержадміністрації та районної ради.

Колишні учні цієї славної когорти педагогів стали гідними продовжувачами справ своїх вчителів, багато з них торують педагогічну стежку та розвивають і збагачують їх надбання.

Література

1. Активізація пізнавальної діяльності учнів початкових класів в процесі навчання: З досвіду роботи вчительки Ратнівської школи-інтернату Ратнівського району Харитоненко Ніни Андріївни, заслуженої вчительки УРСР. – Луцьк, 1984. – 110 с.
2. Архів музею «Історія освіти Волині» Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. Папка «Буйницька Олена Спиридонівна».
3. Архів музею «Історія освіти Волині» Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. Папка «Клименко Ніна Олександрівна».
4. Архів музею «Історія освіти Волині» Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. Папка «Колінська Ніна Ульяновівна».
5. Архів музею «Історія освіти Волині» Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. Папка «Колотюк Ганна Петрівна».
6. Архів музею «Історія освіти Волині» Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. Папка «Королькова Галина Микитівна».
7. Архів музею «Історія освіти Волині» Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. Папка «Кривохижа Катерина Іванівна».
8. Архів музею «Історія освіти Волині» Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. Папка «Харитоненко Ніна Андріївна».
9. Архів музею «Історія освіти Волині». Папка «Історія Старовижівської школи». – С. 25 – 26.
10. Вегера Л. Ганна Петрівна Колотюк – вчителька української мови і літератури Щедригської середньої школи Ратнівського району, вчитель-методист / Л. Вегера // Педагогічний пошук. – 1996. – №1(9). – С. 6.
11. ДАВО, Ф. Р-59, оп.11, спр.506. Звіт про роботу Волинського обласного відділу народної освіти за 1961-1962 навчальний рік, арк. 34.
12. Денисюк В.Т., Денисюк І.О. Ратнівська земля: історико-краєзнавчий нарис.- Луцьк: Надстир'я, 2003.
13. Дмитрик Г. Один урок Ганни Петрівни / Г. Дмитрик // Червоний прапор. – 1973. – 16 березня – С. 4.
14. Макаров О. За людину комуністичного заворота: із серпневого форуму вчителів / О. Мака-

- ров // Радянське життя. – 1965. – 28 серпня. – С. 2.
15. Мороз Д. Ювілей учительки / Д. Мороз // Ратнівщина. – 2004. – 20 квітня. – С. 1.
16. Мостепанюк В. Мама. Педагог. Людина. / В. Мостепанюк // Ратнівщина. – 2004. – 10 квітня. – С. 2.
17. Незабаром екзамен в школах // Радянське життя. – 1965. – 22 травня. – С.1.
18. Пащук В. Майстер педагогічної справи / В. Пащук//Червоний прапор. – 1981. – 16 травня. – С.3.
19. Підвищення ефективності уроку в умовах навчального кабінету: 3 досвіду роботи Г.П.Колотюк. – Луцьк: Волинський інститут удосконалення вчителів, 1989. – 109 с.
20. Про відзначення працівників освіти Волинської області державними нагородами України: Указ Президента України // Волинь. – 1992. – 6 лютого. – С. 1.
21. Чабан О. Дружна співпраця / О. Чабан // Сільські новини. – 1988. – 26 липня. – С. 3.

Володимир ГИКА
(Луцьк)

З ІСТОРІЇ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ РАТНІВЩИНИ

Дослідниками історії нашого краю донесено до читача чимало цікавих фактів. У працях використано надбання літописців, археологів, етнографів, істориків. Та неповною була б інформація про будь-яке місто чи село без підтвердження окремих її моментів конкретними документами. Саме тому архівні документи стають у пригоді під час вивчення історичного минулого.

У фондах Державного архіву Волинської області є чимало документальних матеріалів на підтвердження історичних фактів про населені пункти Ратнівщини і району в цілому. Потрібно зазначити, що інформація в окремих документах носить досить фрагментарний характер, однак це не применшує її значення.

Книга М.І.Теодоровича "Волинь в описании городов, местечек и сел"[1] та Єпархіальні відомості за 1867-1910 роки [2] містять окремі матеріали про села сучасного Ратнівського району, викладені в церковно-історичному, географічному, етнографічному, археологічному аспектах (описано містечка Ратно, Нове Ратно, села Велимче, Гута, Жиричі, Заболоття, Заброди, Заліси, Замшани, Здомишель, Кортеліси, Видраниця, Лучиці, Гірники, Комарове, Річиця, Самари).

Документальні матеріали фонду Волинської духовної консисторії (1796-1940) теж доносять чимало інформації про села Ратнівщини. Зокрема, у клірових відомостях церков Ковельського повіту за 1860, 1868, 1911 роки є дані про церкви в селах Велимче, Видраниця, Гута, Датинь, Жиричі, Заболоття, Заброди, Заліси, Замшани, Здомишель, Кортеліси, Ратно, Річиця, Сільце, Тур. У цих документах - відомості про історію побудови, діяльність церков, належне їм господарство та майно, церковний причет, біографічні дані церковнослужителів аж до 30-х років ХХ ст. Окрім детального опису храмів, документи містять інформацію про кількість жителів у селах, їх віросповідання, функціонування у населених пунктах шкіл.

Аналізуючи документи, бачимо, що основна маса церковних споруд на землях Ратнівщини була побудована в кінці ХVІІІ ст. (у селах Заболоття, Заліси, Здомишель, Тур, Старе Ратно) - поч. ХІХ ст. (у селах Заброди, Замшани, Сільце), дещо пізніше, в середині та ІІ пол. ХІХ ст., церковні споруди з'явилися у селах Річиця, Датинь, Видраниця, Кортеліси, Нове Ратно [3]. Як правило, церкви були дерев'яні, побудовані на кам'яних фундаментах, за кошти прихожан. З клірових

відомостей бачимо, що практично при кожній з церков функціонувала церковно-приходська школа. Окрім того, в приписному селі Краска була школа грамоти [4], а в Гірниках - Міністерське однокласне народне училище [5].

За документами архіву, найстаріша в районі православна церква, - Покрова Святої Богородиці у селі Велимче, побудована у 1661 році за кошти прихожан. Церква дерев'яна, з такою ж дзвіницею. На 1860 рік володіла землею: присадибною - у розмірі 3 десятини 2280 сажнів, орною - 35 десятин 504 сажнів, сінокосу мала 29 десятин 648 сажнів, лісу - 2 десятини 256 сажнів, неприсадибної землі - 5 десятин 192 сажні. В документах зазначено, що на той час плану на всю цю землю церква не мала, однак причт володів нею спокійно. Справа у тому, що письмові документи, які зберігалися у церкві, свідчили: земля була віддана їй у вічне володіння у 1661 та 1665 роках польським воєводою, Ратненським староствою Стефаном Чарнецьким і затверджена двома привілеями польського короля Михайла: першим - 18 червня 1672 року, другим - 20 січня 1673 року. Житлові будинки та інші господарські споруди побудовані на церковній землі. Найближчими до цієї церкви були Хрестовоздвиженська у селі Датинь та Різдва Пресвятої Богородиці у селі Бузаки. Відомо, що приписною до церкви була ще Кладовищенська церква, дерев'яна, побудована в 1859 році. У 1846 році детально описане церковне майно у храмі села Велимче, подані повні біографічні відомості церковнослужителів. Щодо самого села, то на 1860 рік у ньому було 170 дворів, де проживало 1406 православних і 4 католики [6]. Інші документи свідчать, що у 1810 році церква у селі Велимче була побудована повторно, після пожежі; станом на 1911 рік при ній існувало однокласне училище Міністерства народної освіти [7].

Аналогічну інформацію із документів вказаного фонду архіву можна почерпнути про усі, вище названі села, в котрих на той час функціонували церкви.

З інших документів фонду Волинської духовної консисторії, а саме з метричних книг та сповідальних відомостей можна отримати інформацію про прихожан церков сіл Ратнівщини (прізвище, ім'я, дату та місце народження, смерті, вік людини на момент сповіді, смерті, дату вінчання, імена та прізвища батьків, хресних батьків народжених, імена та прізвища свідків, які присутні під час одруження тощо). Цікавими для дослідників є книги дошлюбних опитувань, в котрих містяться анкетні дані тих прихожан, які мали намір одружитися.

Життя населення сіл та міст відображено в документах Ковельського повітового суду (1795-1878). Суд був першою судовою інстанцією для вирішення кримінальних та цивільних справ на

території повіту. Складався із повітового судді і двох засідателів, які обирались на три роки дво-рянами повіту і затверджувались губернатором. Серед масиву документів, що були створені в результаті діяльності суду, є чимало справ, по яких проходять жителі населених пунктів Ратнівщини.

Цікавими для дослідників є позовні справи міщан Ратного про порушення їхніх прав на землю. Люди також зверталися з позовом до казни про гроші [8], один з жителів Ратного звертався до суду, говорячи словами з документу, "по иску к казне за отнятую землю" [9]. Окрему групу становлять судові справи про здійснення купчої кріпості на земельні ділянки в містечку Ратно. Це договори між міщанами Надією Горегляд і Естерою Каршовою [10], Надією Горегляд і Каршом Мойше [11], між міщанкою м.Ковеля Білецькою Маріанною і Клеймом Нейзером в м.Ратно [12]. Заслугує на увагу справа про здійснення купчої кріпості на землю у 1857 році між графом Вітольдом Львовичем Красицьким та міщанами Ратного Денисом Петровичем Янцевичем, Параскевією Сидорівною Жуковою, Катериною Климентівною Скузиковою, яким у спадок дісталася земля у Ратному. Ціна за землю складала сто сорок два рублі, дев'яносто копійок [13]. В документі зазначено, що в разі потреби всі витрати на користь держави за оформлення документів готовий сплатити граф. Не менш цікавими є матеріали про поділ частини села Залухова між спадкоємцями покійного поміщика Кастана Бурчак -Абрамовича у 1857 році [14]. Є документи про продаж у 1843 році з публічного торгу будинку жителя Ратного Менделя, [15]. Суд розглядав також спір про урочище Вижок між церквою села Жиричі та Ратнівським староством. [16]. По селу Заболоття документи фонду містять інформацію про розслідування у 1842-1850 роках причин пожежі будівель місцевого священика Павловича Петра [17]. Збережені документи, які свідчать про розгляд судом причин пожежі, що сталася у м. Ратно у липні 1847 року [18], у селі Видраниця, що сталася у листопаді 1836 року [19].

Ряд справ, що зберігаються у фонді, свідчать про розслідування вбивств громадян, погрози селян у вбивстві один одного: по селах Гута [20], Заболоття [21], нанесення тілесних ушкоджень. Є справи, де звинувачено жінок у дітовбивстві. В одній із справ звинувачують селян села Велимче у побитті лісової охорони у 1866 році [22].

Окрему групу становлять звинувачення селян у кражах - по містечку Ратно [23], по селах Заболоття [24], Доротище [25]. Цікавими для істориків-краєзнавців є документи, в яких звинувачено Каленика Фому, жителя села Млинів, у краді печатки та грошей у старости села [26], селянина с.Гута Кошота Василя у краді грошей з Маціївського костелу [27]. В іншій справі селян

села Датинь звинувачували у розкритті поштової сумки [28].

В архіві зберігається фонд "Ратнівське поштово-телеграфне відділення" (1895-1917). Циркуляри начальника Київського поштово-телеграфного округу, журнали вхідних та вихідних паперів, поштово-телеграфна статистика, листування з Київським поштовим округом, Житомирською поштовою конторою, Ковельською центральною ощадною касою - це лише деякі з документів фонду, які свідчать про функціонування вказаної установи [29]. Цікаво, що уже на той час питання підбору кадрів перебувало в центрі уваги, про що говорить один з документів фонду - лист щодо врегулювання штатів на поштових відділеннях.

Частина архівних документів розкриває розвиток населених пунктів Ратнівщини в I половині ХХ століття, коли ця територія перебувала під пануванням Польщі. Так, довідки про села Ратнівщини знаходимо у Географічному словнику Королівства Польського, що зберігається у фондах архіву [30].

Розгляд земельних питань розкривають документи фондів "Ковельська повітова землевпорядна комісія" (1906-1915), "Волинське окружне земельне управління" (1920-1939 рр.), "Ковельське повітове земельне управління" (1922-1932). Серед документів названих фондів є директивні вказівки головного управління землевпорядкування і землеробства про порядок видачі позик селянам, які переселяються на хутори, розпорядження, директиви, плани Міністерства землеробства і земельних реформ, окружного земельного управління про продаж землі селянам, наділення земельних ділянок осадникам, проведення меліоративних робіт, виділення відрубних ділянок, закріплення землі за військовими колоністами-осадниками, списки малоземельних господарств, колоністів та орендарів.

Ковельська повітова землевпорядна комісія була створена для проведення столипінської реформи: насадження хутірських і інших господарств шляхом ліквідації селянських общин. Серед матеріалів фонду є чимало цікавих документів, що містять інформацію про те, як відбувалася ця реформа у селах Ратнівщини. 1908 роком датується звернення товариства 45 домогосподарів села Видраниця до Волинського селянського поземельного банку з проханням видачі позики для купівлі землі у Зінаїди Костянтинівни Борисенко [31]. "Ухвала" сходу селян села Комарове від 3 липня 1909 року містить прохання до землевпорядної комісії розділити всю належну селянам землю на відрубні ділянки у кількості наявних домоволодінь. [32]. Не можна залишити поза увагою краєзнавців іменний список селянських домоволодінь села Комарове, датований 1909-1911 роками, який складає 97 прізвищ господарів [33],

список селян села Комарове, які володіють спірною землею на 1913 рік для збору податків за цю землю [34]. Є заява від селян цього села з приводу проведення осушувальних робіт на їхніх землях, частину з яких становлять болотні сінокоси [35], а також заяви від селян до комісії з проханням, щоб "земля наша, состоявшая в нашем давнем владении и выкупленная нами, так и оставалась за нами, и была отведена нам землемером от землеустроительной комиссии" [36]. В документах фонду є заяви селян села Річиця за 1911-1912 роки про продовження їм терміну оренди землі [37]. Інформацію щодо проведення столипінської реформи в селі Замшани можна почерпнути з польових журналів про виділення відрубних ділянок селянам цього села за 1913-1914 роки [38]. В документах названого фонду фігурують також села Датинь, Здомишель, Кортеліси, Жиричі, Гута, Сільце, Поступель, Замшани, Якушів [39]. Люди зверталися до комісії з приводу питань купівлі землі, сприяння у придбанні ділянок наділеної землі, видачі позик на будівництво.

У фонді Волинського окружного земельного управління є список поміщицьких володінь на території Волинського воєводства, які було передано у фонд держави, вказано загальну площу цих володінь. Зазначені у цьому списку і маєтки, що знаходились у селах Датинь, Замшани [40]. Серед документів фонду збережені договори земельного управління з селянами на оренду землі в маєтку Заброди [41]. У фонді Ковельського повітового земельного управління знаходимо документи про проведення парцеляції землі в селах Здомишель [42], Датинь [43].

Аналізуючи документи фондів Волинського окружного земельного управління та Ковельського повітового земельного управління, бачимо, що польські власті накладали на селян непосильні податки. Крім основного поземельного, селяни сплачували місцевий податок на самоврядування в розмірі 100 відсотків поземельного, маєтковий, страховий, податок на корову, коня, свиню, птицю, собаку, а також на утримання церкви та війти. Обов'язковою була шляхова повинність, яка в окремих селянських господарствах становила 60-100 людиноднів на рік.

Чимало документів фонду "Волинське воєводське управління" (1921-1939) несуть в собі інформацію про історичне минуле населених пунктів Ратнівщини у період, коли Волинь перебувала під владою Польщі. Вищий адміністративний орган воєводства очолювався воєводою, який мав вищу адміністративну і поліцейську владу: широко розгалужений адміністративний апарат дозволяв йому контролювати всі сторони політичного, господарського та культурного життя воєводства. Так, серед масиву документів, що були створені в результаті діяльності воєводсько-

го управління, знаходимо: у відділі землеробства і реформ земельних - матеріали про проведення комасації землі у селах Сільце [44], Видраниця [45], Заболоття [46], відомості про нарахування оплати за проведені регуляційні та меліоративні роботи в селі Лучиці [47], такі ж відомості та книги боржників за проведені аналогічні роботи в селі Замшани [48]. По документах відділу промислу та торгівлі збереглися матеріали про відкриття та перевірки роботи цегельного заводу власника Кемпера в містечку Ратно за 1922-1927 роки [49], листування з Ковельським староством про видачу промислового свідоцтва жителю села Замшани Фаерштейну на відкриття смоловарні. [50]. Вартим уваги є листування з Ковельським староством про продовження промислового свідоцтва фірмі "Будекс" на роботу лісопильного заводу в Заболотті, а також заява промислового товариства "Полісся" про дозвіл на встановлення парового котла на цьому заводі. Дослідників зацікавить і план котельні названого підприємства [51]. Збереглися окремі документи відділу самоврядування (регламент позашкільної освіти, списки жителів Заболоття, учасників об'єднання земельних ділянок) [52]. У фонді також зберігається проект 5-ти класної школи у селі Заболоття [53].

Історію містечка Ратно можна теж доповнити документами з названого фонду архіву. Бюджет магістрату міста на 1925, звіти про виконання бюджету магістрату за 1926 рік, відомість службовців міста на 1927, фінансові звіти по місту за 1933-1936 роки, матеріали по виборах до магістрату міста [54] - це лише кілька з них. Серед документів відділу безпеки Волинського воєводського управління є цікаві документи про діяльність єврейської гміни в містечку Ратно, а саме: список її членів (1937,1938 рр.), список виборців для виборів підрабина, листування з Горохівським та іншими повітовими староствами і виборчою комісією єврейської гміни Ратно про призначення підрабином Тверського Арона [55].

Фонд "Прокуратура Луцького окружного суду" (1920-1939) містить слідчі справи по звинувачених у причетності до комуністичної діяльності, розповсюдження комуністичних листівок. У справах - імена мешканців містечка Ратно, сіл Велимче, Видраниця, Гута, Заболоття, Заброди, Замшани, Комарове, Кортеліси, Краска, Лучиці, Рокита, Прохід [56]. Діяльність цієї партії розкривають і документи фонду "Волинська воєводська команда державної поліції" (1920-1939). У інформаціях агентів поліції є матеріали про діяльність членів КПЗУ у селах Заброди, Видраниця, Замшани, Краска [57]. У документах фонду є також повідомлення від 9 серпня 1928 року, передане Ковельській повітовій поліції, про страйк на Заболоттівському лісопильному заводі, що

відбувся 27 липня 1928 року. Як сказано в документі, страйкарі вимагали підвищення заробітної плати на 15%. Повідомлялось, що страйк було ліквідовано. Вимогу робітників не задовільнили. Перебіг страйку був досить спокійним. 30 липня страйкарі приступили до своєї роботи.[58].

Документи фонду "Кураторіум Волинського шкільного округу, м. Ровно Ровенського повіту Волинського воєводства" (1920-1939) свідчать про стан освіти у селах Волині, Ратнівщини зокрема, у період панування Польщі. Про нав'язування польської мови в українських школах говорять декларації, які заповнювали жителі населених пунктів Ратно, Кортеліси, Якушів, Видраниця, Заболоття, Адамівка, Заброди та інших у 1925 році під час проведення плебісциту про мову викладання в школах [59].

У 1939 році Ратнівщина, як і вся Західна Україна увійшла до складу УРСР.

Дослідникам історичного минулого цього регіону у період з вересня 1939 року і до сьогодні стають у пригоді документи ряду фондів, що зберігаються у Державному архіві Волинської області.

Документи періоду війни 1941-1945 років, що стосуються Ратнівщини, зберігаються у фондах: Р-81 "Ратнівська районна управа", (1941), Р-87 "Обласна управа в Луцьку" (1941-1943), Р-141 "Ковельський Гебітскомісаріат", (1941-1943), Р-164 "Волинська обласна комісія по обліку збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками народному господарству і населенню, м.Луцьк" (1944-1946, 1976, 1983).

Повоєнний період історії досліджуваного регіону допоможуть вивчити документи фондів: Р-66 "Архівний відділ виконкому Волинської обласної Ради народних депутатів, м.Луцьк" (1939-1941, 1944-1988), Ф.П-22 "Ратнівський районний комітет Комуністичної партії України" (1944-1962, 1965-1991), Р-1776 "Відділ по сільському і колгоспному будівництву при виконкомі Ратнівської районної Ради депутатів трудящих" (1945-1959), Р-1955 "Фінансовий відділ виконкому Ратнівської районної ради народних депутатів" (1946-1978, 1980-1989), Р-1944 "Ратнівський районний відділ статистики" (1944-1955, 1965-2000), Р-1778 "Відділ освіти Ратнівської райдержадміністрації" (1944-1955, 1965-2000) та багато інших.

Дослідження економічного та соціально-культурного розвитку Ратнівщини в 40-х і подальших роках ХХ століття, непростого періоду історії нашого краю - це тема окремого дослідження, враховуючи багатогранність подій та їх неоднозначну оцінку сучасниками.

Література

1. Теодорович Н.И. "Волинь в описании городов, местечек и сел", т. V, Почаев, 1903.

2. Волинські єпархіальні відомості.1867-1910.
3. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. 35 "Волинська духовна консисторія", оп. 5, спр. 188, 208, 250.
4. ДАВО, ф.35, оп. 5, спр. 250, арк 358 зв.
5. Там само, арк. 794 зв.
6. ДАВО, ф.35, оп. 5, спр. 188, арк. 59-63 зв.
7. ДАВО, ф.35, оп. 5 спр. 250, арк 95, 96 зв.
8. ДАВО, ф.363 "Ковельський повітовий суд", оп. 1, спр. 1603.
9. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 2347.
10. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 2428.
11. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 1964.
12. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 1762.
13. ДАВО, ф.63, оп. 1, спр. 1595.
14. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 1579.
15. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 816.
16. ДАВО, ф.363, оп. 1,спр. 105.
17. ДАВО, ф.363, оп. 1,спр. 667.
18. ДАВО, ф.363, оп. 1,спр. 999.
19. ДАВО, ф.363, оп. 1,спр. 383.
20. ДАВО, ф.363, оп. 1,спр. 2124.
21. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 1504.
22. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 2129.
23. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 2273.
24. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 2226.
25. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 1278.
26. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 1883.
27. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 1570.
28. ДАВО, ф.363, оп. 1, спр. 2276.
29. ДАВО, ф.491 "Ратнівське поштово-телеграфне відділення", оп. 1, спр. 5,12,14).
30. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, Warszawa, 1904.
31. ДАВО, ф.263 "Ковельська повітова земельпорядна комісія", оп.1, спр.34, арк.2.
32. ДАВО, ф.263, оп. 1, спр. 80, арк.2-3.
33. Там само, арк. 6-7.
34. ДАВО, ф.263, оп. 1, спр. 162, арк. 19-20.
35. ДАВО, ф.263, оп. 1, спр. 381, арк. 14.
36. ДАВО, ф.263, оп. 1, спр. 162, арк. 35-73.
37. ДАВО, ф.263, оп. 1, спр. 126, арк. 1-13в.
38. ДАВО, ф.263, оп. 1, спр. 369.
39. ДАВО, ф.263, оп. 1, спр. 22, 69, 112, 414, 484.
40. ДАВО, ф.277 "Волинське окружне земельне управління", оп.1, спр.1, арк.8 зв.-9.
41. ДАВО, ф.277, оп. 1, спр. 256.
42. ДАВО, ф.402 "Ковельське повітове земельне управління", оп.1, спр.6.
43. ДАВО, ф.402, оп.1, спр.2.
44. ДАВО, ф.46 "Волинське воєводське управління", оп. 8, спр. 816.
45. ДАВО, ф.46, оп. 8, спр. 1072, 1077.
46. ДАВО, ф.46, оп.8, спр. 1214.
47. ДАВО, ф.46, оп. 6, спр. 1707.
48. ДАВО, ф.46, оп. 4, спр. 474, оп. 6, спр. 1745, 1488.
49. ДАВО, ф.46, оп.1, спр.6033.

50. ДАВО, ф.46, оп. 1, спр. 6310.
51. ДАВО, ф.46, оп. 1, спр. 6186, 6371.
52. ДАВО, ф.46, оп. 4, спр. 289, оп. 5, спр. 89.
53. ДАВО, ф.46, оп. 6, спр. 3684.
54. ДАВО, ф.46, оп.1, спр. 3938, 1052, 1170, оп.4,
спр. 270, оп. 5, спр. 52, оп. 1, спр. 1159.
55. ДАВО, ф.46, оп. 9, спр. 4111, 4405, 2369, 2367.
56. ДАВО, ф.216 "Прокуратурв Луцького
окружного суду", оп.1, спр.1902, 856, 370, 1117,
1018, 319, 341, 940, 1438, 551, 646, 1053, 325.
57. ДАВО, ф.1 "Волинська воєводська команда
державної поліції", оп.2, спр.6963, 6916, 6781.
58. ДАВО, ф.1, оп. 2, спр.1892, арк.2.
59. ДАВО, ф.454, оп. 2, спр. 208, 207, 205, 224,
76, 70.

Марія БЕЗНОСЮК
(с. Здомишель)

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ С. ЗДОМИШЕЛЬ

З кінця XIV ст. споконвічно українські землі Ратнівщини перебувати під владою польської корони. У люстрації Ратенського замку за 1565 рік сказано, що Мелехи або Здомисько є село, де мешкають слуги Ратенського замку (1). Здавна вони мали свої маєтності при місті або в місті, зокрема, огороди, дома, та мешкають вони у селі, яке назване Здомиське або Мелехи, тому що цих людей переселено від міста. У 1565 р. у селі було сім дворощ, на яких «вже людей розмножилось досить». Ці ж службові дають двоякий чинш: один – новий (податок польській казни), а другий – старий (податок для замку). Назви дворощ: Микитово, Пашки Романчика, Лєши Боярина, Мароковське, Янця Пронця, Пранця Романчича, Куосово. Ці назви і понині збереглись у назвах урочищ (Микитово, Янівка, Макарово, Бояриня) та в прізвищах здомишлян (Никитюк, Романюк, Макарук).

Старожили розповідають легенду про те, що село заснував самотній рибалка, який плів з Ратно вгору по течії річки Прип'яті. Втомившись, зійшов на правий берег річки за десять кілометрів від замку. Кругом були болота, очерет, тому зупинився на пагорбі, де було сухо і земля хороша. Тепер на цьому пагорбі стоїть сільська церква. Оспівана ця подія і в народній пісні «Рибалка молодесенький».

Молоді чоловіки йшли з села на службу в замок, старші займалися бортництвом, бо ж полювання треба було платити то медом, то грішми. Корчували землю, висівали жито, овес, коноплю. Кожне господарство платило по одному відру меду на рік. Болота були недоступні для покосів, тому здомишлян немає в переліку люстрації як таких, що платили ще й сіном. Але, як вказує Любомирський, Здомишель мав визначену феодалним правом роботу – забезпечував возіння підстарости в межах його володінь кілька днів на рік по черзі. Жінки на фізичні роботи до замку не ходили, тому вони вели нехитрий побут складених із колод хатинок, сушили рибу, мочили і прали коноплю, ткали одяг та ін..

Королівські грамоти надавали Ратному різні привілеї. 1440р. – надано Магдебурзьке право, а привілей короля Августа 1624 р. «Про володіння селами» дозволив дітям мати земельні ділянки в навколишніх селах. У перелік таких сіл (Замшани, Датинь, Велимче, Залоси, Тур, Вєтли, Здомишляни) попали і Мелехи.

Після Люблінської унії 1569 р. селянин Полісся

мав найменше прав, зате був обкладений різними податками, які, як свідчить надісланий до короля документ, не дають люду життя, руйнують сім'ї, забираючи для прислуги за борги дітей. До цих соціальних бід після Брестської унії 1596 р. додалися ще й релігійні утиски православних. Мелехи, слуги Ратенського замку із Здомишля, відстоювали свою православну віру, побудувавши в кінці XVI ст. на високому пагорбі над заплавою р. Прип'яті православну церкву. В актах Віленської археологічної комісії (т. 23, с. 92) є скарга уніатського священника з Ратного М. Кульчицького на вїйта Матвія і його брата Панька Тичовичів, на І. Хотинчука та ін., що вони будували свою «відокремлену церкву у Здомислі». Кульчицький захопив храм, але 9 квітня 1642р. місцеві люди привели з собою православного священника Петра і, викинувши уніатські атрибути, проводили службу.

Ці причини й зумовили втечі селян від визиску місцевих панів. У кінці 90-х років XVI ст. ратнівський староста позивався з сусідніми феодалами за повернення йому втікачів із сіл Мелехи, Вєлунча, Жичище, які втекли з своїх осель цілими сім'ями. Можливо, частина втікачів-здомишлян влилась у козацькі загони Северина Наливайка, що 1595 р. проходили через Ратне, Кобрин, громлячи шляхту.

У кінці XVI ст. невеличке село Здомисько, оточене болотами з боку річки Прип'яті, з трьох боків – лісами, ніби загубилось, припало, сховалось серед очерету та зеленої пуші, що дримала, не чеплена сокирами. Та з плином часу історичні події, що мали місце на українській землі, змінили це село і долі здомишлян, які й самі своїм життям творили історію України.

Після третього поділу Польщі 1795 р. село Здомишель, як і вся Західна Волинь, відійшло до Росії. За новим адміністративним поділом і Ратне, і Здомишель стали складовою частиною Ковельського повіту Волинської губернії.

Ще в 1784 р. на кошти прихожан побудовано нову дерев'яну церкву в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці, в якій була старовинна плащаниця. В 1892 р. церкві належало 60 дес. землі. До приходу увійшли сусідні невеличкі села Сєньки та Шменьки. Було в приході 533 чоловіки і 513 жінок прихожан. Церква славилась дзвонами, яких не було в інших храмах. За свідченням Тимошук М.Ю. 1920 р.н. на одному із дзвонів був надпис: «За разбойничьи деньги».

М. Теодорович у 1898 р. повідомляв, що священником у Здомислі в 1853 р. був Іван Бурковський; у 1853-1894рр. – Олександр Антонович Львович, який 1860р. відкрив церковно-приходську двокласну школу. З 1894 р. – священник Олександр Рафальський.

Суттєвих змін на покращення життя здомиш-

лян не відбулося. За результатами перепису 1898 р. у Здомишлі проживало 803 особи. Землі в селян було мало. За інвентарною реформою 1847-48 рр. здомишляни жили на державних землях, сплачуючи різні податки в казну. Малоземелля (1-2 дес. на душу), податки, низькі врожаї через заболоченість і перезволоженість полів, черезсмузжя (у Тимощука Халимона, 1852 р. н., земля була розкидана на 20 кусків), примітивні знаряддя праці (в 1896р. тільки в одного діда Нифодюка Кіндрата Пилиповича був залізний плуг, якого він купив за гроші, повернувшись зі служби в царській армії): соха, рало, дерев'яна борона, лопата та ін. – все це зумовило страшні злидні селянських господарств. Козел Василина Леонтівна 1907р.н. розповідала, що її маму за сватав хлопець, але весілля відклали на осінь, бо в нареченої не було в що вдягнутись. Ціле літо пасла чужі воли, серпом жала траву, сушила, а в неділю крипою (дерев'яний човен) річкою возила в Ратно на ярмарку. На осінь купила дві хустинки, жупан та спідницю.

Пронеслися через Ратнівщину і Волинську губернію Польське повстання 1830-31 рр., 1863 - 64 рр., які засвідчили про опір російському поневоленню. Козел Кузьма Єфимович 1897 р.н. зберіг медаль «За подавление Польського восстания 1863-1864 гг.», якою був нагороджений його дід за участь в придушенні цього руху.

Не змінилось на краще життя і після реформи 1861р., хоча певні зміни відбувалися кругом. В урочищі Янівка було побудовано водяний млин, за селом появились два вітряки. У 1873р. здомишельські діти, які пасли свині на Янівці, почувши гуркіт, побігли в напрямку до Краски дивитись чудо-машину – перший поїзд. У часи Столипінської аграрної реформи дозволялось переселятись в Сибір, на Далекий Схід. Тимощук Г. А. 1854р.н., її чоловік Тимощук П.Х. з братами Анатолієм, Кузьмою в 1910р. в пошуках землі переселилися в Сибір, у Єнісейську губернію. Повернулись Платон і Грипина в 1913р., брати Анатолій і Кузьма залишилися, бо не мали за що повернутись додому. В 1922р. Кузьма, рятуючи сім'ю від голоду, заховав зерно від влади. За це просидів у тюрмі 3 роки.

У 1911р. за царський кошт в селі було побудовано нову школу. З семи років діти могли навчатись, але навчання було необов'язковим. У 1908р. у першому класі разом з Козлом К.Є. було 20 дітей. Вчили арифметику, царські титули, церковну грамоту. Тільки 5 учнів закінчили трьохкласну школу, а решта – працювали на полі, пасли худобу, свині та ін.. «Все одно паном не будеш», - таким було пояснення батьків дітям.

Нові випробування здомишлянам принесла Перша світова війна. Почалась мобілізація чоловіків у царську армію. Зварич Іван Якович

1887 р. н., Козел Василь Ничипорович 1886р.н., Косік Прокіп Никандрович 1890р.н., Козел Василь Васильович 1889р.н, Оніщук Адам Оксентійович 1891р.н., Коваль Макар Іванович 1889р.н, Антонюк Мефодій Кирилович 1885р.н. Хомук Дмитро Гнатович 1887р.н. стали вояками Південно-Західного фронту, а їхні сім'ї з іншими біженцями були вивезені в Сибір, на Далекий Схід, Урал.

Сім'я Козла В.В. в 1915 році під час евакуації доїхала до Білої Церкви. По дорозі в поїзді в них померла дворічна дитинка. Мертве дитя загорнуло в хустку, на одній із зупинок поклали під стіну станції, а самі на ходу вскочили в поїзд. Сім'я Козла В.Н. була вивезена восени 1915 року в Курську губернію. Дружина Варка з трьома дітками поневірялась по чужих хатах, жебракувала. Сім'я поверталась додому в 1919 році. У цей час йшла польсько-радянська війна. З травня по вересень маялась жінка з дітьми по дорогах. Доїхали до Ковеля. Там у меншого сина Андрія (1911р.н) виявили тиф. Поляки сім'ю відправили в Холм. Через кілька тижнів старших дітей Карпа і Мар'яну виписали, а меншого Андрія Варвара Павлівна просто вкрала. Товарним поїздом добрались до Дубечна, до Здомишля - пішки. Додому якраз повернувся чоловік Василь Ничипорович, який з вересня 1914 року пробув у австрійському полоні. На той час в селі залишилися уцілілими близько ста хат. Решту німці знищили, розібрали на дороги, а майно пограбували. Влади до 1922 року ніякої не було. Ходили в наймити мати і діти, батько вирушив шукати заробітку аж до Ровна. Брат Карпо наймитував у сусідів, заробив телічку, яку вигодували на корову. Коли прийшла польська влада, в Заболоттівській гміні дозволили взяти лісу- побудували хлів. Карпо і Андрій заробили два малих бички, вигодували - мали вже свої воли. В 1922 році повернувся батько із заробітків, сім'я придбала шість десятин землі. Отак і вижили.

Сім'я Косіка Прокопа Кіндратовича (мати Улита і вісім дітей) повернулись тільки в 1920 році. Голодували. Рятувались хлібом з вересу, який збирали, сушили, товкли в ступі і сіяли на решето, добавляли трошки житньої муки і пекли хліб на капустаному листі.

Дружина Коваля М. І. Ганна Іванівна з дітьми була вивезена аж в Омськ. Разом з нею були жінки-односельчанки Черняк П.Х., Більчук М.С., Тимощук М.К., чоловіки яких поневірялись на фронті. Переселенці працювали всі на м'ясокомбінаті, який належав англійцеві. Продуктів вистачало, заробили грошей. Та почалась епідемія тифу. Англієць навчив жінок, як рятувати себе і дітей від хвороби. На кілька годин жінки і діти залазили у великі чани з теплою сироваткою з-під сиру. Так і рятувались. Під час революції 1917р. продовжували працювати, а під час громадянської

війни в 1922 р. завод конфіскували більшовики. Хазяїн, щоб не віддати своє добро, все спалив, обклавши завод тирсою. Горіло місяць. Люди залишились без роботи, харчу. Почався голод. Рятуючись, біженці з України розгрібали попіл, обварювали черепи і кості забитої худоби. Хто вижив, у 1923 році поїхали додому на Україну.

На фронті було ще гірше. Показовою є доля Хомука Никанора Терентійовича, якого 7 серпня 1915 року разом з іншими односельчанами зобов'язали явитись в м. Кобрин на збірний пункт. Звідти підрозділи новобранців піхотою вислали до Пінська. Там було багато біженців. Никанор знайшов і свою сім'ю. На двох возах у бочках було зложено все родинне добро, за возами гнали дванадцять голів худоби. Підійшов поїзд, наказали всім грузитись, а майно залишилось на пероні. Переселенці попали аж у Сибір. На початку березня полк Хомука Н.Т. було перекинуто в Пн.-Зх. Білорусію. 5-6 березня 1915р. відбувся запеклий бій біля м.Постави і с. Микулишки, де Никанор був поранений. На лікування він був відправлений у Москву, а через два тижні для реабілітації - в м. Лівни Орловської губернії, у травні 1916 року - на фронт у Волинську губернію. У цей час готувалась відома операція російських військ «Брусилівський прорив». Під час боїв у листопаді Хомук був знову поранений в ліве плече. Санітарним поїздом був відправлений в м. Оренбург в лазарет Всеросійського Земського Союзу. У січні 1917року його зачислено в запасний батальйон, який готували для відправки на фронт. Та в лютому 1917року в Петербурзі відбулась революція. Сформована Орловська Рада солдатських депутатів наказала охороняти будинки, амуніцію, зброю від уральських козаків генерала Дутова, які не довіряли фронтовикам і двічі намагались захопити приміщення Ради. На початку січня 1918 року Хомуку Н.Т. віддали документи і дозволили їхати на Україну. Приїхавши до Харкова, Никанор дізнався, що в Києві владу захопила Центральна Рада, тому вирішив їхати на Миколаївщину, бо там було багато переселенців з Волині. Відчув на собі тиск влади гетьмана Павла Скоропадського, німецької окупаційної. Коли у Києві сформувалась Директорія, стало можливим біженцям в кінці 1918 року вернутись додому. Никанор поселився у дідовій хаті в с.Шменьки, в якому залишилось всього шість господарів, які нікуди не виїздили. Село було пограбоване, хати розібрані. Жінки і дівчата, що залишились у селі, щоночі по пояс у воді стояли в очереті, ховаючись від німців-гвалтівників. Із Здомишля німці вивезли церковні дзвони. Церква не працювала до 1926 року. Край був спустошений, долі людей понівечені.

За Ризьким договором 1921 року с.Здомишель опинилось під владою Польщі, входило до скла-

ду Заболоттвської гміни Ковельського повіту Волинського воєводства. Повертались біженці, солдати з фронту. Поселялись по хуторах, бо хати були знищені. Після війни в с. Здомишель уціліло до 100 хат.

Першим старостою був обраний Косік Прокіп Никандрович. Осадників у селі не було. З 1929 року в школі працював польський вчитель Гвізда, потім сім'я Блаховських. 1932 р. було побудовано нову п'ятикласну школу. Навчання велось польською мовою. Один раз на тиждень в клас приходила вчителька української мови Галина Трохимівна. На всю школу був один підручник української мови. Від школи можна було відкупитись за кілька кілограмів сала, масла. Тимошук М.Ю. пішла в школу в 1928 р., було в класі 21 учень, а закінчили школу в 1933р. всього троє учнів.

У 1937р. сільський храм з візитацією відвідав архієпископ Алексій, якого вітали священник Павло Смоляр, громада села. Польська влада обклала населення великими податками за землю, за худобу, за огороди, сіножаті, ін. Штрафи були за посіви тютюну, за продаж горілки, за сміття і т.д.. За самовільну вирубку лісу судили. Сім'ю Димарчук Хаврони за стіжок сіна, поставлений при дорозі, оштрафували на 5 злотих (теля коштувало 4 злотих). Весілля гуляли без горілки. Присутніх (20-30 гостей) пригощали хлібом, гречаниками, холодцем, гомачкою, пшоняними варениками.

Землі селяни мали більше як до 1921р., але врожаї були мізерні, ціни на ринку в Ратно були низькі, а податки і штрафи - великі, тому люди жили бідно. Частина з них шукала заробітку за кордоном. Никитюк А.І., Дмитрук М.Х., Пех І.Я., Коваль Ф.І., Панасюк С.В., Омелько О.І. та ін. виїздили на заробітки в Америку. Три останніх чоловіки повернулись. Омелько О.І. в 1932р. привіз у село передану заробітчанами ікону «Успіння Богородиці», яку зустрічали хресним ходом за селом. Коваль Ф.І. повернувся через 12 років і купив 10 дес. землі. Панасюк С.В., пробувши в Америці 8 років, вивчив англійську, німецьку, знав польську, російську мови, тому після повернення додому був «великим просвітником» у селі, керував церковним хором, знаним в окрузі, писав рукописні молитовні книжки, склав Пасхальний календар аж до 2010р.

Хомук Никонор Терентійович, учасник Першої світової війни, в 1926р. виїхав у Канаду, довго поневірявся там, поки став добрим господарем. Разом з дружиною Мариною Філатівною були активістами української діаспори. Все життя підтримували зв'язок із рідним селом. Туга за рідною землею виливалась віршами простої селянської душі (під час приїзду в село емігрант подарував свої вірші і спогади про життя за кордоном учням школи.

З початком Другої світової війни почалась радянська в селі. 27.09.1939р. на сході селян було обрано сільського голову – Балачука Д.Д.. Всього з шести сімей створили кооператив «Нове життя», який очолив Хартонюк М. Г. Протиники нової влади під час заготівлі зерна на посів в 1940р. ледь не забили його кілками, а в 1951р. – спалили хату. На окраїні села в цьому ж році було вбито сільського голову Балачука Дмитра, простромивши йому кілком горло за те, що він по дворах шукав і штампував вкрадені селянами в лісі колоди. За відмову вступити до колгоспу в Сибір було вивезено в 1940р. сім'ю Радчуків (5 чол.), в 1941р. – сім'ю Степана Чернуся за те, що за Польщі був сільським старостою (5 чол.), сім'ю його сина Чернуся О.С.(4 чол.), та сім'ю брата Чернуся Ф.О. (дружину і 5 дітей віком від 4 до 15 років).

У жовтні 1939р. кілька юнаків з села забрали в армію, а вже через місяць новобранець Оніщук І.Н. 1918р.н. опинився на фінському фронті. Під час розвідки недосвідчений боєць попав у полон до фінів. Зірвали зірку, одяг, допитували. Відпустили, коли було підписано перемир'я між СРСР і Фінляндією. Додому повернувся восени 1946р.

Весною 1941р. колгоспні поля засіяли, але врожай не встигли зібрати, бо почалась Велика Вітчизняна війна. На фронтах брали участь 250 жителів села. 41 з них не повернулись з війни, 20 пропали безвісти. На роботу в Німеччину було вивезено 161 людину. Воєнних дій на території села не було. Передова проходила у селах Видраниця і Глухи. У Здомишлі стояв німецький обоз, жили німецькі офіцери, що керували будівництвом укріплень вздовж річки від Виграної гори до Шменьок. Населення силою виганяли копати окопи і виселяли людей до Новосілок Кобринського району. Обоз біженців формували біля кладовища у Шменьках. Їхали возами з майном, дітьми, гнали худобу. І все під конвоєм німців. У Видраниці з радянського спостережного пункту помітили рух на дорозі, вирішили, що це німецький обоз і обстріляли з гармат – впало 14 снарядів. Були вбиті, поранені і люди, і худоба.

У церкві не правилось, але батюшка Павло Смоляр багато допомагав вдовам і дітям. У школі німці зробили молочарню. На кожен день селу був доведений план відправки людей на лісозаготівлі. У листопаді 1942р. був розстріляний поліцаєм Дуфанцем сільський староста Козел Леонтій, який не зумів відправити 17 чол. на вирубку лісу вздовж залізниці в Заболотті.

У селі, по хуторах ховались євреї, що уникли розстрілу в Ратно в червні - жовтні 1942р.. У кінці грудня цього ж року перед Різдвом німці виявили землянку 12 євреїв. Роздягнувши їх, розстріляли. Найменшому було 10 років. Свідком трагедії став

Зварич О.І. На хуторі Вогльово в цей же час за переховування єврея було розстріляно сім'ю Петручика Василя (6 чол.). 10-річного Якова поранило. Прийшовши до свідомості, він втік з місця трагедії босий по снігах.

З 20.03.1944р. почався наступ 113-го і 115-го полків 38-ї гвардійської Лозовської червонопрапорної дивізії. Село Здомишель було визволене 20 липня 1944р. Повертались біженці, а німці, відступаючи, робили облави на людей. Забирали навіть підлітків з собою, які під дулом автомата змушені були мостити дороги, копати окопи для німців. Хто намагався втекти, тих розстрілювали на місці. З фронтом і німцями йшли в неволю підлітки Нифодюк Ф.С., Романюк Д.Р., Балачук А.Л., Омелько Б.О., Динчук П.Н., Кондратюк В.А., Кондратюк І.А., Шишко О.В., Шишко С.В.. Зварича О.І. німці загнали таким чином аж під Кенінсберг. У серпні 1944р., відступаючи, німці заставили підлітків виносити ікони з хат польського села Пшиходи (за м. Білостоком), яке дотла спалили. Людей загнали в костюль і підірвали. Щоб позбутись свідків, підлітків-українців загнали в хату і підпалили. Діти кричали, а німець реготав. Втекли, зробивши дірки в солом'яній стрісі на горіщі з протилежного від німця боку. Вартові зловили їх і зранку з обозом погнали далі. 11 квітня 1945р. невільників звільнили радянські солдати під Кенінсбергом. Російських, білоруських і українських полонених свої ж розстрілювали без суду. Зварич О.І. прикинувся поляком, бо їх не розстрілювали. Так і вижив.

1982р. у с. Здомишель споруджено пам'ятник односельчанам, які загинули (автор С.К. Федоров). Прізвища 41 односельчанина занесені в Книгу Пам'яті Волинської області. На даний час у Здомишельській сільській раді числиться 28 учасників бойових дій, 18 вдів, 92 учасники війни, 129 дітей війни, 1 інвалід війни – це Тимощук О.Ю..

Відбудова в селі Здомишель почалася з липня 1944р.. Сільським головою обрали Головія Семена. У вересні 1948р. його було вбито. Іншого голову Дідицького С.І. було поранено з рушниць ввечері через вікно в будинку сільської ради. Голови мінялись часто. У 1948р. відновився колгосп, в який тепер заганяли силою і погрозами. У Тимощука О.Л. забрали 2 га. землі, корову, весь реманент. Шпак М.С. віддав у колгосп коня, воза, але заховав хомут. За це засудили на 3,5 р.. Ковалю Й.Ф. погрожували дати 12 років тюрми, били ремнями на широкій лаві у конторі, поки не написав заяву. У 1950 р. Динчук Оксена, маючи 5 дітей, вночі нажала на своєму забраному у колгосп полі 5 кг. колосків. Присудили 8 років тюрми. У серпні 1953р. Менько Надія та ще 3 жінки, повертаючись з поля, взяли по в'язці немолоче-

ного льону. Їх зупинили «ястребки». Присудили 15 років тюрми, але потім термін ув'язнення зменшили до 8 років.

У 1949р. на Пасху прийшов у село перший трактор з МТС Дубечно, який обслуговував всі навколишні колгоспи. Перший автомобіль появився в селі 1953р.. У 1948р. було відкрито сільський медпункт (завідуюча Білоус Н.О.). До 1960р. колгоспники не одержували платні. За вироблений трудовдень платили 2-3коп., а на зароблений карбованець видавали 1 кг зерна.

У 1952р. почалась насильницька ліквідація хуторів (Будища, Повипис, Рудиця, Янівка, Дубово, Лядь, Козелець та ін.). 1953р. колгосп ім. Ватутіна с. Шменьки об'єднали з колгоспом «Нове життя» с. Здомишель; було утворено новий колгосп ім. Маленкова. 1954р. колгоспу дали нову назву – «Шлях до комунізму». У 70-х рр. на його землях було завершено меліорацію. У 1987р. урожай картоплі був 300 ц з га, в 90-х рр. – врожай кукурудзи – 500-700 ц з га..

У 50-х рр. почали покращуватись соціально-побутові умови життя села. 1950р. – відкрито роддом на два ліжка; 1952р.–дитячі яслі на 20 дітей (завідуюча Трофімук Д.С.). 1952р. – побудовано клуб, 1953р.– проведено лінію дротового зв'язку та встановлено кіноустановку в клубі, 1958р.– відкрито відділення поштового зв'язку, 1952р. – перший випуск семирічної школи, 1962-64рр. – побудовано нову контору і два великі корівники,

1965р. – відкрито сільську бібліотеку, 1966-71рр. – проведено електрифікацію села, 1968р. – появились перші телевізори в селі, 1974р. – побудований новий магазин «Товари повсякденного попиту». Проте, на початку 50-х років на кілька років було закрито церкву через те, що ускладнились відносини між священиком П.Смоляром і владою (священик відмовився під час виборів раніше проголосувати, аніж відслужити літургію).

Література

1. Денисюк В.Т., Денисюк І.О.. Ратнівська земля: Історико-краєзнавчий нарис.- Луцьк: Надстир'я, 2003р.- С. 311-318
2. Історія міст і сіл України . Волинська область// за ред. В.М. Кулаковського.- К., 1970.- С.601
3. Мороз Д. «Полісся» працює дружно // Ратнівщина -№25 (7840).-2009.-С .1
4. Протоіерей Тучемський Михайл. По глухих закутках Волинського Полісся: Проповіді: Дорожні нотатки.-Луцьк: Надстир'я, 2007.-С.41
5. Спогади односельчан . Архів історичного кабінету НВК «загальноосвітня школа І-ІІІ ступеня – дитячий садок»с.Здомишель
6. Статистичний звіт Здомишельської сільської ради за 2010 рік
7. Шабала Я.М. Історія України : Навчальний посібник . Вид.2-е, доп.-Луцьк: Надстир'я, 2006.- 260 с.

Мирослава БУРКО
(с. Велимче)

ІСТОРІЯ СЕЛА ВЕЛИМЧЕ

Село Велимче Ратнівського району, Волинської області в адміністративному підпорядкуванні є село Дошно. Площа населеного пункту – 678 га. Розташоване в північно-західній частині Волинської області. Відстань до районного центру від села по шосейній дорозі – 32 км; до найближчої залізничної станції Камінь-Каширський – 18 км. Відстань до обласного центру – 110 км. Село знаходиться на лівому березі річки Турія. Місцевість, яка прилягає до села рівна, заболочена, з окремими масивами зелених насаджень. У Велимчі на південному заході знаходиться озеро Вінок, а на північному сході – гідрологічний заказник місцевого значення Урочище «Плав», які оповиті легендами.

Велимче має давню історію. Свідченням про побут первісних людей є знайдена поблизу села кам'яна свердлена сокира. У 1995 році археологи виявили пагорб – двошарову пам'ятку, що відноситься до кам'яного віку (10 – 6 тисяч років тому). Ряд знахідок дає підставу твердити, що тут у 4-3 ст. до н. е. проживали давні племена. Знайдені численні зразки кераміки, широкі миски та уламки посуду, що відносяться до часу Київської Русі.

Перша писемна згадка про Велимче відноситься до 1500 року. Тоді село мало назву Велунча. Залишилися в реєстрі платників податку імена поселенців: Тереміж, Смолий, Трухан, Лавриш та інші. Відмічено в поселенні 9 дворич, що вдвічі більше, ніж в селі Датино. Це спростовує легенду про заснування села Велимче вихідцями із Датино. В минулому столітті деякі автори виводили назву села як похідну з поєднаних двох слів «велике селище». 1395 рік. Село Велимче, волості Датиноської, розміщено поблизу річки Турія. В епоху польського гніту село це під назвою Велунча входило до складу Ратнівського староства і належало Ратнівським королівським землям. Маєток Велимче управлявся особливими старостами.

У люстрації 1565 року зазначено, що в селі Велунча є 13 дворич.

Платили в казну чиншу на суму 20 золотих. З усіх поселень збирали мед, овес – 4 колоди (колода – древня міра сипучих тіл, від «кадуб» - бочка з видовбаною колодою), по 10 візків сіна, по 3 півні, льону по 10 ручок, по 3 білки, по 2 сири, по одній фасці масла та інше. У селі налічувалося 2 малих дворича, але бортей, тобто вуликів, трохи мають. Уся громада яструба не здає, а платить, як сказано, «гр. дванадцять». Громада також тримає на болоті острів Замох і платить за нього щорічно 11 золотих. Усі поселенці повинні за наказом ходити на «оступ» - лови.

З кінця 18 ст. село з королівської власності стало власністю російської казни. Через село у давнину проходив старовинний тракт з Ковеля на Брест.

У книзі про список населених пунктів Волинської губернії, виданій у 1906 році, зазначено що у селі є 443 двори і проживає 2364 особи.

Згідно записів М. Тучемського, проведених в 1937 році, відомо, що вигляд тутешньої людності «цілком поліський. Одіж строката, свого власного виробу. У чоловіків – вовняні свитки підперезані червоними поясами. Ликові постолі. Довге волосся. Жінки і дівчата завітчані, як маківочки на огороді: сорочки з вишивками, запаски червоноткані, білі. Спідниці червоні, заперезані вовняними комаровими поясами. Квітчасті хустки. В руках кожної чи хустка, чи китиця квітів».

Нині ця одіж збереглася в музеях, і її зразки використовує дитячий зразковий фольклорний колектив «Золота криниця».

До 1939 року, коли Західна Україна належала до Польщі, Велимче відносилось до Датиноської Гміни, до складу якої входило 12 навколишніх сіл. З приходом Червоної Армії розпочалося становлення і розмежування політичних сил: радянсько-польська (відстоювали радянську владу); «бульбаші» - спиралися на власні сили під керівництвом родини Миколаюків; оскільки були і польські родини то група людей визнавала і примат польської влади. Жителі села згадують, як жорстоко була винищена сім'я поляків, хата яких була на території цегельного заводу. Чітко вираженої діяльності КПЗУ не було. Її активність зросла у післявоєнний період.

Історія села Велимче багата на події, які надовго закарбувались у людській пам'яті.

Найтрагічнішими є події Другої світової війни. Друга половина 1941 року принесла з собою фашистську окупацію. На власній території велимченці перетворилися на людей «третього ґатунку». Їхнє життя регламентувалося наказами і правилами, порушення який каралося концтаборами або розстрілом. Особливо масово йшло винищення євреїв, на одязі яких був нашитий розпізнавальний знак – жовта латка. В 1943 році в урочищі Бабоцьке фашисти розстріляли єврейські сім'ї, які після погрому в Ратному переховувалися на хуторі Цюприк. Мешканці села Радіон Литвинець, Феодосія Зуб та інші переховували на хуторі і врятували в роки фашистської окупації єврейську дівчинку Шейдл, сім'ю якої розстріляли окупанти.

Окупаційні власті здійснювали широкомасштабну програму вивезення на роботу в промисловості й сільському господарстві Німеччини, по суті в нацистське рабство, найпрацездатніших чоловіків і жінок, переважно молодих. Везли в Ковель на комісію: перевіряли, чи були люди здо-

рові фізично, чи були розумні і кмітливі.

За свідченням Гайдучик Домни Григорівни, 1922 року народження, їй довго приходилось саме у нічний час переховуватись на горищі хати, де їй батько зробив у куточку будку, яку закидав соломкою, адже вночі постійно перевіряла наявність людей німецька поліція. Але все таки Домна була змушена поїхати. Її сестра Надя прибігла плачучи додому їхніх батьків (сама була заміжня і жила окремо з чоловіком) і почала благати Домну більше не переховуватись, бо якщо вона не поїде, то всю їхню родину виб'ють. Отже, фактично рідна сестра взяла зложила торбину Домні, посадила її у візок, запряжений кінями, який і довів її до Ковеля, на пересильний пункт. Страх за своє життя і життя рідних людей змушував людей іти на радикальні кроки. Це відбулося 26 червня 1942 року.

Тиждень їхали до Німеччини. Привезли їх усіх у місто Вену. Там бідних людей розприділили кого куди, Домну ж у місто Лічавк на трикотажну фабрику, там пробула 7 місяців. Потім був Кегберк 11 місяців. Далі привезли в Гмюнд, побула 19 днів і здійснила втечу. Адже терпіти постійний голод і холод не було сили. Вирішила втекти, хоча знала, що з цієї країни їй не вибратися. Її зловили в той самий день у Вені. Був суд, дали 2 місяці штрафлагера у Ланцедорфі. Після лагера Домна потрапила до хазяїна, в якого пробула 1 рік і місяць.

Весною 1945 року прийшли совети. Домна залишила хазяїна і пробула ще ціле літо у лагері Крендорф, адже волі їй і таким як вона ще ніхто не давав.

На цьому поневіряння Домни Григорівни не закінчились. Її радянська влада хотіла забрати в армію, вони бачили, що ця дівчина є здоровою, але не підійшла вона по грамотності. На початку серпня Домна пройшла комісію, яка підтвердила те, що вона є здоровою і може повертатися додому. Везли цих змучених людей машинами аж до самого Львова. Приїхала Гайдучик Д. Г. в село 20 вересня 1945 року. На прикладі свідчень Гайдучик Д. Г. постає картина важкої долі остарбайтерів.

На фронтах Другої світової війни брали участь 158 чоловік. З них 91 загинув, в тому числі 25 пропали безвісти.

Від фашистських окупантів звільнено Велимче 15 березня 1944 року.

Ще одна сторінка боротьби свідчить, що майже 50 чоловік брало участь у визвольних змаганнях. 36 мешканців реабілітовано як таких, що зазнали репресій тоталітарної системи.

Відають у селі шану пам'яті тим, хто загинув на фронтах Другої світової війни, брав участь у визвольних змаганнях, всім ветеранам. Це:

Бebes І.П.	Калінчик Й.Ф.	Півень А.О.
Борзовець В.Ф.	Капітула І.Я.	Філюк Г.Г.
Буднік М.І.	Каць В.І.	Філюк Г.М.

Вакуліч І.А.	Коляда І.П.	Чих Х.Р.
Видрич В.Г.	Малюх І.Г.	Шудрук М.О.
Дарчик Д.П.	Малінчук С.В.	Чих М.М.
Дарчик М.Ф.	Наход К.І.	Філософ А.І.
Калінчик І.К.	Наход С.М.	Черняк П.Р.
Геч І.І.	Кухарчук І.П.	Долюк П.Ф.

І ще багато інших.

Важким болем у серці велимченців відгукуються події, пов'язані з виселенням людей на Сибір за "зв'язки з бандерівцями". До хати серед ночі приходили, нічого не пояснюючи, люди у формі переписували все нажите добро, що мала сім'я у господарстві і наказували збиратися у далеку дорогу.

Із Бурко Степанидою Степанівною це сталося у 1947 році. Вона вже встигла вийти заміж за Василя, брат якого Авраам пішов у ліс до вояків УПА. Це і стало причиною виселення Степаниди з чоловіком, його батька, матері і їх дочки.

П'ятнадцять днів у вагонах-товарняках доставляли до Сибіру під конвоем ні в чому не винних людей. І новою домівкою для сім'ї Бурків стало місто Ленінськ-Кузнецький Кешеровської області, де чатувала на них не лише холодна і голодна чужина, а і болі, втрати і трагедії.

Степанида, працюючи у шахті біля циркулярки, на п'ятому році життя у Сибірі, як було їй лише двадцять чотири роки, втратила ліву ногу. Її відрізало поверх коліна. Відтоді скалічена і права рука. Колоди лісу, що зірвалися, покотились прямо на жінку, збили її з ніг і кинули під циркулярку.

А Вакуліч Єлизавета Панасівна пригадує, що в 1949 році до Караганди було виселено Вакуліч Марію Павлівну 1922 року народження – сестру її чоловіка Вакуліча Данила Павловича, звинувачену у зв'язках з бандерівцями. Саме це і послужило причиною для виселення в Хабаровський край решти членів сім'ї.

12 травня 1950 року вся сім'я Вакулічів у складі матері Тетяни Кириківни, її синів Федора та Данила і невістки Єлизавети була відправлена з с. Велимче у Ковель на пересильний пункт, де вони пробули 6 місяців і саме там велося слідство та допити. Єлизавету Панасівну на допит викликали тільки один раз і поставили запитання: «Чому вийшла заміж за бандита?» У відповідь почули, що він не бандит. Це і вирішило долю Єлизавети Панасівни.

З Ковеля сім'ю відправили в Хабаровський край, Ніжноамурську область, Ульчський район, поселення Дюльдї. Там всіх змусили підписати документи про довічне поселення і розмістили прибулих у конюшнях, де жили два місяці. Переселенці своїми силами зводили бараки.

Мати чоловіка Єлизавети Панасівни Вакуліч Тетяна Кириківна неодноразово зверталась зі скаргою про безпідставне виселення її сім'ї

до Московського уряду, а потім і до Київського. Лише у 1958 році прийшов документ, який дозволяв повернення на Батьківщину. Таких велимченців, що пізнали життя виселенців було кілька десятків.

Вічним болем увійшов у історію села і Афганістан. На долю 16 юнаків-велимченців випала нелегка служба в цій країні. Під нестерпно палючим сонцем марилась синьоока Волинь, річкова прохолода рідної Турії, зелене буйноцвіття травневих ранків, росяна стежина до рідної домівки. Але юнаки несли свою службу з честю.

Гарячого липневого дня 1982 року один із них пішов у безсмертя. Це Заліпа Микола Васильович.

Страшна звістка прийшла в домівку жителя села Велимче Заліпи Василя Федоровича про смерть сина Миколи.

Указом Президії Верховної Ради СРСР за проявлений героїзм і мужність Миколу Васильовича Заліпу нагороджено орденом Червоної Зірки посмертно

Як святиню бережуть рідні орденську книжку – останню згадку про Миколу.

Схилились берізки у тихім гаю...
Впав Коля від кулі в запеклім бою.
Із бронзи всміхаються очі ясні,
Салют тобі, Колю, і слава тобі!

Тіло мужнього воїна-інтернаціоналіста перевезено на Батьківщину і поховано на тихому сільському кладовищі.

Каган Микола та Каган Петро померли після війни, в мирний час, недовго насолодившись життям.

Проїшли пекло Афганістану такі велимченці-інтернаціоналісти:

Літвинович Олександр Іванович
Савлук Микола Миколайович
Геч Василь Миколайович
Пірожок Микола Пилипович
Геч Василь Іванович
Піваєнь Петро Євгенович
Геч Микола Юхимович
Півень Василь Олексійович
Капітула Сергій Васильович
Редькович Сергій Миколайович
Капітула Володимир Васильович
Філозоф Микола Іванович
Наход Ярослав Петрович

Має свої сторінки і історія сільської влади. У 1944 році очолював сільську раду й трагічно загинув Жмур Д.Р. У документах зазначено, що головою сільської ради був Коляда М.М. До 1946 року очолював сільську раду Жмур Євдоким та інші. Згодом – Павлович Іван Гнатович, Чиж Микола Миколайович, Калінчик Федот Дмитрович, Малюх Іван Купріянович, Півень Степан Онуфрійович. З 1995 по 1987 рік – Дарчик Григорій

Олександрович. Подалі Бурчак Галина Василівна, Бабачук Петро Володимирович. З 1996 по 2005 рік – Заліпа Галина Яківна. В 2006 році сільським головою обрано Філозофа Василя Івановича.

Невід'ємною складовою життя велимченців після закінчення Другої світової війни було заснування колгоспу. Саме в 1948 році в с.Велимче створений колгосп ім. Куйбишева, першим головою якого був Кузьмук Іван Калістратович, який працював на цій посаді півроку. Потім господарство очолювали вихідці із с. Замшани: Бірук, Заєць Панас, які працювали на цій посаді теж не довго. Коли очолював к-п ім. Куйбишева в с. Велимче Черняк Федір Омелянович (1954-1959 р.р.) для села було дуже багато зроблено позитивного: збудовано млин, пилорама, великий магазин, електростанцію, де першими електриками в селі були Савлук Федір Іванович, Півень Василь Макарович, Коляда Іван Іванович. В центрі села появився колгоспний двір з своїми численними конюшнями, корівниками, амбрами, збудовано приміщення контори колгоспу. Наступними керівниками колгоспу були: Михалевич Яким Григорович, Холод.

Колгосп ім. Куйбишева перейменовано на к-п «Комсомолец», який очолював Приймачук Михайло Ярмолайович (працював з 1961 по 1973 роки), наступним головою к-пу був Форманюк Яків Панасович (працював півтора року), Шпик Володимир Олександрович, Шинкарук Павло Петрович. За керівництва Шинкарука П.П. набрало великого розвитку будівництво: будинок механізатора, розпочато та збудовано житлові будинки для спеціалістів сільського господарства та колгоспників (всього 24 житлові будинки). В цей час на цегельному заводі працювали 120 чоловік, столярні бригади та будівельні бригади (1985-1990 рр.) – до 100 чоловік, на фермах (№1- №3) працювали 150 чоловік, на тракторній бригаді – до 200 чоловік.

На території сільської ради працював філіал Ратнівського райпромкомбінату по пошиттю ватних курток (до 60 чоловік).

Потім колгосп очолював Моголюк Володимир Іванович, Повх Василь Олександрович, Бурко Микола Васильович, Куничик Леонід Федорович – сільськогосподарське підприємство «Велимченський». З 2000 року очолив СВК «Велимченський» Павлович Петро Григорович, у 2001 році створено СГПП «Надія». На сьогоднішній день господарство утримує 125 корів, господарює на 650 га землі.

І культурні процеси не оминули села. У Велимчі в 1860 році відкрито однокласне «народне училище». У 1868 році тут навчалось 40 хлопчиків і 8 дівчаток.

У період, коли Західна Україна була під владою Польщі і в роки Другої світової війни, школа

розміщувалась у чотирьох приміщеннях. Перше знаходилось в хаті, яку віддав під школу жителя нашого села Шудрук Микола Іванович. Друге – на вулиці Ратнівській, де тепер проживає Літвінець Микола Матвійович. В ній працював вчитель – поляк Козволик Андрій Андрійович, який загинув 11.04.1943 року від рук вояків УПА. Поховала його сім'я Дарчика Василя Івановича, де він був на квартирі, а потім старший син Дарчик Пилип Васильович увіковічив його пам'ять, поставивши пам'ятник.

У 1956 році був перший випуск 10-річної школи, яку закінчило 16 чоловік. Директором школи працювали: Чередніченко Григорій Данилович, Марков Микола Олександрович. Це було старе приміщення школи, яке мало 19 класних кімнат, і діти навчалися у дві зміни. У 1986 році завершилося будівництво нової школи-красуні. З 1967 по 1990 рік директором школи працював Муляр Максим Варфоломійович, з 1990 року – Герасимчук Микола Андрійович, з 2003 року – Павлович Тетяна Володимирівна.

З 1993 року у школі працює «мала академія» з фізики, керівником якої є вчитель-методист Трофимчук Віталій Сергійович. Учні неодноразово займають призові місця в районних, обласних і всеукраїнських олімпіадах з фізики.

Здобув популярність у краї, бере участь у багатьох загальнодержавних фестивалях створений при школі в 1988 році, удостоєний звання «зразкового» дитячий фольклорно-етнографічний колектив «Золота криниця». Цей чудовий ансамбль продовж багатьох років під керівництвом Ніни Григорівни Калінчик збирає і зберігає чудові перлини народного мистецтва. У репертуарі колективу обжинкові, купальські, петрівські пісні, веснянки, колядки. Керівник колективу Калінчик Ніна Григорівна – відмінник освіти. «Золота криниця» стала лауреатом багатьох всеукраїнських, обласних фестивалів і конкурсів народного мистецтва.

У селі люблять музичне мистецтво діти і дорослі. При сільському клубі діють жіноча вокальна група, чоловічий гурт «Приволя», фольклорний колектив «Велимчаночка», а ансамбль троїстих музик за вагомих внесок у розвиток культури українського народу, високий рівень і виконавську майстерність у 2009 році отримав звання «народний аматорський колектив».

У Велимчі з травня 1972 року працює дитячий садок «Пролісок». Приміщення садка типові, розраховані на 45 дітей. Перша завідувача Капітула Олена Хомівна. З серпня 1972 р. працювала вихователем Підв'язна Надія Іванівна і має 27 років стажу вихователя. До 1975 року в садочку була лише одна група – різновікова, з листопада 1975 року відкрита друга група.

Завідуючими дитячого садка працювали: Ба-

рилюк Галина Іванівна, Штик Надія Семенівна, Веселюк Світлана Павлівна, Каць (Підв'язна) Надія Іванівна.

На сьогодні дитячий садок «Пролісок» входить до навчально-виховного комплексу «загальноосвітня школа I-III ступеня-дитячий садок» с. Велимче (створений розпорядженням голови Велимченської сільської ради №7 від 17.02.1997р.).

Велимченці завжди відзначались прагненням бути уважними до всіх подій реального життя. Тому після закінчення війни подбали про приміщення пошти, яка була заснована 1948 році. Саме на пошті вперше в селі з'явився телефон, а пізніше він був встановлений у голови сільської ради (Павлович І. А.) та голови колгоспу (Кузьмук І. К.). В 1951 році було засновано і радіовузол. А ось перший чорно-білий телевізор у селі з'явився в 1968 році у Повха Михайла Арсентійовича, кольоровий – у 1990 році в Наход Тетяни Михайлівни.

Нація повинна бути не тільки освіченою, але й фізично здоровою. Це заповідь успішного розвитку держави. Велимченці добре усвідомили цю істину. Ще в 50-их роках у селі діяв медпункт у пристосованому приміщенні. Акушерками на той час працювали Видрич (дівоче прізвище Голуб) Таїсія Миколаївна, Геч (Панасюк) Марія Павлівна, Літвінець (Гасіч) Ольга Антонівна. У серпні 1958 року почалося будівництво лікарні і на кінець року було відкрито лікарню на 25 ліжок. Головними лікарями працювали: Автаєв Анатолій, Павленко Ростислав, Бабенко Валентина Гаврилівна, яка перша мала вищу освіту, Гал Юрій Юрійович, Свистун Петро Терентійович, Бондарук Марта Іванівна, Азарій Сузанна Антонівна. В 1976 році на посаду головного лікаря призначили Жук Софію Михайлівну, яка і до цього часу очолює цей заклад.

У вересні 1996 року завершилось будівництво нового корпусу лікарні на 25 місць з амбулаторією.

10 грудня 1968 року у селі відкрито аптеку, завідувачим якої став Бондарчук Микола Іванович. З 2 січня 2004 року на посаду завідувача аптеки було призначено Повх Галину Василівну.

Село Велимче багате на щедрих, привітних, а головне – працюючих людей. Своєю наполегливою працею вони примножують славу рідної землі.

Ще не так давно кросна були не тільки звичним, а й життєво необхідним атрибутом кожної селянської хати на Поліссі. На сьогоднішній день кросна ще зберігаються в багатьох оселях. Проте справжніх майстринь, які на примітивному ткацькому верстаті можуть створити не просто кустарний виріб, а витвір мистецтва, залишилось небагато. Одна з них - Ольга Павлівна Гайдучик.

Ткацьке ремесло вона перейняла від своєї мами ще дівчиною. У дев'ятнадцять років вперше

самостійно зіткала рядно. Вся хата прикрашена її власними виробами: на стінах – ткані килими і рушники, на ліжках – рядна, на дивані – покривало, на підлозі доріжки.

У вбранні, яке виткала Ольга Павлівна, виступають учасники дитячого фольклорного колективу «Джерельце» з села Маяки Луцького району.

На Берегині одержала Ольга Павлівна почесне звання «Майстер народної творчості».

За одну зиму майстриня може виткати сто рушників.

Неповторною особистістю є Василь Микитович Півень – поет, який народився в селі Велимче в сім'ї хліборобів. Працював токарем, викладачем української мови та літератури в середній школі № 77 м. Одеси, вихователем по роботі з глухоними заводу імені Жовтневої революції, старшим редактором редакційної колегії Одеської кіностудії художніх фільмів. Закінчив Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова.

Василь Півень був учасником республіканської та кількох обласних нарад молодих літераторів. Його твори пробивалися до читача через волинську та одеську періодику, зі сторінок республіканських часописів та колективних поетичних збірників. В 1991 році побачила світ його книга поезій «Дзвони волинського неба». Кілька його творів опубліковано і схвально зустрінuto в українських виданнях Канади.

Велимче має свого Доктора економічних наук. Це Калінчик Микола Володимирович 1949 року народження. Після закінчення велимченської середньої школи навчався на економічному факультеті Харківського сільськогосподарського інституту, проживає в Києві, працює в Науководослідному інституті.

Володимир Михайлович Вакуліч 1958 року народження – це неординарна особистість. Поет. Журналіст. Член НСПУ (1999), член СЖУ.

Закінчив Львівський університет (1982). Працював у Кіровограді кореспондентом, завідувачим відділу обласної газети «Кіровоградська правда», редактором «Вечірньої газети». Від 1995 року – у Києві: завідувачим сектору прес-служби Кабінету Міністрів України, керівник служби Віце-прем'єр-міністра України з гуманітарних питань. З 2000 року – помічник Глави Адміністрації Президента України. Присвоєно почесне звання «Заслужений журналіст України». Кандидат політичних наук. Автор монографії «Політико-історичний вимір європейської традиції», «Відносини «США-ЄС» і перспективи інтеграційного процесу в Європі», кількох статей у наукових журналах.

Велимченців як того цвіту по всьому світу. І як пише В. М. Вакуліч

Сто світів дарує далина
Сто доріг...

Та лиш одна додому

Пролягла,

Як сонячна струна.

Жителі села Велимче пишуться своєю малою батьківщиною. Гордістю для них є цікаві туристсько-краєзнавчі куточки. Це озеро Вінок, гідрологічний заказник місцевого значення «Урочище «Плав»», озеро Дошне, річка Турія. Ці витвори природи вражають своєю красою і є чудовими місцями для відпочинку та пізнання флори і фауни.

Неоднозначне значення мають і архітектурні пам'ятки.

У селі є Покровська церква, побудована ще в 1661 році. Простояла вона 149 років, аж поки не трапилась біда. У 1809 році на Великдень сталася з невідомих причин велика пожежа – храм згорів.

Населення у 1809 році побудувало нову церкву.

У документах за 1892 рік сказано, що церква має прихожан: 859 чоловіків і 749 жінок. Приписано до церкви 77 десятин землі, у тому числі 36 десятин орної і 29 сінокосу.

Уже в 1893 році церкву ремонтували, поставлено на кам'яний фундамент.

В історії священнослужителів Свято-Покровської церкви звертає на себе увагу факт надзвичайно тривалого служіння багатьох з них у храмі. Ієрей Степан Михалевич служив з 1682 по 1760 рік – тобто понад 78 років. Після нього священниками були син, внук і правнук: Михалевич І., Михалевич В., Михалевич Г. Служили тут Левінсон О., а вдругій половині ХХ століття – Котикович Микола, Симонович Федір, Пожар Роман, Сухов Микола. Нині настоятель церкви – Кравець Сергій Іванович.

8 листопада 2004 року в день пам'яті великомученика Дмитрія Солунського у Велимчі стала ще одна історична подія: архієпископ Володимир-Волинський і Ковельський Симеон освятив місце під забудову храму Дванадцяти Апостолів. Владика благословив керувати будівництвом настоятеля Милецької Свято-Миколаївської обителі архімандрита Леонтія Бурко (уродженця с. Велимче).

4 грудня 2005 року на дану парафію було направлено отця ієрея Сергія Харковця. Спільними зусиллями керівників, жителів села, усіх не байдужих до цієї благородної справи храм було збудовано, і 13 грудня 2008 року у день пам'яті апостола Андрія Первозванного Єпископ Володимир-Волинський і Ковельський Никодим його освятив. Храм величний, здається, що куполи сягають неба. Залишається лише прагнути, аби і душі наші досягли небесних висот і вічною була історична пам'ять, свідками якої є пам'ятки історії та культури.

У 1958 році у селі споруджений пам'ятник на місці поховання, розстріляних у ніч з 25 на 26 ве-

ресня 1944 року 14 людей, які проводили селянське зібрання в тому числі Жмура Давида Романовича – голову велимченської сільської ради.

У 1968 році споруджений пам'ятник у честь односельчан, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Автор пам'ятника, виготовленого на Львівській кераміко-скульптурній фабриці, - Чайка Я.І. Це скульптура жінки у довгому вбранні, яка стоїть на постаменті. Скульптура висотою три метри, шириною 0,9 метрів, постамент висотою 1,5 м. Пам'ятник виготовлений з бетону і мармурової крихти.

Територія меморіального комплексу має вигляд прямокутника розміром 27×27 м.

У 1992 році був споруджений пам'ятник в лісі в урочищі «Цюприк» на честь розстріляних німцями у роки Великої Вітчизняної війни, за те, що вони в часи окупації боролися за радянську владу. Пам'ятник поставлено головою сільської ради Бабачуком Петром Володимировичем на прохання Геч Катерини Криворотишиної, оскільки серед розстріляних був її чоловік Геч Іван.

У 1992 році споруджено пам'ятник в урочищі «Плав» на честь льотчиків Курило і Хохлачова, які в роки Великої Вітчизняної війни загинули на території села Велимче.

Отже історія села є багатогранною і багатоманітною.

У сучасному селі Велимче станом на 1 січня 2010 року налічується 784 житлових будинків. Загальна площа земельних ділянок становить 1380,40 га – з них для ведення особистого селянського господарства 520 га;

Для будівництва, обслуговування житлового будинку, господарських будівель (присадибні ділянки) 226 га для ведення товарного сільськогосподарського виробництва 641 га.

Про рівень господарювання свідчать наступні дані: у населення налічується 61 трактор, 9 вантажних автомобілів, 6 комбайнів. поголів'я ВРХ у господарствах населення становить 891 голова, 1113 свиней, 52 вівці, 25 кіз, 476 коней, 520 кролів, 82 бджолосім'я, і 8250 птиці.

Сільськогосподарське приватне підприємство носить назву «Надія», його голова – Павлович Петро Григорович. Площа угідь СГПП «Надія» залежить від кількості укладених договорів про рентні платежі з особами, які вирішили передати свою земельну частку до складу земельної ділянки даного СГПП. Згідно з договором підприємство зобов'язане виплачувати рентні платежі (грошима, продукцією, послугами). Розмір земельного паю для велимченців становить 1,05 умовних кадастрових гектарів.

На території сільської ради зареєстровано 18

підприємців, які надають послуги населенню переважно у сфері торгівлі, а Савлук Василь Михайлович та Дарчик Іван Миколайович обслуговують своїх односельчан сільськогосподарською технікою, Гапонюк Григорій Васильович займається вирощуванням і реалізацією риби.

В зв'язку з тим, що на території сільської ради немає робочих місць, населення в основному займається веденням особистого селянського господарства; садять картоплю, сіють моркву та іншу городину, яку продають заготівельникам.

На території сільської ради функціонує аптека, лікарня, дитячий садок, школа. У школі навчається 387 учнів, до послуг яких 23 класні кімнати, комп'ютерний клас, стадіон, спортивна зала, актова зала, майстерня, їдальня.

В школі працює 47 вчителів, з вищою освітою – 33; із середньою спеціальною освітою – 14.

Учні після закінчення школи мають можливість продовжити навчання у професійно-технічних училищах, коледжах, у вищих навчальних закладах. Протягом останніх років спостерігається тенденція зростання кількості бажаючих здобути вищу освіту.

Село не оминув і процес комп'ютеризації. Тепер комп'ютери є не тільки в школі, але і в значної частини населення. Доступним для велимченців є і мобільний зв'язок. Адаже на території села у 2005 році була встановлена вежа супутникового зв'язку. Найбільшою перспективою для велимченців була газифікація села. Цю справу було започатковано у жовтні 2005 року. На нинішній період вже газифікацію села повністю завершено. Село розбудовується.

Жителі села не стоять осторонь суспільно-політичних процесів, що відбуваються в Україні. Значна частина велимченців є членами різних політичних партій, що засвідчує про зростання національної свідомості, правової освіти. 7 лютого 2010 року вони взяли активну участь у виборах Президента України, бо для них не байдужа майбутня доля Батьківщини.

Велимченці прагнуть, щоб в Україні панував мир і злагода, бо саме це є найважливішою передумовою вирішення всіх соціально-економічних і політичних питань.

Література

1. Документи сільської ради
2. В. Г. Денисюк, І. О. Денисюк «Ратнівська земля»
3. «Ратнівщина»: історико-краєзнавчий нарис
4. Андрієнко Т. Л. та ін. «Озер вода жива» - К.: Урожай, 1990 р.
5. Гайдучик М. Сонячна струна. – Газета «Ратнівщина», 3 лютого 2007 р.

Тетяна ДУДА
(с. Заброди)

З ІСТОРІЇ СІЛ ЗАБРОДИ ТА ЛУЧИЧІ

І хлібом, і цвітом
І прадідом – дідом
Гріє душу село
Мое рідне село

Кожне село має свою історію, забарвлену легендами. Легенди не є витвором самої лише фантазії, їх джерелом стають історичні факти, що передаються з покоління в покоління, відповідно осмислюються, набувають усе нових відтінків.

Як поселення, село Заброди виникло дуже давно. Ось що пише Теодорович про село: «... село Заброди волості Гірниківської Ковельського повіту, від Житомира 350 верст, від Ковеля – 48 верст, найближча залізнична станція – Заболоття – 30 верст, пошта в м. Ратне, телеграф у Кримино...»

Заброди ... Одержало свою назву від місця знаходження його за «бродом», який відділяв його від містечка Ратне. Брід цей, як розповідають старожили, утворився від великого руху кавалерійських військ під час війни зі шведами. Спочатку село називалося Костине від імені першого поселенця Костянтина, вихідця із королівських бояр, які жили в містечку Ратне при королі Владиславі IV Іоанні Казимірі та Станіславі Августі.

Переселення сюди відбулося виключно за господарської вигоди. Цю землю переселенці одержали від польського короля на вічне користування із оплатою 153 злотих в рік за кожну десятину.

Про державність села говорить і такий факт. В 1600р. в селі була побудована церква на кошти прихожан. Отже, село в цей час уже існувало і не мало, бо на пустирі ніхто церкви не будував. І, як говорилось вище, вона була побудована на кошти прихожан, яких в той час було вже чимало.

Між Ратне та Забродами на великих просторах знаходилося болото. Вода, не маючи належного відпливу, весною широко розливалася, створюючи безмежне озеро, а літом ховалася під буйною травою. Навіть при незначному натиску на ґрунт, згадують старожили, вода одразу виступала на поверхню. Тому-то всю цю мокровину називали «бродом», бо її часто з містечка переходили «вбрід», тобто по коліна у воді. Траплялися тут і багна, де косар по пахи загрузав у воді (фото 1).

З давніх давен приваблювали забродівчан вільні незаселені землі. Тому під час комісації, в 1926 р., коли Заброди були під владою Польщі,

багато жителів купили землю на деякій відстані від села. Так з'явилися хутори: Підліча, Ліча, Липини, Хутір Брея, Середне, Нажі, Затін, Латка, Сільця Забрідські.

Кожен хутір має свою, окрему історію, там жили різні люди, кожен зі своєю долею.

До Забродівської сільської ради входять ще два села – Лучичі та Якушів.

Писемна згадка про село Лучичі датується 1604 р. за Теодоровичем: «Поселення під назвою Лучиці передавали костелу Ратного. Належало село «костельному пробоству» до 1840 р. Тут знаходився костельний двір із садом і католицька дерев'яна каплиця. У XIX ст. вона характеризувалася як дуже древня, ветха і невідомо коли і ким побудована. Згодом Лучиці перейшло у казну. Також було багато хуторів:

Хутір Брея (Заброди) (фото 2)

Хутір Брея з'явився після польської комісації в 1938р.

Макарук Пилип Пилипович, який мав вуличне прізвисько Брей, купив за селом 15 га землі, побудував будинок, хліви, завів чимале господарство і став там жити з сім'єю. Поступово поряд землю скупили ще кілька господарів і поселилися поблизу першого хуторянина.

Це сім'ї Соботовича Макара, Борецької Євдокії, Макарука Артема, Деречя Олексія, Мисюри Мотрони.

Під час першої радянзації з хутора в село ніхто не переїхав, в колгосп хуторяни не записалися, земля залишилася їм.

Масове переселення жителів хутора Брея почалося на початку 50-х років. Лише першого поселенця (від прізвиська якого і пішла назва хутора), не зачепили, доживав Пилип Пилипович на своєму дворіщі до останніх своїх днів.

Записано 11 березня 2009 року від жительки с. Заброди Савчук-Макарук Віри Андріївни, 1934 р.н., внучки засновника хутора.

Хутір Дубровиця (відносився до с. Лучичі)

Знаходився недалеко від Адамівки та Лучичів за лісом, що знаходиться біля траси на Камінь-Каширський. З'явився приблизно в 1937 році під час комісації землі польським урядом. До цього часу там є дуби, яким більше кількох століть. Спочатку на цьому хуторі жило кілька сімей, а пізніше переїхало ще кілька десятків. До 1950 року на Дубровиці знаходилося більше 20 сімей. Нині хутора немає. Всі сім'ї переїхали жити в с. Лучичі.

Хутір Лан

Знаходився недалеко від хутора Дубровиця. Жило там 3 сім'ї: Гуль Юхим, Смалчук Ганна, Гуль Андрій. На даний час хутір не існує.

Записано 3.02.2009 року від Гуля Андрія Платоновича, 1933р. н., жителя с. Лучичі.

Хутір Острови (Відносився до с. Лучичі)

Назва хутора походить від того, що землю оточували невеличкі річки з боку Видраниці і з боку Ратно. З'явився теж після польської комісації землі на початку 1938р. Проживало 20 сімей, серед них сім'ї Жержів, Філіпчуків, Сітчуків і Бреїв. Тут знаходився схрон бандерівців у обійсті Лук`янюк Христини, там переховувались Жерж Петро, Гуль Пантелій і Безух (кличка). Після Другої Світової війни була колгоспна бригада. Пізніше – літній табір для колгоспних корів.

Записано 4.02.2009 року від жительки с. Заброди Маркової Надії Давидівни 1936 р. н.

Хутір Загаття

Знаходився біля хімзаводу, ближче до Лучичів, але жило тут лише три сім'ї: Жержа Григорія з сім'єю – 10 чоловік, (восьмеро дітей і батьки), Філіпчука Павла та Коробки Давида. В 1960 році почалася газифікація Ратного і цим сім'ям довелося міняти місце проживання. Жерж Григорій виїхав до Одеської області, а Філіпчук Павло та Коробка Давид переїхали до с. Лучичі.

Хутір Діброва

З'явився в 1938 році під час польської комісації. Комісація почалася, щоб поліщуки менше займалися політикою, адже стали з'являтися листівки, члени КПЗУ, тому польський уряд вирішив відселити селян на хутори. На цьому хуторі жили два брати Маркових: Марков Яків Данилович, Марков Сидір Данилович з сім'ями. Орна земля 8 га була біля будинків, а трави – пасовисько – кілометрів два. Жителі на цьому хуторі жили до 1986 року. Нежилі будинки стоять і зараз. Назва пішла від того, що на місці цього хутора була діброва, росли ягоди, гриби.

Хутір Затін

Назва пішла від того, що була низовина, лише посередині був моріжок. Кругом моріжка – грузьке болото. На хуторі жило три сім'ї: Дудкевич Дмитро Тимофійович, Дудкевич Яким Тимофійович, Луцюк Данило Фадейович. Теж виник в 1938 році. В 60-ті роки сім'ї хуторян побудувалися в селі.

Хутір Ліча (фото 3)

Знаходився біля Карпового острова. На хуторі було болото. Назва пішла (за розповідями старожилів) від слова «лічити» (лікували чи то козаків, чи то воїнів під час російсько-французької війни).

Проживав тут Токарський Максим Сергійович. Зник хутір у кінці 40-х років, а заснований був в 1938 році.

Хутори-острови

В них ніхто не жив, але коли село стало прифронтовою зоною, то на цих островах ховалися жителі найближчих сіл, в тому числі і забродівчани.

Карпів острів

Дальний острів

Лотоцький острів

Записано 13.03.2009 року від Маркова Артема Яковича 1935р. н., жителя с. Заброди.

Хутір Ножі

З'явився після польської комісації. Проживало тут кілька сімей: Мисюра Андрон, Черначук Ваврам, Черначук Катерина, Луцюк Пилип Фадейович, Луцюк Данило, Мисюра Мотрона, Мисюра Фросина.

Спочатку земля в господарів була розкидана, а пізніше землю всім господарям дали в одному місці.

Жителі хутора займалися індивідуальним, а коли в селі почали організовувати колгосп, всіх хуторян заставили записатися до колективного господарства, в результаті чого вони втратили землю, реманент, худобу. А через кілька років, на початку 50-х, жителів хутора переселили в с. Заброди.

Назва хутора, за спогадами старожилів, пішла від того, що поляки говорили «важе», тобто ваші землі, селяни, «наже», а потім – ножі.

Записано 22.02.2009 року від жительки с. Заброди Гудемчук Галини Пилипівни 1949 р. н.

Хутір Княже

Хутір знаходився з північної сторони села, недалеко від головного шляху на Камінь - Каширський. На цьому хуторі жив колись старий єврей Пеньо, він тримав тут олійницю, але згодом виїхав до Ратно.

Його будинок, разом з олійницею, купив Корнелюк Антон Савович. Після «комісації» землі, польським урядом сюди перевезли свої будинки Дейнека Василь Гаврилович, Дейнека Андрій Гаврилович, Повх Марко Платонович, Повх Михайло Єфремович.

Щодо назви – то є дві версії:

- ніби хутір стояв на підвищенні;
- тут знаходилися колись князівські землі.

В кінці 40-х всі були переселені в село.

Записано 10 березня 2009 року від жителя с. Заброди Корнелюка Григорія Антоновича 1926 р. н.

Хутір Забродівські сільця

Розташований був від села за 8 кілометрів. Назва пішла від того, що це було, ніби-то, маленьке село – Сільця. Проживало тут три сім'ї: Литвинець Петро Павлович з сім'єю, Шмиговський Дмитро з сім'єю і Шмиговський Максим з сім'єю. Приїжджали з села спецбригади, щоб розкидати хати, але зустріли відчайдушний опір селян, залишили їх в спокої. Заснований був у 1937 році.

Хутір Підліча

Знаходився на заході від села. Жив там Сітчук Степан із сім'єю та Сітчук Іван із сім'єю. Старожили розповідають легенду, що ніби на цьому місці давним-давно було кладовище. Хто був тут похований – невідомо. Зараз ні хутора, ні кладо-

вища на цьому місці немає, тут – пасовище для корів. Заснований у 1937-1938 роках. Названий тому, що він був перед хутором Ліча. Зник у кінці 40-х.

Хутір Харки

Був ніби невеличким окремим селом, мали навіть свою каплицю. Назва пішла від першого поселенця – Харка. Проте з 1920 р. приєдналося до с. Заброди. Існують Харки до сьогоднішнього дня. Розміщені на підвищенні, мають три невеличкі вулички, які сходяться в одну.

(Спогади Савчука Івана Івановича, жителя с. Заброди, 1932р.н., записано 29.12.2007р.)

Хутір Смердяче

Знаходився недалеко від хутора Брея. Там стояли кілька хлівів для худоби, яку випасали протягом літа. Назва походить від того, що жили там лише влітку і там росли рослини, від яких ішов неприємний запах.

Записано 20березня 2009 р. від жителя села Заброди Маркова Артема Яковича, 1934 р.н.

Писемна згадка про Якушів відноситься до кінця XVIII ст. За легендою, розповідають старожили, біля річки Виживки поселився рибалка Якуш із сім'єю. Саме від його імені і пішла назва Якуші. Село також мало багато хуторів.

Життя і побут населення

Наші часи позначені небувалим зростанням інтересу до проблем краєзнавства, витоків національної культури, до непересічних досягнень минулого. Знання свого родоводу, історичних та культурних надбань предків необхідні не лише для піднесення національної гідності, а й для використання кращих традицій у практиці сьогодення.

Життя і побут населення сіл Забродівської сільської ради, маючи багато загальнонаціональних рис, і в наш час зберігають певні особливості. Деякі з них сягають сивої давнини.

Селяни з давніх давен займалися землеробством. У циклі землеробських робіт забродівчан значне місце посідали догляд за рослинами, їх поливання і особливо прополювання. Картоплю, буряк, кукурудзу та городні культури полоди за допомогою ручного знаряддя – сапи. В селі сапи робив батько Мерчука Григорія, а пізніше і він сам.

Сіяли гречку, горох, овес, просо, пшеницю, жито. Збирали урожай серпами. Серпами жали і жінки, і чоловіки. Косили виключно чоловіки, оскільки ця робота вимагала значної фізичної сили та вміння «клепати» косу. Хоча вдовиці косили самі. Зжатиї або скошені хліб згрібали й в'язали в снопи перевеслами за допомогою невеличкого кілочка.

Висушені снопи звозили на возах на тік у клуні, в кого не було клуні, – просто у двір. Го-

ловним і найдавнішим знаряддям молотби в українців взагалі і в забродівчан зокрема був ціп.

Очищене зерно, в більшості випадків, зберігали на горіщі хати або в сінях.

Переробка зерна на борошно та крупи здійснювалася в жорнах або у вітряках.

Спогади Поліщука Михайла Микитовича: «В селі Заброди було два вітряки, які розташовані на стику двох сіл Заброди – Якуші та Заброди – Лучичі.

В Якушах – належав родині Лахтюків (Мамухи – по вуличному), в Лучичах – стояв на підвищенні, в урочищі Баранівка – належав Банаху Омеляну. В 1930 р. з'явилися перші кінні молотарки – в Деречя Євграфа».

Протягом ХХ ст. у землеробській культурі українського народу відбулися значні зміни. Відбулися вони і в селах Заброди, Якуші, Лучичі. Обробляти землю почали механізовано у 70 – х і наступних роках.

Обробка рослинного волокна (льону, конопель) та вовни з метою виготовлення з них тканин для одягу та інших потреб – один із найважливіших видів господарської діяльності та мистецької культури українців, що був невід'ємною частиною домашніх занять кожної селянської сім'ї.

Спогади Веремчук Онисі Степанівни, 1934 р. н.: «До війни одягалися у все своє. Панчохи в'язали з вовни. Вовну з овець стригли весною в теплі дні. Мені моя мати все казали: «Запам'ятай Онисю, до весняного Миколи не сій гречки й не стрижи овечки».

Перед стрижкою, овець заганяли в річку, потім стригли великими вівчарськими ножицями. Настрижену вовну знежирювали, наливали в дерев'яне корито теплої води і м'яли ногами. З грубого сукна шили серняги, з м'якого – ліжники або рядна».

Обробка волокна вимагала більшої праці, ніж обробка конопель, але за польської влади забродівчани сіяли і ту, і ту культуру, щоб одягнути сім'ю.

Спогади Шевчик Грипини Леонтіївни, жительки с. Заброди, 1925 р. н.: «Вимочували коноплі у ставках або в річці, після чого висувували і били або тріпали. Льон вимочували так само. Сушили коноплі та льон на сонці. Пряли веретеном на прядці. За Польщі починали вже фарбувати. Для фарбування користувалися найрізноманітнішими місцевими рослинними і тваринними барвниками: березовою й вільховою корою, лушпинням цибулі, закріплювали так звану «фарбу» капустяним розсолем або сироваткою».

В повоєнний час та до 80-х років ХІХ ст. у селі молодіці ткали. Ткацький верстат був легким, рухомим та не дуже великих розмірів, що давало

змогу розміщувати його у селянській хаті (фото 4).

Багатство матеріалу і техніки ткання зумовило розмаїття тканих виробів. Основні потреби одягу, інтер'єру і господарства забезпечувалися полотном і сукном.

Спогади Петрук Олександри Миронівни, жительки с. Заброди, 1939 р. н.: «Після війни було дуже тяжко жити, не було що їсти, в що одягнутися. Довгими зимовими вечорами збиралися молоді дівчата на вечорниці в господарів, де була простора хата або сіни. Вишивали, пряли. Вишивали сорочки, шили спідниці, які називали «бурка». «Бурку» виготовляли з лляних ниток. Нитки снували, присновували паски вздовж, а потім, як ткали, то паски були ще впоперек. Ці паски вимірювали по сантиметрах. Рвали шишки з вільхи, розпарювали і красили бурки в коричневий колір».

Спогади Корнелюк Поліни Михайлівни, жительки с. Заброди, 1932 р. н.: «Збиралися у 50-х рр.. молоді жінки в будинку Дейнеки Олексія. Його дружина Марія була майстринею ткацтва. Ткала покривала на ліжка – ліжники, рушники, дорожки на підлогу, коври, скатерки і т.д.».

Харчування українців, як і інших народів, формувалося у значній залежності від природно – географічних умов і зумовлених ними напрямів господарської діяльності.

Забродівські господині з давніх – давен вміли засоловувати й квасити овочеві продукти.

Спогади Маркової Надії Давидівни, жительки с. Заброди 1936 р. н.: «Квасили й солили капусту, буряки, яблука, груші, огірки, сливи, гриби. Ці способи дозволяли довго зберігати продукти і вживати їх потім у сирому вигляді. Ще сушили яблука, груші, сливи, гриби. З березового соку робили квас.

Найдавніші, нескладні у приготуванні були каші. Каші виготовлялися з проса, гречки, ячменю, вівса. В неділю варили вареники. Вареники начиняли капустою, картоплею, сиром, свіжими чорниціями. Засмажували їх салом чи олією з цибулею, заправляли сметаною, ряжанкою».

Із печених страв найбільше цінувався хліб. Ще в Забрдах готували підпалки, якщо хліба печеного не вистачало на тиждень.

Українській кухні притаманні овочеві страви. Не виняток була і забродівська кухня. Дуже поширеною овочевою стравою був капуста з квашеної капусти з пшоном. Споживали забродівчани гарбузову кашу.

Проте на Волині взагалі, і в Забрдах зокрема, існували харчові заборони. Одного з найпоширеніших заборон, адаптованих християнською релігією є піст.

Спогади Веремчук Онисі Степанівни, жительки с. Заброди, 1935 р. н.: «Ще дитиною я знала, що

існують такі дні, в які не можна їсти сала, м'яса, молока. Сім тижнів Великого посту перед Паскою, від трьох до шести тижнів Петрівки, два – Спасівки, шість Пилипівки та кожної середи і п'ятниці».

Одним з найбільш стародавніх є ремесла й промисли, пов'язані з обробкою дерева та будівництвом дерев'яних споруд.

В Україні здавна виготовляли з дерева також кухонний посуд, хатне начиння, транспортні засоби, знаряддя праці й інше. Особливо великого розвитку набули деревообробні промисли на Волинському Поліссі, де було достатньо деревини.

Простішим і, слід гадати, найдавнішим способом обробки дерева були випалювання та видобування (вирізання). У такий спосіб виготовляли великі діжки для зберігання зерна, жлукти для зоління білизни, ступи, корита, ложки. Таке хатне начиння за польської влади було в кожній забродівській, лучичівській та якушівській оселі.

До пізніших деревообробних промислів, що вимагали досконалішої техніки та інструменту, належить бондарство. Асортименти виробів бондарів був дуже широкий.

Спогади Лукашука Миколи Сергійовича, жителя с. Лучичі, 1928 р. н.: «Народився я на хуторі Нивища. Закінчив три класи польської школи. Коли помер батько, мусив сам заробляти гроші бондарством. Мені це дуже подобалося, хоча цей промисел вимагав від ремісника великої майстерності і необхідних навичок. Виготовляв діжі, дійниці, цебрики, ночовки, балії, бочки. Ще й зараз моя дружина та невістка замішують тісто на хліб у дерев'яній діжі. Майже всі лучицькі господині користуються збіянками (для биття масла в домашніх умовах) до сьогоднішнього дня, зроблені мною».

Будівництвом житла і господарських будівель, а також церков, яке подекуди обходилося, без жодного цвяха і, отже було пов'язане виключно з обробкою дерева, займалися теслярі. На Волинському Поліссі зустрічаються «довгі хати», в яких разом із хатою під спільною стріхою знаходяться господарські будівлі. Правда в Забрдах таких будівель було мало.

Спогади Маркова Артема Яковича, 1934 р. н.: «Одним з кращих теслів у Забрдах був Дмитрук Григорій Юхимович (нині покійний). Під час Другої Світової війни дійшов до Берліна, був присутнім у якості охоронця на Нюрнберзькому процесі. Хати будувалися за таки планом: сіни, комора, кімната. В кімнаті було 2-3 віконця. Нерідко біля хати прибудовували колешню. Головне призначення колешні – зберігання возів, сільськогосподарського знаряддя».

До війни кращими теслярами в селі були Дмитрук Юхим, Токарський Максим, Романюк Тиміш, Литвінець Оксень.

В 1952-х рр.. в селі була побудована контора колгоспу. Контору склали з дядьківських клунь, тобто забраних у тих господарів, яких було вивезено у Сибір. Спогади Артема Яковича: «Головою колгоспу був Чернуха Яків Васильович. Вікна та двері робили Дмитрук Іван Мефодійович та Дмитрук Григорій Юхимович. Пилорами не було. Різали деревину вручну. Місцевий майстер – пічник Деречей Микола Дементійович поробив грубки».

За часів Польщі в селі розвивалося ковальство. Спогади Корнелюка Григорія Антоновича, жителя с. Заброди, 1926 р. н.: «Ковалем був Вертей Дмитро Іванович. Кузня знаходилася у прибудові до хати. Вона була обладнана горном, ковальським міхом, коритом та діжами з водою для гартування, стояком для підковки чобіт.

Мав ковальський інструмент: кувадло із дзюбом з одного боку і приплюснутою почвою з другого, було також маленьке кувадло, лещата, ножиці, ключі для нарізання гвинтів і ще багато чого. Дмитро Іванович робив сільськогосподарський реманент, підковував коней. Робив огниво для того, щоб з'явився вогонь».

У поліських районах України помітне місце серед деревообробних промислів та ремесел посідало плетіння з лози.

Чималу кількість виробів, особливо напівсферичні кошики, що використовувалися при збиранні картоплі та інших овочів і плодів, виплітали з лози.

Спогади Корнелюка Івана Володимировича жителя с. Заброди, 1964 р. н.: «Мені розповідала моя мати – Корнелюк Панася Йосипівна, нині покійна. Мій дід Корнелюк Павло Гаврилович був майстром по лозі. Плів кошики різноманітні, віники, коробки-сівалки. З коробки сіяли зерно на полі. Також плів кошики для збирання у лісі ягід і грибів. Дід продавав свої вироби на ринку в Ратно, та й односельчани купували».

В житті українців важливу роль відігравали засоби пересування, які значною мірою впливали на їхній економічний розвиток, спосіб життя, інтенсивність міжетнічних контактів.

Сільські населені пункти зв'язувалися між собою шляхами місцевого значення. Більшість шляхів в Україні взагалі, а на Волині зокрема, були ґрунтовими. У 30-х роках від Ратного до Забродів було насипано греблю, упорядковану ґрунтову дорогу та обсажено її деревами. Село в той час розкинулося шнуром по обох сторонах дороги. Кожна хата звернена причілком до вулиці. Всюди солом'яні стріхи. За хатами невеликі городці та маленькі садочки. Основними видами сухопутно-

го транспорту забродівчан із найдавніших часів були сани та вози. Після війни дорогу в Забродах почали ремонтувати – засипали ями від вибухів бомб, вручну копали рови понад дорогою.

На початку 70-х рр. почали будувати дорогу в Забродах з каменю. Привозили камінь з Рафалівки до Заболоття. Саме туди їздили забродівчани на розгрузку вагонів і, в більшості випадків, колгоспними машинами привозили каміння в Заброди. Викладали дорогу спеціалісти з Шменьок, на жаль імен і прізвищ не пам'ятають забродівські старожили. Підсобниками була бригада забродівчан. Шмиговський Софрон Іванович керував бригадою.

Минали роки... Втратили своє колишнє значення, витіснені автомобілями, тракторами, мотоциклами та велосипедами традиційні гужові види транспорту – вози й сани. Використовуються вони тепер селянами сіл здебільшого для сільськогосподарських робіт.

Українська хата – колиска нашого народу. Хату можна вважати і своєрідною візитною картою України.

Спочатку в Забродах будували невеличкі хатини. Спогади Савчука Артема Яковича, жителя с. Заброди, 1924 р. н.: «Хатина у нас і в наших сусідів була невелика, з дуже маленькими двома вікнами. Але стіни були завжди побілені, дах покритий солом'яною стріхою.

Хату дбайливо доглядали, старалися щоб у ній було чисто, щоб піч була побілена, а домівка підведена глиною.

Клуня у нас була побудована за 20 м. від хати, щоб запобігти пожежі».

Інтер'єр забродівської хати не відрізнявся від інтер'єру традиційного поліського житла (фото 5).

Спогади Савчук Надії Іванівни, жительки с. Заброди: «У хаті, де народилася моя покійна мама, була піч, на виступі якої горить смолиста лучина. Біля печі – колиска. Всі члени сім'ї спали за піччю – на примості з дощок. Підлоги з дощок не було – була з глини. На покуті – образи. Під образами стояв стіл, який був застелений домотканною скатертиною. На столі весь час лежав хліб. Під стіною стояла велика лавка, вдень сиділи, на ніч, інколи, була за ліжко, якщо сім'я була великою. Жили бідно, їли те, що самі виростили, носили той одяг, який самі виготовляли і шили».

Такими дійшли до нас життя і побут жителів сіл Забродівської сільської ради, за спогадами очевидців, старожилів. Тут поєднуються консерватизм з новітнім розвитком як занять так і побуту жителів сіл Забродівської сільської ради.

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Фото 4

Фото 5

Література

1. В. Т. Денисюк, І. О. Денисюк. Ратнівська земля. – Луцьк "Надстир'я", 2003.

2. Т. А. Дуда, М. І. Савчук. Коротка історія сіл Забродівської ради. – Луцьк "Вежа", 2010.

3. Спогади жителів сіл Заброди та Лучичі:
Лукашук М. С., 1928 р. н.,
Веремчук О. С. 1933 р. н.,
Петрук О. М., 1939 р. н.,

Савчук І. І., 1939 р. н.,
Корнелюк Т. А., 1926 р. н.,
Гудемчук Т. П., 1949 р. н.,
Савчук-Макарук В. А., 1934 р. н.,
Гуль А. П., 1933 р. н.,
Маркова Н. Д., 1936 р. н.,
Марков А. Я., 1935 р. н.,
Корнелюк І. В., 1964 р. н.

Тетяна КАРПУК, Тетяна ПАВЛОВИЧ
(с. Млинове)

ІСТОРІЯ СЕЛА МЛИНОВЕ

1. Населені пункти

Перша згадка про Млинове як населений пункт відноситься до початку ХІХ століття. У 1906 році воно мало статус хутора і було тут тільки 4 хати і 23 жителі. Хутір мав назву Млинівське. Сучасна назва села – Млинове, а місцеві жителі кажуть Млиново.

Розміщене село поблизу державного кордону із Республікою Білорусь. До автомобільної магістралі Київ – Брест 3 км. Дорога із твердим покриттям було збудована у 1968 році і повна її реконструкція відбулась у 1979 році. Село знаходиться на відстані 27 км від районного центру, 160 км – від обласного центру, 50 км – до найближчої залізничної станції Заболоття. По селу у 90 – х роках були висипана дорога гравієм.

За переказами назва Млинове виникла тому, що на струмках, які текли по заболоченій місцевості до озера Любовець, були збудовані водяні млини, а на відкритих місцях вітряки. Свої від них зберігались до початку 90 – их років минулого століття до проведення меліорації. Утворилося село у зв'язку із колективізацією, коли стали звозити хутори. Це були хутори: Вепра, Рита, Посинчин, Кісельово. У роки Великої Вітчизняної війни були спалені хутори: Сохині, Середюки, Колетка, Пересміл. У 50 – і роки були в межі села перевезені такі хутори: Підгодінець, Кісельово, Посинчин, Рита, Вепра, Довгонива, Рита. Всередині населеного пункту збереглися такі місцеві назви: Риб'є, Хрусля, Зарів'є, Саки, Долина, Броди, Нове Село, Гарці, Зайки, Бордюки, Дзьомки, Коти, Котьмани. Так сталося, що сьогодні село офіційно складається із двох сіл, межею між якими є меліоративний канал. Це села Млинове і Долина¹.

Характерним одягом для населення до 1948 року був для жінок літник (спідниця), витканий з овечої шерсті, біла полотняна (ляна) сорочка на рукавах переткана червоними нитками. Верхній одяг – свита, зроблена із грубої овечої шерсті (чорна, коричнева чи сіра), хустка із полотна білого кольору. У чоловіків були шапки зроблені із овечої шкіри. Заможніші селяни могли дозволити собі кожухи. На ноги із кори дерев (лика) плели постолі. Цікаво, що дівчата, які любили танцювати на вечорницях, могли протанцювати постолі за один вечір.

2. Населення

На сьогоднішній день у селі проживає 632 чоловік. Налічується 231 двір. Село має радіальну забудову. Від центра у всі боки розходяться

вулиці. Центральними є Піонерська і Брестська. Ще є вулиці Гагаріна, Прокопчика, Зелена, Зарів'я, Броди, Щорса, Шевченка. Кількість жителів скорочується. Для порівняння, у 1970 році у селі проживало 1073 чоловіки. У зв'язку із економічною кризою і занепадом місцевого господарства у селі є тимчасово непрацюючі і безробітні. Сьогодні це 22 чоловіки. Працездатного населення (віком від 15 років до 54 і 59 років) – 326 чоловік, із них 134 жінки і 192 чоловіки. Кількість працюючих становить 118 чоловік. Житлових будинків налічується 220, із них у 17 ніхто не проживає – хати – пустки. Природний приріст населення від'ємний. У 2008 році народилось 17 дітей, а померло – 20 чоловік. На даний час у селі немає великих багатодітних родин. Тільки Омелянчук Марія Петрівна виховує 5 дочок. У Млиновому багато династій корінних жителів діди – прадіди народились і до сьогоднішнього дня їх нащадки проживають у селі. Це родини Корнелюків, Максимуків, Горніків, Ярмошуків, Трофімуків.

За соціальним станом в основному жителі села – це робітники. Незначна частка інтелігенції – це вчителі, працівники медицини і культури. Не дивлячись, що село розміщене на кордоні із Білорусією, частка білорусів невелика. Переважна більшість жителів села – це українці. Є декілька сімей – росіян, які приїхали до села у 80 – і роки. За свою історію село гордиться своїми знаменитими земляками. В першу чергу це орденосносці.

Максимук Степан Іванович народився у багатодітній родині у 1940 році. Життя було злиденне. Батько не повернувся із війни, тому почав працювати змалку. У 1959 році закінчив курси трактористів і почав працювати на землях радгоспу. Трудився сумлінно і за трудові успіхи в 1970 році нагороджений медаллю «За доблесний труд». У 1976 році удостоєний високої нагороди ордена «Трудового Червоного Прапора», а пізніше – «Ордена Леніна».

Сестри Ковальчук Варвара Андріївна, Ковальчук Марія Андріївна, Хомук Ірина Андріївна і Сахарчук Віра Андріївна багато років працювали на фермі доярками. За високі результати Марія Андріївна і Варвара Андріївна удостоєні високих нагород – орденів «Трудового Червоного Прапора» та «Жовтневої Революції», а Ірина Андріївна – медалі – «За трудову доблесть».

Гордимось нашою землячкою Оніщук Галиною Тарасівною (1957 р. н.), яка після закінчення Київського державного інституту ім. Горького за спеціальністю «вчитель історії», короткий час працювала на Ратнівщині. З 1980 року працювала науковим співробітником меморіального комплексу «Брестська фортеця – герой», вчителем історії, заступником директора по виховній роботі у школі № 11 м. Бреста і директором

гімназії №6. Сьогодні Галина Тарасівна є депутатом Верховної Ради Республіки Білорусь.

У Бресті живе і працює ще один наш співвітчизник Ковальчук Іван Семенович (1957 р. н.). У 1991 році він заснував ООО «Крок». Він є генеральним директором цього підприємства. Вони займаються оптовою і роздрібною торгівлею, ремонтом автотранспорту, організацією ринків і наданням соціально значимих послуг. Він був одним із ініціаторів будівництва пам'ятника Т. Г. Шевченку у місті Бресті.

Гордимся жителем м. Києва Якушиком Іваном Давидовичем (1956 р. н.), який після закінчення географічного факультету Київського державного інституту ім. М. Горького, працював вчителем, викладачем, деканом географічного факультету Ніжинського педінституту. Захистив кандидатську і докторську і має вчену ступінь професор, доктор економічних наук.

3. Господарство

Перше колективне господарство у селі було створене у 1948 році. Першим головою колгоспу був Горнік Іван Трохимович. У 1952 році колгосп був укрупнений і до його складу ввійшов колгосп ім. Карла Маркса (с. Дома ново). Колгосп став носити назву «Червоний партизан». У 1959 році колгосп був приєднаний до радгоспу «Ратнівський». У 1969 році господарство було приєднане до радгоспу «Кортеліський», а з 1 січня 1989 року утворений радгосп «Млинівський», потім реорганізований у СВК «Млинівське», пізніше у АПО «Млинівське». За ці роки керівниками господарства були:

1949 – 1950 рр. – Дордюк Петро Онисимович,
1951 – 1952 рр. – Горнік Дем'ян Йович,
1952 – 1953 рр. – Костюк Іван Амбросійович,
1953 – 1954 рр. – Ти шук Трохим Федорович,
1954 – 1956 рр. – Дордюк Гнат Артемович,
1956 – 1959 рр. – Корінчик Ананій Іпатійович,
1959 – 1969 рр. – Гурін Василь Миколайович,
1969 – 1978 рр. – Парфенюк Петро Васильович,

1979 – 1985 рр. – Касянчук Іван Васильович,
1985 – 1988 рр. – Наливайко Степан Миколайович

1988 - 2004 рр. - Ковч Павло Олексійович,

На землях господарства вирощували зернові, кормові, овочеві культури, розводили велику рогату худобу. Найвищі врожаї були вирощені на меліоративних землях у 1985 – 1989 роках. Так урожайність зернових культур становила 31,4 ц/га, картоплі – 253 ц/га, кормових буряків – 542 ц/га, надой молока від корови – 3340 л за рік. У господарства було 3 170 га землі.

Сьогодні землі господарства розпайовані і більша частина землі знаходиться у власності селян. В середньому частка паю становить 3,15 га.

Перший магазин став працювати у

післявоєнний час. На сьогодні в селі функціонує магазин Ратнівської райспоживспілки, два приватних магазини.

4. Заклади освіти, науки і культури

У селі працює навчально – виховний комплекс «загальноосвітня школа I – II ступеня – дитячий садок». До 26 листопада 1939 року село було під владою Польщі. Ці роки у селі працювала чотирьохкласна школа і її вчителями були Антоній Видовський і Іван Токарський. До війни Корнелюк Клим Максимович збудував невелике приміщення школи – це була чотирьохкласна польська школа. У роки війни школа згоріла і відбудовані дві кімнати і учительська у 1949 році. Вперше у школі був набраний 5 клас, у якому навчалося 22 учні. Директором була Гурська Марія Єфремівна. Семирічну школу добудували і у 1952 році вперше був випуск сьомого класу. Навчання проводилось у дві зміни. У 1963 році школа стала восьмирічна, а у 1966 році – середня. З 1968 року школа знову восьмирічна. Директорами протягом цього періоду працювали: Котюх Лазар Мелентійович, Курятенко Антоніна Петрівна, Кам'янович Анатолій Миколайович, Ройко Григорій Степанович, Дубина Євгенія Дмитрівна із заступником Омелянчук Тетяною Романівною, Хома Марія Олександрівна. Змінювалась і кількість учнів у школі. Середня наповнюваність класів 25 чоловік, а у 1970 – 71 навчальному році 5 і 6 класи мали навіть паралелі. У школі в цей час навчалося найбільше дітей – 303 учні. Потім кількість дітей стала скорочуватись. У 1980 році їх було 188, а у 2000 році – 128 учнів. Змінювалось керівництво школи. Директорами були Бухонський Адам Григорович, Пінкевич Михайло Денисович, Бебес Степан Федорович, а з 1987 по 2007 рік – Карпик Надія Микитівна. З 2000 року школа перейшла у приміщення типового дитсадка після реконструкції. Сьогодні тут навчається 101 учень і 18 дітей різновікової групи дитячого садка. Очолює педагогічний колектив Ковальчук Ольга Миколаївна і її заступник Карпик Надія Микитівна. Навчають дітей 17 педагогів, із них 9 вчителів є випускниками різних років цієї ж школи. Чотири вчителі мають вищу категорію і звання «старшого вчителя» - це Карпик Надія Микитівна, Бебес Степан Федорович, Коханюк Жанна МIRONІВНА і Павлович Тетяна Трифонівна. Гордістю села є ветерани педагогічної ниви Полівода Наталія Назарівна, Омелянчук Тетяна Романівна і Корнелюк Надія Адамівна.

До послуг дітей у школі діють різні гуртки: вокальний, драматичний, рукоділля, художньої обробки деревини і гурток українського танцю. Цікавим життям живуть школярі. Вони проводять змагання, турніри, свята, вечори відпочинку, конкурси, предметні тижні. Беручи участь у районних конкурсах і змаганнях, наші

учні є часто їх переможцями. Школа багата на талановитих дітей. Шмиговська Ольга (випускниця 2006 року) переможниця обласної олімпіади з математики. Корнелюк Максим (2006 р.) – призер регіонального фестивалю «Світ талантів Буковини – 2005», неодноразовий переможець обласного конкурсу «Срібні дзвіночки», Коханюк Богдан – лауреат республіканського конкурсу «Червона рута», переможець обласного конкурсу «Срібні дзвіночки».

В селі працює дві бібліотеки: сільська і шкільна. Сільська бібліотека була збудована у 1949 році, а у 1985 році переїхала у нове приміщення. Книжковий фонд сьогодні становить 6500 книжок і налічує 500 читачів. Із 1978 року бібліотекарем працює Літвін Тетяна Павлівна.

У післявоєнний період розвивалась культура на селі. У 1949 році було споруджено сільський клуб. Протягом довгих років у клубі демонстрували кіно. З 2001 року приміщення клубу розмістилось у класах старої школи.

Перший медпункт став функціонувати у 1947 році. Розміщувався у приватному будинку. Завідувачами ФАПУ працювали Присяжна Діна Василівна з 1969 по 1996 роки, а Штик Неля Володимирівна працювати розпочала з 1983 року, а завідувачем ФАПУ з 1996 року.

5. Конфесії та релігійні заклади

За віросповіданням жителі села належать до православними. Церкви у селі ніколи не було. До війни відвідували храми у с. Мокрани сусідньої Білорусії і с. Кортеліси, вони знаходились на відстані 4 км. У роки війни ці храми були спалені і найближча церква була у с. Самари і в с. Гірники. Громада села вирішила збудувати храм. У жовтні 2008 року був освячений і закладений владикою Ковельським і Володимир – Волинським Никодимом перший камінь під будівництво храму св. Іллі.

У 2003 році в село переїхало сім'я євангелієвських християн - баптистів.

6. Організація влади

До 26 листопада 1939 року село було під владою Польщі. Відносилось до Волинського воєводства Ковельського повіту Гірниківської гміни. Солтис знаходився у Кортелісах і при ньому був загін із 8 солдат і командира із числа поляків. У Млиновому був тільки десятник. Сільська рада у селі була заснована у 1940 році. Відновила свою роботу у 1944 році. Млинівська сільська рада проіснувала до 1959 року, бо була приєднана до Кортеліської сільської ради. У квітні 1985 року знову стала самостійною. До складу сільської ради належать села Млинове, Доманово, Сільця Млинівські і х. Годинь. Головами сільської ради були:

1944 – 1948 рр. – Корнелюк Максим Федорович,

1949 – 1950 рр. – Дордюк Василь Никифоро-

вич,

1950 – 1954 рр. – Корнелюк Йосип Максимович,

1954 – 1959 рр. – Омелянчук Мирон Ульянович, 1959 р. – Полівода Федір Калістратович,

1959 – 1985 рр. – Дордюк Самійло Федорович, Краг лик Василь Костянтинович, Шинкарук Іван

Іванович, Краг лик Михайло Костянтинович,

1985 – 1987 рр. – Карпик Дмитро Дмитрович,

1987 – 1990 рр. – Бебес Степан Федорович,

1990 – 2002 рр. – Оніщук Анатолій Іванович,

2002 – 2006 рр. – Дордюк Василь Михайлович,

Секретарем сільської ради більше 20 років пропрацювала Аврамук Катерина Вікторівна.

7. Громадські політичні організації

Коли в селі було створене самостійне господарство, то і була створена партійна організація. Серед молоді була створена комсомольська організація.

8. Засоби масової інформації

Перші телефон у селі був проведений у сімдесяті роки. Пошта стала працювати у кінці 50 – х. Сьогодні у селі 38 стаціонарних телефонів і майже немає сім'ї, де б не було мобільного телефону. У багатьох родинах є комп'ютери.

9. Пам'ятки історії та культури.

Пам'яток національного значення у селі немає. Щоб зберегти старовинні речі побуту у школі є кімната – світлиця, де силами вчителів зібрані речі побуту минулого століття.

10. Події

Тяжкі умови праці робили селян покірними і односельці не були бунтарями. Терпіли злиденне життя. Тільки окремі відвідували комсомольську групу у с. Кортеліси. За часів Польщі, у 1932 році, відбувся селянський страйк, але малочисельне населення не брало активної участі у ньому. 26 листопада 1939 року село було звільнене з під влади Польщі. Вільне життя тривало недовго. 28 червня 1941 року село окупували гітлерівські загартники.

У роки війни були спалені хутори: Сохині – 5 хат, Кошетка – 2 хати, Пересміл – 8 хат, Вепра – 12 хат, Середюки – 10 хат. Жителів хуторів Середюки, Кошетка, Пересміл розстріляно 23 вересня 1942 року у с. Кортеліси, а жителів х. Сохині і Вепра – 23 вересня 1942 року у селі Бірки Білорусії.

Із території сільської ради у діючу армію було мобілізовано понад 90 чоловік: 50 чоловік загинуло, а 22 – пропали безвісти. Із фронтів отримали похоронки на таких жителів села:

Баран Віктор Трохимович, 1919 р. н.,

Борецький Андрій Маркович, 1923 р. н.,

Горнік Іван Остапович, 1022 р. н.,

Горнік Корило Йосипович, 1925 р. н.,

Дордюк Захар Павлович, 1923 р. н.,

Карпук Григорій Іванович, 1907 р. н.,

Ковальчук Касян Степанович, 1924 р. н.,

Корнелюк Дмитро Петрович, 1910 р. н.,
Корнелюк Василь Іванович, 1925 р. н.,
Корнелюк Іван Йосипович, 1911 р. н.,
Корнелюк Нестор Йосипович, 1925 р. н.,
Литвин Григорій Васильович, 1901 р. н.,
Максимук Антін Онисимович, 1925 р. н.,
Максимук Дмитро Онисимович, 1922 р. н.,
Олексюк Павло Гнатович, 1933 р. н.,
Олексюк Яків Олександрович, 1915 р. н.,
Павлючик Андрій Гаврилович, 1902 р. н.,
Павлючик Терентій Андрійович, 1922 р. н.,
Панчук Микола Васильович, 1914 р. н.,
Панчук Панас Денисович, 1924 р. н.,
Силик Андрій Данилович, 1912 р. н.
Титюк Василь Сергійович, 1911 р. н.,
Ярмошук Данило Дмитрович, 1919 р. н.,
Ярмошук Іван Васильович, 1922 р. н.

Значна частина брала участь у визвольній боротьбі проти фашистів у партизанських загонах. Так зв'язковими у загоні були Ганна Семенівна Горнік і Ірина Денисівна Герель.

Багато молоді і молодих сімей було вивезено на примусові роботи до Німеччини. Близько 20 чоловік працювало на заводах, фабриках і у на фермах у сільському господарстві Німеччини. По закінченню війни майже всі повернулися у рідне село.

За зв'язок із бандерівцями були виселені в Кемеровську область Герель Давид Олександрович із дружиною Дарією Пантеліївною, дочками – Феодосією, Тетяною, Марією і зятем Зайко Василем Андрійовичем. Виселені сім'ї Тимощука Василя і Мурки Юхима.

Великих матеріальних збитків зазнало село за роки війни. Так за актами 1945 року обліку завданих збитків, у селі згоріло по одній житловій і дві надвірні споруди на одне господарство. На околицях села є два пам'ятники: пам'ятник невідомому загиблому льотчику і пам'ятник розстріляним євреям у 1942 році.

11. Природа

Село розміщене на плоскій заболоченій рівнині. Її висоти 155 – 160 м над рівнем моря. На півночі воно межує із Республікою Білорусь, південні околиці знаходяться у лісах Кортеліського лісництва, на північному сході розміщене село Кортеліси, а на південному заході – село Доманово. На початку 80 – их років була проведена меліорація і заболочені урочища перетворились на родючі сільськогосподарські угіддя. Була створена Турська осушувальна система. Природних ландшафтів залишилось дуже мало. Переважно навколо села землі сільськогосподарського призначення. Грунти дерново – підзолисті, торфовища болотні і у лісі – сірі лісові. Вони бідні, тому для отримання високих урожаїв потребують внесення добрив.

Кліматичні умови типові для помірно конти-

нентального клімату. Середні січні температури $-4,60^{\circ}\text{C}$, а липневі – $+18,40^{\circ}\text{C}$. протягом року випадає до 600 мм опадів¹. Переважно у вигляді дощу. Часто бувають несприятливі кліматичні явища: сильні морози, хуртовини, ожеледь, сильні зливи, град і грози. В літній період бувають як засухи, так і підтоплення.

Найближча природна водойма – це озеро Любовель. Воно карстового походження. Його максимальна глибина 4 м, а середня глибина – 2,33 м. Площа дзеркала води – 98 га. Довжина озера 1,5 км, а ширина – 1,25 км. Об'єм води в озері близько 1 млн. м³ води. Сьогодні, після меліорації, озеро перетворилось на водосховище, яке обнесено водозахисною дамбою протяжністю 5340 м.

Первинні ліси біля села збереглися тільки на околицях хутора Порохно. У лісах переважає сосна, дуби, вільха клейка і береза повисла. У зниженнях, там де ґрунти родючіші, зустрічається ялина звичайна. У підліску росте калина, горобина, ліщина. Ліси багаті на ягоди. Тут можна назбирати малини, ожини, чорниці, лохини, брусниці. Майже зникли місця, де росла журавлина дрібноплідна. У сезон у лісі дуже багато грибників, які збирають білі гриби, опеньки, маслюки, підберезовики, підосичники, сиріжки, зеленіці. У лісі дуже багато лікарських рослин, які місцеві жителі заготовляють не тільки для себе, а й здають у заготівельні пункти. Луки, яких залишилось небагато, використовуються як пасовища.

Часто, навіть у межах села, можна побачити найбільших представників наших лісів – лосів. Водяться також дикі кабани, які часто завдають значних збитків полям, які розміщені біля лісу. У лісі можна зустріти лисиць, зайців, кози, куниці, білки, вовків. Різноманітний світ птахів. На меліоративні канали на сезон гніздування прилітають водоплаваючі птахи: чайки, дикі гуси, дикі качки, а на озеро – лебеді. За останні десять років збільшилось кількість гнізд лелеки білого, їх налічується близько 20. Гніздяться також у лісі лелека чорний, сіра чапля. Сови, сороки, сойки, шуліки, синиці, дятли, повзики, соловейки, жайворонки і багато інших птахів гніздяться у селі і на його околицях.

З корисних копалин у селі є торф, який використовується як добриво і місцевого призначення сіра глина.

Годинь

Хутір Годинь входить до складу Млинівської сільської ради. До нього 2 км. Поблизу розташоване озеро Любовель. Станом на кінець 2008 року тут проживає 33 чоловіки і тільки двоє дітей шкільного віку. Працездатних 3 жінки і 9 чоловіків. Житлових будинків 22, але багато хат – пусток.

У XVIII столітті це було село. У 1906 році тут

налічувалось 19 дворів і проживав 161 мешканець.

Доманово

Село входить до складу Млинівської сільської ради. Розміщене на автомагістралі Київ – Брест. У селі проживає 270 чоловік, працездатного населення 75 чоловіків і 92 жінки, дітей до 18 років – 89 чоловік. Число працюючих 55. На початку 90 – их років минулого століття біля села на автомобільній трасі розміщений великий, обладнаний сучасною технікою, контрольно – пропускний пункт через державний кордон України з Республікою Білорусь.

Поселення виникло у середині XIX століття. У губернському статистичному збірнику за 1906 рік зазначено, що на хуторі Романов є 5 хат і мешкає 30 осіб. Згодом хутір переріс у село. З 1940 року тут діяла самостійна сільська рада. В архівах зафіксовано, що у 1944 році головою сільради був Дордюк М. А., згодом Маковецький С. Н., у 1946 році її очолював Михайлівський Михайло. Пізніше, у 1959 році, село було приєднане до Кортеліської сільської ради. У час масової колективізації тут створений колгосп ім. Карла Маркса, головою якого обрали Лівана Адама. Згодом його реорганізували. На кінець 2008 року тут налічувалось 103 житлові будинки.

У повоєнний час у селі почала діяти початкова школа. Сьогодні тут навчається 14 дітей і працює 4 вчителі. Не один десяток років працю-

вала тут Бут Варвара Яківна. 20 дітей є учнями Млинівської школи. У селі є державний і приватний магазини. Працює ФАП. У 2009 році у селі відкрита церква св. Нікити Столпника.

Сільця Млинівські

Село знаходиться на відстані 6 км від Млинова і 3 км від автомобільної траси Київ – Брест. Сьогодні тут проживає 77 чоловік. Працездатного населення 19 чоловік, з них 8 жінок і 11 чоловіків. Працюючих 9 чоловік. У селі налічується 36 житлових будинків. У документах 1906 року засвідчено, що на хуторі Сільці є 18 хат і мешкає 108 осіб.

Література

1. Атлас Волинської області. – Вінниця: 1990.
2. Геренчук К. І. Природа Волинської області. – Львів: Виша школа, 1975.
3. Грибенчук Степан. Беларусь в моем сердце. – Брест, 2005.
4. Денисюк В. Т., Денисюк І. О. Ратнівська земля. – Луцьк: Надстир'я, 2003.
5. Книги наказів Млинівської школи за 1968 – 2000 роки.
6. Річні звіти радгоспу « Млинівський » за 1985 – 1989 роки.
7. Спогади Дордюка Василя Дмитровича.
8. Спогади Поліводи Наталії Назарівни.
9. Статистичні звіти Млинівської сільської ради за 2008 рік.

Катерина ЛЕСІЦЬКА
(с. Броди)

ЗНИКЛІ ХУТОРИ

Історію творять не лише політики, вожді чи полководці. Її творцями є всі люди, які залишили певний слід у житті. Життя звичайної людини, яка не здобула гучної слави, теж цікава. Народ багато знає і довго пам'ятає. Від давніх часів дійшло до нас багато переказів, легенд, пісень, що дають нам цікавий історично-краєзнавчий матеріал.

Волинський край багатий на ліси, водяні плеса, болота, озера. До кінця XVIII ст. постійного населення на території нашого села не було. Люди жили в селі Гірники, сюди вони виганяли пасти худобу. Місцевість була болотиста і утворились стежки, залиті водою, які називали „бродами” – звідси і походить назва нашого села – Броди. Гірники походять від піщаного острівця „згірки”. Сучасні дослідники Ратнівщини В.Т. Денисюк та І.О. Денисюк вважають, що Гірники виникли в кінці XVII ст. Але із зростанням населення в Гірниках та нестачею землі, люди переселяються на острівці посеред боліт і освоюють їх. Землю „дернували”, робили грядки, копали розори, щоб вода стікала. Переселялись цілими сім'ями, родинами.

Протягом XIX ст. ішов процес освоєння болотистої місцевості, будували невеликі дерев'яні хати. І так виникали хутірці – розкидані гніздові, родинні господарства. У першій половині XIX ст. село складалось з 8-10 дворів. Дорослі діти жили разом з батьками. Усі разом виконували основні роботи. У Бродах виділяються наступні родинні дворища – господарства, „хутори”: „Клини” – Панасюки, „Замоще” – Куші, „Перетичка” – Мерчуки, „Левони” – Ятчуки, „Ковалі” – Осіюки, „Заболіття” – Пожарі, „Циганки” – Терещук, „Лагожі” – Гурські.

Слово „хутір” походить з німецької мови, що пов'язане з виселками, слободи (волі). Хутір „Заболіття” ще раз засвідчує, що колись тут було болото – „заболотом”. Тільки із проведенням

меліорації у 60-х роках минулого століття болота зникли, а назви залишились.

Із зростанням населення хутори зливаються в єдине село. Земля тут була неродючою, щоб забезпечити сім'ї харчуванням займались збирання у лісах ягід, грибів, рибальством. Найбільш віддалені хутори „Циганки” та „Лагожі” ще існували понад 100 років. Через ряд об'єктивних і суб'єктивних причин на початку XXI ст. вони зникли повністю.

В статистичному збірнику Волинської губернії за 1906 рік є дані про Броди, яке мало статус хутора. Він налічував 23 двори і в них проживало 87 осіб [1, с. 244].

Перелік хутірських поселень, що функціонували в межах села Броди наприкінці XIX століття

Назва хуторів	Прізвища родин, які проживали	Кількість дворів	Кількість жителів
Клини	Панасюки	1	3
Замоще	Куші	2	7
Левони	Ятчуки (Ляші)	2	10
Ковалі	Осіюки (Мельники)	1	4
Броди	Мерчуки (Вавросі)	3	12
Перетичка	Куничник Федір, Дейнека Артемон, Назарук (Барахи), Миронюк Степан, Ющук Аврам	5	18
Кошера	Матвіюки	2	8
Заболіття	Пожарі	1	4
Лють	Панасюки (Кренцелі)	1	3
Циганки	Маєвський Никун, Терещук Петро	3	10
Лагожі	Гурський Дем'ян, Терещук Спиридон	2	7

Таблицю складено на основі усних переказів старожилів села:

Мерчука Григорія Амвросійовича, 1911 р.н.

Терещука Дмитра Вакуловича, 1924 р.н.

Миронюк Текли Євлентіївни, 1922 р.н.

Назарук Лукерії Устимівни, 1915 р.н.

Вдовіднику „Адміністративно-територіальний поділ Волинської області” за 1947 рік, сторінка 68 сказано, що до Бродівської сільської ратив 1946 році входили такі хутори: х. Заболіття, х. Замоще, х. Клини, х. Лагожі, х. Лють, х. Перетичка, х. Санище, х. Циганки, х. Чиста [2, с. 68]. Як бачимо, що хутори Левони, Ковалі зливаються із Замощем, а хутір Кошера з Перетичкою. Однак з'явився новий хутір Чиста. Тут біля озера Чисте поселився

Назарук Іван та Мерчук Йосип. Обидва господарі займались рибальством, садівництвом.

Господарське життя

В селах Броди і Гірники не було великих землевласників. Селяни користувались звичаєвим правом. Вільно користувались лісами, луками, озерами, сіножатями до польських часів 1921-1939 років.

І надалі у боліт „відвойовували” землю, корчували хащі, користувалися примітивними знаряддями праці. Так перепис 1910 року свідчить, що на 10 селянських дворів припадав один плуг, а решта користувались дерев'яною сохою, ралом [1, с. 52].

В 1990 році такі знаряддя праці було знайдено на хуторі „Заболіття”. Соху в господаря Пожара Данила Пилиповича, рало на хуторі „Клини” в Панасюка Василя Миколайовича.

Низькою була врожайність на піщаних і переволожених землях. Часто вимокали посіви до того ж населення сплачувало податки. Царський уряд відбирав у селян понад третину виробленої продукції. Запрягали волів або корів у ярмо, коней було дуже мало. Сіяли в основному жито, просо, гречку, льон, коноплі. Урожай збирали серпами, зерно молотили ціпами в клуні потім мололи в жорнах. Хліб випікали в печах, одяг виготовляли собі самі. На зиму шили кожухи із овечої шкури або „пинджаки” із сукна. Влітку ходили босими, а взимку у постолах.

Деревообробне ремесло

Найпростішим і очевидно найдавнішим прийомом обробки дерева було видовбування. Так робили із суцільних кусків дерева, жлукта, ступи, ночви, ложки, човни. Потім навчилися виготовляти із клепок дерев'яних, а саме: бочки, діжки, кваски, биянки, цебрики, дійниці та ін. Бондарський промисел передбачав наявність у столяра високої майстерності. Матеріалом для виготовлення посуду слугувала деревина дубу, осики, липи, берізки.

Тяжко було на болотах заготовляти сіно. Косарі накладали на ноги круги які прив'язували волоками, щоб не грузнути в болоті. Такі круги використовували військові під час операції „Багратіон”, яка завершилась успішно (1944р.).

Прядіння і ткацтво

Це найдавніше заняття кожної селянської родини, з метою одержання тканини для виготовлення одягу. За традиційним розподілом робіт ним займалися жінки дівчата. Льон і коноплі основні рослини з яких виготовляли полотно. Коноплі виривали зв'язували в горстки а потім замочували на два тижні в озері. Льон більшості стелили на траві так зване росяне замочування. Ретельно висушене на сонці або навіть і на печі коноплі і льон терли на терниціях, щоб відділити коросту від волокна. Вовну одержували від

стрижки овець. При цьому тварин ретельно купали тобто мили в озері. Стригли найчастіше на весні після Миколи 22 травня. В селі існує і досі таке повір'я „До Миколи не сій гречки ніколи і не стрижи овечки” бо ще можуть змерзнути. Користувались великими залізними ножицями. Вовну мили також в озері. Після цього сушили, розчісували і скубли. Пряли вовну і льон користуючись давніми прялкою з веретенем. В нашому селі була поширена лопатоподібна прялка яку пізніше витіснила самопрядка в рух яку приводила нога. Ці прядки зібрано в музеї села. Напрядені нитки змотували так звані митки або клубки а тоді ткали на горизонтальних ткацьких верстатах „кроснах”. Ткання здійснювалось шляхом утворення за допомогою нитов і берд, через який пропускали човник з нитками – таким способом одержували тканину, з якої шили сорочки, ногавиці, рушники, скатерки.

За три кілометри від села Броди в лісі знаходився хутір „Циганки”. Назву пов'язують з легендою. Розповідають, що колись тут кочували цигани в кибитках. Одна циганка заблукала в лісі і замерзла. Її там і поховали. Далі на схід від Циганок за два кілометри, а від Бродів за п'ять – існував хутір Лагожи. Назву пов'язують із гарною природою. Тут в ліску, на лузі, особливо навесні, коли буяла природа, кували зозулі, цвіло латаття, запах квітів наповнював груди, створював приємний настрій, почуття прекрасного. І тому казали „лут гожий, гарний” - звідси назва Лагожи.

Хто хоч раз тут бував навесні, то переконався, що дійсно було так.

У 1940 році у Циганках було вісім господарств і проживало 40 жителів. У Лагожах п'ять господарств і проживало 33 жителі. (За словами жителя Циганок Терещука Дмитра Вакуловича, 1924 року народження, який знав всіх поіменно)

У другій половині XIX ст. тут було по два господарства і проживало до 15 осіб. Першими поселенцями були жителі із Ратного. Очевидно польського роду. Маєвські – у Циганках поселились, а Гурські в Лагожах. Через те, що в Ратно зросло населення. У 1870 році тут було 458 домів 2099 мешканців, у тому числі 65% від загальної кількості становили євреї. Зазначено в „Словнику географічному Королівства польського й інших країн слов'янських”, виданого у Варшаві 1888р [1, с. 53].

А тому на вільні не заселені землі і спонукали міщан-поляків переселятись у наші ліси, болота.

З появою тут Терещуків ми пов'язуємо із Столипінською аграрною реформою. Два брати на ім'я Петро і Спиридон Терещуки переселились із Гірник – вийшли із селянської общини. Їм виділили по одинадцять гектарів землі разом з пасовищем і сіножатями. Петро мав семеро дітей – Константина, Тетяну, Олену, Марка, Ва-

кула, а двоє померли в дитинстві. Основне заняття Петра - скотарство і землеробство. Петро ще був і музикантом. На скрипці грав. Навіть виконував функції попа. У великі морози заметіль коли неможна добратись до Гірник (відстань 10 кілометрів) Петро хрестив новонароджених дітей на хуторі. Помер Петро Терещук в 1944 р. в біженцях у віці 72 роки. Похований у селі Дивин на Білорусії.

Але найбільше бродівчанам запам'ятовся син Петра – Марко, 1916 року народження. Працював він лісником на хуторі мав 13 дітей, його трудовий стаж становив 53 роки.

Свиридон поселився в Лагожах. У нього було два сини – Іван та Євентій. Онука Христя пам'ятає, що він був високий на зріст, сильний і вельми набожний. Мав сундук книжок, багато ікон, вмів читати і досить часто молився. Любив часто ходити по лісі, постив, харчувався ягодами, любив самотність, був як монах. (Із спогадів Мерчук Христі Євентівни 1926 р.н., проживала в с. Броди).

У Циганках жили дуже мирно. Дверей не закривали на ключ, ніхто нічого не крав, і ніколи не сварились. А от у Лагожах між Гурськими і Терещуками постійно виникали суперечки: за сінокіс, за межу на полях, за кури і т.д. В Лагожах всі займались бджільництвом. Найліпше бджоли велися в Івана Терещука. Зате Гурські були заможнішими. Вони мали хліви з підвірком, стадо корів, табун овець. На ринок в Ратно постачали: м'ясо, худобу, мед.

Сьогодні на цих хуторах ніхто не живе. В Циганках залишилась одна хата Марка Петровича Терещука. Марко помер в 2005р, похований на кладовищі в селі Броди.

Основними причинами зникнення хуторів Циганки і Лагожи ми вважаємо:

Насильницька колективізація в 1948р. в нашому селі. Першим заяву в колгосп подав Терещук Константин Петрович;

Насильницьке переселення радянською владою людей із хуторів в село. Так звана політика „неперспективних сіл” в 70-х роках минулого століття;

Віддаленість хуторів від центру, відсутність магазину, школи, не було проведено електрифікації.

На основі спогадів людей можна зробити висновок, що історія нашого краю, пов'язана з

історією всієї України. На початку ХХ ст. в нашому віддаленому поліському краю зберігалось натуральне господарство. Все необхідне для життя: одяг, посуд, знаряддя праці люди виготовляли самі. Основним заняттям населення було скотарство, землеробство і ремесло. Сім'ї були великими по 6-8 чоловік, не завжди було вдосталь хліба. Часто вимокали посіви, не вистачало землі. Дітей віддавали на службу в основному на Білорусію. Ніякої освіти діти не одержували, школи не було аж до 1930 року.

На основі усних джерел, переказів книги „Ратнівська земля” і своїх власних припущень ми прийшли до наступного висновку. Через нестачу землі в Гірниках, люди освоювали болотисту місцевість за 6-10 км. від села. Першими поселенцями на території нашого села була родина Мерчуків, яка побудувала хату на болотистій місцевості. В другій половині ХІХ ст. село складалось з 11 родинних дворич, які утворили хутори. Поступово сюди переселяються із Гірник родина Ющука Аврама, Миронюка Степана, Дейнеки Артемона, Матвіюка Аріона, Назарука Аріона, Аврамука Антона та ін. Таким чином хутори Заболіття, Перетичка, Кошара, Левони, Замоще, Ковалі і Броди зливаються в одне село. Цими хуторами за царських часів управляли десятники.

А ось віддалені хутори Циганки, Лагожи зникли повністю. Причиною зникнення цих хуторів ми вважаємо насильницьку політику радянської влади в 70-х роках ХХст. Примусове переселення в село, бо хутори вона вважала неперспективними. Сюди не було проведено світла. Радянські чиновники в 1951 році насильно розкрили хату криту солом'яною в Терещука Константина Петровича (хутір Циганки), а хату Гурського Павла Пилиповича (хутір Лагожи) трактором пересунули в центр села. Господар не пішов туди жити, а збудував собі в Лагожах землянку. Там і доживав він до старості. Брати Дмитро, Олександр і Федось Терещуки вже самі собі будували хати в селі.

Історія Волині, Ратнівщини – невід'ємна від історії всього українського народу.

Література

1. Денисюк В.Т. Ратнівська земля / В.Т.Денисюк, І.О.Денисюк. – Луцьк: „Надстир'я”, 2003. – 447 с.
2. Адміністративно-територіальний поділ Волинської області: Довідник, 1947. – С. 68.

Житлові будинки хутора „Заболіття”. Архітектура першої половини ХХ ст.

Хата Гринюків. Хутір „Заболіття”

Господарські будівлі Терещука Марка Петровича.
Хутір Циганки.

Вуля” Приймачука Микити Несторовича на хуторі
Санице.

Озеро Чисте, 2008 рік.

Краєвиди хутора Лагожи

Гурська Пелагія Охрімівна, остання жителька хутора Лагожи. Померла у 2000 році, похована на кладовищі в с. Броди

Весілля Сергія і Марини Лещуків, 1961 рік.

Ятчук Марина Олексіївна, 1931 року народження з сином.
Хутір Левони, 1951 рік.
Одяг виготовлений руками: вишита сорочка, спідниця із
лентами, корсетка

Хутір Замоце

Хлів Пожара Данила хутір Заболіття

Краєвид хутора Заболіття

Катерина ЛЕСИЦЬКА
(с. Броди)

ОРДЕНОНОСЦІ СЕЛА БРОДИ - НАША ГОРДІСТЬ І СЛАВА

Бродівчани – народ трудолюбивий від дідапрадіда. Ще в сиву давнину вони вручну освоювали болота цього краю, селились тут і займались господарством. Вирощували просо, жито, овочі.

В 1959 році на базі колгоспів імені Шверніка (с. Броди), імені Калініна (с.Гірники) створюється радгосп “Ратнівський”. Першим його директором був В.С. Луб’янський. Тривалий час радгосп очолювали А.І. Корінчук і В.М. Гурін. Радгосп “Ратнівський” був значним господарством Волинської області. Багато земель, що належали радгоспу, являли собою непрохідні болота. У 1962 році з допомогою держави тут були проведені механізовані великі роботи по осушенню боліт. Почалося будівництво Турської осушувальної системи. Тут працювали вчені, науковці з Києва. На десятки кілометрів стрілою проліг через село Броди магістральний канал. Завдяки цьому радгосп “Ратнівський” у 1964 році одержав перші 1400га чудових рівних земель, а в 1965 році – ще 2700га. Кількість землі радгоспу, придатної для обробітку, збільшилась до 5500 гектарів. На осушених землях вирощували зернові, кормові, технічні, городні культури, картоплю. У 1965 році було зібрано по 200ц помідорів, 300ц капусти, 150ц картоплі, 300ц зеленої маси кукурудзи з гектара. У цьому ж році радгосп одержав лише від рослинництва понад 200 тис. крб. доходу [1, с. 581].

Самовіддана праця односельчан була високо оцінена державою. Їх нагороджували орденами, грамотами, цінними подарунками, грошовими преміями.

ОРДЕНИ ЗА ТРУДОВІ ЗАСЛУГИ

КУШ УЛЯНА ОЛЕКСІЇВНА (Додаток 1)

народились в 1922 році в багатодітній сім’ї “Вавросів” в селі Броди Ратнівського району.

За польських часів в 1921-1939 роках була підпільницею, першою комсомолкою в селі. В післявоєнний період працювала на полі. Роботяща, говірка, товариська – такою її пам’ятають односельчани.

За сумлінну працю і високі врожаї овочів ланкову огородину бригади Куш Уляну Олексіївну в 1966 році було народжено орденом Леніна.

Померла Уляна Олексіївна в 1997 році. Похована на кладовищі в с. Броди Ратнівського району.

КУШ ОНИСЯ ЄВДОКИМІВНА (Додаток 1)

народилася в 1950 році у великій селянській

сім’ї – восьмеро дітей. З дитинства батьки прищеплювали трудові навички, вчили добра і справедливості. І дійсно сім’я працююча і чесна. Брат Денис – тракторист, Федір – шофер, Олексій – робітник заводу міста Харкова, Адам – інспектор карного розшуку м. Нововолинську, сестра Тетяна – вихователь. Онися – невтомний хлібороб. За фахом – агроном. Її в с. Броди знають як першу трактористку. Онися – переможець соціалістичного змагання. За сумлінну працю в 1970 році нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

В кінці 90-х рр. стає одним із перших фермерів в районі. Має великий досвід праці в сільському господарстві.

Онися Євдокимівна живе і працює в селі Прохід Ратнівського району Волинської області.

МАКАРЧУК ЄВА ПАВЛІВНА (Додаток 2)

народилася і 1944 році в с. Броди Ратнівського району Волинської області. У 60-70-х рр. працює ланковою молодіжно-комсомольської ланки по вирощуванню буряків, моркви, льону.

За добросовісну працю високі врожаї Єву Павлівну Макарчук нагороджено орденом “Знак Пошани” в 1966 році.

В даний час Є.П. Макарчук на заслуженому відпочинку. Все життя працювала на землі. Трудовий її стаж становить 38 років. Честь і слава Єві Павлівні Макарчук.

МАТВІЮК ПАВЛО АДАМОВИЧ (Додаток 2)

народився в 1937 році в селі Броди Ратнівського району Волинської області в багатодітній сім’ї. Мама походила з польського роду.

Навчався в Бродівській школі. В 1956 р. призваний на службу в армію. В армії вчився на шофера. Служив в Донецьку, побував на циліні в Павлоградській області. Осінню 1959 р. демобілізувався. Працював в радгоспі шофером на машинах ГАЗ-51, ГАЗ-53. в основному підвозив комбікорм, мінеральні добрива, будівельні матеріали. А також возив худобу, свиней в міста Львів, Брест, Луцьк. За хорошу, чесну працю партія та уряд нагородили Павла Адамовича Матвіюка орденом “Знак Пошани” у 1973р., а в 1976 році П.А.Матвіюк одержує орден “Трудового Червоного Прапора”. На честь 100-річчя з дня народження В.І. Леніна було нагороджено П.А. Матвіюка ювілейною медаллю “За доблесну працю” у 1970р.

П.А. Матвіюк є: ударником 9-ої п’ятирічки 1974 року, ударником 10-ї п’ятирічки 1979 року, переможцем соціалістичного змагання в 1975,1978, 1979 роках, а також ударником комуністичної праці в 1979 році.

Виростив двох дітей. Зараз знаходиться на заслуженому відпочинку.

ДЕЙНЕКА ДМИТРО ДМИТРОВИЧ (Додаток 3)

народився 2 серпня 1945 року в селі Броди Ратнівського району Волинської області. Годувався без батька.

Після закінчення Бродівської школи навчався в Луківському ПТУ.

Все своє життя працював у радгоспі “Ратнівський” шофером і 7 років завгаром. До роботи ставився сумлінно, чесно, відповідально. Працюючи на самосвалі, робив далекі рейси: в Прибалтику, Миколаїв, Херсон, Харків і т.д. За сумлінну працю нагороджений грамотами, медалями. А саме: медаль “За трудову відзнаку” в 1976р., в 1980р. Бронзовою медаллю ВДНГ СРСР.

У 1991р. Дейнеці Дмитру Дмитровичу присвоєно високе звання “Заслужений працівник сільського господарства УРСР”. Посвідчення вручав Л.М.Кравчук в Луцьку, який тоді був Головою Верховної Ради УРСР.

Дейнека Дмитро Дмитрович виростив четверо дітей – два сини і дві дочки. Зараз перебуває на заслуженому відпочинку. В селі його поважають люди за порядність, тактовність, людяність.

ТЕРЕЩУКОЛЕКСАНДРА КОСТЯНТИНІВНА (Додаток 3)

народилася в 1936 році в селі Броди (на хуторі Циганки) Ратнівського району Волинської області.

Закінчила 5 класів, а потім хворіла. Середню освіту здобула заочно при Бродівському консультпункті.

Працювала ланковою, бригадиром, а потім керуючою відділком №2

(с. Броди) радгоспу “Ратнівський”.

Її бригада у 1972 році збрала рекордні врожаї по 700ц з гектара буряків. Держава оцінила високі досягнення, нагородивши О.К. Терещук орден “Знак Пошани” у грудні 1972 року. У 1977 р. Одержала нову нагороду – “Срібну медаль” за досягнуті успіхи в розвитку народного господарства СРСР.

Односельчани завжди поважають Олександру Костянтинівну за її доброту, милосердя і порядність. Зараз вона знаходиться на заслуженому відпочинку.

ТЕРЕЩУК ІВАН АДАМОВИЧ (Додаток 4)

народився в 1950 році в селі Броди Ратнівського району Волинської області. Закінчив Володимир-Волинський технікум механізації.

Спочатку працював трактористом у рідному селі, а потім понад 20 років механіком тракторної бригади. За добросовісну працю у 1979 році нагороджений орденом “Знак Пошани”.

Свої трудові навички і любов до техніки передав своєму синові Віталію, який і зараз працює

трактористом.

Іван Адамович Терещук помер 7 червня 2005 року. Похований на кладовищі у селі Броди.

КУНИЧНИК СИЛЬВЕСТР СИЛЬВЕСТРОВИЧ (Додаток 4)

народився в 1950 році в селі Броди Ратнівського району Волинської області.

Виростав без батька. Середню освіту здобував у вечірній школі у Бродях. В 1974 році закінчив 4-місячні курси трактористів про РТП. Працював у радгоспі “Ратнівський” на гусеничному тракторі Т-74, боронував поля, каткував посіви. Працьовитий, добросовісний, завжди якісно і вчасно виконував роботу. Держава відзначила його сумлінну працю нагородами: у 1980 р. “Бронзовою медаллю” ВДНХ СРСР, у 1981 р. орденом Трудової слави III ступеня.

Зараз С.С. Кунічник на заслуженому відпочинку. Виростив четверо дітей – троє синів і одну дочку.

НАЗАРУК ЄВА ТРИФОНІВНА (Додаток 5)

Народилася в 1938 році на хуторі Грудки, який відноситься до села Гірники Ратнівського району Волинської області. Навчалась у Гірниківській школі, закінчила 5 класів. Працювала на колгоспному полі 8 років і 21 рік дояркою на фермі.

Нелегка праця і доля в Єви Назарук. Рано вставала, коли ще село спить, вручну доїла 15-20 корів. Але легкого хліба не шукала.

За чесну і сумлінну працю доярку Назарук Є.Т. держава нагородила значком “Ударник 9-ої п’ятирічки” та присвоєно звання “Ударник комуністичної праці”, медаллю “Ветеран Праці”. У 1973, 1975, 1978 роках Єва Трифонівна була нагороджена значком “Переможець соціалістичного змагання”. А в 1972 році Назарук Є.Т. за багаторічну невтомну і добросовісну працю нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Зараз Єва Трифонівна на заслуженому відпочинку. Проживає на хуторі Підкозел, який відноситься до Бродів.

ОРДЕН ЗА БОЙОВІ ЗАСЛУГИ

Найбільш тривожною і жорстокою з усіх воєн, які вів Радянський Союз після Великої Вітчизняної війни на території інших держав, була війна в Афганістані. За час, що минув після афганської війни, багато чого змінилося в житті кожного, але незмінною в “афганців” залишилася пам’ять про бойове братерство, про друзів, які загинули, пам’ять про гори і ущелини, де воювали.

ТЕРЕЩУК СЕРГІЙ КАРПОВИЧ (Додаток 5)

народився в багатодітній сім’ї в селі Броди Ратнівського району Волинської області в 1966 році. Навчався в Бродівській школі, про-

довжував навчання в сільськогосподарському технікумі в Смоленській області. Після успішного закінчення, призваний до лав Радянської армії у 1984 році. Три місяці був в "учебці" в Туркменії. Хлопці вже там знали, що їх готують до війни в Афганістані. Сергій був у розвід роті, а додому писав, що у будівельній бригаді.

Батьки отримали трагічну звістку: їх син Сергій загинув в Афганістані, виконуючи інтернаціональний обов'язок. А наступного дня прийшов лист від сина, у якому він повідомляв, що живий і знаходиться в госпіталі в Ташкенті. Сергій Терещук у бою отримав тяжке поранення у голову. Душманська куля розтрощила юнаку череп. Хірурги прооперували Сергія, а медсестра від його імені написала лист додому на Україну, до батьків, що Сергій живий.

Сергій Терещук нині проживає в Ратно. Одружився, має двоє дітей. С.К.Терещук є активним членом районної організації Співки ветеранів війни в Афганістані. Нагороджений орденом Червоної Зірки.

ОРДЕНИ ЗА ВРЯТУВАННЯ ЄВРЕЇВ

З часу закінчення Другої світової війни минуло вже більш як шістдесят років, але її відлуння і досі докочується до нас – то у вигляді снарядів і мін, які тоді чомусь не вибухнули і яких не прийняла земля, – то іменами невідомих героїв, які виявляється, інколи живуть поруч з нами. При чому вони не обов'язково кидалися з гранатами під танки або грудьми на амбразуру дзота. У ті жорстокі дні, коли людське життя не коштувало ламаного гроша, подвигом було врятува-

ти від смерті свого ближнього, ризикуючи бути розстріляним за це.

Саме такий тихий подвиг вчинили в період гітлерівської окупації краю десятки наших земляків – простих поліщуків, які рятували від неминучої загибелі євреїв [2, с. 1].

ГУРСЬКА УЛЯНА ПАВЛІВНА (Додаток 6)

Указом Президента України Віктора Ющенка (№861 від 26 вересня 2008 року) була нагороджена орденом "За заслуги" III ступеня.

Уляна Павлівна 1927 року народження. У 1942 році їй було п'ятнадцять. Переховував двох євреїв із Ратного на ім'я Ельо та Ецько її батько, Токарський Павло Гнатович, який посмертно отримав диплом Праведника України.

ДЕЙНЕКА МОТРУНА ВАКУЛІВНА (Додаток 6)

1922 року народження. В 2010 році одержала орден "За заслуги" III ступеня за переховування в роки війни єврейської сім'ї Герцеля Каменецького. За милосердний вчинок її батьки, Матвіюк Вакула Нестерович і Матвіюк Ганна Степанівна, та їхній син, Лаврентій, 7 жовтня 1996 року одержали диплом "праведник світу".

Література

1. Історія міст і сіл Української УРСР Волинська область: Енциклопедія. / Гол. Редакційна колегія: Бажан М.П., Білогуров М.К., Білодід І.К. та ін. / за ред. П.Т.Тронько. – К., 1970. – 746 с.
2. Мороз Д. Ордени – за врятування євреїв / Д.Мороз // Ратнівщина. – 2009. – № 4. – С. 1 – 2.

Додаток 1

На фото: група дівчат із огородньої ланки с. Броди; друга справа Куш Уляна Олексіївна, третій зліва – бригадир Бурчак Гаврило Миколайович

Куш Онися Євдокимівна

Додаток 2

Макарчук Єва Павлівна

Матвіюк Павло Адамович

Додаток 5

Матвіюк Павло Адамович

Терещук Сергій Карпович

Додаток 3

Дейнека Дмитро Дмитрович

Терещук Олександра
Костянтинівна

Додаток 6

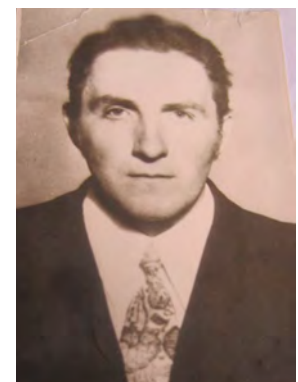

Гурська Уляна Павлівна

Додаток 4

Терещук Іван Адамович

Кунічник Сильвестр
Сильвестрович

Дейнека Мотруна Вакулівна

Ірина ЛІТВІН, Марія ЯРОШУК,
Тетяна КАРПЕНКО, Галина ХОМУК,
Наталія ОМЕЛЯНЧУК
(с. Кортеліси)

НАРИСИ З ІСТОРІЇ С. КОРТЕЛІСИ

1. Населені пункти. Перша закладка. Історія назви у варіантах і легендах.

Кортеліси – село, центр сільської ради, в яку входять населені пункти Запоківне, Косиці. Територія сільської ради з угіддями – 4648 га, площа села – 656 га.

Розташоване на північному заході від райцентру, безпосередньо біля державного кордону України з Білоруссю. До районного центру віддаль 33 км, до найближчої залізничної станції Заболоття – 54 км, до обласного центру шосейними дорогами – 145 км. До автомагістралі Київ – Брест – 10 км.

Про давню історію села свідчать матеріальні пам'ятки, знайдені археологами. Тут виявлені залишки жител та поховань часів давньої України – Руси.

Перша писемна згадка про село відноситься до 1500 року, коли воно входило до складу Ратнівського староства. В тодішній люстрації реєстру платників податків Ратнівського староства та їх розміру називалися власники 25 дворів. Тут же виписані прізвища всіх поселенців: Урсій, Гов'єн, Гаврило Литвинович, Антон, Куцько Іванич, Іваник Зиньович, Сергій, Гринь Гнидко, Якович Лобасович, Занич Лобасович, Ходен Кульбайович, Гринич, Андрій Наумович, Наум Андрейч, Линич-коваль, Гнидко, Санич Кульбайович, Масьович Іванич, Сацько, Панич Манчич, Панич Яким, Панич Марко, Веремій, Матвій Литван, Малич Линчич.

М.І.Теодорович в книзі «Волинь в описанні городов, местечек и сел» записав легенду про походження села. Ці місця, – зазначає він, – покриті непрохідними лісами і болотами – сюди засиляли на покарання. Звідси вже ніхто не міг вибратися. Перших із таких поселенців був Корт, який поселився тут у лісі. Він виявився працелюбним і настирливим – побудував тут оселю, почав господарювати. Згодом виникло ціле поселення, яке назвали від імені Корт і навколишніх лісів.

Запоківне

Входить у Кортеліську сільську раду. Площа села із присадибними ділянками – 264 га, налічується 66 господарств, де проживає 187 чоловік.

Косиці

Входить у Кортеліську сільську раду. Населення налічує 8 чоловік, площа села з угіддями – 43 га, на обліку 4 господарства.

Крім сіл Кортеліси, Запоківне і Косиці на території Кортеліської сільської ради до війни нараховувалося 70-80 хуторів, розкиданих по лісах та болотах. Ряд цих хуторів був на території нинішньої Млинівської сільської ради.

На сьогоднішній день багато хуторів немає, тільки їхні назви залишилися у пам'яті старожилів, а про існування там колись людських осель можна здогадатися по здичавілих фруктових деревах, напіврозвалених хатах – пустках і могилах, хрести яких височіють на місці спалених у війну хуторів.

В ході каральних акцій 1942-1943рр. фашисти спалили хутори. Зокрема: Щеглівку, Довгасово, Попливці, Рябино, Оксені, Старониву. Окрім того, причиною зникнення таких хуторів як Хомут, Тарасово, стала не лише війна, а й примусове зселення у 50-х роках минулого століття, яке здійснювалося фактично насильницькими методами та добровільне переселення хуторян у село після осушення земель та повної газифікації села. З цієї ж причини на деяких хуторах Тепенець, Дорошево, Сніжки, Соснова, Ягідково залишилися доживати віку лише самотні пенсіонери.

2. Населення

Населення с. Кортеліси, станом на 1 січня 2009 р, налічує 1407 чол., дворів – 433, Дітей до семи років – 115 чол. Пенсіонерів – 289, ветеранів війни – 61 чол.

Вони проживають по вулицях: Газіна, Грушевського, Карпука, Ковпака, Кухти, Молодіжна, Михайлівського, Приозерна, Перемоги, Партизанська, Нова, Шевченка, Щорса.

В Кортелісах у 1956 році народився, жив і працював у школі вчителем, завідував музеєм, був головою сільської ради Корнелюк Василь Минович. У квітні 1992 р. він був призначений представником Президента України в Ратнівському районі. Жителі трьох районів Волині обрали його в 1994 році депутатом Верховної Ради України, там він очолив фракцію «Аграрники за реформу». Його життя було яскравим і енергійним. Трагічний випадок 8 жовтня 1995 року рано обірвав його життєвий шлях.

Високе становище здобув і Дордюк Володимир Петрович. Навчався у Московській військовій академії, в 1997 році у званні генерал-лейтенанта став заступником командувача прикордонних військ України, згодом перебував на дипломатичній службі – першим секретарем посольства України в Молдові. Нині у відставці.

Кухар-Ліщук Таїса Василівна народилася в мальовничому селі Хмелів Володимир-Волинського району на Волині. Пропрацювала 26 років вихователем в дитячому садку с. Кортеліси. Перші проби пера в написанні віршів були покладені на аркуш паперу в четвертому класі. Друкувалась в газетах «Слово Правди», «Ратнівщина», «Газе-

та для жінок», відкрита літературна сторінка на сайті «Хай-Вей», вільні журналісти.

Більш близькими є теми про матір, жінку, природу, вірші про моральну і духовну тематику. На сьогоднішній день є більше як 200 написаних віршів.

Сахарчук Олена Петрівна народилась 20 липня 1959 р. в с. Сільце Ратнівського району Волинської області. Після закінчення середньої школи навчалась в Луцькому педучилищі та педінституті. З 1990 р. працювала в Кортеліській ЗОШ I-III ступеня.

Цікавитися поезією почала в підлітковому віці.

Перші власні поетичні рядки з'явилися десь у 14-15 років.

Друкувалася в районній та обласній періодиці, у «Світазі» - альманасі Волинської організації Національної Спілки письменників України, а також у науково – методичному журналі Міністерства освіти і науки України «Дивослово».

У Кортеліській школі керувала поетичним гуртком «Первоцвіт», залучаючи школярів до чарів світу поезії.

3. Господарство. Колгоспи, радгоспи, фермерські господарства, ремесла, промисли.

11 лютого 1948 року у селі Кортеліси був організований колгосп «Червоний партизан». Головою був обраний Костючик М. Я. У 1950 році колгосп мав 182 га орної землі і очолював його Приймачук Єрмолай. Одержали перший трактор (тракторист Корнелюк Йосип Максимович) і машину (Корнелюк Семен).

Згодом у 1959 р. на базі колгоспу створюється самостійне господарство «Кортеліське». Директором призначено Парфенюка Петра Васильовича. У 1978 р. господарство очолює Касянчук Іван Васильович. У сімдесятих-вісімдесятих роках на угіддях села здійснена велика програма меліорації. Колишні неугіддя, болота стали окультуреними пасовищами, збільшилися площі орної землі. У радгоспі збирають понад 300 ц. картоплі з гектара. Комбайнер Василь Дордюк і помічник Іван Козак зайняли у 1981 р. перше місце серед комсомольсько – молодіжних екіпажів Польської зони області і були нагороджені туристичною путівкою в Болгарію. За перемогу в соцзмаганні в галузі тваринництва в 1982 – 1983 рр. радгосп нагороджений почесною грамотою перехідним Червоним Прапором. З 1989 р. по 1996 рік господарством керує Шинкарук П.П.

У січні 1996 р. селяни Кортеліс пер-

шими в районі приватизували державне сільськогосподарське підприємство. Замість радгоспу «Кортеліський», створено акціонерне товариство – пайове об'єднання, а у 2000 р. СВК з такою уже назвою. У 1997 р. АПО очолює Колядук П.І. Перші члени СВК, які вийшли з кооперативу – Цюник Т.М., Габрильчук В.М., Круш В.І., (Почергові – 21 чоловік, всього пайовиків – 362 чол.). Середня частка земельного паю 3,89 га.

З 2003 р. господарство очолює Мажула Віктор Адамович, діє фермерське господарство «Люзак» (2006 р. Цюник Т. М.).

Село пишається трудівниками, які примножують його добру славу. Володимир Андрійович Дордюк за успіхи у праці удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора, ордена Леніна, медалі «За трудову відзнаку», срібної медалі ВДНГ СРСР, йому присвоєно звання заслуженого механізатора УРСР, а в 1986 р. був делегатом XXVII з'їзду компартії України. Габрильчук Володимир Миколайович нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медаллю «За трудову відзнаку», та золотою медаллю «За успішну у розвитку народного господарства, він має звання кращого механізатора Казахстану. Ланкова Сахарчук Пелагія Андріївна кавалер ордена «Знак Пошани» та медалі «За трудову відзнаку».

4. Конфесії та релігійні заклади

Давня історія православного храму села. В архівних документах є дані, що церква в Кортелісах збудована в 1786 році і висвячена в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці. Оновлена повністю в 1876 році – побудований притвор. Була однокупольною і накрита бляхою. Поруч церкви побудовано дзвіницю з 4 дзвонами.

Церква розділила трагічну долю села у вересні 1942 року. Фашисти спалили село, не залишили і православного храму. Він згорів дотла.

10 квітня 1991 р. було освячено місце під забудову нового храму, який відкрили 26 вересня 1993 року і освятили в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці.

З 1992 року по 1994 рік при церковній общині служив священником Карпенко Анатолій Олексійович. З 1994 року настоятелем храму є протоієрей Мельничук Богдан Федорович.

5. Організація влади

У 1500 році була проведена люстрація Ратнівського староства. У Кортелісах налічувалося тоді 25 дворич, які на користь державі сплачували великі податки і відбували різні повинності.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Кортеліси у складі Західної Волині відійшли до Російської держави і стали власністю казни. Із середини XIX ст. село здавалося в оренду різним поміщикам, зокрема Янишевській. У XIX ст. Кортеліси входили до Гірниківської волості Ко-

вельського повіту.

У вересні 1939 р. з ініціативи комуністів в Кортелісах був створений тимчасовий комітет, а в січні 1940 року – Кортеліська сільська рада. Головою був призначений Корнелюк Фадей.

28 червня 1941 р. село окупували гітлерівські загарбники. Вони встановили окупаційну владу, старостою призначили Поліводу Андріяна.

Після визволення, у 1944 році головою сільської ради був Тимошук Семен Гнатович, з 1947 – Ліхван Андрій Миронович, з 1950 – Ліхван Матвій Артемович, Хомак Єфрем Іванович. З 1955 року десять років очолював раду Карпук Федір Костянтинович, далі – Силик Семен Якович, Дордюк Самійло Федорович, Краглик Василь Костянтинович, Шинкарук Іван Васильович, з 1979 – Краглик Михайло Костянтинович. У 1989 році головою сільської ради був обраний Корнелюк Василь Миронович, з 1992 – Михалевич Микола Андронович. З 1998 року і по нинішній час сільським головою є Жигаревич Василь Іванович.

6. Громадсько-політичні організації – партії, осередки.

У середині 30-х років у Кортелісах була створена група КПЗУ на чолі з Прокопчуком Артемом Тимофійовичем, до складу якої входили Карпук Яків Силівич і Сидорук Яків Нілович і були засуджені за належність до КПЗУ.

З встановленням радянської влади і за весь час її існування в селі Кортеліси існувала партійна організація КПРС.

У 1991 році в с. Кортеліси виник осередок Народного Руху України, який очолював Михалевич Микола Андронович. Після розколу цієї політичної партії діяльність осередку стає пасивніша, а у 2001 році, напередодні чергових виборів до Верховної Ради, осередок Народного Руху України реорганізувався в Українську Народну партію, який очолює і на сьогоднішній день Талашук Федір Васильович. Михалевич М. А. став керівником районної організації Української Народної партії у 2001 році і очолює її й сьогодні.

У селі Кортеліси також існують інші політичні осередки. Так, в кінці 2004 року виник осередок ВО „Батьківщина”, який тоді нараховував 3 чол. і керівником осередку став Краглик Михайло Костянтинович. На сьогодні членами цього осередку є 22 жителі с. Кортеліси. Ще у 90-х роках утворився осередок Аграрної партії, яка нині має назву Народна партія.

7. Засоби масової інформації.

1 травня 1968 року були електрифіковані перші вулиці. У будинку Трофімука Івана Яковича з'явився перший у селі телевізор «Горизонт». У 1960-х роках село було радіофіковано, протягнута телефонна лінія. Блакитне паливо прийшло до перших осель у листопаді 1981 року. У 1998 році встановлено Ковельський ретранслятор (програ-

ма 1+1). Мобільні вишки: Український мобільний зв'язок – UMS – 1.11 2005 р. Київ СТАР – 10. 03. 2006р. Жителі села отримують 730 примірників газет і журналів. «Ратнівщина» - 86 сімей, « Волинь» - 72 , « Вісник» - 135 сімей.

8. Пам'ятки історії та культури

Існуючі пам'ятки національного значення

5 травня 1980 року в Кортелісах відкрито величний меморіальний комплекс. Над найбільшою із могил насипано пагорб, на якому піднявся монумент жертвам фашизму, скульптурна композиція із семи чоловік.

На передньому плані фігура сильного чоловіка – глави сім'ї, який своїм тілом і розпростертими руками намагається захистити сім'ю від розправи. Поруч дружина-мати, яка підняла руки в прокляті фашистам. Не розуміючи, що діється в цьому світі, шукає порятунку в матері мале дитинча. Внизу лежить молода жінка – дочка або невістка з грудним немовлям на руках – перша жертва німецької кулі. За чоловіком стоїть молода дівчина – дочка сім'ї, яка від жаху закрила своє обличчя руками. Справа – фігура воїна, зв'язаного, який, здається, готовий кинутись сім'ї на допомогу, але не встиг і навіки застиг у бронзі. Скульптура має висоту шість метрів, важить 33 тонни, вилита із чистої бронзи. Біля підніжжя пам'ятника встановлений «Вічний вогонь».

Автори скульптури – народний художник УРСР Олійник Олексій Прокопович, Микола Олексійович Олійник, архітектор Корнев Анатолій Дмитрович.

Внизу біля скульптури встановлено стелу, а перед нею шість меморіальних плит – символ шести братських могил, яких увічнюють слова: «Пам'ять людська не забуде повік...»

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. №1761 та рішення виконкому Волинської обласної ради №142-р від 29.04.1984 р. взято на державний облік і являється пам'яткою історії національного значення під охоронним номером 236.

В 1989 році на могилі колишнього комісара загону ім. Щорса Капука Якова Силівича на сільському кладовищі встановлений пам'ятник, який є пам'яткою культурної спадщини місцевого значення і в 1990 році 9 квітня рішенням облвиконкому взято під охорону - номер 840.

9. Події. Війни, революції, повстання, виселення

В 1939 р., у вересні, коли вела наступ Червона Армія, місцеві члени КПЗУ організували загін, який налічував майже 40 чоловік і мав на озброєнні три гвинтівки і два револьвери. Спочатку роззброїли місцевий загін жандармів із п'яти чоловік. Потім вийшли на шлях Ратне – Брест і почали нападати на польських вояк. Червону Армію зустрічали десь через тиждень після

роззброєння жандармів по дорозі на Височне.

Війна 1941 року увірвалася чорним лиховісним вороном. Вже 28 червня 1941 р. в село вступила німецька кавалерія. Окупанти затвердили староство Андріяна Поліводу і створили поліцейську дільницю з тринадцяти чоловік на чолі з комендантом Зенюком.

У середині липня із шацьких лісів до Кортеліси підійшов партизанський загін під командуванням Степана Шковороди, який об'єднався із загonom імені Ворошилова. Незабаром після важкого бою загін розпався на кілька груп. Одна з груп, до якої входили переважно місцеві жителі, лишилась у районі Кортеліси, а інші рушили в пінські ліси на з'єднання з білоруськими партизанами.

Влітку 1942 року фашисти почали масове знищення євреїв на окупованих територіях. Двадцятого липня було проведено першу облаву в Кортелісах. Німцям вдалося схопити близько тридцяти чоловік, вивезли арештованих за село і розстріляли на околиці с. Млиново. За переказами, трагізм єврейської общини у селі поглибився ще однією драмою. На хуторі Довга Нива партизан із оточенців зустрів двох молодих євреїв і зупинив їх, щоб забрати одяг. Але єврей сильним ударом збив його з ніг, а його товариш схопив гвинтівку і поранив партизана. Про це стало відомо німцям, які розстріляли як пораненого партизана, так і євреїв. А партизани згодом помстилися за смерть товариша, розстрілявши групу євреїв.

26 серпня 1942 року фашисти з поліцаями влаштували чергову облаву в Кортелісах, заарештували матір партизана Василя Дордюка, батьків і братів партизана Андрія Ліхван, а також двох юнаків, які втекли з концтабору на території Польщі і розстріляли, попередивши, що так буде з усіма, хто допомагатиме партизанам.

Безсилі справитись з народними месниками, окупанти зганяли вовчу злість на безневинному мирному населенні.

22 вересня 1942 р. командир третього поліцейського батальйону 15-го поліцейського полку майор Голлінг видає наказ: «23 вересня 1942 року батальйон знищує розташовані в районі на північний захід від Мокран отруєні бандитською заразою села Бірки, Заболоття і Борисівку. Рота «Нюрнберг» знищує Кортеліси.

Насвітанку 23 вересня, у середу, карателі щільним кільцем оточили село. Місцеві поліцаї, яких фашисти зібрали із навколишніх сіл, говорили людям: «На сход, на сход, ниньки буде прийматися важлива постанова».

І зганяли всіх на майдан, до церкви. Тих, хто не міг йти сам, - хворих та інвалідів, везли на підводах. Людей, які зібралися, загнати в церкву, школу, найближчі хати, вивівши з натовпу найближчих родичів поліцаїв і старости.

О 9 годині фашисти розпочали розстріл ні вчому не винних людей. Виводили невеликими групами по 8-10 чоловік і розстрілювали. Щоб заглушити крики матерів і дітей, фашисти на повну потужність включили двигуни своїх автомобілів. Розстрілювали цілими сім'ями. Так, Василь Горнік був убитий разом з трьома своїми дочками, малолітнім внуком. Катерину Ліхван – з чотирма дітьми. Шістдесятирічну Марту Сілик, яка була паралізована й не могла ходити, і восьмидесятирічну Юстину Чубійху німці на підводі відвезли до ями, уже наполовину наповненої трупами, і перевернули воза. Всього замучили, розстріляли в цей день 2875 чоловік, в тому числі 1620 дітей. Потім пограбували село: забрали зерно, одяг, худобу і підпалили всі будівлі – хати, клуні, хліви. Останньою спалили церкву. Згоріло 715 дворів, 715 обжитих гнізд стали полищем, згарищем. Разом із селом були спалені і навколишні хутори: Запоківне, Ягідково, Тепенець, Косиці, Дорошово, Хомут, Тарасово, Запіддя, Рябино, Попливці, Оксені, Сніжки, Стара Нива, Хлебово, Довгасово. І навіть саму назву Кортеліси німці викреслили із своїх карт.

Нацисти сподівалися кривавими репресіями ослабити рух опору. Але вони прорахувалися. На початку 1943 р. в кортеліських лісах активізує свою діяльність місцевий партизанський загін, який отримав назву імені Щорса. Серед них були жителі села: комісар Я.С.Карпук, сім'я Прокопчуків, В.Н.Дордюк, В.В.Ліхван, брати Саньки, Ярина Герель, Ганна Горнік та ін. У травні 1943 року щорсівці вливаються в партизанське з'єднання Олексія Федорова.

Страшна трагедія поставила українські Кортеліси в один ряд із знищеними білоруською Хатинню, чеським Лідіце, французьким Орадуром. Волинський поет Олександр Богачук озвався на трагедію Кортеліси поемою «Стогін землі»:

«Бачу, ніби у сні,
Те поліське село,
Закривавлений дим
Над лелечим крилом,
Бачу яму, як ніч,
І три тисячі пліч,
Що навіки в ту яму лягло»

Удостоєна Державної премії України імені Т.Г.Шевченка книга письменника Володимира Яворівського «Вічні Кортеліси».

18 липня 1944 р. війська 160 стрілецької Брестської Червонопрапорної дивізії звільняють місцевість Кортеліси від фашистських військ. Чоловіче населення, яке вижило у 1942 р. мобілізували і відправили на fronti Другої світової війни: Борецький М.А., Дордюк П.О., Полівода Д.А., Талашук І.Ф., Трофімук М.К., Літвін М.У. Односельчани свято бережуть пам'ять про тих, хто загинув на фронті, та помер після війни:

Горніка І.В., Гасюка М.Г., Горніка Д.Я., Дордюка П.Т., Дордюка Я.Я., Дордюка В.В., Дордюка С.Я., Дордюка В.Н., Дордюка С.Н., Кухара П.М., Кухара М.Д., Кухара М.І., Карпіка Я.К., Корнелюка Й.М., Корнелюка А.М., Сидорука Я.Н., Ліхван М.А., Ліхван В.В., Мосюка А.С., Наумка І.Я., Трофімук П.Ф., Хомика Є.І., Якушик В.І., Ярмошук С.О., Пишука П.Д. та інших. А на сільському кладовищі, на могилі колишнього комісара загону ім. Щорса Карпука Я.С., встановлено пам'ятний знак.

Післявоєнні роки виявились не менш важкими. Наші земляки зазнали і сталінських репресій. За безпідставне звинувачення одержав 25 років таборів Яків Тихонович Круш, Микола Давидович Пашук, за зберігання радіоприймача – Феодосій Миколайович Круш. За те, що не вчасно здав норму позики Титюк Терентій Никифорович.

В ті часи багато сімей визволили в Сибір на спецпоселення. З Кортеліс було вивезено 9 травня 1950 року дев'ять сімей у Хабаровський край: Дордюка Герасима Гавриловича, Домашука Панааса Онисимовича, Ковальчука Дмитра Івановича, Домашука Марка Микитовича, Корнелюка Каленика Федоровича, Пашука Романа Никифоровича, Пашука Никифора Никифоровича, Трофімука Антона Павловича, Трофімук Ганни Федорівни.

Ще одну сторінку кортеліської трагедії перегорнуто у 1959 році, коли було засуджено до страти Ратнівським народним судом колишніх поліцаїв Корнелюка Я. Х. («Окунь») і Кошелюк А. Я. («Дорош»).

На початку шістдесятих років про трагедію Кортеліс стало широко відомо. За постановою Ради Міністрів Української РСР від 10 червня 1967 року було розроблено генеральний план реконструкції Кортеліс.

10. Природа

На території села Кортеліс є два озера: Любовель і Рябино. Вони знаходяться на окраїні села.

Озеро Любовель. Колись, в давні часи це озеро належало одному заможному чоловікові. Він привіз з далеких країн і впустив в озеро сомиків, яких зараз так багато розвелось в нашому озері. Вважається, що ця риба з'явилася в нашому озері

найпершою в районі. Цей чоловік полюбляв ловити в озері сомів, відпочивати, тому й назвав його Любовель.

Озеро Любовель льодовикового походження. Про це свідчать пологі береги, незначна глибина, яка становить 2 м. Площа дзеркала цього озера без болота і заростей становить близько 98,6 га, а загальна площа по дамбі із болотом - 184 га. Найбільша довжина водойми – 5,2 км, в напрямку від дамби до села Кортеліс довжина становить 4,5 км. Прозорість води в озері – 2 - 3 м. Живиться воно підземними водами та джерелами. Зараз наше озеро виконує функцію водосховища. Воно одамбоване, і на його території знаходиться насосна станція та ряд інших гідротехнічних споруд.

За рахунок озера регулюється рівень поверхневих та підземних вод. Якщо природний рівень води зменшується, то насосами накачується в озеро вода до 3 — 4 м. В озері до 1 м глибини складає мул. Особливо мулиста частина озера біля села Годинь, до річч, цей мул високої якості і його могли б при обробці використовувати як добриво (сапропель). При внесенні цих добрив у ґрунт підвищується родючість.

Звичайно, водна рослинність змінюється від берегів озера до середини. Першими від берега виступають угруповання болотного різнотрав'я, а далі зростає очерет, осоки, рогозу. Цінним серед високотрав'я є зарослі айру. За переказами кортелісців його ще називають татарським зіллям, тому що потрапив до нас аж із Азії під час ординської навали.

Із рослинного покриву озера Любовель зустрічається також ломикамінь болотний, андромеда багатоліста, верба вузьколіста, росичка. Водні зарості мають важливе значення для збагачення фауни. Постійними мешканцями озера є риби, в основному це карась, короп, лящ. З хижих риб водяться окунь, щука, головень, а в ямах на дні озера - сом. З переказів старожилів відомо, що риби в озері в минулому було дуже і дуже багато. Її виловлювали і заготовляли, солячи у бочках. А соми із озера Любовель доставляли навіть до Варшави.

Крім риб, постійними мешканцями водойм є також різні безхребетні тварини. На мілководді крізь чисту, прозору воду навіть буває добре видно двостулкових молюсків, а також ставковиків, які повзають по водоростях. У норах та інших сховищах у берегах та на дні озера ховаються найбільші безхребетні тварини - раки. До річч, їх наявність свідчить про чистоту озера.

Із земноводних, тобто тих тварин, які живуть у воді і на суші, зустрічається озерна жаба та червоночерва кумка. Влітку на мілководді можна побачити, як гріються зграї їх личинок — пуголовків. У теплу пору року на озері живе багато птахів. Водоплавні шукають свою їжу на поверхні води та

на невеликій глибині, на яку вони можуть пірнути. Це, звичайно, чайка, мартин озерний, різні види качок - крижень, широконоска. На безлюдних берегах селяться зовні схожі на свійських, але дуже обережні дикі гуси. А також на нашій водоймі можна побачити найбільших водоплавних птахів, це красені лебеді. До десяти штук навесні прилітають на озеро ці рідкісні чудові птахи.

Серед лепехи, очерету та інших заростей гніздяться дрібні птахи. Це різні види очеретянок: велика, вівсянка очеретяна, біла і жовта плиски та багато інших. На корчах над водою можна зустріти яскравого, трохи більшого за горобця, птаха, який час від часу стрімко падає у воду, це — рибалочка. Він має дуже яскраве забарвлення. Із хижих птахів на узбережжі живуть сова болотна, рудий шуліка.

Значно рідше можна побачити в озері і навколо нього ссавців. Тут водяться бобри, ондатри, видри. Ці тварини більшість часу проводять у воді в пошуках їжі, але де-не-де при березі можна побачити їхні нори, що прямують у воду. Є й боброві хатки просто посеред води. Великі ссавці біля озера Любовель зустрічаються рідко. З Білорусі до озера приходять лосі, дикі кабани, козулі. З переказів жителів Кортеліс я дізналась, що кабани дуже обережні тварини і тому до водойми заходять вночі.

Лосі заходять в озеро, плавають, пірнають, але в основному із сторони безлюдних берегів озера або також вночі.

Взимку, коли водойма вкривається кригою, часто по озері бігають лисиці, зайці.

Рябинське озеро. На хуторі Рябино знаходиться маловідоме Рябинське озеро, площа якого становить приблизно 1 га. Як колись, так і зараз навколо озера росте дуже багато горобини. Помісцевому люди називали її рябиною. Тому так було названо хутір Рябино і Рябинське, яке там знаходиться.

На озері Рябино постійно є хвилі. Можливо, це зв'язано з підземними водами, які його постійно живлять. Міряли палкою завдовжки сім метрів, але дна так і не досягли (сама товща води становить 2-3 м, а решта-осад мулу). Площа озера з кожним роком зменшується, воно заростає і перетворюється на болото. Озеро оточує трясовина. Коли дме сильний вітер, то трясовина гоїдається, як хвилі на морі. Навесні рівень води в озері збільшується і все навкруги затоплюється водою.

Під час повені всі верби, вільхи, берези, що навколо озера стоять у воді. Неподалік від озера знаходяться осушувальні канали, але вони не вплинули ні на рівень води в озері, ні на трясовину, яка знаходиться навколо нього. Майже на 30 м від берега росте сфагновий мох, а на ньому

розкидані маленькі кущики, це — журавлина. Зустрічається також жовтець їдкий (додаток 8), плаун-баранець, меч-трава болотна, росичка. Росте багато цінних лікарських та ягідних рослин - багно болотне, ведмежі вушка, лепеха. У цьому озері водяться земноводні, особливо багато вужів, які плавають у воді, а також різні види риб: лящі, карасики, соми, лини, товстолобики. Але ця риба за зовнішнім виглядом відрізняється від риби, що живе в водах озера Любовель. У Рябинському озері вони значно темніші. Думаємо, що це пов'язано із пристосуванням до умов життя в мулистому озері.

Озеро повністю вкрите рястом, білими та жовтими ліліями. На озеро прилітають дикі качки, гуси, чорні і білі лебеді. Часто навідуються на озеро лосі. Здалеку озеро важко помітне і тим воно небезпечне. Тому кортелісці по - одинці на риболовлю не ходять.

У Кортелісах існує легенда, що дзвони з Успенського храму, який був спалений у вересні 1942 року, рятуючи від фашистів, не пропали. Жителі села разом із священником зняли їх ще влітку 1942 року, рятуючи від фашистів, які хотіли вивезти їх до Німеччини. Спочатку думали закопати дзвони в лісі, але вони були дуже великі (в село привезені були чотирма волами), а часу було обмаль. Тому кортелісці відвезли дзвони до лісу і опустили їх у Рябинське озеро, сподіваючись, що згодом зможуть повернути їх храмові. На шляху до озера дорогу переповз вуж і це насторожило людей і священнослужителя, тому що за народним повір'ям це означало, що буде щось загублено і ніколи не знайдено.

Та, на жаль, у вогні загинув не лише храм. Не залишилось жодного учасника цієї патріотичної акції. Залишився лише переказ, що десь у мулі Рябинського озера чекають дзвони свого повернення. Пошуки, організовані на початку 90-х років Корнелюком Василем Мироновичем, результатів не дали. Таємниця залишилася нерозгаданою.

Сквери і парки – це природні куточки, що залишаються в містах і селах як нагадування про незнайомі ліси. Вони, звичайно, не повністю, але все ж таки достатньою мірою зберігають нам радість спілкування з природою, дають змогу нам, не відриваючись від повсякденних справ, час від часу бувати з природою.

Важко переоцінити значення цих зелених насаджень для людини. Кожне дерево повсякчас здійснює величезну роботу: поглинає шкідливі гази, осаджує на своєму листі пил та гази, постачає атмосфері кисень, насичений легкими іонами.

В центрі села Кортеліси простягнувся чудовий парк, який разом з будівлями займає площі 7 га.

Тут зустрічаються такі дерева: дуб червоний,

клен гостролистий, ялина колюча, сосна веймутова, липа дрібнолиста, тополя пірамідальна, горобина звичайна, ясен звичайний. Із кущів зустрічаються: айва японська, барбарис звичайний, ліщина, спірея горобинолиста, роза собача.

Біля меморіального комплексу села посаджена алея «Пам'яті», яку було закладено 5 травня 1980 року. Алея була посаджена видатними людьми України, а також гостями із сусідньої Білорусі. Було посаджено 28 дерев – це дуб червоний, які уже тепер створюють красу і затишок нашого парку.

Алея «Пам'яті»

Ліва сторона алеї. Посаджена наступними особами:

Перший секретар ЦК Компартії України Щербицький В.В.

Член Політбюро ЦК Компартії України Федорчук В.В.

Перший секретар Волинського обкому Компартії України Палажченко Л.І.

Командир Чернігово-Волинського партизанського з'єднання двічі Герої Радянського Союзу Федоров А.Ф.

Командир командуючими військами Червонопрапорного Прикарпатського військового округу генерал-полковник Беліков В.А.

Перший секретар ЦКЛКСМ України Корнієнко А.І.

Член ЦК Компартії України Мусієнко П.К.

Перший секретар Житомирського обкому Компартії України Кавун В.М.

Перший секретар Брестського обкому Компартії Білорусі Соколов Е.Е.

Перший секретар Рівненського обкому Компартії України Панасенко Т.І.

Начальник цивільної оборони УРСР двічі Герої Радянського Союзу Давриненков В.Д.

Голова виконкому Волинської обласної Ради народних депутатів Свинцицький Б.М.

Голова виконкому Брестської обласної ради народних депутатів Матюшкевський.

Начальник політичного управління Червонопрапорного Прикарпатського воєнного округу генерал-майор лейтенант Шевчук М.Д.

Голова виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів Волошук М.Ю.

Голова виконкому Тернопільської обласної Ради народних депутатів Уляшков І.Н.

Голова виконкому Ровенської обласної Ради народних депутатів Трищенко П.К.

Голова виконкому Львівської обласної Ради народних депутатів Кереєв М.

Голова виконкому Івано-Франківської обласної Ради народних депутатів Бойчук В.Л.

Голова виконкому Вінницької обласної Ради народних депутатів.

Права сторона алеї. Посаджена наступними особами:

Заступник Голови Президіума Верховної Ради УРСР Шевченко В.С.

Міністр лісової і деревообробної промисловості УРСР Грунянський І.І.

Міністр торгівлі України Старунський В.Г.

Міністр охорони здоров'я України Романенко А.Ю.

Космонавт Радянського Союзу Попович П.Р.

Міністр Юстиції УРСР Зайчук В.Р.

Міністр лісового господарства УРСР Байтолой В.Д.

Міністр меліорації і водного господарства УРСР Гарасученко М.К.

На території с. Кортеліси розташований торговий центр у якому міститься продовольчий і промисловий магазин. Також на території с. Кортеліси функціонує дві приватні торговельні установи: бар-магазин «Веснянка», створена в 2002 р. Власник – Силік Петро Гнатович. Спеціалізація – продаж товарів: продовольчі, спиртні, табачні вироби, промислові товари. в даний час працює 4 продавця, S – 320 м². Другою приватною, торговою установою є «торговий павільйон», S – 23 м², власником якої являється підприємець – Якушик Михайло Петрович. Спеціалізація – продаж продовольчих товарів. Кількість продавців – 2.

Література

1. Денисюк В.Т., Денисюк І.О., Ратнівська земля. Луцьк: «Надстрир'я», 2003
2. Історія міст і сіл УРСР Волинська область. Київ, 1970
3. Теодорович М. Волинь в описанні городов, местечек, сел. – Кременець, 1903, Т. V., 360 с.

Галина МЕЛЬНИК
(с. Самари-Оріхові)

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ СЕЛА САМАРИ-ОРИХОВІ

Село Оріхово в давнину належало до одного із багатьох хуторів с. Самари, яке згадується в писемних джерелах у XVIII столітті. Місцевість, де виник хутір, вкривали вікові ліси, густі зарослі чагарників, непрохідні болота і багато ліщини. Звідси і походить назва села. У цих мальовничих місцях здавна мешкали люди. На західному березі озера Оріхівське виявлено сліди стоянок прадавніх поселень. Зокрема тут знайдені вироби із кременю, що в часі відносяться до періоду неоліту, який датується 5-2 тисячами років до нової ери.

Основним заняттям населення було землеробство. На розкорчованих землях вирощували жито, ячмінь, просо, коноплі. Було розвинуте і скотарство. Розведення худоби і її продаж давали немалі прибутки. Допоміжними джерелами існування служили ловля риби, збирання меду, полювання, сплав лісу і хліба. Люди також займалися смолокурінням, виготовленням сукна, полотна тощо.

Відомий дослідник Волині Олександр Цинкаловський у своїй книзі «Стара Волинь і Волинське Полісся» відзначає, що в кінці XIX століття хутір Оріхів належав до Леліківської волості Ковельського повіту і налічував 36 домів, в яких проживало 202 жителі (Додаток 1). В околичних пущах ще в кінці XIX століття було багато таких звірів, як ведмеді, вовки, рисі, лосі, бобри, куни, видри.

Хуторяни через часті наводнення проводили весь час на хуторах, не ходили до церкви, тому забували молитви. Церква Святої Параскеви знаходилася за 6 верст в с. Самари. Вона була збудована у 1830 році. У 1891 році в Самарах була побудована церковно-приходська школа. Але змогу вчитися мали тільки багаті селяни.

Сирий клімат сприяв таким хворобам, як колтун, лихоманка та інші. Медичну допомогу можна було дістати з Лелікова і Дивина, де були фельдшерсько-акушерські пункти. Лише в 1907р. в Ратно була відкрита земська лікарня.

Становище переважної більшості селян було важким. Піщані, болотисті ґрунти через низький рівень обробітку давали невисокі врожаї. Бідніші селяни терпіли від безземелля і малоземелля. Будучи неспроможними викупити свої наділи, батракували у багатих.

Як свідчили старожили, більшість селянських хат були курними, дим виходив через вікна і двері. Худобу теж утримували в цих хатах.

Коли почалась Перша світова війна, чимало чоловіків мобілізували до царської армії (фото

1). Багато сімей були евакуйовані на Схід. Сім'я Штика Петра Івановича перебувала на Кавказі біля Армавіра.

Звістка про Жовтневу революцію і події в Україні докотились і до Оріхово. Однак окупаційний режим перешкодив тут встановленню Радянської влади. Весною 1919р. білополяки захопили частину Західної України. І тільки в липні 1920р. на Волині було проголошено Радянську владу. Але все ж Польщі вдалось відторгнути від України її Західну частину. Така доля спіткала і Оріхово.

В адміністративному відношенні Оріхово входило до складу Леліківської гміни Кобринського повіту. Становище жителів було вкрай тяжким. Розорені і пограбовані селяни ледве животіли. Вони терпіли через малоземелля і безземелля. Багато сімей, які під час війни втратили чоловіків, не мали тяглової сили та реманенту, вручну нічого не могли вдіяти на убогих клаптиках землі. Примітивні осушувальні канали стали непридатними, а з ними і раніше освоєна болотиста земля.

Селяни були обтяжені численними податками та повинностями. За десятину орної землі, луків або городу селяни змушені були платити 6,5 злота, за вівцю чи козу - 6 злотих, за теля - 10 злотих. За несплату агенти за півціни забирали корів та іншу живність. Селяни сплачували також місцевий податок за утримання домашньої птиці, коня, навіть собаки.

В пошуках кращої долі багато селян вирушили в еміграцію за океан, зокрема:

Ніколайчук Василь Парфентійович, Орищук Максим Парфентійович, Орищук Трохим Олександрович, Шинкарук Себастьян Вікентійович. Шинкарук Оксентій Гаврилович, Шинкарук Олександр Гаврилович, Демидюк Василь Юхимович (фото 2), Шинкарук Іван Явтухович, Шинкарук Никон Олександрович, Шинкарук Макар Олександрович, Шинкарук Петро Петрович.

Не знайшовши кращого життя, частина з них повернулася в рідні домівки.

Польський уряд проводив політику ополячення українського народу. Заборонялось розмовляти українською мовою в установах, закривались українські школи. Перша школа в нашому селі була відкрита в 1935р. навчання проводилось в хаті Назарука Івана Артемовича на хуторі Засвяття, в хаті Белаша Трохима Трохимовича на хуторі Білаші та в хаті Штика Максима Васильовича на хуторі Ведмеже. Школа була 4-річна, яку відвідували діти 7-8 річного віку. Викладались такі предмети: Закон Божий, читання, письмо, лічба, співи, фізкультура. Дітей знайомили з основними подіями історії Польщі, її державними діячами. Уроки розпочинались молитвою «Отче наш». Щотижня в школу приїжджав православний священик, перевіряв молитви і роздавав кни-

жечки. Він вчив дітей хреститись трьома пальцями, а вчителі католики - п'ятьма. За непослух дітей могли покарати різками.

Вчителями польської школи були Словінська Віра Миколаївна, Копер Поля Іванівна, Коніцер Ханка. Однак навчалися не всі діти, тому більша половина селян була неписьменною. Незадовільною була охорона здоров'я. Плата за лікарську допомогу була високою. Лікар брав за прийом хворого 5 злотих, а за одну добу перебування в лікарні або виїзд до хворого на село - 8 злотих.

В тяжких умовах життя і насильства народ вів боротьбу проти польських властей. Учасниками боротьби за соціальне і національне визволення були наші односельчани: Шинкарук Оксентій Вікентійович, Шинкарук Іван Михайлович, Ок蒂斯юк Василь Онопрійович. Вони розклеювали «офішки» (листівки), вивішували прапори на 1 Травня. Осередок підпілля нараховував 23 чоловіки. Але в 1938р. польським властям вдалось виявити підпілля і арештувати. Ок蒂斯юк Василь Онопрійович відбував покарання в Столинській і Пінській тюрмах, а Шинкарук Оксентій Вікентійович - в Березі Картузькій. Його жорстоко катували (залити гас в ніздрі, обливали струменями холодної води), але він не видав товаришів.

Свої зміни у розмірене життя оріхівців приніс 1939 рік, коли на західноукраїнські землі прийшла радянська влада. Люди радо зустріли «советів», покладаючи на них надії на зміни до кращого.

І справді в 1940 році депутатом Верховної Ради УРСР було обрано нашого односельчанина Шинкарука Оксентія Вікентійовича, земляки довірили йому депутатство на керівництво сільською радою, а колгосп імені Паризької комуні очолив голова Шинкарук Іван Михайлович. Секретарем сільської ради став Шинкарук Клим Іванович (фото 3).

Та мирне життя було перерване Другою світовою війною, яка принесла з собою руйнування, смерті, вивезення на роботи до Німеччини, ворожнечу іноді між рідними людьми, які опинились по різні сторони фронтів, відстоювали ідеї різних політичних сил. В липні 1944 року село було визволене від німецько-фашистських загарбників.

Багато жителів села було мобілізовано до лав Червоної армії, не всім їм судилося повернутися в рідне село. На фронтних дорогах загинули: Шинкарук Олександр Васильович, Шинкарук Олександр Олександрович, Шинкарук Адам

б

Оксентійович, Шинкарук Михайло Якович, Оришук Адам Парфентійович, Козюпа Оксентій Кретійович, Левонюк Іван Парфентійович. Шинкарук Федір Савович, Шинкарук Іван Явтухович,

Сахарчук Олеяш Семенович, Сахарчук Петро Семенович, Баранчук Адам Іванович, Ок蒂斯юк Михайло Мойсейович, Корнелюк Сергій Михайлович, Макарук Іван Павлович.

Важкими дорогами війни пройшли наші односельчани і повернулись додому живими: Бенедисюк Володимир Дем'янович, Демидюк Іван Юхимович, Ок蒂斯юк Олександр Григорович, Сидорук Іван Володимирович, Тарасюк Володимир Микитович, Понеділок Микола Григорович, Ок蒂斯юк Михайло Остапович, Шинкарук Пилип Денисович, Цумик Адам Кузьмович, Шинкарук Олександр Срмолайович, Оніщук Кирило Олександрович, Шинкарук Оксентій Вікентійович, Шинкарук Василь Климович (додаток 2)

В липні 1944 року село було визволене від німецько-фашистських загарбників. Фронт відійшов на Захід, та мир не настав - розгорнулася громадянська війна між прихильниками радянської влади та вояками ОУН-УПА. На жаль, часто жертвами цієї боротьби ставали мирні, ні в чому не винні люди, іноді гинули цілі сім'ї: так жорстоко було вибито сім'ї секретаря сільської ради Сахарчука Семена Силовича (фото 3) і Тарасюк Ганни Антонівни.

Але життя ішло вперед, тривала відбудова народного господарства. Восени 1949 року відновив свою діяльність колгосп імені 1 Паризької комуні, головою якого став Шинкарук Михайло Іванович (додаток 3). Селяни були зобов'язані здати в колгосп воза, борону, плуга, коня чи бика, насіння.

Провідними культурами, які вирощувалися в колгоспі, були коноплі, льон, просо, гречка, овес, ячмінь. За один трудовдень колгоспники одержували 200 грам зерна. Але навіть за таких умов праці, селяни досягали певних виробничих успіхів (додаток 4).

В 1951-1953 роках в колгоспі працювала молотарка, яка топилась дровами. П'ять років у селі діяв черепичний завод, продукцію якого міняли на корови. Згодом було побудовано контору колгоспу, школу, клуб, бібліотеку, магазин, ФАП. Хати селяни стали крити хати черепицею, іноді шифером, жестю.

В 1959 році колгосп став базою третього відділку радгоспу «Ратнівський», згодом - відділком радгоспу «Річицький», ще пізніше - радгоспу «Самарівський».

Трудовники нашого села вносили значний вклад у розвиток сільського господарства: неодноразово переможцями соцзмагання ставали тваринники - Шинкарук Катерина Василівна, Тарасюк Марія Пилипівна, Шинкарук Любов Дорофіївна; робітники - Дсמידюк Герасим Олександрович, Макарук Посип Петрович, механізатор - Оніщук Василь Іванович.

В 1966 році село було повністю

електрифіковано.

В 1987 році на території села організовано радгосп «Оріхівський», директором якого було призначено Корчицького Володимира Зіновійовича. Головним напрямком господарства стало м'ясо-молочне виробництво. В радгоспі щорічно відгодовували 1000 голів ВРХ. За радгоспом було закріплено 2 929 га землі, орної - 968 га. під сіножатями - 401 га.

Врожайність зернових у 1987 році становила 30,97 ц з гектара, буряка - 292 ц, картоплі - 303 ц. Продано державі картоплі 1070 т, овочів 68 т. молока - 37 т, м'яса - 278 г.

19 лютого 1987 року на території села створена Самари-Оріхівська сільська рада, головою її обрано Ляха Степана Тимофійовича. На той час на території сільської ради проживало 1330 чол., 356 сімей, налічувалось 330 житлових будинків.

Цього ж року відкрились двері новозбудованого магазину «Товари повсякденного попиту», побудовано 18 індивідуальних житлових будинків, 4 квартири, сіносклад вартістю 75 тис. крб. У 1988 році побудовано корівник на 200 голів ВРХ з молокоблоком вартістю 200 тис.крб., зерноплощадку під навісом площею 3 200 кв. м. вартістю 100 тис. крб., а ще приміщення сільської ради, 16 індивідуальних будинків. Так протягом 1987-1989 років новосілля справили 35 сімей.

У 1989 році прокладена дорога з твердим покриттям, зроблено тротуари та освітлення вулиць. 18 вересня 1989 року відкрито автобусні маршрути «Луцьк Оріхове» та «Ковель - Оріхове».

Значно зріс матеріальний рівень життя оріхівців. Так на той час 285 сімей користувались зрідженим газом, майже кожна сім'я мала телевізор, пральну машину, добротні меблі, дехто мав і власний автомобіль.

У 8-річній школі навчалось 200 дітей, працювало 20 учителів, з них: з вищою освітою - 14, з середньою спеціальною - 5, з середньою - 1. В 1992 році школа була реорганізована узагальноосвітню середню. Директором школи на той час був Приймачук Віталій Володимирович, який, до речі, закінчив будівництво сучасного корпусу школи, який почав будуватись ще в 1980 році.

Того ж 1992 року в селі почав працювати дитячий садок під керівництвом Ляха Степана Тимофійовича. А ще було побудовано восьмиквартирний двоповерховий будинок для вчителів.

Осіною 1992 року розпочалось будівництво православного храму. Багато уваги йому приділяла голова сільської ради Шинкарук Світлана Степанівна, матеріальну, фінансову та підтримку робочою силою надавав директор радгоспу Корчицький В.З. Церковним старостою на той час був Литвин Сергій Іванович, касиром - Штик Василь Олександрович. На їхні плечі лягла організаційна робота. До будівництва долучались

всі дорослі жителі Оріхово: порадою, грошима, робочими руками, моральною підтримкою. Храм на честь Покрови Божої Матері був освячений єпископом Симеоном 13 жовтня 1997 року. Першим настоятелем храму став отець Василій (Дем'янчук), регентом церковного хору - Приймак Валентина Василівна. При церкві постійно діє недільна школа, де діти мають змогу вивчати Закон Божий, прилучатись до християнської культури, вчитись жити згідно Заповідей Божих. З 1999 року настоятелем Свято-Покровського храму є отець Миколай (Зданевич). За роки незалежності село помолоділо. Тут стало залишатися багато молодих сімей. В 2002 році в Оріхово виросла вулиця новозабудовників з числа цих сімей.

В 2003 році в Оріхово розпочалися роботи по газифікації населеного пункту, зокрема, виготовлення проектної документації. В 2004 році був заснований газовий кооператив, до нього входило 158 осіб. Головою кооперативу було обрано о. Миколу (Зданевича), а членами правління - Трофімук О.В., Тарасюк М.А., Октисюк В.М., Оніщук В.М., Октисюк В.М., Октисюк А.Л., Тарасюк О.П., Рижов В.В., Литвин О.О., Гуріч Бенедисюк В.М. Чимало зусиль по газифікації села доклав сільський голова Трофімук В.В. Кошторисна вартість газопроводу становила 720 тис. грн. 40 тис. грн. виділила обласна Рада. За сприяння народного депутата Кирильчука С. І. (БЮТ) було виділено 175 тис. грн. Всі роботи виконувала Камінь-Каширська ПМК-70. 6 квітня 2005 року було зварено останній вузол газопроводу (фото 4). 7 травня 2005 року відбулося урочисте запалення голубого факела.

На даний час газифіковано 311 індивідуальних будинки, школа, ФАП, відділення зв'язку, магазин, приміщення сільської Ради.

Станом на 1 січня 2012 року на території сільської Ради налічується 422 номери господарств, кількість населення становить 1092 особи, з них працездатних-416, мають роботу 116. Селяни мають у власному користуванні 76 тракторів, 5 комбайнів, 1 вантажну машину, 28 косарок.

В селі функціонує НВК «ЗОШ I-III ст. дитсадок», в якому навчається 194 учні та 57 вихованців. Вихователі дитячого садка працюють в молодшій та двох різновікових групах. Матеріальна база комплексу задовільна. Проводяться належні ремонтні роботи. В 2011 році було зведено новий добротний паркан школи, замінено частину покрівлі та вікна.

Село постійно омолоджується. Зареєстровано 30 забудовників. Покращується благоустрій та добробут оріхівців. Газифіковано 300 будинків. В село відкрито шість автобусних маршрути.

Туристсько-краєзнавчі об'єкти села
Озера Оріхівське, Оріховець, Засвятське.

Озеро Оріхівське в народі називають місцевою пам'яткою природи, гідністю села Оріхово. Піщані береги вкриті мальовничими сосновими лісами, які то піднімаються на невисокі горби, то опускаються вниз до самого озера. Узбережжя вкриті: осокою гострою, очеретом, мохом сфагнумом, росичкою, пухівкою, рогозом вузьколистим, лепехою тощо.

Навколо озера є багато привабливих місць для відпочинку, екскурсій, туристичних походів. На березі озера планується будівництво пансіонату.

До заповідних урочищ зоологічного призначення належать поселення лебедів на озерах Оріховому, Засвятському, Оріхівці.

Старожил Оксиско Оксентій Микитович (хутір Березники) розповів про те, як охоронялися водні багатства озер. А розповів йому про це ще його дід: «Спочатку володіла озерами громада. Дід Нестор збирав податки за користування дарами озера. Ніхто не мав права наносити збитки озерам.

Люди з певних причин відмовили сплачувати податки, тоді приїхала пані Боровська з Ратно і купила за 8 гарців горілки у особисту власність ці озера на 90 років.

Після смерті її чоловіка, син став спадкоємцем

цих озер. Пізніше ці озера були куплені групою заможних євреїв, вони дозволяли рибалкам виловлювати рибу і сплачувати за це гроші, або розраховувались частиною виловленої риби. Польський пан Ключинський викупив озера і забороняв сплачувати ліс по них з Бору (хутір Підлісне). Мотивуючи цю відмову тим, що це шкодить тваринному світу. Відмовляв навіть тим, хто пропонував 500 злотих. Тоді люди поїхали в Пінськ до начальника, він дав письмовий дозвіл, який дозволяв сплачувати ліс без сплати грошей. Озеро знову стало власністю громади, яка слідувала за кількістю виловленої риби і сплатою за користування озером», Загальнодоступним озеро стало в період відокремлення нашої території від Польщі.

Площа Оріхівського озера - 514,4 га, ширина - 2км, довжина - 4км, максимальна глибина - 3,8м, середня глибина - 1,1м.

Література

1. Матеріали обласного архіву;
2. Статистичні дані сільської ради та СВК «Україна»; Спогади старожилів;
3. Фотодокументи. В.Т.Денисюк, І.О.Денисюк. Ратнівська земля. Луцьк, Надстир'я, - 2003.

Додаток 1

КОВЕЛЬСЬКИЙ УЎЗДЪ.

85

№ по порядку.	Назва населенныхъ мѣстъ.	Волость.	Число дворовъ.			Число жителей обоего пола.			Участки.		Раст. въ саж.	Почтовый адресъ.
			Станъ.	Миръ.	Миръ.	Миръ.	Миръ.	Миръ.	Миръ.			
296	Михаловка . . .	д. фольв.	Сѣдлицкая	1	1	6	1	3	2	25	1	Буцинь.
297	Михалити . . .	д.	В.Глушская	10	2	78	2	4	2	84	12	К.-Коширскъ.
298	Мильновское . . .	х.	Горническая	4	3	23	2	4	2	80	26	м. Ратно.
299	Мокрое . . .	х.	Леликовская	2	3	6	2	4	2	75	15	Тоже.
300	Мокрая-Нивки . . .	ур.	Несухонжская	2	1	20	1	1	1	2	18	г. Ковель.
301	Мостыше . . .	д.	Хотешовская	65	3	427	2	4	2	56	5	м. Ратно.
302	Мощное . . .	с.	Ст.-Кошарск.	94	1	661	1	1	1	6	6	г. Ковель.
303	Мыслина . . .	д.	Несухонжская	22	1	258	1	1	1	10	12	Тоже.
Н.												
304	Набруска . . .	д.	Боровенская	96	2	550	2	3	2	59	14	К.-Коширскъ.
305	Навалки . . .	ур.	Великая	4	4	42	1	2	1	41	4	м. Мельница.
306	Наръвокъ . . .	ур.	Тоже	1	4	5	1	2	1	38	5	Тоже.
307	Невиръ . . .	с.	В.-Глушская	36	2	279	2	4	2	80	7	К.-Коширскъ.
308	Невиръ . . .	к.	Тоже	24	2	202	2	4	2	78	9	Тоже.
309	Несухонжскі . . .	к.	Несухонжская	164	1	1174	1	3	1	118	1	г. Ковель.
310	Нецы . . .	д.	Датынская	115	3	648	2	3	2	29	7	Буцинь.
311	Новини . . .	ур.	Великая	2	4	13	1	2	1	27	6	м. Мельница
312	Нов.-Кошары . . .	с.	С.-Кошарская	78	1	452	1	1	1	11	2	г. Ковель.
313	Нов.-Моссоръ . . .	д.	Голобская.	50	4	312	1	2	1	30	7	м. Мельница
314	Нов.-Моссоръ . . .	к.	Тоже	42	4	166	1	2	1	30	6	Тоже.
315	Новал-Домброва . . .	к.	Тоже	26	4	146	1	2	1	30	10	Тоже.
316	Нужель . . .	с.	Тоже	68	4	492	1	2	1	25	4	Тоже.
317	Нуйно . . .	с.	Соснчанская	313	2	1861	2	3	2	38	10	К.-Коширскъ.
О.												
318	Обенижи . . .	с.	Турійская.	74	4	490	1	2	1	27	9	м. Турійскъ.
319	Облиски . . .	д.	К.-Коширская	9	2	81	2	4	2	52	6	К.-Коширскъ.
320	Облани . . .	с.	Несухонжская	252	1	1682	1	3	1	13	8	г. Ковель.
321	Окачово . . .	х.	Хотешовская	12	3	79	2	4	2	85	24	м. Ратно.
322	Окунинь . . .	с.	Машовская	62	1	409	1	3	2	26	3	м. Машовъ.
323	Ольбле-Русское . . .	с.	К.-Коширская	194	2	1037	2	4	2	51	5	К.-Коширскъ.
324	Ольбле-Лакское . . .	с.	Тоже	115	2	602	2	4	2	51	5	Тоже.
325	Ольшаниа . . .	д.	С.-Кошарская	49	1	214	1	1	1	18	8	г. Ковель.
326	Снаковъ . . .	х.	Машовская	2	1	13	1	3	2	25	2	м. Машовъ.
327	Орѣхово . . .	х.	Леликовская	36	3	150	2	4	2	70	10	м. Ратно.
328	Осса . . .	с.	Турійская	23	4	157	1	2	1	32	18	м. Турійскъ.
329	Оссовскія-Буди . . .	д.	Тоже	39	4	309	1	2	1	34	20	Тоже.
330	Островокъ . . .	д.	Хотешовская	23	3	178	2	4	2	61	5	м. Ратно.
331	Очеретинка . . .	х.	Повурская	1	4	9	1	2	1	43	13	м. Мельница

Фото 1

Солдат царської армії Демидюк Юхим

Фото 3

Фото 2

Житель Аргентини Демидюк Василь Юхимович з дружиною

Додаток 2

Шинкарук Василь Климович – ветеран Великої Вітчизняної війни,
дільничний інспектор РВВС

Фото 4

Шинкарук Семен Силівич – секретар сільської Ради. Після війни.

Додаток 3

Самарівська сільська рада депутатів трудящих
 28-го квітня 1951 року
 Голова Самарівської сільської ради депутатів трудящих Шинкарук І. В.
 Секретар Самарівської сільської ради депутатів трудящих Шинкарук С. С.
 Третьою сесією депутатів трудящих Самарівської сільської ради
 було прийнято рішення про проведення загальної
 сесії сільської ради 15 травня
 Третьою сесією депутатів трудящих Самарівської сільської ради
 було прийнято рішення про проведення загальної сесії сільської ради
 15 травня 1951 року.
 Голова сесії Шинкарук І. В.
 Секретар сесії Шинкарук С. С.
 1. Сесія була проведена в селі Самарівці 15 травня 1951 року в приміщенні сільської ради. На сесії були присутні всі члени сільської ради та делегати від колгоспів. На сесії було прийнято рішення про проведення загальної сесії сільської ради 15 травня 1951 року. На сесії було прийнято рішення про проведення загальної сесії сільської ради 15 травня 1951 року. На сесії було прийнято рішення про проведення загальної сесії сільської ради 15 травня 1951 року.

Фото 4

Урочисте відкриття гозопроводу 7 травня 2005 року

Виступ голови колгоспу ім. «Паризької Комуні» на сесії Самарівської ради 1950 року.

Додаток 4

КОПАЮТЬ КАРТОПЛЮ
 Борючись за успішне проведення всіх сільськогосподарських робіт в колгоспі, хлібороби сільськогосподарської артілі ім. Паризької комуні с. Самарівки швидко і активно проводять збирання картоплі.
 Станови на стахановську захоту мису, першості в соціалістичному змаганні добилась бригада № 2, де бригадиром т. Шинкарук І. В. Впроваджуючи індивідуальну і дрібногрупову відрядність праці на колгоспній картоплі, бригада № 2 щоденно виконує досвідчий графік.
 Сумлінно працюють на збиранні картоплі колгоспники Онисюк Параска, Шинкарук Ольга і інші, які виконують денні виробничі норми на 150-170 процентів.
 Проте не всі колгоспники приймають активну участь на збиранні картоплі. Колгоспники Шинкарук Параска та Шинкарук Микола і інші займаються своїми особистими справами, більшість часу відсаджуються додому.
 Правління колгоспу слід залучити до активної роботи в колгоспі всіх працездатних, мобілізувати всі сили і заходи на успішне завершення сільськогосподарського року.

Успішне проведення сільськогосподарських робіт у колгоспі ім. «Паризької Комуні»

Микола МИХАЛЕВИЧ
(с. Кортеліси)

З ІСТОРІЇ СЕЛА КОРТЕЛІСИ

Знайдені на території Кортеліс залишки жител і кам'яні знаряддя праці – рубила, сокири, скребки – свідчать про те, що тут жили люди з найдавніших часів. Перша писемна згадка про село належить до 1500 року. В “Описах Ратенського староства 1500 – 1512 рр.” детально розповідається про населення Кортеліс.

У селі на той час налічувалося 25 дворич, і по кількості жителів воно було одним з найбільших на Ратнівщині. У кожному дворичі жило по кілька сімей, переважно близьких родичів. На користь держави сплачували податки грошима у сумі 32 копи 14 грошів і у формі натуральної данини медом та бобровим хутром. Кортеліси в цей час, як і вся Ратнівщина, перебували у складі Холмської землі Польського королівства. Серед тутешніх жителів згадується Гаврило Литвинович, Кучко Іванич, Гриць Бидко, Зерич Лисович, Андрей Наумович, Леніч Коваль та інші. За оцінкою найвидатнішого українського історика Михайла Грушевського наш край у той час був глухим Поліссям. Тут зберігались архаїчні форми суспільних відносин. Від суспільних і адміністративних відносин Ратенського староства на початку ХУІ ст. віє глибокою давниною, багато в чому вони переносять нас аж у часи формування Руської держави. Як у Х ст. мед, куніці й білки служили предметом податків. Від дворича в ХУІ ст. давали ще по білці – зовсім як в Х ст. Мед ще грав важливу роль, як колись в Х ст., давався він під різними титулами: давали мед липовий, потім мед осінній або мед данний. Мед також використовували як еквівалент різних спеціальних оплат та податків [5, с. 5–40].

У люстрації 1565 р. в селі записано тільки 20 дворич та ще 2 порожніх. Сплачували вони, як і всі навколишні села, з дворича від двох до п'яти тодішніх мірок меду, по 10 “ручок” льону, по три півні, сир, масло, по дві колоди вівса, сіна по десять возів і т.д. Щороку до Ратенського замку здавали по яловиці й кабанові. За вільне ловіння риби платили по грошу. В селі також були корчма і млин, оренда якого в рік приносила прибуток в десять золотих [1, с. 320].

Наприкінці дев'ятнадцятого століття в Кортелісах побував М.І. Теодорович, який у книзі «Волинь в описании городов, местечек и сел» пише, що село розміщене в місцевості низькій і розкидане хуторами серед кущів. Далі Теодорович розповідає, що за існуючим переказом село це і навколишня місцевість, як низька і покрита непрохідними лісами і болотами, служили місцем заслання злочинців звідки вони вже не могли ви-

братися.

Першим із таких злочинців-поселенців був Корт, поселений тут у лісі. Від нього та інших поселенців виникло населення, яке утворило невелике сільце, а потім велике с. Кортеліси і тепер ще жителі цього села, зауважує М.І. Теодорович, подібно сусідньому с. Тур, відрізняються незвичайно розгульним, диким, грубим і похмурым характером, природно успадкованим від порочних своїх предків [4, с. 336]. З такої характеристики можна зробити висновок, що гордий і волелюбний дух поліщуків викликав неабияке незадоволення представників влади.

Життя кортелісців завжди було нелегким, бо земля тут неродюча. Навкруги – непрохідні болота та дрімучі ліси. В 1795 р. село у складі Західної Волині відійшло до Російської держави і стало власністю казни. Разом із селами Самари, Гірники, Прохід, Щедрогорще та іншими входило до складу Підзамкового фільварку з центром в Ратне, який у 1834 р. був відданий у 12-річну оренду поміщиці Янишевській з виплатою в казну 4500 карбованців сріблом в рік. Становище селян різко погіршується, бо управитель маєтку Пінінський грубо ставиться до них, встановлює різні незаконні, додаткові роботи та побори. Селян, які почали писати скарги на нового управителя, ковельські повітові власті суворо покарали.

Населення Кортеліс поступово зростає. У 1849 р. тут вже налічувалось 157 дворів та 1267 жителів. Ще в 1786 р. в селі було збудовано церкву на честь Успіння Божої Матері, а 1876 р. вона була оновлена і розширена [2, с. 53]. У березні 1887 р. почала діяти і однокласна церковно-парафіяльна школа.

В адміністративному відношенні село входило в Гірниківську волость Ковельського повіту. В кінці ХІХ ст. поблизу села створено лісопильню, або, як її називали, тартак.

Великих злигоднів зазнали Кортеліси під час Першої світової війни. Багато чоловіків були мобілізовані в царську армію. Влітку 1915 р. біля села відбувся бій між російськими козаками і німецькими кавалеристами. Один з німецьких розвідників був важко поранений і його залишили в будинку на околиці Млинового. Він був вбитий місцевим жителем, за що його німці судили і розстріляли. Німецька окупація тривала до кінця 1918 р. Вперше на територію Ратнівщини радянська влада прийшла на початку серпня 1920 р., коли Червона армія, розбивши польське військо, швидко просувалася на Захід. Але поразка під Варшавою різко змінила співвідношення сил і вже 13 вересня 1920 р. польська армія знову захопила Ковель. Таким чином Ратнівщина, як і вся Волинь опиняється під владою Польщі.

Польський уряд нічого не робив для економічного розвитку Західної України і тому

розорені війною селянські господарства ледве животіли. За свідченням старожилів села найбільшою бідою була нестача придатних для обробітку земель. Але й ті землі, що розорювалися, врожай давали поганий. І хоча кожний господар намагався якнайбільше засіяти жита, ячменю, гречки, проса, свого хліба вистачало, як правило, лише на кілька місяців, тому бідніші селяни часто наймалися на роботу до багатших або вирушали в інші міста і села, щоб знайти хоч якийсь заробіток. Якщо в сім'ї вже зовсім не було що їсти, то жінка і діти брали полотняні торби і йшли просити милостиню. Кожен селянин обов'язково засівав хоч невеличку кількість льону на прядиво і на олію. Господарства поліщуків дуже потерпали від черезполосиці їх ґрунтових наділів. Часто наділ у 5 гектарів був розкиданий у 30-40 місцях, що знаходилися у п'яти-шести кілометрах від садиби. Комасація, в ході якої польська влада проводила оцінку земель та виділення їх великими масивами із виселенням селян на хутори, в Кортелісах ще не була проведена. Головним засобом утримання селян була худоба, якої кожен господар старався мати якнайбільше. Догляд за худобою потребував багато щоденної праці. Особливо важкою працею для поліщуків була косовиця трави. Тоді їм доводилось тижнями бовтатись по коліна у воді, щоб зібрати свій покіс. Тому основним взуттям селян були ликові постолі. По пісках теж легше ходилося в постолах. Однак в кожному господарстві «про вихід» мусили бути пара чи дві чобіт.

Хати в селян були курними, тобто без димарів. Дим від вогнища розходився по всій хаті і виходив на вулицю через вікна і двері. Не було також і підлоги, а покрівлю робили із соломи. Маленькі вікна затягували бичачими міхурами. Спали поліщуки на печі і на лавках. В холодні зими до хати забирали телят, ягнят та іншу живність. За своєю бідністю та відсталістю навіть для того часу Кортеліси були селом унікальним. Його віддаленість від міст і навіть сусідніх сіл спричинили те, що тут збереглося дуже багато характерних рис життя у стародавні часи.

За описом Михайла Тучемського, який побував у нашому краї в серпні 1937 р., ще в кінці 1930-х років в Кортелісах не було жодної молотілки або віялки. Молотили лише ціпами, а віяли лопатами. Від села до найближчої млина було 25 верст, а тому зерно тут розтирало на борошно ручними жорнами, просо товкли, а олію били в маленьких ступах. Жорна мало кожне господарство. Полотно й сукно ткали у себе вдома на кроснах - саморобних верстатах. На кроснах вироблялось не тільки товсте сукно на свити, але і тонке на спідниці і запаски. Роботяща поліщучка намагалася одягнути всю свою родину від сорочки до верхньої вовняної свити своїм власним одя-

гом. І був цей саморобний одяг дуже гарний [3, с. 12-13].

Поліщуки тяжко працювали. Вставляли удосвіта, по других півнях. Господиня бралася до печі, а інші жінки й дівчата при світлі каганця починали прясти на веретені чи коловоротом нитки, або вишивали рушники, сорочки, спіднички. Чоловіки й парубки тим часом годували худобу, плели сіті на рибу, неводи, ятері, плели кошики, займалися бондарською роботою та інше. Дуже велике значення у той час мали родинні зв'язки. Ось як про це пише М. Тучемський у книзі «По глухих закутках Волинського Полісся»: «В родинному побуті кортеліських селян ще й досі можна, на рідкість, спостерігати життя численних родин - 20-25 чоловік - «засобом», як це воделося а давню давнину. В других селах цього вже не залишилося. В таких «засобах» разом живуть з батьками без поділу дорослі й жонаті сини, дочки, внуки й правнуки, дядьки й тітки одною родиною. Таке життя «засобом» тішиться тут великою повагою, а тому й тримаються, поки можна. Тільки тоді буває поділ «засобу», коли зріст людини перевищить можливість годувати усіх з одної печі, чи коли поміж жінок заведеться така незгода, що не можна вже витримати. У такій численній родині старенький батько чи дідусь має повну владу і ніхто не сміє йому перечити, чи його ображати. Він розпоряджається цілим маєтком, визначає кожному роботу і дбає про забезпечення усім, що кому потрібно. В такій саме силі відає домашнім господарством мати, чи найстарша жінка, енергійна, яка до того являється ще дорадницею й домашнім лікарем усієї сім'ї. Власність у такому «засобі» є не особистою, а родовою, а тому тут не може бути продажу землі - дідівщини, вона повинна передаватися в цілому складі наступному поколінню. Особа, що виходить із роду, тим самим тратить усі права до цього маєтку, а отримує сплату. А коли донька виходить заміж, то дістає посаг, що складається з худоби й одяжі. «Засіб» завжди живе більше в достатку, ніж малі родини в роздробіцію» [3, с. 73].

Особливо велике значення в житті селян мала релігія. Кожне свято, кожна значніша родинна подія мала свої обряди і церковно-народні звичаї, і поліщук від них не відступав, бо вони прикрашали його життя та надавали йому гідності в громаді. У церквах на Поліссі ще зберігався такий порядок: чоловіки тут стояли праворуч, а жінки ліворуч. До Євангелії спочатку підходили чоловіки, а потім жінки. Кортеліси були винятковою парафією на всю Волинь, як по особливостях укладу життя, так і по кількості парафіян. Парафіян в Кортелісах нараховувалося більше шести тисяч. Крім основного села, в якому проживало близько трьох тисяч жителів, тут ще було 70-80 хуторів, порозкиданих по лісах та бо-

лотах. До цих хуторів належали і нинішні села Млинівської та Височненської сільських рад. На всю цю величезну парафію була лише одна церква в селі Кортеліси, на честь Успіння Божої матері. Церква була дерев'яна, досить гарна і простора. На цвинтарі коло церкви росло сім столітніх дубів. Нині на тому місці є лише залишки обгорілого дуба, який став символом Кортеліської трагедії.

У центрі села, за церквою, розташовувалася велика семирічна школа. За свідченням жителя с. Кортеліси Корнелюка Мирона Миколайовича 1927 р. н. у кожному класі налічувалося більше 30 учнів і навчання проводилося у дві зміни. Навчання велося головним чином польською мовою і лише всередині 30-х років з'явилися перші вчителі-українці, які проводили уроки українською. Директором школи був Чеслав Молік, який за невиконання домашніх завдань і порушення дисципліни жорстоко бив учнів. Навчання було безплатним і обов'язковим для тих дітей, які жили ближче трьох кілометрів від школи. Але за невелику подяку директору дітей можна було звільнити від навчання. Тому через злидні більшість селянських дітей до школи не ходила. Українські, польські і єврейські діти вчилися всі разом. Відмінність полягала лише в тому, що маленькі євреї в суботу до школи не ходили. Але в неділю вони навчалися в окремій єврейській школі, на якій була намальована зірка Давида.

Всього в селі жило більше тридцять єврейських сімей, які займалися переважно торгівлею і ремеслами. У Кортелісах було три єврейських крамнички, в яких селяни купували переважно сіль, гас, сірники, кепки і чоботи та горілку. Власником ще однієї крамнички був українець Михайло Горнік, який продав землю і зайнявся торгівлею. Хоча конкурувати з єврейськими торговцями було складно, тому що вони були дуже згуртовані і допомагали один одному. Це давало їм можливість за безцінь скуповувати селянську продукцію - яйця, масло, худобу та інше і вигідно її перепродувати. Худобу вони гнали своїм ходом аж у Варшаву, де була вища ціна. Мій дід розповідав, що коли його батько відмовився продати євреєві дешево великого вгодованого бика, то потім кілька років водився з цим биком по всіх базарах від Ковеля до Леліково і ніхто його не купував. А потім цього бика повів на базар дід і вторгував аж 600 злотих, за які купив нову дерев'яну хату.

В ті часи горілка коштувала дорого, а про те, як цей виріб можна виготовляти в домашніх умовах, тоді ще в Кортелісах ніхто не знав та й штрафи за це були дуже великі, так само, як і за вирощування тютюну. Коли поліщук купував на одруження доньки чи сина десять пляшок спиртного, то це вже вважалося багате весілля. Господар особисто

розливав горілку гостям у маленькі чарочки, і хоч були ці весілля гучні та веселі, але п'яних там ніколи не водилося. За музику на весіллі були, як правило, лише скрипка та бубон. Весілля завжди починалось у неділю вранці і тривало цілий тиждень. Весільний обряд був дуже гарний і на кожен день передбачались різні дійства та пісні. Поліщуки вміли та любили співати та веселитись. Як згадує жителька с. Кортеліси Корнелюк Марія Овсіївна 1928 р. н., навіть коли селяни копали картоплю то збирали толоку і запрошували музик. А після закінчення роботи влаштовували танці.

В той час майже всі державні посади займали поляки. Це стосувалося поліцейських, лісників, працівників пошти, вчителів та інших. В Кортелісах знаходився жандармський постерунок у складі коменданта та п'яти поліцейських, які були озброєні карабінами, пістолетами та шаблями. Жандарми суворо карали простих поліщуків за найменші провини, але поблажливо ставились до злодіїв, які ділилися з ними краденим. За збирання ягід у лісі потрібно було платити. Якщо лісники затримували когось без квитка, то били посуд і накладали штраф. Штрафували також і за користування гребінками, які пошкоджують ягідник. У випадку несплати штрафу або земельного податку забирали все з хати.

За свідченням жителя с. Кортеліси Титюка Терентія Никифоровича 1914 р. н. на службу в польську армію призивали у віці 21 року, і тривала вона півтора року. Офіцери майже всі були поляки, а солдати - різних національностей. В польській армії в неділю ходили до церкви, а в суботу євреїв водили до синагоги. Дисципліна і муштра були надзвичайно суворі. Після нападу Німеччини на Польщу у вересні 1939 р. Титюк Т. Н. був мобілізований і воював під Варшавою. Два тижні відбивали німецькі атаки, а потім потрапили в оточення. Польське командування відпустило солдатів додому. Свою зброю пізніше віддав бійцям Червоної армії. Хто в польській армії не служив, то платив 50 злотих або відробляв 12 днів шарварку.

Переважна більшість поліщуків була незадоволена польською владою. І тому закономірно, що в 1935 р. в Кортелісах виникає осередок КПЗУ, який очолив Артем Прокопчук. До осередку входили кілька його братів, а також Сидорук Яків, Карпук Яків, Корнелюк Фадей та ще кілька підпільників. Комуністи вели активну агітацію проти польської влади, за що частина з них наприкінці 1936 р. була заарештована і кинута до в'язниці.

Після початку наступу Червоної армії колишні члени КПЗУ створили загін у вересні 1939 р., який налічував майже 40 чоловік і мав на озброєнні три гвинтівки і два револьвери. Спочатку роззброїли

місцевий загін жандармів, а потім вийшли на шлях Ратне-Брест і почали забирати зброю в польських вояків. Через два дні на складі загону знаходилося понад п'ятсот гвинтівок, десятки кулеметів, багато різної амуніції [6, с. 3]. Пізніше кортеліські комуністи брали активну участь у встановленні радянської влади та організації партизанського руху під час війни.

Червону армію зустрічали 27 вересня по дорозі на Височне. А ще через день з тюрми повернулися односельчани і відразу створили сільську раду. Її головою обрали спочатку Сидорука Якова, а потім Фадея Корнелюка. У селі було відкрито хату-читальню, фельдшерсько-акушерський пункт, семирічну польську школу перетворено на восьмирічну українську. Церковну землю поділили між селянами-бідняками. За свідченням жителя с. Круша Якова Тихоновича 1921 р. н. за Польщі платили лише земельний податок, а за радянської влади крім податків, на селян було накладено поставки продуктів, які для заможних господарів були досить великими.

Хоча село було дуже бідне у червні 1941 р. сорок кортеліських сімей були записані на виселення в Сибір, як куркулі. Їх мали вивезти 22 червня, але перешкодила війна. Кортеліси вступили в новий етап свого життя - героїчний і трагічний.

Курна хата в с. Кортеліси, фото 1937 р.

Курна хата в с. Кортеліси, фото 1937 р.

Література

1. Денисюк В.Т. Ратнівська земля: історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк, І. О. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2003, - 452 с.
2. Державний архів Волинської області, ф. р. 35 Ведомость на дерев'янную церковь Успенскую, оп. 5, спр. 136.
3. Тучемський М. По глухих закупках Волинського Полісся. - Кременець, 1936. – 162 с.
4. Теодорович М. Волинь в описании городов, местечек и сел. – Кременець, 1903. – Т.5 – 580 с.
5. Описи Ратенського староства 1500-1512 рр. // “Записки Наукового Товариства ім.Т.Шевченка” - 1898. - № 6.
6. Пущик Л. Незламні бійці // “Червоний прапор” 1969. – 13,15,18 лютого.

Церква в с. Кортеліси, фото 1937 р.

Тетяна НАЗРУК, Василь АВДІЮК,
Вікторія АВДІЮК, Галина ЛАХТЮК,
Павло ЯНЦЕВИЧ, Леся АНДРІЮК,
Світлана ДЕЙНЕКА
(с. Видраниця)

СЕЛО ВИДРАНИЦЯ: МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕЛА ВИДРАНИЦЯ

Видраниця – центр сільської ради, в адміністративному підпорядкуванні, крім неї, перебувають села Заіванове, Задоліна. Площа земель сільської ради 4712 га.

Розташована Видраниця за 6 км від районного центру смт. Ратне, за 125 км - від обласного центру м. Луцьк. Через населений пункт проходить автомобільна дорога Кишенів-Ковель-Брест. До найближчої залізничної станції смт. Заболоття 30 км.

У 1981 році в селі була прокладена дорога з твердим покриттям, 1992 – заасфальтовано 6 км дороги до села Задоліна і до урочища Кориневе. В 2008 році було заасфальтовано ще 2 км цієї дороги в центрі села. Через територію сільської ради проходить газопровід Дашава-Мінськ. Це дозволило розпочати газифікацію села у 1985 році. На даний час практично завершено газифікацію села.

Перша писемна згадка про село Видраниця відноситься до 1622р. [1, с.228]. Історія походження назви села трояка. Є докази, що назва походить від того, що на території сучасної Видраниці було багато видр [2, с.359]. Село розкинулося по піщовому згір'ю, кругом оточеному болотами. Колись на цьому пагорбку зеленів буйний сосновий ліс, а у нетрях його не раз переховувалися від татарських нападників мешканці довколишніх сіл, тепер тут білють лише сірі піски. Саме в ту пору у прибічних до соснового лісу багнищах, сітниках та очеретах водилося багато цінного звірка видри, що славився своїм пухнастим хутром. Цей коштовний звірок і принадив сюди чимало мисливців, які збагачувалися від продажу його хутра. Однак хижацький спосіб полювання та постійна метушня зробили те, що звірок цей поступово зник, а мисливці тим часом створили оселю, що залишила за собою характерну назву – Видраниця.

Інша легенда про походження назви пов'язана з його заселенням. Було три брати: один жив у селі Здомишель, другий - у селі Глухи, а третій оселився у Видраниці. «Видерлася» людина з іншої місцевості і оселилась на місці теперішнього села. Від слова «видерлася» і походить назва.

А можлива третя теорія походження села - від слова «видер», яке раніше означало «розчищену ділянку від лісу, яку селяни освоїли під ріллю» [3, с.3].

Перші люди почали селитися в Шарківському кутку, де тепер знаходиться старе кладовище. За переказами, у 1708 році через село проходили шведські війська, які залишили після себе могили на хуторі Пчели.

У 1905 році у селі вже налічувалось 264 двори, проживало 1710 осіб.

Проведення століпінської аграрної реформи (1906-1912рр.) змінило долі багатьох односельчан. У 1911 році, з надією отримати земельні наділи, з Видраниці вирушає 16 сімей до Сибіру. Це сім'ї Котюхів, Долінчуків, Томашуків, Лавренюків та інших. Навесні 1912 року переселенці прибули на нове місце і заснували поселення Ольховка, що за 40 км від Тюмені.

У період з 1915-1919рр. через село проходила залізниця («узкоколейка»), яка тягнулась від станції Кримно до Стохода. Нині від неї лишились лише піщані вали в урочищах Підіваново і Кориньово.

З 1920 по 1939 рік територія села була під владою панської Польщі. За цей час пройшла комісація (розпаювання), земля була роздана селянам, викопані перші меліоративні канали (Джерський і МК-2), побудована дерев'яна школа. В кінці 20-их на початку 30-их рр. XX ст. близько 20 сімей виїхало в США, Канаду, Аргентину, Парагвай на заробітки. Частина з них повернулася, а частина залишилась на постійне місце проживання. В історії села є сторінка, пов'язана з політичною демонстрацією 1936 року проти окупації й у зв'язку із вбивством місцевого жителя І.П.Назарука [1, с.228].

У 1939 році в селі встановлена радянська влада.

Важкі випробування жителям села принесла Велика Вітчизняна війна. Наприкінці лютого 1944 року через урочище Римач проходила лінія фронту. Складеними в 1944 році актами про заповідяні фашистами збитки зафіксовано, що за цей час знищено та спалено 94 хати та 184 господарські будівлі [1, с.228]. 12 березня 1944 року село визволено від фашистів. Після цього на фронт було мобілізовано 126 односельчан. За роки воєнних лихоліть загинуло 72 вихідці з села, в тому числі 24 пропало безвісти.

Пам'ятні важкі роки війни видраницьким ветеранам. За мужність і героїзм в боротьбі з ворогом деякі з них отримали урядові нагороди: Павлючик Федір Степанович – орден Слави III ступеня, Хомич Іван Матвійович – орден Червоної Зірки, Долік Микола Михайлович – ордени Слави II, III ступеня та орден Вітчизняної війни II ступеня.

Є у нашому селі ще категорія людей, долю яких змінила ця війна. Це - остарбайтери. Як із

інших куточків нашої країни, з Видраниці теж вивезли на роботи до Німеччини чимало молоді. Називаємо їх поіменно: Головня Федір Миколайович, Дейнека Анастасія Пантеліївна, Лавренюк Мотрона Андріанівна, Матвіюк Федір Тимофійович, Марчук Варвара Никифорівна, Михальчук Федір Сергійович, Назарук Марко Прокопович, Павлючик Палагія Федорівна, Півень Степан Андрійович, Кобець Федір Степанович, Дейнека Кузьма Васильович.

Матвіюк Федір Тимофійович, 18.02.1927 р.н., вчитель-пенсіонер, нині покійний, згадував: «Мені було 15 років, хоча неповнолітніх не мали права відправляти. У Магдебурзі нас 40 чоловік направили у м. Амердорф, на хімічний завод Гольд-Шмітта. Основна продукція заводу газ – хлор. Умови праці були важкі, а годували баландою два рази на день. Тільки два рази в тиждень давали крупу і горох, півтори хлібини на 7 днів. Працювали в три зміни. Німці-наглядачі відносилися до нас непогано, давали бутерброди зі свого пайка (хліб з маргарином, ковбасою і м'ясом).

Ще одна героїчна сторінка нашого села – участь юнаків в бойових діях в Афганістані. Інтернаціональний обов'язок виконували: Авдіюк Анатолій Васильович, Аврамук Віктор Федорович, Ганіч Павло Кузьмович, Долінчук Іван Адамович (помер), Долінчук Володимир Іванович (помер), Долінчук Петро Іванович (помер), Заліпа Микола Васильович (загинув в Афганістані), Лахтюк Василь Микитович, Серета Василь Миколайович.

Зі слів Авдіюка Анатолія Васильовича, 20.08.1967р.н., жителя с. Видраниця, колишнього воїна – афганця: «Ступивши на афганську землю, ми були вражені і здивовані побаченим: пустеля, кругом гори, крім верблюжої колючки – ніяких рослин, тільки скрізь військові зі зброєю, літаки, вертольоти. Ми колоною йшли з аеродрому, йшли і не знали куди...».

Влітку 1986 року наші односельчани Заець В.І., Токарський М.Л., Михалевич А.А. брали участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Працюючи у небезпечній зоні, вони втратили своє здоров'я (Заець В.І. помер у 2005 році у віці 45 років, Токарський М.Л. помер у 2009 році у віці 55 років).

На початку 40-х років у селі стала діяти сільська рада. Головою її виконкому в 1940-1941рр. був Олесік О.М., в 1944 році – Матвіюк О.Д. У наступні роки голови сільської ради часто змінювались.

З 1977 по 2006 р. головою сільської ради був Заліпа Адам Оксентійович. За роки його керівництва були збудовані дитячий садочок, ФАП, місцеве відділення зв'язку, будинок культури, теперішнє приміщення сільської ради і т.д.

В квітні 2006 року його естафету перейняв Лахтюк Василь Адамович, який потурбувався про освітлення та асфальтування Центральної вулиці.

У 1940 році після воз'єднання західних і східних земель у селі організувався колгосп. Перший голова - Шевчик І.А., розстріляний німецькими фашистами в 1941 році.

Подальшу роботу колгосп відновлює лише в 1950 році. Тоді він носив імена Косигіна і Хрущова. З того часу і до сьогоднішнього дня колгосп «Прогрес» змінив одинадцять керівників. 02.08.1992 року на базі колгоспу створено ОПК «Прогрес», а 19.03.2000 року він отримав статус сільськогосподарського виробничого кооперативу – СВК. І на кінець 23.08.2002 року його було реформовано у СГПП (с/г приватне підприємство) «Прогрес», яке зараз розпалося.

Багато видранчан за сумлінну працю нагороджені орденами і медалями: Лавренюк Микола Григорович (орден Трудового Червоного Прапора (грудень 1972р.), орден Жовтневої Революції (грудень 1977р.), Медаль Ювілейна за доблесну працю до 100-річчя Леніна (квітень 1970р.); Котюх Юхимія Іванівна (орден Трудового Червоного Прапора 1976р.); Ганіч Ніна Микитівна (орден Знак Пошани 1981 р.); Полінчук Олексій Михайлович (орден Трудового Червоного Прапора (1971), орден Жовтневої революції (1977р.); Заець Надія Никифорівна (орден Трудового Червоного Прапора); Котюх Агафія Іванівна (орден Трудового Червоного Прапора); Шевчик Микола Мефодійович (орден Трудового Червоного Прапора); Михальчук Ніна Григорівна (орден Княгині Ольги II ступеня).

На території села працює 10 торговельних закладів, які належать підприємцям Лавренюк Г.І., Пікаловій Г.А., Полінчук С.А., Дейнеці Т.М., Гулю С.О., Ковальчуку П.Х., Ганічу В.В., Долінчуку М.М., Авдіюку С.В., Маринчук Г.М.

Засоби масової інформації

Перші засоби масової інформації з'являються в селі відразу після війни. В кінці 1946 році в с.Видраниця був встановлений перший телефон, біля якого чергували цілодобово жителі села. Це був телефон військово-польового типу.

У 1953 році в селі встановлено три гучномовці: на колгоспному дворі, в школі, в центрі. По них передавали новини і музику. В 1964 році голова колгоспу Шах М.С. придбав перший в селі телевізор, який працював від дизельної установки, яка з 1963 року подавала світло в школу. Через два роки більш потужна дизельна установка почала подавати світло в колгосп. У 1967 році до села протягнуто постійну лінію електропередач з Ратного.

Населення

Територія Видраницької сільської ради на 2012 рік нараховує 579 дворів, які розташовані

на площі 558 га: с.Видраниця – 529 дворів, с.Заіванове – 9 дворів, с.Задолина – 42 двори [4, с.6].

Проживає 1661 чоловік, з них 99% – українці; 1% – росіяни, казахи, євреї, молдовани та ін.

Уродженцями села є відомий мовознавець Черняк В.С. та літературознавець Тимошук Н., викладач сільськогосподарської академії в Дублянах Левчук Василь Никифорович. Випускниками місцевої школи є полковник Збройних Сил України Полінчук Адам Васильович (нині покійний), колишній заступник прокурора Волинської області, старший радник юстиції Назарук Василь Тимофійович (нині покійний), заступник прокурора Харківської області, старший радник юстиції Лахтук Леонід Васильович, нагороджений нагрудним знаком «Подяка за сумлінну службу в органах прокуратури» II ступеня, лікар-фтізіатр Ратнівської районної лікарні Грищук Лариса Степанівна.

Ремесла і промисли

Споконвіку жителі нашого села займались різноманітними промислами: ткацтвом, вишивкою, бондарством, ковальством і т.д. Основне заняття жіночої половини взимку - ткацтво, адже це було життєво необхідно. Тодішнім ткацьким верстатом був став (кросна). Він стояв у багатьох селянських хатах. На кроснах ткали і полотно, і рушники, і рядна, і мішковину. Як сировину для ниток використовували вовну, коноплю, льон. Льон і коноплю вирощували самі, з них виготовляли також і олію.

Овець розводили масово, вовну возили у сусідні села – Рокиту і Дубечно, де на спеціальній машині її чесали. Крім цього, за часів Польщі, у селі діяли два вітряних млини, які діяли до кінця 40-их років. Працювало також кілька невеликих кузень. Заняття бондарством збереглося і в наш час.

До нашого часу дожили і інші ремесла: лозоплетіння, вишивка, малювання. Лозоплетінням займаються Лукашук Марія Іванівна, Філюк Юлія Василівна. Справжніми майстрами вишивки зараз є Маринчук Федосія Федорівна, Неводнічик Ніна Корнелівна. Роботи місцевих художниць Лахтук Валентини Миколаївни та Шевчик Віти Петрівни прикрашають стіни дитячого садка, школи. Лахтук В.М. брала участь у розписі місцевого храму, де її ікони привертають особливу увагу.

Але все ж таки головне заняття жителів нашого села – сільське господарство.

Формування культурного, просвітницького, освітнього та культурно-релігійного середовища у селі

Перша школа у селі була побудована біля церкви (церковноприходська). Вона діяла з 1 листопада 1888 року, в 1924 році школа була вже трьох-

класною.

У 1932 році була проведена шкільна реформа, суть якої полягала у створенні трьох типів початкових шкіл – I, II, III ступеня. В цілому, вчилися у школі 7 років. З часом церковноприходську школу перевезли на хутір Поплинця, що знаходився в с.Задолина. Паралельно із школою на хуторі Поплинця діяла інша школа, яка знаходилась між новим і старим кладовищем.

У 1936 році, за часів Польщі, побудовано школу на хуторі Відмітки. У 1939 році силами місцевої молоді були проведені внутрішні роботи, і нова школа почала діяти. Директором школи працювала Лара Володимирівна (прізвище невідоме). Педагогічний колектив школи постійно змінювався. Кадрів не вистачало, тому прислали вчителів із східної України (Долік М.М., Королькова Г.М., Курлук М.Д.).

В 1961-1963 роках добудовано другий корпус, цегляний. З того часу учні навчалися лише у школі, місця не вистачало, тому навчання проходило в три зміни. Електричного освітлення не було, доводилось використовувати світло гасової лампи.

Не дивлячись на складні умови, вчителі працювали творчо. За вагомі трудові досягнення, високий професіоналізм була нагороджена орденом Трудового Червоного прапора і удостоєна звання «Заслужений вчитель України» Королькова Галина Микитівна – директор школи. Серед тодішніх вчителів слід відмітити Грищук Є.П., нагороджену Ленінською ювілейною медаллю. Обласними та республіканськими грамотами відзначена праця старшого вчителя, вчителя початкових класів Лахтук М.Д. і Відмінника народної освіти, вчителя географії Назарук А.А.

32 роки свого життя віддала нашій школі заслужений вчитель України, кавалер ордена «Знак пошани», Відмінник народної освіти Літвінчук Ганна Арсентіївна.

Продовжив справу Королькової Г.М. вчитель історії Янцевич П.Г. З 1994 року вчительський колектив очолювала Назарук Н.Т., а з 2007 року – Авдіук В.В.

В 1997 році на базі школи і дитячого садка утворений навчально-виховний комплекс.

Будівництво нової школи розпочалося у 1991 році. Після розвалу Радянського Союзу будівництво було «законсервоване». Лише у 2006 році вдалося ввести в експлуатацію 9 класних кімнат нової школи, а з 1 січня 2007 року навчання почало проводитись в одну зміну. 23 грудня 2008 року здано в експлуатацію першу чергу школи. Нині в школі працює 31 вчитель. Педагогічний колектив школи примножує добрі справи своїх попередників, підтримує славу педагогів старших поколінь. В школі працює багато досвідчених педагогів, як Назарук Т.В., Андріюк Л.Н., Лав-

ренюк О.О., Лукашук В.П., Янцевич П.Г., Лавренюк В.І., Лахтюк Г.М., Дейнека С.С., Авдіук В.М., Палій О.І.

Новозбудована школа

Дитячий садок, розрахований на дві групи, побудований у 1979 році. Нині у ньому трудиться 12 працівників, які виховують 40 дітей.

В 60–70 роках в центрі села знаходилося приміщення, в якому працювали фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, магазин. В 1979 році було побудоване нове приміщення ФАПу, в якому він розміщений і сьогодні. Завідувач фельдшерсько – акушерського пункту – Палій С.С.

Значну культурно-освітню роботу в селі проводить місцевий клуб. Перший такий заклад був розміщений у приміщенні між кладовищами в тій частині, де раніше працювала школа. Першим завклубом був Котюх Андрій Павлович. У приміщенні клубу проводились збори. В будні дні, 2 рази на тиждень, відбувались навчання допризовників. Інколи привозили кіно, вечорами були танці, де грали місцеві музиканти.

За свідченнями жительки с. Видраниця Фідчук Марії Степанівни, 1928р.н., у 1950-1951 роках побудували клуб із клунь (великих дерев'яних хлівів), які забирали у різних господарів, завклубом залишався Котюх А.П.

Першим кіномеханіком у видраницькому клубі працював Кобець Федір Іванович. З кінця 60-их і до 1995 року кіномеханіком був Долінчук Іван Дмитрович.

З 9 лютого 1979 року по 9 червня 1987 року завідувачем клубу працював Буднік Василь Григорович, де діяли гуртки художньої самодіяльності: хоровий та вокальний (керівники Мостепанюк Я.Р. та Маринчук П.Г.), духовний оркестр (керівник Буднік В.Г.).

Важливою подією в культурному житті села було спорудження в 1987 році нового клубу. Він має просторий актовий зал на 200 місць, кімнати для заняття гуртків. Першим завклубом у новому приміщенні була Романюк Г.І. З 1 серпня 1992 року завідувачем клубу працює

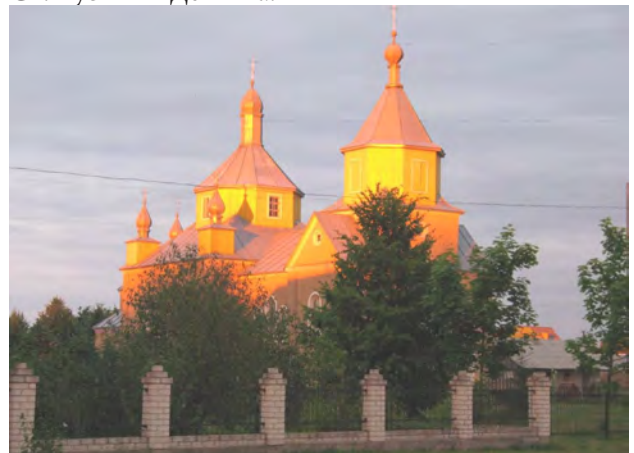
Аврамук Галина Іларіонівна. У приміщенні клубу відбуваються тематичні вечори, огляди художньої самодіяльності.

Осередком нетлінної духовності й храмом слова є бібліотека. У 1951 році відкрили першу приклубну бібліотеку (хату-читальню), бібліотекарем якої призначили Дейнеку М.А. Згідно з наказом № 76 по Ратнівському райвідділу культури від 19 серпня 1954 року та згідно із графіком відкриття сільських бібліотек було наказано закрити приклубну бібліотеку в с.Видраниця, а відкрити сільську бібліотеку, де завідуючою призначити Панасюк Іліаду Семенівну.

Сучасна сільська бібліотека розміщена на другому поверсі клубу. Вона зберігає дорогоцінну скарбницю книжкового багатства, ділиться нею з людьми. В цьому жителям села допомагає Юзепчук Людмила Адамівна, яка працює завідувачем бібліотеки з 1987 року. Всього бібліотека нараховує 7950 примірників. Зараз у ній – 650 читачів, з них – 220 дітей і 90 – юнацька група. У приміщенні бібліотеки проходять конференції, бесіди, свята.

Надзвичайно важливу роль у житті людей відігравали і продовжують відігравати релігія і церква.

У давнину, десь у XVI ст., у селі Видраниця була церква Св. Миколая і знаходилася на старому кладовищі. Про неї М.І.Теодорович згадує, що її фундатор і дата побудови невідомі. Він розповідає, що коли готували місце для нової церкви, викопали старовинну мідну кадильницю із давніми срібними монетами. Іконостас старої церкви продали в с. Конище. Саму церкву розібрали в 1887р. А вже 15 травня 1879 року заклали нову церкву, яку освятили 13 листопада 1882 року в ім'я Св. Кузьми і Дем'яна. У перші роки війни, під час бомбардування німецькими літаками, церква була спалена дотла. У 90-ті роки на пожертви громадян та з допомогою місцевого господарства було побудовано новий кам'яний храм і 14 листопада 1994 року освячено на честь Св. Кузьми і Дем'яна.

Церква Св. Кузьми і Дем'яна

У 2006 році на пожертви парафіян придбано 8 дзвонів, а 19 жовтня їх було освячено Високопреосвященим Архієпископом Симіоном. Священнослужителем у церкві з 1994 року є Макарук Петро Трохимович. Церковним хором керує Крайнік Галина Вікторівна.

Пам'ятки історії та культури

Зв'язуючим ланцюгом між минулим і сьогоденням є пам'ятки історії та культури. Експонатом державного музею архітектури та побуту України у Пирогово є видраницька клуня, яку було перевезено туди в 1974 році. Ця клуня, побудована без єдиного гвіздка, - пам'ятка архітектури ХІХ ст. (власник Михальчук Федір Адамович), представляє наше Полісся.

Про жертви Польсько-німецької війни нагадує пам'ятник на братській могилі бійцям, що боролися за встановлення Радянської влади. Він знаходиться на сільському кладовищі. На бетонній плиті викарбувані імена загиблих: Дейнека Олександр Мефодійович, Дейнека Яким Григорович, Лавренюк Антон Йосипович, Левчук Ничипір Корнилович, Лукашук Анастасій Петрович, Шевчик Федір Якович.

Перший обеліск у пам'ять полеглих односельчан в роки Великої Вітчизняної війни у селі встановлено в 1975 році. Він знаходиться в центральному парку. В 1982 році споруджено меморіальний комплекс (скульптор – С.К.Федоров). Пам'ятник-композицію із скульптурних зображень двох воїнів (один з яких тримає розгорнутий прапор) та обеліску, встановлених на прямокутному постаменті і земляному пагорбі у формі чотиригранної піраміди. На верхній майданчик земляного пагорбу ведуть бетонні сходи. Щорічно на День Перемоги біля пам'ятника відбуваються урочистості, що збирають багаточисленний гурт жителів села, ветеранів.

Ще однією пам'яткою про роки Другої світової війни є братська могила на кладовищі. В ній перезахоронені останки п'яти бійців. Троє з них – невідомі. Вони загинули, коли точилися бої з німецькими окупантами на території села

Ветерани, представники церкви, влади на День Перемоги

(в урочищі Рови), де і були поховані. Двоє молодих солдат Царюхевич та Хасанов були вбиті і поховані біля шосейної дороги Ковель-Брест. У 1972 році рештки п'яťох бійців перепоховали у братській могилі (зі спогадів А.О.Заліпи, 01.01.1940р.н., жителя с. Видраниця).

Восени 2008 року у селі було встановлено ще один пам'ятний знак. Він був виготовлений за кошти приватних осіб з міста Москви на чолі з Кудрявіцьким Олександром Рафаїловичем. Пам'ятник у вигляді кам'яної стелли. Він нагадує про жакливі події Вітчизняної війни, пов'язані з карательними операціями по знищенню євреїв.

Як бачимо, надзвичайно цікава і багата історія села. Розростається і змінюється село Видраниця, стає кращим і сучаснішим.

Література

1. В. Т.Денисюк, І. О. Денисюк. Ратнівська земля. – Луцьк: «Надстир'я», 2003р., с. 452.
2. Н. И. Теодоровичъ. Вольнь въ описаніи городовъ, местечекъ и селъ, Кременец, 1903., с. 431.
3. Д. Мороз. Звідки пішла Видраниця? // Ратнівщина. 2003. - № 48.
4. Паспорт Видраницької сільської ради, додаток 1. 2011р., с. 2.

Михайло ОНІЩУК
(с. Піски-Річицькі)

ІСТОРІЯ СЕЛА ПІСКИ-РІЧИЦЬКІ

Де б ми не жили і ким би не стали – всі ми родом з дитинства, з малої батьківщини, з отого наймилішого серцю куточка землі, де засинали під матусину коліскову, де зробили перші кроки, де відчули і смак хліба і його ціну...

Історію творять не лише політики, вожді, полководці. Її творцями є всі люди, які залишили певний слід у житті. Життя звичайної людини, яка не здобула гучної слави, теж цікаве. Народ багато знає і довго пам'ятає. Від давніх часів дійшло до нас багато переказів, легенд, пісень, що дають нам цікавий історико-краєзнавчий матеріал.

У даній пошуковій роботі розкриваються сторінки виникнення села, розвиток економіки, освіти, культури, звичаї, традиції односельчан в глухому куточку українського Полісся.

Виникнення села.

Село Піски-Річицькі розташоване в північній частині Волинської області, на північному сході Ратнівського району, до райцентру Ратне відстань через села Річиця, Якушів, Заброди складає 22 кілометри.

У другій половині ХХ століття були виключені з обліку у зв'язку із переселенням жителів хутори як Добродило, Голишівця, Берці, Хилиця, Переніговець, Мелюхове, Пудгать, Лисок, Нивгодове, Гороховище.

Село Піски-Річицькі входить у Річицьку сільську раду, Ратнівського району, Волинської області, до якої відстань через долину річки Прип'ять 1 км. Територія села Піски-Річицькі складає 375 га, разом з угіддями 1988 га. Населення, станом на 1 січня 2011 року, налічує 554 особи.

Про виникнення села Піски-Річицькі не збереглося ніяких даних. Існують лише різні перекази корінних жителів села. Як розповідають старожили, наше село було засноване десь у ХVІІІ столітті. Вже у 1898 році це був хутір, де налічувалося 94 двори.

Одна з легенд говорить, що село заснували два мисливці, які ходили на полювання, а поселилися тут, щоб ближче було жити біля лісу. За цими мисливцями поселилися ще інші люди і так потім виникло село як хутір від села Річиця, а потім як невелике село.

Інша легенда розповідає зовсім по іншому про виникнення нашого села.

В ХVІІІ ст. в урочищі «Черняки» жив багатий і жорстокий пан, який зайняв усі родючі землі в свою власність, а гірші віддав селянам. Як і всі пани того часу, він вимагав від селян платити

йому оброк, виконувати різні повинності і ходити на панщину. Розмір панщини і оброку встановлював сам пан. Дуже родюча земля в урочищі давала хороші врожаї, але пан не враховував це, вимагав великих податків. Не всі селяни могли здати вказаного податку. Таких селян пан жорстоко карав, або виселяв «на пісочок», там де тепер знаходиться наше село, а потім ставало все більше і більше, так поступово виникло наше поселення.

Ось і ще одна легенда схожа на попередню. Пан, який управляв селом Річиця, виганяв на іншу землю тих, що були не слухняні і не платили вчасно оброку. Саме такими не слухняними і були два брати. Цих братів з сім'ями пан за якусь провину вигнав із села Річиця на другу сторону теперішньої річки Прип'ять. Ці брати оселилися на маленькому клаптику землі серед непрохідних боліт і лісів. І саме цей невеличкий острівець, заселений двома братами і став початком заснування нашого села. Це було забите і глухе поселення, котре загубилося в болотах.

Селяни потім почали шукати кращих, ще не займаних земель за селом, ці землі були родючіші, ніж тут, де багато піску і ці урочища називали по-різному. Ще й досі залишилось багато назв урочищ, як наприклад: «Добродило» (бо добре родило), «Стрибуж» (бо біля озера Стрибуж), «Берці» (бо біля нього є великий бір), «Острови» (бо розташоване ніби на острівках), «Лан» (бо дуже широке поле), «Лисок» (бо під лісом розташоване), «Підболиття» (бо під болотом), «Підкінське» (бо паслись колись коні), «Нивгодув» (бо низькі поля).

Довгий час наше село виглядало дуже маленьким, була одна невеличка вулиця завдовжки кілька десятків метрів. Місцевість наша була дуже заболочена і заросла непрохідними лісами.

Значні для села історичні події

Село у Першу Світову війну: з наближенням німецьких військ власті видали наказ про евакуацію населення вглиб країни, але більшість жителів втікали до лісу, ховались там, а потім знову повертались до осель. У 1915 році територія села знаходилась під окупацією кайзерівської Німеччини. Німці забрали все, що було в населення. Якщо в сім'ї було менше як шість осіб, то забирали і останню корову. Люди намагалися приховати своє майно в лісах. Коли німці дізнавались про це, вони вбивали селян.

Село під час Громадянської війни: у 1919 році на місце німців прийшли польські легіони Пілсудського і встановили власні порядки. У 1920 році через село проходили червоноармійці, які вигнали поляків до Варшави. Командував загоном Будьонний. Коли червоноармійці одержали наказ відступати, то провели мітинг, закликаючи селян вступати до Червоної Армії.

Село за часів Польщі: з приходом Польщі земля залишалася і в селян, і в церкви в тих самих розмірах, як і була при царській Росії. Польські власті наклали великий земельний податок, і селяни часто не мали змоги його сплатити. В такому випадку приїжджав ексектор, описував і конфіскував майно боржника. Деякі із селян залишали село і виїжджали в США, Канаду.

Для того, щоб роз'єднати селян, польський уряд запровадити хутірну систему. Щоб оплатити всі податки і забезпечити собі напівголодне існування, селянам доводилось тяжко працювати протягом року. Взимку було потрібно чоловікам обмолочувати врожай, різати січку для худоби, возити заготовлене сіно. З приходом весни роботи додавалось, а хліба було обмаль. «Весна на хліб тісна», говорили селяни. Тому до тіста домішували полову, гречану лузгу, жолуді. Іноді зерно позичали в багатого господаря на відробіток, купували в корчмаря. Хліб із чистого борошна пекли тільки на великі свята.

Під час жнив жінки з дітьми на плечах ішли далеко за село жати урожай. Діти допомагали дорослим, пасли худобу. Навчання було не обов'язковим. А тому тільки частина дітей ходила до школи. Медичного обслуговування не було. Лікування і ліки були дуже дорогі. Лікар був лише один і той жив в Ратному.

На сторожі порядку стояло чотири поліцаї, які постійно перебували в селі Річиця. Керував ними комендант. Приміщення, де вони розмішувалися називали постерунком.

Поліція часто робила обшуки селянських городів, шукали посіви тютюну, садити який заборонялось. Тютюн, гас, сірники, горілку продавала держава за дуже високими цінами.

В селі почали виникати підпільні організації. Керівниками таких організацій були комуністи Галапчук Михайло Григорович і Костючик Михайло Микитович. Вслід за підпільними групами стали з'являтися партійні групи.

В 1932 році в селі виникла група Комуністичної Партії Західної України, а через рік тут був створений комітет КПЗУ, куди входило сім чоловік.

Самими активними членами партійної організації були: Галапчук Михайло Григорович, Костючик Михайло Микитович, Тищук Трохим Іванович, Северенюк Ісак Степанович, Кіпень Семен Захарович, Борецький Яків Іванович.

Польська поліція стежила за підпільниками, переслідувала їх і заарештовувала. Та все ж члени підпільної організації знаходили своїх однодумців. Вони зустрічалися під паролем. Після обміну паролем знаходили собі безпечне місце і вели таємну розмову. На будь-яке свято підпільна організація вившувала червоні прапори. Першого прапора вивісили на високій березі комсомольці Костючик Лук'ян Михайлович

та Галапчук Данило Михайлович. В центрі села активісти не могли повісити прапор, тому що стояв вартовий поліцай.

В 1939 році Німеччина почала війну з Польщею. Польське військо за 17 днів було вщент розбито. Радянські війська скористались тим і зайняли Західну Україну. Так в 1939 році в селі було проголошено радянську владу. Почалося розкуркулення заможних селян, вивезення їхніх родин на Сибір. Церковна земля була поділена між малоземельними селянами.

У 1940 році в селі був організований перший колгосп «Більшовик». Головою колгоспу було обрано жителя нашого села Кіпень Семена Захаровича, головою виконкому сільської ради Тищука Трохима Івановича. Спочатку в колгоспі було всього два воли і один віз.

Велика Вітчизняна війна: з початком війни почалися нові нещастя жителів села Піски-Річицькі. Німецькі війська дуже швидко зайняли територію, грабували населення, вивозили молодь у Німеччину.

У 1942 році організовувались партизанські загони, які належали до з'єднання О.Ф.Федорова.

Виникає група вояків УПА, які боролись проти німців і проти «советських» військ. Вони знаходились між двох вогнів, воювали на два фронти.

А селянам було дуже важко розібратись в тодішніх подіях, тому одні співчували партизанам, інші «бандерівцям», одні воювали в регулярних частинах радянських військ, а були й такі, які допомагали німцям.

В березні 1944 року фронт проходив по річці Прип'ять. Велися запеклі бої. Населення втікало в сусідні села, ховалося по лісах. Від березня до кінця липня було спалено все. Дивом уціліло п'ять хат. Згоріла і дерев'яна церква в Річиці, на дзвіниці якої сидів радянський кулеметник.

Жорстокими для села були роки Другої світової війни. Зафіксовано, що у селі спалено 72 хати, 90 господарських приміщень. У районній газеті від 20.06.1946 року є інформація, що фашисти зруйнували і спалили село Піски-Річицькі, вивезли на каторгу в Німеччину 58 душ молоді, забрали всю тяглову силу і 186 корів та зруйнували школу і клуб. На фронтах загинуло багато односельчан.

Про ці події читаємо в довідці з державного архіву:» Пески-Речицкие оккупировано немецко-фашистскими захватчиками 30 июня 1941 года в понедельник. Освобождено Красной Армией 18 июля 1944 года, во вторник.

Первый раз освобождено партизанскими соединениями Федорова Иванова 12 января 1944 года, но 26 марта немцы снова оккупировали. Немецкими захватчиками расстреляно 11 человек. На каторгу в Германию забрано 23 человека»

Післявоєнний період: Із закінченням війни

поступово село відбудовується.

У 40-50 роках у селі діяла самостійна сільська рада. У 1944 році її головою працював Понікарчук Сергій Августинович, з 1945 — Костючик Матвій Якович, Супрунок Ярмолай Дмитрович. Згодом в 1953 році територія і населення нашого села увійшла в Річицьку сільську раду.

15 лютого 1948 року знову організовується колгосп, який назвали «Більшовик». Головою колгоспу було обрано Бляшука Андрія Аптоновича. Селянські господарства звозили з хуторів до села, забирали реманент, худобу іноді і надвірні будівлі для будівництва ферми.

В 1953 році колгосп був об'єднаний з Річицьким і Мельницьким в один колгосп ім. «ХІХ з'їзду КПРС».

У 1960 році колгосп реорганізовано в радгосп, який став відділенням Ратнівського радгоспу.

У 1963 році Річиця стала центром радгоспу «Річицький», до якого входили села Щедрогір, Межисить, Залухів, Воля Щитинська. Першим директором став Мартинюк Андрій Гаврилович.

Магазин і ФАП декілька років були розміщені у приватних будинках.

Сучасне приміщення клубу і бібліотеки було побудовано в 1947 році.

ФАП побудований у 1974 році.

Сучасне приміщення школи побудоване у 1954 році.

У 1976-1977 роках почалось осушення заболочених площ, внаслідок чого зросла посівна площа. В цьому ж році радгосп «Річицький» було розділено на «Річицький» і «Щедрогірський».

У 1975 році до 30-річчя Перемоги над фашистськими загарбниками в парку встановлено обеліск Слави у вигляді п'ятикутної зірки на честь воїнів, які загинули визволяючи Річицю. Щороку 9 травня тут проводяться зустрічі з ветеранами війни, мітинги, покладаються квіти в урочисті дні.

У 1989 році до села Піски-Річицькі побудовано дорогу з твердим покриттям.

У 1991 році зусиллям прихожан збудовано нову дерев'яну церкву в с. Річиця, настоятелем якої згодом став Шамайло Іван Трохимович.

Нині в селі йде приватизація землі. Колгосп «Прип'ять» став акціонерним товариством. Головою колгоспу з 1989 по 2006 рік був Макарук Микола Михайлович. Селяни власники землі, виходять з колгоспу, забирають свою землю і працюють на ній самостійно. Майже в кожному приватному господарстві є кінь, в селі багато тракторів. Люди вчаться заново господарювати, бути господарями своєї землі. На теперішньому торф'яному урочищі Куноїдь, що біля села Піски-Річицькі до 1991 року було суцільне болото. А тепер тут жителі села Річиця і Пісок вирощують моркву та інші культури. Молоді сім'ї в більшості залиша-

ються в селі, про що свідчать добротні будинки побудовані протягом останніх років.

В 2006 році головою СВК «Прип'ять» було обрано Гордуна Володимира Григоровича, головою сільської ради Мажулу Василя Адамовича.

13 грудня 2006 року, на свято апостола Андрія Первозванного, в Річиці, відбулось свято «Голубого вогника». В Річицю нарешті прийшов газ. Підвідний газопровід від села Якушів, довжиною 12 км., обійшовся у 5 мільйонів гривень, частину з яких збрало населення сіл Річиця, Мельники-Річицькі, Піски-Річицькі, в сумі 1,2 мільйона гривень.

Відомі постаті села

Нінічук Адам Олександрович народився 2 жовтня 1948 року в багатодітній селянській сім'ї в селі Піски-Річицькі. Здобув освіту в Піски-Річицькій та Річицькій школі. Після служби в армії закінчив технікум, працював головним зоотехніком Здомишельського колгоспу, завідувачим Ратнівським сепараторним пунктом Камінь-Каширського молокозаводу. Після закінчення будівництва Ратнівського молокозаводу. Після закінчення будівництва Ратнівського молокозаводу в 1993 році його призначили директором. На даний час є директором по виробництву ЗАТ «Ратнівський молокозавод».

Тут найбільше проявилися організаторські здібності і талант Адама Олександровича як керівника. Своєю сумлінною працею, високою ерудицією, знанням стану справ, професіоналізмом, порядністю, глибоким господарським мисленням, повагою до людей, життєвим досвідом заслужив велику повагу і авторитет у товаришів, друзів і колег.

Гордун Віктор Павлович народився 28 жовтня 1962 року в селі Піски-Річицькі. Зараз проживає в Російській Федерації. Зараз працює керівником відділу кадрів Північного адміністративного округу міста Москва.

Кошелюк Михайло Артемович народився в селі Піски-Річицькі. Працював начальником карного розшуку Московського району міста Брест. Має військове звання — підполковник. Зараз, на даний час, уже на пенсії.

Кіпень Іван Михайлович народився в селі Піски-Річицькі. Працював дільничним інспектором у селі Синове Старовижівського району. Зараз уже на пенсії.

Тищук Степан Іванович народився 22 серпня 1920 року в селі Піски-Річицькі. Освіта — чотири класи польської школи. А в 1944 році, коли радянські війська визволили Піски-Річицькі, Степана Івановича забрали осінню на фронт. Цей рік назавжди запам'ятався простому сільському хлопцеві. Осінь, дощі, а на ньому легкий одяг, взуття взагалі не було, йшов на війну... босий. Направили його в 206-й запасний стрілецький

полк, де дали їй одяг і взуття. Полк відправили до Чехословаччини на допомогу Радянській Армії визволити країну. Саме там, далеко від Батківщини, він і зустрів свого молодшого брата. Радості не було меж, проте війна тривала, а небезпека постійно чатувала на них. Так під час одного з рейдів по лісах Степан Іванович відставши від своїх побратимів, наштотувив на двох німців. Солдат не розгубився, на відміну від своїх супротивників, тому легко зумів взяти ворога в полон і відвести до табору. Ось так Степан Іванович став героєм.

Перемогу зустрів теж у Чехословаччині. Після війни повернувся в рідне село вже з медалями на грудях. Пізніше був нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни I-го ступеня, а вже за часів незалежної України отримав ще й орден «За мужність». Саме ці ордени та медалі завжди будуть нагадувати Степану Івановичу про ту холодну осінь 1944 року.

У післявоєнний час працював у радгоспі «Річицький» Ратнівського району. Зараз Тищук Степан Іванович на пенсії, і про воєнні дії розповідає неохоче. І хоча літа потроху все гнуть до землі, він їм не піддається, як не піддавався життєвим незгодам, що випадали на його долю. Ровесників-фронтовиків у селі Піски-Річицькі вже майже не лишилось.

Будинок культури: з 1974 року завідує клубом села Піски-Річицькі Бляшук Лук'ян Андрійович. Кожного року завклуб організовує концерт до пам'ятних дат, народних та державних свят.

Відомі у селі учасники художньої самодіяльності: Пікун Мирослава Іванівна, Пікун Леся Іванівна, Кошелюк Оксана Степанівна, Оївчик Валентина Михайлівна, Костючик Світлана Матвіївна, Пікун Руслана Михайлівна, Тушевська Валентина Яківна, Северенюк Любов Іванівна, Тищук Любов Адамівна.

ФАП: фельдшерсько акушерський пункт у селі Піски-Річицькі був побудований в 1976 році. Біля 20 років ФАПом завідувала Кошелюк Василина Степанівна. На даний час завідуючою ФАПу є Хмелевська Віра Іванівна, яка працює з 2000 року, акушером працює Пікун Людмила Володимирівна, Молодшою медсестрою Нінічук Галина Олексіївна.

Торгівельні установи: на даний час магазин села Піски-Річицькі входить до Річицького споживчого товариства Ратнівської райспоживспілки. Тут можна купити продовольчі, промислові та господарські товари, яких більше двох з половиною тисяч найменувань. Щомісячний товарообіг у 2008 році становив 35-40 тисяч гривень. Це був найкращий показник серед усіх магазинів Річицького споживчого товариства.

Завідуючою магазином товарів повсякденного попиту села Піски-Річицькі є Костючик Марія

Андріївна. Вона у торгівельній мережі працює більше 15 років. Крім неї тут працюють продавці Гордун Тетяна Павлівна та Костючик Катерина Василівна.

Є в селі і приватний магазин, власником якого є приватний підприємець із села Щедрогір Ок蒂斯юк Адам Михайлович. Тут працюють продавці Кіпень Світлана Олександрівна та Пікун Тетяна Олександрівна.

Школа: з листопада 1999 року в Піски-Річицькій школі директором працює Костючик Марія Андріївна. З лютого 2002 року завучем працює Кобець Людмила Василівна. Школа має три приміщення, функціонує їдальня. В 2011 році навчалося в школі 77 учнів, з них у 1-4 класах — 38, у 5-9 класах — 39 учнів.

Станом на 2012 рік в школі працює 21 вчитель, а також з обслуговуючого персоналу — 8 працівників. Тепер у школі навчається 77 учнів. Шкільною бібліотекою завідує Кобець Алла Юхимівна, а комп'ютерним класом — Кобець Олена Михайлівна, який складається з 5 комп'ютерів.

Сучасний стан села

Сьогодні майже в кожному селі, не кажучи про міста, височіють храми. Це окраса і наша святиня.

Ініціаторами доброї справи були жителі села І. Пікун та С. Кошелюк. Благословення будувати отримали від єпископа Вол.-Волинського і Ковельського Никодима.

На схід селян зібралось чимало. Вирішили будувати. Хоча, дехто сумнівався: чи зможемо подолати всі труднощі, чи збудуємо храм невеличкою громадою. Але важливим стимулом стали слова нашого наставника, протоієрея Іоанна Шамайла: «Будуйте, раз живемо у благодатний час. У минулому 2009 році в районі було освячено п'ять нових храмів».

Ще ми віримо в допомогу молитов вихідців із села, монахинь Зимненського, Корецького та інших монастирів. А таких понад десять. Наприклад, із багатодітної сім'ї Тищуків інокіями стали п'ятеро. Одна з них — матушка Миколая, якій щиро дякуємо за підтримку, Тищуки Олексій і Володимир — священики. Отже, село живе духовно.

І ось 28 травня 2010 року до нас по благословенню правлячого архієрея приїхали благочинні Гірниківської прот. Іоанн Хіночик і Ратнівської прот. Іоанн Цюркало округ із духовенством, щоб освятити місце під будівництво храму Преподобного Іова Почаївського.

Ніколи за всю історію не лунали на цьому місці такий прекрасний спів і така гаряча молитва. Прийшли старі й малі. Навіть ті, кого раніше в церкві ніколи не бачили. Стояли, молились і плакали. Невже? Невже і в Пісках буде храм? Згадували, як батьки святити паску в с. Самарях і

навіть у с. Хотешові, до якого 17 км.

В ході служби отці заклали у фундамент капсулу з грамотою, наріжний камінь, освятили хреста.

Присутні стояли з вірою в очах. Зворушливо лунала проповідь благочинного, отця Іоанна Хіночика, який закликав об'єднатися, облишити суперечки про місце для будівництва і все погане. Отець Іоанн Цюркало, благочинний Ратнівської округи, згадав, як приїздив колись до нас на треби. Багатьох він знає особисто, оскільки служить Богу не один рік.

Пізніше отець Сергій Шамайло дав цінні поради щодо будівництва із власного досвіду.

21 листопада 2011 року у день Собору Архістратига Михаїла у Пісках-Річицьких відбулося надзвичайне свято – освячення Божого храму, який православні звели за дивовижно короткий час – трохи більше семи місяців. Хоча сам фундамент залили роком раніше. І храм звели, і поклали вже тротуарні доріжки, й обгородили церковну територію, і всередині опалення зробили, іконостас встановили – залишилось лише розписати стіни.

Саме у день освячення храму був представлений священик – отець Андрій, родом з Кримного Старовижівського району.

У Пісках-Річицьких всього-на-всього 195 дворів, та їх мешканці щиро віруючі люди. До речі, із цього невеличкого села вийшли одинадцять монахинь та два священики!

Раніше на Божу службу православні із Пісок-Річицьких ходили у Річицький Свято-Миколаївський храм, який був що служби переповнений прихожанами. Отож і виникла ідея побудувати власний у своєму селі. І взялася громада за роботу.

Насамперед обрали церковну двадцятку, голову парафіяльної ради Олександра Гордуна, який нині є старостою в церкві. Місце під будівництво храму надав Марко Тищук. І тепер в центрі села виблискує храм куполами. До речі найвища точка храму сягає 32 метри!

Храм зведений на честь Преподобного Іова Почаївського, престольний празник святкуватимуть 19 травня.

У понеділок, 21 листопада, всі дороги і стежки вели до центру села, до новозведеного Божо-

го храму. Були і жителі Пісок, і уродженці села, гості та запрошені – до трьох тисяч православних. Був і владика Володимир – Єпископ Володимир-Волинський та Ковельський, голови райдержадміністрації та районної ради Валерій Трикош та Микола Макарук, сільський голова с. Річиця Василь Мажула, голова СВК «Прип'ять» Володимир Гордун, які прибули на свято з подарунками для храму.

Владика разом із благочинним Ратнівської округи Анатолієм Гурським та священиками навколишніх сіл та церков Гірниківського благочиння провели Божу службу і освятили храм.

Храм у Пісках-Річицьких – тридцять дев'ятий храм на Ратнівщині, який постав на щирій вірі православних за рекордно короткий час. І виблискує сяйвом куполів, засвідчуючи, що тут живе і працює православний люд, який щиро вірить у Бога. Тож нехай у ньому навічно поселиться Божа благодать, яка допоможе жити тим, хто його звів, хто у щирій молитві серце прихиляє до Бога.

Висновки

Життя продовжується...

Змінюється природа, одяг, їжа людей. Сьогодні ми живемо мирно, тихо, спокійно. Але люди стали не такими, як були сто чи двісті років тому. Вони стали освіченішими, заможнішими. Виросли нові житлові будинки, з'явилися нові вулиці.

Але, на мою думку, не вистачає в нашому селі духовності, культури, милосердя, доброти. Через виховання своїх дітей, підвищення духовної культури, навернення до Бога своїх душ у нас буде світле майбутнє.

Література

1. Денисюк В. Т. Ратнівська земля / В. Т. Денисюк, І. О. Денисюк – Луцьк: Надстир'я, 2003.
2. Книга Пам'яті України: Волинська обл.: у трьох томах – Луцьк, 1995. – Т. 1.
3. Морохов Г.П. Шуміли Цуманські ліси: Записки партизана / Літ. Запис М.О. Прокопюка. – Львів: Каменярь, 1984. – 106с.
4. Волинська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 липня 1969 року. Обласне управління по пресі, – Луцьк, 1969.
5. Матеріали газет «Червоний прапор», «Ратнівщина».

Додатки

Церква Преподобного Іова Почаївського с. Піски-Річицькі.
Збудована 2011 р.

Шкільна їдальня с. Піски-Річицькі.

Школа с. Піски-Річицькі. Корпус № 1

Клуб с. Піски-Річицьк

Школа с. Піски-Річицькі. Корпус № 2

ФАП с. Піски-Річицьк

Дмитро МОРОЗ
(с.мт. Ратне)

АБРАХАМ МОЗЕС КЛЯЙН – ВЕЛИКИЙ КАНАДСЬКИЙ ПОЕТ ІЗ РАТНОГО

20 серпня минуло 40 років із дня смерті Абрахама Мозеса Кляйна – канадського поета, журналіста, педагога, політичного діяча, юриста. Так характеризують його сучасні літературні енциклопедії. По його творчості написана вже не одна стаття і монографія, бо він є досить помітною постаттю в англійській літературі 20-го століття. Для нас же Кляйн цікавий насамперед тим, що є нашим земляком: народився в містечку Ратне 14 лютого 1909 року.

Батьками Абрахама Мозеса (у нас би його називали Авраам Мойсей) були Кальман і Джетта Кляйн – бідні євреї ортодоксального віросповідання. Мали вони, очевидно, численних родичів, тому що прізвище Кляйн досить часто згадується на сторінках виданої в Ізраїлі книги «Ратне. Історія знищеної общини». Через рік після його народження (за іншими даними – через три-чотири) сім'я емігрувала до Канади і оселилася в місті Монреалі – столиці провінції Квебек, де була велика єврейська община. Біографи Кляйна пишуть, що сім'я тікала від європейських погромів, але у книзі «Ратне» про них у цей період не згадується, тому, очевидно, вона виїхали просто в пошуках кращого життя, як і тисячі українців.

Батько хотів бачити свого сина рабином, тому наймав для нього приватних вчителів, щоб навчали Абрахама Талмуду і Торі (священним єврейським книгам). Однак священиком хлопець так і не став. Після закінчення школи він вивчав класичні і політичні науки та економіку в університеті Мак Гілла (1926-1930), а потім, у 1930-1933-у, навчався на юридичному факультеті Монреальського університету.

У 1928 році Кляйн, ще під час навчання, Кляйн почав працювати освітнім директором у молодіжній сіоністській організації «Молода Іудея», редагував її щомісячний журнал, в якому і з'явилося багато його ранніх віршів та оповідань. Саме в університеті Мак Гілла Кляйн познайомився з групою поетів і критиків, які потім створили так звану Монреальську групу поетів.

Після закінчення університету він працював адвокатом, брав активну участь у роботі Сіоністської організації Канади, був редактором її щомісячника. У 1938 році А. М. Кляйн стає в Монреалі редактором канадської єврейської газети *Gewish Chronicle*, він редагував до 1955 і де опублікував численні статті, есе, рецензії, вірші та оповідання. У 1939 році Кляйн розпочав свою

багаторічну співпрацю з Семюелем Бронфманом – мільйонером, президентського єврейського конгресу, в якого він був, говорячи по-сучасному спічрайтером та піар-технологом.

Перша збірка віршів Абрахама Кляйна вийшла доволі пізно – лише в 1940 році у Нью-Йорку. Називалася вона «Хіба не єврей...». Великого успіху книжка тоді не мала, хоча потім вірші з неї входили у різні антології канадської поезії та всі посмертні видання творів поета.

1944 року у Філадельфії (США) вийшла його поема «Гітлеріада», яка стала відображенням тривоги Кляйна за долю євреїв під час Голокосту. Поет також хотів висміяти Гітлера і його нацистських сподвижників.

1945 року Кляйна запросили в Університет МакГілла читати лекції про поезію. Наступного року він написав роман, який залишився неопублікованим. Це був шпигунський детектив «Приходь революція».

Вершиною творчості Кляйна як поета стала книга «Крісло-качалка», що побачила світ у Торонто і 1948 році. Вона була відзначена премією генерал-губернатора Канади в області поезії і продавалася тиражами, які значно перевищували звичні для канадської поезії цифри.

1949 року за підтримки Канадського єврейського конгресу від імені газети *Gewish Chronicle* він здійснює подорож до Європи, Ізраїлю та Північної Африки. «Блокнот подорожі Кляйн опублікував у газеті, та головним наслідком поїздки став його найвидатніший твір-роман «Другий сувій», що вийшов 1951 року в Нью-Йорку. Того ж 1949 року поет подорожував по Канаді і США, виступав з лекціями перед єврейською аудиторією про державу Ізраїль.

Але в 1952 році в нього почали проявлятися перші ознаки психічного захворювання, а через два роки рідним вдалося зірвати спробу його самогубства. Тож 1955 року А. М. Кляйн пішов з поста редактора *Gewish Chronicle*, перестав писати і став відходити від громадянського життя, а наступного року припинив і адвокатську практику, і почав жити відлюдником у своєму будинку з родиною. Хоча цього ж року він був нагороджений медаллю Лори Пірс Королівського товариства Канади.

Канадська енциклопедія називає А. М. Кляйна «одним з найвидатніших поетів Канади і провідною фігурою в європейсько-канадській культурі», першим виразником справжньої єврейської поезії на англійській мові». Його твори, говориться далі в статті, «висловили почуття покоління, яке стало свідком знищення європейського єврейства і здійснення сіоністської мрії (тобто створення держави Ізраїль). Видатний канадський музикант, співак, поет і романіст Леонард Коен (народився 1934 року), теж член єврейської громади Монреаля, є палким ша-

нувальником творчості Кляйна, під його впливом написав декілька віршів і присвятив йому пісню «Для вчителя». Інший відомий канадський письменник єврейського походження Мордехай Річлер (1931-2001) використав Кляйна як прообраз одного з героїв свого роману «Соломон Гурські був тут».

Але найкраще про поета і письменника говорять його власні твори. У студентські роки, будучи членом Монральської групи поетів, Абрахам Кляйн писав у стилі модернізму. Однак коло його літературних інтересів періоду 1920-1930-х років значною мірою стосується єврейської теми, в тому числі історії євреїв у західному суспільстві, значення релігії як посередницької сили в сучасному суспільстві, а також видатних фігур єврейської культури (як філософ Спінода). Багато з цих ранніх робіт Кляйн опублікував у канадських та американських періодичних виданнях, тому що через Велику депресію важко було знайти видавця на цілу книгу.

У збірнику «Вірші» (1944) відображена тривога поета за долю євреїв у часи Голокосту. Такі поезії, як «Польське село», «Медитація на виживання», «Елегія», були відображенням тих переслідувань і страждань його сучасників у Європі, яким Кляйн, незважаючи на його безпеку в Канаді, глибоко співчував.

Успіх книги «Крісло-качалки» (1948) багато в чому був обумовлений зверненням Кляйна до внутрішніх канадських суб'єктів зокрема, його увагою до культури французької Канади, яку Кляйн, вільно володіючи французькою мовою, розумів краще, ніж більшість англомовних канадських письменників його часу.

Останнім великим твором Абрахама Кляйна став, як уже говорилося вище, його єдиний закінчений роман «Другий сувій». Назва пов'язана з Торою – Старим Заповітом Біблії, яку в єврейських синагогах зберігають згорнутою в сувій або камотаною на дерев'яній чи металевій стержень. Тож і структуру роману Кляйн будує у вигляді п'ятиглав, від Буття до Второзаконня, кожна з яких відповідає одній із книг П'ятикнижжя. Головний герой роману, безіменний персонаж, вирушає в Європу і Палестину на пошуки свого давно зниклого дядька, Мелеха Девідсона, який пережив Голокост, потім виїхав до Риму, далі – до Касабланки в Марокко і звідти – в Палестину, де був убитий групою палестинців. Це – шлях єврейського народу, роздуми над тим, чи був він мучеником. Після основної розповіді другий сувій представляє собою серію пронумерованих

глос, які додають також коментар до розповіді у формі віршів, літургії, невеликих п'єс і медитативних есе. І хоча перше, американське видання «Другого сувою» не мало комерційного успіху, наступне перевидання в Канаді забезпечило йому майбутнє в якості одного із значних творів сучасної канадської літератури.

Але для нас цей роман цікавий насамперед тим, що на його сторінках десять разів згадується Ратне! Головний герой, який живе в Монреалі згадує спогади батька про Ратне, про листи дядька Мелеха з Ратного, в яких є розповіді про Першу світову війну, революцію і єврейські погроми, які чинили тут банди балаховців (від прізвища польського генерала Булак-Балаховича), про втечу дядька з Ратного в Каменець (очевидно, місто у Брестській області) після нападу Німеччини. Дядько згадував про Ратне і в листах з Риму та Палестини.

Цілком очевидно, що тут відобразилися розповіді батька Кляйна про його життя в нашому містечку і, цілком можливо, були використані листи якогось із його дядьків, що залишився тут і дивом пережив війну. Сучасні канадські дослідники творчості А. М. Кляйна відзначають, що він, на відміну від багатьох єврейських письменників Канади (вже згадуваних Леонарда Коена, Мордехая Річлера, та Ірвінга Лейтопа, прізвище якого було Каганович), не відмовився від свого іммігрантського минулого та не відвернувся від культури ідиш (сформованої на базі новоеврейської мови ідиш, якою розмовляли євреї в Європі, в тому числі і в Ратному). «Вони просто відмовлялися від коріння, - говорить професор Адам Фюрстенберг, редактор канадського єврейського літературного журналу. – Але Кляйн цього не зробив. Він спробував змішати, синтезувати культуру ідиш з англійською мовою».

«Він коріниться в єврейській традиції, і він не соромиться цього, - пише інший дослідник творчості А. М. Кляйна Поллок. – Він хотів звернутися не лише до єврейської, а й до широкої громадськості також. Він писав у той час, коли не було ніяких італійських, українських, іспанських та інших національних письменників у Канаді. Він був першим не французьким і не англійським письменником, який вийшов на велику сцену канадської літератури».

Про вплив А. М. Кляйна на їхню творчість говорить багато сучасних канадських письменників. Тому не дивно, що в Канаді заснована й літературна премія імені нашого земляка в області поезії.

Дмитро МОРОЗ
(с.мт. Ратне)

ХУДОЖНИК ІЗ ЗАЛУХОВА, ЯКИЙ ПИСАВ ПОРТРЕТИ КОРОЛІВ

У Польщі цього року відзначили зразу два ювілеї відомого художника 19-го – початку 20 століття Броніслава Абрамовича: 15 червня минуло 175 років від дня його народження, а 17 липня – рівно сто років із дня смерті. Але що нам до того і яке відношення має він до Ратнівщини? – запитає читач, – Виявляється, безпосереднє, бо є нашим земляком: народився 1837 року в селі Залухові!

Про його походження польські джерела (зокрема, Польський біографічний словник, т. 1, Краків, 1935, с. 12) говорять лише, що він із шляхетської родини, але батьки не названі. Може видатися малоімовірним, що Броніслав справді народився в Залухові, але в інших джерелах вдалося відшукати інформацію, що це село разом із сусідніми Щитинем (нині Любешівського району) та Щитинською Волею ще в кінці 17-го століття належало родині Бурчаків-Абрамовичів шляхетського гербу Любіч. Потім вони породичалися з Боровськими, рід яких існував у цих краях аж до середини минулого століття (про нього буде окрема розповідь).

Освіту майбутній художник здобував у 1858-1861 роках у Школі мистецтв у Варшаві. Потім продовжив навчання у Мюнхенській та Віденській академіях мистецтв, причому Віденську академію закінчив з відзнакою, за картину «Любовний напій» отримав велику премію. А завершив навчання в Академії мистецтв у Кракові, у знаменитого польського художника Яна Матейки.

Окремим епізодом у житті молодого художника стала участь у Січевому повстанні 1863 року проти царської Росії. 26-річний Броніслав Абрамович був у чині капітана ад'ютантом генерала Маріана Лангевича – диктатора повстання, і брав участь у відомій битві біля Гроховиська 18 березня, де був поранений Проте після його поразки він, очевидно, unikнув репресій і заслання до Сибіру, тому що вже через п'ять років почав брати участь у художніх виставках у Кракові. Виставлявся також у Львові, Варшаві, Мюнхені, Відні. Малював картини на теми з історії Польщі та біблійські, мисливські сцени, жанрові картини і портрети.

Найвідомішими роботами Броніслава Абрамовича є портрет баварського короля Людвіга II (1867), «Останні хвилини Зігмунта Старого» (1871), «Банкет у Верчунка» (1876), «Зігмунт Август диктує заповіт» (1876). На аукціоні Альберта

Кенде у Відні 9 листопада 1932 року була виставлена його картина «Останні дні короля Польщі Казимира Великого» за стартовою ціною п'ять тисяч шилінгів.

Творчість художника отримала визнання і за кордоном. У 1871 році він став членом віденського будинку митців, а в 1876-у за картину «Банкет у Верчунка» його обрали членом-кореспондентом віденського об'єднання художників. У 1883 році Броніслав Абрамович подарував цю картину Національному музею в Кракові, де її можна побачити й сьогодні.

Картина відображає одну з найвідоміших легенд часів правління короля Казимира III Великого (жив у 1310-1370 роках). У 1364 році до Кракова, який був тоді столицею Польщі, на мирні переговори з'їхалися на запрошення Казимира європейські монархи: імператор Священної Римської імперії і король Чеський Карл IV Люксембурзький, король Людовік Угорський, король Вальдемар Датський, Петро з Кіпру, а також князі мазовецькі, свидницькі, опольські, поморські, Отто Баварський і папський лунцій (посол) Ян. Свята, танці і турніри, організовані з казковою пишністю, тривали три тижні. Найвідоміший банкет дав багатий краківський радник Миколай Верчунек. Абрамович зобразив на картині всю пишноту барвистих, декоративних костюмів і реквізитів середньовіччя, з цілим рядом персонажів, описаних істориками і письменниками, що свідчило про славне минуле країни, яка за сто років до написання картини пішла в політичне небуття.

Цьому ж королеві присвячена і картина «Останні дні короля Польщі Казимира». У багато обраному покої справа лежить хворий король, за ним стоять лікар і духівник. Зліва королева, паж і придворний блазень. Також досить відомими є його картини «Дівчина з кошиком яблук» і «Кінний портрет командира ескадрону лейбгвардії», які зберігаються у приватних колекціях.

Однак надалі Броніслав Абрамович віддав перевагу не живопису, а реставрації. Він зайнявся відновленням давніх витворів мистецтва в костелах Кракова і здобув у цій царині визнання найвідоміших знавців. Зокрема, реставрував картини в музеї Чорторійських, картини і фрески в костелах Маріїнському, отців францисканців, Святого Флоріана та інших.

Помер Броніслав Абрамович 1912 року у Кракові, де й похований на Раковицькому цвинтарі. На його надгробній плиті вказано спершу, що він був капітаном і ад'ютантом генерала Лангевича, а вже потім – професія.

Однак, незважаючи на те, що був художником, своїх автопортретів Броніслав Абрамович не залишив. В Інтернеті вдалося розшукати його єдине фото, датоване 1884 роком, яке зберігається

у Цифровому національному музеї у Варшаві. На ньому зображена група осіб в історичних костюмах – в образах героїв роману Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем». Крайній праворуч у другому ряду в образі Заглови стоїть Броніслав Абрамович.

Андрій КЛИМЧУК
(Рівне)

БРОНІСЛАВ АБРАМОВИЧ – ХУДОЖНИК З ВОЛИНИ

Історична Волинь багата на відомих письменників, художників, науковців. На жаль, про багатьох з них мало що відомо в середовищі широких кіл. Фактично не відомим для волинезнавства лишається постать польського живописця Броніслава Абрамовича. Згадки в джерелах про нього скупі і лаконічні [1, 12].

Абрамович Броніслав (1837-1912) народився у Залухові на Волині в шляхетській сім'ї. Він навчався з 1858 по 1861 рік у Варшавській школі вишуканих мистецтва, потім в академіях Мюнхена та Відня (у професора Едварда Енгартха). Віденську академію Абрамович закінчив з відзнакою, за картину «Нарój miłosny» («Любовний напій») отримав солідну премію. Освіту закінчував в Краківській школі витончених мистецтв, де, напевно, навчався композиції у знаменитого Я. Матейка. В різні роки мав виставки у Кракові, Львові, Варшаві, Мюнхені та Відні. Був учасником січневого повстання як адютант генерала Мар'яна Ленгевича. Помер у Кракові, де й був похований на Раковицькому цвинтарі (гробівець Ветеранів).

Абрамович писав історичні картини, жанрові сцени, а також портрети і сцени полювання. Та насамперед він став відомим завдяки своїй реставраторській роботі у Кракові. Головним чином Абрамович займався реставрацією давніх ікон, що він робив на високому професійному рівні [2,643]. Зокрема, він від реставрував ікони в Музеї Чарторийських у Кракові, Маріацькому, домініканському і францисканському костелах (всі – Краків). Під керівництвом професора Соколовського Абрамович відновив дві ікони Ганса Кулмбаха в костелі Св. Флоріана, що собою представляє сцени із життя Св. Івана Євангеліста. Окрім того він займався ретушуванням і кольоруванням фотографій. Картини Абрамович зберігаються головним чином в Національному музеї у Кракові, Познані та Лодзьському художньому музеї. Твори відзначаються ретельністю, мальовані «гладко», як правило, за допомогою холодних барв.

В 1867 році Абрамович написав картину, яка досить відома у вузьких мистецьких колах. Мова йде про полотно «Portret króla bawarskiego Ludwika II» («Портрет баварського короля Людвіка II»). Далі Абрамович в 1871 році звертається до теми, яка досить вузько представлена у польському малярстві – до теми смерті Зигмунта I (полотно «Ostatnie chwile Zygmunta I» («Останні хвили-

ни Зигмунта I»)).

В 1876 році Абрамович написав полотно «Uczta u Wierzynka» («Прийом у Вержинка»), за яку став почесним членом-кореспондентом Віденської Kunstverein. Цей твір присвячено історичній події – прийому, організованому в Кракові міською радою і Миколою Вержинком, пов'язана із зустріччю європейських монархів і князів 22-27 вересня 1364 року, скликаного з ініціативи Казимира III Великого. В 1883 році цю картину художник подарував Національному музею в Кракові (Галерея польського мистецтва XIX століття у Суkenніцах).

З інших картин Абрамовича можна відзначити такі: «Zygmunt August dyktujący testament» («Зигмунт Август диктує заповіт»), «Miłosierdzie królowej Anny» («Милосердя королеви Анни»), «Karol IX przed nocą świętego Bartłomieja» («Кароль IX в передніч святого Бартоломея»), «Chrzest Chrystusa» («Хрест Христа»), «Święta Tekla» («Свята Текля»), «Święty Jan Chrzciciel» («Святий Іван Хреститель»), «Jan Kochanowski» («Ян Кохановський»), «Portret mężczyzny w czapce» («Портрет чоловіка в шапці»), «Kasztelanka» («Каштелянка») та інші.

Література

1. Janiszewski Władysław. Bronisław Abramowicz // Polski Słownik Biograficzny. T. 1. Polska Akademia Umiejętności. – Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolffa, 1935. – S.12.
2. Mycielski Jerzy. Sto lat dziejów malarstwa w Polsce 1760-1860: z okazji wystawy retrospektywnej malarstwa polskiego we Lwowie. – Kraków: nakł. autora; Druk. «Czasu» Fr. Kluczyckiego, 1897. – 740 s.

Броніслав Абрамович з групою осіб

Гробівець Б. Абрамовича на Раковицькому цвинтарі

Б. Абрамович. Uczta u Wierzyńki

Б. Абрамович. Dziewczyna z koszem jabłek (Дівчина з кошиком яблук)

Дмитро МОРОЗ
(сміт. Ратне)

БОРОВСЬКІ – ШЛЯХТИЧІ ІЗ ЗАЛУХОВА

Прізвище Боровський у нашому районі досить поширене. Зустрічається воно і в Ратному, і в різних селах. Очевидно, що далеко не всі його носії рідняться між собою і походять від одних предків. Але, цілком можливо, дехто з них є нащадками давнього польського шляхетського роду, який відомий із середини 17-го століття, а герб Любіч, до якого цей рід належить, ще давніший: він бере свій початок аж із 13-го століття! То як же опинилися польські шляхтичі в наших краях, які 340 років тому були справжньою глухоманню? Для цього доведеться зробити екскурс в історію ще на 300 років назад.

У 1366 році польський король Казимир III Великий у результаті війни з волинським князем Любартом Гедиміновичем захопив північну Волинь від Любомля до села Ветли нині Любешівського району. Ця смуга вздовж Прип'яті увійшла в історію як «Ратенський клин». Ще раніше поляки захопили землі за Бугом – Холмщину і Підляшшя. Місто Холм (по-польськи Хелм), що нині в Люблінському воєводстві, скоро стало центром повіту і однойменної землі. До її складу увійшли і приєднані волинські землі, на яких були створені Любомльське та Ратенське староства.

Міцно закріпити за собою завойовані території можна було, лише заселивши їх своїми людьми. Тож ще король Владислав Ягайло (до речі, брат ратенського удільного князя Федора Ольгердовича), почав роздавати нові землі за військові заслуги своїм рицарям і дворянам у пожиттєве володіння. Так в околицях міста Красностава на Холмщині десь у кінці 14-го чи на початку 15-го століття появилися перші Боровські, які переселилися туди з Великопольщі, з-під Кракова. Один з нинішніх представників цього роду – Анджей Боровський, що мешкає біля Гданська, дослідив свою генеалогію і намалював родове дерево.

Рід належав до шляхти гербу Любіч. Цей герб має вигляд щита з блакитним фоном, на якому зображена біла підкова кінцями донизу. У ній і над нею – два білі хрести. Щит увінчує рицарський шолом, прикрашений трьома білими страусиними пір'їнами. За свідченням польського середньовічного геральдиста Бартоша Папроцького, цей герб надав краківський князь Лешек Білий (правив з 1202 по 1227) багатьом своїм рицарям за воєнні заслуги у битвах з племенами прусів на півночі Мазовії, де княжив його молодший брат Конрад. Одна з битв відбулася на річці Любіч, яка й дала назву гербові. Отже, і рід Боровських веде свій початок із тих часів.

Але першим його представником, про якого збереглися документальні відомості, був Ян Паулін Боровський. Він народився близько 1645 року у маєтку Борове Велике (звідки й прізвище) за тринадцять кілометрів на захід від Красностава. Тоді, у XVII столітті, це було одне з найбільших польських міст.

У гродських книгах Володимирського замку зберігся нотаріальний документ від 28 червня 1670 року. Згідно з ним, Ян Паулін отримав від Андрія Абрамовича-Бурчака і його дружини Єви (з дому Годещинських) землю у воєводстві Руському в землі Холмській, в околицях сіл Щитиня, Залухова і Волі Щитинської разом з підданими. Очевидно, що ці землі він отримав як придане за своєю дружиною Богумілою Бурчак, і таким чином став зем'янином (землевласником) на самісній окраїні Холмської землі, на Поліссі. Одночасно з цього запису ми дізнаємося про попередніх власників цих сіл.

А наступна згадка про новоявленого поміщика Залухова і Щитинської Волі належить до 1 листопада 1674 року. В якійсь угоді, записаній у книгах Олицького замку, він титулується вже як підвоєвода землі Холмської. У 1683 році Ян Паулін на замку у Володимирі повторно отримує землі в околицях Щитиня, Залухова і Волі Щитинської разом з підданими від Адама Абрамовича-Бурчака, стольника Городельського, і його дружини Сузанни (з дому Більських). Цей Адам був сином Андрія Абрамовича-Бурчака від його другої дружини – Анни Воронецької зі Збаража, тобто Ян Паулін Боровський і Адам Бурчак були шваграми.

Незважаючи на значну віддаленість від Холма, землі на Прип'яті, неподалік від тих місць, де Турія впадає в неї, сподобались, очевидно, «уродозному шляхтичеві», бо в 1691 році він ще прикупив угідь по сусідству. Ця угода була зареєстрована в серпні 1691 року в книгах Холмського замку, а сам Ян Паулін названий там вже стольником королівства і хорунжим військ Холмського замку.

Про подальше життя Яна Пауліна дослідник родоvodu Боровських не згадує більше нічого. Із його дітей відомий лише син Адам, який народився близько 1690 року. Про нього немає практично ніяких відомостей – ні чим займався, ні які посади займав, ні коли помер. Був двічі одруженим. Від першої дружини, Теодори Вишинської (одружився близько 1719 року), мав синів Яна і Домініка; від другої – Маріанни Мисловської (шлюб близько 1724 року) – синів Людвіка і Петра. Усі вони жили в польському маєтку Яна Пауліна за рахунок доходів, що він приносив.

І, очевидно, були ці доходи не такі вже й малі, якщо дозволяли прожити без державної чи військової служби. Це підтверджує і документ з Люблінського архіву, датований 1792 ро-

ком, з квотами податків, які шляхта мала платити відповідно до декларованих доходів. Податок «Тарифа», встановлений 1789 так званім «Чотирирічним сеймом» у Варшаві, мав за мету збільшити чисельність польського війська з 18,5 тисячі до 100 тисяч, щоб запобігти дальшому пограбуванню Польщі сусідами – Росією, Австрією і Прусією – після першого поділу Польщі 1772 року. Шляхта мала записати десять відсотків від своїх доходів. Так от, три брати Людвік, Ян і Петро Боровські записали Першому полкові булави кожен по 10 злотих і 12 грошів. На той час це були досить значні суми.

Але, як показала історія, та загальна мобілізація нічого не дала. У 1793 році відбувся другий поділ Польщі, а в 1795 – третій, за яким Волинь і Полісся відійшли до Російської імперії, і таким чином залухівські, щитинські та щитиновоянські Боровські із підданих незалежної Речі Посполитої перетворилися на російських підданих. Їхні дідичні землі увійшли до складу Ковельського повіту новоствореної Волинської губернії. Але нащадки Яна Пауліна їх вже не примножували, а лише ділили між своїми дітьми та продавали, бо рід множився і його представники розселялися по всій тодішній Волині. У «Спискові дворян Волинської губернії», виданому в Житомирі 1906 року, Боровські значаться, але серед великих землевласників, які мали у володінні 500 десятин і більше, їх вже немає. Це означає, що на той час шляхетський рід Боровських здрибнів і вони перетворилися практично на звичайних селян, які жили із власної праці на своїй землі. Хоча інші поміщики із Залухова – Бржостовські, з якими Боровські родичалися, тоді ще належали до багатіїв. «У «Спискові» землевласників Волинської губернії» за 1906 рік вказано, що Маргарита Бржостовська із Залухова мала десятин землі, в тому числі десятин лісу (1 десятина = 1,0925 га).

Як стверджує дослідник родовету Боровських, на початку ХХ століття у Щитині їх вже не було, а мешкали вони в Залухові та Щитинській Волі, на хуторах Заглуштя (нині Любешівського району, біля села Мала Глуша) та Переброди – кілометрів за десять від Каменя-Каширського, та в деяких інших селах. Хтось перебрався до Ковеля, хтось – до Житомира, хтось виїхав до Америки, а після закінчення Другої Світової війни більшість Боровських переселилася до Польщі. Хто ж вони були, ці люди, чим займалися, який слід залишили на нашій землі?

Як уже говорилося вище, єдиний син Яна Пауліна Боровського Адам (народився близько 1690 року) мав чотирьох синів, які всі народилися в Щитині. Другий з них, Домінік, помер, очевидно, ще молодим, бо про нього немає жодних даних. Наймолодший, Петро, був бездітний у

1757 році продав найстаршому братові Янові свої дідичні землі за 350 злотих і перебрався до дружини в село Полиці (нині Камінь-Каширського району), де згадується в переписі 1797 року у віці 68 років. Тож продовжили рід Ян (народився 1720 року) і Людвік (1725). Обидва вони жили в Щитині, не несли ніякої служби.

У Яна було двоє дітей: дочка Домініка (померла бездітною) і син, теж Ян (1763-1827). Він перебрався в Ковель, де до смерті служив возним Ковельського повіту і був хорунжим повітового земського суду. У 1818 році нагороджений медаллю за заслуги. У 1795 році він подарував частину своєї землі Ігнатію Абрамовичу-Бурчаку – стольникові Пінському, судді землі Хелмської.

У Яна Боровського-молодшого теж було два сини – Антоній-Власій і Роман-Лаврентій, які народилися в Ковелі. Антоній обрав військову службу, в 1837 році він згадується як штабс-капітан егерського полку, а в 1845 – вже майор, обер-вагенмайстер 13-ї піхотної дивізії, кавалер.

Роман-Лаврентій писав до царських властей подання про визнання його шляхтичем, і з 1830 року мав титул титулярного радника. Обидва ці сини Яна-молодшого теж не залишили після себе потомства, і на цьому обірвалася одна гілка роду Боровських. Тож продовжили його до наших днів сини Людвіка (народився в Щитині 1725 року) і його дружини Магдалени Попель.

У них було четверо дітей – дочка Магдалена і сини Францішек, Ян та Антоній. Найстарший син після батька успадкував маєток у Щитині, а другий – Ян – оселився в Залухові. Їхні діти одружувалися, виходили заміж, селилися в сусідніх селах та хуторах, поверталися знову в Залухів та Щитинь, а на початку 20-го століття окремі представники роду виїхали до Сполучених Штатів Америки. Родичалися нащадки Людвіка Адамовича Боровського із родинами тих самих Абрамовичів, а також Бржостовськими, Кульчицькими, Ласкаржевськими, Білоблоцькими, Бурчаками, Дроздовськими, Ковальськими, Дудеками, Куликами, Недзвецькими та іншими. Вінчалися вони і хрестили дітей в католицьких костелах у Камені-Каширському, Ратному, в уніатській церкві в Невірі. Кумами в них, як свідчать метричні записи, були навіть представники роду графів Красицьких, які володіли великими маєтками в нинішньому Камінь-Каширському і Любешівському районах.

Антоній Людвікович (народився 1786 року – рік смерті невідомий), як і найстарший брат Францішек, жив у Щитині. Був одружений двічі – на Розалії Абрамович і Розалії Ласкаржевській. Але мав від них лише двох дочок – Єву і Барбару, і на тому ця лінія роду обривається.

Ян Людвікович Боровський, правнук Яна Пауліна, жив у Залухові в 1778-1847 роках. Він

був одружений з Анною Зарембою і мав з нею семеро дітей – п'ять синів і двох дочок. Рід батька в Залухові продовжив Віктор-Василь (народився 1830 р.), далі сини останнього Станіслав (1862-1939) і Болеслав (1867-?). Дочка Станіслава Вацлава вийшла заміж за Степана Дудека і померла в Залухові в 1952 році, а їхні діти після війни виїхали вже до Польщі.

Найцікавішою для нас є лінія найстаршого внука Яна Пауліна – Францішка Людвіковича Боровського (нар. 1776 – рік смерті невідомий). Він був одружений аж тричі, мав шестеро дітей, нащадки яких поступово із Щитиня переселилися в Залухів, Щитинську Волю і різні хутори. Його рід продовжили по чоловічій лінії сини Вінцентій (жив спочатку в Щитині, потім у Залухові), Шимон, Юзеф, Ян та Едвард. Із їхніх дітей старші залухівці могли пам'ятати Шимонових синів Адама, Алозія та Міхала, Янового сина Кароля (помер у 1943 році) та Юзефового сина Мартина.

Двоюрідні брати Міхал (1860-1934) і Мартин (1853-1929) жили в Залухові за кілометр один від одного і обидва мали багато землі. У обох були дружини з роду Бржостовських. Ім'я Міхалової невідоме. Мартин народився на хуторі Заглуштя між Щитинем і Малою Глушею, де отримав у спадок дідичний маєток. Служив у царській армії і брав участь у російсько-турецькій війні 1877-1878 років. Після повернення з війська оселився в Залухові, де одружився з Терезою Бржостовською. А Бржостовські, нагадаємо, мали в Залухові великий маєток, і за дружиною Мартин Боровський отримав у придане 300 гектарів землі. Тереза походила із графського роду. Вона померла в 1895 році під час народження шостої дитини. Через рік Мартин одружився з її рідною сестрою Людвікою, але спільних дітей у них не було. А всі шестеро від першого шлюбу – Рафал (1881-1936), Лонгін (1884-1947), Юзеф (1888-1958), Костянтин (1889-1942), Щесна (1894-1940) і Броніслав (1894-1968) – були охрещені в католицькому костелі містечка Ратне.

По-різному склалися долі представників родини Боровських у буремні роки першої половини 20-го століття. Наприклад, Болеслав Боровський, син Віктора і Доміцелії з Косинських, помер у Залухові в 1939 році, перед початком 2-ї Світової війни. Останні чотирнадцять років він хворів і не виходив з дому. Мав три сини. Перший служив у кавалерії в Пілсудського, за що отримав землю, другий служив недовгий час у 1939 році, а третій з 1942 року воював у Війську Польському. Після приходу радянської влади в 1939 році родина була депортована до Сибіру.

Кароль, син Едварда, разом з двоюрідним братом Рафалом і його братами у 1907 році виїздив на заробітки до Америки, але перед Першою світовою війною повернувся і помер 1943 року.

Рафал, син Мартина і Терези Бржостовської, народився 1881 року у Залухові. Служив у царській армії в Вільні (Вільнюсі). У 1904-1905 роках брав участь у війні з Японією на Далекому Сході, нагороджений трьома медалями. Виїжджав до Сполучених Штатів, де навчився ковальства. Повернувся додому на прохання батька і одружився з Броніславою Білоблоцькою. Після цього хотів знову їхати до США, але батько вмовив його залишитися дома. Прийняв від нього господарство – близько 74 гектарів землі, збудував у Залухові кузню і вітряного млина. Був високий, худорлявий і дуже релігійний. Під час Другої світової війни переховував і врятував від смерті дев'ять євреїв. Після війни виїхав до Польщі і помер 1953 року в Суленціні.

Родина дружини – Білоблоцькі – протягом багатьох поколінь також мешкала в Залухові. Батьки її мали господарство у Заглушті – 10-12 гектарів землі. Брат Броніслави Вацлав був офіцером царської армії, жив в Іркутську і загинув під час Першої світової війни. Сестра Емілія була замордована навесні 1943 року у своєму будинку на хуторі Заглуштя вояками УПА, а брат Вітольд помер на цьому ж хуторі після війни у віці 73 роки.

Цікава доля випала сестрі Рафала Боровського – Щесній, яка народилася 1890 року в Залухові. Після смерті матері Терези (Бржостовської) її забрав на виховання дядько – батьків брат, – полковник царської армії. Звали його Теодор чи Теофіл, а жив він у місті Самарі на Волзі. Там вона вийшла заміж за Роха Ковальського. Але зразу після 1-ї Світової війни – очевидно, після смерті дядька повернулася в Залухів до брата Рафала (у Польщу, як пише дослідник родовету Боровських).

За кілька років пробивний Ковальський, який торгував коровами і кіньми, збудував паровий млин у Дивині, куди й перебралася сім'я. Мали вони двох синів – Чеслава і Венентина.

Рох Ковальський був одним з найбагатших людей у Дивині. Парового млина він збудував найперший (пізніше євреї спорудили свого, але меншого). Молов збіжжя і душив олію. Крім того, мав концесію на доставку і продаж солі. Після приходу радянської влади 1939 року його виселили із власного будинку як буржуя і капіталіста. Але якимось дивом на Сибір не вивезли. Тоді ж, у 1940 році, захворіла і померла його дружина Щесна.

У 1941 році, коли росіяни відступили з Дивина, а німці ще не ввійшли, Ковальський повернувся до свого дому. Знову молов борошно і продавав. Коли німці створили влітку 1941 гетто для євреїв, він допомагав їм, продавав борошно дешевше, ніж дозволяли окупанти.

Під час ліквідації гетто в червні 1942 року есесівці розстріляли всіх євреїв, а потім і за-

арештованих впливових поляків. Ковальський потрапив у їхнє число за допомогу євреям з гето. Екзекуція відбувалась на цвинтарі, за 150 метрів від дому Ковальського. Людвік (син Рафала, племінник Щесної і Роха) разом з групою українців спостерігав з-під будинку, як арештованих по троє виводили зі школи на розстріл. У першій трійці ішли вїт, Рох і Венентин, у третій був Чеслав, був там також польський поліціант і багато інших знайомих. Їх усіх розстріляли есесівці 22 червня 1942 року в Дивині.

Очевидно, не в останню чергу через цю екзекуцію Людвік Боровський, який народився 1923 року в Залухові, у квітні 1943-го вступив до партизанів. Воював у загоні імені Тадеуша Костюшка Пінської бригади. Від листопада 1943 року до 22 липня 1944-го командував взводом у 2-й Люблінській бригаді Армії Людової (дослівно – Народна армія, польські партизанські формування в роки 2-ї Світової війни, організатором яких була прокомуністична Польська робітничка партія. – Ред.). 22 липня радянські війська визволили Люблін, і там було проголошено створення тимчасового комуністичного уряду Польщі – Польського комітету національного визволення. А охороняв цей уряд і центральний комітет Польської робітничої партії в Любліні від 23 липня і до кінця серпня 1944 року, виявляється, наш земляк із Залухова Людвік Рафалович Боровський, який був комендантом охорони. Із серпня по жовтень він воював під Варшавою, де отримав важку контузію. Після госпіталю закінчив офіцерську школу в Любліні, а тоді організував і очолював у різних містах військові комісаріати. Із 1948 року служив у місті Гдині у Військово-Морському флоті. Звільнився в запас у 1975 році у званні командора (капітана 1-го рангу). Мабуть, він перший з ратнівчан, хто отримав таке військове звання. Нагороджений радянським орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, Хрестом хоробрих, орденом «Хрест Грюнвальда» III-го класу, Кавалерським і Командорськими хрестами ордена відродження Польщі. Помер у Гдині в 2006 році.

Трагічною виявилася доля багатьох Боровських, які в роки війни залишились у своїх обійстях у Залухові, Щитинській Волі, на хуторах Заглушша та Переброди. Вони стали жертвами міжнародного українсько-польського конфлікту, який найбільшої гостроти досяг у 1943 році і який часто називають «волинською різаниною». Автор дослідження родоводу Бо-

ровських пише, що вони були «замордовані українцями з банд УПА». Це, зокрема, Емілія Боровська (загинула 1943 року), Анна, дружина Костянтина Боровського, і їхня дочка Регіна – вбиті весною 1944 в Залухові, Антоній, 1926 року народження, син Рафала Боровського, убитий у вересні чи жовтні 1943-го. Того дня, пише сучасний Боровський, «загинуло багато мешканців села Залухів, замордованих бандами УПА». А сестра Антонія Гелена, 1913 року народження, загинула тієї ж осені від кулі, але в результаті нещасного випадку: родина, рятуючись від нападів боївок УПА, разом з іншими втекла в невірські ліси, де під охороною партизанів жила ціла польська колонія. Один із хлопчаків бавився пістолетом, випадково натиснув на курок і застрелив Гелену. Цікаво, що жертвою УПА в 1943 році став і чоловік старшої дочки Рафала Боровського, Юзефи, – росіянин Урусов, картограф за професією. А сама вона, 1917 року народження, пережила ще двох чоловіків і померла в Польщі аж у 2001 році.

Також багато мешканців краю забрала епідемія тифу, яка лютувала в 1942 році.

Як уже говорилося вище, рід Боровських за майже триста років широко розселився по всій великій Волині, у сусідній Білорусії в Польщі. У родовому дереві звернув увагу на одне відгалуження – Юзеф Боровський, роки життя 1774-1834. Він народився в селі Лучичі, а був похований в Ратному. Досить своєрідним є архівний запис про його смерть: «1834, січня 22-го, в селі Лучичах помер працюючий Юзеф Боровський, швидше від старості, ніж від якої іншої хвороби». Дружину його звали Катерина Лукашук. Але батьки Юзефа не вказані, а з дітей названі лише дві дочки – Христіна і Маріанна. На них ця гілка й обривається, так що наразі невідомо, чи є теперішні Боровські із Лучичів їхніми нащадками.

А сам автор опису родоводу Боровських, Анджей, що мешкає тепер у місті Гдині, влітку 2005 року, виявляється приїздив на батьківщину своїх предків – у Залухів, де ще й досі стоїть старий будинок, збудований його двоюрідним дідом Рафалом сто років тому, після повернення з Америки. У радянські часи там була контора колгоспу (чи радгоспного відділку), а тепер він руйнується і за кілька років зникне, як і пам'ять про поляків, які колись тут жили, – із сумом завершує розповідь про свій візит сучасний нащадок Яна Пауліна Боровського.

Але це теж наша історія.

Олена БІРЮЛІНА
(Луцьк)

ГЕРБ ТА ХОРУГВА СЕЛА КОРТЕЛІСИ

Гербова символіка села Кортеліси Ратнівського району Волинської області розроблялась з ініціативи кортеліського сільського голови Василя Жигаревича впродовж 2011 р. членом Українського геральдичного товариства Оленою Бірюліною (м.Луцьк). Герб і хоругву виконав художник-дизайнер Микола Слатов (м.Луцьк), рецензував геральдичні символи Андрій Гречило, голова Українського геральдичного товариства (м.Львів). Символіка затверджена рішенням Кортеліської сільської ради від 13 грудня 2011 р. за №11/5.

Запровадженню герба і хоругви передувало дослідження з історії Кортеліс і вивчення особливостей занять його давніх мешканців. З'ясовувалися сільські природні умови і ресурси як в сьогоденні, так і ретроспективно. Підставою для появи нових сільських символів стали дані статистичних описів Ратенського староства початку – другої половини XVI ст. Використано також рідкісне історичне джерело XVI ст., в якому описані ландшафтно-природні особливості території села – «Попис границь межі Великого княжества Литовского и Корони Польское» (1546 р.)¹. Виходячи з драматичної долі села у час II світової війни сучасна символіка Кортеліс не уявлялась без символів Кортеліської трагедії 23 вересня 1942 р.

Уперше село Кортеліси згадується в люстрації Ратенського староства 1500 р.² Слід зазначити, що ще в часи правління на Волині литовського князя Любарта Гедиміновича (1340 – 1383 рр.) відбулась перша спроба інкорпорації історичної Ратенщини до Польського королівства. З середини XV і по кінець XVIII ст. Ратенське староство уже належало Польщі, адміністративно підпорядковувалось Холмській землі у складі Руського воеводства. Таким чином волинська Ратенщина тривалий час ділила долю інкорпорованих до Корони Польської українських територій.

Описом кордонів 1546 р. уточнювалась територія підпольського Ратенського староства, яке спільно з Любомльським староством утворило витягнутий клин, що в північно-східному напрямку вривався у територію Волинської землі. Власне по північно-західній межі кортеліської

землі проходив кордон двох держав. Пограничною лінією на західному відрізку, як вказували свідки – «люди Ратенские Кортелішские», була річка «Орь», яка вже в той час характеризувалась нестійким водотоком: «инде ся оказалась, а инде поникла». Нині в цьому кутку Ратнівського району такої водної артерії не існує. Колишні водні ресурси р. Ор можливо «ховаються» у Турському каналі. Реліктом існування цієї ріки є село Млинове – центр одноіменної сільської ради, яке як окреме поселення адміністративно виділилось з колишньої території села Кортеліси щойно у XX ст. В усякому разі, на місці теперішнього села Млинове за документом 1546 р. існував кортеліський «млинок», одразу за яким проходив державний кордон.

Окрім ріки Ор, млина на ній, а також заболочених місць, ровів з в'юнами, «єзів» та інших водних об'єктів межувальники відзначали на кортеліській землі лісові ресурси. Зокрема вказували на дуби і сосни, на стовбурах яких були проставлені «грані» (зокрема, у формі хреста), тобто межові знаки з сусідніми землями. Крім того, біля Кортеліс, в лісовому урочищі «Обче» було відмічено наявність яструбиних гнізд.

Як впливає з чергової люстрації Ратенського староства за 1565 р.³, кортеліські піддані зобов'язані були давати королівським намісникам сільсько-господарські продукти, мед, овес, сіно, домашню худобу і птаство та частково сплачувати грошовий чинш. В цьому статистичному документі є згадка про давній податок кортелісців яструбом, щойно замінений грошовим внеском.

Шкода, що під час опису кортеліської території в 1546 р. відсутні згадки про такий тип дерев як ялини. А про це якраз було б цікаво дізнатися, тому що у 70-х рр. XX ст., за дослідженнями доктора географічних наук Каленика Геренчука, саме поблизу Кортеліс відмічено острівкове проростання ялинових лісів – тепер рідкісних для Волинської області⁴.

У роки II світової війни мешканці Кортеліс стали жертвою жорстокої фашистської каральної операції. 23 вересня 1942 р. нацистські окупаційні війська спалили живцем понад півтори тисячі місцевих мешканців.

5 травня 1980 р. в Кортелісах постав Меморіальний комплекс жертвам фашизму з Вічним вогнем. До недавнього часу в центрі села стояв понівечений вогнем старий дуб – мовчазний свідок трагедії. В наші дні він став частиною експозиції Кортеліського музею.

Вищевикладені дослідження з історії села стали основою для новоствореної сільської геральдики. Символом минулого життя кортелісців став

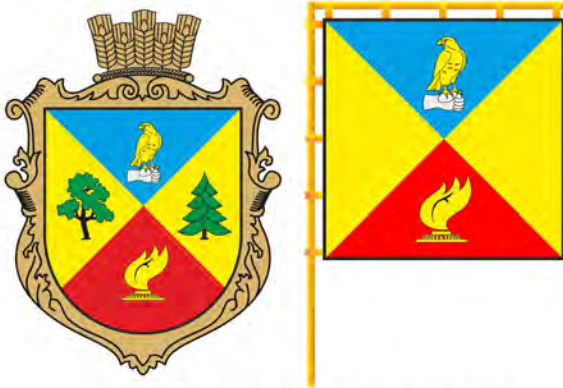
¹ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. – Т.І. – Вильно, 1867. – С. 64 – 65.

² Денисюк В.Т., Денисюк І.О. Ратнівщина. – Луцьк, 1998. – С. 410.

³ Архив Юго-Западной России. – К., 1890. – Ч. VII. – Т. II. – С. 296 – 299.

⁴ Природа Волинської області /Під ред. Геренчука К.І. Видавництво при Львівському у-ті, 1975. – С.

яструб на мисливській рукавиці. Реліктова ялина та історичний кортеліський дуб поєдналися у гербі з теперішньою ознакою села – Вічним вогнем, який спонукає ніколи не забувати про невинні жертви кривавої війни.

Герб та хоругва села Кортеліси

ОПИС ГЕРБА

Щит розділений на чотири поля діагоналями, що пересікаються під прямим кутом: у верхньому синьому полі – золотий яструб на срібній рукавиці; у золотому правому полі – зелений з чорним стовбуром дуб; в золотому лівому полі – зелена з чорним стовбуром ялина; у нижньому червоному полі – золота розетка з Вічним вогнем.

Синій колір передає заводненість краю, золотий є символом багатства місцевої флори і фауни, червоний символізує пам'ять про минуле села.

ОПИС ХОРУГВИ

Квадратне полотнище діагонально розділене на чотири частини: від древка та з вільного краю жовті, вгорі синя із жовтим яструбом на білій рукавиці, внизу червона із жовтою розеткою з Вічним вогнем.

РОЗДІЛ II

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА. КОРТЕЛІСЬКА ТРАГЕДІЯ 1942 РОКУ

Олена ДВОЙНІНОВА
(Луцьк)

ДО ПИТАННЯ ПРО ТРАГЕДІЮ СЕРЕД МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Українські землі протягом століть входили до складу іноземних держав і ставали ареною жорстоких воєнних баталій, які розгорталися на її теренах. Українці брали участь у багатьох воєнних подіях – від локальних війн і збройних конфліктів до глобальних світових війн. ХХ століття стало апогеєм людської агресивності, коли війни у своєму розвитку досягли ступеня світових війн, втягнувши в свою орбіту більшість держав і населення світу.

Особливе місце в історії як за масштабами задіяних збройних сил та зусиль військово-промислового комплексу, визначальними битвами, так і за наслідками, що визначили маршрут світової історії у другій половині ХХ століття, займає Друга світова війна і її складова – Велика вітчизняна війна Радянського союзу до складу якою входила і Україна [5, 7].

Період саме цієї війни мав певну специфіку для України в порівнянні з іншими республіками колишнього СРСР, що зумовлювалося її географічним розташуванням, близькістю західного кордону, промисловим потенціалом, військовими силами, розміщеними на її території.

Для українського населення, яке не мало власної держави, і чий землі напередодні Другої світової війни входили до складу чотирьох держав, війна стала справжньою трагедією. Україна взяла участь у війні з вересня 1939 р., коли Німеччина напала на Польщу, а Радянський Союз незабаром окупував її східні території.

Західноукраїнські землі стали ареною геополітичного і збройного протистояння великих держав Європи. Народ на цих теренах став першою жертвою світової катастрофи. Вступ радянських військ на територію Західної України і Західної Білорусії був результатом домовленостей між керівництвом Радянського Союзу та Німеччини за пактом Молотова-Ріббентропа від 23 серпня 1939 р. Польський уряд в еміграції кваліфікував радянсько-німецький пакт як четвертий поділ Польщі. Це був договір двох диктаторів, які проігнорували інтереси народів і перекроїли карту Європи. Хоч приєднання західної частини українських земель до Української РСР відбувалося при застосуванні насильницьких методів, та в умовах протистояння двох тоталітарних систем, ця подія була значущою для об'єднання українських земель в єдиній державі [13,24].

28 вересня 1939 р. СРСР і Німеччина підписали договір про дружбу і кордони, який став заключним етапом розділу Польщі. Радянська влада терміново провела вибори до Народних Зборів Західної України, що підтвердили легітимність приєднання Західної України до УРСР і відповідно до СРСР і що дало можливість сталінському режимові приступити до термінової радянізації. Вона передбачала здійснення комплексу соціальних, економічних, політичних, національно-культурних та репресивно-каральних заходів, направлених на інкорпорацію приєднаних територій.

Соціально-економічним, політичним та культурним змінам, що відбувалися протягом 1939 – 1941 рр. на західноукраїнських землях, були притаманні протиріччя, позитивні і негативні сторони. Почалися докорінні перетворення у всіх сферах життя відповідно до методів радянського будівництва. Була проведена націоналізація промислових, торговельних та інші підприємства, ліквідована приватна та церковна власність на землю, закриті або реорганізовані кооперативні установи. Паралельно здійснювалися соціальні заходи, зокрема запроваджувалася безоплатне медичне обслуговування і освіта. Однак перевірені на сході країни адміністративно-командні методи керування не принесли очікуваних результатів на заході, адже не були враховані значні відмінності в суспільному житті і побуті населення Західної України. Всі сфери життя громадян відтепер повинні були перебувати під жорстким контролем партійних і державних структур, передусім органів НКВС Української РСР [2, 183].

Поступово в регіоні почалися репресії, проведення яких з погляду вищого партійно-державного керівництва СРСР було важливим засобом «радянізації». З весни 1940 р. вони набули масового характеру. Головною їх формою стали депортації українського і польського населення. Знищувалися або висилалися на схід не тільки окремі особи, а і родини, соціальні верстви, представники різних політичних партій, громадських об'єднань, релігійних конфесій – всі, хто підозрювався у нелояльності до радянської влади. Тільки станом на 15 лютого 1940 р. із Західної України і Західної Білорусії було депортовано 890 тис. громадян, що становило приблизно 10% населення [3].

З початком війни польська армія чинила опір німецьким військам, захищаючи кожен десятину своєї землі. Інший характер носили її дії проти Червоної армії. Головнокомандуючий польською армією Е. Ридз-Смігли наказав не чинити опір Червоній армії, якщо її частини не будуть вести бойові дії або намагатимуться роззброювати польські частини [7, 135-136].

В перші місяці Другої світової війни Черво-

на армія інтернувала понад 250 тис. польських воїнів, які у вересневі дні 1939 р. склали зброю перед нею [12, 65]. Тисячі солдатів та сержантів були звільнені, решта – депортовані до СРСР. Понад 15 тис. офіцерів, серед яких дві третини становили офіцери запасу – лікарі, інженери, вчителі, письменники, громадські діячі були розміщені у Козельському, Осташківському Старобільському таборам (нині відповідно це Калузька, Тверська та Луганська обл.). Старобільський табір знаходився на відстані 3-х км від залізничної станції, на території колишнього жіночого монастиря і займав територію в 40 тис кв. м. Спочатку тут перебувало 7942 польських воїни, в основному захисники Львова, офіцери запасу і резервісти, які тільки встигли з'явитися до комендатур [11, 8].

Серед ув'язнених крім кадрових військових були професори вищих навчальних закладів, військові і цивільні хірурги, вчителі, поети, письменники, журналісти, громадські та політичні діячі. Полоненні поляки активно вимагали від представників радянської влади виконання міжнародних конвенцій про військовополонених та інтернованих, належного медичного обслуговування. Проте органи НКВС сфабрикували справу про існування серед поляків антирадянської націоналістичної організації і жодну з вимог не виконали [3]. До 15 березня 1939 р. кількість полонених почала скорочуватись до 3835 чол. У квітні 1940 р. їх переправили до Харкова у розпорядження НКВС Харківської області, де вони були страчені в період з 10 квітня до 12 травня 1940 р.

Трагедією західноукраїнського населення стали переслідування, репресії, терор, депортації мирних громадян різних національностей, конфесій і соціальних станів. Ліквідація старої управлінської системи супроводжувалася арештами службовців та інтелігенції. За сфабрикованими справами проводилися масові арешти. Влітку 1940 р. було заарештовано 35 тис. осіб за звинуваченням у підготовці повстання під проводом ОУН. В січні 1941 р. у Львові відбувся великий «процес 59-ти». Сорок два з них, в тому числі одинадцять жінок, отримали смертний вирок і були страчені одразу після закінчення процесу. Це була каральна акція радянського режиму з метою знищення націоналістичного підпілля ОУН і залякування населення в Західній Україні. 18 лютого 1941 р. розпочався судовий процес над членами ОУН у Тернополі, упродовж січня – червня 1941 р. проводилися каральні акції щодо учнівської і студентської молоді, яку підозрювали в участі у нелегальній діяльності ОУН. Більшість із них були розстріляні без суду у червні 1941 р. [2, 189].

Найбільш жорстоким і цинічним злочином сталінізму у Західній Україні і Західній Білорусії

стала сумнозвісна «чистка в'язниць» відповідно до секретної постанови політбюро ЦК КПРС від 5 березня 1940 р. На підставі цього рішення в тюрмах двох республік було вбито 7305 осіб [2, 191].

Як бачимо, трагедія для мирного населення західного регіону почалась не лише через окупацію її території фашистами, але і через активну «радянізацією» 1939 р.

З початком Великої вітчизняної війни 1941–1945 рр. саме з Україною пов'язані вирішальні події на всьому радянсько-німецькому фронті, який тоді посідав центральне місце в системі фронтів Другої світової війни. Тут були зосереджені головні сили вермахту – від 57,5 до 76,7% загальної кількості дивізій.

Важливо зазначити, що 607 з них були розгромлені саме на цьому фронті, тоді як на інших – зазнали поразки 176 ворожих дивізій [8, 97]. Стратегічне значення України збереглося й до 1943 – 1944 рр. Протягом січня 1943 р. – жовтня 1944 р. на території України радянськими військами проведено 25 наступальних і дві оборонні операції, з них 12 стратегічних операцій. У ході визволення України від нацистських окупантів проведено 13 фронтових наступальних операцій, кожна з яких коштувала значних людських втрат [8, 99].

Але найтрагічніші сторінки історії пов'язані з фізичним винищенням мирного населення. З 1942 р. було дано початок відліку найбільшим трагедіям з боку фашистських окупантів за всю Другу світову війну. Значна кількість друкованих матеріалів подають відомості про звірства фашистів у білоруській Хатині, де було живцем спалено 149 мирних жителів; в литовському Пирчюпісі з 119 жертвами; чеському Лідіце з 320 загиблими, та французькому Орадур Сюр Глан з 650 знищеними мирними жителями [14]. Але за кількістю загиблих і жорстокістю по відношенню до дітей, жінок і людей похилого віку ніщо не зрівняється перед доброю сотнею українських сіл, в яких розстрілювали не сотнями, а тисячами.

Історія, на сьогоднішній день, до кінця так і не відкрила для широкого загалу, питання винищення мирного населення на території України. До цих пір не всім відома інформація про українську Корюківку Чернігівської обл., де фашистами було вбито біля 7-ми тисяч мирних жителів всього за декілька днів. На жаль, не всім відомі подробиці трагедії у Кортелісах Ратнівського району Волинської обл. і т. п.

Причина криється в проблемі трактування того чи іншого факту різними сучасними ідеологіями та ідеологами, але незаперечним на сьогодні залишається одне – звірства, які чинили фашисти в українських селах під час окупації, були сплановані ними ще до війни.

Гітлер, згідно плану «ОСТ», розробленого

Гімлером, планував залишити в живих тільки 14 мільйонів слов'ян з 150, для чорнової праці на європейській території СРСР, тобто кожного десятого. Решту планувалося або розстріляти, або виселити за Урал [14].

Реалізація фашистами цього плану в життя призвела до того, що в історії Другої світової війни постала найжахливіша трагедія в знищенні безневинних мирних жителів.

Одними із перших були спалені села Баранівка в Полтавській області, Піски в Чернігівській, Кортеліси у Волинській області.

Такого масового знищення мирного населення, як в Україні, не було ні на одній з окупованих територій. Окрім Білорусії, в Чехії, Прибалтиці чи Західній Європі це були поодинокі випадки.

Методи, щодо тотального винищення населення німцями у себе в тилу не підлягають жодній доктрині щодо ведення військових дій. Адже німці діяли чітко за планом – навіть горезвісний план «ОСТ», було намічено до реалізації не відразу, а тільки через десять років, і тут раптово приймається рішення і фашисти починають безжально палити та розстрілювати. Що було причиною такого рішення? Відповідь – очевидна. На початок осені 1941 року фронт дуже швидко просувався на схід не зустрічаючи серйозного опору з боку Червоної армії, окрім тих територій на яких були організовані партизанські загони і з'єднання. За зведеннями радінформбюро, партизани, користуючись тактикою ведення підпільної війни, завдавали відчутних втрат фашистам. І саме партизанська війна налаштувала фашистів здійснювати каральні операції не проти підпільників, а проти мирного населення. Так зване «десяткування», коли вбивали кожного десятого мирного жителя, було дуже поширеною практикою в ті часи [14].

А невдовзі гітлерівське командування видало наказ у якому йшлося про те, що 23 вересня 1942 року батальйон 15-го поліцейського полку знищить партизанські села, які розташовані на північний захід від села Мокрани: Бірки, Заболоття і Борисівку. А рота «Нюрнберг» отримала наказ знищити Кортеліси [15].

Приводом для розправи над населенням Кортеліс послужив напад створеного у селі радянським військовослужбовцем, інженером за фахом Борисом Михайловським партизанського загону на поліцейську дільницю, «згодом, коли окупанти кинули на село регулярні есесівські частини, трапилися лиха біда» [1, 222-223] – німці спалили та розстріляли 1650 його жителів. Загін партизан спровокував німців на знищення села і при цьому партизани не намагалися вжити будь-яких заходів, щоб відвернути трагедію.

Але, мабуть, не слід осуджувати партизанів,

за те, що вони не вступали в бій з переважаючим противником. Адже, зазвичай, вони отримували відповідний наказ, і почати діяти всупереч наказу партизани не могли, навіть коли поруч гинули їхні рідні. За невиконання наказу розстріл був неминучим. Командири загонів, не дивлячись на загальну розхлябаність, тримали жорстку дисципліну, бо і самі виконували накази головнокомандування.

За публікаціями окремих дослідників [14;6], партизани на початку війни спеціально провокували німців, щоб ті робили масові каральні операції проти мирного населення, і все через небажання більшості західних українців «радянїзуватись».

Насправді тоді вся Україна потерпала від громадянського протистояння: в західних областях велася непримиренна боротьба між ОУН УПА, Армією крайовою та радянськими партизанами, на сході донські козаки живцем кидали до шурфів шахт дітей своїх запеклих ворогів, на півдні гинули татари та греки, на півночі людей палили селами [14; 6].

Сьогодні очевидним є те, що в період 1941 – 1943 років на території України паралельно з Другою світовою йшла не менша за жорстокістю громадянська війна, де мирне населення окрім фашистської окупації потерпало ще від власних борців за свободу та справедливість, котрі за методами та жорстокістю нічим не відрізнялися один від одного.

Кривавим рядком у чорний перелік злодіянь нацизму вписано трагедію українських населених пунктів Корюківка (Чернігівська обл.), Кортеліси (Волинська обл.), Раска (Київська обл.) та інших 334 сіл, які розділили долю чеського Лідіце, білоруської Хатині [4; 16, 166]. Тільки під час кривавої операції проти партизанських загонів на Житомирщині, Рівненщині та Київщині влітку 1943 р. було спалено понад 80 сіл і хуторів, знищено тисячі жителів. «Чорною серединою» назвали мешканці с. Кортеліси день 23 вересня 1942 р. [3].

Таким чином, українці, потрапивши у страхітливі жорна Другої світової війни, часто боролися за свободу під різними прапорами. Але в цілому український народ сприйняв нацистську агресію як загрозу своєму існуванню. Суперечливі обставини і складні умови, в яких діяли воєнно-політичні організації, являються предметом гострих дискусій і полеміки в суспільстві, іноді полярних оцінок. Єдиний шлях до консолідації сучасного українського суспільства – це пошук можливостей до компромісу, взаємного примирення різних політичних сил, порозуміння всіх учасників боротьби за незалежну Україну.

Друга світова війна – одна з найбільших трагедій двадцятого століття, в горнилі якої загинули мільйони людей різних національностей.

Важливо відновити історичну пам'ять про всіх тих, хто загинув під час війни і похований в українській землі незалежно від національності і приналежності до того чи іншого військового табору.

Література

1. Вінок безсмертя. Книга-меморіал. – К.: НАН України, 1988.
2. Гуцал П. Багряний відблиск «золотого вересня» (політичні репресії на Тернопільщині у 1939–1941 рр.) / Гуцал П., Бажан О. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – №1 (32). – Київ – Харків, 2009.
3. Денисенко Г.Г. Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини / Г.Г. Денисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011.
4. Денисюк В. Волинь. Події, факти, цифри. Туристичні маршрути. – Луцьк: ВОРВП «Надстир'я», 1997.
5. Огнев В.О. Характерні риси та особливості локальних війн і збройних конфліктів другої половини ХХ – початку ХХІ століття / Огнев В.О., Терещук В.В. // Локальні війни сучасності. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004.
6. Макарчук С. Втрати населення на Волині в 1941–1947 рр. / Макарчук С. // Україна – Польща: важкі питання. Т. 5. – Варшава, 1999.
7. Мінгазутдінов А.Ф. Вересень 1939 року – різнобарвне бачення / Мінгазутдінов А.Ф. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наукових статей. Вип. 4. – К., 2000.
8. Муковський І.Т. Визволення України від німецько-фашистських загарбників: погляд через 60 років / Муковський І.Т. // Сторінки воєнної історії: Зб. наук. ст. – Вип. 9, ч. 2. – К., 2005.
9. Народне господарство Української РСР: Ювілейний статистичний щорічник. – К., 1972.
10. Розстріляні на початку війни / Авт. колектив // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – Київ–Харків, 1994.
11. Катинская драма: Козельск, Старобельск, Осташков. Судьба интернированных военно-служащих. / Авт. коллектив. – М., 1991.
12. Коваль В.С. Довкола радянсько-польської війни 1939 р. / Іст. зошити. – К., 1991. – № 1.
13. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). / Коваль М.В. – Т. 12. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999.
14. Кривчишин І. <http://podrobnosti.ua/projects/2009/09/01/631433.html>
15. Клекоцюк О. <http://slovovolyni.com/ukr/woodland/1348/> Слово Волині. – 30.07.2012
16. Легасова Л. Спалені села (1941–1944 рр.): Український вимір трагедії / Легасова Л., Шевченко М. // Сторінки воєнної історії. Зб. наукових статей. Вип. 13. – К., 2010.

Микола МИХАЛЕВИЧ
(с. Кортеліси)

КОРТЕЛІСИ У РОКИ ВІЙНИ

Сімдесят років минає від тих страшних подій, які відбувалися на нашій землі. Кортеліси були одним із найбільших сіл на Волинському Поліссі. Тут була унікальна самобутня культура, зберігалися самобутні звичаї та обряди. Хоча люди жили дуже бідно вони з піснями йшли на роботу та з роботи, вірили що настане краще життя і працювали заради цього. Але все перекреслила Велика Вітчизняна війна. Кортеліська трагедія вражає своїми масштабами та жорстокістю. Майже три тисячі ні в чому невинних людей було розстріляно та закатовано в «чорну середу» 1942 р. Люди гинули цілими сім'ями та родинами. Було знищено цілі покоління людей, які з давніх-давен жили в цьому краї, важко працювали і ростили дітей.

За свідченням Круша Якова Тихоновича, 1921 р. н., весною 1941 року в Кортелісах було організовано військові курси, на яких проходили підготовку 73 хлопці. Навчання проводив військовий комісар. Уже в перший день війни молодий хлопець-єврей розносив повістки. Але на збірний пункт пішло лише декілька чоловік. Більшість населених пунктів Ратнівщини ворог окупував 28 червня 1941 року. У цей день в Кортеліси вступив підрозділ німецької кавалерії. Окупанти затвердили старостою Андріяна Поліводу, який займав цю посаду ще при Польщі і створили поліцейську дільницю з тринадцяти чоловік на чолі з комендантом Миколою Зенюком. До війни він працював вчителем в Сільцях-Кортеліських і очолював там комсомольську організацію. Більшість поліцаїв були не місцеві. Влітку і восени 1941 року в Кортеліси та навколишні хутори прибилися майже півтори сотні оточенців – солдатів і командирів Червоної Армії, серед яких було немало захисників Брестської фортеці та бійців 75-ї стрілецької дивізії, яка відзначилась в боях під Малоритою. Були серед них і ті, хто вже встиг побувати в німецькому полоні і на собі відчути пекло нацистських таборів. В перші місяці окупації німці та поліція не чіпали оточенців і місцевих активістів. Це дало їм можливість встановити зв'язок між собою та створити підпільну антифашистську групу. В травні 1942-го року, коли виникла загроза арешту, ця група розпочинає активні бойові дії і перетворюється на партизанський загін імені Ворошилова. Командиром загону став старшина-радист Борис Михайловський, а комісаром – лікар, командир медсанбату 22-ої танкової дивізії Микола Воронович. Вони обидва були учасника-

ми оборони Брестської фортеці. Народні месники діяли сміливо і рішуче. Без жодного пострілу захопили поліцейську дільницю в Кортелісах. В поліцаїв забрали гвинтівки, патрони, гранати і один кулемет. Їх самих вивели за село, роздягли і в одній лише нижній білизні відпустили в Ратне. Повторним нападом через кілька днів було розгромлено кортеліську поліцейську дільницю і загін карателів, що прибув у село. Під час бою кілька поліцаїв було вбито, а ті, що вціліли, незабаром перебираються в Ратне. Загін влаштовує засідки на бруківці Брест-Ковель, нападає на німецькі гарнізони та поліцейські дільниці в Ратному, Дивині, Черняхнах. В Самарях було визволено групу місцевих жителів, яких фашисти хотіли відправити на роботу в Німеччину. Загін спочатку базувався в лісовому урочищі Душелине, за кілька кілометрів від хутора Стара Нива. Лише один раз, з допомогою зрадника, ворог зумів несподівано напасти на партизанський табір. Під час бою загинуло двоє німців і п'ять партизанів, але розбити загін фашистам не вдалося. Після цього основні сили загону на чолі з Михайловським маневрують в районі Ратне-Кобрин-Дивин. В кортеліських лісах залишається лише група місцевих партизанів на чолі з Яковом Карпуком. Німецькі окупанти були безсилі знищити кортеліських партизанів, оскільки ті прекрасно знали навколишні ліси і мали підтримку місцевих жителів. На той час переважна більшість людей вже остаточно переконалися в тому, яким є нацистський "новий порядок". Наш край увійшов до складу рейхскомісаріату "Україна", який був створений у серпні 1941 року. Рейхскомісаром "України" Гітлер призначив жорстокого україноненависника гауляйтера Еріха Коха з резиденцією у м.Рівне. Цікаво, що північна межа рейхскомісаріату проходила на північ від залізниці Брест-Гомель. Таким чином давні етнічні українські землі Берестейщини та Пінщини входили до його складу [1, с.91].

Окупанти проводили грабіжницьку політику по відношенню до місцевого населення. Саме з України постачалася основна частина продовольства німецьким військам на Східному фронті та в саму Німеччину. З якихось незрозумілих ідейних мотивів Гітлер відмовлявся від використання в Німеччині праці радянських військовополонених. Це приречило на мученицьку смерть від голоду мільйони червоноармійців. В той же час вже весною 1942 року починається масове вивезення молоді з окупованих територій на примусові роботи в Німеччину. Намагаючись зупинити розгортання партизанського руху гітлерівці з метою залякування починають вчиняти жорстокі розправи над мирними жителями. На початку липня 1942 року каральний загін арештував вісьмох чоловік на хуторі Ста-

ра Нива. Німці зв'язали арештованих по двоє за руки і повели ліською дорогою в Ратне. Одному із заложників – Якову Тихоновичу Крушу - вдалось непомітно розв'язати руки і втекти в лісові хащі. А його батько, чотири брати і два сусіди були замордовані карателями.

У середині липня із шацьких лісів до Кортеліс підійшов партизанський загін під командуванням Степана Шковорода, який об'єднався з загоном імені Ворошилова. Після об'єднання командиром загону став Б. М. Михайловський, заступником – С. О. Шковорода. Об'єднаний загін тепер налічував 138 чоловік, мав на озброєнні один станковий і шістьнадцять ручних кулеметів, 20 автоматів.

В цей час партизани розробляють план нападу на Ковель, де на початку війни фашисти збудували великий концтабір для полонених. Вони там морили наших бійців голодом, проводили масові розстріли. Партизани хотіли врятувати полонених, але зробити це не вдалось. Після проведення розвідки виявилось, що в Ковелі ворог має великі військові сили і тому від нападу на місто довелося відмовитися. На початку серпня загін Михайловського вирушає в пінські ліси на з'єднання з білоруськими партизанами. У районі Кортеліс залишився лише невеликий загін партизанів – переважно з місцевих жителів, який пізніше отримав назву імені Щорса.

Влітку, 1942-го нацисти почали масове знищення євреїв на окупованих територіях. Дванадцятого липня було проведено першу облаву в Кортелісах. Німцям вдалось схопити близько тридцяти чоловік, в тому числі і сім'ю найбагатшого з Кортеліс – Біюмінга. Сам глава сім'ї, якому вдалось втекти, побачивши, що дружина і діти потрапили в руки фашистів, добровільно пішов до них. Німці вивезли арештованих за село і розстріляли на околиці Млинового. Біюмінг попросив дозволу покласти своїх рідних і близьких у могилу, помолився і теж був розстріляний. Після цієї трагедії кортеліські євреї рідко з'являлись у селі, віддавали своє майно на зберігання селянам і ховались у навколишніх лісах. Але, мабуть, сама доля відвернулася від них.

За свідченням жителя села Млинове Лихвана Йосипа Гордійовича, 1909 р. н., на хуторі Довга Нива партизан із оточенців зустрів двох молодих євреїв і зупинив їх, щоб забрати одяг. Та як тільки він поклав на землю гвинтівку і почав роздягати одного з євреїв, той сильним ударом збив його з ніг. Тим часом його товариш схопив гвинтівку і вистрілював у партизана. Після цього євреї пішли у сусіднє село Мокрани і розповіли німцям про сутичку. Фашисти відразу ж приїхали на хутір Довга Нива, розшукали важкопораненого партизана, якого заховали місцеві жителі, і після допиту застрілили. Потім гітлерівці з поліцаями

приїхали в Кортеліси і почали скликати євреїв, обіцяючи їм помилування. Так вони зібрали кілька десятків чоловік, яких вивезли у Мокрани і там розстріляли разом з тими двома, що поранили партизана. Партизани також не залишили без помсти смерть свого товариша. За наступні кілька днів вони винищили більше сотні кортеліських євреїв, не жалюючи при цьому ні жінок, ні дітей. Лише один з них, Лейба, зумів переховатися в непрохідних хащах на болоті з жінкою та двома синами. Через кілька місяців партизани прийняли його з сім'єю в загін, а після війни він виїхав у США.

26 серпня 1942 року фашисти з поліцаями влаштували чергову облаву в Кортелісах, заарештували матір партизана Василя Дордюка, батьків і братів партизана Андрія Лихвана, а також двох юнаків, які втекли з концтабору на території Польщі і переховувались у місцевих жителів – всього сім чоловік. Їх привели на майдан у центрі села, біля церкви, зачитали вирок, наказали лягти на землю і розстріляли. Поліцаї закопали вбитих там же на місці розстрілу. Німецький офіцер попередив, що так буде з усіма, хто допомагатиме партизанам. Але цього нацистам здалось замало.

Найбільш детально описав події, пов'язані зі знищенням села Кортеліси, відомий український письменник Володимир Яворівський у книзі «Вічні Кортеліси». Хоча ця повість є літературним твором, але вона написана на основі реальних подій і в ній зібрані детальні свідчення очевидців Кортеліської трагедії та окремі документи, які неспростовно доводять злочин гітлерівців. Найбільш важливим із цих документів, достовірність якого підтверджується також німецькими джерелами, є «ОПЕРАТИВНИЙ НАКАЗ ПРО ЗНИЩЕННЯ СІЛ», виданий 22 вересня 1942 року командиром третього поліцейського батальйону 15-го поліцейського полку майором Голлінгом.

« 1. 23 вересня 1942 року батальйон знищує розташовані в районі на північний захід від Мокран отруєні бандитською заразою села: Бірки, Заболоття і Борисівку. Рота «Нюрнберг» знищує Кортеліси . . .

5. Початок операції 23 вересня 1942 р. 05 год. 30 хв. До 04.35 населені пункти повинні бути оточеними (зовнішнє оточення).

6. Операцію слід проводити згідно з моїми вказівками, даними під час обговорення обстановки з офіцерами 21 вересня 1942р.

7. Конфіскацію поголів'я худоби, сільськогосподарського інвентаря, запасів хліба та іншого с/г майна проводити згідно з моїми усними вказівками...» [2, с. 82].

За свідченням колишнього партизана, жи-

теля с. Кортеліси, Санька Степана Панасовича, 1922 р. н., кортеліські партизани напередодні дізнались, що німці готують якусь акцію, але були переконані, що це чергова облава. У них не було достатньо ні сил, ні зброї, щоб вступити у великий бій з ворогом. Як згадує інший партизан загону імені Щорса Корнелюк Максим Авакумович, партизани дізнались, що над селом буде вчинена розправа від лісничого-німця. Вони підходили до села, але воно вже було оточене фашистами. Крім того, загін в цей час налічував лише 35 чоловік, тому партизани не відважились напасти на ворога [3, с. 3].

Рано-вранці 23 вересня 1942 року, в середу, каральний загін щільним кільцем оточує село. Місцеві зрадники-поліцаї, яких фашисти зібрали з усіх навколишніх сіл та містечок, говорили людям: «Ідьте на майдан, на схід, ниньки буде прийматися важлива постанова». І зганяли туди всіх – стариків, жінок, дітей. Тих, хто не міг іти сам – хворих та інвалідів, везли на підводах. Але не всі жителі пішли на схід. Дехто заховався передчуваючи недобре. Інших просто не було вдома. Сім'ї та найближчих родичів трьох кортеліських поліцаїв, старости і священника вивели з натовпу і пізніше відправили в Ратне. У нарисі під назвою «Трагедія села Кортеліси», який був опублікований у «Літописі Волині» в 1964 році в Канаді, написано, що їх було 18 чоловік [4, с. 323]. Майже всі вони виїхали з німцями і пізніше опинились за кордоном.

Решту людей, які зібрались, позаганяли в церкву, школу, найближчі хати. Їх охороняли поліцаї, яким німці не дуже-то довіряли і видали лише по одному патрону. Тим часом фашисти підводили групи з кількох чоловік до ям і відкривали по них вогонь з автоматів та кулеметів. Спочатку розстрілювали невеликими групами чоловіків, а потім виводили і вбивали вже більші групи жінок та дітей. Щоб заглушити крики людей, яких вбивали, гітлерівці на повну потужність включили двигуни своїх автомобілів.

Свідком жажливої трагедії довелось стати дев'ятнадцятирічній Круш Федорі Лаврентівні. Її хата знаходилась в центрі села поблизу місця розправи. Під час облави вона заховалась на горищі, а батько і п'ятеро молодших братів та сестер були замордовані фашистами. Через дірку в покрівлі вона спостерігала як знищували невинних людей. Навіть через багато десятиріч Федора Лаврентіївна не могла без сліз розповідати про пережите.

«... Не можу розказувати, бо бачу все, як було... Дехто хотів утекти, як вели до ями. Доганяли й дострілювали, а ті, ще на коліна зводилися й просились... Баба Христина Цвіруха впала з онуком на коліна... так і забили їх... Підвода підїхала... Кілька старих бабів на возі штурха-

ють їх рушницями, не злізають, не можуть. Стало кілька поліцаїв, перевернули фіру в яму... Дівчинка кинулась тікати від ями... Вони по ніжечках її кулями... Мама її хоче підійти, допомогти, вони – по мамі...

Три дочки Василя Гірника обіймали тата зі страху... Так і впали... У вуйка Василя під маринаркою внуча було, немовлятко. В ямі побачили... добили... Голови, руки з ями підіймалися... Хоч би словечко було почути!.. Щось же казали на прощання, заповідали щось нам!.. Мотори лементують і стріляють без перерви... коло церкви, коло школи... в п'яти місцях люда били, ніби змагались, хто швидше кінчить бити...

Живих скидали в ями з водою, де глинисько було. Тутика, де курган тепірко насипаний і вогонь горить... скидали. Вони, бідні, захлинаються водою, а їх б'ють із автоматів... Вода червона з ями витікає. Бо кидають і кидають дітей, бабів... Вода червона аж сюди, де тепірко огорог мій, текла... струмочком...» [2, с. 99].

Разом із Кортелісами 23 вересня гітлерівці також знищили найближчі хутори Запоків'я і Ягідково. Жителька Ягідково Корнелюк Марія Овсіївна, 1928 р. н., в цей день допомагала дідові в Млинове копати картоплю. Повертаючись додому, ще здалеку почула як реве в хлівах голодна худоба. У хаті нікого не було. Всі рідні: батько з матір'ю, два брати і сестра з чоловіком були розстріляні. Вже пізніше одна жінка, родич якої був у поліції, розповіла Марії про останні хвилини життя її рідних. Батько Марії Овсіївни встиг біля могили перехреститися і сказав: «Щоб по моїх слідах ще дитина ходила». Німець вдарив його прикладом в обличчя, а потім вистрілив в голову. На четвертий день, коли карателі вже покинули село, Марія з кількома уцілілими односельчанами ходила розкопувати могили, щоб знайти своїх рідних. Але вбитих людей було так багато, що знайти хоч когось там було марною справою. Навіть земля вся на могилах і біля них була просякнута кров'ю.

Окупанти оголосили, що в Кортелісах за допомогу партизанам розстріляно 2892 жителі. Така ж цифра наводиться і в п'ятому томі Української радянської енциклопедії, виданій в Києві в 1980 році [5, с. 428]. Якщо врахувати, що населення села без хуторів в цей час становило близько трьох тисяч чоловік ця цифра виглядає цілком правдоподібною. Безглуздим виглядає лише пояснення звірячої розправи над невинними людьми, адже абсолютна більшість із них ніякого відношення до партизанів не мала. Після знищення людей карателі ще кілька днів грабували село: забирали зерно, одяг, виводили худобу, потім підпалили будівлі – хати, хліви, клуні, щоб нічого не лишилось. Останньою спалили церкву.

Ще одним важливим документом в книзі

В. Яворівського «Вічні Кортеліси» є звіт командира роти «Нюрнберг» обер-лейтенанта Глюкса командирові батальйону майорові Голлінгу:

«... Операцію по знищенню більшовицько-партизанського села Кортеліси і хуторів провів, повністю дотримуючись вашого наказу та усних вказівок...

23 вересня 1942 р. о 04 год. 35 хв. Кортеліси з хуторами були оточені зовнішнім зашморгом із поліцейських. Щоб не вчинити випадкової паніки – видав поліцейським лише по одному патрону. Наказав: усіх гнати до центру села на збори. Я поводився так спокійно, що мій спокій передався підлеглим та жертвам, і це забезпечило успіх.

... Зашморг звужувався, зменшувалася відстань між постами, і я звільнив частину поліцейських для підчищення недоробок першої лінії. В результаті мені вдалося захопити й конвоювати до місця розстрілу всіх живих із Кортеліс та хуторів. Усіх, без винятку.

Утаємничення справжньої мети збору населення виявилось надійним: населення вірило в те, що йому будуть зачитувати наказ, до останньої миті. Закрив населення в церкві, школі, прилеглих до центру будинках, аж тоді видав команді поліцейських могильників лопати.

Поставив легкі кулемети на вигідній позиції. Поставив за кулемети досвідчених, перевірених мною солдатів, яких міняв через кожних 30 хв.

Розстріл проводив у п'яти місцях одночасно, заглушуючи кулемети ревінням автомобільних моторів. Розстріл жінок і дітей проводив без будь-яких ускладнень...

Більшість жителів села зберігали гідність. Вони не знали, що їх чекає, і йшли спокійно назустріч своїй цілком заслуженій долі, котра внаслідок їхньої нечистої совісті зовсім не стала для них несподіванкою.

Розстріл почався о 9.00 і закінчився о 16. 25 того ж дня. Ваш наказ виконано повністю, він виконувався без будь-яких ускладнень, підготовлені мною заходи виявились цілком ефективними...

Витрачено патронів: 4тис. 321 (чотири тисячі триста двадцять один). Один кулемет потребує ремонту від надмірного перегріву.

Обер-лейтенант Глюкс.» [2, с. 104-105].

В цьому звіті викликають здивування дві обставини: чому педантичний німецький офіцер не вказав кількості розстріляних і чому майже на три тисячі розстріляних людей фашисти витратили лише чотири тисячі патронів при стрільбі переважно автоматичною зброєю?. Відповідь дали німецькі журналісти Герд Гайда і Джим Тобіас, які приїжджали в Кортеліси в 1997-1998рр. За їхніми словами цей звіт насправді стосується сусіднього села Бірки, яке нині входить до складу Білорусії і де, в той самий час, було знищено понад 700 чоловік десятою ротою того ж таки

третього поліцейського батальйону. Яворівський навів текст звіту повністю лише замінивши назву Бірки на Кортеліси і виключивши з нього згадку про кількість жертв. На жаль, справжній звіт про знищення Кортеліс виявити не вдалося.

Німецькі журналісти також розповіли, що всі офіцери роти «Нюрнберг» загинули ще під час війни, а рядових намагалася засудити німецька влада на початку сімдесятих років за злочини проти людства. Проте всі вони категорично заперечили свою участь у знищенні Кортеліс і були виправдані за відсутністю доказів.

Карателі ще кілька разів поверталися в Кортеліси і знищили в загальному 20 навколишніх хуторів. Останню велику каральну акцію фашисти провели в районі Кортеліс 8 листопада 1943 року. У цей день німці разом з поліцаями знищили великий хутір Рябіно. Як згадує Корнелюк Марія Овсіївна, 7 листопада, в неділю, почалось весілля сусідського хлопця Федора, який 23 вересня врятувався лише тому, що пас у лісі худобу, та молодій вдові Варки, якій допомагав по господарству. На весілля зібрались не лише сусіди, а й приїхали родичі з Млинового та Сілець. На другий день, в понеділок, 8 листопада, коли всі гості сиділи в хаті за столами, почувся крик: «Німці! Німці йдуть!» Карателі безшумно оточили хутір Рябіно і вже замикали кільце. Люди всі з жахом кинулись втікати, почалась паніка. У дверях виникла така тіснява, що хто впав, вже не міг піднятися. По них бігли ті, хто лишився позаду. Марія вистрибнула у вікно і щодуху кинулася до лісу. Німці були зовсім близько. Автоматні черги і гвинтівочні постріли змішалися з криками людей. Кулі свистіли з усіх сторін. На щастя, ліс був зовсім близько від хати, і це врятувало життя кількох десятків людей. Уціліли також молоді та музикант зі своєю скрипкою. Але для багатьох жителів хутора цей день став останнім в їхньому житті. За свідченням жителя села Кортеліси Мосюка Івана Степановича, 1927 р. н., в Рябіно було вбито 49 чоловік і спалено 14 дворів.

На хуторі Попливці було знищено всі десять дворів. Фашисти заходили в будинки і відразу ж починали стріляти, потім хати підпалювали. З 93-х жителів Попливців уціліло лише 23, з них троє було поранено. Більше пощастило жителям хутора Запіддя. Хоча їх хати було спалено, але людей та худобу карателі повели лісовою дорогою до Ратне. Поблизу Бору їх наздогнали партизани і визволили з рук ворогів.

Нацисти сподівалися кривавими репресіями ослабити рух опору. Але вони прорахувались. Весною 1943 року в кортеліських лісах активізує свою діяльність загін ім. Щорса, який влився в партизанське з'єднання Олексія Федорова. Командиром загону був призначений кадровий офіцер Червоної Армії І. І. Радько, комісаром за-

лишився Я.С. Карпук. За кілька місяців партизани підірвали п'ять ешелонів ворога на залізниці Брест-Ковель, кілька разів вели бої з німцями.

У цей же час на Ратнівщині виникають перші загони УПА, до якої перейшла значна частина української допоміжної поліції. Командиром однієї із сотень став житель Кортеліс Михайло Горнік, який отримав псевдо "Орлик". "Орлику" вдалося пере агітувати на свою сторону загін козаків-власовців, що був розташований у Гірниках і служив німцям. Разом із цими козаками повстанці напали на Ратне і захопили велику кількість зброї та військового майна. З червоними партизанами повстанці домовились про нейтралітет і боїв між собою не вели.

Кортеліси були визволені від фашистів 19 липня 1944 року воїнами 160-ої стрілецької дивізії [7, с. 68]. Тут не було жодного будинку, і лише в тимчасових халупах ховалося декілька чоловік. На попелища поверталися жителі села – ті, хто воював на фронтах війни, партизанських загонах, мешканці навколишніх хуторів. В дивізійній газеті "За Родину" від 2 серпня 1944 року було надруковано акт про знищення с. Кортеліси:

Было село – остался пепел

Немцы сожгли и расстреляли 3.000 мирных жителей с. Кортелісы.

В освобожденном на днях селе Кортелісы представители воинской части и местные жители составили акт о чудовищных злодеяниях гитлеровских мерзавцев. Установлены многочисленные факты грабежа, насилия над женщинами, массовые убийства.

«По неполным данным, - говорится в акте, - немецкие варвары расстреляли около 3.000 мирных граждан. Вскрыто 7 ям, в каждой из которой обнаружено сотни трупов расстрелянных немцами людей. При поголовном расстреле всего населения, учиненном 23 сентября 1942 года, немцы не пощадили стариков, женщин, детей, в том числе и грудных. Даже калеки были убиты. Расстрелы проводились немцами из пулеметов и автоматов и продолжались свыше четырех часов...

После этой дикой расправы с населением немецкие бандиты сожгли дотла деревню Кортелісы и прилегающие к ней хутора. На месте большого села, насчитывавшего свыше 500 дворов,

остались только пепел и развалины».

Акт подписали представители воинской части Ефанов, Стовбун; жители с. Кортелісы К.Корнелюк, Гергель, Сахарчук, Поливода... [6].

Цей акт є ще одним підтвердженням страхітливого злочину нацистів. Дані про понад 500 знищених дворів підтверджують також жителі села, які уціліли під час трагедії. Що стосується кількості жертв війни в Кортелісах, то в Книзі пам'яті, яка зберігається в Кортеліському історичному музеї, записані прізвища та імена 2059 людей. Ще 82 імені були пізніше занесені в додатковий список. В цій же Книзі вказується, що імена 938 загиблих – невідомі. В цілому можна зробити висновок, що в Кортелісах та навколишніх хуторах за роки окупації було знищено понад 3000 мирних жителів. Переважна більшість їх загинула 23 вересня 1942 року. Але потрібно пам'ятати, що розстріли невинних людей проводилися окупантами як до цього дня так і після. Головним винуватцем їх вбивства став гітлерівський нацизм.

Література

1. Друга світова війна в історичній пам'яті України / [Упоряд.: Л. Герасименко, Р. Пилявець]. – Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 247 с.
2. Яворівський В. Вічні Кортеліси: Повість / В. Яворівський. – 2-ге вид. – К.: Молодь, 1988. – 136 с.
3. Борзовець В. Біль Трагедії пече вогнем / В. Борзовець // Ратнівщина. – 2010. – 28 вересня. – С. 3.
4. Денисюк В. Т. Ратнівська земля: історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк, І. О. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 452 с.
5. Українська радянська енциклопедія. – Т. 5. – К., 1980.
6. Было село – остался пепел // За Родину. – 1944. – 2 серпня.
7. Зек Б. М. Визволення Ратнівщини: радянсько-німецькі бої в березні – липні 1944 р. / Б. М. Зек. – Вид. 2-е, виправл. і допов. – Луцьк: Вид-во «Волинські старожитності», 2012. – 200 с.
8. Музиченко Я. Вічність і Кортеліси / Я. Музиченко // Україна молода. – 2009. – 23 вересня. – С. 6.

Галина ХОМУК
(с. Кортеліси)

КОРТЕЛІСЬКА ТРАГЕДІЯ 1942 РОКУ

Трагедія поліського села Кортеліси приголомшує тих, хто вперше дізнається про неї. Тут осіннього дня 23 вересня 1942 року німецькі карателі вбили 2875 мирних жителів, з них 1620 дітей. Цей день в історії села названо «чорною серединою». Потім село було пограбоване і повністю спалене. Лише після війни воно почало знову відроджуватись. Про це написано багато книг і статей. Але трагедія села Кортеліси почалася значно раніше – із знищення місцевих євреїв.

Перед війною в Кортелісах проживало майже 40 єврейських сімей. Євреї жили заможного, але наймитів не тримали. Вони займалися здебільшого ремеслом і торгівлею. В селі було 2 єврейські кузні та 3 лавки, де євреї продавали товари першої необхідності: сірники, сіль, гас, булочки, цигарки.

Найбагатша сім'я була у єврея Біюмінга. Він мав найгарнішу і найбільшу хату в центрі села, велике господарство. У Дивині перед війною збудував ще одну хату.

У суботу євреї нічого не робили, бо забороняла їм їх релігія. Навіть не топили в хаті, не доїли корів. Тому й просили сільських дітей-підлітків прийти в суботу і допомогти, а сусідів – подоїти корів. За це євреї їм давали мацу (національна страва з прісного тіста). Жителька села Кортеліси Ольга Лаврентіївну Ковальчук (27.07.1929 р.н.) згадує, як, будучи дитиною, ходила по суботам і в Великодній тиждень до сусідів-євреїв топити піч і світити вогонь. І маца, якою її пригощали, була такою смачною, що смак її вона пам'ятала все життя. З місцевими жителями євреї жили завжди в злагоді. Українські і єврейські діти ходили в одну школу, навчалися в одному класі. Тільки по п'ятницях після уроків до українських дітей приходив священник, а до єврейських по суботах – равин.

Влітку 1942 року фашисти почали масове знищення євреїв на території Ратнівського району. Дванадцятого липня вони провели першу облогу в Кортелісах, німцям вдалося схопити майже 30 чоловік, у тому числі і сім'ю найбагатшого з євреїв – Біюмінга. Глава сім'ї, якому вдалося втекти, побачивши, що дружина і діти потрапили в руки фашистів, добровільно пішов до них. Німці на підводах вивезли арештованих на околицю сусіднього села Млинове до задалегідь викопаних яму і там розстріляли. У другій ямі вже наступного дня були поховані євреї, убиті партизанами. Останнім німці вбили Біюмінга, який

ще встиг помолитися на могилі. На місці трагедії в 1991 році був встановлений хрест.

Після цих подій кортеліські євреї зрідка з'являлися у селі, віддавали свої майно на зберігання селянам і ховалися в навколишніх лісах і болотах. Один з євреїв, розмовляючи з жителями села, застеріг їх: «Нами розчинили, а вами – замісять».

Після цього трагічні події набули ще більшого розмаху, місцеві жителі розповідали випадок, який трапився на хуторі Довга Нива. Як згадував житель с. Кортеліси Горнік Іван Васильович (07.07.1918 р.н.): «Партизан з місцевого партизанського загону зустрів двох євреїв-столярів і зупинив їх, щоб забрати одяг. Та як тільки він поклав гвинтівку на землю і почав роздягати одного з євреїв, той сильним ударом збив його з ніг. Тим часом другий єврей схопив гвинтівку і вистрілив у партизана, після цього вони пішли у сусіднє село Мокрани й розповіли німцям про сутичку. Ті відразу приїхали на хутір, розшукали важкопораненого партизана, якого встигли захопити місцеві жителі, і після допиту розстріляли».

Потім німці з поліцейськими приїхали в Кортеліси і почали скликати євреїв, обіцяючи їм помилувати. Так вони зібрали кілька десятків чоловік, яких вивезли в Мокрани і там розстріляли разом з тими двома, що поранили партизана.

Партизани теж помстилися жорстоко за смерть товариша. Коли євреї поверталися з богомолення, партизани увірвалися в село і почали розстрілювати їх просто на вулицях. Після того як партизани зникли, євреї, які залишилися живими, хоронили рідних. Старожили села і тепер памятають місця тих поховань. За кілька днів партизани знищили більше сотні кортеліських євреїв, не жаліючи при цьому ні жінок, ні дітей.

Жителька села Кортеліси Юлія Трохимівна Горнік (16.07.1929 р.н.) згадує: «Одного разу ввечері почувла на вулиці якісь крики. Виглянула у вікно і крізь сутніки розгледіла у дворі сусіда-єврея Антика й озброєних людей. Вони вимагали у господаря золото. Він їм сказав, що золото заховане у кузні і направився туди. Коли він ступив кроків з десять, його вбили просто перед вікном моєї хати. Після цього вбивці зникли, а дружина зразу ж поховала чоловіка на місці загибелі».

Частина кортеліських євреїв переховувались у сусідніх білоруських лісах і непрохідних болотах. В урочищі Барське переховувались три сім'ї. Для того щоб не померти з голоду, вони копали людську картоплю і їли її. Хазяїн, коли помітив, що євреї копають його картоплю, пішов до німців і розказав їм, де можна знайти євреїв. Німці болото оточили з усіх сторін і почали стріляти у бік невеличкого острівця. Для того щоб дістатись туди євреї зробили поміст. Але нічого не врятувало їх. Це вбивство відбулось на очах у Оль-

ги Лаврентіївни Ковальчук (27.07.1929 р.н.), яка згадує: « Ми працювали на своєму полі, що було неподалік від єврейської схованки. Коли німці почали стріляти, то одна єврейка схопила на руки двох маленьких дітей і кинулася втікати. Зрозумівши, що врятувати життя дітям неможливо, вона сама, своїми руками, кинула їх у воду. Діти ці втопились, а недалечко від них лежала вбита мати. Так цих всіх вбитих євреїв і поховали в урочищі Барське».

Таким чином, майже все єврейське населення Кортеліс було вбите ще до «чорної сережи» 1942 року. З двох сотень кортеліських євреїв лише один з них, Лейба, зумів переховуватись у непрохідних хащах, на болоті, з жінкою та двома синами. Через деякий час його прийняли партизани у свій загін. А після закінчення війни виїхав з сімєю в США. Ось як про цю подію згадує жителька села Кортеліси Юлія Трохимівна Горнік (16.07.1929 н.р.): «Після того як розстріляли село, ми жили на хуторі Порожно. Одного разу до нас прийшов дуже страшний чоловік, котрого було важко впізнати, зарослий, і одежа на ньому геть

обдерта. Руки обпечені, тому що цілу зиму він з синами грілися біля багаття. Чоловік попросив їсти. Мати йому поставила на стіл миску з супом і поклала скибку хліба. Суп він з'їв, а хліб сказав, що занесе синам. Мати дала йому ще хліба і він пішов».

Після війни у село Кортеліси не повернувся жоден єврей. Як згадує колишній секретар Кортеліської сільської ради Горнік Іван Васильович (07.07.2018 р.н.), один хлопець-єврей, який призвався в армію ще 1939 році, після війни написав листа в село на адресу сільської ради. Але, дізнавшись, що в селі не лишилось жодного єврея, і сам не повернувся на рідну землю.

Прізвища й імена кортеліських євреїв, які загинули в роки війни, занесені в Книгу пам'яті, що зберігається в місцевому музеї. Як не прикро, проте ці верстви населення у роки війни зазнали переслідувань не тільки від фашистських окупантів, а й від радянських партизан. І це правда...

... Хоча це й гірка правда, але правда, і якою б вона не була, ми повинні її вивчати і пам'ятати.

Дмитро МОРОЗ
(сміт. Ратне)

ТРАГЕДІЯ КОРТЕЛІС ОЧИМА НІМЕЦЬКИХ ЖУРНІЛІСТІВ

Про участь поліцейської роти «Нюрнберг» у знищенні українського села Кортеліси 23 вересня 1942 року і єврейського гетто у Бресті 15 жовтня 1942 року в самому Нюрнберзі дізналися лише 1960 року, та й то цілком випадково. Причиною став майже анекдотичний випадок: у березні 1960 року торговець Ернст Вольфесманн приїхав своїм автомобілем до Нюрнберга. Якись проблеми з кишківником змусили його терміново шукати громадський туалет, через що він припаркував авто в забороненій зоні. Патруль міської поліції виписав йому за це порушення штраф, і розлючений торговець 1 квітня 1960 року написав сердитого листа обербургомістру і поліцай-президенту Нюрнберга. Він пояснював своє порушення хворобою, яку отримав через стражування на війні з Росією. Одночасно повідомив, що із 1941 року був мобілізований як резервіст у так звану поліцейську роту «Нюрнберг» і посланий в район Брест – Литовська. Підрозділ у 1941-1944 роках брав участь у численних розстрілах людей, і при цьому «тисячі жінок, дітей і старих знищив частково по-звірячому». Але про себе Вольфесманн передбачливо написав, що ніколи не стріляв, «тому що він є дуже м'якою людиною».

На основі цього листа нюрнберзька кримінальна поліція негайно розпочала розслідування проти колишніх поліцейських роти «Нюрнберг» за участь у масових вбивствах. Потім слідство взяла на себе прокуратура Нюрнберга. Воно тривало аж дванадцять років, але було остаточно закрито. Прокурор Горн закриття справи, мотивуючи тим, що, хоча рота «Нюрнберг» і брала участь у розстрілах мирного населення, проте неможливо довести причетність до цих злочинів кожного поліцейського зокрема «через брак доказів». Також йому видається малоімовірним, «що поки що живі російські свідки (для німців усі громадяни колишнього СРСР були росіянами. – Д. М.) через стільки часу зможуть впізнати окремих злочинців або хоча б назвати їхні імена».

Самі колишні поліцейські роти «Нюрнберг», яких тоді ще залишалося живими близько 60 чоловік, на допитах заперечували свою участь у масових вбивствах. У той час, за їхніми свідченнями, вони знаходилися або у відпустці, або лежали в лазареті, або були послані кудись із дорученням. Жодної назви села «не міг» пригадати жоден з поліцейських. Окремі зі звинувачених, правда, визнали, що брали участь «в акціях по боротьбі з партизанами», але при цьому не

доходило до «жодних зловживань». Один навіть визнав, що був присутнім при знищенні одного села, однак він «лише рахував кількість убитих осіб». А поліцайoberмайстер Людвіг П. додав при підписанні протоколу: «Я хочу ще сказати, що населення добре ставилося до поліцейського підрозділу». Більшість із них після війни знову повернулася на службу і охороняла громадський порядок.

Тож у зв'язку з тим, що справа була закрита і суд над військовими злочинцями не відбувся, широка громадськість Нюрнберга практично нічого не знала про злочини під час Другої світової війни поліцейської роти, яка носила назву їхнього міста¹.

В експозиції Кортеліського історичного музею з травня 1991 року знаходиться книга західнонімецького журналіста Пауля Коля «Я дивуюсь, що я ще живу»: радянські очевидці розповідають». Вийшла вона в 1990 році у видавничому домі «Герд Мон» у містечку Гютерсло, а подарував її музеєві сам автор, який вперше побував тут восени 1985 року. Книга розкрита на 38-й сторінці, і назва розділу - «Кортеліси» - пояснює, чому вона зайняла місце в експозиції.

Пауль Коль був першим західнонімецьким журналістом, який відвідав Кортеліси через п'ять років після відкриття меморіального комплексу жертвам трагедії 23 вересня 1942 року. Тоді ще існував Радянський Союз і Західна та Східна Німеччини (ФРН і НДР). Протистояння двох систем - капіталізму і соціалізму - досягло свого апогею, бо горбачовська перебудова ще не почалася. Сполучені Штати Америки встановлювали в Західній Європі, в тому числі й ФРН, нові ядерні ракети середнього радіусу дії «Першинг-2», і радянська пропаганда на кожному кроці говорила про загрозу третьої світової війни. Але й сам СРСР встановлював аналогічні ракети нового покоління СС-20, і на Заході нагніталась істерія «комуністичної загрози».

І в цій обстановці журналіст із Західного Берліна вирішує здійснити подорож від Бреста до Москви слідами групи армій «Центр» і - через 40 років після закінчення 2-ї Світової війни - написати книгу про злочини німецького фашизму на окупованих територіях Радянського Союзу. Чому? Що змусило його взятися за таку тему? Можливо, розрахунок на кон'юнктурний успіх у зв'язку з «круглою» датою закінчення війни і викликаним цим інтересом читачів? Інтерес до дати в Німеччині, очевидно, був, але аж ніяк не до такої теми, яку збирався висвітлити П. Коль. Як пише він у післямові, шлях 500-сторінкового рукопису цієї книги схожий на одіссею по західнонімецькому ринку культури. Починаючи з 1986 року, він пропонував свою книгу 33 видавництвам від Гамбурга на півночі ФРН до Мюн-

хена на півдні. Але скрізь до неї виявляли слабкий інтерес і відмовляли автору, посилаючись на відсутність ринку для такої книги і малий попит у читачів. В одному видавництві рукопис за цілий рік не змогли навіть прочитати, а в іншому взагалі загубили. Коли ж у серпні 1987 року «Гамбурзький фонд соціальної історії 20 століття», відомий публікаціями критичних робіт про часи нацизму, прийняв рукопис, то видавництво, яке він підшукав - збанкрутувало. І лише в листопаді 1989 року видавництво «Герд Мон» із Гютерсло, вже 34-е за ліком, нарешті взялось опублікувати книгу і через рік видало її.

Як стає зрозумілим зі слів Пауля Коля і післямови історика Вольфрама Ветте, в Німеччині до цього часу не люблять говорити про злочини німців проти мирного населення Радянського Союзу. Ця тема соромливо замовчується, ніби їх і не було, і молоде покоління майже не знає про них, а багато хто сприймає публікації на цю тему взагалі вороже. Коли він опублікував в одній з газет оголошення, де просив відгукнутись колишніх учасників війни проти СРСР і розповісти про злочини вермахту та поліції, ніхто не відповів. Лише якийсь анонім обізвав його по телефону комуністичною свинєю, брудним негідником і обіцяв порухатись. А в бібліотеці теж невідомий «рецензент» написав ручкою на книзі радянського історика Льва Безименського про план «Барбаросса» «Звичайна більшовицька писанина! Тут обманюють, замовчують, перекручують і прикрашають. Висновок: нечитабельно!» Отже, і його книга не могла розраховувати на шалений читачський інтерес в такій атмосфері.

Тому Пауль Коль вважав за потрібне сам пояснити, чому ж він здійснив цю подорож, і написав вступ до книги, який так і назвав. Його батько, розповідає журналіст, не був фашистом, але не був і антифашистом. Він голосував за партію Гітлера НСДАП, бо до 1939 року йому жилось добре. Під час війни він служив у поліцейському батальйоні в Польщі, Сербії, Греції і Голландії, брав участь у боротьбі з «бандами», тобто партизанами, у «миротворчих акціях» і «акціях по очистці» сіл і єврейських гетто. Але на запитання, що він робив на війні, пише П. Коль, батько або знизував плечима, або починав безконечну детальну розповідь з численними датами, переїздами і званнями командирів. Четверо дядьків П. Коля воювали на Східному фронті. Один, який пішов добровольцем, загинув під Харковом. Другий служив в організації Тодта, яка займалась будівництвом, в тому числі й концтаборів. Третій був парашутистом. Але й вони не розказували нічого конкретного, а коли П. Коль розповів про це на радіо «Вільний Берлін», з ним взагалі перестали в колі сім'ї розмовляти на цю тему.

Отож, щоб знайти відповіді на свої запитан-

ня, Пауль Коль і вирушив слідами групи армій «Центр», яка наступала через Білорусь прямо на Москву. В організації подорожі йому сприяло Агентство Преси Новини (АПН) з Москви, а кошти виділило радіо «Вільний Берлін», де вперше й прозвучала передача про неї «Вставай! Почалася війна!». Його маршрут проліг через Брест - Барановичі - Мінськ - Могильов - Оршу - Вітебськ - Смоленськ - Вязьму - Ржев - Калінін і закінчився під Москвою. 9 вересня 1985 року П. Коль прибув до Бреста, а наступного дня відвідав Кортеліси. Відвідав тому, що й вони опинилися в смузі наступу групи «Центр», адже розмежувальна лінія з групою армій «Південь», яка наступала на Україні, проходила по Прип'яті.

П. Коль поставив перед собою мету - розповісти в своїй книзі не про армії, а про простих людей, показати страждання війни знизу, з точки зору її жертв - тих, хто дивом уцілів у концтаборах і гетто, хто не згорів у вогні спалених сіл, як деякі кортелісці. Він хотів показати злочини не лише СС чи СД, а й верхмату. І найбільше вразило П. Коля час зустрічей з цими людьми те, що після всього пережитого вони бачили різницю між німцями і фашистами, між тодішнім поколінням німців і теперішнім. Він не почув від них жодного слова помсти, тільки сум і біль. Та ще жаль, що приїхав він так пізно - бо не застав уже багатьох свідків.

Сучасний західнонімецький дослідник Другої світової війни, автор книги про план «Барбаросса» Вольфрам Ветте у післямові охарактеризував книгу Пауля Коля як документ часу великої вражаючої сили, як важливий внесок в історію цієї війни «знизу», з точки зору майже безпомічних жертв. Він вважає також, що свідчення радянських очевидців, зібрані автором по слідах групи армій «Центр», дадуть поштовх німецьким історикам для вивчення різних сторін цієї війни, тому що вони (ці свідчення) показали, наскільки неповною є загальна картина сучасних досліджень і які завдання стоять ще перед істориками.

Та найбільша заслуга цієї книги, на думку В. Ветте, в іншому. Проблема криється до сьогодні в самих німцях, тому що досі було багато замовчувань там, де потрібні були болючі спогади, і книга дає можливість і вимагає від самих німців провести важку розмову між двома німецькими поколіннями, щоб подолати бар'єри. Німці мусять визнати, що Німеччина вела війну на знищення не лише проти євреїв, а й проти народів Радянського Союзу, що Червона Армія внесла вирішальний вклад у визволення Німеччини від фашизму і що жертви цієї війни в СРСР є «також жертвами за нас», підкреслює Вольфрам Ветте.

А ми, жителі Ратнівщини і України, маємо за-вдячувати мужньому журналісту Паулю Колю за

те, що він розповів своїм співвітчизникам і про жертви Кортеліської трагедії.

Вдруге велика група німців побувала в Кортелісах рівно через 50 років після початку війни – 22 червня 1991-го. Це була група скаутів-студентів західнонімецьких університетів, які вирішили пройти за маршрутом своїх дідів, що воювали колись у складі групи армій «Центр», - Брест – Мінськ – Смоленськ – Москва – Твер – Клин. Їхню подорож знімала група першого німецького каналу ARD на чолі з режисером Рітою Кнобель – Ульріх. Півгодинний документальний фільм, в якому був і короткий епізод про Кортеліси, у жовтні того ж року демонструвався на ARD, однак його копії в Кортеліському музеї немає².

А книга Пауля Коля років через десять після виходу випадково потрапила до рук нюрнберзького журналіста Джима Тобіаса, який займається розслідуванням злочинів нацизму і пише для газет «Sueddeutsche Zeitung» та «Nuernberger Nachrichten». Після піврічних пошуків в західнонімецьких архівах він у жовтні 1997 року зі знімальною групою медіа-майстерні «Франконія» побував у Кортелісах, де записав свідчення уцілілих очевидців трагедії і зробив півгодинний документальний фільм «Чорна середа». 18 січня 1998 року фільм був показаний по телебаченню Фраконії (це історична область на півночі Баварії, центром якої є м. Нюрнберг). Про його попередній перегляд і цю прем'єру написали три регіональні газети: «Nuernberger Nachrichten» (15.01.1998): «Милий шуцман поруч з вами. Фільм про невідому сторінку міської історії – журналіст розмовляв зі свідками масового вбивства»; «Nuernberger Zeitung» (15.01.1998): «Де жах носить ім'я Нюрнберга. Фільм медіа-майстерні про масове вбивство в Кортелісах»; «Nordbayerischer Kurier» (м. Байреїт) (22.01.1998): «Смертельна чорна середа. Як нюрнберзька поліцейська рота за один день знищила в Україні 2875 людей». Усі

газети вмістили фотографію очевидця трагедії Агафії Іванівни Сахарчук.

Згодом Джим Тобіас опублікував статтю під назвою «Масове вбивство в Кортелісах. Нюрнберзька поліцейська рота стерла 1942 року українське село з лиця землі» в американській газеті для німецьких євреїв «Aufbau» (Нью-Йорк, 10.04.1998).

А у 2005 році на замовлення Нюрнберзького інституту досліджень нацизму в серії «Зошити з регіональної історії» з'явилася його брошура «Їхня совість була чистою; вони нею ніколи не користувалися: Злочини поліцейської роти «Нюрнберг». (ANTOGO-Verlag, 2005).

Тему Кортеліської трагедії досліджував ще один відомий німецький журналіст – Герд Гайда, який за свої розслідування злочинів фашизму удостоєний премії Вехтера щоденної преси ФРН, премії об'єднання преси «Фашизм у Німеччині» і Медалі прав людини Головної комісії з розслідування злочинів проти людства у Варшаві. Його об'ємна стаття «Масове вбивство. Що дійсно сталося в Кортелісах» вийшла в газеті «Nuernberger Nachrichten» 24/25.01.1998.

Матеріали про злочини роти «Нюрнберг» і трагедію Кортеліс є тепер також у створеному в 2000 році в Нюрнберзі «Документальному центрі території партійних з'їздів Рейху», про що писав директор музеїв Нюрнберга доктор Екарт Дітцфельбінгер у листі до Миколи Андроновича Михалевича – тоді голови Кортеліської сільської ради.

Література

1. <http://www.antogo-verlag.de/>
2. Д. Мороз. Німці в Кортелісах. – Г. «Червоний прапор», 1991. – 2 липня. – с. 3.
3. Оригінали і копії публікацій в німецькій пресі та листи Д. Тобіаса і Г. Гайди люб'язно надав М. А. Михалевич.

Світлана ТИПЕЦЬ
(с. Датинь)

ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ 1943 Р. В С. ДОШНО

У нашому поліському краї є заховане серед лісів, невеличке село Дошно. Старожили називають його Майдан. Причём у них це слово чомусь асоціюється із історичним поняттям «варфоломіївська ніч». Нас зацікавила історія цього поселення. Виявили, що у перекладі з польської «майдан» означає «невеличке польське поселення». До сорокових років це справді було невеличке поселення етнічних поляків. Проживали там представники польських родів – Косинських, Рубіновських, Савицьких, Єдиновичів.

Документів виявили небагато, але ще живуть люди у нашому с. Датинь, ближніх селах, які пам'ятають страшні події «майдану». У ніч перед 28 серпня 1943 року (свято усипіння святої Богородиці) були знищені всі жителі Дошно, які належали до польської національності (до 50 осіб). Нам вдалося знайти свідчення очевидці цієї трагедії, якій чудом вдалося вижити щоб розповісти про нелюдські звірства істот на двох ногах.

В 1996 р. в Варшаві вийшла книга-збірник спогадів ряду очевидців під назвою «Свідки розповідають». Збірник спогадів осіб, які пережили трагедію поляків у Західній Україні. Ось свідчення жительки с. Дошно взяте з цієї книги.

Францишка Косинская: «Я проживала на Волині в селі Дошно, що в 17 км від Ковеля. Сусідні села Велимче і Датынь... С болем в серці споминаю трагічний день 28 августа 1943 года... Уже было достаточно светло, когда с ребенком подошла к окну и увидела страшную картину. Вдоль озера бежит Йозеф Савицкий, а за ним на коне мчится бандеровец с саблей в вытянутой руке. Когда лошадь догнала Савицкого, бандеровец взмахнул саблей и голова убегающего повисла на плечах...

Я вышла из дома и побежала к двухсемейному дому моих дядей – братьев отца. Мои дяди Флориан и Петр Рубиновские и наш кузен Казимир лежали на полу лицом вниз, пробитые штыками. Под яблоней, недалеко от порога, лежали мертвые тетя Геня с детьми. У нее и ее сына были разрублены головы. Тетя держала в объятиях наименьшего ребенка. Тетя Сабина, жена другого дяди, была совершенно голая. У нее также была разрублена голова, а у грудей лежали два восьмимесячных близнеца. Тут же я увидела бабушку Еву. Она стояла, прислонившись к стене лицом. Я подумала, что она жива. Оказалось, что она пробита штыком и в такой позе умерла, опершись о

стену.

Ошалелая, бегала я от дома к дому и наконец добежала до своих родителей. Отец лежал в комнате возле кровати в одном белье, пробитый штыками, лицом вниз...

Дальше побежала по колонии к трем незамужним женщинам «Цырилянкам», как звали их в селе по имени отца – Цыриля... На огороде, где рос картофель, я нашла Михайлину с отрубленными руками и ногами. Стася и Ганя были замордованы в селе. В зернохранилище обнаружили обезображенное тело Каролины Єдинович со связанными руками, ее сына Тадеуша и падчерицы Юзи. Ее пасынок Бронислав проживал с женой и тремя детьми отдельно. Из дома их выгнали в стодолу и там превратили в неподдающиеся описанию изуверенные трупы».

Вирізани були і сім'я поляків із с. Датинь. 82-річний житель с. Датинь Микола Антонович Буднік ділиться спогадами про ці події: «Недалеко від моїх батьків жив поляк Малкус із вагітною дружиною і трьома дітьми. Із двома старшими, Юреком і Нінкою ми дружили, разом гралися. Сам Малкус мав вітряного млина і там працював, а дружина його була дуже хорошакравчиня. Незадовго до цих кривавих подій мій батько прийшов із Ковеля і передав Малкусу вістку від його родичів щоб він утік до міста, бо його в Датині уб'ють. Малкус сказав, що він дуже добре живе з усіма людьми, що він нічого поганого нікому не зробив то чого ж його мають убивати. Але одного ранку ми прокинулися і наша мати, плачучи, нам сказала, що вже немає наших друзів Ніночки і Юречка. Вночі цю польську сім'ю було вбито. Живіт вагітної жінки був рясно знизаний штыком. Малкус жив дружньо з людьми і довіряв людям, але ж були нелюди, які називали себе «уповцями». Тільки вони не були «уповцями» вони були справжніми бандитами. Особливо страшним серед них був Яків Мишей із с. Ставище Камінь – Каширського району, що через річку Турія від Датиня.

Я пам'ятаю, того дня ми з моїм товаришем Карпом Колотюком везли з лісу дрова. Нам назустріч на чорному коні їхав той Мишей. То замість вітання він сперазав мого товариша нагайкою по спині. Страшний то був чоловік. На світанку того дня жителі нашого кутка бачили як він ішов додому із закривавленою сокирою в руках і в бурому від людської крові одязі».

Ці мирні жителі стали жертвами братовбивчого польсько-українського збройного конфлікту 1943 року на Волині, коли здетонували міні сповільненої дії українсько-польської історії. Ось як пояснює поняття «Волинська трагедія» Вікіпедія:

Волинська трагедія (пол. Rzeź wołyńska, «Волинська різанина») — обопільні етнічні чистки

українського і польського населення здійснені Українською Повстанською Армією та польською Армією Крайовою за участю польських батальйонів шуцманшафту та радянських партизанів у 1943 році під час Другої світової війни на Волині. Складова багатовікового українсько-польського протистояння на західноукраїнських землях — Волині, Галичині, Холмщині, Підляшші, Надсянні, Лемківщині. В традиційній польській історіографії тенденційно сприймається як етнічна чистка винятково польського населення; в українській — як «дія у відповідь» на звірства поляків щодо українських цивільних. За польськими підрахунками, під час цієї трагедії з польського боку загинуло щонайменше 35 тисяч осіб (головним чином польської цивільної сільської людності), з яких 18 тисяч — із встановленими прізвищами, з українського боку загинуло до кількох тисяч осіб. В Україні подібних до польських підрахунків не проводилося.

Хочеться зробити невеликий екскурс у минуле і більше дізнатися про причини цієї «поліської ворфоломієвської ночі».

Восени 1942-го німецька влада почала виселяти з території українсько-польського прикордонного коридору поляків і на їх місце вселяти німців і українців. У відповідь АК знищила кілька сот представників української сільської еліти. За це у липні 1943 року УПА почала каральні акції проти мирного польського населення.

Втім початок конфлікту тягнеться ще з пацифікації 1930-х, зі зневажливих до українців заяв і дій польського уряду, обмеження у правах на освіту і створення окремих місць для українців у гімназіях, руйнування українських храмів. Деякі вчені вважають, що саме польський режим Пілсудського перший використав національний геноцид і перший створив концентраційні табори (концтабір Береза-Картузька). Після початку війни польський уряд у вигнанні видав декілька законів про знищення українців Волині і переселення на Волинь груп поляків з інших регіонів

Перебіг подій, а також наявні документи насамперед українських повстанців, свідчать про те, що навесні 1943 Крайовий провід Організації українських націоналістів (бандерівців) на Волині прийняв рішення про вигнання з Волині місцевих поляків. На той час українці складали близько 80% населення Волині, поляки — 15%. Обґрунтовувалося таке рішення необхідністю перешкодити планам польських провідних політичних сил повернути повоєнній Польщі західноукраїнські землі; а також покарати частину місцевих поляків за співпрацю з гітлерівцями (поляки пішли на службу до останніх з метою посилити свої позиції в цьому регіоні напередодні поразки вермахту і вступу сюди Червоної армії), за допомогу радянським партизанам (останні

нерідко робили місцеве польське поселення своїми продовольчими базами, що заважало ОУН(б) й УПА вести боротьбу з їхнім «ворогом номер один» — СРСР, власне — з радянськими партизанськими з'єднаннями), за вбивства польськими партизанами українських громадських діячів на Холмщині.

Спочатку акції українських повстанців були спрямовані проти польських співробітників гітлерівської адміністрації, що працювали в службах охорони лісів і державних маєтків (лігеншафтів). Поступово вони поширилися також на польську сільську людність, причому як на колоністів міжвоєнного періоду, так і на давніше польське населення. Із лютого 1943 антипольські акції охопили східні повіти Волині (за тогочасним адміністративно-територіальним поділом) — Сарненський, Костопільський, Рівненський та Здолбунівський. В червні вбивства поляків поширилися на Дубнівський, Кременецький та Луцький повіти, в липні — на Горохівський, Володимир-Волинський та Ковельський, а наприкінці серпня — на останній волинський повіт — Любомльський.

11-13 липня 1943 стався генеральний виступ проти місцевих поляків. Загони УПА майже одночасно атакували понад 100 польських поселень.

Літо 1943 року стає кульмінацією Волинської трагедії. ОУН-УПА приймають рішення різними способами чинити тиск на польське населення Волині, тем самим примушуючи його виїхати на етнічно польські землі. Таку позицію ОУН-УПА в липні 1943 року чітко озвучив журнал «До зброї». Там підкреслювалось: «Строить Польшу пусть идут на польские коренные земли, так как тут могут только ускорить свою позорную смерть». Продовженням цієї політики було те, що 15 серпня 1943 року УПА прийняла декрет про перехід колишніх земель польських поміщиків і колоністів у власність українських господарств. А 11 липня 1943 року УПА почала акцію деполонізації волинських земель. Як насправді відбувалися події і роль в них протиборствующих сторін, досить детально описано в багатьох документальних джерелах, в тому числі і в монографічному дослідженні «Без строку давності». (Під редакцією А.А. Войцеховського і Г.С. Ткаченко. Харків, 2001).

Із матеріалів слідства у справі колишніх учасників кривавої розправи над поляками. Одним із них був Стельмащук Юрій, один із верховодів УПА и агент Абверу, відомий під псевдонімом «Рудий».

Із його власноручних свідчень від 28 лютого 1945 року: «...В червні 1943 року керівник так званої північної групи УПА «Клим Савур» — Клячковський Дмитро — передав мені усний приказ центрального проводу ОУН про пого-

ловне і повсемісне фізичне винищення всього польського населення, проживаючого на території західних областей України. Виконуючи цю директиву главарів ОУН, я в серпні 1943 року спільно з банд групами УПА вирізав більше 15 тисяч польського населення в поліських районах Волині.

29-30 серпня я зібрав загін в кілька сот людей і по приказу командуючого так званого військового округу ОУН «Олега» на території Ковельського, Любомльського і Турійського районів Волинської області ми вирізали все польське населення. Все їх майно ми разграбували, господарства спалили. Всього в цих районах за 29 і 30 серпня 1943 года ми вирізали і розстріляли більше 15 тисяч людей (за 2 дня), серед яких було багато престарілих людей, жінок і дітей.»

Страшно навіть усвідомлювати, що у ХХ ст. повторилися події Коліївщини 1768 року в тому плані, що українці, які проживали на Волині, були у своїй більшості греко-католиками, а поляки католиками і (що найбільше вражає) ні ті, ні інші цю обставину не брали до уваги.

Це була, з точки зору релігії братовбивча війна». Але більшість істориків націоналістичного спрямування ігнорують релігійний аспект цієї трагедії. Відомий історик Орест Субтельний пише по цьому поводу: «УПА не лише виступила проти нацистів і більшовиків, а й ув'язалась в надзвичайно жорстокий конфлікт із поляками на мішаних україно-польських землях Волині, Полісся та Холмщини. Безвідносно до того, як мала закінчитися війна, українські інтегральні націоналісти були сповнені рішучості вигнати поляків (багато з яких були поселенцями міжвоєнного періоду) з територій, де українці становили більшість. У свою чергу польська підпільна націоналістична армія – Армія Крайова (АК) – не менш рішуче прагнула зберегти контроль над землями, що раніше входили до складу Польської держави. Результатом цього стала кривава боротьба між українськими і польськими силами за територію та за зведення давніх рахунків».

Простий український люд жили з поляками у мирі і злагоді. Вони навіть допомагали польським сім'ям ховатися від бандитів, за що платилися власним життям.

Інститут національної пам'яті Польщі видав Кресову книгу справедливих (пол. Kresowa księga sprawiedliwych) де зібрано свідчення людяності українців під час українсько-польської міжетнічної ворожнечі та Волинської трагедії, що охоплює період 1939—1945 років. Видана у 2007 році.

В книзі згадано 882 випадки допомоги, вчинені 1341 особою, завдяки чому були врятовані 2527

людських життів. 896 рятівників встановлено на ім'я. Наведено факти 384 випадки вбивств рятівників (див. Додаток № 1).

Дев'ять років тому, в рік 60-ї річниці подій на Волині відбулося спільне польсько-українське урочисте вшанування пам'яті жертв подій 1943 року в Павлівці. Та під час парламентських слухань партії «Ліга польських родин» та «Право та справедливість» братів Качинських голосно вимагали вставити до тексту рішення засідання слово «геноцид», яке, на їхню думку, найкраще характеризує трагедію поляків на Волині. З такою оцінкою загалом погоджувались усі депутати, однак фракції «Союз демократичної лівиці», «Громадянська платформа» та «Союз Праці», переконували, що в такому вигляді текст не прийняла б українська сторона. Депутати «Права та справедливості» утримались від голосування, посилаючись на неможливість підтримати текст без слова «геноцид» і водночас не бажаючи виступати всупереч думці українського парламенту.

І до цих пір немає спільної оцінки, як трактувати антипольську акцію на Волині. Деякі публіцисти та науковці досі наголошують, що масове знищення поляків на Волині відбувалося як геноцид і його можна порівняти з Голокостом. З погляду всіх польських істориків ті події були однозначно актом варварства. Однак, по-перше, як зауважує історик молодого покоління Гжегож Мотика, теза про «геноцид» – надто радикальна. Він звертає увагу на те, що члени ОУН і УПА були громадянами II Речі Посполитої, тож у певному сенсі можна говорити про ознаки громадянської війни. По-друге, СРСР чи нацистська Німеччина були суб'єктами міжнародного права, натомість ОУН, на думку Мотики, з позиції сьогодення можна схарактеризувати як терористичну організацію.

Гострі слова про «масове знищення» польського народу можна знайти в публікації відомого правого публіциста Рафала Земкевича, який на шпальтах газети Rzeczpospolita опублікував свою думку з приводу події 1943 року. Він звертає увагу, що Польща не повинна підтримувати в Україні політичних нащадків ОУН-УПА. На його думку, підтримка цих політичних сил й одночасне забуття про українські злочини шкодить демократичним процесам в Україні. Земкевич вважає, що польські політики мають однозначно засудити «різню» поляків «українськими фашистами».

Відомий дослідник українського визвольного руху, історик Володимир В'ятрович пропонує новий погляд на складні польсько-українські стосунки під час і після Другої світової війни. Він не погоджується з тим, що Волинську трагедію слід вважати геноцидом.

Він твердить, що про волинську трагедію слід говорити як про польсько-українську війну, яка

відбулася під час Другої світової війни і навіть вийшла поза її межі. Хронологічні початки припадають на 1942 рік, а завершенням, останнім акордом можна вважати сумнозвісну акцію «Вісла» у 1947 році. Аренами цієї війни були різні землі, які вважалися спірними між українцями та поляками. Мова йде про Галичину, Волинь, Закерзоння. Володимир В'ятрович спростовує визначення Гжегожа Мотики, який називає ці події геноцидом проти польського народу. Таке твердження грішить певною односторонністю, оскільки передбачає, що була одна сторона, яка володіла ініціативою й мала можливості для знищення іншої, натомість друга сторона при геноциді мала би бути абсолютно безборонною й лише жертвою.

Якщо «підтягати» так, як пропонує пан Мотика, то до геноциду цілковито можемо зарахувати й події весни 1944 року на Холмщині. У березні загони Армії Крайової в рамках так званої «Грубешівської революції» за національною ознакою знищили одне за одним українські села.

У травні аналогічна ліквідація українських сіл відбулася довкола Львова. АК намагалася підготувати захоплення міста після відступу німців, а єдиною завадою були українці довколишніх сіл, котрі могли стримати розгортання польських військ.

Події літа 1943 року на Волині були, можливо, одним з найжахливіших, але, тим не менше, моментом тієї війни. Вона почалася ще влітку 1942 року на Холмщині, потім узимку-навесні 1943-го перекинулася на територію Волині, під кінець року – на Галичину. Апогей, згідно з документальними свідченнями, припадає на першу половину 1944 року, коли ще палахкотіла Волинь, війна охопила Галичину і Холмщину. Лише коли ці події розглядати в широкому контексті, більш зрозумілими стають і мотиви, і вчинки обох сторін конфлікту, його масштаби й наслідки.»

Існує як мінімум три версії волинських подій: 1) стихійний соціальний бунт українських селян, 2) інспіроване ОУН винищення поляків, 3) радянська провокація.

Нам зараз важко визначити як правильно його назвати, та й не в цьому суть. Суть в тому, щоб ці події ніколи більше не повторилися.

Протягом останніх 20 років Україна та Польща спілкувалися на рівних. Люди стали часто їздити в обидва боки: студенти – навчатися, в Україні побував Ян-Павло ІІ, відбулися зміни на людському рівні. Українці зрозуміли, що поляки – то не «пани», а поляки вже не називають українців «різунами». Студенти в Польщі живуть нинішнім днем. Однак якщо до влади у нас чи у вас придуть ультраправі чи ультраліві, тоді історичні питання можуть перейти у площину основних. Молодь можуть використати. Це чорний

сценарій, але він видається неправдоподібним. Тому вивчення питання польсько – українського конфлікту ми продовжуємо і це, що ми дізналися – лише початок.

Додаток № 1

Doszno, gmina Datyń – wieś polska licząca ok. 60 gospodarstw.

28 sierpnia 1943 r. grupa upowców przybyłych z sąsiedniego Datynia dokonała rzezi ponad 50 osob.

Niektorym mieszkańcom udało się uciec. Wielkiej pomocy udzielili im Ukraińcy ze wsi Wielimcze, o której przed wojną mowiono, że zamieszkuje ją szlachta ukraińska. Wielu z nich było baptyстами, z powodów etyczno-religijnych sprzeciwiali się przemocy. Karmili i przechowywali niedobitków, przeprowadzali lasami w bezpieczne miejsca, grzebali zamordowanych. Wasyl Burko z narażeniem własnego życia ratował Polaków, Żydów i Cyganów.

Trojka ocalałych dzieci Kazimierza i Marii Jedynowiczów schroniła się u sąsiada Ukraińca, który je nakarmił i wskazał drogę do Wielimcza.

Wśród Polaków, którzy zdołali się uratować, była Franciszka Kosińska z dwuletnią córką Mirosławą. „Weszliśmy do chaty Ukraińca. [...] przed dom zajechała banda na koniach. Może 30, może 40 ludzi. [...] wszedł jeden i od progu zapytał: hde tu Polaczka Frania? [...] Odparłam po ukraińsku – a jeżeli to ja Polaczka Frania, to nie wolno mi żyć? Dziecko przyćepione do mojej szyi szeptało: nie mow po polsku, nie mow po polsku... Modliłam się, patrząc mu w oczy, których nigdy nie zapomnę. [...]

Moj gospodarz tymczasem przekonywał Ukraińca, że tu nie ma żadnej Polaczki Frani, a ta to niespełna rozumu. A gdzie ona brała ślub? – dopytywał się tamten. No jak gdzie? W cerkwi, a gdzie mogła brać? [...] bandyci zaczęli odjeżdżać [...] Nagle usłyszałam za sobą jakiś łomot. To gospodarz próbując usiąść na krześle zwałił się na podłogę. Dostałam jakichś drgawek, ząb nie trafił na ząb. [...] Reszta domowników stała jak zahipnotyzowana. [...]

Zaopiekowali się nami Ukraińcy z Wielimcza, którzy przynieśli mleko dla dziecka i jedzenie.

Przez około 10 dni ukrywaliśmy się w lesie. [...] Ukrainiec Sawłuk najpierw wziął moją matkę i Jozię, i przeprowadził je do Ratna, a w parę dni później drugi Ukrainiec, którego nazwiska nie znam, a tylko przydomkiem Hrymuczy Romanko, przeprowadził mnie z dzieckiem, męża i jego stryjecznego brata również do Ratna. [...] Córka jego Maria przyniosła bochenek chleba i klinek sera na drogę, żegnając nas z płaczem. W Ratnem wszystkimi uciekinierami z Doszna zajmował się i bardzo pomagał Ukrainiec Kozioł oraz jego żona”.

W 1990 r., w 47. rocznicę tragedii, w Dosznie dokonano odsłonięcia pięciu marmurowych tablic z nazwiskami pomordowanych Polaków. Franciszka Kosińska, za 55 proszona przez ukraińskie władze, wraz z córką Mirosławą wzięła udział w

uroczystościach.

Źródło: M. Baławska z d. Kosińska, Dlaczego?, [w:] Świadkowie mywią..., s. 34–36; AW, II/2638, Relacja Mirosławy Baławskiej, k. 10–19; W. Siemaszko, E. Siemaszko, Ludobujstwo..., t. 1, s. 329. Gaj.

Література

1. Сергійчук В. Трагедія Волині: причини й перебіг польсько – українського конфлікту в роки другої світової війни. – К., 2003.

2. Савіцький М. Історія польсько- українських конфліктів. – Т.2.- К.2005.

3. Войцеховский А.А. і Ткаченко Г.С.. « Без строку давності» Харків, 2001.

4. Кресова книга справедливості. Варшава . 2007

5. « Свідки розповідають». Книга спогадів. Варшава 1996 .

6. Інтернет газета « ZAXID. NET

7. Матеріали Вікіпедії.

8. Спогади очевидця Будніка Миколи Антоновича 1929 року народження, житель с. Датинь.

Василь КАРПЮК, Олександр БУЛАВІН,
Ігор ПАСЮК
(Луцьк)

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ В РАДЯНСЬКОМУ ПАРТИЗАНСЬКОМУ РУСІ

Із нападом нацистської Німеччини на Радянський Союз волинські землі одразу ж стали театром воєнних дій для ворогуючих сторін. В перші ж тижні війни територія області була повністю окупована німецькими військами. До кінця 1941 року більша територія Радянської України потрапила під окупацію німецьких і румунських військ.

Окуповану територію УРСР поділили на декілька адміністративно-територіальних одиниць. Галичина 1 серпня 1941 р. була включена до складу Генерал-Губернаторства [10, 224-225]. Південно-західну Україну німці на підставі договору в Бендерах від 30 серпня 1941 року віддали під тимчасову румунську цивільну управу. Волинь увійшла в склад Рейхскомісаріату «Україна» із центом в місті Рівне утвореного згідно декрету А. Гітлера від 20 серпня 1941 р. [10, 255].

Уже в перші місяці війни радянське командування робило спроби організувати партизанський рух в тилу німецьких військ, зокрема на території Волинської області. Це широко висвітлено у німецьких джерелах. В зведеному звіті 213-ої німецької дивізії охорони тилу так говориться про події початку війни в Західній Україні: «8 липня 1941 р. в дивізію було донесено, що залізничний відрізок Ковель – Рівно... вночі був підірваний.. в наступні дні поширювались чутки про появу парашутистів в районі Ковель – Любомль – Володимирець. Із деяких груп вдалося взяти полонених. Це були виключно жителі даної території, котрі недавно російськими військами частково за допомогою насильства і без необхідної підготовки... були послані на виконання завдань. Полонені показали, що вони після стрибка бажали лише одного: швидше опинитися в своїх рідних селі чи місті. Цим словам можна вірити, так як річ іде переважно про українців і ніяких подальших випадків диверсій не було виявлено» [3, 60-61].

Про засилання у Волинську область в тил німецьких військ розвідувально-диверсійних груп свідчить і зведення СД від 20 серпня 1941 року: «Із проведених до сьогоднішнього дня допитів полонених російських парашутистів вимальовується наступна картина. З аеродрому поблизу Києва щоденно до 50 парашутистів відправляються в Галичину, район Луцька і аж до Варшави...» [3, 60].

Про спроби організувати партизанську боротьбу на початку війни повідомляється в донесенні начальника поліції безпеки і СД у Берлін від 18 серпня 1941 р.:

«... II. Повідомлення айнзацгруп і команд.

Звіт про діяльність на колишній російсько-польській території.

В час з 5-го по 11.8.1941 р. ліквідовано 2.888 осіб, а саме: у Львові – 619, в Бересті-Литовському – 1296 і в Білостоці – 373. арештовано 5000 осіб. Поширення листівок на німецькій, польській та українській мові зросло. У них спонукається поляків і українців до повстання проти Німеччини, а німецьких вояків до перебіжництва. Повідомлено про приземлення парашутистів, особливо в місцевостях біля Луцька та Рівного, і також в Галичині. В окремих місцях дійшла справа до відкриття вогню і до знищення розбитих малих російських підрозділів, які шукали притулку в лісах. Поліція порядку та Вермахт у багатьох місцевостях надто слабкі, щоб проводити систематичне прочісування лісів. Напади банд все ще порушують спокій країни. Комуністи і євреї продовжують свою активність. Непослух євреїв зростає. Українські комуністичні робітники припинили тимчасово роботу через підбурювання на будівництві дороги Ковель – Луцьк...» [10, 251].

Все ж були окремі вдалі спроби, це зокрема партизанський загін С. Шковороди, який був утворений на базі розвідувально-диверсійної групи. Група десантувалась в липні 1941 р. в лісах Шацького району за завданням командування Червоної армії. Загін продовжував активну діяльність до вересня 1942 року. Після загибелі 23 вересня Шковороди залишки загону відійшли на територію Білорусі [2, 136].

Спроби організувати партизанські загони і підпільні організації робилися і на місцях, але більшість з них було знищено німцями. Причинами масового знищення та розпаду таких організацій були: невідповідність кадрів, відсутність належної матеріальної бази та допомога частини місцевого населення окупаційній владі у справі боротьби з партизанським рухом, оскільки до початку масових репресій існували про німецькі настрої на західноукраїнських землях [6, 62]. Також вище керівництво СРСР недооцінило стратегічне значення партизанського руху в Україні у порівнянні з іншими регіонами. Недооцінка значення території України для розгортання потужного партизанського руху пояснюється двома основними причинами: поперше Й. Сталін в 1941-43 рр. очікував основного наступу Вермахту на московському напрямку і під Ленінградом. По-друге були побоювання щоб за певних політичних обставин партизанський рух в Україні не відійшов від контролю комуністичної партії [4, 144-145]. Крім того, спочатку, Сталін не

вірив в здатність партизан суттєво вплинути на хід подій на фронті [1, 279].

Ситуація почала змінюватися із створенням в червні 1942 року УШПД (Українського штаба партизанського руху) на чолі із Т. Строкачем. В Україні у глибокому тилу Вермахту в роки війни діяло три типи радянських партизанських спецпідрозділів (англ. – commandos, нім. – *Sondereinheiten*, рос. – спецназ), завдання яких були в цілому однаковими, але – і це головне – різними були пріоритети: 1) диверсанти (УШПД – П. Вершигора, С. Ковпак, О. Сабуров та ін.), 2) терористи (4-те управління НКВД-НКГБ – Д. Медведєв, М. Кузнецов, М. Онищук та ін.), 3) розвідники (РУ-ГРУ – А. Бринський та ін.) [3, 51].

В цьому сенсі СРСР не був виключенням. Аналогічні служби були і в Третньому рейху, де існував армійський спецназ, підпорядкований Абверу, і спецпідрозділи, підпорядковані Головному імперському управлінню безпеки (RSHA). Схожа ситуація спостерігалась і в британських силових структурах, де армійській розвідці (MI (R)) конкуренцію складало Управління спеціальних операцій (SOE) і політична розвідка SIS. В цілому це породжувало певне здорове змагання між відомствами, хоча іноді по окремим питанням мала місце і співпраця [3, 51-52].

У 1941-42 рр. в області все ж виникають і місцеві радянські партизанські загони і підпільні організації. У вересні 1941 р. була створена партизанська група О. Конопльова, який спеціально був направлений із Києва для організації підпільної і партизанської боротьби в області. У 1943 році група влилась у партизанське з'єднання А. Бринського. В кінці грудня 1941 року був створений партизанський загін в с. Поворськ Ковельського району. Загін створив і очолив колишній працівник Маневицького районного відділу НКВС П. Самчук (псевдо Бондаренко). У серпні 1942 група об'єдналася з партизанами із з'єднання Лінькова (Баті). В жовтні загін відійшов в урочище Красний Бір Камінь-Каширського району і об'єдналися із загонами Насекіна і Коніщука. Протягом зими 1941-1942 рр. О. Філюк створює підпілля в селах Клубочині, Сильному, Домашеві, Журавичах. В травні 1942 року створюється уже партизанський загін. В жовтні загін об'єднується з диверсійно-розвідувальною групою старшого лейтенанта К. Алексеєва. Навесні 1942 року в Колківському районі колишній член КПЗУ І. Шишко створює партизанський загін. В 1943 році загін проводить ряд спільних операцій із партизанським з'єднанням І. Шитова і пізніше переходить в Житомирщину. У травні 1942 року починає активні дії партизанський загін Й. Собєсяка (Макса). Пізніше загін діяв в з'єднанні А. Бринського. У 1944 році переходить на територію Польщі. В кінці березня 1942 року в Камінь-Каширському

районі створюється партизанський загін під керівництвом колишнього сільського голови М. Коніщука. Із кінця 1942 року діє спільно із загонами з'єднання Лінькова (Баті). Із прибуттям на Волинь батальйонного комісара А. Бринського (грудень 1942 р.) партизани Коніщука переходять під його командування [2, 128-136].

На другу половину 1942 року в широких лісових районах Правобережної і Західної України, на відміну, наприклад, від Західної Білорусі, не було партизанських загонів, що знаходились на зв'язку із штабами партизанського руху. В Ставці вирішили, що Східна Україна незабаром буде зайнята Червоною армією, і тому вирішили ряд великих партизанських з'єднань передислокувати в західні області.

На Правобережжя в ході рейду, спочатку названого Сталінським, були послані Сумське (С. Ковпак, 832 людини) і Об'єднане (А. Сабуров, 1408 людей) партизанські з'єднання. Тоді ж знало партизанського рейду і містечко Колки, в якому було знищено 11 членів будівельної «Організації Тодт» [3, 90].

Особливого стратегічного значення території Волині командування радянського партизанського руху надало в ході операції «Рейкова війна». Значна частина Волині (особливо її північно-східна частина, українське Полісся) покрита непрохідними лісами, самою природою створена для укриття партизанських загонів.

Через ці дрімучі ліси, майже строго з заходу на схід, тягнулись дві гілки магістральних залізних доріг: Варшава – Брест – Пінськ і Люблін – Ковель – Сарни. Ще одна магістраль проходила південніше, через Галичину по лінії Краків – Львів – Тернопіль. Ось і все. Четвертою магістралю як не було так і немає по цей день. На цих трьох «нитках» висіло постачання всього південного флангу німецького Східного фронту. Кожний снаряд, кожний патрон, кожний літр бензину, використаний німецькою армією в боях під Сталінградом, Харковом, Орлом і Курськом, повинен був пройти через ці три точки: Брест, Ковель, Львів. З врахуванням того, що райони Південної Білорусі з Брестом і Пінськом входили тоді в склад Рейхскомісаріату Україна, стає зрозуміло, що партизанська активність на Волині представляла для німців не дрібну «неприємність районного масштабу», а стратегічну загрозу.

Технології війни середини ХХ століття базувались на розході величезної кількості боеприпасів – кількістю намагались компенсувати низьку точність систем управління вогнем [8, 150].

Під час Другої світової війни витрата боеприпасів воюючих армій становив від 10 до 50 000 патронів на кожне влучання. У В'єтнамі американські війська витрачали до 50 000 патронів на одного вбитого партизана. При-

чини такого становища наступні. У бойових умовах піхотинець дуже рідко може побачити і розпізнати живу мета на дальності більше 350-400 метрів. Цілі знаходяться в полі зору дуже нетривалий час, контури їх неясні, крім того, вони рухаються і ведуть у відповідь вогонь. Крім цих факторів на помилки в прицілюванні істотно впливають страх, втома і плутанина бою [11].

Для придушення всіх вогневих засобів піхотної (стрілецької) дивізії противника по щедрим радянським нормам завершального періоду війни вважалось необхідним використати 50 тис. снарядів до 122-мм гаубиці. З урахуванням ваги артпострілу і снарядних ящиків це важить більше 2,5 тис. тон! І це на одну ворожу дивізію... За 50 днів Курської битви Червона Армія використала 14 млн. мін і снарядів усіх калібрів. А крім того, фронту потрібен був бензин, запчастини для ремонту техніки, продовольство і фураж, медикаменти; з фронту в тил необхідно було вивозити ранених, в періоди великих наступальних операцій – до 20 тисяч в день. Навіть у економних німців Східний фронт потребував 120-150 ешелонів (не вагонів, а саме ешелонів) в день.

Керівництво радянського партизанського руху не одразу зрозуміло значення боротьби на комунікаціях противника; дорогою ціною було заплачено розуміння того, що ефективність партизанських дій вимірюється не числом «звільнених» на півдня сіл, а кількістю пущених під укіс поїздів. Як би то не було, але з кінця 1942 р. число і результативність диверсій на залізничних магістралях починає лавиноподібно зростати: якщо в червні 1942 р. було пошкоджено і знищено 80 локомотивів і 240 вагонів, то в вересні 1943 року – 650 і 2250 відповідно (важливо відмітити, що це – німецькі дані, а не звіти партизанських командирів!). іншими словами, восени 43-го року під укіс летіло в середньому більше 20 ешелонів в день.

Аналогічним чином розвивались події на Україні: якщо в червні 1942 р. (по даним оперативного відділу Українського ШПД) було підірвано 22 ешелони, то в квітні 1943 – вже 116. Літом – осінню 1943 р., тобто в розпал Курської битви, одне тільки партизанське з'єднання під командуванням А. Ф. Федорова в ході операції «Ковельський вузол» пустило під укіс 274 німецьких ешелони. По радянським даним, пропускна здатність магістралі Ковель – Сарни була знижена в 6 раз, рух по ночам практично повністю припинений [8, 150-151].

Активізації радянського партизанського руху на території Волині сприяло декілька обставин: розуміння радянським командуванням стратегічного значення залізниць регіону, набутий в інших регіонах досвід партизанської боротьби, наближення фронту, поява оперативного

плану ЦК КП(б) України навесні 1943 року, який ставив основним завданням на весняно-літній період заволодіти територією Волині і Полісся, де значну роль відігравали загопи ОУН-УПА.

Але найголовнішим чинником був все ж таки терористично-грабіжницький характер нацистського режиму в Рейхскомісаріаті «Україна», який був найжорстокішим порівняно із генерал-губернаторством і Трансністрією, що викликало докорінні зміни у ставленні місцевого населення до окупантів. Це видно із звіту командира 1-ої Української партизанської дивізії П. Вершигори: «По ставленні до галичан німці проводили зовсім іншу політику, ніж до населення Полісся і Волині.

а) Повна відсутність масового терору і репресій.

б) Постачання населення товарами першої необхідності через потреб кооперацію.

в) Досить стійкі гроші – злотий, курс якого німці підтримували.

Одночасно німці ревно оберігали Галичину від появи в ній партизанського руху, як радянських партизан, так і банд УПА. Селянство в Галичині в економічному плані жило добре [3, 21].

Під час окупації на території області було спалено 422 населених пункти. Серед них особливо найвідоміше спалене 23 вересня і поліське село Кортеліси. Тоді німці разом з українською поліцією розстріляли і спалили 2575 жителів, серед яких 1625 дітей [9; 2, 157-160].

Наслідки для німецької окупаційної адміністрації досить чітко видно із докладної записки співробітника Міністерства по справам окупованих східних областей Отто Бройтігама на ім'я міністра Альфреда Розенберга від 15 січня 1944 р. з оцінкою ситуації в Україні: «Волинь і Галичина знаходились до початку війни під польським пануванням і були окуповані більшовиками. Господарська структура обох областей в загальному однакова. Після відходу Червоної армії Галичина перейшла в адміністративне управління генерал-губернаторства, Волинь – до рейхскомісаріату «Україна». Робота почалась при однакових умовах. Результати були наступні:

В Галичині в 1943 р. було зібрано 470 000 тон зерна, на Волині – 7000 тон (тобто в 67 раз менше). Галичина – абсолютно замирена область, в якій тільки в останній час через наближення фронту стали помітні деякі повністю військові партизанські групи. На Волині, навпаки, панує всезагальне народне повстання. Різниця наслідків управління проявляється точно на кордоні обох областей.

В той час як навіть зараз через Галичину можна просто проїхати, проїзд по дорогам Волині можливий тільки під охороною. (...)

Тому висновки наступні:

1. Ціль – спокій і порядок в тилу воюючих

військ і забезпечення безпеки постачання – в Галичині досягнута, на Волині ні.»

2. Господарське використання Галичини повністю і цілком вдалося, господарське використання Волині провалилось.»[3, 20-21].

До 1943 року чисельність червоних партизан у регіоні була мінімальною, лише наприкінці року Волинь, як і вся Україна, перетворилась у справді партизанський край. Виконуючи наказ командування, партизани розпочали передислокацію власних загонів на територію західноукраїнських областей. Командир партизанського з'єднання, яке діяло на території Білорусії, Г. М. Линьков (Батя) надіслав бойові групи під командуванням старшого лейтенанта Г. М. Картухіна та молодшого політрука І. В. Насекіна на Волинь і Рівненщину. Вони налагодили зв'язок із партизанськими загонами, що діяли в Ковельському, Камінь-Каширському та Маневицькому районах. У грудні 1942 року, під керівництвом батальйонного комісара А. П. Бринського було сформовано партизанську бригаду на базі місцевих загонів, що діяли у північно-західній частині Волині та Рівненщини. До неї увійшли загони М. П. Коніщука та Ю. Собесяна, партизанська група П. Х. Самчука, а також Старовижівська підпільна група, яку очолив К. І. Іллюк [6, 62].

Важливу роль у поширенні партизанського руху відіграв створений на Волині підпільний обком партії на чолі з О. Ф. Федоровим, який був командиром Чернігівського з'єднання партизанських загонів. Свій штаб О. Ф. Федоров розмістив у лісах Любешівського району. Було встановлено зв'язки з партизанською бригадою А. Бринського і загонами Ю. Собесяка, М. Коніщука, М. Прокоп'юка, Д. Медведєва, В. Карасьова, які дислокувались у Камінь-Каширських, Маневицьких, Ківерцівських і Цуманських лісах. Їх основним завданням було паралізувати Ковельський залізничний вузол через який забезпечувались німецькі війська. У зв'язку із цим з'єднання Федорова здійснивши 250-кілометровий марш, передислокувались в Ковельські ліси. Відповідно до цього завдання загін під командуванням Героя Радянського Союзу Г. В. Балицького у складі 411 осіб сконцентрувалися біля села Берестяни Цуманського району для проведення диверсій на лінії Ковель-Рівне. Загін П. А. Маркова (375 осіб) почав діяти в Шацькому районі на лінії Ковель-Холм. Загін під командуванням М. М. Ніколаєнко у складі 246 осіб взяв під контроль лінію Ковель – Володимир-Волинський. До 15 липня всі загони прибули на визначені місця бойових дій. Із цього часу почалась інтенсивна диверсійна діяльність, яка дістала назву «Рейкова війна». Значною мірою Червона армія завдячувала своїми перемогами цього періоду партизанам, яким вдалося дезорганізувати роботу німецького тилу та фак-

тично паралізувати залізничний транспорт [5, 77-78].

Наступ Червоної армії супроводжувався процесами концентрації партизанських загонів і з'єднань на території Західних областей України. У січні 1944 року на території Волині та Західного Полісся, крім згаданих з'єднань О. Ф. Федорова й А. П. Бринського, дислокувалося з'єднання партизанських загонів імені Леніна під командуванням Л. Іванова (883 особи), в селі Мосир Любомльського району – 1-ша партизанська дивізія імені С. Ковпака (командир – П. Вершигора, 1529 осіб), біля села Градиськ Маневицького району – полтавське з'єднання партизанських загонів під командуванням П. Коротченка, (9546), під Цуманню – з'єднання партизанських загонів Рівненської області під командуванням В. Бегми (2076 осіб), під Любешовом – з'єднання партизанських загонів імені Боженка під командуванням М. Рудича (470 осіб), у районі Камінь-Каширського – загін І. Савицького (172 особи). Тут діяли і загони особливого призначення під командуванням В. Карасьова, Д. Медведєва, М. Прокопюка. Після визволення території Волині вони були використані для боротьби з УПА [7, 239-240].

Ряд учасників партизанського руху на Волині відзначена нагородами :

Луцьк та Луцький район:

Гаврилюк Василь Касянович (ордена Червоної зірки, Слави 3-ї ст., медаль («За відвагу»), Немец Раїса Миколаївна (медаль «За відвагу»), Фурманчук Петро Федорович (орден Червоного прапора, Вітчизняної війни, Червоної зірки, медаль «За відвагу», «Партизану вітчизняної війни 2-ї ст.») Іменна вогнепальна зброя пістолет«ТТ», Солодков Василь Семенович (медаль «За відвагу»), Сидоров Андрій Миколайович (медаль «Партизану вітчизняної війни » 2-ї ст), Скурковський Стефан Францевич (медаль «Партизану вітчизняної війни » 2-ї ст), Красавін Іван Костянтинівич (орден Вітчизняної війни 2-ї ст., медалі «За відвагу» та «Партизану вітчизняної війни 2 ст.»), Касімов Сентар Мевлютович (медаль «Партизану вітчизняної війни» 2-ї ст), Морозов Георгій Петрович (медаль «Партизану вітчизняної війни» 2-ї ст., 4 польських хрести), Бородулін Святослав Іванович (медаль «За відвагу», Польський хрест партизана), Олещук Михайло Васильович (медалі «За відвагу», «За бойові заслуги»), Гайда Марія Павлівна (медаль «Партизану вітчизняної війни » 2-ї ст), Вітко Василь Ксенофонович (медаль «Партизану вітчизняної війни» 2-ї ст), Глушук Іван Макарович (медалі «Партизану вітчизняної війни» 1, 2-ї ст), Сизонець Іван Ілліч (орден Червоної зірки, орден Слави 3-ст медаль «За відвагу» медалі «Партизану вітчизняної війни 1 ст.»), Копейко Кузьма Іванович (орден Червоної

зірки, медалі «За відвагу» медалі «Партизану вітчизняної війни 1 ст.»), Голумбовський Роман Митрофанович (медаль «За відвагу»), Скурковська Інна Антонівна (орден «За мужність»)

Ковель та Ковельський район:

Мартинюк Григорій Федорович (орден Вітчизняної війни також медалі «За відвагу» медалі «Партизану вітчизняної війни 1 та 2 ст.»), Гаркуша Іван Германович (медалі «За відвагу» та «За бойові заслуги»), Пасюк Тихон Антонович (медалі «За відвагу» та «За бойові заслуги» «Партизану вітчизняної війни»), Тимошук Христовор Микитович (медаль «За бойові заслуги»), Рячко Іван Кирилович (медаль «За бойові заслуги»), Ройко Микола Аверстович (медаль «За відвагу»), Козак Федір Карпович (медалі «За відвагу» та «За бойові заслуги»), Ройко Ілля Федорович (медаль «За бойові заслуги»), Шутяк Михайло Михайлович (медаль «Партизану Словаччини»), Бобер Ніна Антонівна (медалі «За бойові заслуги» «Партизану вітчизняної війни»), Клавдь Валентина Борисівна (медаль «За бойові заслуги»), Куценко Надія Миколаївна (орден Червоної Зірки медаль «Партизану вітчизняної війни»), Лавренюк Василь Федорович (медаль «Партизану вітчизняної війни»), Антонов Самуїл Філімонович (медалі «За відвагу» та «За бойові заслуги»), Агеев Олексій Борисович (медалі «За відвагу» та «За бойові заслуги»), Аврамчук Іван Петрович (медаль «За відвагу»), Пасюк Ганна Адамівна (орден Вітчизняної війни 2-ст)

Володимир- Волинський район:

Дорош Дем'ян Максимович (орден Червоної зірки, медаль «За відвагу»), Нагорний Василь Дмитрович (медаль «За відвагу»), Вітрук Іван Васильович Іванович (медалі «За відвагу»), Цветков Володимир Олександрович (медаль «За бойові заслуги»)

Нововолинськ:

Юрчук Володимир Йосипович (орден Леніна, два орденів Вітчизняної війни, медаль «Партизану вітчизняної війни 2 ст.»), іменна вогнепальна зброя «Маузер», Хижній Микола Олександрович (медаль «Партизану вітчизняної війни» 2-ст.), Гомольчук Сидір Йосипович (два орденів вітчизняної війни, Червоної зірки, медаль «За відвагу»), Печинський Боніфацій Федорович (медалі «За відвагу» та «За бойові заслуги»), Павловський Олександр Кирилович (медаль «За бойові заслуги»), Юзючик Олександр Микитович (медаль «За бойові заслуги»), Корнійчук Леонід Романович (медаль «За бойові заслуги»), Антонов Олександр Данилович (медаль «За бойові заслуги»)

Іваничівський район:

Палкін Михайло Ілліч (орден Червоної зірки, медаль «Партизану вітчизняної війни 2 ст.»), Чупакін Яків Харламович (медаль «За бойові за-

слуги»), Григор'єв Андрій Олексійович (орден), Соколова Марія Хомівна (орден)

Локачинський район:

Першинкою Гаврило Антонович (медалі «Партизану вітчизняної війни» 1, 2 ст), Петров Олександр Іванович (медаль «Партизану вітчизняної війни» 2-ї ст), Лис Василь Корнійович (медаль «За бойові заслуги»), Романюк Олексій Ісакович (медаль «За бойові заслуги»), Маньківська Надія Яківна (медаль «За бойові заслуги»), Катеринок Микола Єфремович (медаль «За бойові заслуги»), Грицюк Микола Олексійович (медаль «За бойові заслуги»), Мороз Іван Савович (орден)

Любашівський район:

Малевиц Василина Гнатівна (медаль «За бойові заслуги»), Панасюк Лазар Павлович (медаль «За відвагу»), Будько Тимофій Павлович (медаль «За відвагу»), Грицюк Андрій Степанович (дві медалі «За відвагу»), Зіміч Йосип Якимович (медаль «За відвагу»), Галапчук Данило Михайлович (медаль «За бойові заслуги»), Коваль Пилип Миколайович (медалі «За відвагу» «За бойові заслуги»), Сірко Микола Іванович (орден Червоної Зірки медаль «За відвагу»), Герасимчук Лук'ян Іванович (медаль «За бойові заслуги»), Захарчук Іван Тимофійович (медаль «За відвагу»)

Камінь-Каширський:

Шпончук Марія Іванівна (медаль «За бойові заслуги»)

Маневицький район

Гнатюк Ісак Федорович (медаль «За відвагу», медаль « Партизану Вітчизняної війни 2-ст.), Чайка Сергій Федорович (орден «Слави » 3-ст, медаль «За відвагу»), Жолоб Григорій Сергійович (орден «Слави » 3-ст, медаль «За відвагу»), Карашук Родіон Явтухович (медалі «За відвагу» «За бойові заслуги»), Мельник Михайло Адамович (медаль «За відвагу», Мосійчук Микола Семенович (медаль «За відвагу»), Скулинчук Степан Семенович (медаль «За відвагу»), Войтюк Степан Єрофійович (медаль «За бойові заслуги»), Снегирьов Тимофій Семенович (медаль «За бойові заслуги»), Шрамко Катерина Василівна (медаль «За бойові заслуги»), Новоженцев Тимофій Артемович (медаль «За бойові заслуги»).

Рожищенський район

Ліщук Степан Васильович (орден Вітчизняної війни 2-ст, медаль «За відвагу»), Чирко Гаврило Адамович (медаль «За відвагу», медаль « Партизану Вітчизняної війни 2-ст.), Лаврент'єв Ульянов Романович (медаль «За бойові заслуги»), Гончар Микола Трохимович (медаль «За відвагу»), Гончарук Микола Трохимович (медаль «За відвагу»), Лясковець Алла Миколаївна (медаль «За відвагу»), Дубровський Іван Онуфрійович (медаль «За відвагу»), Козел Сава Данилович (медаль «За бойові заслуги»), Вольська Лідія Мусіївна

(медаль «За бойові заслуги»).

Старовижівський район

Веремко Омелян Трохимович (орден), Кажан Катерина Павлівна (орден).

Шацький район

Карпук Микола Миколайович (орден Червоної зірки, медаль «За бойові заслуги»), Цвір Степан Антонович («За відвагу»), Деркач Олексій Антонович (медаль «За бойові заслуги»), Шатлев Михайло Михайлович (ордена Червоної зірки, Слави 3-ї ст., медаль «Партизану вітчизняної війни 2-ї ст.»).

Окремі учасники радянського партизанського руху вшановані в назвах вулиць, шкіл, пам'ятних дошках та пам'ятниках як наприклад Г. Ф. Мартинюк (див. фото).

На території Волинської області уже з перших днів окупації виникали спроби організувати радянський партизанський рух, але в силу різних причин, цей рух не набув таких масштабів як в сусідній Білорусі чи північно-східній Україні. Окремі місцеві групи опору не мали зв'язку із УШПД і активної диверсійної роботи не вели незважаючи на стратегічне значення місцевих комунікацій. Мала місце і недооцінка радянським командуванням ролі партизанської війни на території України. Докорінно ситуація почала змінюватись з 1943 року внаслідок окупаційної політики, яка проводилась німецькою адміністрацією на території рейхскомісаріату. Також на ситуацію вплинуло проведення УШПД партизанської спецоперації – так званої «рейкової війни», коли на територію області радянським командуванням були перекинуті чисельні партизанські загони в які почали вливатись і місцеві загони.

Література

1. Беркгоф Карел. Жнива розпачу. Жит-

Пам'ятник партизану Мартинюку Григорію в с. Поповичі Ковельського р-ну

тя і смерть в Україні під нацистською владою / Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут Критики. – К.: Вид-во Часопис «Критика», 2011. – 456 с.

2. Волинь радянська (1939-1964 рр.). Збірник документів і матеріалів Частина III. – Львів: «Каменярь», 1971. – 447 с.

3. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941-1944 / А. Гогун. – 2-е изд., испр. И доп. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 527 с. – (История сталинизма).

4. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941-1944) – К.: Генеза, 2005. – 408 с.

5. Нарис історії Волинської обласної партійної організації. – Львів: Каменярь, 1981. – 314 с.

6. Національні рухи опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х – середини 1950-х років: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2005. – 201 с.

7. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. зб.: Випуск 30: Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24-25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – 454 с., іл.

8. Солонин М. Нет блага на войне / Марк Солонин. – М.: Яуза-пресс, 2010. – 288 с.

9. Попіл Кортеліс в пам'яті і серцях. Науково-популярне видання. – Луцьк: Медіа, 2010.

10. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1 / Упорядкування і передмова Володимира Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 384 с.

11. Епоха локальних війн // http://www.bratishka.ru/zal/sniper/3_0.php.

Партизану медаль 1 степеня

Партизану медаль 2 степеня

Ярослав АНТОНЮК
(Луцьк)

СТРУКТУРА ТА КЕРІВНИЦТВО РАТНІВСЬКОГО РАЙОННОГО ПРОВІДУ ОУН(Б)

Ратнівщина завжди відігравала важливу роль в українській національно-визвольній боротьбі. Однією зі сторінок її історії була участь у діяльності Організації Українських Націоналістів (ОУН) на теренах Полісся.

Перші «трійки» та «п'ятірки» ОУН(б) на території Ратнівщини почали з'являтися наприкінці 1930-х років. Організаційно вони підпорядковувалися Ковельському повітовому проводу ОУН, який входив до Волинського обласного проводу ОУН, а той в свою чергу до Крайової ексекютиви ОУН на північно-західних українських землях [17, 245].

Нова хвиля поширення впливу оунівців на північ спричинила до утворення в 1939 р. Поліського повітового проводу ОУН, який охоплював північні райони Брестської обл. та північні райони Волинської обл. [24, 224]. На його території провідниками П.Башуком¹ та В.Вітьюком² було утворено повстанське формування – Поліське Лозове козацтво, якому 22 вересня 1939 р. загоном з 218 бійців вдалося захопити м.Дорогичин Брестської обл. [25, 8]. Проте, наступного дня під загрозою сутички з наступаючою Червоною армією, відділ було розформовано [18, 124].

¹ Башук Петро, («Чок»), 26.11.1911 р.н., уродж. с.Пивовищина (теп. частина с.Себечів) Сокальського р-ну Львівської обл. Навчався в гімназії отців Редemptористів у Львові, закінчив державну гімназію з українською мовою навчання в м.Перемишлі (1933). Чл. «Таємного Пласту», студент журналістики Варшавського університету (1933 – 1934), працював у видавництві «Дешева книжка» у Львові (1935 – 1936) і філії тов. «Рідна школа» в Сокалі (1936 – 1937). Чл. ОУН з поч. 1930-х рр., чл. Сокальського окружного проводу (ОП) ОУН, в 1937 р. один з керівників бойової групи ОУН «Вовки», яка діяла на території Брестської обл. Політв'язень концтабору «Берега Картузька» (08.1934 – 03.1935) та пол. тюрем (08.1937 – 07.1939). Разом з Я.Гайвасом та П.Канюкою утік з львівської в'язниці Бригідки. Пров. Поліського повітового проводу (ПП) ОУН, ком. «Поліського Лозового козацтва» (08 – 09.1939). Пров. Белзького ПП ОУН (1939 – 1941), співробітник Крайової ексекютиви (КЕ) ПЗУЗ ОУН «Легенди» (І.Климів). Політв'язень концтабору «Освенцім» (01.1943 – 12.1944). Був активним учасником громадсько-політичного життя української діаспори, чл. Теренового Проводу ОУН(б) Канади. Помер 29.05.1995 р. в м.Вінніпег (Канада).

² Вітьюк Володимир, («Погоня», «Чорний»), 1913 р.н., уродж. с.Нагір'я Дорогичинського р-ну Брестської обл. (Білорусія). Чл. ОУН з початку 1930-х рр., підпоручник польської армії (ПА). Пров. Поліського ПП ОУН, ком. Поліського «Лозового козацтва» у ступені поручника (1939). Призначений військовим інструктором і заст. «Мармаша» (І.Климів) (1940), перейшов кордон з Кракова до Львова, де був 30.03.1940 р. арешт. НКВС. Засудж. 29.10.1940 р. до розстрілу, страчений 10.11.1940 р. у тюрмі на вул.Лонцького у Львові.

Тимчасово, у зв'язку з масовою підтримкою місцевим населенням радянської влади, розбудова осередків ОУН на Ратнівщині призупинилася. Проте, досить швидко розчарування волинян діяльністю більшовиків, дозволило відновити організаційну роботу оунівців. Так, протягом 1941 р. на території Ратнівського р-ну активно діяла диверсійно-терористична група А.Філюка³. 13 квітня між селами Станіславівка та Бузакі Ратнівського р-ну ними було вбито голову сільради, а 16 квітня в с.Бузакі – голову сільпо та депутата сільради С.Лисика, 24 квітня здійснили напад на радянський актив с.Велемче Ратнівського р-ну. Були вбиті: заступник голови сільради, фінінспектор, завідуючий клубом, директор школи та вчителька з східних областей України [1, 16]. У цей час з'являється перша згадка про діяльність Ратнівського районного проводу ОУН на чолі з К.Калапуцом⁴ [11, 11].

З окупацією території району німцями оунівці розпочали підготовку до загального повстання. Зокрема, для його координації Провід ОУН направив до Берестя С.Ілляка [18, 145]. Ключові посади в окупаційній адміністрації зайняли українські націоналісти. Зокрема, комендантом української допоміжної поліції Ратнівського р-ну став оунівець О.Данилевич⁵ [7, 105].

20 серпня 1941 р. на значній території окупованих німцями земель було утворено рейхскомісаріат «Україна». Територія Волинської обл. разом з Рівненською, Хмельницькою та південними районами Брестської обл. увійшла до складу генеральної округи «Волинь – Поділля» [18, 165]. Вона в свою чергу поділялася на округи (крайзгебіти) та райони. Так, Ратнівський район увійшов до Ковельської округи [13].

Протягом літа 1941 – вересня 1943 р. організаційну мережу («сітку») ОУН(б) на території Волині та Полісся очолював крайовий провід (КП) ОУН на ПЗУЗ [19, 11]. На території

³ Філюк Антон, уродж. с.Велемче Ратнівського р-ну. Ком. кушової бойовки (КБ) ОУН (5 осіб). Здійснив 24.04.1941 р. напад на сільраду с.Велемче. 3 весни 1943 р. в УПА, загинув того ж року.

⁴ Калапуц Кирило Трохимович, («Зарічний»), 1915 р.н., уродж. с.Хотешів Камінь-Каширського р-ну. 3 літа 1941 р. пров. Ратнівського районного проводу (РП) ОУН, з 1944 р. пров. Камінь-Каширського надрайонного проводу (НП) ОУН, чл.. Брестського ОП ОУН. Загинув 1946 р. в бою з оперативно-військовою групою (ОВГ) Ратнівського РВ НКВС.

⁵ Данилевич Олександр Платонович, («Шило»), 1913 р.н., уродж. с.Облапи (за іншою версією с.Несухойжі) Ковельського р-ну. Навчався у Вільнюському університеті, з 1931 р. пров. п'ятірки ОУН (Несухойжі). 3 літа 1941 р. працював комендант української допорогової поліції (УДП) Ратнівського р-ну. З 05.1942 р. працював директором школи м.Ковель, а далі заст. ком. УДП м.Ковель. Весною 1943 р. перейшов на нелегальне становище. З 13.03.1943 р. співредактор часопису УПА «Інформатор» на Січі (с.Вовчак Турійського р-ну). В 1944 р. ком. бойовки Старовижівського РП ОУН. Загинув 05.1944 р. в бою з ОВГ НКВС поблизу р.Стир.

Волинської обл. головним його виконавчим територіальним осередком була Волинська обласна ексекутивна ОУН, якій підпорядковувалися округи (повіти). Зокрема, у документах підпілля, станом на вересень 1942 р. згадується Ковельська округа. До її складу входив Ратнівський районний провід ОУН «Очаків» [16, 20].

Після березня 1943 р. Ратнівський район разом з Любешівським, Дивинським та Брестським увійшли до складу Брестського надрайону ОУН Брестської округи «Лиман» [10, 37]. Поряд з тим, межі підпільних районів не збігалися з сучасним територіальним поділом. Зокрема частину сучасної Ратнівщини займав Заболоттівський район «Карлик», який входив до складу Любомльського надрайону «Байрак» Ковельської округи «Кодак». Його межі охоплювали: с.Яревище Старовижівського р-ну (захід), смт.Заболоття Ратнівського р-ну (північ), Дубечне Старовижівського р-ну (схід), с.Кримне Старовижівського р-ну (південь) [16, 25-27].

За військовим поділом територія Ратнівського р-ну ОУН була відійшла до Північної групи «Турів». За Брестською округою було закріплено відділ УПА «Помста Полісся» (200 осіб) на чолі з Г.Троцюком⁶. Безпосередньо на Ратнівщині базувалися сотні Ф.Грицишина⁷

⁶ Троцюк Григорій (Іван) Михайлович, («Верховинець», «Віталій», «Дем'ян», «Іван», «Кривоніс», «Криштофор», «Кузьма», «Мартин», «Марченко», «Христофор», «4860»), 1917(20) р.н., уродж. с.Ябленне Березнівського р-ну Рівненської обл. Влітку 1941 р. працював перекладачем в УДП. З 1942 р. в ОУН. З 04.1943 р. к-р сотні в відділі УПА «Помста Полісся», у другій половині 1943 р. навчався в підстаршинській школі «Дружинники», від 6.12.1943 р. хорунжий УПА. Був знову призначений к-ром сотні в відділі «Помста Полісся», к-р підрозділу «Корсунського» загону ВО «Заграва» (06.1944). К-р бригади «Помста Базару» (ім. Назара) ЗГ № 33 (09.1944 – 03.1945), діяв на Берестейщині. Шеф військового штабу (ВШ) ЗГ № 33 (1945 – 1946), від 24.04.1945р. сотник УПА. З 03.1946 р. організаційний реф. ПЗК, заст. пров. ПЗК «Дубового» (І.Литвинчук), одночасно з 09.1950 р. пров. Луцького НП ОУН. Переховувався в криївках «Маханік» (с.Промінь Луцького р-ну та «Крило» (с.Малі Рикани Млинівського р-ну Рівненської обл.). Через агента Волинського обл. МДБ «Граца» 7.12.1950 р. «Верховинцю» було передано батарею радіоживлення з вмонтованою вибухівкою. Загинув 11.12.1950 р. в криївці поблизу будинку жителя с.Радомиль Луцького р-ну О.Корецького, внаслідок вибуху разом пров. Луцького РП ОУН «Кононом» та охоронцями «Андромом» (І.Шабала), «Адамом». (За версією колишнього чекіста П.Удахіна загинули внаслідок необережності, від вибуху міни, яку самі занесли в криївку). Бункер був виявлений ОВГ МДБ лише 27.01.1951 р.

⁷ Грицишин Федір Демидович, («Поділець»), 1918 р.н., уродж. с.Семаки Жмеринського р-ну Вінницької обл. Періодично працював слюсарем в системі Вінницького бурякотресту (1935 – 1937). Закінчив в 1938 р. технічні сільськогосподарчі курси у неповній середній школі. Згодом курси землевпорядників при Дніпропетровському сільськогосподарському інституті. Кандидат у чл. ВКП(б). Служив у 52-му окремому дивізіоні протитанкової оборони 24-ї стрілецької дивізії ЧА (м.Ленінград), учасник радянсько-фінської війни (30.11.1939 – 13.03.1940). Потрапив 07.1941 р. під м.Мінськом в оточення, а згодом в полон до німців. Був звільнений та розподілений на роботу в господарство Бойко Анастасії з с.Забріддя Ратнівського р-ну. З 04.1943 р. в УПА, працював зброярем сотні, далі заст. к-ра загону «Помста Полісся», з 15.12.1943 р. к-р 3-ї

та П.Відьмука⁸ [21, 67].

До складу районного проводу входили: військовик – А.Маковецький⁹ та референти СБ – Т.Бойко¹⁰ та Ф.Сахарчук¹¹ [4, 132].

Своєрідною столицею УПА не лише Ратнівщини, а й усього Полісся було с.Хотешів, де базувалося керівництво Брестської округи [28].

Прибуття значної кількості радянських військових спричинене просуванням на захід лінії фронту призвело до чергової катастрофи в підпіллі ОУН та УПА. Провідник ПЗУЗ В.Галаса писав: «В січні – лютому 1944 р. більшу частину ПЗУЗ зайняли большевики. По лінії Ковель – Броди встановився на кілька місяців фронт. Створилася надзвичайно важка оперативна, харчова, а за тим і моральна обстановка...» [15, 13-14]. Ратнівський район продовжував залишатися під окупацією німців. Провідниця Дивинського р-ну ОУН М.Данилевич свідчила: «Весною 1944 р. коли фронт стояв на р.Припять німці відселили жителів м.Ратно в с.Самари, а члени окружного проводу перебазувалися в Білорусію» [7, 19].

За наказом керівництва, напередодні приходу Червоної армії, більша частина бійців груп УПА «Тури» розійшлася по домівках, а як фронт відійшов на захід, в березні – травні 1944 р. сформувалися заново. На основі куренів були сформовані загони, з пропагандистською метою названі на честь міст Центральної України. Так,

сотні «Полтавського» загону, діяв на Ратнівщині. Під виглядом втікача з німецького табору для військовополонених з'явився 25.07.1944 р. в Рожищенській РВ НКДБ. Просив надати дозвіл на проживання у Вінницькій обл. та був викритий. За однією з версій погодився працювати внутрішнім агентом НКДБ під оперативним псевдом Сокіл. Згідно складеної чекістами легенді непомітно для місцевого населення повернувся в с.Забріддя Ратнівського р-ну та заявив А.Бойко, що намагався повернутися додому, але через відсутність документів змушений був повернутися. Попередив її щоб нікому не розповідала про його дезертирство, а стверджувала, що був хворий та лікувався. З 08.1944 р. працював у штабі УПА «Козуба» ВО «Тури». 18.09 та 5.10.1944 р. передавав в НКДБ цінні розвіддані. Далі був переведений «Климом Савуром» (Д.Клячківським) до ВО «Тютюнник», де під час чистки потрапив під підозру СБ та після допиту страчений.

⁸ Відьмук Петро Семенович, («Маркевич», «Медвідь»), уродж. с.Пнівне Камінь-Каширського р-ну. Служив у ПА, 09.1939 р. потрапив в полон до німців. З літа 1941 р. ком. УДП м.Камінь-Каширськ, з весни 1943 р. к-р сотні УПА. Загинув 27.09.1943 р. в бою з рад. партизанами загону «Крука» в лісі поблизу с.Фаринки Камінь-Каширського р-ну (за іншою версією страчений СБ).

⁹ Маковецький Адам Федосійович, («Лісовий»), 1916 р.н., уродж. с.Хотешів Камінь-Каширського р-ну. Військовий реф. Ратнівського РП ОУН. Арешт. 28.04.1944 р. ВКР Смерш, засудж. 11.07.1944 р. ВТ 70-ї Армії до 10 р. ВТТ.

¹⁰ Бойко Тимофій Ананійович (Панасович), («Щит»), 1901(4) р.н., уродж. с.Хотешів Камінь-Каширського р-ну, мешк. с.Заброддя Ратнівського р-ну. З літа 1943 р. ком. КБ СБ ОУН, з 1944 р. реф. СБ Ратнівського РП ОУН. Арешт. 9.07.1944 р. ВКР Смерш 1-го Білоруського фронту, засудж. 26.07.1945 р. ВТ НКВС Житомирської залізниці до розстрілу.

¹¹ Сахарчук Федір, («Беркут»), 1922 р.н., уродж. с.Річниця Ратнівського р-ну. Реф. СБ Ратнівського РП ОУН (1944 – 1945).

на території Ратнівського р-ну діяли сотні 0111 на чолі з Г.Троцюком, 0112 – І.Кобцем¹², 0113 – Ф.Грицишина, які увійшли до «Полтавського» загону на чолі з П.Климчуком [12, 11].

Наказом № 1 від 1 серпня 1944 р. було вирішено ліквідувати всі чотири Військові округи, а їх функції почали виконувати новостворені Генеральні округи (ГО)». Територія Волинської обл. відійшла до ГО № 33 «Завихвост». Охоплюючи Волинську, Брестську обл., північно-західні райони Рівненської обл. (межа по р.Горинь) та Холмщину [20, 26].

Наказом командира ВО «Тури» Ю.Стельмашука № 3 від 3 листопада 1944 р. встановлювалася нумерація та найменування шести бригад ЗГ № 33 (близько 1300 стрільців), п'ять з них діяло на території Волинської обл. До складу командування бригади входили: 1) командир; 2) політвиховник; 3) вишкільник; 4) персональний (особовий) референт; 5) референт військової Служби безпеки (ВСБ); 6) господарчий (інтендант); 7) лікар; 8) чота зв'язку та ВСБ. На території Ратнівського р-ну діяла сотня «Чорноморця», яка входила до бригади № 6 «Помста Базару» на чолі з П.Климчуком¹³ [12, 11].

Протягом листопада-грудня 1944 р. за розпорядженням Д.Клячківського ОУН(б) на основі запілля ГО № 33 було сформовано Північно-західний (ПЗК) крайовий провід. Останній мав назви – «Хмельницький», «Ліс», «Дніпро», «№ 38», «ІВВ-XXV», а з липня 1945 р. – «Москва» [23, 126]. Поділялася він на чотири округи. Ратнівський район увійшов до складу Брестської округи [12, 4]. Серед керівників Ратнівського райпроводу ОУН в 1944 – 1946 рр. були: провідники – Л.Дейнека¹⁴ (1944 р.) [28], Ф.Смальчук (березень 1945 – листопад 1946 р.) [27, 74], референти СБ – Т.Бойко (1944 р.) [2, 140], Ф.Сахарчук (1944 – 1945 рр.) [6, 11], референт пропаганди – І.Симченко¹⁵

¹² Кобець Іван Н., («Мазена»), 1915 р.н., уродж. с.Річиця Ратнівського р-ну. Служив в УДП м.Ратне (07.1941 – 1943). З літа 1943 р. к-р сотні УПА в курені «Назара» (П.Климук), від 3.04.1944 р. к-р сотні УПА. Загинув 1945 р. в с.Грива Ратнівського р-ну.

¹³ Климук Павло Климович, («Крига») (з 1944), «Назар» (з 1943)), 1904 р.н., уродж. с.Скулин Ковельського р-ну. Працював вчителем в с.Кортеліси Ратнівського р-ну. Вчителював у м.Ковель (1939 – 1941). Працював інструктором шуцманшафту в смт.Луків Турійського р-ну, к-р шуцманшафту в с.Піски Березівського р-ну Брестської обл. (Білорусія). Перейшов 07.1943 р. в УПА, діяв поблизу с.Дивин Кобринського р-ну Брестської обл. Далі к-р куреня в загоні УПА «Озеро». Очолюв успішний напад на німецький гарнізон м.Камінь-Каширськ (20.08.1943), к-р «Полтавського» загону ВО «Тури». З 08.1944 р. організатор та ком. бригади УПА «Пам'ять Базару» ЗГ № 33. Загинув 12.09.1944 р. в бою з підрозділом ВВ НКВС поблизу с.Велика Глуша Любешівського р-ну.

¹⁴ Дейнека Лук'ян, («Балаховець»), мешк. с.Хотешів Камінь-Каширського р-ну. З 1943 р. ком. господарчого відділу УПА в с.Підгір'я Ратнівського р-ну, згодом пров. Ратнівського РП ОУН.

¹⁵ Симченко Ігор Лукович, («Архип»). Реф. пропаганди

(? – 1945) [9, 11], референт зв'язку – К.Супрунюк¹⁶ (літо 1944 – вересень 1945) [26], господарський референт – П.Денисюк¹⁷ (березень 1945 – лютий 1946) [8, 16].

В середині 1946 р. визвольний рух повністю перейшов від військово-повстанської до «глибоко підпільної» тактики боротьби. Збройні підрозділи (ВОПи, диверсійні групи) були повністю підпорядковані керівникам організаційної мережі. Військова референтура трансформувалася у організаційно-персональну, яка підпорядковувалася організаційній референтурі округ, краю та ПЗУЗ [20, 46]. Станом на жовтень 1946 р. в Брестській окрузі (П) з 17 районів організаційною мережею ОУН було охоплено лише 10 [20, 184].

Серед членів Ратнівського райпроводу ОУН («Очаків») за цей період відомий комендант боївки А.Коляда¹⁸ (? – 1947). Весною 1947 р. за завданням провідника Ковельської округи В.Сементуха, Старовижівський райпровідник А.Михалевич зустрівся з Ратнівським райпровідником «Євгеном», вимагаючи щоб він приєднав до них свій район. Останній на це не погодився зазначивши, що він підпорядковується Брестському окружному провіднику М.Пятигорику [5, 75].

Через втрату практично усіх керівних кадрів, до початку 1950 р. Берестейська округа ОУН(б) зникла, а ті нечисленні її активісти, що ще залишилися, влилися до Ковельської округи. Частина досвідчених підпільників на чолі з О.Степанюком було переведено на Житомирщину [22, 548]. Останнім провідником Ратнівського району, про якого вдалося віднайти дані, був М.Маковецький¹⁹ [3, 171]. Надалі підпілля Ратнівщини напевне підпорядковувалося напряму Ковельському окружному провладу ОУН.

Ратнівського РП ОУН. Арешт. 1945 р. ОВГ НКВС.

¹⁶ Супрунюк Купрія Олександрович, («Чорний»), уродж. с.Річиця Ратнівського р-ну. З літа 1944 р. реф. зв'язку Ратнівського РП ОУН. Вийшов 09.1945 р. з повинною (за іншою версією в 1945 р. вбитий ВГ).

¹⁷ Денисюк Павло Трохимович, («Вільний»), 1915 р.н., уродж. х.Деники поблизу с.Межисить Ратнівського р-ну. З 03.1945 р. чл. боївки «Дороша» (А.Кошелюк), господарчий Ратнівського РП ОУН. Арешт. 14.02.1946 р. Ратнівським РВ НКВС, засудж. 29.03.1946 р. ВТ ВВ НКВС до 10 р. ВТТ з п.п. на 5 р. Звільнений 7.08.1954 р. Покарання відбував в м.Воркута (Комі АРСР). Реабілітований 5.11.1992 р.

¹⁸ Коляда Андрій Трохимович, («Гордий»), 1921 р.н., уродж. с.Датинь Ратнівського р-ну. З 1943 р. ротійовий в УПА, з 1945 р. чл. боївки «Коса» (А.Михалевич), куцувий ОУН. Був оточений 21.11.1947 р. разом з «Вершенком» (П.Капітулою) (застрілювався) ОВГ Ратнівського РВ МДБ в крівиці Міхнівському лісі поблизу с.Велемче Ратнівського р-ну. Відмовився здаватися, тоді схрон закидали гранатами. Важко поранений був захоплений в полон та допитаний 12.1947 р. в Луцьку.

¹⁹ Маковецький Михайло Павлович, («Джумко», «Міша», «Сулима»), 1921 р.н., уродж. с.Хотешів Камінь-Каширського р-ну. Чл. ОУН з 1944 р. Куцувий, чл. боївки Брестського НП ОУН «Токаря» (І.Королик). Згодом пров. Ратнівського РП ОУН. Арешт. 10.10.1951 р. ОВГ МДБ в с.Борки Ратнівського р-ну, засудж. до розстрілу.

Згідно даних радянських силових органів останній бій чекістів з оунівцями на території Ратнівського р-ну відбувся 19 лютого 1952 р. [14, 75].

Отже, аналізуючи динаміку змін у структурі та керівництві ланок ОУН(б) на території Ратнівщини, можна стверджувати, що порівняно з іншими районами Волинської обл. вони оформилося в самостійну організаційну структуру доволі пізно. Це було пов'язано зі значним впливом комуністичної ідеології на місцеве населення та повільним просуванням впливу українських націоналістів. Поряд з тим, на онові отриманих даних, спростовується міф про нібито немісцеве «галичанське» походження керівників ланок Ратнівського районного проводу ОУН. Навпаки, він був форпостом у просуванні оунівців на терени Білорусії та одночасно виступав базою ОУН та УПА на Поліссі, зв'язував Ковельську та Брестську округи.

Літератури

1. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині / Ярослав Антонюк. – Луцьк : Волинська книга, 2007. – 176 с.
2. Архів УСБУ у Волинській обл., ф. припинених архівно-кримінальних справ, м.Луцьк. Спр.2111.
3. Там само. Спр.4950.
4. Там само. Спр.5320.
5. Там само. Спр.5492.
6. Там само. Спр.5520.
7. Там само. Спр.5814.
8. Там само. Спр.6462.
9. Там само. Спр.8731.
10. Там само. Спр.8950.
11. Там само. Спр.9235.
12. Галузевий державний архів СБУ. Ф.13. Спр. 372. Т.72, 286 арк.
13. Грушка Є. Волинь у ХХ столітті / Є.Грушка // Волинь (Луцьк). – 1999. – 7 вересня.
14. Засекін В. Схрони (бункери) Волині / Володимир Засекін, Микола Коц. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2010. – 84 с.
15. Іщук О. Діяльність проводу ОУН (б) на північно-західних українських землях у 1948-1952 роках / Олександр Іщук. – К.: б.в., 2009. – 46 с.
16. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) та запілля УПА на Волині та Південному Поліссі (1941-1944) / Володимир Ковальчук. // «Літопис УПА» – Бібліотека. – Т.7. – Львів, 2006. – 512 с.
17. Кучерепа М. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 роки): у 2-х ч., ч.1./ Микола Кучерепа, Ярослав Цецик. – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. – 304 с.
18. Ленартович Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: монографія. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – 412 с.
19. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.-Торонто. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. – 1999. – 722 с.
20. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.-Торонто. – Т.8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944 – 1946. Документи і матеріали. – 2006. – 1448 с.
21. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.-Торонто. – Т.14: УПА і Запілля УПА на ПЗУЗ. 1943 – 1945. Невідомі документи. – 2010. – 640 с.
22. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.-Торонто. – Т.16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА 1944 – 1954 рр. – 2011. – 1021 с.
23. Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур» / Ігор Марчук. – Рівне: видавець Олег Зень, 2009. – 168 с.
24. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929 – 1939 роках / Микола Посівнич. – Львів, 2010. – 368 с.
25. Пушук І. Українська Повстанська Армія на Берестійщині / Іван Пушук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. – 240 с.
26. Супрунюк К. Повертайтесь до чесної праці ! / К.Супрунюк // Сталінським шляхом (Ратно). – 1945. – 27 вересня.
27. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф.1. Оп.23. Спр.4967. – Звіти секретаря обкому КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У про боротьбу з залишками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів по Волинській обл., 24 січня – 3 листопада 1947 р.
28. Шуйчик В. Хотешів – столиця УПА / В.Шуйчик // Полісся (Камінь-Каширськ). – 2002. – 15 жовтня.

Богдан ЗЕК
(Луцьк)

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНИЙ РУХ НА РАТНІВЩИНІ: ПЕРСОНАЛІЇ 1943 – 1951 РР.

Історія Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) продовжує залишатись актуальною в даний час. Це пов'язано з дискусійними питаннями самого предмету дослідження, а також обмеженою джерельною базою. Окрім того, у наукових розробках даної теми недостатньо приділено уваги, власне, персоналіям українського національно-визвольного руху – безпосереднім рядовим членам ОУН і УПА. У свою чергу це перешкоджає комплексному вивченню озвученого предмета дослідження. Висвітлення біографій учасників українського націоналістичного підпілля дасть змогу прослідкувати причини та характер збройної боротьби. Замість повстанських «псевд» мають бути справжні прізвища та імена людей, які є невід'ємною частиною історії України.

Територія Ратнівського району входила до УПА-«Північ» військової округи «Турів» надрайону «Кодак». Загальновідомо, що окрім збройних формувань повстанської армії діяла ще й законспірована мережа ОУН. Тому у роботі буде звернена увага на обидві представлені формації.

Варто зауважити, що у 1943 р. українська поліція, яка перебувала на службі у німців, почала масово переходити на нелегальне становище, формуючи таким чином загони УПА. Не була винятком і Ратнівщина. В цьому ж році уродженець с. Гута Редешо Степан Іосифович 1917 р. н. організував місцеву поліцію і вивів всіх її членів до лісу разом зі зброєю. Маючи три класи освіти Редешо став командиром партизанського загону. У 1944 р. невідомо в який спосіб Степан Іосифович потрапив до лав Червоної армії, де й був заарештований. На жаль, його подальша доля невідома [22, арк. 51].

У 1943 р. на Ратнівщині гучно заявив про себе Олексій Шум («Вовчак») – командир загону «Помста Полісся». За його наказом сотники «Кубік» і «Крилатий» 15 травня поблизу с. Кортеліси знищили німецьку колону. В результаті бою загинув сам обергрупенфюрер СА Віктор Люце та ще четверо високих гестапівських старшин [23, с. 97].

На території Ратнівщини під час війни функціонували і господарські підрозділи УПА. Один із них знаходився в с. Підгір'я, його командантом був Лук'ян Дейнека (псевдо «Балаховець») [20, с. 71]. Архівні дані повідомляють про те, що у жовтня 1944 р. господарчим боївки

служби безпеки (СБ) ОУН «Беркута» (Сахарчук Федір 1922 р. н., житель с. Річиця) [4, арк. 11] став Гордун Степан Стаскович 1923 р. н., житель с. Річиця. Він знаходився під псевдо «Горобець», на озброєнні мав гвинтівку і 10 набоїв [4, арк. 1 – 2]. В боївці перебував до грудня 1944 р., після чого переховувався у схроні на х. Доброділо, де й був заарештований 10 лютого 1945 р. [4, арк. 36]. До боївки «Беркута» також входили інші жителі села Річиця: Кошелюк Андрій Антонович (відомий під псевдо «Дорош»), Нінічук Андрій, (Тепец) Микита 1922 р. н., Супрунюк Купріян – командир зв'язкової групи, житель с. Мельники-Річицькі [4, арк. 11].

Привертає до себе окрему увагу і священник із с. Заліси Данило Штуль. Під час війни він виступив ініціатором створення сільської управи та поліції [1, с. 21]. Сини ж самого священника займали далеко не рядові посади в мельниківській ОУН. Так, старший Олег впродовж 1941 – 1943 рр. очолював культурну референтуру в центральному керівництві ОУН на центрально-східних землях України [25, с. 12], а молодший Василь був призначений відповідальним за проведення організаційної роботи у західних областях [30, с. 209]. Варто зазначити, що Олег Штуль був також представником ОУН (м) при штабі Т. Бульби-Боровця, а в 1964 р. очолив Провід замість Андрія Мельника [28, с. 61 – 62]. Тому вірогідно, що і сам священник Данило Штуль тісно співпрацював з місцевим націоналістичним середовищем.

У 1944 р. в селах Ратнівського району діяла і підпілля мережа ОУН (б). Провідником ОУН на Ратнівщині був «Горобченко», заступником – «Рубаєнко». У тодішньому Заболоттівському районі провідником ОУН був Н. Соловей. Надрайонним шефом СБ ОУН по Ратнівському, Заболоттівському, Шацькому районах значився «Євген». На північному сході Ратнівщини діяла сотня, якою командував «Мазепа» – Іван Кобець, який був родом із с. Річиця. Ця сотня входила в курінь «Назара» [20, с. 72]. В районі сіл Поступель, Заброди, Адамівка, Лучичі та Якуші діяла сотня Пантелеймона Хоцевича [32, с. 45].

Варто зазначити, що в результаті бою 25 січня 1944 р. поблизу с. Піски-Річицькі, радянський партизанський загін особливого призначення «Мисливці» знищив близько 70 стрільців УПА, в тому числі і окружного провідника Берестейщини «Сушка», який був родом з Горохівщини. Дещо дивно, але з боку червоних партизан загинуло лише троє бійців (ймовірно це були Коровін, Рогозін і Макаров). Поразку повстанців можна пояснити раптовістю нападу червоних партизан, вдалістю спланованої операції, переважанням в кількості, а також наявністю набагато більшого військового досвіду в особового складу. Дещо згодом, «Мисливці», рухаючись вздовж Турсько-

го каналу, зав'язали бій поблизу с. Замучениця із сотнею «Подолянця». В результаті вони захопили обоз і два міномети німецького зразка [26, с. 12 – 13; 33, с. 564].

Продовжуючи характеризувати персоналії повстанського боротьби, варто зазначити, що на початку 1945 р. на території Ратнівського і частково Камінь-Каширського районів діяла група «Верховинця» – 12 осіб, загін «Орлика» (Михайло Микитович Горник, колишній сотник із групи надрайонного референта «Євгена») з 40 осіб. В лісах Шацького і Заболоттівського районів діяв загін «Ігоря», який складався також із 40 повстанців. У районі сіл Щедрогір, Самари, Межисить та деяких населених пунктах Дивинського району Брестської області Білоруської РСР перебувала боївка СБ «Дороша», яка станом на середину 1945 р. налічувала 20 осіб. На озброєнні вона мала 2 ручних кулемети, 4 автомати і 14 гвинтівок.

Поблизу тодішнього райцентру Заболоття, а також сіл Заліси, Яревище, Любохини діяла боївка «Луя» (Е. Михальчук або Лукаш Потапейко, вбитий 9 липня 1948 р. – див. фото № 1). У липні 1945 р. вона складалася з 12 осіб. Повстанці мали на озброєнні ручний кулемет, 6 автоматів і 5 гвинтівок. З чотирьох чоловік складалася боївка «Гузика», її очолював кущовий СБ Штандер П. С. Вона діяла на межі Заболоттівського і Шацького районів. У тому ж році поблизу сіл Замшани, Велимче, Датинь і Буцинь діяла боївка «Коса». На своєму озброєнні вона мала 6 кулеметів, 9 автоматів і 16 гвинтівок [20, с. 91]. У лісах Ратнівщини переховувались і так звані «дикі групи», які вийшли з-під командування УПА. Так, у червні 1945 р. на півночі району деякий час перебувала група «Нечувалого», яка втікала від переслідування СБ ОУН [20, с. 94].

Фото № 1 [15]

Один з повстанців «Луя» – Михальчук Є. або Лукаш Потапейко

На півночі Ратнівщини 21 червня 1945 р. в с. Заприп'ять потрапив в оточення командир відділу УПА «Тигр». Не маючи змоги вирватися

з оточення він застрілився. Разом з «Тигром» загинув і сотник «Мировий». У червні цього року в с. Самари був вбитий повстанець «Яворенко», який був родом із с. Повіття Дивинського району Брестської області Білоруської РСР. Цікавий і той факт, що 15 липня на хуторі Замучениця був схоплений командир боївки під таким самим псевдо – «Яворенко». У тому ж році повідомляється про загибель на території Заболоттівського району сотника «Нерозлучного», а поблизу с. Самари Ратнівського району – командира формування «Панцера» – «Добровольця» [20, с. 91; 33, с. 564]. У березні 1945 р. така ж доля спіткала районного провідника ОУН «Горобченка» і члена окружного проводу «Біла». Згодом підпільну мережу в Ратнівському районі очолював «Дуб» – Ф. С. Смольчук, уродженець с. Якуші. Однак наступного року через завербованих агентів «Шевчика» і «Шаха» він був арештований разом із зв'язковими М. І. Власюк із с. Поступель, С. І. Корніюк із с. Якуші, Ф. І. Новосад із Хотешова та ін. Районний провідник тодішнього Заболоттівського району – Н. Соловей був вбитий 9 червня 1945 р. в с. Любохини. При ньому були виявлені документи, які сприяли арешту багатьох членів підпілля. Деякий час районним провідником був «Луя» [20, с. 93 – 94]. Влітку 1945 р. група «Кубуся» вступила в бій із винищувальним батальйоном с. Велимче. На поміч «Кубусю» сотник «Перченко» вислав ще два рої. В результаті цього бою два бійці та командант батальйону загинули. З боку УПА був вбитий «Борець». Після жнив 1945 р. об'єднані сили «Маяка», «Перченка» і «Кубуся», всього близько 40 – 45 стрільців, зав'язали бій з винищувальним батальйоном с. Буцинь. Один «істребок» загинув інші 20 були взяті в полон, але відпущені «Маяком» [2, арк. 74]. Така активність боївки «Кубуся» не залишилась поза увагою з боку радянських спецслужб. Райвідділ НКВС підготував лист-фальшивку, у якому була подяка «Кубусю» як колишньому міліціонеру за те, що він начебто проінформував про місцезнаходження загону «Маска», що його ліквідувало НКВС. Цей лист потрапив до СБ ОУН, в результаті «Кубусь» та ще 10 стрільців були розстріляні. Як бачимо, в останній рік війни українське підпілля на теренах району понесло значні втрати.

У 1946 р. на Ратнівщині діяло не менше 19 груп ОУН і УПА, а в їхньому складі налічувалось близько 800 осіб, зокрема боївка «Коса» 20 осіб, «Ігоря» – 28, «Холодного» – 8. В інших джерелах згадується і про боївки «Романа», що перебувала у районі с. Мельники, «Дворка» – Самари, «Яреми» – Датинь та ін. У згадуваному с. Самари 5 серпня 1946 р. здійснила акцію боївка надрайонного шефа зв'язку «Терешка» («Левченко»). Неродово згадуються дії групи УПА «Дороша», операції СБ «Токаря» та боївки «Євгена». В цьому

ж році 30 серпня у лісах Заболоттвського району загинув надрайонний провідник ОУН «Ігор» – Іван Кисіль, а у березні був знищений керівник кущової боївки в с. Велимче – «Омелько» (І. А. Дубнюк) [20, с. 92]. Загалом за січень – червень 1946 р. на Ратнівщині загинуло майже 200 вояків УПА, а поблизу с. Самари було знищено лісовий госпіталь [20, с. 95].

У червні 1947 р. в Заболотті арештовують 6 підпільників. Осередок очолювала бухгалтер заготівельної районної організації – Віра Миколаївна Михальська, член ОУН з 1941 р. Разом із спільниками вона передала до лісу продуктів і грошей на загальну суму 160 тисяч рублів. В цей час на території Ратнівського та Камінь-Каширського районів активно діяла група «Гордея» (М. Яцина). Поблизу сіл Здомишель, Краска, Глухи проводила операції боївка СБ «Ворона» (А. М. Оксенчук), а поблизу с. Датинь загинув командир кущової боївки «Гордий» (В. Курчай або Коляда Андрій Трофимович, вбитий 21 листопада 1947 р.) [24, с. 67]. У липні того ж року в с. Видраниця було викрито 2 криївки «Коса». З них вилучено ручний кулемет, 4 автомати, 3 гвинтівки, 5 пар взуття та 15 кг жиру. З поміж інших у 1948 р. згадується група «Гала», яка реквізувала продукти у сільпо с. Гірники [20, с. 92 – 93].

На жаль, біографічні відомості багатьох учасників націоналістичного підпілля обмежуються лише їхніми псевдами. Реальні постаті не мають прізвищ та імен. Більше того, кожен повстанець часто мав по кілька псевд. Як наслідок, це створює плутанину і перешкоджає науковцям відтворювати історичне тло. Інколи навіть радянські спецслужби володіли виключно словесним портретом власника того чи іншого псевда. Яскравим прикладом такої тенденції є вже згадуваний шеф СБ, а згодом провідник ОУН Ратнівського району «Євген». За однією з версій під цим псевдо перебував Бервецький Михайло, уродженець с. Охнівка Володимир-Волинського району [1, с. 153]. Однак ряд повідомлень про його ліквідацію в 1945 р. [20, с. 92] дозволяють висунути припущення, що під цим псевдо міг бути не лише М. Бервецький. Згідно оперативних документів, провідник Ратнівщини «Євген» був високого зросту, повний. Обличчя широке, ніс розширений, верхня губа розбита – на ній є шрам. Мав чорне волосся, лоб великий і широкий. Щоб приховати шрам на губі носив чорні вуса.

На початку квітня 1947 р. у михнівському лісі з «Євгеном» зустрівся провідник Старовижівського району «Кос» [2, арк. 19]. Останній, керуючись вказівкою надрайонного провідника «Ярого» (Сементух Василь Антонович – уродженець с. Облапи, вбитий 17 січня 1954 р., – див. фото № 2) [2, арк. 18; 6; 19], вимагав у «Євгена», щоб той пе-

редав йому Ратнівський район. На це «Євген» не погодився і сказав «Косу», що підпорядковується іншому провіднику, а не «Ярому». Після зустрічі «Кос» повідомив членам своєї групи, що «Євген» входить у підпорядкування «Гая», старе псевдо «Православний» [2, арк. 75 зв.]. Під час зустрічі з «Косом» разом з «Євгеном» були присутні «Яр» (Пантелеймон, уродженець с. Забріддя – ймовірно вже згадуваний Пантелеймон Хоцевич) і «Ясен». До групи «Євгена» також входив і «Сікорський» – загинув в перестрілці навесні 1947 р. Сам «Євген»

Фото № 2 [19]
«Ярий» – Сементух Василь Антонович, надрайонний провідник

у цій випадковій сутичці був поранений в ногу вище коліна [2, арк. 19 зв.].

Догрупи надрайонного провідника «Ярого» входили «Муц» (уродженець с. Синово) і «Волинський». Окрім того від провідника Старовижівського району «Коса» у надрайон був переведений і повстанець «Савка» (Михалевич Кирил Андрійович, уродженець с. Замшани, вбитий 15 липня 1949 р.) [2, арк. 67 зв.; 3, арк. 399].

Окремо варто зупинитись на членах групи районного провідника «Коса», оскільки спектр їхньої діяльності поширювався і на частину населених пунктів Ратнівського району. «Кос» («Денис») – Михалевич Андрій Сергійович, народився в с. Замшани (див. фото № 3) [3, арк. 399; 5]. Взимку 1946 р. він разом з «Крюком» і його дружиною, «Панасом» (Калачук Степан Васильович, уродженець с. Замшани, вбитий 12 квітня 1950 р. – див. фото № 6), «Савкою» (вже згадуваний Михалевич К. А.) і «Тихим» в михнівському лісі поблизу с. Велимче об'єдналися з іншою групою повстанців. До її складу входили: «Коля» (Капітула Павло Романович, уродженець с. Велимче, вбитий 21 листопада 1947 р.), «Лебеденко» (вбитий у 1947 р. на синівських хуторах бійцями винищувального батальйону с. Замшани), «Хлопець» (вік – близько 35 років, уродженець с. Сераховичі, був поранений у кисть правої руки, ймовірно це Липовецький Филип Оксентійович 1911 р. н. – див. фото № 5) [7; 17] та «Гармаш» [2, арк. 15 зв.; 3, арк. 399] – Крідінер Іван Юстинович 1932 р. н., уродженець с. Кругелі Луківського району Волинської області. Крідінер Іван закінчив фельдшерську школу УПА, затриманий 22 червня 1947 р. групою Ратнівського РВ МДБ на території х. Дубровиця Адамівської сільської ради [2, арк. 3].

Керівництво над об'єднаною групою повстанців очолили «Кос» і «Коля» [2, арк. 16]. Варто зауважити, що станом на 1947 р. в «Коса» були облаштовані схрони в мишнівському лісі, а також південніше хуторів Гайдуки. Саме в останньому влітку 1945 р. переховувався поранений повстанець «Хміль» [2, арк. 67].

Фото № 3 [5]
«Кос» («Денис») – Михалевич Андрій Сергійович, провідник Старовижівського району

Фото № 4 [16]
Крайній з ліва – «Кос» («Денис»)

Фото № 5 [17]
Повстанець під псевдо «Хлопець» стоїть позаду під № 2

Фото № 6 [8]

«Панас» – Калачук Степан Васильович, кущовий провідник Старовижівського району

Орієнтовно в жовтні 1946 р. «Кос» пов'язався з надрайонним провідником «Ярим» і став йому підпорядковуватись. Ймовірно, що саме з цього часу Михалевич Андрій стає провідником ОУН по Старовижівському району. Очевидно, що «Кос» отримав наказ від «Ярого», згідно якого він мав розподілити наявну групу повстанців по кущам. Варто зазначити, що в кінці березня 1947 р. від «Колі» відійшли «Максим» і «Панас». «Кос» наказав їм діяти в с. Видраниця [2, арк. 16]. У підпіллі перебувала і дружина «Панаса» Марія (див. фото № 7), вона була сестрою районного провідника «Коса». Як і чоловік, вона загинула в боротьбі [14]. «Максим», «Марко» – Михалевич Степан Лаврентійович, уродженець с. Замшани, станичний с. Видраниця. Був озброєний пістолет-кулеметом системи Шпагіна і пістолетом закордонного зразка, вбитий 6 лютого (листопада) 1948 р. [2, арк. 17 зв.; 3, арк. 399; 24, с. 66].

Фото № 7 [13]
Калачук Марія – дружина «Панаса»

Фото № 8 [12]
Подружжя Калачуків разом у підпіллі

Фото № 9 [18]

Зліва на право: «Хома», «Марко», «Панас» – Калачук Степан

Старовижівський район було розподілено на три куца. Перший очолив «Грицько» (Іван, вік 25 – 26 років, уродженець с. Замшани – х. Гайдки, ймовірно, Прач Іван Григорович, убитий 10 жовтня 1951 р.) [24, с. 68], він охоплював Замшани, Пісочне, Синово і Брунеківку. Другий куц очолив «Коля» – вже згадуваний Капітула Павло Романович 1920 р. н., уродженець с. Велимче. Разом з ним діяв і «Гармаш» – Крідінер Іван Юстинович. Третій куц очолив «Гордий» [2, арк. 17] – Коляда Андрій Трофимович 1922 р. н., виходець із с. Датинь (вбитий 21 листопада 1947 р.) [3, арк. 406; 24, с. 67]. До його складу входив «Сосна» (Михайло 1926 р. н.) і «Чорний» (уродженець с. Качин), на озброєнні в якого був пістолет-кулемет системи Судаєва та пістолет «Парабелум». Куц охоплював Датинь і Волю-Качинську [2, арк. 17]. Із вище зазначеними підпільниками фігурують псевда інших повстанців. Зокрема «Смілий» – уродженець с. Замшани (ймовірно Дейнека Максим Петрович), станичний; «Кравченко» – народився в с. Шкроби у 1921 р., озброєний 10-ти зарядною гвинтівкою; «Горобчик» – уродженець с. Шкроби (ймовірно, Лешук Адам Тимофійович, вбитий 30 квітня 1950 р.) [добко, с. 67 – 68], озброєний гвинтівкою російського зразка; «Малиш» – Артьом 1928 р. н., озброєний пістолет-кулеметом системи Шпагіна; «Малиш» – Василь 1928 р. н., уродженець с. Датинь, озброєний гвинтівкою. В оунівському підпіллі перебували і дезертири Червоної армії, вихідці із с. Датинь. Це був Юхим (у лавах повстанців з весни 1946 р.), озброєний німецькою гвинтівкою та Хрущ 1917 р. н., на озброєнні в якого знаходився обріз [2, арк. 17 зв.].

У 1947 р. у с. Почапи добровільно здався «Окунь» – Яким Корнелюк, виходець із с. Кортеліси, член групи «Дороша». Під останнім псевдо перебував Кошелюк Андрій Антонович уродженець с. Річиця. «Окунь» показав місце перебування свого командира, в результаті чого

він був затриманий у вже згаданому селі. «Дорош» погодився показати всі схрони і склади. Публічний суд над обома повстанцями відбувся тільки у 1959 р., він проходив у районному будинку культури селища Ратне з 22 по 24 липня. Кошелюк Андрій і Яким Корнелюк були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією майна. До приходу радянської влади Кошелюк Андрій разом з батьком пресували черепицю і очевидно через це він мав вуличне прізвисько «Орудіє». Не тяжко здогадатися, що процес радянізації усупільнив прибуткове заняття Кошелюків, а відтак ми бачимо одну з ймовірних причин, чому «Дорош» розпочав боротьбу з радянською владою. В той чи інший час разом з Кошелюком Андрієм, окрім «Окуня», який був на 10 років старший за нього, діяли вже згадуваний «Орлик» (Михайло Микитович Горник), «Білуга», «Полячек», «Тополя», «Яр», а також співробітники СБ «Токар», «Роман» і комендант боївки «Зарічний» [21, с. 39 – 40; 29, с. 2; 34, с. 3].

В результаті опрацювання джерельної бази було виявлено окремі псевда та імена повстанців без уточнення загону, в якому вони перебували, а також території і часу їхньої діяльності. Це Старушек Денис – член УПА із с. Замшани, вбитий 1945 р. [3, арк. 44], Лукашук Матвій Холосбинович із х. Ємище, учасник УПА в с. Синово (ймовірно псевдо «Горіх») [24, с. 68]. Останній уникнув мобілізації до Червоної армії. У підпіллі захворів і був відправлений додому, більше року переховувався в землянці [3, арк. 46]. В УПА був і Ятчук Михайло Сергійович 1919 р. н., житель с. Броди, псевдо «Старий», вбитий 6 червня 1950 р. [24, с. 67; 31, с. 18]. Хатинський Іван Андрійович 1923 р. н. (псевдо «Грицько»), уродженець с. Замшани, вбитий у 1949 р. [9] (див. фото № 10). Романюк Филип Севастьянович 1928 р. н., уродженець с. Видраниця, входив до групи ОУН «Солов'я» під псевдо «Потокирко», «Берестя» [11] (див. фото № 11). Лахтук Єфим Афанасійович 1930 р. н., псевдо «Яструб», у підпіллі з 2 вересня 1948 р., проживав на х. Ферма Адамівської сільської ради, вбитий 15 липня 1949 р. [10; 24, с. 66] (див. фото № 12). «Лиманюк» – вишкільний референт берестейського надрайону, родом з с. Милянєвичі сучасного Турійського району, загинув поблизу с. Межисить. На хуторі с. Підбороччя Ратнівського району (зараз це село входить до складу Камінь-Каширського району) загинув провідник берестейського надрайону «Лев», родом з містечка Матіїв [33, с. 564] (ймовірно Маційов – нині селище Луків Турійського району). Ймовірно, що з підпіллям був тісно пов'язаний і Осюк Сергій Кузьмич 1926 р. н., житель с. Гірники, заарештований 10 березня 1951 р. [27, с. 256]. Таким чином, представлені дані дозволяють зробити припущення, що територія сучасного Ратнівського рай-

ону була поділена між волинським та брестським обласними проводами ОУН.

Фото № 10 [9]
«Грицько» – Хатинський
Іван Андрійович

Фото № 11 [11]
«Потокирко», «Берестя» – Романюк Филип
Севаст'янович

Фото № 12 [10]
«Яструб» – Лахтюк
Ефим Афанасійович

Підпілля Ратнівщини діяло і на початку 1950-х років. Зокрема, наявні дані вказують, що 25 жовтня 1951 р. загинув Ілля Ланевич – провідник з Ратного [20, с. 93]. У цьому ж році, 8 грудня, в криївці поблизу с. Ново-Червище Камінь-Каширського району був вбитий неоднократно згадуваний провідник Старовижівщини – Михалевич Андрій Сергійович, «Кос» [5]. Ймовірно, що останнє бойове зіткнення між НКВС і УПА на території району сталося в 1952 р., коли між озерами Засвяття і Оріховець була виявлена повстанська криївка [20, с. 95].

Підсумовуючи вище зазначене, варто сказати, що у роботі представлені псевда, імена і прізвища близько 88 повстанців та підпільників, які безпосередньо діяли на території Ратнівського району. На даний момент можна стверджувати, що найбільше членів УПА і ОУН було вихідцями із сіл Замшани та Річиця. Беручи до уваги матеріали представленого дослідження, а також інформацію з інших джерел, можна з упевненістю сказати, що тільки в 1943 – 1951 рр. у боротьбі на Ратнівщині взяла участь не одна сотня волинян. Для подальшого дослідження діяльності УПА і ОУН необхідно було б видати довідник або свого роду покажчик псевд та імен учасників підпілля з короткими відомостями про них. Це допоможе зберегти історичну пам'ять, суттєво полегшить роботу іншим науковцям, а відтак – сприятиме

розвінчанню радянського міфу про «український буржуазний націоналізм».

Література

1. Антонюк Я. Діяльність служби безпеки ОУН на Волині. Історико-краєзнавче видання / Ярослав Антонюк. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 176 с.
2. Архів Управління Служби безпеки України (далі Архів УСБУ) у Волинській області. – Крідінер І. Ю. Спр. 5492 – ФП. – Т. 1. – 286 арк.
3. Архів УСБУ у Волинській області. – Крідінер І. Ю. Спр. 5492 – ФП. – Т. 2. – 320 арк.
4. Архів УСБУ у Волинській області. – Гордун С. С. Спр. 4942 – ФП. – 36 арк.
5. Волинський краєзнавчий музей (далі ВКМ), інв. № ДМ – 28934.
6. ВКМ, інв. № ДМ – 29987.
7. ВКМ, інв. № ДМ – 29988.
8. ВКМ, інв. № ДМ – 54832.
9. ВКМ, інв. № ДМ – 54835.
10. ВКМ, інв. № ДМ – 54836.
11. ВКМ, інв. № ДМ – 54861.
12. ВКМ, інв. № ДМ – 54975.
13. ВКМ, інв. № ДМ – 54979.
14. ВКМ, інв. № ДМ – 54991.
15. ВКМ, інв. № ДМ – 55006.
16. ВКМ, інв. № ДМ – 55016.
17. ВКМ, інв. № ДМ – 55031.
18. ВКМ, інв. № ДМ – 55034.
19. ВКМ, інв. № ДМ – 55067.
20. Денисюк В. Т. Ратнівська земля: історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк, І. О. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 452 с.
21. Денисюк М. С. За болотом Луховим...: Історико-краєзнавчі нариси / М. С. Денисюк, Т. П. Філюк. – Луцьк: Надстир'я, 2011. – 180 с.
22. Державний архів Волинської області, ф. р. – 66. Відділ державних архівів УМВС Волинської області, оп. 4, спр. 15. Донесення і акти Райвиконкомів РК КПУ і комісії про завдані збитки і звірства німецько-фашистських загарбників в 1941 – 1944 рр. на території Волинської області. 1946 р., 279 арк.
23. Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України (Участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941 – 1956 рр. за матеріалами Волині та Полісся) / В. Г. Дмитрук. – Т. III. Друге доповнене видання. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 404 с.
24. Добко О. Д. Час назрів / О. Д. Добко. – Луцьк: Ініціал, 1998. – 159 с.
25. Жуковський А. Життя й творчість Олега Штуля-Ждановича / Аркадій Жуковський // Париж Олега Штулеві: Збірник на пошану Олега Штуля-Ждановича / Літ. ред. Е. Андрієвська; НТШ в Європі. – Париж: Вид-во «Українського слова», 1986. – С. 9 – 26.

26. Зек Б. М. Визволення Ратнівщини: радянсько-німецькі бої в березні – липні 1944 р. / Б. М. Зек. – Вид. 2-е, виправл. і допов. – Луцьк: Вид-во «Волинські старожитності», 2012. – 200 с.

27. Зек Б. Повернути з небуття (Осіюк Сергій Кузьмич – репресований із с. Гірники) // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини. Науковий збірник. Випуск 39. Матеріали XXXIX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, смт. Іваничі. Упоряд. А. Силюк, Л. Куль. – Луцьк, 2011. – С. 256 – 265.

28. Зек Б. Постаць Олега Штуля в українському визвольному русі / Б. Зек // Всеукраїнська конференція «Студентські історичні студії», присвячена 165-річчю заснування Кирило-Мефодіївського товариства (1; Чернівці, 29 квітня 2011 р.): Тези / Наук. редактор Г.М. Скорейко. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 60 – 63.

29. Коваленко М. Судовий процес над зрадниками Вітчизни і катами українського народу / М. Коваленко // Ленінець. – 1959. – 26 липня. – С. 2.

30. Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: монографія / О. Ю. Ленартович. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 412 с.

31. Лесіцька К. К. Історія села Броди / К. К. Лесіцька. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2009. – 96 с.

32. Моє село, мій отчий край. Історико-публіцистичний нарис / [Упоряд. Тетяна Дуда, Марія Савчук]. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. – 88 с.

33. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939 – 1955 / В. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

34. Стрілецький А. Катам ніякої пощади ! / А. Стрілецький // Радянська Волинь. – 1959. – 18 липня. – С. 3.

Вадим КУДЬ
(Луцьк)

ОСОБЛИВОСТІ БОЙОВИХ ДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНИХ РАЙОНІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПІД ЧАС ФРОНТОВИХ ОПЕРАЦІЙ 1944 РОКУ

Своєрідність природних умов і особливості ландшафту Західного Полісся впливали не лише на формування структури господарства краю; але й позначилося на характері воєнних операцій в цьому регіоні в період війни. На початку 1944 року на ділянці радянсько-німецького фронту від Сарн до Рівного у німецької сторони не існувало суцільної лінії оборони. Окремі опорні пункти і вузли опору були обладнані в населених пунктах і на перехрестях доріг. Між ними існували проміжки, які патрулювалися групами вартівних. Саме в цих місцях переходили через фронт військові розвідники і групи партизан. Так, в січні 1944 року через так званий «Овруцький коридор», що утворився в результаті успішних дій правого крила 1-го Українського фронту, а також активних дій українських і білоруських партизанів між Овручем і Білорочичами, партизанами було доставлено 345 одиниць озброєння, боєприпасів, медикаментів [4, 16].

Враховуючи сильну заболоченість, слабку сітку доріг, значну кількість річок, дія великих військових мас в цьому районі здавалася мало ймовірною. Саме тому, розраховуючи на раптовість, радянське командування вирішило завдати удару з району Сарн, покладаючи головну роль в операції на кавалерію (1-й і 6-й гвардійські кавалерійські корпуси), яка була найбільш пристосована до маневрових дій в подібних умовах.

27 січня 1944 року розпочалася Рівно-Луцька наступальна операція, яка здійснювалася силами 13-ої армії 1-го Українського фронту. Після короткої артпідготовки перейшли в наступ на рівненському напрямі 74-й і 24-й стрілецькі корпуси. В цей же день 1-й гвардійський кавалерійський корпус генерал-лейтенанта С. В. Соколова здійснив 30-ти кілометровий марш вздовж залізниці Сарни – Ковель, форсував р. Стир в районі Чорторійська і висунув свої авангарди на Ковельський напрям.

Бойові дії військ 13-ої армії відбувалися в Південному Поліссі на території Рівненської і Волинської областей. Особливості цього району полягали в тому, що міста Рівне, Здолбунів, Луцьк були вузлами шосейних і залізничних комунікацій. Тому оволодіння цими містами забезпечувало б радянським військам можливість

організації подальших наступальних дій.

Місцевість у смузі наступу 13-ої армії являла собою лісисту-болотисту низовину, що переходила у Волинську рівнину. Ліси і болота становили до 70 % території. Болота були переважно торф'яні, порослі лісом і кущами, що утруднювало їх прохідність для піхоти. Великий лісовий масив виключав можливість проведення бойових дій з використанням бронетехніки і механізованих військ, але давав змогу використовувати кавалерію.

Суттєвою перешкодою були ріки. Зима 1943/1944 р. була відносно теплою, товщина льоду на ріках не перевищувала 10-15 см. На окремих ділянках криги зовсім не було, тому виникла необхідність у переправних засобах. Погода у той час була хмарна, з частими опадами, температура повітря на початку лютого доходила до +10° [2, 16].

Бездоріжжя створювало додаткові труднощі: крім того, що перешкоджало просуванню бойової техніки, воно мало негативний вплив на матеріально-технічне забезпечення радянських військ в ході наступу. Противник перебував у більш вигідних умовах. Він мав розвинену мережу доріг, велику кількість опорних населених пунктів, а також можливість використовувати ріки, болота, канали як оборонні рубежі.

Характерна особливість оборони противника полягала в тому, що вона будувалася окремими пунктами і вузлами опору, які прикривали найбільш важливі напрями. На західних берегах рік Стир та Іква було створено армійський тилувий оборонний рубіж. Міста були перетворені в сильні вузли опору; по околицях вирито протитанкові рови, встановлено дерев'яно-земляні бар'єри, дротяні загороджі. Наприклад, дерев'яно-земляні бойові укріплення на підступах до Луцька розміщувалися з щільністю 2-3 дзоти на 1 км фронту. У цілому німецькі війська розміщувалися нерівномірно як по лінії фронту так і в глибину. Найбільша щільність сил і засобів була на рівненському напрямі.

Успіх Рівно-Луцької наступальної операції, яка тривала від 27 січня по 11 лютого 1944 року, значною мірою був забезпечений поверненням кавалерійських корпусів з ковельського напрямку на південь, у тил рівненському угрупованню ворога (1-й кавкорпус на Луцьк, 6-й кавкорпус на Цумань).

Під час проведення операції разом з наступаючими радянськими частинами успішно взаємодіяли партизанські загони і з'єднання, які перебували в зоні наступу військ 13-ої армії. В тилу противника на цій ділянці діяли великі партизанські з'єднання під командуванням П. П. Вершигори, О. Н. Сабурова, М. І. Наумова, В. О. Бегми, О. Ф. Федорова та інші. Разом з військами

партизани брали участь у звільненні населених пунктів і залізничних вузлів. Під час підготовки і проведення операції зазнали партизанських атак або були розгромлені ворожі гарнізони в населених пунктах Деревку, Пнівному, Осі, Любешові, Серхові, Маневичах, Берестянах, Шацьку, Заболотті, Верххах, Несухойжах, Скулині, Облапах, Доротищі, Лукові, Комарові, Цумані, Олиці та в інших [9, 25]. Партизанське зєднання О. Н. Сабурова в кінці січня переправилося через р. Стир і разом з військами очистило від противника населені пункти між ріками Стир і Стохід, в тому числі 3-го лютого і районний центр селище Колки [7, 533].

В результаті Рівно-Луцької наступальної операції радянські війська звільнили від противника значну територію і понад 200 населених пунктів, в тому числі 2 обласних і 6 районних центрів (Ківерці, Колки, Маневичі, Олика, Теремно, Цумань). На початку березня 1944 року лінія фронту проходила на півночі в районі Любешова (Любешів було визволено 5 березня), далі західніше Маневич, і на південь східніше Переспи та Рожищ і далі від Луцька на Дубно [1, 41].

Від середин лютого до середини березня на фронтах, що проходили по території Волинської області тривала оперативна пауза, проте відбувалися сутички і бої місцевого значення. Наступним етапом у визволенні північної частини Волинської області стала Поліська наступальна операція 2-го Білоруського фронту, утвореного рішенням Ставки Верховного Головнокомандуючого 17-го лютого 1944 року в складі 47-ої, 70-ої, 61-ої загальновійськових армій і 6-ої повітряної армії під загальним командуванням генерал-полковника П. А. Курочкіна [6, 77].

Головна мета операції полягала у визволенні Ковеля – важливого залізничного вузла і опорного пункту оборони противника. Німецьке командування надавало району Ковеля великого значення, тому що він знаходився на стику двох найбільших угруповань німецьких військ – «Центр» і «Південь» і прикривав важливий оперативний напрям. За задумом командування передбачалося нанесення силами 47-ої армії головного удару в обхід Ковеля з півночі і півдня. 70-а армія повинна була наступати з рубежу Любешів – Седлище на Камінь-Каширський. 61-а армія повинна була очистити від ворога південний берег Прип'яті на ділянці Давид-Городок – Пінськ [10, 251].

Проте на організації підготовки Поліської наступальної операції позначилися деякі негативні фактори. По-перше, брак часу. Від постанови про створення фронту (17 лютого) і початком наступу (15 березня) не пройшло і місяця. Формування військ і підготовка до наступу здійснювалися поспіхом і комплектування дея-

ких з'єднань так і не було завершено.

По-друге, як з'ясувалося в ході операції, фронт був недостатньо потужним для виконання поставленого завдання. Це стосувалося і загальної кількості сил, і, особливо, танків і авіації. Так, для організації прориву на головному напрямку 47-ої армії з радянського боку було задіяні три танкових полки. В той же час німецьке командування для організації контрудару виділило додатково три потужних танкових дивізії. Що стосується 6-ої повітряної армії, то літаки не змогли перешкодити німецькій авіації постачати оточеним в Ковелі німецьким військам боеприпаси і спорядження.

І все ж таки початок наступу був успішним. Уже в перший день, 15 березня, у важких умовах лісисто-болотистої місцевості частини і з'єднання 47-ої армії просунулися на 15-20 кілометрів. 68-а танкова бригада під командуванням підполковника Г. А. Тимченко вела успішний бій в глибині оборони противника. 16 березня було звільнено районний центр Голоби, 17 березня підрозділи 1026-го стрілецького і 738 артилерійського полків 260-ої дивізії визволили Уховецьк, в цей же день було звільнено Любитів і Колодяжне. На кінець дня 18 березня німецькі війська у Ковелі були оточені. Підрозділи 635-го полку, вийшовши до села Старі Кошари, замкнули кільце оточення ковельського угруповання [3]. Лінія фронту віддалилась на 10-20 кілометрів західніше міста.

Однак оточені в Ковелі німецькі війська продовжували чинити запеклий опір. Гітлерівське командування не збиралося здавати місто, воно вживало заходів, прагнучи деблокувати свої війська. Не зважаючи на протидію радянської авіації, німецькі літаки скидали оточеним військам боеприпаси і продовольство.

Колишній начальник політвідділу 47-ої армії М. Х. Калашник пише у своїх спогадах, що пізніше до рук радянського командування потрапив оперативний наказ вермахту № 7 за підписом Гітлера, в якому командуванню групи армій «Центр» наказувалося зосередити основну увагу на вузькій ділянці в районі Бреста і наголошувалося, що «першочергове завдання групи армій «Центр» полягає в тому, щоб знов оволодіти Ковелем і встановити зв'язок з військами групи армій «Південь» [8, 251].

У другій половині березня і на початку квітня гітлерівці перекинули на ковельський напрям чотири піхотні і три танкові дивізії, два дивізіони штурмової артилерії і ще один окремих танковий батальйон.

Зосередивши на зовнішньому фронті потужний бронетанковий кулак, на початку квітня німецькі війська прорвалися з району Мацеїв – Тупали вздовж залізниці до Ковеля і деблоку-

вали його. З'єднання 47-ої армії закріпилися на рубежі східніше Ковеля. 5 квітня Ставка Верховного Головнокомандувача розформувала 2-й Білоруський фронт, а його частини були передані 1-му Білоруському фронту.

Під час боїв за Ковель на північ від 47-ої армії діяли з'єднання і частини 70-ої армії. Загалом фронт 70-ої армії простягнувся від Любешова до Ратного і далі на південь вздовж річки Вижівка. При цьому війська 114-го стрілецького корпусу (160-ої і 76-ої дивізії) утримували лінію оз. Нобель – с. Щедрогір, а 96-й стрілецький корпус (38 і 1 дивізії) – лінію Окачево – станція Вижва [5, 34].

Ще до початку Поліської наступальної операції 5 березня 1944 року один з підрозділів 160-ої дивізії звільнив районний центр Любешів. 17 березня дивізія вела бої на ковельському напрямі в смузі Ратне – Камінь-Каширський. Численні перешкоди: бездоріжжя, болота, річки Прип'ять, Вижівка, Турський і Малоритський канали – надзвичайно ускладнювали просування військ. Наступаючи 18 березня частини дивізії звільнили села Щедрогір, Підгір'я, Крупин, Дошаницю, Окачів, Почапи. Наприкінці березня противник підтягнувши резерви перейшов у контрнаступ і відтіснив радянські частини. В ніч на 30 березня дивізія вийшла на східний берег каналу Вижівський і південний берег Прип'яті.

15 березня частини 38-ої дивізії форсували р. Стохід в районі Березичі, Седлище, просунулися в наступі на 30-40 км. і 16 березня звільнили районний центр Камінь-Каширський. 17 березня дивізія вийшла в район Заброди – Видраниця, її підрозділи знаходилися у 8-10 км східніше Ратного. Надалі опір противника посилювався. Підрозділи 115-го полку захопили 20 березня Заболоття, але незабаром були вибиті противником. Частини дивізії стали відчувати нестачу палива і боеприпасів. Декілька підрозділів потрапили в оточення і мусили пробиватися до своїх невеликими групами. Запеклі бої точилися в районі Річиці, яка переходила з рук в руки. За рішенням командира, дивізія основними силами перегородила шосейну дорогу Ратне – Камінь-Каширський з метою не допустити дальшого просування противника. Надалі в районі Ратного полки 38-ої дивізії знаходилися в обороні аж до середини липня.

На території Старовижівського і Ратнівського районів активні бойові дії вели частини 1-ої стрілецької дивізії. Особливо запеклі бої точилися на рубежі річки Вижівки. Дивізія перегородила гітлерівцям шлях на Ковель. Тільки за період від 29 березня по 2 квітня 1-а стрілецька дивізія втратила 240 чоловік вбитими і 666 пораненими [5, 21]. Противник втратив ще більше, але успіху не домогся. Після закінчення поліської операції дивізія займала оборону на східному березі

Вижівки на рубежі Лучичі – Пісочне.

У період березневих боїв за Ковель тривала взаємодія партизан з частинами Радянської Армії. Партизани утримували переправи на річці Стохід до підходу військових частин, партизанські диверсійні групи завдавали ударів по комунікаціях противника. З'єднання С. Ф. Маликова після боїв на підступах до Ковеля провело посилену розвідку залізниці Брест – Ковель. Щоб припинити роботу цієї залізниці 16 березня 1944 року кілька загонів з цього партизанського з'єднання раптовим нападом розгромили залогу противника в селі Стара Вижівка і станції Вижва, висадили в повітря міст через річку Вижівку і захопили залізничну станцію. На ділянці Пісочне – Черемшинка Нова, 40 км на північний захід від Ковеля, від 26 по 29 березня 1944 року загони з'єднання, зайняли оборону на річці Вижівка, відбивали атаки піхоти і танків противника і утримували цей рубіж до підходу радянських частин [11, 229].

Після припинення Поліської наступальної операції і до липня 1944 року на фронтах, що проходили по території області, тривала оперативна пауза. Окремі з'єднання і частини проводили розвідку боєм, тиснули на противника. На початку липня у зв'язку із широким наступом радянських військ в Білорусії німецьке командування почало відводити свої війська з ковельської ділянки у західному напрямі. Переслідуючи противника частини 47-ої армії 6 липня штурмом оволоділи Ковелем.

Заключний етап звільнення північної частини Волинської області здійснювався військами лівого флангу 1-го Білоруського фронту в період широкомасштабної Люблінсько-Брестської наступальної операції. 18 липня 1944 року розпочався наступ армій, які дислокувалися на Волині. В центрі на ділянці Паридуби – Торговище наступала 8-а гвардійська армія генерала В. І. Чуйкова. На північ від 8-ої армії, на вузькій ділянці в 5 кілометрів наступала 47-а армія, а південніше на ділянці в 4 кілометри – 69-а армія [12, 457]. Наступ наземних військ підтримувала 6-а повітряна армія, яка нараховувала 1465 літаків.

У перший день наступу війська прорвали німецьку оборону на фронті 30 кілометрів і просунулися вперед на 13 км. У ході наступу було звільнено ряд населених пунктів. Зокрема, в цей день, 18 липня 27-а гвардійська стрілецька дивізія звільнила від німецьких окупантів селище і залізничну станцію Мацеїв (з 1946 р. – Луків). 19 липня війська 1-го Білоруського фронту визволили районний центр Стара Вижівка, а 20 липня – місто Любомль. У боях за місто брали участь частини 47-ої гвардійської дивізії під командуванням полковника В. М. Шугаєва у взаємодії з 65-ю танковою бригадою під командуванням

полковника О. Й. Шевченка 1493-м самохідно-артилерійським полком полковника О. С. Дитченка. 21 липня 185-а стрілецька дивізія визволила від окупантів селище Шацьк. Всього в ході наступу на цій ділянці фронту було звільнено більше 400 населених пунктів, в тому числі Ратно, Смітин, Кортеліси, Заболоття, Головно, Піща, Малорита, Опалин та інші. Радянські війська вийшли до річки Західний Буг, до державного кордону. Визволення території Волинської області від німецької окупації завершилося.

Література

1. Атлас Волинской области. – М., 1991.
2. Белкин И. М. 13 армия в Луцко-Ровенской операции 1944 года. – М., 1960.
3. Богданюк В. Тих днів не померкне слава // Радянська Волинь. – 1979. – 8 липня
4. Жученко И. Я., Савчук П. А. Поднимая партизан в атаку. – К., 1984.
5. Зек Б. М. Визволення Ратнівщини : радянсько-німецькі бої в березні-липні 1944 р. – Луцьк, 2012.
6. История Второй мировой войны 1939-1945 гг. – Т. 8-9. – М., 1977-1978.
7. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. – К., 1970.
8. Калашник М. Х. Испытание огнем. – М., 1979.
9. Кучер В. І. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1974.
10. Советская военная энциклопедия. – Т. 1. – М., 1976.
11. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. Документы и материалы в трех томах. – Т. 3. – К., 1980.
12. Чуйков В. І. Від Сталінграда до Берліна. К., 1982.

Іван ПИШУК
(с. Кортеліси)

ФРОНТОВІ ДОРОГИ МОЇХ ЗЕМЛЯКІВ

Борецький Михайло Андрійович народився 3 червня 1919 року в селі Кортеліси. Солдатську форму Михайло Борецький одягнув у 1940 році. Коли почалася війна, був кулеметником. Бойове хрещення прийняв під Бобруйськом. Недовго довелося воювати – потрапив у полон, де скуштував усю гіркоту Бобруйського, Барановицького, а згодом Седлецького концтаборів. Згодом Борецького переводять у Бензинський концтабір, де режим був ще жорстокіший, ніж у Седльці. Та, незважаючи на жahlivі тортури і, здавалося, безвихідне становище, йому вдалося втекти. Ночував у лісі, довелося вплав форсувати Бут у грудні, їсти гнилу брукву. З горем пополам добрався додому. Хворів, а коли одужав, почав шукати зв'язків із партизанами. У грудні 1943 року Михайло Андрійович стає партизаном загону «Бойовий» бригади ім. Флегонтова. Не раз із товаришами ходив на бойові операції. Ставши влітку 1944 року бійцем другого батальйону 1295-го стрілецького полку 160-ої стрілецької дивізії, Михайло Борецький брав безпосередню участь у визволенні Ратнівського району. Особливо запеклі бої проходили біля сіл Річиця, Самари, Височне, Кортеліси, де був поранений і відправлений у госпіталь. Після лікування працював фінагентом.

Нагороджений орденами Вітчизняної війни II ст., «За мужність», ювілейними медалями, медаллю Жукова, «Захиснику Вітчизни».

Помер 2 квітня 2010 року.

Гасюк Михайло Григорович народився 3 жовтня 1940 року на хуторі Запоків'я. На фронт призвали в 1944 році. Воював під Кросно, де був поранений у ноги. Лікувався в госпіталі у Чехословаччині. Додому повернувся в 1946 році.

Помер 5 серпня 1997 року.

Герель Ірина Денисівна (дівоче прізвище – Кухар) народилася 5 липня 1922 року в селі Кортеліси. Від 12 жовтня 1943 р. до 1 травня 1944 р. – санітарка в партизанському загоні ім. Щорса Ровенського з'єднання. Після війни працювала в колгоспі й шкільній їдальні. Зараз проживає в селі Млинове.

Нагороджена медаллю «За відвагу», ювілейними медалями, була представлена до нагороди медаллю «Партизанові Великої Вітчизняної війни I ст.», проте так і не отримала її.

Горнік Дмитро Якович народився 27 листопада 1923 року в селі Кортеліси. На фронт був призваний у травні 1944 року. Пройшов усю

Польщу. У Кракові був поранений у голову. У своїй шинелі, в якій були документи, схоронив командира. У вересні 1944 року додому прийшла похоронка, а в кінці 1945 року прийшов лист, що знаходиться у госпіталі на Кавказі на лікуванні. Демобілізований у 1945 році. Після повернення з фронту працював у лісовому господарстві. Мав 5 дітей.

Помер 14 листопада 1974 року.

Горнік Іван Васильович народився 7 липня 1918 року в селі Кортеліси. 23 жовтня 1940 року був призваний в армію. Коли почалася Велика Вітчизняна війна, служив на Далекому Сході водолазом. 11 вересня 1941 року перекинули на фронт під Ленінград. Служив у 332-му стрілецькому полку 12-го окремого батальйону розвідки. Пізніше працював на Уралі, де і зустрів День Перемоги.

Демобілізувався 4 січня 1947 року. Від 1947 року до 1972 року працював секретарем сільської ради. Мав 6 дітей. Дочка Галина закінчила Прикарпатський державний університет ім. Стефаніка, директор Кортеліської загальноосвітньої школи I-III ступеня з 1999 року.

Помер 3 лютого 2000 року.

Гулін Василь Федорович народився 1926 року. Був партизаном загону «Бойовий» бригади ім. Флегонтова з 23 лютого 1944 року. Із партизанів перейшов у Червону Армію 26 червня 1944 року. Після повернення з фронту інвалідом працював механізатором.

Дордюк Василь Никифорович народився 1916 року в селі Кортеліси. Закінчив 4 класи польської школи. Працював секретарем сільської ради в селі Кортеліси у 1939 році, бухгалтером Кортеліського лісництва. Від 25 серпня 1942 року до 16 березня 1944 року – партизан загону ім. Щорса Ровенського партизанського з'єднання. Після війни працював секретарем та головою сільської ради в селі Млинове. Від 1951 року до 1954 року працював у міліції, потім начальником Самарівського поштового відділення. Мав 3 дітей. Син Василь має юридичну освіту, Валентина – педагог, Валерій – майстер лісового господарства.

Нагороджений медаллю «Партизанові Великої Вітчизняної війни II ступеня», ювілейними медалями.

Помер 27 листопада 1970 року.

Дордюк Володимир Васильович народився в 1914 році в селі Кортеліси. Призваний на фронт у 1944 році.

Помер 30 лютого 1980 року.

Дордюк Павло Титович народився 14 січня 1913 року в селі Кортеліси. На війну пішов у 1944 році. Бойовий шлях розпочинав у Кенігсберзі, а закінчив у Берліні. Був двічі поранений. Демобілізувався у грудні 1945 року.

Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ст., медалями «За взяття Кенігсберга», «За взяття Берліна», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», «За відвагу», ювілейними медалями.

Помер 8 жовтня 1994 року.

Дордюк Петро Оксентійович народився 20 червня 1925 року на хуторі біля села Кортеліси. Пережив трагедію села 1942 року. Після визволення району, у 1944 році, був мобілізований на фронт, воював у 983-му стрілецькому полку 253-ї Каліноковичівської Червонопрапорної дивізії на Сандомирському плацдармі на Віслі. У ході зимового наступу 28 січня 1945 року був поранений, а після госпіталю потрапив уже в 4-у танкову армію генерала Дмитра Лелюшенка. У її складі брав участь у Вісло-Одерській і Берлінській операціях, визволенні Праги. Був ще раз поранений. До 1947 року служив в армії у Празі. Потім його перевели в Калінін (нині Твер) на будівництво військового заводу. Демобілізувався навесні 1950 року. Після війни служив у міліції, тривалий час – дільничним у рідних Кортелісах. Єдиний з усіх дільничних району був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Після виходу на пенсію довгий час очолював сільську ветеранську організацію. Мав 2 дітей. Син Володимир став генерал-лейтенантом, був заступником командувача прикордонних військ України, а після виходу у відставку працював ще першим секретарем посольства нашої держави у Молдові. Дочка Клавдія закінчила Луцький педагогічний інститут, працює секретарем Височненської сільської ради.

Нагороджений медалями «За відвагу», «За визволення Праги», «За перемогу над Німеччиною», орденами Вітчизняної війни II ступеня, «За мужність III ст.».

Помер 1 квітня 2009 року.

Дордюк Семен Никифорович. Із 25 червня 1942 року – партизан загону ім. Щорса Ровенського партизанського з'єднання. Брав участь у підриві ворожого ешелону з живою силою і технікою на залізниці Брест-Ковель. За доставку в загін 1-го ручного кулемета, 2-х гвинтівок і 200 патронів оголошена Подяка.

Нагороджений медаллю «Партизанові Великої Вітчизняної війни II ступеня».

Дордюк Степан Якович народився 12 червня 1923 року в селі Кортеліси. Від 20.07.1943 року до 19.03.1944 року – партизан загону імені Щорса Ровенського з'єднання. 19 березня 1944 року тяжко поранений. Після війни працював агентом по заготівлі сільськогосподарських продуктів, бригадиром польової бригади, робітником будівельної бригади. Мав 5 дітей.

Нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–

1945 рр.», ювілейними медалями.

Помер 13 лютого 1985 року.

Дордюк Яків Якович народився 7 квітня 1922 року в селі Кортеліси. Від 25 лютого 1944 року до квітня 1944 року партизан загону «Бойовий» бригади ім. Флегонтова. 20 серпня 1944 року був призваний на фронт. Демобілізований в листопаді 1946 року. Після війни працював в лісовому господарстві.

Нагороджений ювілейними медалями.

Помер 15 жовтня 1983 року.

Карпик Яким Корнилович народився 25 грудня 1922 року в селі Кортеліси.

Від 25 лютого 1944 року до 25 квітня 1944 року – партизан загону «Бойовий». Карасинським РВК призваний на фронт в 1944 році. Демобілізований 20 березня 1946 року.

Нагороджений ювілейними медалями.

Помер 25 травня 1992 року.

Корнелюк Андрій Максимович народився 12 липня 1917 року на хуторі Хомут села Кортеліси. На фронт був призваний у серпні 1944 року. Був поранений у праву ногу. Після повернення працював у колгоспі, радгоспі (іздовим).

Нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною», орденом Вітчизняної війни II ступеня, ювілейними медалями.

Помер 29 квітня 1995 року.

Корнелюк Йосип Максимович народився 16 грудня 1922 року. Війна застала в Ленінградській області на заводі. Брав участь в обороні Москви, дійшов до Смоленська. На річці Угрі поранило. Госпіталь – і знову бої під Ржевом, де поранило вдруге. З госпіталю направили в підшефний колгосп у Башкирській АРСР, де закінчив курси трактористів. Після демобілізації працював у колгоспі першим трактористом.

Нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною», медаллю «Ветеран праці».

Помер 7 лютого 1982 року.

Кухар Максим Іванович народився 19 лютого 1922 року в селі Кортеліси. На фронт був призваний у серпні 1944 року. Кулеметник 243-го стрілецького полку I Українського фронту. Демобілізований у 1946 році. Працював касиром у колгоспі та радгоспі.

Нагороджений медаллю «За відвагу», медаллю «За перемогу над Німеччиною».

Помер 27 липня 1996 року.

Кухар Матвій Денисович народився 18 грудня 1924 року в селі Кортеліси. Від 20 лютого 1944 року до 20 квітня 1944 року – партизан загону «Бойовий» бригади ім. Флегонтова. 24 квітня 1944 року Камінь-Каширським РВК призваний на фронт. Поранений 28 липня 1944 року в ліву руку і праву ногу.

Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня, медаллю Жукова, ювілейними медалями.

Помер 20 березня 1992 року.

Кухар Прокіп Матвійович народився в селі Кортелісі 21 липня 1921 року. Отримав п'ятирічну освіту. На фронт призвали 10 серпня 1944 року. Воював на Сандомирському плацдармі. 28 квітня 1945 року був тяжко поранений. Після одужання направили в 234-й полк м. Кенігсберг, потім у Австрію, де всім полком робили міст. 17 вересня 1945 року демобілізувався.

Мав 4 дітей. Син Микола має вищу освіту. Живе і працює в м. Києві.

Нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною», орденом Вітчизняної війни II ступеня, медаллю Жукова, ювілейними медалями.

Помер 16 жовтня 2003 року.

Литвин Михайло Грильянович народився 8 листопада 1924 року в селі Млинове. Призваний на фронт 8 листопада 1944 року. Два тижні в Рожищі проходив курс молодого бійця. Потім Перемишль, звідти на Карпати. Незабаром Польща – Кросно, потім на Німеччину. Був тяжко поранений. Демобілізувався у січні 1945 року. Після війни працював в колгоспі, радгоспі «Млинівський» ветеринарним санітаром. Мав сім'ю, дітей, з них двоє отримали вищу освіту.

Нагороджений медаллю «За відвагу», ювілейними медалями.

Ліхван Андрій Миронович народився 17 серпня 1920 року в селі Кортелісі. Партизан загону ім. Ворошилова, від 12 квітня 1942 року – ім. Щорса. За участь в організації перших партизанських загонів у серпні 1942 року фашисти розстріляли його батька, матір і двох братів. Брав участь у підриві ворожих ешелонів на залізниці Брест-Ковель. Після закінчення війни працював головою сільської ради в селі Кортелісі. У 1950 році виїхав в Одеську область.

Нагороджений медаллю «Партизанові Великої Вітчизняної війни II ст.».

Ліхван Василь Веремійович народився 1910 року в селі Кортелісі. З 27 вересня 1942 року по 10 серпня 1944 року – партизан загону ім. Щорса, контужений 15 березня 1944 року. Воював на фронті, дійшов до Німеччини. Після війни працював технічним працівником Кортеліської школи.

Нагороджений медалями «За перемогу над Німеччиною», «Партизанові Великої Вітчизняної війни II ст.».

Помер в червні 1970 року.

Ліхван Матвій Артемович народився 8 травня 1925 року в селі Кортелісі. Сімнадцятирічним юнаком пішов в партизанський загін «Бойовий» бригади ім. Флегонтова. В серпні 1944 року з партизан створили запасний 222-й стрілецький полк. З ним дійшов майже до Варшави. 14 серпня був поранений у праву руку, демобілізувався у вересні 1946 року. Після війни працював головою сільської ради, бригадиром рільничої бригади

колгоспу «Червоний партизан» (1955, 1957 рр.), потім об'їзним. Мав п'ять синів. Син Матвій – військовий.

Нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною», ювілейними медалями.

Помер 8 квітня 1980 року.

Мосюк Адам Сидорович народився 1924 року в селі Кортелісі. Був партизаном загону «Бойовий». У квітні 1944 року забрали на фронт. Демобілізувався в жовтні 1945 року. Повернувся інвалідом. Працював у колгоспі.

Нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною», ювілейними медалями.

Помер 5 червня 1981 року.

Наумук Іван Якович народився у 1921 році на хуторі Запоків'я в селі Кортелісі. На фронт призвали у 1944 році. Кулеметник 7-ї механізованої дивізії на Далекосхідному фронті.

Помер 21 грудня 2004 року.

Пашук Павло Дорофійович народився 10 серпня 1911 року в селі Кортелісі. На фронт пішов у 1944 році (10 серпня). Воював у 8-му запасному стрілецькому полку. 10 жовтня 1944 року поранений у голову. Після лікування попав у 56-й запасний стрілецький полк. Демобілізувався 27 жовтня 1945 року. Працював у колгоспі, радгоспі.

Нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною», ювілейними медалями.

Помер 5 листопада 1978 року.

Полівода Дорофій Антонович народився 18 червня 1924 року в селі Кортелісі. Партизан загону «Бойовий» бригади ім. Флегонтова від 25 лютого 1944 року до 25 квітня 1944 року. Потім потрапив на фронт, брав участь у боях за Польщу, Чехословаччину. Був тяжко контужений, втратив мову і пам'ять, яка повернулася до нього лише через декілька років.

Нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною», орденами Вітчизняної війни II ступеня, «За мужність», ювілейними медалями.

Прокопчук Адам Тимофійович. Партизан загону ім. Щорса з 27 вересня 1942 року. Брав участь у підриві ворожих ешелонів на залізниці Брест-Ковель. Після війни працював учителем іноземної мови. Виїхав у Одеську область. Мав нагороди.

Прокопчук Артем Тимофійович народився 15 жовтня 1905 року в селі Кортелісі. У 1935 році очолив осередок КПЗУ. Партизан загону ім. Щорса з 25 травня 1942 року. Старшина загону. 1 червня 1943 року разом із групою партизанів затримав німецького шпигуна. Після війни працював лісником. Проживав у селі Млинове.

Помер приблизно 1974–1975 рр.

Прокопчук Максим Тимофійович народився в серпні 1915 року в селі Кортелісі. Від 27 вересня 1942 року до 27 вересня 1943 року – партизан загону ім. Щорса. Брав участь у підриві ворожих

ешелонів на залізниці Брест-Ковель. У загін неодноразово приносив зброю, за що одержував подяки. Після війни працював у колгоспі «Червоний партизан», навчався на курсах по підготовці майстрів сільського господарства. Мав 4 дітей. Дочка Віра закінчила Луцький педагогічний інститут, вчитель-пенсіонер.

Нагороджений ювілейними медалями.

Помер 19 грудня 1980 року.

Прокопчук Хома Тимофійович народився 13 березня 1920 року в селі Кортеліси. Закінчив 6 класів польської школи. Від 27 вересня 1942 року до 1 вересня 1944 року – партизан загону ім. Щорса, де брав неодноразово участь у підриві ворожих ешелонів на залізниці Брест-Ковель, а також брав участь у бою з німцями біля села Леліково (Білорусія). Все своє повоєнне життя прожив у Кобринському районі (Білорусія).

Нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною», орденом Червоної Зірки, медаллю «Партизанові Великої Вітчизняної війни II ступеня».

Помер 23 березня 2003 року.

Санько Захарій Афанасійович. Партизан загону ім. Щорса. Брав участь у підриві ворожих ешелонів на залізниці Брест-Ковель та в бою з німцями біля села Леліково Кобринського району (Білорусь).

Санько Степан Афанасійович. Партизан загону ім. Щорса. Брав участь у підриві ворожих ешелонів на залізниці Брест-Ковель, разом із партизанами приносив у загін зброю. Командир відділення. Проживав у місті Ковель, де і похований.

Сахарчук Іван Анатолійович народився 1922 року. Його навіть жителі свого села вважали зрадником, але насправді виявилось, що він дуже багато робив на користь держави. Про це свідчать архівні матеріали. У 1946 році працював учителем, а потім директором школи у селі Млинове.

Був представлений до нагороди медаллю «Партизану Великої Вітчизняної війни II ступеня».

Помер у 1953 році.

Силик Михайло Степанович народився 21 листопада 1924 року на хуторі Хомут в селі Кортеліси. На фронт пішов у 1944 році. Воював. Двічі поранений. Виїхав на Білорусію.

Помер 14 лютого 1997 року.

Талашук Іван Федорович народився 10 травня 1927 року на хуторі Хомут в селі Кортеліси. На фронт був призваний у січні 1945 року, присягу прийняв 7 квітня 1945 року при 165-му запасному полку, стрілець.

Нагороджений медаллю «30 років Радянській Армії».

Трофімук Микола Костянтинович. На фронт попросився сам, але забрали лише 15 серпня

1945 року. Спочатку був у Житомирі у запасному полку. Потім відправили на Далекий Схід, де служив аж до 1950 року. Після війни працював дільничним інспектором сіл Височне та Броди. Пізніше працював у колгоспі, радгоспі.

Помер у 2012 році.

Трофімук Петро Федорович народився 4 грудня 1920 року в селі Кортеліси. Призваний на фронт у 1944 році. Воював у Карпатах, де відірвало ногу, інвалід війни.

Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня, ювілейними медалями.

Помер 27 липня 1990 року.

Хомік Єфрем Іванович народився 4 травня 1927 року в селі Кортеліси. Призваний Ратнівським РВК на фронт 8 серпня 1944 року, стрілець. Демобілізувався 30 грудня 1950 року. Працював головою сільської ради (1952–1955 рр.), бригадиром колгоспу, радгоспу.

Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня, ювілейними медалями.

Помер 30 червня 1992 року.

Якушик Василь Йович народився 12 жовтня 1922 року в селі Кортеліси. Був учасником партизанського руху. 12 червня 1944 року призваний на фронт. Тричі поранений. Брав участь у визволенні Риги. Демобілізувався 25 вересня 1945 року. До виходу на пенсію працював будівельником у колгоспі, радгоспі.

Нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною», ювілейними медалями.

Помер 3 квітня 1997 року.

Ярмошук Семен Остапович народився 23 лютого 1923 року в селі Млинове. Був партизаном загону «Бойовий» бригади ім. Флегонтова від грудня 1943 року до лютого 1944 року. В 1944 році пішов на фронт, брав участь у переправі через р. Прип'ять. День Перемоги зустрів на лікуванні у госпіталі. Працював у колгоспі.

Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня, ювілейними медалями.

Помер 6 квітня 1987 року.

Пригадуючи ті сумні часи, не збагнути: скільки всього випало на долю наших ветеранів, а також на долю рідних і близьких. Пам'ять про них бережуть усі кортелісці. Та дуже багато наших земляків так і не повернулися з поля бою в рідні домівки: хто пропав безвісти, кого надгонала ворожа куля на шляху до перемоги над гітлерівською Німеччиною, а кого й дорогою до дому, ледь не біля порогу власної оселі. Відомо про них дуже мало, та не згадати про цих славних визволителів неможливо.

Карпук Яків Силович. Народився 1916 року. Сільський вчитель, колишній член КПЗУ. Згодом – відважний партизан, комісар партизанського загону імені Щорса, організатор і командир першого місцевого партизанського загону ім. Воро-

шилова.

Загинув 4 липня 1943 року на своїй землі майже біля свого дому: коли ішов на підпільну зустріч, натрапив на бандерівську засідку. В його честь була названа одна із вулиць села Кортеліси. За його могилою доглядають кортеліські учні.

Один із братів Прокопчуків, Никон Тимофійович, народився 1925 року. Був партизаном. Загинув 1944 року в с. Язвінка Малоритського району (Білорусь), а було повідомлено, що пропав безвісти.

А на Талашука Миколу Антоновича повідомлення про те, що загинув, прийшло вже після перемоги, бо загинув 5 травня 1945 р.

Про Сидорука Дмитра Степановича теж було повідомлення, що немає ніяких відомостей про його смерть чи місце перебування. Та з часом стало відомо, що загинув на землях Польщі.

Ось, що хотілося б повідомити про Трофімука Кирила Йосиповича, мого земляка і колишнього сусіда. На жаль, відомо про нього лише з розповідей, що загинув він 8 лютого 1945 року. В одному повідомленні йдеться, що загинув на території Німеччини в с. Клейн Глогау, а в другому – в м. Глогув Легніцького воєводства (Польща). Дата смерті в обох повідомленнях та ж сама, рік народження – 1920. Але це не головне, головне те, що було повідомлено, що його було представлено до найвищої нагороди Героя Радянського Союзу (посмертно), додавалась фронтова газета, де було чітко розписано, за що нагорода. Та, на жаль, жодних документів не збереглося, та й розказати уже нікому. Ми зверталися в архів (воєнний), звідки отримали відповідь, що в списках героїв такий не числиться.

Андрощук Іван Варфоломійович, 1918 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Пропав безвісти 13 вересня 1944 р.

Гасюк Василь Власович, 1925 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Пропав безвісти в жовтні 1944 р.

Гасюк Ксенофонт Григорович, 1917 р., українець. Партизан із 1943 р. Пропав безвісти.

Горнік Григорій Антонович, 1908 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Пропав безвісти 13 вересня 1944 р.

Горнік Іван Остапович, 1922 р., українець. Партизан. Загинув у серпні 1942 р.

Горнік Кирило Микитович, 1919 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 1 лютого 1945 року. Похований: м. Конотоп, Зельоногурське воєводство, Польща.

Горнік Сидір Лук'янович, 1920 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 14 вересня 1944 р. Похований: с. Маковиска, Кросненське воєводство, Польща.

Грущук Данило Дмитрович, 1904 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Заги-

нув 29 квітня 1944 р.

Грущук Микола Тарасович, 1925 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Пропав безвісти.

Гулін Остап Федорович, 1921 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 9 вересня 1944 р. Похований: м. Кросно, Польща.

Дмитренко Василь Зіновійович, українець. Стрелець, червоноармієць. Загинув 27 серпня 1944 р. Похований: с. Калакув, Радзиминський повіт, Варшавське воєводство.

Доденков Павло Антонович, 1925 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 10 серпня 1944 р. Похований: с. Духов, Варшавське воєводство, Польща.

Дордюк Василь Павлович, 1920 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Пропав безвісти у квітні 1945 р.

Дордюк Василь Титович, 1902 р., українець. Мобілізований 1941 р. Рядовий. Загинув у 1941 р.

Дордюк Віктор Васильович, 1923 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 31 березня 1945 р. Похований: м. Глогув, Легніцьке воєводство, Польща.

Карпук Василь Дем'янович, 1920 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 14 вересня 1944 р. Похований: с. Попув, Люблінське воєводство, Польща.

Карпук Данило Іванович, 1923 р., українець. Партизан. Загинув 19 березня 1944 р. Похований: с. Мизове, Старовижівський р-н, Волинська обл., Україна.

Карпук Йосип Митрофанович, 1910 р., українець. Мобілізований 1940 р. Рядовий. Загинув 10 вересня 1944 р. Похований: с. Доротка, Люблінське воєводство, Польща.

Карпук Ісак Васильович, 1922 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 16 вересня 1944 р. Похований: с. Іванич, Польща.

Карпук Кирило Васильович, 1906 р., українець. Мобілізований 1940 р. Рядовий. Загинув 10 серпня 1944 р. Похований: с. Ромбеж, Варшавське воєводство, Польща.

Ковальчук Денис Зотович, 1907 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Помер від ран 5 березня 1945 р. Похований: с. Чаадаєвка, Городищенський р-н, Пензенська обл., Росія.

Ковальчук Стратон Зотович, 1914 р., українець. Мобілізований 1940 р. Рядовий. Пропав безвісти у грудні 1944 р.

Корнелюк Антін Семенович, 1924 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Пропав безвісти у лютому 1945 р.

Корнелюк Дмитро Петрович, 1910 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Пропав безвісти у лютому 1945 р.

Корнелюк Сава Дем'янович, 1925 р., українець. Мобілізований 1944 р. Молодший сержант. Загинув 3 лютого 1945 р. Похований: м.

Скорогощ, Опольське воєводство, Польща.

Корнелюк Степан Йосипович, 1925 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 13 лютого 1945 р. Похований: м. Осково, Гданське воєводство, Польща.

Корнелюк Фадей Никифорович, 1916 р., українець. Партизан. Пропав безвісти.

Коханюк Василь Володимирович, 1914 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 9 вересня 1944 р. Похований: Польща.

Кухар Микита Іванович, 1912 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 23 липня 1944 р. Похований: с. Прилуки, Брестський р-н, Брестська обл., Білорусія.

Ліхван Олексій Дмитрович, 1916 р., українець. Партизан.

Ліхван Трохим Дмитрович, 1922 р., українець. Партизан.

Ліхван Юхим Степанович, 1908 р., українець. Мобілізований 1940 р. Рядовий. Загинув 29 червня 1944 р. Похований: с. Боукала, Бялоподляське воєводство, Польща.

Лукашик Семен Степанович, українець. Рядовий. Пропав безвісти 25 вересня 1944 р.

Мосюк Степан Якович, 1905 р., українець. Партизан. Загинув у серпні 1943 р.

Олексюк Василь Адамович, 1925 р., українець. Пропав безвісти 5 жовтня 1944 р.

Олексюк Іван Олександрович, 1913 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Пропав безвісти у січні 1945 р.

Пашук Авксентій Юстинович, 1918 р., українець. Мобілізований 1941 р. Рядовий. Пропав безвісти у березні 1945 р.

Полівода Іван Терентійович, 1912 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 26 березня 1944 р.

Полівода Яків Михайлович, 1911 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 15 березня 1945 р. Похований: х. Банау, Сх. Прусія.

Самарчук Іван Миронович, 1908 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Пропав безвісти 14 вересня 1944 р.

Самарчук Костянтин Климович, 1925 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 5 квітня 1945 р. Похований: с. Нецира, Німеччина.

Сахарчук Іван Олександрович, 1922 р., українець. Мобілізований 1941 р. Рядовий. Загинув 5 квітня 1944 р. Похований: с. Хантала-Ярви, Карелія, Росія.

Сахарчук Микола Олександрович, 1920 р., українець. Мобілізований 1940 р. Рядовий. За-

гинув 11 серпня 1944 р. Похований: с. Палестина, Варшавське воєводство, Польща.

Сахарчук Панас Миколайович, 1909 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 21 жовтня 1944 р. Похований: ст. Добковизна, Варшавське воєводство, Польща.

Сахарчук Семен Силович, 1894 р., українець. Загинув 11 жовтня 1944 р. Похований: с. Кортеліси, Ратнівський р-н, Волинська обл., Україна.

Сахарчук Степан Леонтійович, 1923 р., українець. Партизан із 1943 р. Пропав безвісти 14 березня 1944 р.

Сидорук Дмитро Степанович, українець. Рядовий. Загинув у 1944 р.

Сидорук Яків Анилович, 1905 р., українець. Партизан. Загинув у 1942 р. Похований: Польща.

Силик Андрій Данилович, 1912 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Пропав безвісти у жовтні 1944 р.

Талашук Микола Антонович, 1923 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 3 травня 1945 р. Похований: м. Живопище, Чехія.

Трофімук Кирило Йосипович, 1920 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 8 лютого 1945 р. Похований: м. Глогув, Легницьке воєводство, Польща.

Хабовець Лука Кіндратович, 1919 р., українець. Мобілізований 1940 р. Рядовий. Загинув 19 серпня 1944 р. Похований: с. Ситки, Варшавське воєводство, Польща.

Хабовець Степан Миколайович, 1918 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 23 липня 1944 р. Похований: с. Копець, Белостоцьке воєводство, Польща.

Чманушук Павло Степанович, українець. Помер від ран 14 жовтня 1944 р. Похований: м. Львів, Личаківське кладовище, Україна.

Ядерко Кузьма Кузьмич, 1925 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 25 січня 1945 р. Похований: с. Трояновиця, Польща.

Ярмошук Павло Степанович, 1925 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Помер від ран 14 жовтня 1944 р. Похований: м. Львів, Личаківське кладовище, Україна.

Ярошук Іван Григорович, 1916 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 25 вересня 1944 р. Похований: с. Лухава, Тарнобжегське воєводство, Польща.

Ярошук Іван Матвійович, 1925 р., українець. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 31 серпня 1944 р. Похований: с. Звежинець, Замосцьке воєводство, Польща.

Дмитро МОРОЗ
(с.м. Ратне)

ШЛЯХ ВИЗВОЛИТЕЛІВ

З хронології бойових дій дивізії, яку підготував голова ради ветеранів цієї дивізії П. С. Якушин (нині покійний), вибрані ті, що відбувалися на території Ратнівського району.

За наказом Верховного Головнокомандуючого дивізія з резерву Ставки у лютому була направлена в Західну Україну в розпорядження 2-го Білоруського фронту. 28 лютого прибула в Сарненський район, вивантажилась на станціях Немовичі та Малинськ і увійшла до складу 47-ї армії. Командир дивізії Зарако-Зараківський. 3 березня (чи 8) за наказом командуючого 2-м Білоруським фронтом дивізія увійшла до складу 70-ї армії.

БЕРЕЗЕНЬ

18 березня. 1293 стрілецький полк дійшов до діброви західніше озера Лука. 1-й батальйон зайняв Річицю, 2-й і 3-й захопили Щитинь, повернули біля східного берега каналу Вижівський на північ. У цей день були визволені Щедроґір, Підгір'я, Крупин, Дошаниця, Окачеве, Почапи.

19 березня. 1293 полк досягнув озер Біле і Волянське, Турського каналу, Язавнів. Полкова розвідка дійшла до Дивина.

20 березня. До кінця дня 1-й батальйон 1293 полку дійшов до с. Замучениця, 2-й батальйон — до Щитинської Волі. Дороги в районі дій дивізії важкодоступні для автотранспорту.

21 березня. Дивізія продовжувала тримати оборону по південному березі ріки Прип'ять, окремі підрозділи одночасно продовжували просуватися на захід в напрямку Дивина.

22 березня. 1297 стрілецький полк зосередився в районі Щитинської Волі. 1293 полк підтягувався тили, робив перегрупування, закріплювався на досягнутих рубежах і готувався до наступних операцій.

23 березня. 1295 полк на попередніх рубежах. 1293 закріплювався на досягнутих рубежах.

24 березня. Дивізія прикривала частиною сил правий фланг 70-ї армії. Головними силами організувала міцну оборону на фронті Циганки, Лизинка, Дивин, Оса, Кортеліси, не допускаючи виходу противника на переправу через Турський канал. Ворог по всьому фронту дивізії підтягував сили. 973 артилерійський полк і 290 винищувальний протитанковий артилерійський дивізіон через відсутність пального не мали можливості рухатися в район дій полків, боєприпаси доставлялися на волах.

25 березня. Дивізія оборонялась на попередніх рубежах. 1297 полк приступив до оборонних

робіт, командний пункт полку — у селі Вижично. Підрозділи 1293 і 1297 полків наприкінці дня зіткнулися з ворогом. У ніч на 26 березня противник вів сильний артилерійський і мінометний вогонь.

26 березня. Дивізія на правому фланзі забезпечила оборону гарнізонами в попередніх районах, на лівому фланзі сильними боями утримувала наступ противника. 1297 полк утримував наступ противника: 2-й батальйон — в районі сіл Оса, Рокита, Чорна Гура, 3-й — в районі Кортеліс, 1-й, що йшов на з'єднання з полком, пройшов Велику Глушу, маючи завдання зайняти оборону в районі Кривої Ниви, Козоватої, Занівського, Вересця, Самарів. Командний пункт полку — у селі Залісся.

Під натиском переважаючих сил противника, у зв'язку з розтягнутістю дивізії, недостатньою кількістю боєприпасів, майже повною відсутністю артилерійської підтримки (через відсутність пального і поганого стану доріг) ми вимушені були відступати.

28 березня. О шостій годині ранку противник зайняв Осу. 2-й стрілецький батальйон після здачі Оси зосередився в районі Самарів і прийняв район оборони від 1-го батальйону 1297 полку. Командний пункт полку перейшов на х. Біла Вода. О 14-й годині по дорозі Ратне — Криж — Піски — Річиця прослідували два батальйони 115 полку 38-ї гвардійської стрілецької дивізії із залишками артилерії на автомашинах. Слідом за ними наступали два батальйони противника при підтримці самохідних гармат «фердинанд». Підійшовши до урочища Криж, ворог ланцюгом під прикриттям «фердинандів» в результаті 2-годинного жорстокого бою відтіснив наш батальйон в район урочища Гуська. У ніч на 29 березня 1-й батальйон отримав наказ відновити становище. З настанням темряви, привівши себе в порядок, о першій годині ночі він контратакував противника і після короткого бою вибив противника з Гуськи. Після цього ворог активності не проявляв.

29 березня. Дивізія на правому фланзі продовжувала оборонятися на попередніх рубежах. У ніч на 29 березня противник, ведучи наступ з Кортеліс на Козовату, зустрів сильний опір 2-го батальйону і змушений був відійти на попередні позиції. 1297 полк до настання темряви утримував позиції, зайняті наприкінці дня 28 березня. Противник веде наступ в урочищі Плоска, хуторах Замучениця, Ольхове і одночасно намагається йти в напрямку шосе Брест — Ковель, стараючись розколоти 160-у і 38-у дивізії. 160-а дивізія у ніч на 30 березня відірвалася від противника і на ранок вийшла на східний берег каналу Вижівський і південний берег річки Прип'ять. 3-у батальйону було поставлено завдання створити два передових загоны: перший — в районі Межиситя, дру-

гий — в районі Річиці. Перед фронтом 1297 полку противник зайняв рубіж північніше поляни гаю в районі урочища Криж, передовий загін його — в урочищі Висока, підтягнув танки і «фердинанди».

30 березня. 1295 полк продовжує оборонятися на попередніх рубежах. 1297 полк відійшов на нові рубежі, форсувавши ріку Прип'ять біля Щедрогора. 3-й батальйон частиною сил забезпечував оборону переправи біля Щедрогора, одна стрілецька рота висунулась як передовий загін в район Річиці.

31 березня. На ділянці 1295 полку без змін. 1-й і 3-й батальйони 1293 полку закріпилися на попередніх рубежах. 2-й батальйон отримав наказ залишити Щитинську Волю і об 11 год. вийшов нд Залухів, вброд переправився через Вижівський канал. У районі 1297 полку противник форсував Прип'ять, але був відкинутий.

КВІТЕНЬ

1 квітня. Частини дивізії перегрупувалися. Противник в районі Щедрогора намагався форсувати Прип'ять, але був відкинутий. 2-й батальйон 1293 полку зайняв оборону в районі с. Почали, змінивши 7-у роту.

2-й батальйон 1295 полку зайняв оборону в районі с. Щитинь. 1297 полк зосередив основні сили в районі Річиці, яка напередодні була взята німцями. В районі оборони 1295 полку противник силою до роти о 6 годині 30 хвилин переправився через Прип'ять на ділянці першого батальйону, але з великими втратами був відкинутий. О шостій годині 3-й батальйон 1297 полку перейшов у наступ на північно-східній окраїні Річиці, але був зупинений сильним вогнем противника. Долаючи вогневий опір, 3-й батальйон кидком вибив противника з висоти перед Річицею і, понісши великі втрати, змушений був залягти.

О 17.00 у відповідності з розпорядженням командира дивізії 2-й батальйон 1297 полку залишив одну роту для прикриття переправи через Прип'ять і теж вийшов до Річиці. Розпорядженням командира корпусу керівництво по оволодінню Річицею було доручено командиру 38-ї гвардійської стрілецької дивізії, таким чином 2-й і 3-й батальйони 1297 полку перейшли у підпорядкування 38-ї дивізії.

Бойовим розпорядженням штабу 38-ї дивізії було вирішено почати наступ на Річицю о 23.00 1 квітня. Наступ проводився без арtpідготовки, тихо, але був виявлений ворогом. 1-а і 2-а роти, пройшовши через болото справа, знищили бойову охорону на північній окраїні Річиці, увірвалися в центр села. Противник, поставши перед фактом оточення, безладно почав відходити до переправи. Річиця повністю була визволена.

ТРАВЕНЬ

Командиром дивізії призначений генерал-

майор Микола Сергійович Тимофеев.

ЛИПЕНЬ

14, 15, 16 липня. За наказом командира 114 корпусу 1295 полк зайняв вихідні позиції поблизу озера Стибуж. 1295 полк зосередився біля Частохвої (східніше Річиці). Командир полку – підполковник Григор'єв, начальник штабу – майор Лисенко.

17 липня. Прип'ять форсували вночі безшумно. Житель села Підгір'я Йосип Михайлович Ковч, який добре знав місцевість, допоміг нашим штурмовим підрозділам крізь прибережний чагарник, через проходи у мінному полі непомітно підібратися до ворожих траншей.

І ось настав довгожданий час. Арtpідготовка почалася о четвертій годині, тривала вона недовго, наші снаряди рвалися так близько від нас, що ми майже оглохли.

Як тільки наша артилерія перенесла вогонь в глибину оборони ворога, піхота піднялася з криком «Ура!» в атаку, увірвалася у траншеї. Живих у траншеї нікого не залишилося. Ті, хто вцілів після артнальоту, втекли.

Піти з передової Й.М.Ковч відмовився. В одному з боїв він був смертельно поранений. Командування 1297 полку з воїнськими почестями поховало його.

Другу лінію оборони довелося брати з боєм, заговорили всі ворожі дзоти. Артилерія прямою наводкою і гранати під селом Береза змусили замовкнути майже всі ворожі точки, але один дзот з правого флангу продовжував стріляти. Прямою наводкою з гармати його не можна було взяти, він був розташований так, що поклав майже весь батальйон. Ближче всіх до нього був рядовий Газін. Виходу не було: вмирати одному, зберігши життя десяткам солдатів і просуватися вперед. З цепу піднявся простий російський солдат Василь Газін. Його автомат не міг заткнути горло кулемета «Шкода», гранати він витратив при атаці раніше. Він кинувся на кулемет, закрив амбразуру своїм тілом, прокричав: «Давай, хлопці, вперед!». Батальйон з криком «Ура!» увірвався у другу траншею і пішов далі. Санітари підбігли до Газіна.

— Серце горить, — встиг ще сказати він і втратив свідомість.

Батальйон Скрипникова 1297 полку зайняв х. Доброділо, 1293 полк у взаємодії з 76-ю дивізією зайняв Піски-Річицькі. До другої години дня 1297 полк з боєм вийшов до Турського каналу. 1293 полк, ведучи бій в урочищі Гуська і за село Замученицю, до третьої години дня теж вийшов до Турського каналу.

У другій половині дня противник двічі контратакував у фланг 1293 полку, всі контратаки були відбиті. До сьомої години вечора форсували Турський канал і оволоділи с. Самари-Оріхові.

Полонені показали, що був повністю знищений 48-й піхотний полк угорців.

18 липня. 1297 полк, не зустрічаючи великого опору, до 15.00 вийшов до х. Гребениха. 1293 полк, долаючи опір противника в районі хутора Радянка, до 16.00 вийшов за безіменний канал. 1295 полк просувався до Самарів.

19 липня. 1295 полк перейшов з резерву вперед, вів бій східніше х. Борки і о 21.00 оволодів ним. 1293 полк, переслідуючи противника, за-

йняв Млинове, Мокрани, 1297 полк — хутори Вересця, Радянка, Береза, с. Кортеліси, далі слідом за 1293 полком до кінця дня зосередився в районі с. Броди. 1295 полк відтіснив противника з висоти 151,7 і до дванадцятої години дня перерізав дорогу Кобрин — Малорита, 1-й батальйон зосередився північно-західніше х. Грушка, 2-й батальйон — біля х. Черняни.

20 липня. Переслідуючи противника, дивізія зустріла опір на шляху Кобрин — Малорита.

Сергій ЯРОВЕНКО (с.мт. Турійськ)

РАТНІВЩИНУ ВИЗВОЛЯЛИ Й ШТРАФНИКИ (ПРО БОЙОВІ ДІЇ 8-ГО ОКРЕМОГО ШТРАФНОГО БАТАЛЬЙОНУ 1-ГО БІЛОРУСЬКОГО ФРОНТУ 18-20 ЛИПНЯ 1944 РОКУ)

17 липня 1944 року частини 70-ї армії 1-го Білоруського фронту розпочали наступ на Брестському напрямку. За початковим планом наступу, дії 70-ї армії носили тільки допоміжний характер в інтересах 61-ї армії, яка наступала на Брест зі сходу та 47-ї армії, війська якої проривали оборону противника західніше Ковеля. Військам радянської 70-ї армії вздовж берегів Прип'яті протистояли з'єднання VIII-го армійського корпусу (генерал піхоти Густав Хьон) 2-ї польової армії, і склались із 211-ї піхотної дивізії генерал-лейтенанта Йогана Генріха Екхардта, 5-ї егерської дивізії генерал-майора Гельмута Тумма і частин 12-ї резервної піхотної угорської дивізії. Оборона противника на напрямку дій 70-ї армії в інженерному відношенні представляла собою 2-3 лінії опорних пунктів, пов'язаних між собою системою траншей. Передній край був густо прикритий дротяними загородженнями типу спіралі Бруно та мінними полями. Болотисті ділянки місцевості оборонялись німецькими підрозділами, які збудували насипні траншеї з землі, дощок і т.п. Між основним і тиловим оборонними рубежами (тиловий рубіж проходив вздовж Бугу) гітлерівці створили систему опорних пунктів, які знаходились на панівних висотах, узліссях та в населених пунктах. Ці опорні пункти прикривали вузли доріг, переправи через річки. На рубежі Комарово – станція Вижівка була обладнана оборонна смуга глибиною від 2 до 5 кілометрів з системою траншей та вогневих споруд, ДЗОТів, протитанкових та протипіхотних першкод різного типу. На глибині 8-12 кілометрів по лінії населених пунктів проходила друга оборонна смуга. Найбільша концентрація оборонних споруд була розміщена вздовж шляхів у напрямку Бреста.

Командування армії врахувало і те, що на напрямку наступу існують водні перешкоди – річки Вижівка, Прип'ять, канали Турський та Рита – Малорита, лісові та болотні масиви, які будуть затруднювати маневр силами та засобами. За замислом командувача 70-ю армією генерал-лейтенанта Василя Степановича Попова прорив оборони противника був намічений одночасно на двох напрямках. На північному (Брестсь-

кому) напрямку були зосереджені сили 114-го стрілецького корпусу (160, 76-та гвардійська стрілецькі дивізії) під командуванням генерал-лейтенанта Дмитра Івановича Рябишева з армійськими засобами посилення (148-ма гарматна артилерійська бригада, 378-й винищувальний протитанковий артилерійський полк, 136-й гвардійський мінометний полк, 581-го зенітний артилерійський полк, 48-ма інженерно-саперна бригада). На південному (Шацькому) приготувались до наступу 38-ма гвардійська та 1-ша стрілецька дивізії 96-го стрілецького корпусу (командир корпусу – генерал-майор Якуб Джангірович Чанишев). 96-й стрілецький корпус повинен був прорвати оборону противника на ділянці П'ясечно – Черемшинка з подальшим ударом в напрямку на Смоляри і до кінця першого дня наступу вийти на рубіж Текля, Ревель, Смоляри, Потороче. Подальшим завданням корпусу був наступ на Любохيني, Шацьк.

Наступ військ 70-ї армії розпочався о 4.00 17 липня (дата наступу була перенесена з 12.00 16 липня для більшого узгодження дій з 47-ю, 8-ю гвардійською та 69-ю арміями фронту).

О 04.:00 17 липня на ділянці прориву 114-го стрілецького корпусу почалась артилерійська підготовка, яка тривала 40 хвилин.

Завдяки значній попередній розвідувальній роботі по виявленню ворожих вузлів оборони і вогневих позицій ворога, здійсненій артилеристами напередодні наступу, вогонь по німецьким позиціям був не просто влучним – він був нищівним. В ході артилерійської підготовки відзначився артилерійський дивізіон під командуванням капітана Тимофія Кузьмовича Рязанцева (208-й гаубичний артилерійський полк 9-ої гаубичної артилерійської бригади 5-ої артилерійської дивізії прориву РКК). Вогонь гаубиць дивізіону був настільки точним і нищівним, що в районі сіл Смари-Горіхові і Залісиця майже повністю були знищені всі оборонні засоби противника. Це дозволило стрілецьким підрозділам без проблем форсувати Прип'ять і в перший день наступу просунутися вперед на 7 кілометрів до східного берега озера Чисте.

Не встигли замовкнути гармати, як на штурм першої лінії траншей пішли передові батальйони. А першими з перших піднялися в атаку бійці 8-го окремого штрафного батальйону 1-го Білоруського фронту.

Цей військовий підрозділ був сформований як 1-й штрафний батальйон Донського фронту в серпні 1942 року в селі Самофаловка нині Дубівського району Волгоградської області Російської Федерації. На відміну від штрафних рот перемінний склад штрафних батальйонів комплектувався виключно особами офіцерського складу. Офіцери направлялись до штрафбату

рішенням від командира з'єднання і вище за злочинну поведінку (дію або бездіяльність) на полі бою та боягузтво, а за вироком військового трибуналу при вчиненні інших злочинів. У різний час у 8-му (і колишньому 1-му) ошб відбували покарання начальники штабів дивізії і бригади, начальник політвідділу бригади і комісари дивізії, бригад, командири полків, батальйонів, рот, батарей, взводів, начальник тилу дивізії, військові комісари, начальник госпіталю, начальник військторгу, відповідальний секретар бюро ВЛКСМ, начальник клубу, секретар військового трибуналу, оперуповноважений відділу контррозвідки „СМЕРШ”. Довелося стояти в обороні й ходити в атаки в рядах штрафників 4 командирам авіаланок, 2 штурманам ескадрильї, 8 авіатехнікам, 2 бортмеханікам. На момент бойових дій на Волині у складі батальйону відбували покарання колишні начальник автослужби дивізії, старший лікар (начмед) полку, заступник командира гвардійського мінометного полку, тощо.

Найвища ж посада, на яку міг претендувати штрафник була посада командира відділення.

Перший бій батальйон прийняв в районі Сталінграда під селом Котлубань. У цьому бою загинули командир взводу (постійний склад), 19 бійців з премінного складу (власне штрафників), 28 були поранені.

25 листопада 1942 року відповідно до розпорядження начальника Головного оргштатного управління ГУК Червоної Армії №орг./2/78950 1-й ОШБ Донського фронту отримав номер «8» і під ним воював до перемоги. [1] Наказ про зміну номеру й переформування батальйон отримав у квітні 1943 року на Орловщині, а тому другим місцем формування батальйону вважається село Зміївка. На початку липня 1943 року переформований батальйон зайняв оборону в районі Понирі - Малоархангельське Орловської області на ділянці 7-ої Литовської стрілецької дивізії. У жорстоких боях на Курській дузі штрафний батальйон відстояв свої позиції, прорвав ворожу оборону і перейшов у наступ в напрямку на Тросну. Згодом 8-й ошб приймав участь в боях зі звільнення Курської, Сумської, Чернігівської областей. Звільняв Путивль, Чернігів. Після доукомплектування постійним і перемінним складом був направлений на Лоевський плацдарм (р. Сож, Білорусь). Бійці батальйону брали участь у визволенні міста Лоев, наступі на Гомель та Речицу. В ході боїв у районі Жлобіна (Білорусь) батальйон потрапив в оточення, але прорвався з нього і вийшов у розташування радянських військ. Наприкінці травня 8-й ошб прибув в район бойових дій 70-ї армії і зайняв оборону в районі Ратного (смуга оборони 38-ї гвардійської стрілецької дивізії).

10 травня 1943 року командиром батальйону було призначено підполковника Аркадія Олександровича Осипова. Перший бойовий досвід, тоді лейтенант Осипов, отримав на посаді командира стрілецької роти під час Зимової війни з Фінляндією в 1940 році. За мужність у 1940 році був нагороджений орденом Червоної Зірки. Другу бойову нагороду, орден Червоного Прапора, командир 2-го батальйону 217-го стрілецького полку 104-ї стрілецької дивізії старший лейтенант Осипов отримав за вмілі дії підрозділу в липні-серпні 1941 року на Карельському перешийку (район міста Алакурти). Батальйон Аркадія Осипова за місяць боїв знищив до 800 ворогів і фактично розгромив до полку фінської піхоти. [2] Під час командування 8-м ошб був нагороджений орденами Олександра Невського (серпень 1943), та Кутузова 3-го ступеня за форсування Дніпра в лютому 1944 року. [3]

Аркадій Олександрович був з тих з командирів, яких називають «батею». Для багатьох зі свої підлеглих, в тому числі і «штрафників», він залишився еталоном командира, зразком офіцера. Урівноважений, небагатослівний і спокійний в будь-якій ситуації, обачний в тактиці, він зі всіх можливих рішень вибирав те, яке дозволяло виконати завдання при найменших втратах. Більш того вмів – що не всім дано – відстояти своє рішення перед будь-яким командиром - командувачем. Наприклад, при звільненні рідного йому Рогачова комбат за наказом командарма тільки одному йому відомими стежками вивів ОШБ в тил противника, організував засідки і розгорнув з бійцями батальйону широкомасштабні зухвалі диверсії на комунікаціях противника. Тоді вогнем із засідки штрафники знищили німецького генерала з кількома офіцерами штабу, визволили з полону 300 місцевих жителів, яких гітлерівці заставили рити траншеї, знищивши при цьому охорону. Про зухвалий рейд штрафбату по німецьких тилах згодом розповів в своїх мемуарах генерал армії Горбатов, який командував на той час 3-ю армією. Щоправда в мемуарах генерал Горбатов штрафників назвав загоном лижників. [4]

Зранку 17 липня бійці 8-го ошб і 110-го гвардійського полку 38-ї гв сд (мала завданням прорив оборони противника і подальший наступ в напрямку на Малориту) увірвались в першу траншею, але противника там не було, напередодні німці відвели свої підрозділи для посилення опорного пункту в районі Ратне-Жиричі. До кінця дня 17 липня війська 114-го СК прорвали першу смугу оборони ворога, просунулись вперед на 7 кілометрів і вийшли до каналу Турський. На берегах каналу зав'язались запеклі бої. Ворог не бажав віддавати позиції, та все ж на північному березі було захоплено ряд невеликих плацдармів. Першими на північний берег всту-

пили підрозділи 160-ї стрілецької дивізії (командир дивізії генерал-майор Микола Сергійович Тимофеев), яка вийшла на ділянку Кривога, Тома. Німці, побоюючись оточення, почали відступати розрізненими групами на Мокрани, Малориту, Дівин, Кобрин.

18 липня частини 38-ї гв сд (гвардії генерал – майор Георгій Матвійович Соловійов) отримали наказ змінити напрямку наступу і оволодіти опорними пунктами в Ратно та Жиричах. 1-й (капітан Іван Володимирович Матвієнко) та 2-й (капітан Василь Корнійович Цигичко) ротам 8-го ошб було доручено захопити і не дати підірвати міст через Прип'ять та вибити гітлерівців із західної околиці Ратного. Під шквальним вогнем ворога штрафники вивели зі строю декілька ДзОТів і увірвались на західну околицю селища. Взводи під командуванням старшого лейтенанта Олександра Пильцина і лейтенанта Фуада Усманова „вилетіли” на міст через Прип'ять, знищили його охорону і команду саперів, які вже закінчували мінування, і зайняли оборону. Обидва командир взводів згодом були нагороджені медалями „За відвагу”.

Атака штрафників була підтримана артилеристами 378-го винищувального протитанкового полку (командир полку підполковник Петро Іванович Маянов). Особливо відзначився розрахунок протитанкової гармати, навідником якої був сержант Павло Васильович Яценко. Завдяки влучному вогню був подавлений супротив німецького ДОТу і трьох важких кулеметів, які не давали піхоті рухатись вперед. За бої під Ратно, а також відвагу проявлені в бою 22 липня на березі Західного Бугу Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 жовтня 1944 року сержанту Яценку було присвоєне звання Героя Радянського Союзу. [5]

Надвечір 18 липня після успішного прориву оборони сусідами сьомидесятої – 47-ю та 61-ю армій обстановка змінилася, а тому генерал – лейтенант Попов віддав наказ про перехід вранці 19 липня в наступ всіх військ армії в загальному напрямку на Мокрани, Малориту, Тур, Заболоття, Залісся. 110-й гв сп (командир - гвардії підполковник Федір Васильович Іляшенко) 38-ї гв сд форсував Прип'ять південніше Ратного і розпочав наступ у напрямку села Жиричі де зустрів організований опір гітлерівців. Для посилення підрозділів полку з району Ратного знову була направлена роти 8-го ошб. Командир 38-ї гв сд гвардії генерал – майор Соловійов вірно розрахував моральний ефект, адже гвардійці прекрасно знали що в рядах штрафників наступають колишні офіцери, для яких мови про боягузство бути не може.

Завдяки майстерності одного з таких бійців - штрафників вогнем з кулемета було підпалено

хату, в якій німці розташували кулеметне гніздо, вогнем з якого прикривались підступи до села. Через 15 хвилин Жиричі (19.07.44) були повністю очищені від ворога. Герой – штрафник у ході бою загинув. [6] У ніч на 20 липня підрозділи 38-ї гв сд вийшли в район озера Турське.

Вранці 20 липня 1-ша та 2-га роти штрафників при підтримці мінометного взводу (лейтенант Мойсей Йосипович Гольштейн) та взводу протитанкових рушниць (лейтенант Петро Смирнов) вступили в бій за село Тур. Через декілька хвилин після початку атаки з іншого боку села в наступ пішла 3-тя рота (капітан Михайло Йосипович Сироватський) за підтримки основних сил мінометної роти (капітан Павло Семенович Тавлуй) та роти ПТР (капітан Петро Іванович Загумеников). Через 30 хвилин бою ворог вимушений був відступити з цього поліського села.

Німці відступали швидко, свій відхід прикривали мінними полями, особливо в районах доріг та ударами авіації та вже ніщо не могло стримати наступальний прорив військ, які вступили на територію Білорусі.

Командування високо оцінило бойові якості, мужність та самовідданість „штрафників”. За прорив оборони на Прип'яті, форсування Західного Бугу і бої з очищення плацдарму на польському березі прикордонної річки. Командир 8-го окремого штрафного батальйону полковник Аркадій Олександрович Осипов був нагороджений другим орденом Червоного Прапора. [7]. Орденів Червоного Прапора також були удостоєні - начальник штабу батальйону майор Василь Опанасович Лозовий, командир 1-ї стрілецької роти капітан Іван Володимирович Матвієнко, командир 3-ї стрілецької роти капітан Михайло Йосипович Сироватський. Орденом Олександра Невського були нагороджені командир 2-ї стрілецької роти капітан Василь Корнійович Цигичко та командир взводу лейтенант Володимир Олександрович Колосов, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня – помічник начальника штабу батальйону зі спеціального зв'язку капітан Пилип Андрійович Кисельов. Крім того орденами Вітчизняної війни 2-го ступеня були нагороджені 24 чол. (в т.ч. 9 штафників), Червоної Зірки – 14 чол. (в т.ч. 4 штафника), медалі „За відвагу” – 60 чол. (в т.ч. 52 штрафника), медалі „За бойові заслуги” – 26 чол. (в т.ч. 16 штрафників). [8]

Свій бойовий шлях 8-й окремий штрафний батальйон закінчив у Берліні в травні 1945 року.

Література:

1. Владимир Пиун. Правда о штрафбатах. Газета „Военно-промышленный курьер” №15(432) 18.04.2012.
2. ЦАМО РФ, фонд 33, опись 682524, единица хранения 33.

3. ЦАМО РФ, фонд 33, опись 682526, единица хранения 962; опись 686044, единица хранения 1512.

4. Горбатов А.В. Годы и войны. Москва, Воениздат, 1989, с.258.

5. Б.Киричок. Лицар свободи – П.В.Яценко (1920-1993). Газета „Порадник”, м. Бахмач. 02.05.2008.

6. Пыльцын А.В. Штрафной удар, или Как офицерский штрафбат дошел до Берлина. —

СПб.: Знание, ИВЭСЭП, 2003.

7. ЦАМО РФ, фонд 33, опись 690155, единица хранения 1352.

8. ЦАМО РФ, фонд 33, опись 690155, единица хранения 1226; опись 690155, единица хранения 827.

9. Андрей Мороз, Искупление кровью. Как 8-й отдельный штрафной батальон прошел с боями от Волги до Одера. Газета «Красная Звезда» от 15.06.2006 .

Офіцери 8-го ошб.

Генерал-майор Олександр Васильович Пильцин, в 1944 році - старший лейтенант, командир стрілецького взводу 8-го ошб, за бої на Волині удостоєний медалі „За відвагу”.

Агітатор 8-го ошб майор Піун Павло Ілліч, нагороджений за липневі бої третім орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня

Атакують штрафники

Лідія СИНЕНКО
(с.мт. Ратне)

ПОВЕРТАЛИСЯ ЛЮДИ З БІЖЕНЦІВ

Яким далеким видається тепер липень 1944 року, коли радянські війська визволили Ратнівщину від німецько-фашистських загарбників. Легко сказати: визволили — кров'ю заплатили за кожен сантиметр землі нашої. Багато весен прошуміло з тих пір над землею, багато води віднесла Прип'ять у сивий Дніпро, а час стер з лиця землі сліди війни. От тільки з сердець тих, хто пережив той період, стерти їх час неспроможний. Надто глибоко й боляче врізалася війна в людські душі, пам'ять.

Життя багатьох солдатів і офіцерів, які загинули при визволенні району, обірвалося у Пісках-Річицьких і довколишніх селах та хуторах. Бої тут були тяжкі, особливо важко дісталася визволителям переправа через ріку Прип'ять. Про цей відрізок їх фронтового життя згадують ветерани 160-ї і 76-ї стрілецьких дивізій. «15 липня дивізія отримала наказ форсувати Прип'ять на ділянці Річиця – Комарове. Головний удар командир дивізії вирішив завдати у тісній взаємодії з сусідньою справа 160-ю стрілецькою дивізією в напрямку сіл Піски-Річицькі, Язавні». «За ніч по наведеному саперами мосту біля села Піски-Річицькі була переправлена вся полкова і дивізійна артилерія і завезена необхідна кількість боєприпасів». (З книги «Гвардійська Чернігівська» про бойовий шлях 76-ї гвардійської дивізії. «Північніше Пісок всю ніч йшов бій» (М.Горб). «Батальйон капітана Скрипника зайняв село Доброділо» (П.Якушин).

17 липня село було визволене, і його жителі, які знаходилися в біженцях, почали повертатися додому. Що пам'ятають з того періоду, якими побачили вони свої Піски, Річицю, Доброділо, інші села та хутори?

«НАБІДУВАЛИСЯ ТАК, ЩО Й НЕ СКАЗАТИ»

— Приїхали ми з біженців, нічого не всталося — ні хатини, ні скотини. Кілька хат у селі тільки вціліло. Все зрите, бункери німецькі стоять. То в тих бункерах ми сиділи — ні лягти, ні стати. Але якось перезимували. Набідувалися так, що й не сказати. П'ятнадцять літ мені тоді було. Тепер діти кажуть, що й те недобре, і те. А я їм відповідаю: «Не жили ви тоді». А солдатів наших побитих знаходили люди потім у траві на полі — то там, то там. Василина Миколаївна БЛЯШУК, 1929 року народження.

«І ВМИРАТИМУ — ПАМ'ЯТАТИМУ...»

— Ми були вивезені в Дивин, як тут фронт

стояв. А жили на хуторі Доброділо, там дванадцять хат стояло. То як вернулися назад, ой-ой-ой, скільки там було солдат побитих! Бувало, підемо за ріку, а Прип'ять біля самої нашої хати текла, я ще туди ходила ложки мити, а там лежать: той ницьма, той догори, не можна було дивитися на тих наших хлопців, так їх шкода. Колись йшли з однією дівчиною у Річицю (вона вже вмерла, нема її), а над самою дорогою солдат лежить, офіцер, з такими жовтими хорошими погонами, руки розкинув. Молодий, здоровий, хороший, жовтокудрий. Плащ-палатка біля нього нова, а з кишені на грудях хустина невелика виглядає. Як зараз бачу, хорошененько так гладдю вишита — червоними, зеленими, синіми нитками. Квіти вишиті. Та дівчина, що зі мною йшла, заспівала:

Дала дівчина хустину,

Козак у бою загинув...

А я стою і плачу. Ой, думаю, зберіг ти хустину, хто ж тобі її вишив? Знаю добре, що Іваном звався, документи були при ньому. А як фамілія — не знаю. Поклали ми ту хустину й документи в кишеню, накрили йому очі палаткою, прикопали дерняками. На тому місці трава росла така зелена, аж чорна. Коли не йду, то все дивлюся. Я добре те місце пам'ятаю. Чоловік недавно статок там пас, питалася, чи й тепер така трава темна на тім місці росте. Ой, Боже мій, зроду того не забуду, зроду він мені, той Іван, на думці. І вмиратиму — пам'ятатиму. Щодня думаю: скільки-то солдатів наших погубило. Є в нас така пушина, Дуб називається, там німецький дзот стояв. Як був наступ, багато він наших окосив у Доброділі. Як то шкода — того матінка ждала, того жінка. Ще й вчора дітям розказувала, як з біженців йшли, як стрічали дорогою солдатів наших, які в них орудія, у німців таких не було. Вони коржики дітям давали.

Ми в біженцях були від самого Благовіщення і до Петра. Прийшли додому, а хат нема, бо ж тут фронт стояв. Наша хата в Доброділі розбита, без стіни, але якось ту стіну залатали, посиділи ще років п'ять чи десять в ній, а тоді в село переобратилися. Чоловік мій колгосп організував, вдома ніколи не ночував, і я не ночувала, в корчах, на росі, на комарах з дітьми ніч пересиджувала. Страждали тяжко. Тепер жити добре.

Ганна Юстинівна БЛЯШУК, 1913 року народження.

«КІНО ПРО ВІЙНУ ДИВИТИСЯ НЕ МОЖУ...»

— У піст, ще до Великодня, нас відправили в біженці. Пам'ятаю, сніг ще був, лід. На Самари, на Дивин люди йшли. Там, за селом, наша сім'я хотіла пересидіти. Моя мати чогось бобу натоптала, взяла на плечі, а одежі не взяла. То ми не мали навіть в що переобратися. Знайшли нас у лісі німці. Мене саму зайняли і погнали. Переля-

калася, бо ж дитина ще, десять літ мала всього. Йду, плачу, з переляку викинула в корчі олівці, ті, що малювати. Понамочувалися, голодні, у якійсь хаті переночували. Як то колись мучилися. Після війни я в наймах була, цілісінський день робила за буханку хліба. Тепер як згадаю... В хазяйки навіть хустки на голову не заробила. На другий рік вже не схотіла, сказала матері, що ліпше буду вдома полому їсти, а не піду. Тепер кіно воєнне дивитися не можу, в мене очі болять і шкіра трясеться.

Ганна Аникіївна КОШЕЛЮК, 1934 року народження.

«БАГАТО ЗАГИНУЛО СОЛДАТІВ, БАГАТО»

— Є у нас урочище Бір, там я жив. Там відкопували після війни солдатів наших. Вже кістки одні тільки zostалися, тіла не було. Я ще з іншими людьми з села їх перезахоронював у братську могилу на кладовищі, а потім їх ще раз перезахоронювали, забрали у Ратне. Багато було похованих в урочищі Гороховище, пам'ятаю, в одній ямі чотири солдати лежали, на Білій горі один був закопаний. Як йшли в наступ, то переправа знаходилася в урочищі Селеново, то болото таке. Вельми багато техніки там йшло через річку, і так солдати переправлялися. Багато їх згинуло, багато...

Андрій Трохимович КОШЕЛЮК

«ПРИЇДЖАЛА ДО СИНА НА МОГИЛУ МАТИ...»

— У нас на краю села братська могила була, і на могилках, туди звозили всіх хоронити, потім їх відкопали і поховали у братських могилах у Ратному. Я знаю, в урочищі Ледо був солдат похований, напис на дощечці зберігся – фамілія була, ім'я, по батькові, рік народження. Років двадцять тому приїжджав його брат, підполковник. Він ще горілку брав у магазині і пригощав усіх, хто тоді біля силосної ями робив (бо то недалеко від того місця).

Багато тут вбитих було. В урочищі Скрипниця на лужку один солдат лежав, письмо біля нього. Пам'ятаю, що від жінки. Вона писала, що корова вродила теля, питала, що робити: годувати чи різати.

Ми як з біженців прийшли, зустріли трьох солдатів. Вони наказали, щоб ніде не ходили, бо все заміноване. А ті солдати ходили і збирали документи вбитих. Після війни приїжджала до сина на могилу мати. З Грузії та жінка. Тут на могилках був її син похований. Школярів збирала, обід робила.

Микита Федорович КОШЕЛЮК

«КАЗАЛА: Я НІКОЛИ ТЕБЕ НЕ ЗАБУДУ»

Приїжджала вона десь у 50-х роках. Прийшла на кладовище у Пісках, люди показали

могилку її сина. Я малою тоді була, підійшла до неї з цікавості, попитала: «А що Ви, тьотю, тут робите?». Лопату їй приносила, вона ту могилу підправляла, в ліс з нею ходили, вінки плели. Вона кілька разів приїжджала, привезла табличку на могилу. Потім, коли солдатів усіх перезахоронювали в Ратному, писала мені, просила, щоб поїхала й подивилася, чи все там добре.

Розказувала, що був у неї Костя одним-єдиним сином, дуже молоденьким пішов на фронт, попросився добровольцем. Жалкувала, що ні одної його фотокартки не збереглося. Казала мені: «Я ніколи тебе не забуду. Ти мені наче сина замінила». Щороку писала листи, а потім прийшов лист від дочки, що померла.

У мене збереглася фотографія – вона і ми, сільські діти. Прізвище того солдата Власов – Власов Костянтин Олександрович. На плиті братської могили у Ратному прізвище його є, знаю точно.

Марія Єрмолаївна НІНІЧУК

«ГОРЯ БУЛО, НЕ ДАЙ БОГ...»

- Я з двадцять четвертого року, але на фронт мене не взяли. Не те, що не хотів чи десь тулився, з ногами біду мав, екзему. Казав: «Вилікуйте, з дорогою душею піду». Тоді жили ми в лісі, на хуторі Лосичино. Там санітарний пункт був: того привезуть пораненого, тому перев'язку зроблять і назад відправляють. Я з одним солдатом, росіянином, подружився тоді. Не буду брехати, не знаю вже, як звали його. Він махорку нам приносив. У мене чоботи були хромові, поганенькі вже, порвані. От він якось і каже: «Давай махнемо: ти мені – чоботи, а я тобі – черевики нові». Витягнув з мішка і дав.

Сказали воєнні, що будуть наступати. Десь в годин чотири, розвиднялося якраз, почала одна пушка бити, потім як загули пушки, то десь годин до дев'яти били одним залпом.

До вечора просиділи ми, думали йти в село. Не пустили. Ще день посиділи. Коли прийшли в Річицю, дві чи три хати zostалися тільки, а в тих хатах бинтів, крові, не дав Бог.

Німця вигнали, почали потроху хазяйнувати. Їсти нема що, голі, босі. Жнива нахопилися, а в жито не можна ввійти – заміновано. Де в кого корівка осталася, пішли косити. Трави високі були, а в них міни. Одного чоловіка розірвало, другого покалічило. Їхала сім'я кіньми – чоловік, жінка, двоє дітей – у Мельники, щось їм там треба було, і на міну наїхала. Скільки вже техніки пройшло по тій дорозі, а якраз під їхньою підводою треба було тій міні зірватися. Діти калічилися, найчастіше – хлопчаки. Знайдуть де снаряда цілого, занесуть його в ямку, вогонь розпалять, а самі поховаються. Сусідові нашому бока вирвало, як він ще живим остався, то диво.

Думали, не переживемо того фронту. Пережи-
ли все. Горя було, не дай Бог. Просимо Бога, щоб
наші діти того не звідали, що ми, щоб Господь
продовжив мир і не допустив ще такої трагедії.
Матвій Іларіонович ХМИЛЕВСЬКИЙ, 1924
року народження

Бодан ЗЕК, Микола КУЗЬМИЧ
(м. Луцьк)

РОДИНА ШТУЛІВ В ІСТОРІЇ РАТНІВЩИНИ

Перша половина ХХ ст. стала тяжким випробуванням для сотень тисяч національно свідомих українських сімей. Дві світові війни, геноцид, голодомори, переселення та політичні репресії калічили долі родин, перекреслювали навіть саму віру у краще майбутнє. Прикладом цієї гіркої правди є сім'я священика Данила Штуля. Доля членів його родини є свого роду віддзеркаленням долі тих українців, які були справжніми патріотами своєї Батьківщини.

Данило Штуль народився 30 грудня 1893 р. в с. Свинюхи (Привітне) на Горохівщині. Закінчив пастирську школу в Житомирі та був висвячений в диякони. Під час Першої світової війни відбував польову службу на румунському фронті, а у 1915 р. був рукопокладений у священники. Його родина складалася з дружини Антоніни, старшого сина Олега і молодшого Василя. Данило Штуль мав приходи на Овруччині, а дещо згодом і на Сарненщині [6, с. 9]. Священик виступав за дерусифікацію православної церкви на теренах Другої Речі Посполитої [3, с. 1]. Так у своєму приході в с. Сновидовичі Овруцького повіту він повністю українізував церковні богослужіння [13, с. 18], окрім того взяв активну участь у роботі Почаївського з'їзду, через що зазнавав

переслідувань з боку польської влади аж до початку Другої світової війни [3, с. 1].

Обоє синів священика отримали хорошу освіту. Так, Олег у 1934 р., після закінчення Кременецької православної духовної семінарії, вступив до Варшавського університету, де студіював історію та філологію на

Священик Данило з дружиною Антоніною та синами (Олег біля матері), 1926 р.

кафедрі української історії професора Мирона Кордуби [14, с. 1]. Після Рівненської гімназії до Варшави незабаром прибув і молодший брат – Василь [11, с. 117]. Столиця Польщі стала тим містом, в якому згуртувалась українська інтелігенція, в колах якої мріяли про незалежну Українську державу.

Олег Штуль швидко включився до громадської роботи. Він був активним членом Української студентської громади у Варшаві, декілька разів входив до її Управи та очолював її культурно-освітню секцію. Більше того, молодий О. Штуль озвучував роботу громади в різних часописах. Енергійного молодого юнака не могли не помітити. Олег знайомиться з Оленою Телігою та Євгеном Маланюком [6, с. 10]. Саме завдячуючи цим знайомствам Олег Штуль входить у середовище Олега Кандиби (О. Ольжич) [14, с. 6]. Під впливом останнього, а також через можливість працювати у культурній референтурі Проводу українських націоналістів, у 1939 р. Олег Штуль став членом і самої Організації українських націоналістів (ОУН). Трохи згодом молодий О. Штуль став одним з найближчих співробітників О. Ольжича, якому допомагав у редагуванні видань референтури [6, с. 11].

Зазнаючи утисків з боку польської влади, у 1938 р. батько Олега – священик Данило Штуль переїздить до с. Заліси [4, с. 293]. Перед цим він ще деякий час працював в селах Синово та Жиричі. Про заліський період в житті родини Штулів можна знайти цікаві факти у спогадах та матеріалах, зібраних професором Денисюком Іваном Оксентійовичем, який народився в згаданому селі. Вони дають змогу ближче пізнати саму сім'ю Штулів, побачити атмосферу, в якій формувався менталітет обох братів – Олега і Василя.

Так, згідно спогадів І. Денисюка, родина священика в Залісах жила небідно. Вони володіли 30 га землі, вели, хоч і без особливого ентузіазму, господарство, мешкали у великому будинку, який мав шість просторих кімнат і величезну, як аудиторія, кухню. У їхньому домі була і добірна бібліотека. До речі, нині на місці того будинку розташоване нове приміщення середньої школи. Штулі жили скромно, ощадно. Отець Данило не товаришував з навколишніми священиками, тому гості у них траплялися рідко. Зовсім інша справа – друзі його синів [5, с. 340, 345]. Так, на протязі літа 1938 р. в Залісах гостювала і сама Олена Теліга. Інколи їх учотирьох – її, пані Антоніну Штуль, та обох братів Олега і Василя можна було побачити по дорозі до церкви. Ймовірно, що Олена Теліга бувала у будинку Штулів і пізніше. Оскільки восени 1941 р. Олег Штуль і пані Олена були в Рівному. Відтак, Олег щонеділі приїздив до своїх батьків, а з ним могла бути і його подруга [4,

с. 402–403]. Варто згадати і той факт, що поетеса присвятила О. Штулю два сонети «Напередодні» – це було свого роду передбачення тих недалеких днів, коли вирішуватиметься доля всієї України [9, с. 45].

Цікаво, але за словами професора Денисюка, в Залісах більше «вченим» вважали молодшого брата Василя. Він танцював з сільськими дівчатами у «Просвіті», мав чудовий голос і вчив молодь січових пісень, був дуже вродливий і веселий. В пам'яті Івана Оксентійовича закарбувався випадок, коли Василь енергійно командує селянами загасив пожежу солом'яної стріхи. Коли Іван Оксентійович поділився своїми спогадами з приятелькою Ангеліною Кабайдою, яка навчалася у Варшаві, належала до української «Громади» і добре знала обох Штулів та Олену Телігу, що Василь перевершував талантами Олега, то вона заперечила: «Пан Олег мав особливо іскрометний розум й у варшавських українських колах користувався величезною популярністю, а його молодший брат перебував у тіні слави старшого» [5, с. 339–340].

Невисокого зросту, як і його мати Антоніна, Олег стояв від селян трохи подалі. Проте одного разу виступав перед ними на зборах. Це було у перші дні відступу Червоної армії. За словами І. Денисюка, сини священника прийшли пішки із-за Бугу. Олег був блискучим оратором. Прокхав, між іншим, не рубати лісів, що шуміли тоді навколо Заліс, як Біловезька Пуща. Радив, як не лише вижити при німцях, а й будувати незалежну Україну. Зрозуміло, що значний вплив на обох Штулів справляв і батько. Так, згідно спогадів того ж таки І. Денисюка, священник Данило Штуль був неординарною особистістю. У церкві він більше говорив про Україну, ніж про Матір Божу, і не так про Ісуса Христа, як про Тараса Шевченка. За його ініціативою поблизу церкви висипали символічну козацьку могилу. У селі з'явилися синьо-жовті прапори й тризуби. У його помешканні вишитий тризуб висів навіть за радянської влади. Мав панотець ще одну слабкість: у своїх церковних проповідях робив величезні відступи, які не тільки перетворювалися у лекції про міжнародне становище й уроки національної свідомості парафіян, а й у величання своїх синів-соколів, котрі навчалися в університеті аж у самій Варшаві [4, с. 400–401]. Та врешті-решт, хто ще, як не священник-патріот міг донести до малограмотних селян вістку із світу. Продовжуючи давати коментар спогадам, доцільно сказати, що марно отець Данило вихваляв своїх синів у храмі Божому, він давав дійсно хороший приклад для наслідування, приклад віри у майбутнє України.

Варто звернути на ще один цікавий епізод, який знаходимо у спогадах професора Денисюка: «Був у нашому селі чоловік непоказного зросту.

З того часу й прозвали його Стара, Присядь. Він був правдивим комуністом. Озброєний саморобним обрізом, у перші дні радянської влади в 1939 р. жене він нашого священника аж до Ковеля до комісара, аби той з попа-націоналіста здер шкіру. Ну, шкіри поки що молода радянська влада на Волині не здирала, і отець Данило та його конвоір повернулися в класовому мирі додому. Але цієї трагікомічно-гротескної сцени село довго не могло забути: дрібненький чоловічок жене статечного, огрядного священника... А за німців бідолашний атеїст прийшов до отця Штуля просити пробачення. І той простив йому, як і личить християнинові й священнику» [5, с. 338].

З приходом німецької окупаційної влади Данило Штуль не полишає громадсько-політичної діяльності. Він виступає ініціатором створення сільської управи та поліції у себе вдома в с. Заліси [1, с. 21]. Брошуру свого сина Олега «Віки говорять» отець Данило роздавав безкоштовно, а газету «Волинь», до складу редакції якої входив молодший син Василь (у Залісах його звали «паном редактором»), можна було придбати на плебанії за одне яйце. Данило Штуль радив зберігати її, бо колись це буде цінна історична пам'ятка [4, с. 401]. Скоріш за все, священник мав контакти і з місцевим націоналістичним підпіллям.

Після розколу ОУН старший син священника Олег залишається в крилі Андрія Мельника. На початку німецько-радянської війни, у червні 1941 р. він входить до Київської похідної групи, яка з просуванням військ вермахту мала налагодити функціонування адміністрації в столиці України. Впродовж 1941–1943 рр. О. Штуль очолює культурну референтуру в центральному керівництві ОУН на центрально-східних землях України [6, с. 11–12], тісно співпрацюючи з О. Ольжичем – заступником голови ПУНу та головою Проводу на українських землях.

Молодшого брата Олега – Василя було призначено відповідальним за проведення організаційної роботи у західних областях [8, с. 209]. У мельниківському підпіллі він мав псевдо «Чорнота» [10, с. 8]. Доля Василя Штуля достеменно невідома, скоріш за все, він загинув у 1943 р. на Кременеччині [10, с. 4] в результаті міжусобиць між бандерівською та мельниківською фракціями ОУН.

Василь Штуль (псевдо «Чорнота»), 1938 р.

Після лютневих арештів 1942 р. в Києві, Провід ОУН наказує Олегові Штулю залишити столицю і відправляє його до Луцька. В місті Олег деякий час проживав у помешканні Сергія Кротюка, влаштувався на роботу викладачем української літератури та історії, одночасно не полишав і організаційних обов'язків ОУН [7, с. 82]. Деякий час О. Штуль перебував і в Ковелі, однак вже навесні 1943 р. полковник Андрій Мельник направляє його у якості свого представника до «Поліської Січі» Т. Бульби-Боровця, яка вже змінила назву і стала Українською повстанською армією. Штуль працював у штабі УПА – «Поліська Січ» в ранзі сотника під псевдонімом «О. Жданович». У середині листопада 1943 р. Т. Бульба-Боровець вирішив вести переговори з німцями. Він виступав за те, щоб війська вермахту залишили озброєння для боротьби з наступаючою Червоною армією, а також вимагав звільнення українських політичних в'язнів [6, с. 14]. У зв'язку з цим Т. Бульба-Боровець разом із своїм сотником Олегом Штулем, який виступав у якості ад'ютанта і перекладача, 17 листопада 1943 р. виїхали до Рівного, попередньо надіславши меморандум під назвою «До уряду німецького рейху в Берліні» [2, с. 278–279]. Вимоги Т. Бульби-Боровця мали політичний характер. Тому під охороною він та його ад'ютант О. Жданович для продовження переговорів були відправлені до Варшави, а звідти – до Берліна. Проте 1 грудня 1943 р. Т. Бульба-Боровець та О. Штуль були заарештовані і, як наслідок, ув'язнені в концтаборі Заксенгаузен, де на той час перебували А. Мельник, С. Бандера та багато інших відомих українських політиків [8, с. 203].

Деякі інші відомості про те, як О. Штуль та отаман Бульба-Боровець потрапили до Німеччини можна знайти в протоколі допиту зв'язкової Т. Бульби-Боровця Галини Петренко-Кухарчук. За її словами, полковник «Жданович» прибув до штабу отамана з мельниківського проводу ОУН на початку серпня 1943 р. Із їхніх розмов зв'язкова дізналася про те, що Т. Бульба-Боровець мав очолити командування збройних підрозділів мельниківців. Г. Петренко-Кухарчук стверджує, що «Жданович» і Т. Бульба-Боровець, використовуючи мельниківську лінію зв'язку, на початку січня 1944 р. дістались Закарпаття, а звідти – американської зони окупації [16, с. 319–320]. До Закарпаття отамана супроводжував мельниківський зв'язковий «Чумак» (вбитий восени 1944 р.) [16, с. 332]. Інший документ наводить деякі уточнення. Так, голова управи с. Гоща, який підтримував тісний контакт із Т. Бульбою-Боровцем зробив документи для його і «Ждановича». Завдяки їм вони могли без перешкод дістатися до Львова. Ймовірно, що голова управи носив прізвище Бабинський [16, с. 455].

Беручи до уваги зазначені дані, варто поставити питання, чи дійсно Т. Бульба-Боровець та Олег Штуль-Жданович були взяті під конвою німцями ще в Рівному. Чи можливо вони власними силами намагалися відшукати зв'язок із Заходом? Представлені дані є доволі розбіжними із спогадами Т. Бульби-Боровця «Армія без держави», тому на цей аспект варто звернути окрему увагу історикам.

У концтаборі Олег Штуль-Жданович та отаман Бульба-Боровець перебували до 10 жовтня 1944 р. В той час німці вже почали звільняти більшість українських політичних в'язнів у зв'язку з підготовкою до створення Українського Національного Комітету [6, с. 15; 17, с. 157]. Після закінчення війни О. Штуль переправився до англійської окупаційної зони Німеччини в м. Госляр, саме там знаходилися табори для українських репатріантів [15, с. 156]. У вересні 1945 р. в Гослярі він одружився з українкою Катериною Кобилко [6, с. 15].

Після поневірянь Західною Європою, подружжя у 1948 р. переїздить до столиці Франції, де Олег Штуль стає редактором тижневика «Українське слово». У Парижі він активно включився в громадсько-культурне життя й користувався загальною пошаною. За час редагування «Українського слова» від 17 жовтня 1948 р. по середини 1977 р. вийшло близько 1 500 чисел, де Олег Данилович опублікував тисячі підписаних і невідписаних статей. При цьому на одну й ту саму тему він міг писати кілька разів, але в нього це завжди виходило по-новому і оригінально – він ніколи не повторювався [6, с. 17].

Олег Штуль у Ванкувері (Канада), 1964 р.

Олег Штуль відігравав значну роль і в політичному житті української діаспори. Він брав активну участь у всіх Великих зборах українських націоналістів, на яких визначалася політика Організації. Так, на IV зборі 1955 р. Олег Данилович був у якості заступника голови, тоді ж він став і членом ПУНу. Голова Проводу Андрій Мельник, вбачаючи в Олегові Штулеві лідера, у 1962 р. призначив його головою підготовчої комісії V Вели-

кого збору. Через хворобу А. Мельника фактично вся відповідальність за цей збір, який мав проходити у липні 1964 р., лягла на плечі Олега Штуля. У ході його роботи були внесені зміни до устрою і програми ОУН, переформовано сам Провід, а Олег Данилович став заступником голови ПУНу Андрія Мельника. Після смерті останнього, 1 листопада 1964 р. О. Штуль став виконувачем обов'язків голови Проводу ОУН [14, с. 6]. Делегати Збору, який відбувся у жовтні 1965 р. схвалили звіт пана Олега і, як наслідок, обрали його головою ПУНу. На цій посаді він пробув до своєї кончини 4 листопада 1977 р. Похоронна відправа відбулась 12 листопада в церкві-пам'ятнику св. Андрія, її здійснив митрополит Мстислав Скрипник [6, с. 26]. Згідно з останньою волею, Олег Штуль-Жданович був похований на цвинтарі – осередку Української православної церкви в США у Бавн-Бруку (штат Нью-Джерсі) [14, с. 1].

Доля батьків Олега Штуля, які залишилися в с. Заліси була не менш драматичною. Активна діяльність отця Данила не могла залишитись без покарання зі сторони радянської влади. До того ж він мав відповісти і за своїх синів. У травні 1945 р. його арештували працівники НКВС безпосередньо в самій церкві, не давши навіть попрощатися з рідними. Дружина Антоніна залишилась одна. Після того, як їх будинок забрали під школу, вона переселилась у хату одинокої жінки Оксени, де й померла. Була похована на сільському кладовищі поблизу каплиці. Як свідчать жителі села, після десятирічного ув'язнення Данило Штуль відвідав Заліси, але дружини уже не застав [4, с. 293]. Не

Священик Данило Штуль після заслання, Київ 1965 р.

маючи змоги виконувати душпастирські обов'язки на Волині, отець переїхав на Херсонщину, а вже згодом і до Києва. Там був настоятелем кількох церков, які одна за одною закривала радянська влада, в тому числі і Андріївського собору. Митрофорний протоієрей Данило Штуль відійшов у вічність 21 березня 1967 р., похований на Байковому кладовищі у Києві [3, с. 6]. Як ми вже

знаємо, в цей час Олег був далеко в еміграції, а його брат Василь загинув ще під час війни. Тому ні дружина, а ні сини так і не змогли бути на похоронах свого батька.

Варто відзначити, що постать Олега Штуля, замовчувана в радянський період, на щастя, не залишилась поза увагою української діаспори. Так, у 1986 р. українські емігранти навіть видали збірник, присвячений голові Проводу – Олегові Штулю, який отримав назву «Париж – Олегові Штулеві». Він має 357 сторінок, складається з трьох частин: біографії Олега Штуля, статей про нього та публікацій на різні теми власне самого пана Олега [12, с. 3]. Видання насичене унікальною добіркою фотографій, які розповідають про громадсько-політичне, професійне та сімейне життя О. Штуля-Ждановича. Збірник «Париж – Олегові Штулеві» є цінним джерелом для вчених, які проводять дослідження з історії українського національно-визвольного руху, громадського, політичного, літературного та культурного життя діаспори. Через це представлений збірник обов'язково повинен бути перевиданий не тільки для наукового вжитку, але й з метою більш широкого ознайомлення з досі невідомою українською минувшиною.

Підсумовуючи вище зазначене, можна з упевненістю стверджувати, що родина Штулів претендує на широке монографічне дослідження. Історія цієї сім'ї тісно переплетена з багатьма подіями і явищами, які продовжують залишатися маловідомими, а відтак дискусійними. Наразі стоїть питання збереження історичної пам'яті про всіх відомих і невідомих борців за волю України. Тому серед особистостей, яким ставлять пам'ятники, відкривають меморіальні дошки і на їхню честь називають вулиці, по праву мають бути імена священика Данила та обох його синів.

Література

1. Антонюк Я. Діяльність служби безпеки ОУН на Волині. Історико-краєзнавче видання / Ярослав Антонюк. – Луцьк : Волинська книга, 2007. – 176 с.
2. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху : Спогади / Тарас Бульба-Боровець. – Вінніпег : Волинь, 1981. – 327 с.
3. В Києві помер митр. протоієрей Данило Штуль – батько Голови ПУН Олега Штуля // Свобода. – 1967. – 6 травня. – С. 1.
4. Денисюк В. Т. Ратнівська земля : історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк, І. О. Денисюк. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 452 с.
5. Денисюк В. Т. Ратнівщина : історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк, І. О. Денисюк. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 352 с.
6. Жуковський А. Життя й творчість Олега

- Штуля-Ждановича / Аркадій Жуковський // Париж Олегові Штилеві : Збірник на пошану Олега Штуля-Ждановича / Літ. ред. Е. Андрієвська ; НТШ в Європі. – Париж : Вид-во «Українського слова», 1986. – С. 9–26.
7. Кротюк С. У вирі боротьби (Уривки) / Сергій Кротюк // Париж Олегові Штилеві : Збірник на пошану Олега Штуля-Ждановича / Літ. ред. Е. Андрієвська ; НТШ в Європі. – Париж : Вид-во «Українського слова», 1986. – С. 81–85.
8. Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни : монографія / О. Ю. Ленартович. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 412 с.
9. Миронець Н. Олена Теліга / Надія Миронець. Серія «Великі українці». – К. : ПП Наталія Брехуненко, 2008. – 64 с.
10. Михальчук В. Вже 25 років... / В. Михальчук // Самостійна Україна. – 2002. – Ч. 4. – С. 3–8.
11. Пазуняк Н. На рівненському терені / Наталка Пазуняк // Париж Олегові Штилеві : Збірник на пошану Олега Штуля-Ждановича / Літ. ред. Е. Андрієвська ; НТШ в Європі. – Париж : Вид-во «Українського слова», 1986. – С. 117–119.
12. Париж – Олегові Штулеві // Свобода. – 1989. – 30 вересня. – С. 3.
13. Рожко В. Там, де росли верболози / Володимир Рожко // Свобода. – 2008. – 29 лютого. – С. 18.
14. Св. П. Олег Штуль-Жданович виконував обов'язки Голови ПУН від 1964-го року // Свобода. – 1977. – 9 листопада. – С. 1, 6.
15. Смерека В. У Госьлярі – між горами Гарцу / Віра Смерека // Париж Олегові Штилеві : Збірник на пошану Олега Штуля-Ждановича / Літ. ред. Е. Андрієвська ; НТШ в Європі. – Париж : Вид-во «Українського слова», 1986. – С. 153–156.
16. Тарас Бульба-Боровець Документи. Статті. Листи. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2011. – 816 с.
17. Турянська Р. Моменти / Рома Турянська // Париж Олегові Штилеві : Збірник на пошану Олега Штуля-Ждановича / Літ. ред. Е. Андрієвська ; НТШ в Європі. – Париж : Вид-во «Українського слова», 1986. – С. 157–159.

Катерина ЛЕСІЦЬКА
(с. Броди)

ГОЛОКОСТ. ЯК ЖИТЕЛІ СЕЛА БРОДИ РЯТУВАЛИ ЄВРЕЇВ

Наприкінці 30-х років ХХ століття людство вдруге було втягнуте у вир світової війни. Цим трагічним подіям передувала ціла епоха протистояння демократії й тоталітаризму. До жертв агресії слід віднести Польщу, Фінляндію, Литву, Латвію, Естонію, Данію, Норвегію, Нідерланди, Бельгію, Францію, Люксембург, Югославію, Грецію, Україну.

Німеччина та її союзники встановили на загарбаних територіях “новий порядок” – режим нещадного терору і насильства. “Новий порядок”, запроваджений загарбниками, включав у себе систему масового знищення людей, систему пограбування та експлуатації людських і матеріальних ресурсів.

Слово голокост означає катастрофу, або знищення єврейського народу в роки Другої світової війни.

“Новий порядок” передбачав здійснення особливої расової політики, жертвами якої стали євреї, цигани, а також слов'янські народи східної Європи. У 1942 році керівництво Німеччини винесло рішення про початок фізичного знищення всіх євреїв у Європі. По всій її території запрацювали “фабрики смерті” – концентраційні табори, найбільшими з яких були Освенцим (із травня 1940 р. по січень 1945 р. було знищено понад 4 млн. осіб), Майданек (знайшли свою смерть 1,5 млн. в'язнів), Трєблінка на території Польщі; Дахау, Бухенвальд, та ін.. у Німеччині; Маутгаузен в Австрії. Загалом у концтаборах опинилося 18 млн. чоловік, із яких 12 млн. було знищено 6 млн. Із них становили євреї.

Символом голокосту в Україні став Бабин Яр, де окупанти знищили 195 тис. осіб, 150 тис. з яких були євреями [2, с. 39].

В Ратнівському районі з червня по жовтень 1942 року біля села Прохід фашисти розстріляли близько двох тисяч євреїв [1, с. 69]. То був жахливий час.

Скрізь панував страх. Вони втікали і переховувались, де тільки могли: в лісі, на хуторах. Багатьох євреїв рятували українські родини.

Сім'ю коваля Герцеля Каменецького із с. Гірники у страшні часи фашистського погрому сховала сім'я Вакули і Ганни Матвіюків, які жили у с. Броди (Додаток 1). Півроку жила сім'я Каменецьких із 6 чоловік (Герцель, дружина Хася, дочка Івудила, зять Янкель, син Бемцьо і внучка 3-ох років) у клуні у відгородженому снопами закутку і врятувалася від смерті. Хоч в сім'ї Матвіюків

своїх було 8 дітей ділилися останнім кусочком хліба. Їсти носив найменший син Лаврентій, в основному картоплю, кисле молоко, квасоллю.

“Коли мати заносила відварену картоплю, то Хася просила, щоб у відціджену юшку добавляла зелений кропець. Коли мала дитина плакала, то їй закривали рота, щоб ніхто не почув. Одного разу Янкель вийшов із схованки і був вбитий при дорозі в Люті. Його поховали сусіди Токарський Авдій Панасюк Антон на згірці в лісі за селом. Могила його і досі збереглася. Стало небезпечно тримати цю сім'ю. Поїхав батько в Річицю шукати іншу добру людину, яка б погодилася взяти сім'ю Герцеля. Вночі батько відвіз їх своїм конем в Річицю.”

(Із спогадів Дейнеки Мотруни Вакулівни, 1922 р. народження, с. Броди)

Ятчук Адам Олександрович 1928 р. народження також знав Герцеля Каменецького і пригадує таке. “Син Бемцьо, мій ровесник, ми з ним товаришували, бо батьки зналися ще до війни, бо Герцель коваль був хороший, а тому знала його вся округа. Ми знали, що Матвіюк Вакула їх переховує. Одного разу Янкель і до нас приходив за продуктами. Герцель дав нам на зберігання свої речі, мішок одягу і сундук посуду. Мій батько на горіщі зробив подвійні крокви і заховав там, бо боялись, що німці або бандерівці заберуть. У війни всякі грабіжники ходили, але все-таки ми їхнє майно зберегли. Коли ж війна закінчилась Герцель передав нам записку, що він в Ратно і буде від'їжджати. Батько запряг коня і відвіз його речі. Герцель був задоволений, що батько доставив йому речі.”

(Із спогадів Ятчука Адама Олександровича, 1928 р. народження, с. Броди)

На хуторі Загірська проживав Павло Гнатович Токарський, людина добродушна (Додаток 1). Уроки війни також переховував двох братів-євреїв на ім'я Ельо (Додаток 2) та Ецько із Ратного. “Вони жили у хліві разом з вівцями більше півроку. Викопали яму, прикрили сіном. Спали на кожусі, таємно батько носив їм їжу. Тільки на Різдво попросила мати, щоб привів батько хлопців до хати. Нагодували, помили, дали чистий одяг, бо штани в них вже зовсім згнили. Хоч сусідів біля них не було, але однаково німці прийшли перевірити, зробили обшук. Проте, на щастя, фашисти нікого і нічого не знайшли в хаті Павла Токарського, але батько якось злякався і пішов на хутір Клини до Парфила Карповича Панасюка просити, щоб той взяв на переховування євреїв. Вночі Павло Токарський перевів Еля та Ецька в Клини до Парфила.”

(Із спогадів Гурської Уляни Павлівни, 1928 р. народження, с. Броди)

Тої ранньої холодної весни, але далекого і тривожного 1943 року до хати Парфила Пана-

сюка зайшли невідомі. Його діти Федір, Олена і Катя та дружина Югвіня з цікавістю розглядали прибульців. Парфило Панасюк жив на хуторі Клини, що з північного боку Бродів, від Турського каналу. Крім Парфила жили там ще 4 його рідні брати – Максим, Прокіп, Іван та Зінько. Тож усі справді були свої, між собою не сварились, а чужа людина тут не могла залишитись непоміченою. Тодішні хатини хуторян були маленькі, а сім'ї великі – по 5-10 душ. Тому Парфило розділив утікачів між братами. Поодинокі їх було легше переховати і прогудувати.

Утікачі були з Ратного діти Берка Котляра, який жив біля самої річки. Ецька назвали Грицем, так кликали його жінки до хати, щоб хтось чужий випадково не почув, не здогадався. Ельо був ровесником Парфилового сина Федора 1928 р. народження. Так і залишився Ельом. Коли в серпні 1942 року німці винищували Ратнівських євреїв і вели їх на розстріл до прохода, їм дивом вдалося уникнути облави. Вони пересиділи в якомусь хлівчику і через щілину в стіні бачили, як забирали їхніх батька і матір та Ецькову дружину з маленькою дитиною на руках. А коли в Ратному трохи затихло, вибралися звідти і прибилися в Броди на хутір Загірська до павла Токарського, який переховував їх до весни 1943 року, ризикуючи життям своїм і своєї родини. Родина Токарських удостоєні звання “Праведник України”.

Цілий рік, аж до визволення району (липень 1944) року втікачі переховувалися на хуторів на хуторі Клини у братів Панасюків.

Згадує Кирило Максимович Панасюк 1934 р. народження – я тоді в дядька Парфила сидів, як Павло Токарський їх привів. Каже, спасайте, бо в мене вже їх стали примічати. Заберуть і поб'ють. Ми їх ховали під підлогою в клуні. Ецько був в тітки Явдошки. Він любив коня доглядати, а Ельо шив шапки.

(Із спогадів Панасюка Кирилла Максимовича, 1934 р. народження, с. Броди)

Анастасія Кирилівна Панасюк, 1938 р. народження, дочка Явдохи Іванівни Панасюк пригадує “Мати моя була вдова з п'ятьма дітьми, то Ецько у нас більше жив. Він одягав нашу одіжку і помагав матері по господарству, пас корови, глядів коня, рубав дрова. Казав бувало: “Явдохо, якщо я попаду колись туди, куди думаю, то не треба буде робити ні тобі ні твоїм дітям. Я вам віддячу за мое спасіння.” Після війни писав листи, тільки він помер скоро.”

(Із спогадів Панасюк Анастасії Кирилівни, 1938 р. народження, с. Броди)

У Прокопа в сім'ї було 10 душ, а хатина маленька, місця не було. Але в їхній сім'ї переховувалась дівчина на ім'я Марія-Рая-Роза. Марта Прокопівна Панасюк доповнює “Як Ельо прийшов до нас, то в нього руки від холоду тряслися.

Мати вигребала якраз бульбу з печі, дала йому, а він взяв її обома руками, дрижить, гріється разом і їсть, навіть не лупив, такий видно голодний був. Вони жили і на п'єтрі, і в хліві з овечками, і в клуні під підлогою. А Марія-Роза разом з нами на печі сиділа, ми їй одіжку свою дали: літник, сорочку, хустку, щоб не відрізнятись від наших людей. Вона по Бродах, Гірниках, Сільцях ходила, хустки з вовни людям в'язала звичайно за кусок хліба. Вона була дуже гарна на вроду, любила співати. Я їй досі пам'ятаю таку її пісню:

- Коли той вечір звечоріє,
- Коли та зіронька зійде...

(Із спогадів Марти Прокопівни Панасюк, 1934 р. народження, с. Броди)

Розповідає Євгенія Олексіївна Панасюк 1934 р. народження, вдова Федора Парфиловича Панасюка. “Мій покійний хазяїн завжди мене про тих євреїв розказував. Каже, і засну, то не можу заснути. Ельо його друг був, а Ецько дуже любив коня доглядати. Вони найбільше він ховався під клунею, а як облава була, то в ліс тікали, на болото. Там вільшина росла. Ецько одного разу ноги обморозив, і як обдирали з ніг примерзлі онучі, то плакав і кричав: “Чом я тоді в Ратно не остався, як мою жінку з дитиною і батька вели убивати! Нехай би краще і мене разом з ними застрелили.”

(Із спогадів Євгенії Олексіївни Панасюк, 1934 р. народження, с. Броди)

Мої односельчани в роки війни проявили великодушність, милосердність, ризикуючи своїм життям, вони рятували життя людей інших націй.

“Я пас овечки, мені було 9 років. Одного разу, коли пригнав з паші, то замітив, що в нас на п'єтрі хтось є. Я запитав в матері: “Хто в нас на хліві?” Мама сказала: “Цить. Нікому ні слова.” Мати переховувала десь 2-3 тижні двох дівчат єврейок. Вони шили, в'язали при денному світлі прямо на горіщі. Я їм їсти носив. Одну звали Марія, а другу не пам'ятаю. Сюди до нас на багно, коли був лід, то Ельо приходив із клинів, катався на ковзанах. Це було весною 1943-44рр.”

(Із спогадів Куша Титя Микитовича, 1933 р. народження, с. Броди)

Ось така історія про врятування євреїв у Бродах родинами Матвіюків, Токарських і братів Панасюків. І якби не вони, то хтозна, чи пережили б війну Ельо, Ецько, Марія та сім'я Герцеля Каменецького. За свій подвиг ці родини цілком заслужено отримали визнання від єврейського народу і від української держави. Їхній подвиг довго був невідомий для широкої громадськості, але ці скромні люди варті принаймні того, щоб про них теж знали, тому що вони також є “християнськими рятувальниками”, як називають євреїв усіх не іудеїв, котрі рятували євреїв у роки війни.

За милосердний вчинок Матвіюку Вакулі,

Матвіюк Ганні, Матвіюку Лаврентію 7 жовтня 1996 року вручено Диплом “Праведник світу”. Сім’ї Павла Ігнатовича та Василя Токарських із хутора Загірська 24 листопада 2007 року вручено Диплом “Праведник України”, а саме Ганні Осіюк (Токарській), Уляні Гурській (Токарській), Лукерії та Кирилу Токарським. Це почесне звання було встановлене 1988 року Єврейською радою України і фондом “Пам’ять жертв фашизму в Україні” вручав нагороди Омелянюк Дмитро – голова фонду у Волинській області.

В січні 2009 року згідно з Указу Президента України Віктора Ющенка (№861 від 26 вересня 2008 року) Гурську Уляну Павлівну було нагороджено орденом “За заслуги” III ступеня. Перша в районі, хто отримав цю високу відзнаку

незалежної української держави. Нагороду вручив голова райдержадміністрації Адам Харлампович.

1 квітня 2009 року в приміщенні Бродівської школи відбулися урочисті збори, на яких Дмитро Степанович Омелянюк вручив дипломи “Праведник України” родинам Матвіюків і Панасюків.

В 2010 році Дейнека (Матвіюк) Мотруна Вакулівна одержала орден “За заслуги” III ступеня.

Література

1. Денисюк В.Т. Ратнівська земля / В.Т.Денисюк, І.О.Денисюк. – Луцьк: „Надстир’я”, 2003. – 447 с.

2. Ладиченко Т.В. Всесвітня історія 11 клас / Т.В. Ладиченко. – К.: А.С.К., 2005. – 368 с.

Додаток 1

*Матвіюк Вакула Нестерович (1886-1972рр.)
Матвіюк Ганна Степанівна (1890-1970рр.)*

Додаток 2

Ельо

Токарський Павло Ігнатович

Ельо з дружиною

Ельо з дружиною і внуками

Петро ХОМИЧ
(с.мт. Маневичі)

ІСААК ГНАТЮК - ПРАВЕДНИК НАРОДІВ СВІТУ

Складну і далеко нерівну життєву ниву, довелось виорати неординарній людині, добре відомому жителю селища Маневичі, Волинської області Ісааку Федоровичу Гнатюку – в минулому знаному партизану, патріоту своєї держави, удостоєному звання Праведника миру.

Народився Ісаак Федорович 14 червня 1920 року в селі Грива Ковельського повіту Волинського воєводства у багатодітній селянській сім'ї.

Війна застала сім'ю Гнатюків у селі Зелена, що під Берестечком. Відразу старший з братів Михайло пішов бійцем Червоної Армії. Добровільно поповнив ряди захисників Ісак. Батьки з іншими членами сім'ї переїхали у Торчин. Лише дочку Катерину з чоловіком фашистам удалось схопити і відправити на невільницький труд у Німеччину.

Разом з нашими військами Ісак зазнав гіркоту відступу, фашистського оточення з якого зумів вирватись. Ночами добирався по сплюндрованій землі у село Грива Камінь-Каширського району, де народився. Тут у жовтні 1941 року зв'язався з командиром партизанського загону М.П.Коніщуком. Одержав завдання дістатись до Торчина, розшукати сімю, встановити контакти з місцевим підпіллям яке очолював П.Й.Каспрук, збирати розвідувальні дані, зброю. Отримав кличку – «Сашко», Спиридон – найменший брат «Старик». Кожен щоб не викликати підозри працював у німецькому «фільварку».

Родич Гнатюків – комендант поліції і думки не мав, що у нього на квартирі жив партизан «Сашко». Зв'язок із загonom Коніщука підпільник тримав через Спиридона Гнатюка. В 1943 році провокатор видав Спиридона. Сів за ґрати Ісак, його батько й мати. Ісака гестапівці відправили в один із концтаборів. Та по дорозі туди полонені перебили охорону вагона і опинилися на волі. З допомогою поляків переправились через Бут. А через кілька днів перебрався до Нової Руди, а там в урочище Кухів Груд, де розташовувався штаб партизанського з'єднання А.П.Бринського, до якого входив і загін М.П.Коніщука. Тут уже були й інші члени сім'ї – мати, батько, брати Іван, Григорій, сестри Степанида, Ганна.

Головним завданням з'єднання А.П.Бринського (дяді Петі) було об'єднати розрізнені партизанські загопи і групи, що діяли в лісах Полісся. До з'єднання влилися загопи Самчука, Коніщука, Собесяка та інші.

Партизани розгорнули дії проти німецько-

фашистських загарбників. Жителі навколишніх сіл ішли в партизанські загопи. Всі села на північ від залізниці Ковель – Сарни, зокрема Прилісне, Городок, Карасин, Замостя, Лишнівка, Набруска, Нова Руда, Градиськ, Бережниця, Троянівка, Череваха постійно були під захистом партизанів. В лісах створювались і цивільні табори. Так в наказі №11 по партизанських загонах від 17 грудня 1942 року говориться «у зв'язку з тим, що в районах дій наших загонів, у лісах і по хуторах є чимало мирного населення – старих, жінок, дітей, які втекли від німецького терору і перебувають без даху над головою та без продовольства, наказую створити три цивільні табори, куди звести всіх старих, жінок, дітей».

В одному з них, неподалік лісового урочища Кухів Груд в урочищі Круково, в загоні М.П.Коніщука діяв табір – для цивільного населення. У ньому жили сім'ї партизанів і фронтовиків, чимало єврейських родин. Вони займались сільським господарством, годували корів і коней, пекли хліб для народних месників, шили й ремонтували одяг та взуття. Тут вони почувалися безпечніше, ніж у селах.

Серед мешканців цивільного табору вродю, слухняністю і працьовитістю відзначались неповнолітні сестри Лея і Бела Рог. Але не всі знали як опинились тут ці єврейські діти, звідкіля вони, де їхні батьки. І навіть по закінченні війни їх рятівник партизан Ісак Федорович Гнатюк не поспішав оприлюднювати всю правду, страх за життя брав гору над здоровим глуздом. Адже за роки комуністичного режиму влада по різному ставилась до єврейського народу. Репресії чердувались з милістю, дружельністю і навпаки і лише при незалежній Україні 80-річний колишній розвідник відверто розповів про подробиці спасіння ні в чому не повинних перед фашистами дітей єврейської національності. Але Ісак Федорович не вважає, що він здійснив якийсь великий подвиг рятуючи дітей від смерті просто керувався людським сумлінням, жалістю.

...Восени 1942 року гітлерівські окупанти влаштували черговий погром у Голобах і навколишніх селах. Розстрілювали не тільки євреїв, а й тих, хто їх переховував. Якимось чудом Леї і Белі, котрим не виповнилось і десяти років, вдалось непомітно вирватись із облави і через городи втекти у ліс. Сестрички не дочекались ні батька ні матері – від села до них лише долинали людські крики, стогін і автоматні черги.

Майже місяць дівчатка не наслідувались заглянути що сталося з їх селом.. Перелякані, голодні й холодні перебивались чим могли. Але на щастя, доля їм подарувала рятівника в особі партизана – розвідника Ісаака Гнатюка, який випадково в густих зарослях кущів запримітив закоцюблені дитячі тіла, на свій страх і ризик

забрав сестричок, влаштував у надійну схованку у довірених людей села Лишнівка. Тут вони почувались як дома, але для безпечності не могли вільно гуляти на дворі, адже будь-який донос міг коштувати життя їм, і тим хто їх переховував.

А тому з настанням весни Лею і Белу Ісаак Гнатюк відвів у табір для цивільного населення, де командиром був його батько Федір Євтухович Гнатюк. З Лишнівки сюди направили також немало єврейських родин, серед них Вольбера, Блонштейна, Мешімберга. В цивільному таборі партизанського загону «Крука» находили притулок сотні врятованих євреїв – Айзек Сьюзел, Мільмірштейн, Мельхіор, равин Цвейн (34% євреїв, чисельність від 120 до 700 чоловік), особливо старців, хворих, поранених і дітей. На протязі 1942 і 1943 років сотні втікачів із таборів військовополонених і гетто було переправлено у партизанське зеднання. Багато євреїв стали партизанами і мужньо боролися в тилу ворога.

Начальником штабу в першій бригаді зеднання Бринського був майор Целермейер. Під час виготовлення боєприпасів загинули 16-річний П.Райтер і 13-річний П.Цвейбель із Маневич. Йосип Блонштейн знищив 18 озброєних ворогів, підірвав 11 ворожих ешелонів та 8 автомашин. Загинули його брати Абрам і Герш. Його брат Михайло був в підривній групі, а сестри Бела і Мара були санітарками в підривних групах і займались розвідкою.

Ці партизани мужньо били фашистів і допомогли остаточно розгромити фашистів, за що дуже багато з них нагороджені орденами і медалями. Усі жили однією дружньою сімєю, всі тим чи іншим чином працювали на Перемогу.

Після звільнення Волині у 1944 році від німецько – фашистських загарбників мешканці «таємного табору» повернулись у свої домівки. У єврейських дівчат Леї та Бели Рог нікого з рідні не залишилось у живих. Отож їх виховання взяла на себе держава, давши їм освіту і працю. Майже 70 років минуло від тої страхітливої пори. У кожного по різному склалась долі. І хоч Лея жила в Ізраїлі, а Бела в Росії, вони не забували свого рятівника, писали йому листи вдячності.

Добре що за життя, колишньому партизану, славному полісянину який мешкав в Маневичах що на Волині, в ізраїльському посольстві в Києві, враховуючи його вклад у справу спасіння переслідуваних євреїв у роки фашистської окупації присвоїли почесне звання Праведника народів світу. Його імя, згідно засідання комісії в Єрусалимі від 26.08.1996 року, висічено на стіні пошани в Алеї праведників Яд – Вашем

в Єрусалимі. Рятівнику було вручено медаль Праведника та грамоту, які нині знаходяться в експозиції Маневицького краєзнавчого музею. Від 15.11.2006 року Єврейська рада України присвоїла Ісааку Федоровичу Гнатюку звання «Праведник світу».

Рятували євреїв інші жителі Маневиччини, Так, житель станції Маневичі Шелудько Олександр Якимович допоміг переправити у партизанський загін Коніщука 73 особи. В селі Комарово на хуторі до кінця війни переховувався єврейський хлопчик, нині громадянин Ізраїлю.

У 1944 році партизан Ісаак Гнатюк став у ряди Червоної армії. Звільнив Варшаву, дійшов до Кенігсберга. Одержав поранення, контузію. По війні повернувся у Маневичі до сім'ї. Тут і одружився. Тут і похований на місцевому кладовищі. Нема також серед живих брата Спиридона, якому німці не зломивши волі, по звирячому викрутили руку, вибили око, і не визнавши нічого живцем закопали у ямі. А також старшого брата Михайла і Григорія вони чесно захищали Батьківщину.

В грамоті якій отримав Ісаак Федорович Гнатюк є такі слова: «Той, хто спас хоча б одну душу – спас весь світ. Цей вислів в повній мірі стосується нашого героя. Його добрі діяння заради інших невідкладні забуттю.

Література

1. Минуле і сучасне Волині й Полісся, край на межі тисячоліть. Матеріали Х наукової – історико краєзнавчої конференції, яка відбулась у Старому Чорторійську, Маневичах, Четвертні в 2000-2002 роках – Луцьк, 2002. -292с.
2. Науково – краєзнавчий нарис «Маневиччина – кризь віки», Петро Хомич.
3. Спогади Ісаака Федоровича Гнатюка, Маневицький краєзнавчий музей, Петро Хомич.
4. Листи директору Маневицького краєзнавчого музею Петру Хомичу від Степана Веремчука, Маневицький краєзнавчий музей, чотири.
5. Книга «Знищення євреїв на Волині в 1941-1944рр.», Єрусалим 1990р.
6. Книга «Євреї партизани в роки війни на Волині, Натхан Лівнех, 1980р.
7. Художньо-документальна повість «По лезеві бритви», Степан Веремчук.
8. Газета «Зоря комунізму, 16 жовтня 1982 рік, Олексій Веремчук.
9. Газета «Нова доба», 12 листопада 1999 рік. Олексій Веремчук – «Праведник світу живе в Маневичах».
10. Газета «Нова доба», 15 травня 2010 рік. Олена Бичкова – «У вашій країні шанують минуле».

Валентина ПЕТРОВИЧ,
Олена ОЛЬГОВИЧ
(Луцьк)

ЖИВИ СВИДКИ ІСТОРІЇ: ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВШАНУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЖИТЕЛІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ – ЖЕРТВ НАЦИСТСЬКИХ ПЕРЕСЛІДУВАНЬ

Друга світова війна, трагічні сторінки якої сповнені стражданнями, приниженнями і болем, залишила свій слід у кожній українській родині. Одним з найбільших злочинів нацистів у воєнній роки став геноцид проти поневолення народів, що включав у себе масові екзекуції, вивезення в рабство до Німеччини, депортації й ув'язнення, знищення в концтаборах.

Простежуючи долі людей у роки Другої світової війни та після неї, можна без перебільшення сказати, що найбільше постраждали ті, хто волею долі опинилися у концтаборах або перебували на примусових роботах в Німеччині. У післявоєнний період у Радянському союзі значна частина цих людей жила під клеймом «ворог народу». Як правило, учасники тих подій й досі не хочуть розповідати подробиці про жахливі лихоліття воєнного часу, про непосильний рабську працю, жахливі умови проживання і терор. Правду про війну іноді вони довіряли та й нині довіряють лише найближчим родичам.

На жаль, все більше і більше колишніх в'язнів концтаборів, осіб, що були примусово вивезені на роботу до фашистської Німеччини, відходять у вічність. І ми не повинні втрачати можливості ще сьогодні поспілкуватись із людьми, які самі є носіями живої історичної правди.

В Україні виділяються як державні, так і благодійні кошти на проекти, які спрямовані на поліпшення якості життя жертв нацистських переслідувань, покращення стану їх здоров'я, подолання почуття самотності та соціальної ізоляції шляхом надання медичної, соціальної та психологічної допомоги, розвитку волонтерського руху серед молоді, діалогу між різними поколіннями людей із метою підвищення соціального статусу жертв нацизму, суспільне визнання їх досвіду та життєвих досягнень.

Упродовж квітня 2011 – червня 2012 рр. на території Волинської області Луцькою міською громадською ветеранською організацією «Спілка в'язнів-жертв нацизму», за підтримки Міжнародної громадської організації «Міжнародний Фонд «Взаєморозуміння і толерантність» (м. Київ), впроваджувався проект

щодо збереження історичної пам'яті «Говорить пам'ять!».

Програма проекту була спрямована на здійснення заходів щодо збереження пам'яті про історичне минуле, підвищення громадської свідомості, вшанування пам'яті жертв нацистських переслідувань, війн та тоталітарних режимів, проведення тематичних зустрічей свідків історичних подій з молоддю з метою пропаганди ідей гуманізму, поглиблення взаєморозуміння між народами та забезпечення миру.

Цільовою групою проекту стали жителі Волинської області, які в роки Другої світової війни були в'язнями фашистських концтаборів, народилися у концтаборах або були примусово вивезені на роботу до фашистської Німеччини. Власне, це люди, які стали свідками жахливих подій в історії людства, що готові були поділитися з молоддю своїми спогадами та досвідом.

До проектної діяльності були залучені волонтери – студенти історичного факультету, спеціальності «Музейна справа і охорона пам'яток історії та культури» Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вони взяли участь у тренінгу для волонтерів «Розвиток комунікативних навичок волонтера для ефективної роботи з людьми похилого віку» в рамках проекту «Говорить пам'ять!», що відбувся 5 липня 2011 р. Тренінг був організований громадським об'єднанням «Волинські перспективи» та проведений головою правління Луцької міської громадської ветеранської організації Спілка в'язнів-жертв нацизму О. В. Ольхович та тренером І. М. Кравчук. По закінченні тренінгу студенти отримали посвідчення волонтера.

Студенти-волонтери С. Новиков та Т. Буди, керівник проекту О. В. Ольхович, директор Волинського краєзнавчого музею А. М. Силук, доцент кафедри документознавства і музейної справи ВНУ імені Лесі Українки В. В. Петрович взяли участь у прес-конференції з нагоди впровадження проекту, що відбувалася 26 серпня 2011 р. у приміщенні Волинського регіонального музею українського війська і військової техніки.

Разом із організаторами проекту студенти-музезнавці збирали матеріали та інформацію про людей, які стали жертвами нацизму в роки Великої Вітчизняної війни. За період роботи вони побували в багатьох районах Волинської області, працювали з обласними та районними відділеннями Пенсійного фонду, Управліннями праці і соціального захисту населення, Центрами зайнятості.

Значна робота була проведена з особами похилого віку, які були в'язнями-жертвами нацизму у місті Луцьку. Спілкуючись із ними, волонтери отримували достовірні дані та спогади самих учасників – живих свідків минулого – людей,

які були в'язнями концтаборів, остарбайтерами, малолітніми в'язнями, дітьми, які народилися у місцях примусового утримання.

Зібрані, записані на диктофон та розшифровані матеріали стали основою для організації виставки «Війна. Вижити і повернутись», що відкрилася у Волинському краєзнавчому музеї 11 квітня 2012 року в Міжнародний день визволення в'язнів фашистських концтаборів. Відвідувачі побачили унікальний матеріал про людей, яким довелося зазнати нелегкої долі на чужині, перебуваючи у фашистських концтаборах, працюючи на примусових роботах. На виставці представлено ряд оригінальних фотографій, експонатів, спогадів, листів, документів про людей, які постраждали від нацистських злочинів.

У підготовці виставки використані матеріали з фондів Волинського краєзнавчого музею: фото в'язнів концентраційних таборів Бухенвальда, Освенціма, Аушвіца, Майданека, документи Державного архіву Волинської області про концтабір у Володимирі-Волинському «Норд-365».

Ряд матеріалів окремо розповідають про малолітніх в'язнів – жертв нацизму: в'язня Гестапо О. Ніколаєва, дітей які були народжені у неволі – М. Парфенюк, М. Янець, Н. Алютину, В. Риксієву, В. Волошкіна, Б. Шабанова та інших.

Велику частину експозиції складають матеріали про остарбайтерів. Це ряд оригінальних фотографій, спогадів, листів, документів – серед них робітничі книжки остарбайтерів, газетні публікації.

Увагу привертають матеріали з особистого архіву остарбайтерів, зокрема, більше 50 фотографій Гончаревича Арсена Пилиповича та його дружини Васьковської Марії Себастьянівни з села Сокіл Рожищенського району Волинської області, які поєднали свої долі у далекій Німеччині.

У цей же день на урочистому засіданні за участі представників влади в актовій залі Волинського краєзнавчого музею для учасників проекту відбулася презентація телефільму «Каїнова печать», автором і режисером якого є Марія Олексіївна Андрушко. Фільм складається із спогадів волинян про жакливі часи їхнього примусового перебування на чужині. Ця кінострічка вразила присутніх до глибини душі, а багато хто відверто не міг стримати сліз. Під час презентації присутні мали змогу поспілкуватися з колишніми в'язнями концтаборів і послухати їхні спогади. На VIII Міжнародному фестивалі теле- і радіопрограм «Перемогли разом» у місті-герой Севастополі, присвяченому 67-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні, серед фільмів, які представили 16 країн світу, фільм «Каїнова печать» у номінації «У війни нежіноче обличчя» зайняв перше місце.

Завдяки співпраці з радіокомпаніями України та друкованими органами в ефірі, часописах, на шпальтах газет неодноразово виходили матеріали, присвячені конкретним особистостям – жертвам нацизму, з яких слухачі та читачі могли дізнатися про трагедії, що перенесли наші земляки у фашистській неволі, їх життєвий шлях у повоєнні роки.

У рамках проекту «Говорить пам'ять!» відбувалися зустрічі учасників проекту з учнями гімназій, ліцеїв і шкіл міста Луцька. Зокрема, старшокласники Луцької ЗОШ № 1 спілкувалися з Токарчук Тамарою Олександрівною, Мачинським Мстиславом Степановичем та Франчуком Іваном Степановичем; восьмикласники гімназії № 4 слухали спогади Парфенюк Маргарити Сергіївни та Скоп Євгенії Григорівни; учнів ЗОШ № 25 відвідали Ніколаєв Олександр Миколайович, Бірук Анастасія Степанівна та Жабська Ольга Олександрівна. З повагою та цікавістю приймали людей, що постраждали від нацистських злочинів, вихованці Луцького НВК «ЗОШ-інтернат - правознавчий ліцей з посиленою фізичною підготовкою». Під час цих зустрічей учні та люди непростой долі разом переглядали фільм «Каїнова печать». Такі зустрічі стали взаємно потрібними і для передачі досвіду молодому поколінню, і для підтримки самих в'язнів концтаборів.

9 травня учасники проекту зустрічалися біля стели Пам'яті на меморіалі Слави у Луцьку, де відбулась поминальна панахида та покладання квітів. Хвилиною мовчання вшанували співвітчизників, які загинувши в роки війни, не повернулися на рідну землю. А молодь міста прийшла, щоб привітати живих свідків минулого. Загалом, залучення молодого покоління до безкорисливої допомоги тим, хто її справді потребує, – це своєрідний тренінг із небайдужості, а безпосередній контакт між різними віковими категоріями – нагода перейняти досвід та поділитися знаннями одне з одним.

У День скорботи 22 червня люди похилого віку зібралися на меморіалі Слави аби вшанувати пам'ять про людей, життя яких забрала страшна війна. Подумки пригадали тих, хто не повернувся і хто не дожив до цієї зустрічі. До підніжжя стели Пам'яті були покладені квіти.

Проект «Говорить пам'ять!» закінчився, проте активні його учасники й організатори продовжують збирати та систематизувати інформацію задля доповнення музейної кімнати у Волинському краєзнавчому музеї та видання нової збірки спогадів. Продовжуються зустрічі у клубі «Гарячі серця», де учасники проекту спілкуються один з одним, зустрічаються з молодими людьми міста, відзначають дні народження.

Зауважимо, що до впровадження проекту долучились також і його партнери – громадсь-

ка організація «Волинські перспективи», яку очолює Н. В. Пахом'юк. Для бувших в'язнів – жертв фашизму ними реалізується проект медико-соціального напрямку, головна мета якого полягає у наданні соціальної допомоги у вигляді ліків, продуктових і промислових товарів, побутових послуг.

На жаль, все більше і більше колишніх в'язнів відходить у вічність. І ми не повинні втратити можливості ще сьогодні поспілкуватись із людьми, які самі є живою історичною правдою. У Волинській області на сьогоднішній день

проживає близько 450 колишніх в'язнів-жертв нацизму, а в місті Луцьку таких людей залишилось лише 163 особи. Хоча ще донедавна їх було набагато більше. Досвід жертв нацизму та людей, які пережили окупацію потребує ретельного вивчення, оскільки ці життєві історії ілюструють перенесені під час війни страждання і можуть слугувати цінною життєвою мудрістю для наступних поколінь. А збирати, узагальнювати та систематизувати ці історії про життєві долі потрібно негайно, адже з кожним роком живих свідків нацистської окупації стає все менше.

Зустріч жертв нацизму з студентами медколеджу

Зустріч Риксієвої В. М. з учнями 6-Б класу

Волонтери з донькою Штунюка Т. Я.

Миць В. Ю. ділиться спогадами з волонтерами

Прес-конференції з нагоди впровадження проекту

Філюк Є. М. дорожить привезеним з Німеччини

Марія ЯРОШУК
(с. Кортеліси)

ДІЯЛЬНІСТЬ КОРТЕЛІСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ПО ЗБЕРЕЖЕННЮ І ВШАНУВАННЮ ПАМ'ЯТІ ЗАГИБЛИХ ОДНОСЕЛЬЧАН

Кортеліси – наша біль і незгасна пам'ять. Хоч минає 70 років від того страшного вересневого дня 1942 року, попіл спаленого до тла фашистами поліського села стукає в серця.

Ніщо не забулося і озивається трагедія 2875 розстріляних, замучених кортелісців, болем, гнівом і священною пам'яттю.

Село, де вчора вирувало життя, протягом однієї « чорної середи» перетворилося в попіл. Роки йшли, а попіл розвіювався і забудовувалися згарища, і сади розцвітали на місцях обгорілих дерев. І тільки пам'ять, скорботна пам'ять, та могили жертвам фашизму не дадуть забути про криваві злочини німецьких окупантів. Ті, хто повернувся з фронту, хто залишився в живих з цього села почали будуватися на попелищі, на землі, политій кров'ю їх рідних і близьких. Священним обов'язком для них стало підняття з руїн спаленого села.

В 1961 році, 7 листопада « відбувся багатолюдний мітинг, присвячений відкриттю пам'ятника народним месникам, які загинули в боротьбі з фашистськими загарбниками.» [4; 2].

Зі спогадів Семена Яковича Силика – тодішнього голови сільської ради: «В 1967 році відбувся схід селян, де люди підписали прохання до Уряду, про допомогу у забудові». Згідно постанови Ради Міністрів УРСР від 10 червня 1967 р. № 365 « Про допомогу в забудові с.Кортеліси Ратнівського району Волинської області» [5;1] почалась відбудова села за генеральним планом і вже в 1968 році в 26 роковини Кортеліської трагедії була відкрита перша новобудова – типова школа. 23 вересня 1969 року під час мітингу було відкрито пам'ятний камінь, на місці якого пізніше буде споруджено меморіальний комплекс для увічнення пам'яті загиблих кортелісців.

Над проектом меморіалу скульптор О. П. Олійник та архітектор А. Д. Корнеєв почали працювати 1971 року. Кожна творча праця, як відомо, починається з вивчення матеріалів. Скульптор і архітектор жили в Кортелісах, вивчали життя селян, адже їм треба було вникнути в події осені 1942 року, їм потрібно було знати людей села, звідки розпочинався партизанський рух на Волині. Потім були ескізи, варіанти, і той єдиний, що вже відповідав задумові творців. Ав-

тор багатьох відомих пам'ятників і скульптурних композицій Олексій Прокопович Олійник ішов важкими фронтовими дорогами, на власні очі бачив, що несла з собою війна. І у свій останній твір вклав усю снагу серця, духу й горіння. Скульптор не побачив своєї останньої роботи. Він помер, коли залишилося «перекласти» проект мовою бронзи, граніту, лабрадориту. І тоді батька заступив син Микола, який тільки-но закінчив Київський художній інститут. Йому було нелегко, але молодий скульптор витримав іспит на творчу зрілість.

Головний архітектор Анатолій Дмитрович Корнеєв також киянин і фронтовик. В 1944 році воював в Сарнах Ровенської області, бачив сплюндровану українську землю. [1; 12]

Свій вклад у спорудження Кортеліського меморіального комплексу внесли жителі села і навколишніх сіл, бійці комсомольських буд загонів та інтернаціональних бригад, організованих обласним комітетом комсомолу, колгоспи, радгоспи, промислові підприємства Волині.

24 липня 1976 року в Кортеліси один за одним почали прибувати автобуси, автомашини. На них – транспаранти: « Зіркова естафета, присвячена будівництву Кортеліського меморіального комплексу», « Луцьк – Кортеліси», « Лопатень – Кортеліси», « Камінь-Каширськ – Кортеліси» і т. д. З кожного районного центру сюди прибули делегації комсомольців і молоді, щоб внести і свій вклад у будівництво меморіального комплексу.

О 22-гій годині розпочався мітинг-реквієм. По обидва боки насипаного пагорба на вершині стояли прапороносці з прапорами союзних республік. З підніжжя і до вершини пагорба, утворивши навколо нього ланцюг, вишикувалися юнаки і дівчата з факелами та піонери Кортеліської школи з букетами живих квітів. Мітинг відкрив перший секретар обкому комсомолу В.І. Блаженчук. Виступали: Лихван М. А. – очевидець Кортеліської трагедії, Кононенко Валентина – учениця Кортеліської середньої школи, Євген Сусіков – другий секретар Малоритського райкому комсомолу Білорусі, Валерій Козоріз – електрослюсар шахти № 2 М. Нововолинськ.

Делегації районів і Білорусії під звуки метронома уповільненим кроком піднялись до вершини пагорба і встановили у спеціальну нішу гільзу із священною землею з усіх кінців області. « Ми хочемо, щоб земля, взята з місця захоронення 711 мирних жителів села Борки Малоритського району, розстріляних гітлерівцями, змішалася тут на пагорбі, із землею, взятою комсомольцями Волині із священних місць області. Це буде ще одним свідченням тієї братерської дружби, яка зєднує наші народи», - сказав Євген Сусіков – другий секретар Малоритського райкому ком-

сомолу.

Наступного дня представники комсомольських організацій області вантажили в кар'єрах пісок, насипали пагорб. [8; 5]

А незадовго до відкриття меморіалу тут побував трудовий десант, до складу якого входили представники молодіжних організацій Хелмського і Замосцького воєводств ПНР, комсомольці Калінінської, Брянської і Волинської областей. Юнаки і дівчата садили дерева, квіти. [3; 45]

А в Києві закінчували роботу над скульптурною композицією.

І ось настав той час, коли треба було пам'ятник перевезти з Києва до Кортеліс.

У Старій Вижівці проживає Михайло Фещук, який транспортував пам'ятник. Ось його розповідь: « У червні 1979 року прийшла телеграма – перевести відповідальний вантаж з Києва на Волинь. Я був на сьомому небі від щастя, і почав виборювати право бути зарахованим у склад колони. І таки добився свого, пройшовши відбірковий конкурс. Потім – підготовка техніки і – в дорогу. (Проходив службу у спец роті, яка займалася перевезенням небезпечних вантажів). У Києві вантажили пам'ятник на три платформи і обережно везли з ескортом міліції до Кортеліс. У селі люди вибігали із домівок на дорогу зі сльозами на очах. На платформі мого автопоїзда « їхав» фрагмент пам'ятника: жінка, на заполі якої дитина плаче і будить свою убиту маму. Люди з двох сторін дороги вишикувались і плакали: вони впізнавали на монументі обличчя своїх односельчан, родичів, близьких.»

А Михайло Фещук був нагороджений грамотою виконкому Волинської обласної ради за активну участь і високу організованість при транспортуванні пам'ятника. [7; 4]

Виявом всенародної пам'яті стало відкриття Кортеліського меморіального комплексу жертвам фашизму і музею історії села. Незабутнім у житті села став день 5 травня 1980 року. Напередодні 35-річчя Перемоги тут відбувся урочистий мітинг, присвячений відкриттю меморіального комплексу. На величезній території перед пагорбом зібралися тисячі людей – жителі Кортеліс, делегації від усіх районів Волинської області, сусідніх областей України та Білорусії, ветерани війни, колишні партизани.

Для участі у мітингу в Кортелісі прибули член Політбюро ЦК КППС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, член Політбюро ЦК Компартії України, голова Комітету державної безпеки УРСР В. В. Федорчук, колишній секретар Волинського підпільного обкому партії, командир Чернігівсько – Волинського партизанського з'єднання, двічі герой Радянського Союзу О.Ф. Федоров, перші секретарі обкомів партії: Брестського – Є. О. Соколов, Во-

линського - Л. І. Палажченко, Житомирського – В. М. Кавун, Ровенського – Т. І. Панасенко, завідувачі відділами ЦК Компартії України Л. М. Кравчук, П. К. Мусієнко, перший секретар ЦК ЛКСМУ А. І. Корнієнко.

Мітинг відкрив перший секретар Волинського обкому партії Л. У. Палажченко. У напруженій тиші під чіткі звуки метронома В. В. Щербицький запалив Вічний вогонь біля підніжжя скульптурної композиції.

На лабрадоритовому постаменті у бронзі застигли фігури. На пагорбі братської могили спалахнув невмирущий вогонь людської пам'яті. І став цей рукотворний пагорб місцем пошани загиблим.

Тут проводились прийоми в піонери третьокласників з усіх шкіл району. Хвилиною мовчання вшановували світлу пам'ять тих, хто загинув від рук фашистських загарбників. Запрошувалися ветерани Великої Вітчизняної війни, очевидці Кортеліської трагедії, які розповідали про страшні події, що відбувались на цій землі у вересні 1942 року. А юні екскурсоводи – члени гуртка «Юний екскурсовод» - Валентина Дордюк, Світлана Шевчик, Раїса Кухар, Галина Горнік проводили екскурсію по музею.

Традицією стало проводити масові мітинги протесту проти загрози ядерної війни на меморіальному комплексі села Кортеліси.

Сюди приїжджали учасники VI Республіканського зльоту переможців Всесоюзного походу комсомольців і молоді по місцях бойової і трудової слави, учасники Вахти пам'яті « Попіл спалених стукає в наші серця», учасники естафети Миру. З участю школярів Ратнівського району було проведено дитячу маніфестацію « Діти вимагають миру». Під час мітингів експонувались фотодокументальні виставки, які організували працівники Кортеліського історичного музею. В музеї проводяться уроки по вивченню історії нашого краю.

Саме в Кортелісах відбулася прем'єра книги « Вінок безсмертя», тут започаткована республіканська естафета під девізом « Історія нагадує, історія вчить, історія застерігає». Серед учасників естафети – керівник колективу авторів-упорядників цієї унікальної книги письменник В. А. Маняк, учасники Великої Вітчизняної війни, колишні партизани В. П. Яромов, Ф. І. Биков.

Книга « Вінок безсмертя» - це книга пам'яті, книга-реквієм, величний вінок шани полеглим тисячам людей і сотням сіл, що стали попелищами. Це унікальне видання, кожна сторінка – своєрідна меморіальна плита пам'яті. І промовляє вона до нас устами свідків тих трагічних подій, мовою документів, фотографій, наукових, історичних довідок, коментарів, поетичними рядками, створюючи цілісну картину велетенських трагедій на

українській землі, вчинених фашистами. [6; 3]

Духовним пам'ятником для відроджених Кортеліс стало відкриття 26 вересня 1993 року новозбудованого храму на честь Успіння Божої Матері.

Через 51 рік після пожежі церква у селі Кортеліси знову зібрала віруючих під своє склепіння. Стараннями жителів села, молитвами віруючих, при допомозі трудових колективів на пожертвування багатьох людей відродився і виріс красень-храм. Майже з усіх сіл і селищ району приїхали сюди люди на священну поліську землю, щоб разом з кортелісцями розділити їх радість, щоб разом з ними пом'янути тих 2875 розстріляних, закатованих у «чорну середу» 1942 року.

Архієпископ Волинський і Луцький Нифонт, який приїхав на освячення храму і хрестів на могилах з щирими подячними словами звернувся до людей: «Воістину сьогодні воскрес у цьому селі Христос. Воскрес він у цьому храмі., який збудований на честь Успіння Божої Матері, воскрес він у ньому як у пам'ятнику тим жертвам фашистської навали, які лежать у святій Кортеліській землі, скропленій слізьми і кров'ю».

Щороку в День Пам'яті – 23 вересня – священик і миряни щиро моляться за упокій невинно убієнних у храмі та на мітингу-реквіємі, який проходить біля однієї з братських могил на Меморіальному комплексі жертвам фашизму.

На поклін у Кортеліси в цей день приїжджають делегації з району, запрошуються гості з Білорусі, приходять й очевидці тих подій. А у місцевій школі працівники музею проводять години пам'яті, де учні засвідчують, що пам'ять про трагічну історію села у їх серцях вічна, що вони будуть берегти історію свого села, свого народу. В музеї проходять уроки вивчення історії про наш край.

Кортеліський історичний музей постійно поповнюється новими матеріалами, доповнюється все новими фактами завдяки щоденній клопітливій роботі працівників музею та створеного клубу за інтересами «Подвиг». З членами клубу написано сотні листів ветеранам-визволителям, в архіви, музеї. Проводились розкопки на згарищах осель наших односельчан на хуторі Поплівці (хутір був спалений фашистами 8 листопада 1943 року), зустріч з очевидцем варварських злодіянь на цьому невеличкому хуторі Іваном Вікторовичем Сахарчуком. У семирічному віці пережив він весь жах кривавих знущань фашистських вбивць над його рідними. Адже на очах Івана Вікторовича були по-звірячому закатовані мама з однорічним братиком, дві маленькі сестрички: шестирічна Христина і чотирирічна Поля. Йому самому вдалося заховатися під піччю.

Про трагічне весілля на хуторі Рябино розповідає її очевидець Марія Овсївна Корнелюк. Їй вдалося через вікно втекти з палаючої хати.

Учні – члени клубу «Подвиг» часто ходять на цей хутір, щоб впорядкувати могили, вшанувати пам'ять загиблих, навіки взяти в своє серце гнів і ненависть до паліїв війни.

Слід сказати, що музей і меморіальний комплекс щороку відвідують ветерани 160-ої Брестської стрілецької дивізії, 76-ої Чернігівської, 38-ої Лозівської і 1-ої стрілецьких дивізій, які визволяли Ратнівщину в 1944 році від німецько-фашистських загарбників. Вони зустрічаються з молоддю, жителями села, зворушені пам'яттю про них.

Вшанувати пам'ять загиблих кортелісців, вклонитись стражденній землі приїжджають люди з Туркменії і Латвії, Казахстану і Сибіру, Молдавії, Білорусії, Санкт-Петербурга, Архангельська, Владивостока, Воркути, Києва, Луцька і інш. В книзі відгуків відвідувачі діляться своїми враженнями, дякують за невтомну працю, за збереження пам'яті про тих, хто не дожив до сьогоднішнього дня. З часу відкриття музею братським могилам вклонилось майже півмільйона відвідувачів. Серед них льотчик-космонавт Павло Попович, Юрій Косач – племінник Лесі Українки, який у книзі відгуків залишив запис: «Глибоко зворушений тим, що я чув і побачив у Кортелісах, висловлюю вдячність всім, хто причетний до увіковічення пам'яті жертв жорстокого фашизму та до звеличення борців, які поклали кінець цій страшній примарі» [2; 12]

Приїжджають у Кортеліси і зарубіжні гості: з Польщі, з США, Канади, Аргентини, Болгарії, Німеччини, Болівії, Австралії, Парагваю, Великобританії, Ізраїлю, Монголії, Угорщини, Палестини, Чехословаччини, Афганістану.

Громадянин США Френк Панько, який родом з Ратнівського району, коли прослухав екскурсію і оглянув шість великих братських могил з чорними гранітними плитами, не міг стримати сліз і в Книзі відгуків написав: «Із слюзами хвилювання оглянув ваші музей і меморіал. Щира вдячність вам святі люди, що зробили свій край квітучим і бережете пам'ять про тих, хто віддав своє життя за сьогоднішнє світле життя ваше.» [2; 34]

Про Кортеліси написано багато: в прозі, поемах, віршах і піснях волинських письменників і поетів постає поетичний образ цього села. Не обминули цієї теми Олександр Богачук, Василь Гей, Михайло Пронько, Іван Чернецький, Володимир Яворівський, Віктор Положій, Полікарп Шафета. По творах цих письменників була проведена читацька конференція «Щоб ніколи не повторилось», за право людини жити на землі без воєн, без тих страшних трагедій, які болем відгукуються в

людський серцях, щоб жодне село не повторило долі Кортеліс. Це наш святий обов'язок перед Кортелісами 1942-го і сьогоднішніми. Уже стали крилатими слова відомого на Волині поета Олександра Богачука із поеми «Стогін землі». Їх із хвилюванням читає на граніті кожен, хто приїжджає в Кортеліси вклонитися жертвам фашизму.

Безперечно, трагедія Кортеліс і надалі спонукатиме ще багатьох взятися за перо, щоб відтворити їх героїчну долю.

В жовтні 1997 року журналіст Джим Тобіас разом із знімальною групою приїжджав у Кортеліси, щоб зняти документальний фільм про злочини фашистів «Кортеліси. Чорна середа», який показували по місцевому телебаченню. Дуже важливо, що жителі Нюрнберга дізнались про криваві злочини поліцейської роти цього міста. Зараз цей фільм є у музеї, перекладений на українську мову і ми використовуємо його в роботі.

Кортеліси вічні. Вони постали з вогню, ви-

росли на згарищах і руїнах. Відродилося село, та не стих біль в серцях старших, та живе минуле в пам'яті молодих гірким спомином.

Історії Кортеліс не перекреслити і не спопелити. Могилами, бронзовим монументом, вічним вогнем жертви села довіку будитимуть людську пам'ять, закликатимуть живих до миру і добра.

Література

1. Журнал «Україна». - № 24, - 15 червня 1980.
2. Книга відгуків. - №2, 15 лютого 1981р.
- 3 Кортеліси: Фотоальбом/ авт.- упоряди. А. М. Безуглий, фото М. О. Голяка. - Мистецтво, 1981 р.
4. Ленінець. - №135, 11 листопада 1961.
5. Постанова Ради Міністрів УРСР «Про допомогу в забудові с. Кортеліси Ратнівського району Волинської області. - № 365, - 10 червня 1967.
6. Радянська Волинь. - №26, - 15 березня 1988р.
7. Ратнівщина. - №24, - вересень 2005 р.
8. Червоний прапор.- №91, -29 липня 1976.

Олександр ВЕРНИДУБОВ,
Лариса КРИШТАПЮК
(Луцьк)

З ІСТОРІЇ КОРТЕЛІСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Багато їх на нашій землі, пам'ятників і пам'яток, що увічнюють великий подвиг народу у Великій Вітчизняній війні.

Є багато могил на Українському Поліссі. В оточенні плакучих берізок і сумних сосен зеленіють пагорби скорботи. Є цілі села, що були перетворені злою волею фашистського ката на велетенські кладовища. Така доля спіткала 107 сіл Волині.

На півночі Волині, на кордоні з Білоруссю, широко і привільно серед лісів і полів розкинулось село Кортеліси. Село відоме світові своєю трагічною історією.

Вже на шостий день війни, 28 червня 1941 року німецькі війська окупували село та встановили свій «новий порядок». Та не скорилися жителі села. Це у них влітку і восени 1941 року знайшли притулок майже півтори сотні оточенців – солдатів і командирів Червоної Армії, серед яких було немало захисників Брестської фортеці. Всіх цих людей – росіян, українців, білорусів, узбеків, татар – село годувало, переховувало, лікувало. Згодом тут сформувався партизанський загін ім. К. Ворошилова, який очолив один із захисників Брестської фортеці Борис Михайловський, комісаром став сільський комуніст Яків Карпук.

Народні месники, жителі навколишніх сіл і хуторів ні вдень, ні вночі не давали спокою окупантам. У ніч з 25 на 26 травня 1942 року в Кортелісах було розгромлено фашистський гарнізон, після чого німецьке командування задумало каральну операцію.

Безсилі у боротьбі з партизанами фашисти виливали свою злобу на мирне населення. План операції, яку назвали «Трикутник», передбачав повне знищення білоруських сіл Борки, Заболоття й українського села Кортеліси.

«Чорною середию» назвуть згодом люди страшний день 23 вересня 1942 року. Кілька каральних загонів були стягнені під приводом проведення сходу. До восьмої години ранку 23 вересня 1942 року вже були переповнені людьми церква, школа, прилеглі до них будинки. Карателі виводили по п'ять чоловік, вели до заздалегідь викопаних ям і розстрілювали. Щоб заглушити крики людей, плач дітей, на повну потужність включали двигуни автомобілів.

2875 жителів села, серед яких 1620 дітей, вбили гітлерівські нелюди за один день. Спалили 715 дворів залишивши на місці Кортеліс величез-

не згарище. Німим свідком тієї трагедії лишився тільки старий дуб, що тривалий час височів у центрі Кортеліс.

Нацисти сподівалися своїми репресіями ослабити рух опору, але вони прорахувались.

На початку 1943 року в Кортеліських лісах активізує свою діяльність місцевий партизанський загін ім. Щорса. У травні 1943 року щорсівці вливаються в Чернігівсько-Волинське з'єднання партизанських загонів О. Федорова.

Командиром загону був призначений І. Радько, комісаром залишився Я. Карпук. На 12 липня в ньому нараховувалось 65 бійців.

За кілька місяців партизани підірвали п'ять ешелонів ворога на залізниці Брест – Ковель, вели бої з німцями.

Коли воїни 160-ї стрілецької дивізії 18 липня 1944 року визволили село Кортеліси, там не було жодного будинку. Тільки після закінчення війни потяглися люди до віками насиджених місць. Першими побудувались на кортеліській землі фронтовики, партизани. Через рік уже було більше двадцяти осель, а через п'ять – вже двісті.

За постановою Ради Міністрів Української РСР від 10 червня 1967 року було розроблено генеральний план реконструкції Кортеліс.

У 1972 році в сільському будинку культури було відкрито музей історії села Кортеліси на громадських засадах. Організатором його був вчитель історії місцевої школи Микола Гаврилюк, який став і першим директором музею. В експозиції були представлені етнографічні речі, висвітлена історія села з найдавніших часів та розділ, присвячений Великій Вітчизняній війні. Створенню музею передували чисельні експедиції учнів Кортеліської школи під керівництвом М. Гаврилюка.

У 1978 році була створена нова експозиція Кортеліського музею з акцентом на місцеві події Великої Вітчизняної війни. Розпочалась робота по збору матеріалів, що стосувались саме цих подій, адже живими лишались свідки Кортеліської трагедії. Цю роботу здійснювали завідувач методичним відділом Волинського краєзнавчого музею Олександра Нагорна, старший науковий співробітник цього ж відділу Олександр Вернидубов та старший науковий співробітник відділу історії радянського суспільства Леонід Потапчук. В результаті в двох кімнатах будинку культури була побудована змістовна експозиція. Художнє оформлення експозиції музею було найкращим в області на той час. Художники Леонід Яртись та Богдан Гнатів при формуванні використали нові матеріали: червону замшу та штучну шкіру.

Згідно доручення Ради Міністрів УРСР за № 17346/56 від 17.12.79 р. та наказу Міністерства культури УРСР за № 1228 від 28.12.79 р. продовжувалась робота по створенню музею в окремому

приміщенні. Під час роботи були зібрані фронтові речі ветеранів, фото, документи, нагороди, листи з фронту. Серед оригінальних експонатів – фляга і щоденник командира партизанського загону імені Щорса І. Радька (передав його син), китель командира 160-ї стрілецької дивізії генерал-майора М. Тимофеева (передали краєзнавці К. Кульбачинська та Л. Хуторна – організатори музею бойової Слави при Ратнівській середній школі.

Будівництво меморіального комплексу здійснювали за проектом скульпторів – народного художника УРСР, професора О. Олійника, М. Олійника, архітектора – А. Корнеева. 5 травня 1980 року, напередодні 35-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні відбулося урочисте відкриття меморіалу та музею, який мав такі розділи: «Кортеліси в давнину», «Велика Вітчизняна війна», «Діяльність партизанських загонів», «Кортеліська трагедія», «Визволення», «Вшанування пам'яті». Авторами нової експозиції були О. Нагорна, О. Вернидубов, Л. Плтапчук, проєктанти І. Бобровник та І. Гаврилюк, художники В. Калашніков, В. Требіков, Л. Яртись, Б. Гнатів. Особливу увагу відвідувачів привертала діарама «Спалене село». Діараму перевезли з Чернігівщини і удосконалили волинські художники.

Для участі у мітингу, присвяченому відкриттю, прибули перший секретар ЦК Компартії УРСР В. Щербицький, голова Комітету Державної безпеки УРСР В. Федорчук, колишній секретар Волинського підпільного обкому партії, командир Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання, двічі Герой Радянського Союзу О. Федоров, перші секретарі обкомів партії: Брестського – О. Соколов, Волинського – Л. Палажченко, Житомирського – В. Кавун, Рівненського – Т. Панасенко.

З того часу музей став центром патріотичного виховання молоді та історико-краєзнавчої роботи. Тут проходили прийоми школярів у жовтенята, піонери, комсомол, проводили уроки Мужності, Пам'яті, приймали присягу воїни.

Лише за чотири роки (1980-1984) музей відвідало майже 150 тисяч чоловік, 20 делегацій з одинадцяти країн світу.

У свій час директорами Кортеліського історичного музею були Галина Омелянчук, Василь Корнелюк, Марія Ярошук, Марія Палівода.

Сьогодні село гордиться своїми людьми. У Кортелісах народився у 1956 році Василь Корнелюк. Багато років він працював у школі, завідував музеєм (1980-1983), був головою сільської ради. На початку 90-х років він був призначений представником Президента України в Ратнівському районі. У 1994 році жителі трьох районів Волині (Ратнівського, Старовижівського, Шацького) обрали Василя Корнелюка депутатом Верховної Ради України. Його життя трагічно обірвалось у

жовтні 1995 року.

Марія Ярошук працює у Кортеліському історичному музеї з 1980 року спочатку науковим співробітником, з 1984 року – завідувачем, а з 2001 року – директором музею.

Народилась М. Ярошук у Кортелісах, тут пішла в школу. Вже під час навчання в школі обрала для себе майбутню професію – в громадському музеї проводила екскурсії, вивчала історію рідного краю, зустрічалась з ветеранами, очевидцями трагічних подій, що спіткали рідне село в роки Вітчизняної війни. Тому після закінчення школи вступила до Луцького педінституту, а закінчивши – прийшла працювати в Кортеліський історичний музей.

Чималий вклад при зборі експонатів зробила Марія Ярошук. Вдалось встановити імена 72-х односельчан, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни та уточнити список ветеранів чотирьох дивізій (160 Брестська Червонопрапорна стрілецька дивізія, 38 Лозівська стрілецька дивізія, 76 Чернігівська стрілецька дивізія, 1 стрілецька дивізія), які визволяли Ратнівський район та с. Кортеліси в 1944 році від німецько-фашистських загарбників.

Марія відновила в музеї етнографічний відділ, доповнивши його унікальною колекцією домотканного одягу, яка допомагає наочно вивчити кропітку працю місцевих майстрів, а також розмістив експозиції фрагмент дуба, що стояв в центрі села і був свідком трагедії.

В 2002 році було проведено ремонт приміщення і перебудову експозиції музею (фірма «Пам'ять», директор Олександр Ярошевич, художники Олександр Сильвеструк, Георгій Воробей). Наукову концепцію нової експозиції розробила Марія Ярошук, методичне керівництво здійснили працівники Волинського краєзнавчого музею Олександр Вернидубов і Лариса Криштапук.

Сьогодні Кортеліський історичний музей є ефективним засобом виховання учнівської молоді, жителів села та району.

Більше тридцяти років відкриває музей двері для своїх відвідувачів, які ідуть і ідуть сюди з усіх куточків нашої України, близького зарубіжжя та закордону.

Пауль Коль, журналіст з Німеччини, написав книгу про звірства фашистів на окупованій території СРСР, зокрема, написав і про Кортеліси. Книга називається «Я дивуюсь, що я ще живу». Побував у Кортелісах і працював у музеї німецький кінорежисер Хартмут Камінскі, який зняв фільм за цією книгою. Відвідали музей льотчик-космонавт П. Попович, племінник Лесі Українки Ю. Косач.

Кортеліський історичний музей спрямовує свою роботу на вивчення, дослідження та до-

несення до молодого покоління славної минувшини краю, є базою для проведення науково-освітньої роботи.

Основною формою роботи є проведення оглядових та тематичних екскурсій по експозиції, масових заходів до ювілейних та пам'ятних дат.

Вагома роль у системі патріотричного виховання належить і тематичним екскурсіям, які знайомлять з певними періодами і подіями

Ратнівщини.

Щороку в День Перемоги і 23 вересня – в день пам'яті жертв трагедії – в Кортелісах відбуваються мітинги по вшануванню пам'яті загиблих односельчан.

Музей підтримує тісні зв'язки з краєзнавцями Волині, іншими музеями області. Він є незамінним центром з різноманітних питань з історії краю.

Марія ЯРОШУК
(с. Кортеліси)

ПОШУКОВА ТА ЗБИРАЛЬНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КОРТЕЛІСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Кортеліський історичний музей було відкрито 5 травня 1980 року разом з Меморіальним комплексом жертвам фашизму.

Поряд з науково-дослідницькою, експозиційною роботою, крацівники музею ціленаправлено збирали і опрацьовували нові надходження.

Шляхи формування музейної колекції різноманітні: це і написання сотні листів воїнам-визволителям, це і зустрічі з старожилами і ветеранами та очевидцями Кортеліської трагедії, це і краєзнавчі походи, і робота в різних архівах.

Основу музейного фонду складають власне музейні предмети, а також науково-допоміжні матеріали: 3107 експонатів основного фонду та 2399 допоміжного.

З числа основного фонду 415 – речових, 10 – образотворчих, 40 – декоративно-ужиткових, 1499 – писемних, 560 – нумізматики, 508 – фото, 1 кіно, 4 – природничих і 70 – інших музейних предметів.

Починаючи з 1981 р., коли було зібрано і опрацьовано 326 експонатів основного фонду і 362 допоміжного, музейна колекція щороку поповнювалась новими матеріалами.

1982 р. – 365 експонатів основного фонду і 397 – допоміжного;

1983 р. – 513 експонатів основного фонду і 493 – допоміжного;

1984 р. – 201 експонат основного фонду і 288 – допоміжного;

1985 р. – 131 експонат основного фонду і 39 – допоміжного;

1986 р. – 201 експонат основного фонду і 14 – допоміжного;

1987 р. – 90 експонатів основного фонду і 16 – допоміжного;

1988 р. – 76 експонатів основного фонду і 37 – допоміжного;

1989 р. – 51 експонат основного фонду і 61 – допоміжного;

1990 р. – 42 експонати основного фонду і 58 – допоміжного;

1991 р. – 55 експонатів основного фонду і 111 – допоміжного;

1992 р. – 39 експонатів основного фонду і 12 – допоміжного;

1993 р. – 103 експонати основного фонду і 14 – допоміжного;

1994 р. – 102 експонати основного фонду і 9 – допоміжного;

1995 р. – 60 експонатів основного фонду і 39 – допоміжного;

1996 р. – 63 експонати основного фонду і 17 – допоміжного;

1997 р. – 37 експонатів основного фонду і 20 – допоміжного;

1998 р. – 128 експонатів основного фонду і 5 – допоміжного;

1999 р. – 50 експонатів основного фонду і 47 – допоміжного;

2000 р. – 15 експонатів основного фонду і 37 – допоміжного;

2001 р. – 25 експонатів основного фонду і 9 – допоміжного;

2002 р. – 45 експонатів основного фонду і 25 – допоміжного;

2003 р. – 40 експонатів основного фонду і 15 – допоміжного;

2004 р. – 21 експонат основного фонду і 23 – допоміжного;

2005 р. – 102 експонати основного фонду і 60 – допоміжного;

2006 р. – 50 експонатів основного фонду і 54 – допоміжного;

2007 р. – 47 експонатів основного фонду і 24 – допоміжного;

2008 р. – 31 експонат основного фонду і 29 – допоміжного;

2009 р. – 23 експонати основного фонду і 22 – допоміжного;

2010 р. – 62 експонати основного фонду і 18 – допоміжного;

2011 р. – 22 експонати основного фонду і 54 – допоміжного.

Значна частина музейної колекції знаходиться в експозиції, а з рештою експонатів знайомимо відвідувачів через виставки, які організуємо до ювілейних дат та історичних подій.

Музейний фонд поділений на групи фондів: Р2 (тканина, одяг, шкіра), Р3 (дерево, кістка, солома, скло, кераміка), Р4 (метал, зброя, військове спорядження), Д (декоративно-ужиткове), ОМ (образотворче мистецтво), А (археологія), Н (нумізматики), фонд «Фотонегативи», КДФ (книги, документи, фото).

У фонді Р2 (тканина, одяг, шкіра) сформована колекція вишитих хрестиком картин, колекція старовинного тканого одягу, колекція військового одягу.

Фонд Р3 (дерево, кістка, солома, скло, кераміка) має цікаві побутові речі (хатне начиння) гончарні вироби, предмети ткацтва, бондарства, плетіння.

Фонд Р4 (метал, зброя, військове спорядження) представляє фрагменти зброї, особисті речі ветеранів – годинники, запальнички, табакерки, фляги, військові шоломи, побутові речі, знайдені

на х. Попливці, спаленого фашистами, під час розкопок.

У фонді Н (нумізматики) сформувалась колекція військових нагород часів Великої Вітчизняної війни, колекція паперових грошей та монет, колекція значків із міст, звідки приїжджали відвідувачі.

Фонд ОМ (образотворче мистецтво) містить три картини Миколи Гевелюка – заслуженого художника України та картину «Біль пам'яті», 1982 р. народної художниці України Тетяни Галькун.

Серед експонатів групи фонду КДФ (книги, документи, фото)КДФ (книги, документи, фото) слід відмітити цікаві експонати: Духовна заповідь Гасюка Д.П. за 1886 р., договір про купівлю-продаж землі в 30-х р., шкільне свідоцтво Корецького Федора. 1936 р., червоноармійські книжки, військові квитки, партизанські квитки, посвідчення учасників Великої Вітчизняної війни, посвідчення до військових та ювілейних нагород, довідки про поранення учасників Великої Вітчизняної війни, листи з фронту, щоденники, записники, Грамота Героя Радянського Союзу В.П. Газіна, фотодокументальні матеріали Корнелюка В.М., фото відбудови Кортеліс за 1967 р., книга Пам'яті, книги про Кортеліси.

Література

1. Книга вступу №1, 2.
2. Інвентарні книги.

Додаток № 1

Хутори, спалені під час Кортеліської трагедії:

Довгасово
Дорошево
Запоківне
Замісця
Запіддя
Засинив'я
Косиці
Оксені
Попливці
Підбір'я
Рябино
Сосновка
Сніжки
Стара Нива
Тарасово
Тепенець
Хлебово
Щеглівка
Хомут
Ягідково

Додаток № 2

Почесні громадяни села Кортеліси

«За мужність і героїзм проявлені під час визволення населених пунктів Кортеліської

сільської Ради народних депутатів в роки Великої Вітчизняної війни і велику роботу по військово-патріотичному вихованню підростаючого покоління виконком Кортеліської сільської Ради народних депутатів

ВИРІШИВ:

Присвоїти почесне звання «Почесний громадянин села Кортеліси»:

Волошину Миколі Федоровичу – Герою Радянського Союзу.

Якушину Петру Степановичу – підполковнику у відставці, голові Ради ветеранів 160-ї Брестської Червонопрапорної стрілкової дивізії

Рішенням виконкому від 04.07.84 р.

Народився Микола Федорович Волошин в м. Слов'янську Донецької області 1923 року. В жовтні 1941 року призвали в армію. Службу проходив в 197 стрілецькій дивізії.

Німці в цей час бли на підступах до Слов'янська. Разом зі своєю дивізією прийшлося відступати Миколі Волошину до Дону. Влітку 1943 року в боях за рідне місто Микола Федорович Волошин був поранений і відправлений в тил. Після госпіталю був направлений в 1287 стрілецький полк 160-ї дивізії, яка формувалася в Калінінській області. Призначили помічником командира кулеметного взводу другого батальйону у званні старшого сержанта.

У перших днях лютого 1944 року 160-дивізія прибула в Сарни і почала наступ на Ковель. Незабаром 1297 стрілецький полк з боєм переправився через річку Стохід і вийшов на південний берег Прип'яті, де відзначився в боях за село Річиця. Бійці несли на собі зброю і боеприпаси, ішли по коліна в болоті. Вночі частина солдат знищила бойову охорону ворога і ввірвалася в Річицю. Кулеметники косили ворогів, які в паніці бігли до мосту. Через дві години німецький плацдарм був ліквідований. Полк захопив трофеї: 3 гармати, 13 кулеметів, 24 автомати і гвинтівки. Противник втратив убитими і пораненими більше ста чоловік. 5 квітня командир полку поздоровив особовий склад з успішними бойовими діями і зачитав наказ про нагородження 75 бійців медаллю «За відвагу». Серед нагороджених був і Волошин М.Ф., який прославився своєю відвагою і героїзмом. 17 липня він першим форсував р. Прип'ять. Увірвавшись у траншею противника, вогнем із автомата убив 6 німців, а 8 взяв у полон. При форсуванні Турського каналу вбив двох кулеметників і захопив станковий німецький кулемет, а 18 липня в бою за село Мідне непомітно підповз до ворожого кулемета, убив двох гітлерівців і повернув кулемет на ворога, убивши 10 німців.

У серпні 1944 року в боях під Варшавою був тяжко поранений і відправлений на лікування.

Після видужання вже не потрапив у свою дивізію і дуже довго не знав, що його шукає висока нагорода.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 березня 1945 року Волошину М.Ф. присвоєно високе звання Героя радянського Союзу.

Нагороду вручили лише 23 лютого 1961 року.

Закінчив юридичний інститут. З 1953 року працював народним суддею в м. Єнакієво.

Червоний прапор. - № 87. - 1974. - 20 липня. - С. 2.

Червоний прапор. - № 88. - 1984. - 17 липня. - С. 2.

Якушин Петро Степанович народився 1922 року в Москві.

Був життєрадісним, енергійним, займався спортом, мріяв стати креслярем-конструктором. Після закінчення десятого класу в 1940 році, поступив на курси, які закінчив у червні 1941 року. Та не довелося намалювати жодної деталі – розпочалася війна.

В липні 1941 року призвали в ряди Червоної армії, а 20-29 жовтня брав участь в обороні Москви. В цих боях був поранений. Після видужання направили на курси молодших лейтенантів, які закінчив 30 квітня 1942 року. Тоді ж був направлений у 160-у стрілецьку дивізію командиром взводу зв'язку. У серпні – друге поранення, через рік контузія, а ще через рік – друга. Так кожного разу повертався у свою дивізію, у свій рідний полк.

Командував 160-ю дивізією генерал-майор Микола Сергійович Тимофєєв.

Голова виконкому сільської Ради народних депутатів М.К. Краглик і секретар парторганізації М.Ф. Бебес вручили дипломи, посвідчення,

червону стрічку почесного громадянина села Кортеліси Якунину П.С. та Волошину М.Ф. під час мітингу на Меморіальному комплексі, присвяченому 40-річчю визволення села і району від німецько-фашистських загарбників.

Червоний прапор №91, 24 липня 1984 р. 2с.

У ніч на 17 липня передові батальйони 1293 і 1297 полків форсували Прип'ять, над річкою стояв густий туман. Артилерійська підготовка розпочалась о 4-й годині 17 хвилин і тривала більше години. До 10-ї години 1297-й полк зайняв Добродзило, 1293-й разом з частинами 76 гвардійської дивізії зайняли Піски Річницькі. До 15 години вийшли до Турського каналу. Складна болотно-лісиста місцевість дуже утруднювала бойові дії.

За перші два дні боїв частини дивізії розгромили 48-й піхотний полк угорців, взяли в полон 289 солдатів і офіцерів.

У боях на Прип'яті відзначився командир 1-го батальйону Г.І. Скрипніков, помічник командира кулеметного взводу 1297 стрілецького полку старший сержант М.Ф. Волошин, червоноармієць В.П. Газін, який своїм тілом закрити амбразуру ворожого дзоту на підступах до Кортеліс, біля х. Береза. 1295 і 1293 полки оволоділи селом Кортеліси, вірніше, попелище і згарище постало перед воїнами, породивши біль і гнів до ворога.

20 липня 1944 року Ратнівський район був повністю визволений.

Якушин П.С. закінчив війну 2 травня 1945 року в Німеччині. Нагороджений медаллю «За бойові заслуги», орденом Червоної Зірки, орденом Вітчизняної війни II ступеня. Довгий час був головою ради ветеранів 160-ї стрілецької Брестської Червонопрапорної дивізії.

Червоний прапор. - № 55. - 1999. - 17 липня. - С. 1.

Віктор МИХАЛЕВИЧ
(с.мт. Ратне)

ТРАГІЧНИЙ СЛІД НАЦИСТСЬКИХ ЗЛОЧИНЦІВ НА РАТНІВЩИНІ

Радість перемоги і гіркота непоправних втрат – почуття, які нероздільно живуть у серцях людей. Від учасників, від усіх очевидців Великої Вітчизняної війни ці почуття свято передаються і свято переймаються новими поколіннями. І цій естафеті незгасної народної пам'яті ніколи не буде кінця.

Чи ж можна полічити могили радянських людей, замучених гітлерівцями на нашій землі? Сотні сіл і хуторів перетворили нацисти на суцільні кладовища. Одним із них стало волинське село Кортеліси. Не почувши себе господарями на українській землі гітлерівські загарбники свою вовчу злість зганяли на мирному населенні. У ніч з 25 на 26 травня 1942 року партизани знищили в Кортелісах нацистський гарнізон. Розроблений гітлерівцями план операції під назвою «Трикутник» передбачав повне знищення білоруських сіл Борки і Заболоття, а також українського села Кортеліси.

«Чорною середию» згодом назвуть люди страшний день 23 вересня 1942 року. Нацисти зібрали жителів у центрі села і загнали у церкву, школу, сусідні помешкання. Почалась кривава розправа. 2875 жителів села, серед них 1620 дітей живими кидали в ями гітлерівські нелюди. Вони спалили 715 хат, залишивши на місці Кортелісів величезне згарище. [1]

Та відгриміла війна і ми повинні повернутися лицем до священної клятви нашого народу – «Ніхто не забутий, ніщо не забуте!»

Збереження пам'яті про Велику вітчизняну війну і її уроки для молодого покоління допомагає нам зберегти Музей Бойової слави у нашій школі.

Музей Бойової Слави у загальноосвітній школі с.мт. Ратне було відкрито у 1973 році. Відкриттю музею передувала велика і багаторічна праця по збиранню експонатів, документів, спогадів про історичні події нашого краю. До цієї праці долучалися учні, батьки, жителі селища.

Під керівництвом директора Подлевського С. І., за сприяння вчителів Ребрової О. І., Хуторної Л. І., Кульбачинської К. М. та активної участі піонерів вдалося відкрити у приміщенні школи Музей Бойової Слави.

Значну допомогу при створенні експозиційної частини музею надав ветеран Великої Вітчизняної війни – Чернявський Володимир Миколайович.

Відповідно до нормативно-правової бази у музеї здійснюється облік матеріалів у фонді му-

зею («Про музей при навчальному закладі»). У музеї знаходиться – 20 подарунків ветеранів Великої Вітчизняної війни, 540 експонатів, зібраних червоними слідопитами, 71 фотокопія, ілюстрації та фотоколажі – 98 шт. Матеріали зібрані у 1967-1986 рр.

З 1986 року Музей Бойової Слави у загальноосвітній школі I-III ступеня №1 с.мт Ратне було перенесено у новий корпус школи. Відкриттю музею передувала багаторічна праця педагогічного колективу під керівництвом директора Голубця О.О. До цієї роботи долучалися учні, батьки, громадськість селища. Слід відзначити особливий вклад в організацію роботи музею вчителя ДПЮ – Пінкевича Г.П.

За період з 2002 по 2009 н.р. в музеї велику увагу приділяли новим напрямкам досліджень. Зокрема, у 2005 році учасники пошукової експедиції провели значну роботу по збору матеріалів, що підтвердили існування діяльності УПА на території Ратнівського району. Вдалося синтезувати всі відомі дослідження по питанню діяльності УПА. Після проведеної роботи вдалося синтезувати цей матеріал, внаслідок чого з'явилась праця члена гуртка Тарарай Олесі: « У ті буремні роки». За результатами досліджень було встановлено факти діяльності УПА на території таких сіл: Щедрогір, Оріхове, Велимче, Гірники, Замшани. Під час збору документів в селі Оріхове підтвердився факт існування «диких груп» УПА, які не підкорялися вищому керівництву.

При дослідженні знайдених матеріалів учні толерантно ставилися до різних думок, виявляли професійну компетентність у підході до першоджерел, надавали повну, відкриту і правдиву інформацію про нашу історичну дійсність. Результатом таких досліджень стала робота члена гуртка Цепуха Сергія « УПА на Ратнівщині: героїчні і трагічні сторінки».

Під керівництвом вчителя історії Михалевича Віктора Андрійовича учням вдалося дослідити діяльність польської АК на теренах нашого краю. На основі досліджень член гуртка Штик Володимир написав роботу « Армія Крайова на Ратнівщині» .

Щоб всі матеріали музею слугували просвітницькій та виховній роботі серед учнівської молоді та жителів селища, великих зусиль докладали вчителі – екскурсоводи. Слід відзначити працю ветерана музейної справи, вчительки – пенсіонерки Лукаш Лідії Іларіонівни. Саме її життєвий шлях був досліджений і описаний у роботі Мацакевича Олександра, учня 11 кл., «Світове українство: родина Лукашів»

Крім цього, під час роботи учнів у музеї було використано інноваційні комунікативні. Учень школи Ткачук Андрій створив сайт у всесвітній мережі Інтернету, що став одним із перших у

Волинській області.

Завдяки плідній роботі учнівського і педагогічного колективу школи під керівництвом директорів Голубця О.О., Кулика В.М., Чернухи В.М., Власюк К.П. кімната Бойової слави перетворилася в один із кращих шкільних музеїв Волинської області.

Сьогодні експозиція музею налічує такі стендові експозиції:

План „Барбаросса».

Брестська фортеця.

План битви під Москвою.

Кортеліська трагедія

План битви під Сталінградом.

Курська дуга.

38 стрілецька дивізія.

Інформація про В.П. Газіна.

Взяття Рейхстагу.

Книга побажань - спадщина для нащадків

Наше сьогодні

Однією з головних стендових експозицій є Кортеліська трагедія. В роки Великої Вітчизняної війни гітлерівськими окупаційними частинами та українськими колаборантами в селі було знищено 2875 жителів, в тому числі 1620 дітей [2]

В районі села діяв невеликий партизанський загін. В якості помсти за вбивство декількох поліцаїв та одного німецького солдата гітлерівцями був підготований таємний наказ про знищення села і наближених хуторів.

23 вересня 1942 року рота «Нюрнберг» 3-го батальйона 15 поліційного полку під командуванням обер-лейтенанта Глюкса, разом з допоміжними частинами української і білоруської поліції оточили село, а його жителів загнали в центр і розстріляли з кулеметів. Село було пограбовано і спалено 715 будинків [3].

Кількість жертв, під час трагедії, до сьогоднішнього дня залишається питанням дискусійним, оскільки дослідження сучасних українських істориків не підтверджують точку зору радянської історіографії, на що можна звернути увагу в праці Степана Макарчука [4]

В нашому Музеї, на стендовій експозиції «Кортеліська трагедія», можна побачити « Оперативний приказ об уничтожении деревень № 44 от 22 сентября 1942 г». В ньому наголошується, що:

1. 23 сентября 1942 года батальон уничтожает расположенные в районе к северо-востоку от Мокран и отравленные бандитской заразой деревни – Борки, Заболотье и Борисовка. Рота «Нюрнберг» уничтожает Кортелизы.

2. Для этого выделяется – 9-я рота – без взвода Фрона – с подчиненным ею жандармским мотозвездом 16-го полка – в Борисовку. 10-я рота и один унтер-офицер и 7 солдат штабного конвоя, а также 3 шофера – в Борки. 11-я рота – со взводом фрона и 14 солдатами бронеавтомобильного подразделения 10-го полка – в Заболотье. (наводимо інформацію оригіналом документу на російській мові)

Також до фондової експозиції нашого Музею належить Книга пам'яті, де можна побачити:

Список жителів села Кортеліси Ратнівського району, які загинули від рук німецько-фашистських загарбників – 2059 прізвищ.

Імена 938 загиблих – невідомі.

Список односельчан – солдатів, які загинули під час Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)

Список односельчан, які загинули від рук українських буржуазних націоналістів

Під час «Чорної середи» дивом уцілів тільки старий обгорілий дуб у центрі села, як німий свідок страшної трагедії. До експонатів музею відноситься картина створена в 1986 р. «Німий свідок трагедії».

Наш музей - це лише маленька часточка пам'яті та великої данини полеглим героям і ветеранам війни від нас. Щоб не загубилися могили наших дідів, прадідів, збереглися спогади про кожного солдата, який загинув у боротьбі з нацизмом, не затьмарилась пам'ять наша і наших дітей.

Своїми думками, звертаючись до суворого і героїчного минулого, ми все ясніше усвідомлюємо подвиг народу в роки війни, його самовідданості і героїзму саме на прикладі Кортеліської трагедії.

Тому:

Ми не маємо права забувати уроки війни. В очах молоді не повинно бути байдужості до сторінок минулого.

Ми в боргу перед солдатами грізного ХХ століття за себе і за них. Не забуваймо про це!

Дорожімо своїм мирним сьогодніням!

Література

1. Яворівський В. О. Вічні Кортеліси: Повість. — К.: Молодь, 1981. — 149 с.
2. Данилюк В. Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1939 - 1944 років. - Луцьк: ІНІЦІАЛ, 1995. - 44 с.
3. Степан Макарчук. [Трагедія села Кортеліси і спекуляція на ній.](#) // [Українська газета.](#) - № 32 (укр.)
4. Кортеліси: Фотоальбом / Авт.- упоряд. А.М. Безуглий. – К.: Мистецтво, 1981. – 81 с.

Микола ПІВНИЦЬКИЙ
(Луцьк)

КОРТЕЛІСИ – ПАМ'ЯТНИК НЕСКОРЕНОСТІ НАРОДУ, НЕВИМОВНОГО ЛЮДСЬКОГО ГОРЯ І ГНІВУ

В історії села Кортеліси, починаючи від першої писемної згадки, що датована 1500 роком, знаходимо чимало свідчень про умови і спосіб життя його мешканців. Але тривалий час село залишалось, як кажуть в народі, кутком, забутим Богом і людьми. Ми є свідками парадоксальної історичної ситуації, коли село стало більше знайомим (про нього заговорили і стали писати) не лише в Україні, але й у Європі та інших частинах світу, правда, тільки після того, як воно «зникло», як було «стерте» з лиця Землі, а саме, після страшної трагедії 23 вересня 1942 року, коли гітлерівці та їхні посіпаки спочатку замордували 2875 жителів села, а також жителів ще двадцяти навколишніх хуторів, а саме село спалили дотла.

Справді, до цього страшного дня життя мешканців Кортеліс, практично, нічим особливим не відрізнялись від умов життя селян найближчих навколишніх сіл і хуторів Волинського Полісся. Важка, надривна й виснажлива повсякденна праця була звичним явищем, хоч і не приносила поліським селянам рятунку від злиднів, убогості, забитості й забутості в цьому глухому кутку чи то Речі Посполитої, чи Російської імперії (з 1795 року), коли село вже стало власністю казни. Примітивне натуральне господарство, що базувалось на основі поширеного в краї бортництва, рибальства, обробки деревини та сезонної заготівлі «дарунків лісу», низький рівень загальної культури ведення господарства (примітивні знаряддя праці, курні хати, наповнені дітьми в перемішку із скотиною, лучина для освітлення вбогого помешкання...), неписьменність, відсутність будь-яких ознак медичного обслуговування робили життя селян нестерпним, перетворювали його в постійну боротьбу за виживання, а безпросвітна нужда і злидні, напівголодне існування – були постійними супутниками поліщуків.

Перші проблески наближення цивілізації можна датувати 1887 роком, коли в селі було відкрито церковно-парафіяльну школу і в ній могли навчатись приблизно 50 дітей. Тому не дивно, що Жовтневу революцію жителі Кортеліс зустріли прихильно і для захисту своїх прав навіть створили власний збройний загін під керівництвом Дордюка С.П. і Корнелюка Ф.П. Але невдовзі село, як і вся Західна Волинь, знову опинилось під владою Речі Посполитої II, і на цей раз життя кортелісців змінилось не на краще. Економічний, політичний

і національний гніт, безземелля, малоземелля, неписьменність, хвороби та епідемії, висока смертність як були, так і залишались страшною повсякденною буденністю. Були роки, коли половина новонароджених помирала не доживши й до року. Шукаючи виходу із рабського становища, прогресивно налаштовані жителі села в 1935 році створили перший осередок Комуністичної партії Західної України (КПЗУ). На його основі в 1937 році була створена група КПЗУ, яку очолив Прокопчук А.П.[1]

Зараз важко гадати, яким би чином складалася доля села і його жителів, якби у 1939 році не відбулось возз'єднання Західної України з Українською Радянською Соціалістичною Республікою. І все ж залишається незаперечним той факт, що із встановленням Радянської влади в селі розпочались радикальні зміни. Перш за все безземельні селяни від нової влади одержали землю, в селі була відкрита неповна середня школа, хата читальня, фельдшерсько-акушерський пункт, клуб. Однак потрібно визнати, що й такі зміни не завжди проходили гладко, що навіть серед різних категорій селян знаходились невдоволені такими «зрушеннями», а тому мали місце прояви протистояння влади і тих же «невдоволених». Але, головне – в основній своїй масі селяни повірили в перспективу і можливість побудови нового, заможного життя. На жаль, і ці надії та сподівання жителів села не стали реальністю, їх обірвала нацистська навала.

З початком Великої Вітчизняної війни, а точніше 28 червня 1941 року, життя в селі Кортеліси (в котрий раз!!!) круто змінилось. В село вдерлись гітлерівці. Вони відразу приступили до формування структур свого, так званого «нового порядку» і для початку створили в селі поліцейську управу – карально-репресивну структуру нової влади. Однак самі природні умови (топкі поліські болота, ліси, розкиданість невеличких хуторів, бездоріжжя) ніби оберігали місцеве населення, не дозволяли загарбникам з перших днів окупації тримати тут військові гарнізони, чим і скористалось кортелісці, щоб цей час коротенького затишшя, точніше, відсутності великої кількості гітлерівців використати для збирання і згуртування сил опору. Місцеві активісти намагались відновити порушені війною зв'язки, збирали кинуту по лісах зброю, організовували притулок для червоноармійців, які з різних причин опинились в тилу ворога.

Таким чином, до весни 1942 року місцеві жителі разом із колишнім вчителем Карпуком Я.С. налагодили з оточенцями належний зв'язок і тим самим підготували гарну базу для створення партизанського загону. Уже в квітні 1942 року на околиці села Кортеліси (територія кладовища) відбулось нелегальне зібрання оточенців, які й

вирішили об'єднатись в партизанський загін імені К.Ворошилова. Загін очолив Михайловський Б. М., а начальником штабу обрали Вороновича М. (свого часу вони обидва втекли з гітлерівського полону, а Михайловський Б.М. навіть встиг уже перезимувати зиму на хуторі у Дем'янюка Г.). З настанням теплих днів у середині травня 1942 року місцеві партизани розпочали збройну боротьбу з ненависним ворогом.

Пам'ятним для Кортелісів назавжди залишиться день першого акту народної помсти загарбникам в цьому куточку Волині, який засвідчив початок реального народного опору окупантам в околицях Кортеліс. Це було 18 травня 1942 року, коли місцеві партизани під керівництвом Карпука Я.С., а з числа оточенців – під керівництвом Михайловського Б.М., спільними силами розгромили поліцейську дільницю у Кортелісах. Надалі ворог не мав спокою, 28 травня партизани знищили поліцейську дільницю в Черняхнах (територія Республіки Беларусь), а 6 червня в селі Самари – звільнили з-під варти 250 молодих громадян, яких нацисти збирались відправити на каторжні роботи до Німеччини. 15 червня партизани розгромили райуправу, комендатуру, банк, маслозавод і вбили 20 гітлерівців у селищі Ратне, а 7 липня 1942 року партизани у сутичці з каральним загоном поблизу села Кортеліси вбили 35 і поранили 25 гітлерівців.[7;8].

Сили партизан примножились після об'єднання загону імені Ворошилова під керівництвом Михайловського Бориса і загону Шквороди Степана (колишній член КПЗУ), який прибув сюди із шацьких лісів. Однак обставини склались таким чином, що об'єднаний партизанський загін змушений був залишити околиці Кортеліс, перейти в білоруські ліси і там перетворитись у бойову одиницю Пінського партизанського з'єднання. В Кортелісах залишився лише загін під керівництвом Карпука Якова.

Тим часом гітлерівці готували люту розправу з непокірними і нескореними поліщуками, які продовжували завдавати ворогові дошкульних ударів. В серпні нацисти заарештували в Кортелісах і прилюдно розстріляли родичів партизан. Щоб ліквідувати партизанський рух, що з кожним днем набирив сили, нацисти підготували і провели каральну експедицію під кодовою назвою „Трикутник”. Зібравши великі сили каральних підрозділів, зокрема, 3-й батальйон 15-го поліцейського полку, а також підрозділи української допоміжної поліції села Кортеліс і Ратного, а згодом і Заболоття та Самарів, гітлерівці 21 вересня розпочали розправу з мирними жителями навколишніх білоруських сіл. Першими жертвами нацистських карателів стали 705 жителів білоруського села Борки (серед них: 372 жінки та 130 дітей). Подібне лихо спіткало

білоруські села Борисівка і Заболоття (тут кати замордували ще 289 душ).

Надвечір 22 вересня карателі зімкнули кільце навколо Кортеліс, а вранці 23 вересня гітлерівські головорізи із роти «Нюрнберг» разом із своїми посіпаками з поліцейських гарнізонів села Кортеліси і Ратного розпочали криваву розправу над мирним населенням [10]. В той вересневий день гітлерівські душогуби замордували 2875 мирних жителів села, серед яких більшість становили діти – 1620 невинних душ. Тільки 1621-й жертві, 13-річному Степанкові Кухару дивом вдалось врятуватись, він то й розповів про все, що бачив того, здавалось останнього дня існування Кортеліс [5]. Його спогади, а також спогади інших свідків трагедії села, що були опубліковані в журналі «Україна», читати важко[6].

Замордувавши мирних жителів, пограбувавши убогі селянські оселі в Кортелісах і житла 20-ти навколишніх хуторів, карателі покинули село, а для довершення свого злочину залишили поліцаїв, які мали виловити і знищити всіх, хто якимось дивом зумів порятуватись, а також зберегти і вивезти до рейху награбоване майно, а факельники мали довершити криваву оргію нацистів – спалити село, щоб від нього не залишилось і сліду. Слухняні прихвосні рейху все виконали із завидною пунктуальністю.

Однак замість тотального страху українського народу перед гітлерівською військовою машиною, нацисти одержали цілком протилежне, вони посіяли в душах поліщуків ще більшу ненависть і незбориме бажання звільнити рідну землю від непрошених зайд. Місцеве населення ще заповзятіше стало боротись з окупантами. Не дивно, що в околицях знищених гітлерівцями Кортеліс дії партизанських загонів не ослабли, а навпаки, ще більш активізувались. Тут в різний час активно діяли партизани під командуванням Прокоп'юка М., Іванова Л., Мірковського Л., Сатановського Р., Федорова О. та ін..

Правда, від дня знищення Кортеліс, аж до 18 червня 1944 року, коли на згарище, що залишилось від села, вступили воїни-визволителі із 160-ї стрілецької дивізії, воно залишалось безлюдним. Але, в супереч злій волі нацистів та їхніх поплічників, село, немов Фенікс, воскресло із попелу, на який вони перетворили 715 селянських господарств, школу і церкву.

Нова забудова села розпочалась після визволення Ратнівського району і була значно прискорена масштабною допомогою Радянської влади, особливо після того, як 18 червня 1967 року Рада Міністрів УРСР прийняла постанову „Про допомогу відбудові села Кортеліси Ратнівського району”. На увічнення пам'яті жертв нацизму як скорботно-патетичний реквієм у бронзі і граніті, як символ сили і незламності українського на-

роду, протягом 1979 року в селі був зведений меморіальний комплекс (автори: скульптори Корнеєв А.Д., Олійник О.П. і Олійник М.О.). А 5 травня 1980 року меморіальний комплекс урочисто відкрив Перший секретар ЦК Компартії України В.В.Щербицький.

Органічною складовою часточкою меморіалу, як німий свідок страхітливої трагедії поліського села, став також дуб, що обгорів того чорного дня. На жаль, дуб – не камінь, час, негода і хробаки зробили свою руйнівну роботу, а тепер руйнування продовжує якась «двонога шашіль», що намагається знищити навіть його останки[4]. Комуś, очевидно, сьогодні, як кістка в горлі, не лише залишки дубового пенька, що знаходяться біля адміністративної будівлі відродженого села, але, можливо, й бронзова композиція меморіалу, бо вони вперто нагадують про тяжкий злочин нацистів і їхніх прихвостнів проти українського народу. Будемо сподіватись, що потуги новітніх вандалів марні, а жителі села знайдуть ще сили протистояти цьому злу, як протистояли їхні предки нацистам у роки Великої Вітчизняної війни.

З огляду на зазначене вище, сподіваємось, буде доречним торкнутися й теми захисту та збереження пам'яток історії та культури в області.

Пам'ятки історії та культури Волині становлять одну із матеріальних складових часток наших духовних надбань нашого народу – це значний пласт історико-культурної спадщини, символ національної гордості, свідчення самотності розвитку, своєрідний літопис життя нашого народу. Влада і громадськість сприймають таке твердження як аксіому, а, отже, сьогодні, здавалося б зайвим доводити, що такі цінності потребують охорони і збереження, тим більше, що справа збереження, дослідження й охорони культурної спадщини не є чимось новим і має вже давні традиції.

Однак, коли справа доходить до реалій сьогодення, стає дуже прикро від того, що під гучні гасла про розбудову незалежної держави, чиновники, більше ніж будь-коли раніше, не переставали лише декларувати свої благородні наміри стосовно охорони і збереження пам'яток історії та культури нашого народу, але мало що робили для цього реально. Правда, потрібно визнати, що окрім гучних заяв політиків дещо все-таки було зроблено і ми на сьогодні уже маємо, до певної міри, достатнє чинне законодавство у справі юридично-правового забезпечення охоронно-захисної діяльності як владних структур, так і громадських організацій. Тут в першу чергу потрібно згадати Закон України «Про охорону культурної спадщини», Укази Президента України від 11 грудня 2000 року № 1328/2000 «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток

історії та культури України», «Про День пам'яток історії та культури», який відзначається щорічно 18 квітня - у Міжнародний день пам'яток і визначних місць; «Про День скорботи і вшанування пам'яті жертв війни в Україні»; «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури» (із змінами, внесеними згідно з Указами Президента), «Про додаткові заходи підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» та ін.[2]. Навіть у Кримінальному кодексі України є «відповідна» стаття (ст. 298). Отже, інакше кажучи, згідно із чинним законодавством, всі наші історико-культурні пам'ятки уже охороняються або мають охоронятись державою, а якщо до цього коротенького списку додамо ще й міжнародні хартії, до яких уже долучилась Україна, то виходить, що вони охороняються ще й світовою громадськістю.

Серед державних заходів, спрямованих на збереження й охорону історико-культурних пам'яток народу, особливе місце посідає рішення найвищих органів державної влади про підготовку до видання багатотомного енциклопедичного довідника «Зводу пам'яток історії та культури України».

В ході підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України» передбачено й потрібно провести широкомасштабні дослідження й обстеження не лише нововиявлених пам'яток, але й тих, що давно взяті на державний облік і знаходяться під охороною держави (на території області нараховується 1537 таких пам'яток). Це потрібно для того, щоб на основі найрізноманітніших джерел і свідчень забезпечити високий науковий рівень і високий ступінь інформативності даного видання. А це, як відомо, задоволення не з дешевих, особливо, коли мова заходить про технічну сторону реалізації даної програми. В цьому відношенні в області зроблено досить багато і тепер, попри всі труднощі (технічні й фінансові) цю роботу потрібно завершити і завершити якомога швидше. До другої крайньої межі, що визначена Указом Президента України для завершення підготовки «Зводу ...» залишається шість років, а пам'ятки тим часом руйнуються, безповоротно гинуть і не лише від впливу природних факторів, але й, чи не найбільше, від злочинних діянь новітніх вкрай заполітизованих вандалів.

Відтак, підготовка й видання «Зводу пам'яток...» має ще й іншу мету, якщо не прятувати, то хоча б зафіксувати наявність досить багатої нашої історико-культурної спадщини. Адже від збереження пам'яток різних епох і періодів або хоча б пам'яті про них, залежить повнота й об'єктивність висвітлення і нашої багатогранної минувшини, нашої

історії та культури, рівень цивілізованості українського суспільства, формування його духовних орієнтирів, а також розуміння глибинних тенденцій розвитку світової культури. Для цього потрібно виявити, дослідити і, виходячи з принципу історичної достовірності, наукової та культурно-художньої цінності, оцінити та включити до державного реєстру всі наявні пам'ятки.

Велика Вітчизняна війна 1941 – 1945 років залишила на Волині, як і по всій українській землі, свій кривавий слід та невігійні фізичні й моральні рани. Нацистська навала призвела до того, що вогняний вал двічі прокотився по волинській землі, знищуючи найдорожче – життя людини, а з ним і матеріальні та культурні її надбання. У спадок від „Drang nach Osten“ нам залишились руїни, згарища й тисячі, припорошених попелом тих же згарищ та порохом руїн, братських і поодиноких могил радянських воїнів, могил цивільного населення і не тільки таких, як у Кортелісах, але й могили окупантів та їхніх вірних союзників або поплічників, яких сюди, до речі, ніхто не запрошував і не кликав.

Ми – нащадки народу-переможця маємо усвідомити, що війна за нашу Перемогу, війна за історичну пам'ять продовжується й сьогодні. Вона тільки набула інших форм і рис, але від того не стала менш жорстокою і затаєю. Скільки інсинуацій, скільки фальші «навергано» останнім часом істориками, журналістами та політиками і все з одною метою: заронити у нас з вами, шановний читачу, сумнів у святості Перемоги, в її доцільності. Тому не дивно, що спекуляції навколо перших і останніх днів війни, щодо кількості втрат на її фронтах, величезних жертв серед цивільного населення не припиняються й понині. Тому не буде помилкою, якщо скажемо, що сьогодні проблема охорони і збереження пам'яток історії та культури є однією із складових цієї підступної війни.

Для українського народу Велика Вітчизняна війна, без перебільшення – велика трагедія. Цього ніби ніхто ніби й не заперечує, але погляди на те, що принесли для українців 1939 – 1945 роки – діаметрально протилежні: від возз'єднання у єдиній державі аж до чергової «окупації». А тому відповідь на питання: «Що тут є історична правда, а що – політичні домисли?», кожен дає самому собі, керуючись або лише кимось нав'язаним розумінням, або власним інтересом, забуваючи при цьому, що тим самим підкидає хмизу у вогнище теперішньої боротьби за Перемогу.

На жаль, серед здобутків у справі увіковічення подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. ще є чимало прогалин. Історикам-краєзнавцям, пошуковцям необхідно звернути особливу увагу на хід воєнних операцій початкового періоду війни.

Потрібно активізувати роботу, спрямовану на виявлення і збереження місць перших боїв воїнів-прикордонників, регулярних військових частин і з'єднань Червоної Армії, окремих її підрозділів, зокрема, тих, що попали в оточення, але продовжували боротьбу у ворожому тилу, а також місць масових і одиночних поховань радянських воїнів, які опинились у нацистському полоні і мученицькою смертю гинули в концтаборах на зразок таких, як у Володимир-Волинському.

Глибокого, об'єктивного дослідження складових визвольної боротьби українського народу в роки війни потребує і націоналістичний рух. Тут не потрібно нічого приховувати, а тим більше прикрашати. Але при цьому маємо прийняти до уваги і пам'ятати – правда того лихоліття настільки страшна, що більшість нашого населення ще й сьогодні боїться її згадувати. Навіть ті, хто добре пам'ятає «подвиги» і «героїчну» боротьбу з мирним населенням «визволителів-душоубів» (незалежно від їхнього політичного забарвлення), бояться щось згадувати і розповідати. Страшно, і, мабуть, саме тому люд мовчки спостерігає як за руйнуванням меморіальних дощок і пам'ятників, встановлених за часів Радянської влади, так і за рейвахом, піднятим після руйнування новітніх ознак ушанування, але вже інших «героїв». Як одне, так і друге явища мають дуже коротку назву – вандалізм. Жертвами озлобеності й безкультур'я в таких випадках стає все, що не може себе захистити: пам'ятники, меморіальні дошки, могили, врешті, назви вулиць. В руйнівних оргіях новітніх вандалів безповоротно гинули й продовжують гинути німі свідки епох. Мабуть, доцільно нагадати, що прецедентів у нас було чимало. Скажімо, пам'ятник «найбільшому російському реформатору» П.Столипіну в Києві був зруйнований ще у травні 1917 р., тобто за доби Центральної ради. Не обминуло це лихо й теперішню «цивілізовану» Європу. А дурний приклад, як кажуть, швидко знаходить своїх послідовників, особливо, коли в діях вандалів простежується яскраво виражене політичне забарвлення. Скажімо, як, наприклад, людині із здоровою психікою можна пояснити доцільність «переобладнання» пам'ятника жертвам нацизму на пам'ятник жертвам голодомору? Однак така ідея не лише відвідала чийось керівну «помаранчеву» голову (треба думати, мабуть, не одну!), і, як це не прикро, була успішно реалізована[3]. То чи варто дивуватись, що до пам'ятної книги про голодомор 1932 – 1933 рр. до числа жертв тодішнього лиха записують нині суцільних виборців та ще й у День пам'яті жертв голодомору по них відслужують панахиду! Як це можуть зрозуміти односельчани й громадськість і, взагалі, чи можна це якимось чином пояснити?[9]. Це, на наш погляд, вже щось страшніше від примітивного руй-

нування, бо вандали рідко чинять свою негідну справу відкрито, а тут влада відверто продемонструвала своє хамство, виставила на показ своє «політичне кредо». Мабуть, і цей факт також спонукав європейських політиків активізувати процес розробки і прийняття заходів, спрямованих на захист культурної спадщини, це стосується і воєнних пам'яток.

На Волині знаходиться велика кількість історичних пам'яток, безпосередньо пов'язаних з періодом Великої Вітчизняної війни. Це мовчазні свідки, що нагадують і будуть нагадувати (в цьому не потрібно сумніватись) про хід воєнних операцій від початку тимчасової нацистської окупації (22 червня 1941 р.) і до дня визволення області Червоною Армією (21 липня 1944 року). Вони засвідчують безсмертний подвиг всього радянського народу, в тому числі й українського, що здолав нацизм у травні 1945 року.

Отже, влада має зупинити й не допускати подальшого зловмисного руйнування пам'яток історії та культури, оскільки діяння вандалів приводять не лише до знищення пам'яток, але й травмують психіку сучасників, вони калічать і нищать історичну пам'ять. Сьогодні ми всі несемо відповідальність за поруйновані пам'ятки-символи, що були підняті на постаменти як свідчення ратного подвигу радянського народу, за кожному невпорядковану, а ще гірше – поруйновану могилу радянського воїна. Те ж саме можна сказати і про пам'ятки археології, архітектури і містобудування та монументального мистецтва нашого краю.

З огляду на означене вище, важко переоцінити значення «Зводу пам'яток...», адже в ньому будуть узагальнені результати багаторічної праці науковців і краєзнавців з виявлення, дослідження та наукового фіксування нашої історико-культурної спадщини. «Звід пам'яток...» стане реальною науковою базою для складання Державного реєстру пам'яток, що включатиме об'єкти світового й загальнодержавного значення, пам'ятки місцевого рівня. Завдяки цьому значною мірою буде розв'язано проблему наукового документування та обліку пам'яток, без чого, практично, взагалі неможлива ефективна

пам'ятко-охоронна діяльність.

Інакше навіть такі пам'ятники, як меморіал у Кортелісах від нашої безпорадності можуть перетворитись із свідчення незборимості духу українського народу у нову тугу і біль.

Література

1. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 9, спр. 3, арк. 7.
2. Див.: Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 39. – Ст. 333; Укази Президента України «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» від 11 грудня 2000 р.; «Про День пам'яток історії та культури», від 23 серпня 1999 р.; а також «Про День скорботи і вшанування пам'яті жертв війни в Україні»; «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури» (Із змінами, внесеними згідно з Указами Президента від 27.01.99, від 05.05.99, від 24.04.2000); «Про додаткові заходи підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» від 28.11.2007 р. .
3. Казненные снова. // Рабочая газета. – 2009. – 28 января.
4. Капітула І. Вандали атакують кортеліський дуб. Як врятувати дерево-пам'ятник – свідка найбільшої трагедії в історії поліського села? / І. Капітула // Волинь. – 2012. – 28 квітня.
5. Кисельов С. 1621-й // Україна. – 1980. – № 24. – С. 4 - 6.
6. Климчук Олександр. Біль і гнів // Україна. – 1980. – № 24. – С. 2 - 4.
7. Наконечний В. А. Кортеліси. // „Волинський календар”. - 1992. - С. 51 - 52.
8. Наконечний В. А. Попіл Кортеліс стукає в наші серця // Радянська Волинь. – 2002. – 19 вересня.
9. Нежданов С. Мертвые души голодомора // «2000». - № 34. – 2009. - 21 – 27 августа.
10. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР. (1941 – 1944 гг.). - М.: Политиздат, 1968. - С. 120 - 128.

Сергій ЛИС
(Луцьк)

ПРО БРАТСЬКЕ ПОХОВАННЯ ТА ПАМ'ЯТНИК ПОЛЕГЛИМ В ПЕРІОД РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1920 РОКУ У МІСТІ ЛУЦЬКУ

На початку 1920 року Симон Петлюра зробив останню відчайдушну спробу порятувати незалежність Української Народної Республіки. 21 квітня 1920-го року було укладено Варшавський договір із відродженою Польською державою. За ним, Галичина та Західна Волинь мали відійти до Речі Посполитої, навзаєм Варшава визнавала незалежну УНР та, що найголовніше, мала спільно з українцями розпочати збройну боротьбу проти більшовицької Росії [8].

Спочатку польська армія та підрозділи УНР домоглися у цій боротьбі певних успіхів. 6 травня навіть вдалося визволити Київ. Проте незабаром більшовики перекинули на Південно-Західний фронт великі сили і вже 5 червня перейшли у наступ. 12 червня Червона армія зайняла Київ і продовжила своє просування на території Волині. Особливо жорстоко під час цього наступу поводили себе кіннотники будьонівці, названі так за прізвиськом свого командира. Навіть саме більшовицьке керівництво дуже неоднозначно ставилося до «батька Семена», як називали Будьонного його ж вояки, бо дехто з ідейних комуністів вважав, що цей командир, по суті, є бандитським отаманом, а не революціонером. Так, зокрема, в липні 1920 року політвідділ Першої кінної армії видав Семену Будьонному невітшну довідку про моральний стан довірених йому військ: «6-я дивізія. Комуністов – 900... Політически почти все совершенно безграмотны. Военнопленных раздевают; изрубили 150 военнопленных, захваченных в Новоград-Вольнске. Население Житомира и Бердичева сплошь ограблено» [12, 118]. Та особиста дружба з тодішнім представником Револуційної Військової Ради республіки при Реввійськраді Південно-Західного фронту Йосипом Сталіним допомогла Будьонному не лише уникнути відповідальності за свої дії, а й у другій половині 1920-х років, після встановлення в Радянському Союзі одноосібної диктатури свого покровителя, стати заднім числом одним з «героїв революції».

Тим часом, опинившись перед загрозою будьонівського насильства, місцеве населення і відступаючи польсько-українські військові частини чинили впертий опір переважаючим силам ворога. Надзвичайно запеклі бої точилися на

Рівненщині: Першій кінній армії Семена Будьонного довелося двічі брати Рівне і тричі – Дубно. Героїчною була оборона Тараканівського форту (з 16 по 20 липня 1920 року), де тисяча жовнівів 43 полку Війська Польського під командуванням майора В. Матчинського завдали величезних втрат трьом червоноармійським дивізіям.

Проте, маючи чисельну перевагу, більшовики продовжували наступати [1]. 3 серпня 1920 року 24-а стрілецька дивізія захопила і Луцьк. Тут створюється ревком на чолі з Моховим, повітовий комітет КП(б) України, секретарем якого став Гарб [6, 41]. Проте реальна влада належала прийдешнім більшовицьким командирам – Семену Будьонному та Климу Ворошилову. Про останнього начальник особливого відділу Першої кінної тоді повідомив у ВЧК, що «в армии бандитизм не изживется до тех пор, пока существуют такие личности, как Ворошилов» [12, 120]. То ж не дивно, що, розлючені запеклим опором з боку польсько-українських частин, червоноармійці Першої кінної армії організували справжні погроми у «визволених» ними волинських містах. Свідчень цих безчинств залишилося багато. Зокрема, збереглися спогади письменника Ісаака Бабеля, який тоді служив у Першій кінній армії, про спаплюження п'яними солдатами історичних пам'яток у Берестечку. Особливо жорстоко розправлялися більшовики з тими, кого підозрювали у нелояльності до нової влади, – їх відправляли у новостворені концентраційні табори або карали на смерть [11, 12].

Не обминула ця жорстока доля і Луцьк. Більшовицький режим, запанувавши у місті, насамперед взявся насаджувати свою ідеологію. Уже у своєму наказі №1 (зберігається у фондах Волинського краєзнавчого музею) він зобов'язав лучан надати представникам нової влади списки всіх своїх книг [3]. Мета такої акції: вилучення всієї літератури, що не відповідала догмам марксизму-ленінізму. Та книжками більшовики не обмежилися, вони забирали у населення також майно. Але найстрашнішими, звісно ж, були людські жертви.

Свого часу, збираючи спогади старожилів Луцька, я дізнався від них, що у 1920-х – 1940-х роках біля Луцького кафедрального Свято-Троїцького собору були поховані жертви більшовиків, убиті ними 1920 року. Так, Ірина Левчанівська розповідала, що її батьки, відомі громадські та культурні діячі Волині, сенаторка Польського сейму Олена Гродзінська-Левчанівська та Олександр Левчанівський, часто брали її з собою, коли йшли до луцької «Просвіти». Поки вони вирішували просвітянські справи, дівчинка разом з іншими дітьми гралася біля собору, неподалік від якого і розміщувався будинок «Просвіти». Діти добре запам'ятали велику пря-

могутню братську могилу та пам'ятник праворуч від брами, що веде на подвір'я храму [10].

Ірина Олександрівна не змогла пригадати весь напис на пам'ятнику (польською мовою), але добре запам'ятала слова: «Жертвам, які загинули від рук червоної дичини». Оце «червона дичина» смішило дітей, тому так і врізалось у пам'ять. Як не дивно, але у 1939–1941 роках могилу не зруйнували. Можливо, саме тому, що, як уже зазначалося, напис був зроблений польською мовою, яку представники нової влади не знали, а отже не дуже цими похованнями і цікавилися. Та після Другої світової війни зникли і пам'ятник, і плита на могилі [8].

А ось як згадує Мирослава Савицька, донька відомого діяча луцької «Просвіти» Михайла Савицького: «Під час великих свят запалювали вогні біля могил пантеону, що розміщувалися біля собору. Спалахував такий вогонь (його називали польською «зніч») і на братській могилі праворуч від храмової брами. Його виносили по сходах, що залишилися до цього часу, і ставили біля пам'ятника» [10].

Зрештою, у фондах Волинського краєзнавчого музею зберігається і кілька фотографій Луцького кафедрального Свято-Троїцького собору 1920-х – 1930-х років, на яких праворуч від вхідної брами можна побачити цю братську могилу, людей, які вшановували пам'ять загиблих [4]. А нещодавно мені пощастило віднайти для музею фотокопію, на якій повністю видно надмогильний пам'ятник. Щоправда, напис на ньому неможливо розібрати, але можна розгледіти рік його спорудження – 1928 [2]. Можливо, встановлений він був тодішньою владою з нагоди 10-ї річниці відновлення Польської держави.

Вочевидь, для того, аби точно встановити, чи справді хтось був похований у цій могилі і якщо так, то чи були це тільки українські та польські вояки, які захищали Луцьк влітку 1920 року, а чи також і мирні жителі, розстріляні червоноармійцями, треба провести кропітку пошукову роботу, головним чином в польських архівах [8]. Щоправда, наш видатний луцький краєзнавець і старожил міста Луцька Вальдемар П'ясецький повідомив мені, що на сторінках польських газет 1920-х – 1930-х років зустрічав згадки про дане поховання лише як про символічне. Встановлено було пам'ятний знак біля собору начебто тому, що саме тут було застрелено вожака, не знати, поляка чи українця, який тікав від червоноармійців у храм. Очевидно, він думав, що за стародавнім звичаєм його не посміють там убити... Хто знає, можливо, хоча б його останки все ж таки були поховані поблизу брами Свято-Троїцького собору. А може, дане поховання було й справді лише символічне.

Та в будь-якому разі на цьому місці можна

було б встановити принаймні пам'ятну дошку на честь полеглих воїнів Війська Польського та армії УНР, які протистояли більшовицьким силам. Із відтворенням хоча б частини автентичного напису. Адже історичних пам'яток про часи Української революції на Волині у нас не так і багато. Це при тому, що саме з Волині походило багато видатних політиків і воєначальників УНР та Української держави. Наприклад, посол України в Австрії та ідеолог українського політичного консерватизму В'ячеслав Липинський, голова Ради Міністрів УНР Сергій Остапенко, наказний отаман армії УНР Олександр Осецький, бунтівний отаман, який зробив спробу силоміць усунути у 1919 році Симона Петлюру від влади, Володимир Оскілко та інші [9]. На Волині розпочиналося відродження боєздатних українських козацьких частин, синьо- і сірожупаників. У Луцьку до 1946 року на горищі Свято-Троїцького собору переховували й архів УНР [5].

Власне, волиняни складали основу армії УНР і 1920 року, коли вона разом з поляками з гаслом «За нашу і вашу свободу!» вела боротьбу проти більшовиків. І саме під Замостям український полковник Марко Безручко силами 6-ї дивізії армії УНР і деякими польськими підрозділами зупинили просування Першої кінної армії Семена Будьонного, не давши їй з'єднатися під Варшавою з армією Михайла Тухачевського. В результаті 20 серпня 1920 року змогло відбутися «чудо над Віслою», коли так звана Мозирська група Червоної армії, не отримавши допомоги від будьонівців, була розбита і відкинута від столиці Польщі далеко на схід. 13 вересня 1920 року польсько-українські війська знову зайняли Володимир-Волинський, а потім Луцьк, Рівне і всю Волинь [7, 489].

Але несподівано для Симона Петлюри, польська держава в односторонньому порядку уклала спочатку перемир'я (12 жовтня 1920 року), а потім і мирний договір (18 березня 1921 року) з радянською Росією, знехтувавши попередніми домовленостями з УНР. І в результаті, українські землі вкотре були поділені між західними і східними сусідами, без жодних урахувань інтересів самих українців.

Література

1. Волинський краєзнавчий музей. Інв. № ДМ. – 4201.
2. Волинський краєзнавчий музей. Інв. № ДМ. – 62340.
3. Волинський краєзнавчий музей. Інв. № КДФ. – 4182.
4. Волинський краєзнавчий музей. Інв. № ОМ. – 384, 393.
5. Державний архів Волинської області. Ф. Р. – 393 – Оп. 3.

6. Заболотний І. Червона Волинь. Нариси з історії революційного руху трудящих Волині 1917 – 1939 рр. / Заболотний І. – Луцьк : Волинське обласне видавництво, 1958. – 208 с.

7. Киричук М. Волинь – земля українська. Навчальний посібник. / Киричук М. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – 532 с.

8. Лис С. Братська могила біля собору / С. Лис // Волинь-нова, 2011. – № 106.

9. Лис С. Волинь в Українській революції / С. Лис // Волинь-нова, 2011. – № 8.

10. Лис С. Троянди чи виноград лежатимуть на могилі біля собору? / С. Лис // Віче, 1999. – № 4.

11. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область. / Головна редколегія (голова – П. Т. Тронько та ін.); редколегія тому (голова – О. І. Курилюк, відповідальний секретар – М. М. Кучерепа та ін.) – Кн. 1. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2010. – 976 с.

12. Щелоков А. Опрокинутый портрет / А. Щелоков // Увлекательная филателия / А. Щелоков. – Москва : Эксмо, 2007. – 368 с.

Геннадій БАЮК
(с. Забороль)

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ВОЇНІВ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ БІЛЯ С. ЗАБОРОЛЬ З НАГОДИ 70-РІЧЧЯ ПОЧАТКУ ВІЙНИ

Бої за визволення Луцького району тривали протягом першої половини 1944 року. Якщо Луцьк було визволено 2 лютого, то Забороль лише у березні 1944 р. Після визволення Луцька воїни 121 гвардійської стрілецької дивізії і 181 стрілецької дивізії вели важкі оборонні бої за утримання міста і прилеглих до нього сіл. Як свідчать архівні документи і публікації [1-4], бої весною 1944 року були особливо жорстокі. Багато воїнів загинуло безпосередньо, інші ж померли від важких поранень.

У сімдесяту річницю початку Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років 22 червня 2011 року у лісовому урочищі поблизу села Забороль Луцького району зібралися жителі села, учні місцевої школи, керівники Луцької районної та місцевої влади, духовенство, щоб віддати шану воїнам-визволителям, що загинули у роки страшного лихоліття (Додаток 3).

По завершенню війни і протягом повоєнних років у лісі поблизу села знаходилися дві непомітні могили, в яких спочивали воїни радянської армії, що померли від ран, отриманих у ході жорстоких боїв у 1944 році, у тому числі й ті які визволяли Луцький район. Ці могили тривалий час доглядали місцеві жителі, учні Заборольської та Боголюбської шкіл.

Місцеві краєзнавці робили неодноразові спроби відшукати родини воїнів-визволителів, але лише у 2010 році їхні пошуки увінчалися успіхом.

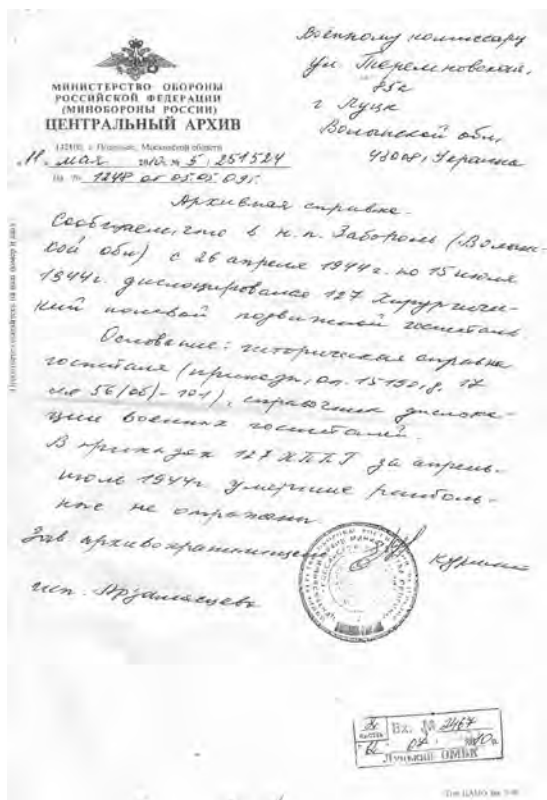
Із Центрального Архіву Міністерства оборони Росії, що знаходиться в Подольську та Архіву Військово-медичного музею в Санкт-Петербурзі прийшли архівні довідки, які засвідчують, що саме у лісі поблизу села Забороль дислокувався 127 Хірургічний польовий пересувний госпіталь (додаток 1). Саме в ньому лікувалися поранені в ході важких боїв за визволення прилеглих до Луцька сіл Забороль, Богушівка, Шепель.

Незважаючи на всі старання медичних працівників, врятувати від важких поранень вдалося не всіх. Лише з 27 квітня по 7 липня 1944 року у госпіталі від ран померло 25 воїнів, які були поховані поблизу дислокації пересувного госпіталю у лісі поблизу села Забороль. Як свідчать архівні документи, це були уродженці Російської Федерації, Азербайджану, Узбекистану і України. Дуже важливим є не лише прізвища воїнів-визволителів, але й адреси їх рідних та військовій частини, де вони воювали (додаток 2).

Учні-краєзнавці із Забороля планують почати переписку із родинами загиблих воїнів, а районна і місцева влада відшукують можливості для встановлення на місці поховання воїнів обеліска, як свідчення глибокої шани визволителям за мирне сьогодні.

Література

1. Бондаренко Г. В. Визволення Волинської області від фашистських загарбників / Г. В. Бондаренко // Волинь в другій світовій війні та перші повоєнні роки: матеріали наук. іст.-краєзн. конф. – Луцьк, 1995. – С. 40–41.
2. Волинь в Другій світовій війні : зб. наук. та публіцистичних ст. – Луцьк: Ред.-вид. відділ Волин. держ. ун-ту, 2004.
3. Кудь В. О. Бойові операції 13-ї армії по визволенню Луцька і Луцького району вів німецько-фашистської окупації / В.О. Кудь // Минуле і сучасне Волині та Полісся : Луцький район: історія, сучасність, перспективи. Вип. 22: наук. зб.: матеріали ХХІІ Волин. обл. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., присвяч. 15-й річниці Незалежності України, 40-річчю Луцького р-ну та 50-річчю Торчинського народного іст. музею, Луцьк – Торчин, 9–10 груд. 2006 р. – Луцьк : Пульс, 2007. – С. 65–67.
4. Кучерепа Микола. Луцький район у роки другої світової війни / Микола Кучерепа, Ірина Бойко // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцький район: історія, сучасність, перспективи. Вип. 22: наук. зб.: матеріали ХХІІ Волин. обл. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., присвяч. 15-й річниці Незалежності України, 40-річчю Луцького р-ну та 50-річчю Торчинського народного іст. музею, Луцьк – Торчин, 9–10 груд. 2006 р. – Луцьк : Пульс, 2007. – С. 68–75.

Додаток 1.

Архівна довідка про розташування в с. Забороль Луцького району 127-го Хірургічного польового пересувного шпиталю з 27.04 по 07. 1944 р.

Ребров Алексей Васильев.	1925	22.07	372 с/п
Квасов Иосиф Васильев.	1898	23.07	889 с/п
Зайцев Алексей Андреев.	1924	23.07	667 с/п
Авраменко Петр Антонов.		26.07	
Белоруков Василий Степ.		26.07	
Андрейчук Кирил Яковл.		26.07	969 с/п

В объяснительной записке к медотчету 127 ХППГ за июнь 1944 г. записано: «... случась смерти в июне месяце не было ...»

Основание: Архив ВММ МО РФ

ф. 6999, оп. 1815, д. 1, л. 170, 219,

ф. 6999, оп. 1815, д. 2, л. 30, 73-74

127 ХППГ входил в состав действующей армии с 18.04.44 г. по 11.05.45 г.

Основание: перечень ГШ № 28

Начальник 7-го отдела в составе
исследовательского отдела
В. Пономаренко

Додаток 3.

Мітинг біля пам'ятника воїнам, які померли у госпіталі, та освячення могили 22 червня 2011р. біля с. Забороль. Фото 1, 2, 3

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Военно-медицинский музей
Министерства обороны РФ
АРХИВ
Военно-медицинских документов
№ 71/1/2668
19108, С.-Петербург,
Лангетский пер. 2
тел: (812) 315-73-28
При работе соблюдайте
меры безопасности и пожар

Военному комиссару Волинского ОВК
43008, г. Луцк
Волинской области, Украина
На № ВОРМ/718 от 21.03.2011 г.

В г. Забороль Волинской области находилась 127 ВПГ с 27.04.44 г. по 07.44 г.
В медотчете 127 ХППГ есть список умерших за указанный период, где значится (год рождения указан не везде):

Грифонов Филипп Андреев.	1909	06.05.	316 ннг АП
Халбеков Джабар	1918	08.05	43с/п
Евтюхин Михаил Семенов.	1923	29.05	76 ГПАП
Кудряшев Василий Афанасьев.	1924	14.07	372 с/п
Ярошенко Николай Иван.	1908	14.07	658 с/п
Алиев Минах Кирил.	1921	14.07	372 с/п
Зарипов Гарий Зарипович	1920	17.07	372 с/п
Юшкевич Анатолий Иосиф.	1924	18.07	667 с/п
Черегудов Василий Сидор.	1902	18.07	372 с/п
Кочкин Иван Васильев.	1925	19.07	862 с/п
Зайцев Никита Михал.	1911	19.07	658 с/п
Абдурахманов Паташи	1917	19.07	667 с/п
Гаркуша Владимир Иван.	1901	20.07	372 с/п
Епдокименко Иван Иван.	1903	21.07	372 с/п
Гусев Александр Иван.	1921	21.07	372 с/п
Лавтинов Александр Михайл.	1913	21.07	тех. рота 30 р-на
Тышук Иван Антонов.	1909	22.07	372 с/п
Асатилян Николай	1925	21.07	862 с/п
Портнов Григор. Григорьев.	1911	22.07	667 с/п

Додаток 2.

Список померлих у 127-му Хірургічному польовому пересувному шпиталі з 27.04 по 07. 1944 р.

Геннадій ГУЛЬКО, Юрій МАЗУРИК
(м. Луцьк)

ПРО УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ НАЦИСТСЬКОГО ТАБОРУ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ «ШТАЛАГ №360» В М.ЛУЦЬКУ (1941-1942)

На території колишнього Окольного Луцького замку розташований колишній монастир Бригіток – пам'ятка архітектури національного значення. Він представляє собою комплекс споруд, який складається із центрального храму, келій і господарських приміщень.

Монастир пов'язаний з історією ордену святої Бригіти, законіць якого запросили до Луцька у пер. пол.ХУІст. З кінця ХІХст будівля була облаштована під окружну в'язницю, яка існувала в часи самодержавства, радянської влади (до і після Другої Світової війни) та німецької окупації.

Історія цієї пам'ятки пов'язана з сумними і трагічними подіями в житті міста та всієї Волині, які увійшли в історію як розстріл в'язнів органами НКВС 23-24 червня 1941 року. У джерелах вказуються різні цифри жертв – від двох до чотирьох тисяч чоловік, які були поховані у чотирьох могилах.

Громадскістю Луцька та Волині неодноразово ставилось питання про перезахоронення жертв розстрілу. У 2009 році міською радою була прийнята цільова міська програма по увічненню пам'яті жертв розстрілу в Луцькій в'язниці, згідно якої було вирішено розпочати польові пошукові роботи та провести розкопки. Однак, як часто буває в дослідницькій роботі, проводячи пошук, щоб розкрити одну таємницю, випадково була відкрита інша.¹

Під час розкопок була виявлена невідома братська могила та супровідний матеріал: фрагменти уніформи зеленого кольору, армійське взуття (чоботи, черевики), металеві гудзики від одягу (в тому числі із зображенням п'ятикутної зірки), а також 6 ебонітових капсул. Це солдатські ідентифікатори зразка 1941 року (так звані «смертники»), які носили військовослужбовці Червоної Армії на початку радянсько-німецької війни. У капсулі повинен був зберігатися папірець з даними про червоноармійця. Із шести знайдених медальйонів, лише у 2-х були виявлені стандартні паперові вкладні, але на жодному із них не було ніякого запису, що являлося поширеним явищем серед солдатів Червоної Армії. У двох випадках, в результаті поганої герметизації вкладні перетворилися на потерть, а решту капсул виявили-

ся порожніми. Отже, за виявленими знахідками було ідентифіковано, що це поховання радянських військовослужбовців.² (рис. 1-5)

По заключенню працівників обласного бюро судово-медичної експертизи в братській могилі було поховано 314 осіб чоловічої статі віком від 18 до 50 років. Більшість з них були віком в межах 18-30 років. У 114 випадках було відмічено прижиттєві травматичні пошкодження (112 з них являються вогнепальними).³ Останки червоноармійців було перепоховано з військовими почестями 22 червня 2010 року на меморіалі «Жертвам фашизму від громадян міста Луцька» по вул.Гнідавській (рис. 6).

Треба відмітити, що інформація про масові поховання радянських військовослужбовців біля в'язниці була відсутня в будь-яких відомих нам на той час джерелах. У зв'язку з цим, був проведений тривалий архівний пошук, в наслідок якого вдалося з'ясувати, що під час німецької окупації Луцька в'язниця використовувалася під табір для військовополонених «Шталаг №360» (StaLag нім.-стаціонарний табір військовополонених рядового і сержантського складу).⁴

У радянській літературі є лише згадки про табір для військовополонених у Луцьку⁵, а тема локалізації місцезнаходження «Шталагу №360» до недавня не висвітлювалась із незрозумілих нам причин.

За деякими спогадами старожилів місцезнаходження табору локалізується, ще в декількох місцях, зокрема у Замку Любарта та в келіях костелу св. Петра і Павла⁶ (за іншими свідченнями тут знаходився табірний лазарет). Це вказує на те що, військовополонених була значна кількість і для їх утримання використовувалося декілька будівель, не виключено, що для насильного утримання були ще інші місця.

Після звільнення Луцька була створена комісія по розслідуванню злочинів фашистів за час окупації. 16 лютого 1944року цією комісією був складений „Акт про знищення фашистськими розбійниками громадян і військовослужбовців у м. Луцьку”⁷. Згідно цього документа можна констатувати, що табір розміщувався, зокрема і на території тюрми. Це підтверджується і в спогадах сучасників.⁸

В цьому таборі «Шталаг № 360» з жовтня 1941 по червень 1942р. померли з голоду холоду і були розстріляні 10530 чоловік. Загиблі були поховані навколо стіни тюрми і коло с. Гнідава. Щодо поховань військовополонених біля стін Луцької тюрми, то на цей час ніяких візуальних ознак могил не збереглося, також відсутня додаткова інформація з писемних джерел, щоб їх остаточно локалізувати.⁹ Значна частина загиблих військовополонених, як значиться, була похована біля села Гнідава, зараз це територія міста,

район де пересікаються сучасні вулиці Гнідавська і Потебні. У 1975 році на місці поховань був, споруджений пам'ятник, який являє собою гранітний обеліск, на якому встановлена дошка з написом «Жертвам фашизму від громадян м. Луцька». Однак в обліковій документації пам'ятки в графі «Історичні відомості» про те, що тут знаходяться масові поховання не згадується, лише зазначено, що на місці розташування концтабору встановлено обеліск. Проте в документації відсутні посилення, звідки походить ця інформація.¹⁰

Таким чином, у зв'язку із новими історичними даними, які були виявлені останнім часом та згідно розпорядження Президента України від 21.06.2011 р. №204/2011-рп «Про додаткові заходи з пошуку, дослідження і впорядкування місць поховань жертв війни, політичних репресій та інших трагедій українського народу», ми висловлюємо пропозицію про необхідність увічнення пам'яті жертв нацистського табору для військовополонених «Шталаг №360». Виходячи з вищенаведеного пропонуємо біля колишньої Луцької в'язниці (вул. Кафедральна,16) встановити пам'ятний знак (або меморіальну дошку) з написом: «У старій частині міста Луцька під час Другої світової війни знаходився нацистський табір для радянських військовополонених «Шталаг №360», в якому впродовж осені 1941 – весни 1942 років загинуло 10 530 червоноармійців.»

Література

1. Мазурик Ю. Нові шокуючі дані про Луцький розстріл. // Волинь, 22 червня 2010, №68; Мазурик Ю. Про розстріл у Луцькій в'язниці 1941 року.// Monitor Wolynski. 23 червня 2011, №12.
2. Онищук Я., Мазурик Ю. Пошуково-ексгумаційні дослідження на території східного та західного подвір'їв колишньої Луцької тюрми

в серпні- вересні 2009 року.//Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник. Вип.35.- Луцьк, 2010. -С.485-500.

3. Жибак І., Савченко А., Кравчук І. Результати медико-криміналістичного, дослідження ексгумованих кісткових решток на вул. Кафедральній,16 у 2009 році. //Старий Луцьк. Науково - інформаційний збірник. Вип.VIII.- Луцьк, 2012.-С.570-573.

4. Мазурик Ю. Табір для військовополонених «Шталаг №360» в м.Луцьку (1941-1942).//Діалог, 2 лютого 2012, №4.

5. Нариси історії Волинської обласної партійної організації. Львів.1981. -С.64; Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. – К., 1970. – С.73.

6. Лист Барбари Стжалковської. Варшава 04.02.2008 р. Див. Мазурик Ю. М., Гулько Г. Я. Вшанування пам'яті загиблих часів Другої світової війни на вул. Кафедральній,6 в м. Луцьку. //Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник.- Вип.35. Луцьк, 2010. - С.448.

7. Державний архів Волинської області. Фонд Р-66 оп.4. спр.13. арк.1-3; фонд Р-67 оп.6. спр.104. арк.26.

8. Куделя М. П. Під мурами Луцької тюрми: Спогади. – Луцьк: «Надстир'я», 2001. -С.58, 62.

9. Мазурик Ю., Годлевський С. Про розстріл в Луцькій в'язниці 1941 року. Пошуки, дослідження. (За результатами роботи органу охорони культурної спадщини Луцької міської ради). //Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник. Вип.35.- Луцьк, 2010.-С.437,438.

10. Паспорт. Пам'ятник „ Жертвам фашизму”. 1941-1944р.р. м. Луцьк, вул. Марцинкевича.// Архів Центру пам'яткознавства.

Рис.1. Луцьк 2009.Солдатські медальйони-ідентифікатори зразка 1941 р.

Рис. 2. Луцьк 2009. Паперові вкладні до медальйонів.

Рис. 3. Луцьк 2009. Перетлілий на потерть вкладень одного з медальйонів

Рис.5. Луцьк 2009. Братська могила 314 червоноармійців коло колишньої Луцької в'язниці (вул. Кафедральна,16).

Рис. 4. Луцьк 2009. Гудзики від верхнього одягу.

Рис.6. Луцьк 2010. Почесний караул біля пам'ятника „Жертвам фашизму”.

Лариса ГРИБ
(Луцьк)

ШЛЯХИ ЗАЛУЧЕННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ ДО ДжЕРЕЛ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

Важливу роль у процесі національного відродження в Україні у роки незалежності відіграють музеї. Саме музеї України мають великі потенційні можливості щодо виховання юного покоління на основі зразків матеріальної історичної спадщини. Перед усім це стосується музеїв історичного та краєзнавчого профілів.

Засобами розв'язання проблеми залучення підростаючого покоління до джерел історичної спадщини є різноманіття форм і методів роботи, пошук нових шляхів вдосконалення освітньо-виховного і патріотичного напрямку роботи музеїв. Зокрема працівниками Волинського краєзнавчого музею використовуються такі форми роботи з аудиторією: лекції, бесіди, виставки, науково-освітні заходи, а саме – уроки миру і уроки мужності, та краєзнавчі тематичні вечори, історичні години, зустрічі з ветеранами, тощо. У музеї розроблено цілий ряд масових науково-освітніх заходів, присвячених різноманітній тематиці з історії краю, таких як «Народознавство», «Видатні люди Волині», «Сторінки історії Волині», «Наші земляки», які вже стали традиційними. Щорічні конференції історичного напрямку на базі Волинського краєзнавчого музею та музеїв області також викликають свій резонанс у науковців, істориків, та звичайних дослідників історії Волинського краю.

Все це дає позитивні результати у процесі національного і патріотичного виховання серед молодого покоління, стимулює інтерес і прагнення до вивчення історії своєї країни і свого краю, виховання поваги до ветеранів, захисників рідної землі. Колектив музею вносить вагомий вклад у виховання підростаючого покоління у патріотичних національних традиціях українського народу. В те, щоб викристалізувати в юної зміни благородні почуття патріотизму, любові до рідної землі, свого народу, його мови, культури, звичаїв.

Ефективність виховання музейними засобами значною мірою визначається оригінальністю експонованих пам'яток, які мають здатність емоційно впливати на відвідувача. Контакт із такими реліквіями матеріальної і духовної культури дає змогу глибше зрозуміти і оцінити з позицій сьогодення події минулого. Волинський краєзнавчий музей протягом багатьох років плідно співпрацює з ветеранськи-

ми організаціями області. У музейних фондах зберігаються безцінні експонати, передані учасниками подій Великої Вітчизняної війни. Більшість із них представлені у постійно діючій експозиції «Волинь в роки Другої світової війни».

Важливо, що колекція музею постійно поповнюється все новими й новими експонатами. Багато з них всебічно висвітлюють період Великої Вітчизняної війни, тяжкі роки окупації, безсмертний подвиг воїнів-визволителів України.

Сьогодні музей є справжньою школою патріотичного виховання, громадянського змушнення. Коли оглядаєш нашу експозицію, дивишся на пожовклі від часу фотознімки, різні документи періоду Другої світової війни, то наче торкаєшся минулого, і оживає перед тобою історія. Вона закликає зберігати пам'ять, зобов'язує, вчить, щоб жажіття війни не було забуто. В той же час розумієш, що реалії життя такі, що з кожним роком сивочолих ветеранів тієї війни стає все менше. І на сьогоднішній день кожен з них є для нас нащадків безцінним джерелом пам'яті і унікальним свідком однієї з найстрашніших воєн людства. Тому святу пам'ять про тих, кого немає з нами мусимо донести до підростаючого покоління, і звичайно ж надати слово живим.

Саме тому такими цікавими, справді пізнавальними є зустрічі з ветеранами війни, які щорічно організовує Волинський краєзнавчий музей у залах експозиції відділу новітньої історії. Школярі Луцьких шкіл чують живе слово свідка тих подій, також завжди мають можливість задати ветерану запитання, яке можливо виникло після почутої розповіді, а можливо було продумано заздалегідь перед зустріччю. І звичайно ж, є третій учасник дійства – це матеріали експозиції серед яких проходить інтерактивне живе спілкування, і з якими учні знайомляться на завершення заходу. Безмовні свідки тих подій можуть розповісти багато допитливим відвідувачам.

Сценарій тематичного вечора

«Бачу, ніби у сні...» (О.Богачук), приуроченого Дню партизанської Слави та 70-річчю від дня трагедії в с. Кортеліси Ратнівського району в роки Другої світової війни.

В залі розгорнуто фотодокументальну виставку «Волинь в роки Другої світової війни» та книжкову виставку «Партизанський рух на Волині». На екран проектується фото «Меморіал вічної слави у Луцьку» та пам'ятні місця Волині. За журнальним столиком сидять запрошені ветерани Другої світової війни.

Читець: вірш «Пам'ять» (О.Богачук).

Пам'ять стає на чати.

Що таке чорне лихо —
знає Волинь!
Знає — і не забуде
вічно вона,
Як лютувала смертю
клята війна.
Дико дотла косила
в хижім вогні,
Клала в покоси димом
ночі і дні.
Мовчки читаю цифри —
важчі могил:
Скільки людей убито,
спалено сіл.
Серце моє навиліт
жах проколов —
Ні, то не просто цифри —
попіл і кров!
Низько схиляю думи —
біль земляків, —
Ні, то не просто цифри —
стогін і гнів!
Злився навк з гранітом
сивий метал.
Вийшла скорботна мати
на п'єдестал...
Вийшла і підвелася
на повний зріст.
Дише безсмертям нашим
полум'я зміст.
Сяйво його не згасне
в бурях століть —
Вічним вогнем на чатах
Пам'ять стоїть!

Сьогодні, напередодні Дня партизанської Слави – 70-річчя Кортеліської трагедії ми проводимо тематичний вечір «Бачу, ніби у сні...»

Немеркнучу сторінку в історію партизанського руху на Волині вписали перші загони народних месників, підпільні групи, очолювані М. Конищуком, І. Шишком, П. Самчуком, Р. Мартинюком, С. Шковородою, О. Філюком, В. Михайловським, М. Глазовим, що діяли в різних районах області вже наприкінці 1941 року.

Всього на Волині діяло близько 70 антифашистських груп і партизанських загонів.

Підпільники Луцька, Ковеля, Торчина, Голуб збирали відомості про ворога, передавали їх партизанам, випускали листівки, рятували військовополонених, використали бланки гітлерівських документів, нищили зрадників народу і окупантів.

З новою силою розгорілося полум'я партизанської боротьби восени 1942 року, коли прийшов на Волинь партизанський загін під командуванням А.Бринського з метою об'єднати усі

Брови як тінь.

місцеві партизанські загони, групи у з'єднання.

Не померкне у віках слава сильних духом – партизанів спеціального призначення Героїв Радянського Союзу М. Прокопюка, В. Карасьова, Д. Медведева.

Тисячу кілометрів з Чернігівщини на Волинь пройшло з боями з'єднання генерал-майора О. Федорова, двічі Героя Радянського Союзу. До речі, другий раз присвоєно звання Героя Радянського Союзу за операцію «Ковельський вузол», тобто – паралізувати роботи залізниць Ковельського вузла. Партизани-федорівці не давали гітлерівцям спокою ні вдень ні вночі. Летіли під укіс ворожі ешелони, які німецьке командування

направляло на Курську дугу. Тільки в серпні підричники пустили під укіс 209 ворожих ешелонів. Ковельський вузол був практично закритий.

У вересні і жовтні ще 103 ворожих ешелонів не дійшли до фронту. За 10 місяців своєї бойової діяльності на Волині партизани-федорівці пустили під укіс 611 ешелонів, 8 бронепоездів, близько 17 тисяч фашистів. Перемога у битві на Курській дузі кувалася і тут, під Ковелем.

Навічно вписані в героїчний літопис і імена партизанів. Уряд високо оцінив діяльність партизанських загонів в роки Великої Вітчизняної війни. У 2001 році був виданий Указ Президента України про встановлення «Дня партизанської Слави» з метою вшанування учасників підпільно-партизанського руху.

Сьогодні у нас в гостях : (представлення запрошених ветеранів).

Ми щиро вітаємо Вас з Днем партизанської Слави і дякуємо, що ви внесли свій вклад у Перемогу. Бажаємо Вам міцного здоров'я і всього найкращого.

Для Вас учні і вчителі Луцької музичної школи №1 ім. Ф. Шопена підготували пісні воєнних літ. (музичні вітання).

Ведучий: Мужньо обороняли нашу Волинь. Але через 2 тижня Волинь була окупована.

За період окупації фашисти вивезли з Волині на каторжні роботи в Німеччину 50 тисяч молодих людей, було вбито і замучено 150 тисяч чоловік. Спалено 402 населених пункти, 107 з них стерто з лиця землі. В тому числі і с. Кортеліси Ратнівського району. Нічим свідком цієї трагедії лишився лише обгорілий дуб.

Читець: Бачу, ніби у сні те поліське село,
Закривавлений дим над
лелечим крилом,

Бачу яму, як ніч,
І три тисячі пліч,

Що навіки в ту яму лягло.
Болем в серці моїм б'ється
зболений стук
Спопелілих сердець і зала-
маних рук,
Чую голос німий
Із важкої п'тьми,
Із могили закопаних мук...

Виступ наукового працівника музею с. Кортеліси.

...Чорним смерчем пройшла над Кортелісами війна. Коли ж тільки гітлерівці окупували село, кортелісці не підкорилися фашистам — з перших днів війни піднялися вони на боротьбу з ворогом. Переховували поранених радянських бійців і офіцерів, не виконували розпоряджень гітлерівців і їх прислужників. Одразу ж почали жителі села формувати партизанську групу. Партизанами стали четверо братів: Максим Тимофійович, Артем Тимофійович, Хома Тимофійович, Антон Тимофійович Прокопчуки, Я.С. Карпук, А.М. Ліхван, В.Н. Дордюк. Незабаром у місцевому партизанському загоні було 47 жителів села та врятованих ними радянських воїнів. Загонові дали ім'я легендарного Щорса. Партизани чинили диверсії проти фашистів, нищили ворога, відбирали награбоване ними майно. В ніч з 25 по 26 травня 1942 року партизани розгромили поліцейську дільницю в Кортелісах. Мужнім і безстрашним знали у загоні і любили свого комісара Я.С. Карпука. При виконанні одного з завдань його оточило більше сотні фашистів. Щоб не потрапити до рук ненависного ворога живим, комісар підірвався на гранаті. А згодом загін імені Щорса увійшов до складу Ровенського партизанського з'єднання, яке діяло на Волині, Ровенщині, в Білорусі.

Гітлерівці скаженіли від злості і мстили мирним жителям села за кожну бойову операцію партизанів. Не раз, мов чорні круки, налітали на село карателі. Влітку 1942 року фашисти оточили село, зігнали всіх жителів у центр. Там привселюдно розстріляли 62-річну матір партизана В.М. Дордюка, батька та малолітніх дітей партизана А.М. Ліхвана та двох юнаків, які втекли з фашистської неволі і переховувалися в селі. Фашисти хотіли поставити людей на коліна, залякати і змусити підкоритися. Та полум'я партизанської боротьби після розправи над мирними людьми розгорілося з новою силою

Фашистські варвари розробили новий, ще жахливіший план – стерти з лиця землі Кортеліси разом з його жителями. Операція мала назву «Трикутник». ...Батальйон знищує в районі північного сходу від Мокран села Бірки, Заболоття, Борисівку. Підрозділ «Нюрнберг» знищує Кортеліси», – зазначалося у тому зловісному

наказі. 23 вересня 1942 року карателі оточили село. Зігнали людей в церкву і в навколишні будинки. І там розстрілювали їх. А коли вже нікуди було заганяти людей, гітлерівці знищували їх на майдані, скидаючи трупи в наспіх викопані ями. Варвари ще й хотіли замаскувати свій страшний злочин — під час розстрілу увімкнули на повну потужність мотори автомашин, бронеавтомобілів, мотоциклів. Близько 3000 чоловік – жінок, стариків, дітей знищили фашисти. Лише кільком жителям Кортеліс пощастило врятуватись Гітлерівці загарбали все, що було в домівках, а село підпалили. Згоріло 715 хліборобських осель. На місті села лишився сірий попіл. Тоді ж карателі знищили села і хутори Запоківне, Ягідкове, Тепечець, Косиці, Сніжки, Дорошів, Тарасове, Соснівку, Хомут та інші.

Не було кому вераттись в Кортеліси, щоб оплакати загиблих, відроджувати село. До того ж гітлерівці оголосили: хто з'явиться там — буде негайно розстріляний. Волинським Лідіце назвали в народі Кортеліси. Першими ступили на попилице 18 червня 1944 року радянські воїни. Після вигнання фашистів з рідної землі почали один по одному вертатися до Кортеліс, від яких лишилася в їх серці і пам'яті тільки назва, партизани. Вони вирішили: першими пам'ятником загиблим стане відроджене село. На згарищі піднялася хата партизана В.Н. Дордюка, а за нею й інших кортелісців. З ініціативи колишніх партизанів тут було створено у 1948 році колгосп «Червоний партизан». Згодом він став відділком радгоспу. Вся республіка відроджувала Кортеліси. За постановою Ради Міністрів УРСР від 10 червня 1967 року, розроблено генеральний план реконструкції села. І нині рік у рік Кортеліси все більше розбудовуються, стають все кращими, справжнім містечком хліборобів Полісся.»

Читці: Уривки з поеми О. Богачука «Стогін землі», «Горно».

Пахне світанок, настояний вереснем
Знов прокидається тихе село.
Пісню співаю воскреслим Кортелісам,
Важко ридая над тим, що було.

Серце стискається й пульсом наболеним
Стукає в скроні і стукає в світ.
Тільки торкнися – і вибухне полум'ям
Гнів затамований, мов динамит.

Хто там окроплює душі отрутою,
Свастики тінь заховавши в собі,
Ніби вже досить війною забутою
Нерви кошматити мирній добі?!

Ні, не забути нам! Завжди палатиме

Вічною славою й Вічним вогнем
Подвиг, освячений битвами ратними
І переможним омріяним днем!

Скільки убито! І скільки повішено!
Все це забути! Ганьба і зло!...
Чую, як зболена пам'ять притишено
Йде до могил і схиляє чоло.

Було це в чорок другим році,
Як відлітали журавлі...
То тут, то там ціпи на тоці
Перекликалися в селі.
Негайно ж треба змолотити
І заховати як на те...
А то припреться фріц неситий –
Все до зернини підмете.
Де вчора ще дримала скиба,
Прокинулась озимина.
Війна війською, а без хліба
Не навоює і вона.

Не всіх загнали в церкву й школу.
Ще ждало п'ять глибоких ям
Свого кривавого засолу,
Коли замкнули божий храм.
І він почавсь! А говорили:
Скликають, іроди, на сход...
Аби загнати до могили.
Така мораль отих заброд!
Хіба надія може бути,
Коли ошкірюється звір?
Хіба чужинцеві збагнути,
Чого наш дух наперекір?
Іще ніхто, ніхто ніколи
Його з нас вибити не міг,
Які б нагайки не пороли
І не виляскував батіг!...
Ми –

не осика й не лозина,
Тремтіти й гнутися не нам,
Свободолюбна Україна
Не дасть пощади ворогам!

...А поки ще женуть до ями.
Ніхто не знає, дечия...
Дівчатко горнеться до мами –
Чорнявокосе ластів'я.
Ще спати хоче. Ще дримота
Зліпає вії. Та не спить.
На дні сльози ховає потай
Солоне материне: «Цить!...»
Хова й питає безголосе:
«Звідкіль взялися ці дядьки,
Що на усіх – очима косо,

Мов ненажерливі вовки?
Чого гарчать несамовито
І підганяють, щоб бігом?
Чого он той своїм копитом
Бабусю копає? Чого?!»
Бентежні чорні оченята
Росою сліз заволокло:
Шукали братика і тата,
Але не видно їх було.

Ступають люди. І в тривозі
Усяк заглиблено притих...
Ну, а старих везуть на возі
(Подбали, гиці, і про них!).
Сидять закутані бабусі,
Що гріли кості на печі,
Діди в полатанім кожусі,
Кортеліські бородачі.
Сидять задумливо. Куди-то
І їм дорога пролягла?...
Вони не кидали і літом
Свого домашнього тепла.
Мета бандитської програми
Була конкретна і чітка:
Змести село, зарити в ями
Всіх – від колиски до ціпка.
«Куди ми, мамо? Мамо, мамо!
А де ж наш тато і Петрусь?
І їх! І їх кудись так само?
Я так боюся... так боюсь!...»
«Йо-йой, не плач, моя дитино,
Вони десь тамочки... Вони...
Вони знайдуться неодмінно.
У нас – ні крихітки вини...»
«І будем вкупі?» –
«Будем, доню...»
А хтось рванувся і побіг.
Сипнули постріли в погоню –
І втікача скосили з ніг...

Ведучий: Із поміж усіх сьогоднішніх мирних доріг є особливі – дороги пам'яті. І ведуть вони до священних місць, яких так багато на нашій землі, ведуть до пам'ятників, меморіалів, обелісків, що увічнюють подвиг народу.

І ми сьогодні, разом з вами, пройшлися однією із тисячі доріг пам'яті. Ми це повинні пам'ятати і ім'я життя, і ім'я миру на землі.

На екран проектують фото-документальні кадри. Звучать пісні воєнних літ у виконанні учнів музичної школи № 1 ім. Ф. Шопена.

Література

1. Дзвони пам'яті. – К., 1987. – С. 21–30.

2. Волинь у другій світовій війні. Збірник наукових та публіцистичних статей, присвячений 60-річчю визволення Волинської області від фашистських загарбників. Луцьк, 2004. – С. 36–52.

3. Визволення Волині від фашистських окупантів. 60 років. – Л., 2004. – С. 28.

4. Денисюк В. Ратнівщина. Л., 1998. С. – 210–216.

5. Денисюк В. Волинь. Поезії. Факти. Цифри. Туристичні маршрути. – Л., 1997. С. – 19–120.

6. Філатенко А. Пам'ятники бойової слави на Волині. Л., 1976. – С.43–45.

7. Кортеліси. Фотоальбом. – К., 1981.

8. Незгасна пам'ять. – К, 1980.

9. Богачук О. «Горно». – К., 1984.

10 Богачук О. «Цвіт роси». – К, 1988.

На фото: Іван Маркович Глушук, ветеран Великої Вітчизняної війни, голова комітету колишніх партизанів і підпільників міста Луцька в експозиції Волинського краєзнавчого музею.

Геннадій БОНДАРЕНКО
(Луцьк)

НАШ КРАЙ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ПРОГРАМА ФАКУЛЬТАТИВУ ДЛЯ УЧНІВ 10-11 КЛАСІВ (34 ГОДИНИ)

Події Другої світової та Великої Вітчизняної війни, визволення України від нацистських загарбників вимагає вивчення і осмислення цих подій з сучасних позицій наукових і політичних. Поява з 1991 р. на карті світу держави Україна поставила також питання про неї в контексті світової та європейської історії. Отже, українська історична наука повинна мати свою концепцію як історії ХХ ст., так і концепцію історії Другої світової та Великої Вітчизняної війни, яка б дала можливість визначити цілеспрямованість історичних досліджень регіонального характеру, в тому числі й Волині, концепцію вивчення і викладання цих подій в освітніх закладах різного рівня і, зокрема, у загальноосвітній школі.

До цих пір не загоєні рани війни на землях Волино-Поліського краю. Доти, дзоти, траншеї та окопи, арсенали зброї та боєприпасів свідчать про минулі часи воєнного лихоліття і тривожать тим, що продовжують забирати життя і спотворювати історичну пам'ять поколінь.

Отже не випадково воєнна історія краю є об'єктом уваги дослідників. На порубіжній території, якою є Західна Україна, постійно перепліталися інтереси багатьох держав і багатьох народів. Ці інтереси були наслідком геополітичних претензій, політико-економічних, історико-етнічних та історико-культурних про що свідчать могили, які полишили воюючі сторони, зокрема у другій світовій війні, і кладовища, де поховано представників різних народів, що населяли край.

До вересня 1939 р., коли Німеччина напала на Польщу, землі Західної України, а отже й Волинської області, що відійшли до неї за Ризькою угодою 1921 р., знаходились в складі Польської держави. Західні українці, в тому числі волиняни, зіткнулись з війною віч-на-віч. Втім не тільки українці в Польщі, а й українці в Чехословаччині, Румунії та інших європейських державах. На Волині у вересні 1939 р. було мобілізовано до Війська Польського 5,5 тисячі волинян-резервістів, дві тисячі перебували на строковій службі, це солдати 1916-1917 рр. народження. Проблеми тогочасної політики Німеччини і Радянського Союзу, стосувались долі людей, яка по-різному складалась для них і ще й сьогодні

визначає стосунки між українцями та іншими народами як за межами України, так і в ній. Складні стосунки і суперечності різних політичних угруповань та збройних формувань між собою та з населенням на різних етапах Великої Вітчизняної війни відбувалися між такими силами: гітлерівські регулярні та каральні частини, радянські війська, партизани і підпільники, українські та польські націоналістичні формування і загони самооборони тощо. Тому є проблеми злагоди у сучасному суспільстві між волинянами, які були у різних арміях і збройних формуваннях під час війни. У них була одна батьківщина – Україна, але, як не прикро, у них було різне її сприймання і розуміння незалежності. Складні економічні, соціальні та політичні процеси відбудови господарства і відновлення Радянської влади на Волині та збройна боротьба українських і польських націоналістичних формувань у перші повоєнні роки між собою і проти Радянської влади стали сумними сторінками історії краю. Таким чином, важливо з'ясувати негаразди суспільного характеру на Волині, які засновані на минулому протистоянні.

Важливо також усвідомити, які збитки були завдані війною Волинській області: втрати населення і знищення населених пунктів, руйнації в економіці, культурі тощо.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Згадані у вступі проблеми історії Другої світової війни на Волині представлені тематикою факультативних занять, які розраховані на 34 години. Передбачено різні форми навчання, а саме: лекції, семінари, уроки, практичні заняття, екскурсії, самостійна робота, яка спрямована на підготовку рефератів, конкурсних учнівських робіт.

Учні повинні за допомогою факультативних занять поглибити свої знання з історії краю в роки Другої світової війни, знати коли були окуповані і звільнені область, район, населений пункт, у якому вони мешкають. Вони дізнаються про події в краї, про тих, хто захищав і визволяв рідну землю. Учнівська пошукова робота, екскурсії в музеї області сприятимуть знайомству з людьми, які були учасниками важливих подій воєнної пори. Учні мають одержати навички роботи з документами і матеріалами, пошукової роботи для фіксації спогадів ветеранів про війну, очевидців подій. На заняттях необхідно використовувати карти, зокрема, вміщені в «Атласі Волинської області». Матеріали пошукової роботи можуть стати джерелом для створення музейних фондів, експозицій, виставок

Для підготовки занять у програмі факультативу представлено великий список джерел та літератури.

Перевірка знань учнів здійснюється за різними формами контролю: залік, тести, поточне монуально-рейтингове оцінювання, для чого подано перелік контрольних питань.

№	Тема	Вид заняття	Годин	Примітка
1	Вступ. Джерела та література про війну	Лекція	1	
2	Західна Україна та Волинь в планах воюючих сторін і радянсько-німецькі договори та таємні статті про кордони напередодні Другої світової війни	Семінар	1	
3	Участь волинян у Польському війську та інших іноземних арміях на початку Другої світової війни.	Урок	1	
4	Створення Волинської області	Урок	1	
5	Становище Волині напередодні нападу Німеччини на Радянський Союз	Семінар	1	
6	Репресії, виселення, переселення і депортації частини населення Волині у 1939-1941 рр.	Урок	1	
7	Початок соціалістичного будівництва в економіці та колективізація сільського господарства	Урок	1	
8	Початок Великої Вітчизняної війни. Прикордонні бої і героїзм прикордонників. Танкова битва Луцьк-Дубно-Броди. Розстріл в'язнів у Луцькій в'язниці	Урок	1	
9	Запровадження німецького окупаційного режиму на території області. Адміністративне управління	Урок	1	
10	Виникнення і діяльність радянського підпілля та партизанського руху. Керівники і керівні органи	Урок	1	
11	Виникнення УПА і діяльність ОУН (б) і ОУН (м) на території області. Керівники і керівні органи.	Урок	1	
12	Українсько-польський конфлікт 1943-1944 рр. на Волині.	Лекція	2	
13	Основні операції по визволенню області від нацистських окупантів впродовж січня - липня 1944 р.: Рівно-Луцька, Поліська, Брестсько-Люблінська, Львівсько-Сандомирська.	Лекція	2	Р о б о т а учнів з картою
14	Визволення твого району, населеного пункту	Урок	1	Р о б о т а учнів з картою
15	Складання хронології подій війни в краї	П р а к т и ч н е заняття	1	
16	Хронологія подій воєнної пори твого району, населеного пункту	П р а к т и ч н е заняття	1	
17	Учасники Другої світової війни у твоєму населеному пункті	Реферат	1	За вибором учня
18	Відбудова зруйнованого народного господарства	Урок	1	
19	Волинські оstarбайтери	Урок	1	
20	Нагороди часів війни. Герої Радянського Союзу, кавалери трьох орденів Слави	Реферат	1	За вибором учня
21	Збитки, нанесені війною Волинській області та її уроки	Лекція	2	
	Збитки, нанесені війною твоему району, населеному пункту	семінар	1	
22	Волинський краєзнавчий музей, Музей історії українського війська і військової техніки, Музеї в Лобні та Лопатені або інші музеї області, Меморіал Слави в Луцьку та інших містах області.	Екскурсія	7	За вибором учителя
23	Підсумкове заняття (тестова перевірка знань)		3	
			34	

Література

- Антипін І. Війна в повітрі. Спогади останнього Героя СРСР на Волині: Художньо-документальна повість. – Луцьк. Волинська обласна друкарня, 2004. – 120 с.
- Атлас Волинської області. – М., 1990. – С. 41.
- Баграмян І. Так починалась війна. – К.: Політиздат України, 1988. – 446 с. (події на Волині – с. 81-82, 85-87, 91, 94, 95, 102-103, 109-110, 115-121, 124, 136-137).
- Балицький Г. Вибухи гримлять на Волині. К.: Молодь, 1980. – 192 с.
- Белкин І. 13 армия в Луцко-Ровенской операции 1944 года. – М.: Воениздат, 1960. – 157 с.
- Бринський А. По той бік фронту. Спогади партизана. – К.: Політвидав України, 1978. – Кн. 2. – 374 с.
- Бульба-Боровець Т. Армія без держави: Слава і трагедія українського повстанського руху: Спогади. – Вінніпег: Накладом Т-ва “Волинь”, 1981. – 326 с.
- Вінок безсмертя: Книга меморіал. К., 1988 (про спалені села Волині і людські трагедії під час фашистської окупації - с. 213-281).
- Волинь в другій світовій війні та перші повоєнні роки. Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1995. – 107 с.
- Волинь в Другій світовій війні. 36. наукових та публіцистичних статей, присвячених 60-річчю визволення Волинської області від фашистських загарбників. – Луцьк: Вежа, 2004. – 252 с.
- Волиняни, які першими стали проти фашистів // Волинь. – 2001. – 20 березня.
- Герої Радянського Союзу, пов'язані з Волинню (плакат). – Луцьк, 2010.
- Гика В. Про збитки, заподіяні архівним установам Волині у роки другої світової війни // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К., 1996. – Вип. 6. – 167 с.
- Год 1941. Юго-Западный фронт. Воспоминания. Очерки. – Львов: Каменяр, 1970. – 311 с.
- Год 1944. Зарницы победного салюта: Очерки. Воспоминания, документы. – Львов: Каменяр, 1979. – 430 с. (Бої за Волинь – с. 17, 46, 56-57, 68-116).
- Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів УПА. (1943 – 1944 рр.). – Торонто, 1959. – 160 с.
- Гуров А. Боевые действия советских войск на Юго-Западном направлении в начальном периоде войны // Военно-исторический журнал. – 1988. – № 8. – С. 32-41 (про Луцьк – с. 38-40, Володимир-Волинський – 27, 36, Любомль – 37, Берестечко – 38; Ковель – 39).
- Данилюк В. Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1939 – 1944 років. – Луцьк: Ініціал, 1995. – 224 с.
- Данилюк В. Генерал партії. Художньо-документальна повість написана, в основному, самим “героєм” та його бойовими товаришами. – Луцьк: Надстир'я, 2000. – 152 с. (про роль і значення у партизанському русі України Олексія Федорова).
- Денисюк В. Визволення Волині від фашистських окупантів. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 36 с.
- Депортації. Західні землі України кінця 30-х початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. – У трьох томах. Т. 1. 1939 – 1945 рр. – Львів: Інститут українознавства, 1998. – 752 с.
- Дзвони пам'яті: Книга про трагедію сіл Волині, Житомирщини та Ровенщини, знищених фашистами у роки війни. – К.: Рад. письменник, 1987. – 293 с.
- 2-й Володимир-Волинський укріпрайон (1940-1941 рр.) [Буклет]. – Луцьк, 2011.
- Жуков Г. Спогади і роздуми. У 2 т. – 2-е вид., доп. – К.: Політвидав України, 1990. – Т. 1. 508 с., іл., порт.: карти; Т. 2. – 496 с., іл., порт.: карти.
- Засекін В., Коц М. Схрони (бункери) Волині – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 84 с.
- Зек Б. М. Визволення Ратнівщини: радянсько-німецькі бої в березні-липні 1944 р. / Б. М. Зек. – Луцьк: Вид-во «Волинські старожитності», 2011. – 132 с.
- Імена на скрижалях історії. Біобібліографічний довідник. Упорядники В.Наконечний, Г.Давидова. – Луцьк: Надстир'я, 2004. – 80 с.
- Історичні нариси про події Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.) на території Ківерцівського району. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 224 с.
- Історія Волині з найдавніших часів. – Львів: Вища школа, 1988. – 238 с.
- Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. – К.: УРЕ АН УРСР, 1970. – 747 с.
- Их подвиг бессмертен: Очерки о Героях Советского Союза – уроженцах Вольнской, Закарпатской, Ивано-Франковской, Львовской, Тернопольской, Ровенской и Черновицкой областей. – Львов: Каменяр, 1983. – 126 с., ил.
- Калашник М. Испытание огнём. – 3-е изд. – М.: Мысль, 1985. – 412 с., ил. (бої 1944 р. на Ковельському напрямку - с. 240-279).
- Книга пам'яті України. Волинська область. – Львів: Каменяр, 1995. Т. 1. – 567 с.; Т. 2. – 647 с.; Т. 3. – 487 с.
- Книга Скорботи України. Волинська область / Головна редколегія: (голова І.О. Герасимов, заступник голови В. Д. Конашевич, І. Т. Муковський та ін.); обласна редколегія (голова О. І. Курилюк, відповідальний секретар М. М. Кучерепа та ін.). – Т. 2. – Луцьк: «Надстир'я», 2010. – 552 с.
- Ковалюк В. Західна Україна на початку другої світової війни // Сторінки історії України: ХХ ст. – К., 1992. – С. 105-120.

Коваль М. Друга світова війна та історична пам'ять // Український історичний журнал. – 2000. – № 3, 4.

Кондратюк А. “Норд 365 офлаг” бореться. Докумен. повість. – Луцьк, 1995. – 67 с.

Криштальський А. Національно-визвольний рух опору на Горохівщині. – 2-е вид. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 52 с.

Куделя М. Кризь бурі лихоліть. – Ст. Паул, Міннеаполіс, МН. США: Стир, 2001. – 117 с.

Куделя М. Під мурами Луцької тюрми. – Луцьк, 2001. – 132 с.

Кучерепа М.М., Вісін В.В. Волинь: 1939 – 1941 рр.: Навчальний посібник. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 486 с.: іл. 112 с.

Лето, 1941, Украина: Документы и материалы. Хроника событий. – К.: Изд-во “Украина”, 1991. – 512 с.

Літопис УПА. Нова серія. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. Т. 2. – Київ-Торонто, 1995. – 724 с.

Літопис УПА. Нова серія. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944 – 1946. Документи і матеріали. Т. 8. – Київ-Торонто, 2006. – 1448 с.

Медведев А. Сильные духом. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 444 с.

Минуле і сучасне Волині та Полісся: Сторінки воєнної історії краю. Матеріали ХХХ Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24-25 березня 2009 р. Збірник наукових праць. – Луцьк : Пульс, 2009. – 454 с.

Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах волинської області. Горохівщина в історії України та Волині. Матеріали ХХХІ Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. Луцьк – Горохів 14 – 15 травня 2009 р. Науковий збірник. Випуск 31. – Луцьк : Пульс, 2009. – 521 с., іл.

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини. Науковий збірник. Випуск 39. ХХХІХ Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України і 70-річчю початку Великої Вітчизняної війни. – Луцьк: МП «Пульс», 2011. – 362 с., іл.

Мірчук П. Українська Повстанська Армія, 1942 – 1952: Док. і матеріали. – Львів, 1991. – 447 с.

Москаленко К. На південно-західному напрямі: 1943 – 1945. Спогади командарма. – К.: Політвидав України, 1984. – Кн. 1, 2.

Музиченко В. Володимир єврейський. Історія і трагедія єврейської громади м. Володимира-Волинського. Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 256 с., іл.

Наконечный В. Холокост на Волині: жертви и

память. – Луцьк: Б.В, 2003. – 68 с.

Ніл Хасевич. Воїн. Митець. Легенда : [альбом] / уклад. А. Криштальський, уклад. І. Марчук, уклад. І. Несторук, уклад. Н. Пушкар. – Луцьк : Терен, 2010. – 100 с.

Ольховський І. Кривава Волинь. Кн. 1. Українсько-польське протистояння на теренах Любомльського та Шацького районів у 1939–1945 роках. Історико-документальне дослідження. – К.: Гарт, 2008. – 248 с.

От Западного Буга до Вислы: Очерки, воспоминания, документы. – Львов: Каменяр, 1985. – 247 с. (про визволення Волинської обл. – с. 25, 30, 31, 34-37).

Платонов В. Они первыми приняли удар. – М.: Вениздат, 1969. – 127 с.

Пушук І. А. Трагедія Українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Горохівський район. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 308 с.

Пушук І. А. Трагедія Українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Луцький район і м. Луцьк. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 210 с.

Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область / Головна редколегія: (голова – П. Т. Тронько, заступник голови – О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін.); редколегія тому (голова – О. І. Курилюк, відповідальний секретар – М. М. Кучерепа та ін.). Кн. 1. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 976 с.

Сергійчук В. Волинський здвиг: Волинь. 1939 – 1955. – К. : Українська видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. – 140 с.

Стецюк Г. Чорні дні Волині. 1941 – 1944. – Володимир-Волинський, 1992. – 128 с.

Туди, де бій за волю: (Спогади курінного УПА Максима Скорупського - Макса). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1992. – 351 с.

Україна-Польща: важкі питання. У 9 томах. – Варшава – Луцьк, 1998 – 2004.

Федоров А. Последняя зима. – М.: Воениздат, 1985. – 368 с.

Федюнинский И. Поднятые по тревоге. – М.: Оборонгиз, 1964. – 246 с.

Філюк О. Клятва на вірність. – Львів: Каменяр, 1988. – 157 с.

Хронологічні рамки окупації німецько-фашистськими загарбниками міст і сіл Волині у роки Великої Вітчизняної війни 1941 - 1945. – Луцьк, 1999. – 52 с.

Царук Я. Володимир-Волинський у боротьбі за незалежність / Я. Царук. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2010. – 328 с.

Царук Я. Трагедія волинських сіл. 1943 – 1944 рр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2003. – 189 с.

Чабан В., Маначинський М. Отча земля Загорів. Вид. 2-е., доп. – Львів, Кобзар, 2005. – 216 с.

Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського десидента – політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921 – 1981 рр.). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 431 с.

Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30 – 50-ті рр. XX ст.). – Луцьк: Вежа, 1999. – 184 с.

Питання для контролю

1. З якого часу Західна Волинь опинилася у вирі Другої світової війни?

2. У складі якої держави знаходилась Західна Волинь?

3. До якої держави у вересні 1939 р. була приєднана Західна Волинь?

4. Коли була створена Волинська область? Які зміни відбулися у Волинській області за 1939 – 1941 рр.?

5. Які події початку Великої Вітчизняної війни на Волині ви знаєте?

6. Які військові частини обороняли Волинську область?

7. Які героїчні подвиги здійснили прикордонники?

8. Що ви знаєте про розстріл в'язнів у Луцькій в'язниці?

9. Яка і де відбулася найбільша танкова битва початку війни?

10. Коли була окупована Волинська область?

11. Що означав німецький “новий порядок”?

12. Скільки таборів військовополонених створили окупанти на території області?

13. Що ви знаєте про холокост і масові розстріли єврейського населення області?

14. Що ви знаєте про трагедію села Кортеліси?

15. Хто такі “остарбайтери”?

16. Коли і де виникли перші загони радянських партизанів та підпільників?

17. Які партизанські загони і підпільні групи діяли у вашому районі, населеному пункті?

18. Кого з керівників партизанського руху і підпільників ви знаєте?

19. Коли і де виникла на Волині Українська повстанська армія?

20. Що ви знаєте про Колківську республіку?

21. Кого з керівників ОУН і УПА ви знаєте?

22. Що ви знаєте про криваве українсько-польське протистояння 1943 – 1944 рр.?

23. Коли почалося визволення Волинської області і коли був визволений Луцьк?

24. Які операції і яких фронтів проводились під час визволення області?

25. Як відбувалось звільнення Ковеля?

26. Що ви знаєте про виселення, переселення і депортації населення області під час Другої світової війни?

27. Які матеріальні збитки нанесені області війною?

28. Скільки населення втратила Волинська область за війну?

29. Кого ви знаєте з героїв, які захищали і визволяли область?

30. Які бойові нагороди за подвиги ваших земляків або у вашій родині ви знаєте?

31. Які пам'ятники і меморіальні комплекси присвячені подіям війни ви знаєте?

32. Яку роль відіграли війни у житті людства?

33. Чому потрібно знати про Другу світову і Велику Вітчизняну війну?

34. Які висновки зробили Ви з історії Другої світової війни в краї?

РОЗДІЛ III

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РАТНІВЩИНИ

Алла ДМИТРЕНКО
(Луцьк)

ЕТНОГРАФІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ НА РАТНІВЩИНУ

Ратнівщина – цікавий для етнографічного дослідження регіон, особливо з погляду його пограничного розташування та збереженості реліктів традиційно-побутової культури. У липні 2011 року кафедра документознавства та музейної справи (історичний факультет) Волинського національного університету імені Лесі Українки та ДП „Волинські старожитності” (керівник О. Златогорський) організували етнографічну експедицію до ряду сіл Ратнівського району. В експедиції взяли участь студенти другого курсу спеціальності «Музейна справа та охорона пам’яток історії та культури», зокрема: Любомир Більо, Максим Гаврилюк, Ірина Кілюшик, Анастасія Москвич, Андрій Потапчук, Олександр Татусь, Юлія Терещук, Наталія Христинець, Мар’яна Цісарук, Любов Яворська. З метою кращої організації польової роботи до участі в експедиції були запрошені старший науковий співробітник відділу етнографії (тепер – завідувач відділу) Волинського краєзнавчого музею Людмила Мірошниченко-Гусак, завідувач Музею етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки Світлана Чибірак, аспірант Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології імені Максима Рильського АН України Сергій Сіренко. Очолила експедицію Алла Дмитренко. Впродовж шести днів обстежені села Межисить, Денисів, Голики, Залисиця, Самари, Підгір’я, Окачове, Щедрогір. Базою експедиції стало село Межисить. Опитано чимало мешканців названих сіл від яких записано багато цікавої інформації. Серед них:

– с. Денисів: Єва Трохимук, Марта Денисюк, Віталій Бужчук, Павліна Бужчук, Павло Гурич, Ганна Гурич, Ганна Денисюк та ін.;

– с. Залисиця: Іван Приймачук, Степан Сільчук та ін.;

– с. Межисить: Катерина Понікарчук, Анатолій Колядюк, Мойсей Неводнічек, Ольга Середюк, Олексій Середюк, Яків Приймачук, Віра Приймачук, Василь Приймачук, Ірина Шнайдер, Валентина Приймачук, Тетяна Приймачук, Ярина Касянчук, Анастасія Корнилівна Приймачук, Анастасія Тимофіївна Приймачук, Марія Дмитрівна Приймачук, Параска Приймачук, Юхим Колядюк та ін.;

– с. Самари: Параска Пасюк, Павло Штик, Антон Штик Оксана Шинкарук, Марія Березюк, Оксена Октисюк, Віра Баранчук, Василь

Неводнічик, Іван Шинкарук, Людмила Концевич та ін.;

– с. Підгір’я: Іван Герасимук, Ганна Кондрачук та ін.;

– с. Окачове: Анастасія Андрійова, Микола Колядюк та ін.;

– с. Щедрогір: Варвара Галімук, Оксана Приймачук, Євдокія Ковч, Катерина Ковч, Ірина Андрійова, Оксена Микитушина та ін..

Активну допомогу учасникам експедиції надали голова сільської ради Володимир Приймачук, директор школи Лариса Вакуліч, випускниця історичного факультету Наталія Солдатенко та її родина та ін.

В ході польової етнографічної експедиції зібрані відомості з різноманітних проблем традиційно-побутової культури мешканців обстежених сіл. Записана інформація про традиційне господарювання. Зокрема, про основні заняття – землеробство і тваринництво та їх співвідношення у досліджуваному регіоні, спричинені природо-географічними умовами (значною заболоченістю території).

Цікаві відомості зібрані про народний землеробський календар, що стосуються в основному термінів висівання тих чи інших культур, які приурочувались до того чи іншого дня церковного календаря. Найраніше сіяли ячмінь і овес: «Посій мене у кал, тоді буду пан».

Рано, ще до Благовіщення, висівали і розсаду капусти. Вірили, що така капуста матиме гарні, не потріскані головки: «А розсаду капустю то сіяли до Благовіщення. Бо вона вже не боялася ни дощу ни снігу, нічого вона не потріскає. А тую яку посла Благовіщення посієш, то ше й буває снігу покидає, і дощ іде то вона чось не сходила, візьме потріскає і всьо». Цибуля також любить, щоб її садили раніше. На Ратнівщині вірять, що зробити це потрібно до того, як заквакає жаба. Інакше «вона чось в стовпи іде, чи гние».

Картоплю потрібно було теж засадити «поскорій», хоча б кілька корчів. Більшість респондентів наголошували, що обов’язково до Благовіщення: «До Благовіщення... Зроду засівали це картошку». У с. Межисить колись картоплю садили ще на Страсну п’ятницю: «Колісь і бульбу сіяли... вже не білили бо білити не годиться». Загалом для засаджування картоплі обов’язково обирали «жіночий» день – середа, п’ятниця, субота, а не чоловічий. Крім того, картоплю не можна було садити в той день тижня, в який було свято Євдокії (14 березня): «того дня не засажували коли Явдоха була... нічого не засівали, бо то не годиться». Важливим чинником, який впливав на початок висаджування картоплі, була фаза місяця. Обирали дні, коли місяць спадає. Пояснюють це наступним чином: «То моя мати так засаджує: шо росте місяць,

Члени експедиції на Ратнівщину біля зібраних експонатів.
с.Межисить, липень 2011 р.

Марта Денисюк біля «самопрєда».
с. Денисів.

Наталія Бабій і Юлія Терещук із «косою» прядива, витка-
ного Мартою Денисюк. с. Денисів.

Пасічник Павло Гурич біля колодного вулика.
с. Денисів.

Параска Пасюк із сорочкою, декорованою аплікацією.
с. Самари.

Пасічник Яків Приймачук біля вулика-колоди.
с. Межисить.

значить... починає садити те, що вверху росте, а якщо спадає, значить те, що в корені було більше».

Теплолюбні рослини сіяли пізніше. Огірки намагалися посадити зазвичай на Довгого Івана (21 травня): «огірке колесь на Івана все садили.., щоб родели». Зважаючи на свято, грядку робили напередодні, а на Івана до сходу сонця («доки сонце вийде») висівали насіння в підготовлений ґрунт. Огірки можна було садити до Онуфрія, «а вже по Онуфрію не сади, бо вже не вродять». Горох і боби також сіяли пізніше, перед весняним Миколою (22 травня). В кілька етапів висівали гречку. У с. Самари розрізняють гречку «шестачку», «сьомачку» і «восьмачку. Найпізнішою, за твердженням респондентів, є гречка-«шестачка», яку сіють перед Трійцею: «вже перед Трійцею сіють її, то то вже напозніша гречка – шостачка».

Чимало звичаїв пов'язані із збиранням врожаю. Традиції зажинати до свята Петра тут не зафіксовано. Як стверджують респонденти, до цього свята зерно достигало дуже рідко. Прийшовши зажинати, хрестилися, проказували молитву, після чого зжинали дві жмені збіжжя, які клали навхрест: «навхрест положить дві жмени, одну так і другу, хреста положить». Під час жнив щодня, йдучи додому на ниві обов'язково залишали такого хреста із збіжжя. Вижавши зернові, кидали серпа, приказуючи: «Йди, серпчек, на нивку, збери мені силку... Шоб ще на літо дождали».

До певних свят приурочували початок споживання молоді картоплі, капусти. Так картоплі вперше потрібно було наварити до Петра. При цьому її не копали, а «намулювали», тобто вибирали руками з-під корчів: «Тако все на Петра, казали, на Петра наварила бульби»; «На Петра то обізательно, кожного року на те, намулюеш, набереш». Свіжу капусту обов'язково готували на «сплинне» (28 серпня), у зв'язку з чим в обстежених селах побутувала приказка: «на Сплинне наїсеся капусти як свине».

Важливу роль в структурі традиційного господарювання відіграло тваринництво. Худоби раніше тримали багато, бо це і продукти харчування, і добрива, без яких не родили бідні поліські ґрунти. В різних родинах тримали різну кількість тварин. Як стверджують респонденти, «худоби, знаєте, ек хто. Колесь так худоби: дві телушки, пару волив, в кого кинь...сіна було трохи нема косити, і... дедеко їхали... косити... Бо то знаєте, тіко було життя, шо скотини». Випас худоби практикували тільки індивідуальний. Кожний пас по своїх землях. Цю справу доручали переважно дітям і людям похилого віку: «Сім, вісім! В сім років вже пасла мати, вже пасли. І старей, і старей такеї вже пасли!». А от свиней, яких раніше також виганяли на пасовище, дітки пасли вже п'ять-шість років: «Ну, такеї свени пасли, бо ж

тоді на пасовень гонили свени, випускають свени, от і такеї діти пасли».

Важливою подією був перший вигін худоби на пасовище, хоч певного дня ця цього не було – дивились по погоді. Корову кропили свяченою водою, били свяченою вербою та ще й стелили свяченого рушника, щоб перевести через нього скотину: «пириводили чириз те, шо свячене. От шо-нибуть – чи рушника, чи шо стилили на цьому, щоб привести».

Вміли і лікувати тварин. Коли худоба здувалася, давали їй горілку, молоко. При хворобах шлунка робили відвар насіння льону. Були й такі люди, які «зговорювали» хвороби: «Було то вже в нас, корівка тоже здулася, заслабіла, ни їсть. І цього, повеле ми її ото до Куцика.., він згаварував, казали, кров згаварував... І той чоловік зговорев. І ото вона зразу, ну годе дві мо пройшло, завеле ме, постояли, вона стала вже нормально жуйку жувати. Вже раз скотена жуйку жує, то вже нима чо... От кулесь такі люде були, шо вони... згаварувале. І людьом згаварувале, і цім згаварували, скотини. От такі».

Ряд звичаїв пов'язано і з садінням квочки, яйця під яку підсипали ще й до Великодня. Для цього обирали жіночі дні – середа, п'ятниця. Під квочку клали сіно, яке лежало на столі впродовж всіх різдвяних свят: «Оте, шо на Різдво, те шо стелили на... Святий вечір, на Коляду. І те сіно збирали і тоді квочки садили». Брала непарну кількість яєць: як менша курка – тринадцять, більша – і сімнадцять можна підкласти. Колись яйця несли в чоловічих шапках, пізніше – просто у фартухах.

В ході експедиції з'ясовано, що значний розвиток на Ратнівщині отримали допоміжні заняття: рибальство, збиральництво, мисливство і бджільництво.

Основними об'єктами збирання були ягоди і гриби. Серед грибів найбільшою популярністю, звісно ж, користувався білий гриб. Збирали красноголовці, бабки, лисички, сирожки, маслюки, решетяки. А от «кіз», «польських синіх» раніше не збирали. Неїстівні гриби тут звуть «вовчими». З урожаєм грибів пов'язують погоду на наступну зиму. Вірять, якщо багато грибів, буде сувора зима.

Багато збирали ягід: чорниці або просто ягоди, «брусниці», «журахлини», «лохачі», «вожина». Основними ємностями для збирання ягід були різномантні глиняні посудини, які тут називали «набірашка». Але, як наголошують респонденти, доки не збираєш ягоди, то то збаночки, а як прив'язав і почав збирати – то вже набірашка.

Достигання ягід на Ратнівщині, як і в інших районах Полісся, пов'язують із Десятухою – «десята неділя по Великодню». В цей час «Або вставиться десіть ягоден всього, або шено тиль-

Спадкоємність традицій: Яків Приймачук із внуком.
с. Межисить.

Бабусина помічниця: Ірина Шнайдер із внучкою.
с. Межисить.

Прядіння з лопатеня. Ірина Шнайдер.
с. Межисить.

Анастасія Приймачук і Людмила Мірошниченко-Гусак у сорочці респондента.
с. Межисить.

Марія Понікарчук, Ольга Лях і Ганна Приймачук.
с. Межисить.

← Валентина Приймачук, Тетяна Приймачук,
Ірина Шнайдер з внучкою і Алла Дмитренко.
с. Межисить.

ко десять окраситься». Поширене вірування в цілющість купальських ягід по які ходять і сьогодні. Тільки коли це свято випадає на неділю, то йдуть напередодні. Поширене збирання журавлини. Її зберігали свіжою впродовж всієї зими і їли сирими, особливо в період прядіння: «Журахлини брали, знаєте. Бо на зиму вони хароши були, колись же прели. Вже прадеш – прадеш, вже тобі нема слинити чим, бо ж без слини не пристимете. А вже єгодку озьмеш в рот, вже в тебе слина.., журахлину».

Збирання ягід колись супроводжувалося співом. На запитання, чи співали за ягодами, респонденти відповідають: «Ох співали-співали!». Зафіксовані і «ягідні пісні»: «Зоставайтеся всі ягодки в бору, а ми йдемо зарання додому», «Оставайтеся всі ягодки з листом, а ми йдемо додому з користом». За ягодами співали і петрівчані пісні, адже найбільш активний період збирання ягід припадав саме на Петрівку:

Зозулька рабенька, чого така маленька?

Мене пташейки годували, мені їстоньки не давали.

Сами їли – вечерали, мене били по череві.

Сами їли – обідали, мене зозульки невідали.

Варто відзначити і способи захисту від вужів.

Вірили, щоб не бачити вужа, в кишеню потрібно взяти свячений хрін. Записана і оповідь про те, як могли наслати вужів на покіс – де коснеш, там вуж і т. д.

Зафіксовані і традиційні способи риболовлі, ставлення до рибних запасів та ін. Серед рибальських пристосувань – «сачки» із лляних ниток, які зараз виходять з ужитку: «Зараз, канешно, поменшало риби, сачком не ловлять, а колись багато риби було, то можна було зловити». Використовували і «бридні», що нагадують невеликий неводок – два крила і мішок. Із лози плели круглі «коші», всередині яких було «серце», куди заходила риба. Коша ставили взимку на ополонки: «То вже тоді, коли риба задихалася... То як в'юни, то ставили просто туди... І вона виходить на дух, схопити і зробити на духа, накривали сіном, щоб не замерзав». Поширеними були «кловні»: «просто з однієї сторони ручка і тенето і пашол». Кловнею ловили рибу в основному по каналах. Повсюдно використовували «сани», що являють собою два полози, на які натягнуті сітка і скріплені між собою тичкою. Рибалили остями втрюх: двоє тягнути снасть за полози, а третій йшов ззаду і притискав полапку до дна за тичку: «два чоловіки тянуть спереди за полоз, а один мусово прижимати цею палкою... вниз по кінці полоза». Навесні використовували ості. Це пристосування використовували і при риболовлі з підсвічуванням – «на посвіт». Щук «щемили» по первольодку за допомогою вигнутої палки з потовщенням на кінці. Записано і особливості лов-

лення риби великими неводами, назви пристосовань, які використовувались при цьому та ін..

Особливо слід відзначити збереженість в окремих досліджуваних селах традиційного колодного бджільництва. Дідівські колодні вулики є у Якова Приймачука і Анатолія Колядюка із с. Межисить, Павла Гурича із с. Денисів та ін. Вулики продовбані через отвір збоку (термін «довж» для позначення цього отвору тут невідомий). Видовбані пішнею. Поздовжній отвір закритий брусом, який тут називають «затворником» (в інших регіонах Полісся – довж), а зверху прикріплена широка дошка – «плаха» (в інших регіонах Полісся – снеть, сніток). Розміри одного з колодних вуликів: об'єм – 2,1 метра, висота, висота – 1,45 м, розміри поздовжнього отвору, через який видовбували колоду і через який вибирають мед і здійснюють догляд за бджолами – 55 x 11 см.

Респонденти пам'ятають, що колодні вулики раніше стояли на деревах. Знають спеціальні колеса, за допомогою яких вулики-колоди піднімали на дерева. Колесо кріпили на дереві вище того місця, де мала стояти колода. Крутили, перебираючи спиці, намотуючи на колесо мотузку, другий кінець якої кріпили до колоди. Зараз колодні вулики стоять на садибах.

Побутували спеціальні ножі для вирізування меду: ручка зроблена з міцного дроту до кінця якого прикріплена ширша пластина. Соті з медом вирізували по поздовжньому отвору (довжі), а все, що зверху, залишали бджолам на зиму. Мед вибирали двічі – навесні забирали те, що залишилося із зими, а основний медозбір – наприкінці літа, після Спаса. Мед відціджували, а віск варили, цідили через полотно і видували кліщами.

Записані окремі відомості про догляд за бджолами, про збирання роїв та ін. Бджоли починають роїтися від Миколи. Вірять, що добрі рої тільки до Спаса, а після Спаса «вже собі не заготовлять, не вспівають заготовити на зиму».

Бджолярі жаліються на масову загибель бджіл в останні роки причиною чого є хвороби, хімікати, вишки мобільного зв'язку: «Тепер бджіл мало – хвороби, хімікати і антени.. А ше поставили тії антени, і всьо. І кажут от того пчоли гинуть».

Серед промислів і ремесел найбільше відомостей зібрано про обробку вовни і волокна, прядіння і ткацтво, деревообробні промисли, плетіння.

Цікава інформація зібрана про різноманітні галузі матеріальної культури: одяг, харчування, житла. Зафіксована збереженість по всіх селах традиційного дерев'яного будівництва із застосуванням давньої зрубної техніки зведення стін. В останні роки у цій справі відбулись певні зміни, що виражаються не в горизонтальному, а у вертикальному укладенні брусів та в обкладанні

Анатолій Колядюк біля колодного вулика. с. Межисить.

Ярина Касянчук із правнуком. с. Межисить.

Василь Приймачук із гарнцем. с. Межисить.

Фольклорний колектив «Джерельце».
Керівник Валентина Приймачук. с. Межисить.

Члени фольклорного колективу «Джерельце» у традиційних
для села строях. с. Межисить.

дерев'яних будинків синтетичними матеріалами, що збільшує їх зовнішню привабливість.

З теми одяг зібрані матеріали про основні компоненти традиційного строю, характерно для місцевості, з'ясовані його особливості в порівнянні з іншими регіонами, які проявляються у збереження давніх технік оздоблення одягу (ткання, вишивання протягуванням та ін.), використання його окремих елементів у якості святоково-обрядових атрибутів.

Та чи не найбільш повна інформація зафіксована про структуру традиційного харчування: страви із зернових, овочів, м'яса і молока, ягід, грибів та ін. Записані назви страв, особливості їх приготування. Цікавими є

відомості про традиції випікання щоденного і обрядового хліба, для розчинення якого використовували «картоплю», приготування пирогів, пампушок, «палушок» та ін.; виготовлення бринзи (соленого сиру): «Сир душили... і солили. І там мнели там тую бринзу. Ї засолювале там.... На цілу зиму назбирають того сиру, тої бринзи. Бульбу варели з лупенами. Лупели. За жер заставлели, щоб засмагала. Смачели маслом, бринзу сипале. І смачне було. Яке смачне! Бринзою насиплють і маслом посмачать. Невідомо, яке смачне!». Регіональну специфіку складає і виготовлення сухого сиру, який також міг довго зберігатися: «Він сушиться... І в рукаві... І кладуть кладуть... не в середину печі, там, де огонь горить, а наверху. Шоб він поступенно... засихав... Коротше..., треба було його рубилом розбивати... Шо вже той сир, вже нікуда!». Записані відомості про використання сиру у весільній обрядовості.

Різноманітні відомості зібрані з проблем духовної культури: звичаї та обряди родинного в календарного циклів, народні знання, світоглядні уявлення та вірування.

Окремим напрямком роботи у ході експедиції було збирання пам'яток матеріальної культури, які поповнили фонди Музею етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки. Загалом було зібрано 27 предметів, серед яких:

– сукняна «сернега», «кайдубець» для прикрас, «лагвочка» для сиру та ін. – Шнайдер Ірина

Іванівна, 1940 р. н, хутір Вал, с. Межисить;

– «язик» до ткацького верстата, лопатка для снування, «ключки», «крутілка», «збанок», «бунька», маточник, «жлукто» для прання білизни, барильце – Приймачук Яків Данилович, 1937 р. н., с. Межисить;

– «затірач для денця», діжка для зерна, діжка для тіста, ступа з товкачем – Колодюк Євген Іванович, 1927 р. н., с. Голики;

– коробка – Галіщук Каленик Григорович, с. Голики;

– фартух свашки – Оніщук Олена Петрівна, 1928 р. н., с. Самари;

– притулка, вишита «протягом» – Колодюк Ольга Іванівна, 1935 р. н., с. Голики;

– гарнець – Приймачук Василь Герасимович, 1928 р. н., с. Межисить;

– бердо з калини – Приймачук Тетяна Ананіївна, 1932 р. н., хутір Вал, с. Межисить;

– прац, лопата-віялка – Герасимук І. К., 1955 р. н., с. Підгір'я;

– «самопряд», жорна, ціп – Бенедисюк Василь Демидович, 1963 р. н., с. Голики;

– соха – Приймачук Уляна, с. Межисить.

Варто відзначити, що переважна більшість зібраних пам'яток раніше не були представлені у фондах Музею етнографії Волині та Полісся (МЕВП).

Всі зібрані відомості з різноманітних проблем традиційно-побутової культури зберігаються у фондах МЕВП.

Любомир БІЛЬО
(Луцьк)

ХЛІБОРОБСЬКА КУЛЬТУРА РАТНІВЩИНИ

Землеробство – основне заняття українського народу. Саме воно давало основні засоби існування. І навіть на території Полісся, до якого входить і Ратнівщина, незважаючи на значну заболоченість території і певну обмеженість земель для хліборобства, це заняття було досить розвинутим. Під час етнографічної експедиції до сіл Ратнівщини були зібрані і опрацьовані різноманітні матеріали по темі “землеробство”. Отримані відомості засвідчують, що в обстежуваних селах (Межисить, Самари, Щедрогір та Голики) основними знаряддями для обробітку ґрунту були соха та плуг. В соху за допомогою ярма запрягали корів (с. Межисить, с. Самари). Плуг уже був сучаснішим знаряддям для оранки. В нього переважно запрягали коня чи вола, рідше – корів. Рідше використовували рало. Основним знаряддям вторинного обробітку (після оранки) були борони. Ще й сьогодні у багатьох господарствах збереглися традиційні брускові дерев’яні борони із металевими зубами.

На Ратнівщині вирощували переважно жито, ячмінь, овес, гречку, рідше – пшеницю. Для сівби зернових культур використовували відро, раніше основним пристосуванням для сіяння були короби.

Основними знаряддями для збирання збіжжя були серп, коса, граблі та вила. Серпи в усіх досліджуваних селах були зазубреними та заокругленими. Коса не відрізнялась своєю конструкцією від сучасної дерев’яної коси. Серпи та коси виготовлялись ковалями-циганами (с. Самари, с. Щедрогір). Своїх ковалів практично не було. В усіх селах згадують про побутування дерев’яних граблів. Це були масивні дерев’яні знаряддя праці. Удосконалені дерев’яні граблі з’явилися у досліджуваних селах в період становлення Радянського Союзу і використовуються і досьогодні.

Дуже часто згадують про використання в даному регіоні дерев’яних вил, які мали переважно були на два зуби. Хоча зрідка траплялись і на три зуби. Житель с. Самари розказав про наявність у їхньому селі вил на чотири зуби, які зберігаються у тутешньому музеї. Наявність залізних вил не є завадою для використання у досліджуваних селах дерев’яних вил і по сьогоднішній день.

Для обмолочення зернових культур в обстежених селах, як і повсюди в Україні, використовувався традиційний ціп. Практично всі опитані жителі досліджуваної місцевості с. Ме-

жисить, с. Самари, с. Щедрогір) давали однако- вий опис цього знаряддя. Житель с. Межисить Василь Бенедисюк подарував один ціп для Музею етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті ім. Лесі Українки.

Для віяння зерна найчастіше використовували дерев’яні лопати. Віяли переважно в клуні. Сортували зерно за допомогою решета.

Обробляли сільськогосподарські продукти за допомогою млинів, ступ, жорен та олійниць. Для переробки невеликої кількості зерна використовували жорна, які ще й дотепер зберігаються в окремих господарів. Одне жорно подарував до музею Василь Бенедисюк (с. Межисить). Також досить поширеними були олійниці (маслобійні). Зафіксовано детальний опис цього знаряддя.

Крім того, записані відомості про сівбу і збирання врожаю, окремі звичаї, пов’язані із вирощуванням зернових і овочевих культур, заготівлю сіна та ін. Зокрема, косовицю завершити потрібно було бов’язково до свята Петра і Павлі (12 липня): «Якщо ти не скошив до Петра і Павла, в нас казали в Самарах, то ти не господар, того що після Петра і Павла трава стає як дріт, стара, вже... коса її слабо бере і плюс вона цього.., неспідобна для корів». Жнива ж починали після Іллі (2 серпня). З цим святом в обстежених селах пов’язують завершення літа і саме цього дня починали жати жито, а до Іллі, як стверджують респонденти, колись ніхто не косив.

Загалом хліборобська культура була досить розвинутою. В ході експедиції було зібрано лише невелику частину матеріалів, пов’язаних із даною темою. Незважаючи на появу нових, прогресивних технологій, поліщуки активно використовують досвід, нагромаджений багатьма поколіннями наших попередників.

Хто записав: Більо Любомир Михайлович (Л. Б.)

Місце запису: Волинська область, Ратнівський район, с. Самари

Дата запису: 4 липня 2011 року

Інформатор: Тарасюк Петро Володимирович, 1961 р. н. (П. Т.)

Л. Б. Яким плугом орали землю, коли Ви пам’ятаєте? Які в Вас були плуги?

П. Т. *Орали повністю?*

Л. Б. Так, орали. Дерев’яний, сабан, комарик можливо, орлиний, сакківський?

П. Т. *Оборювали то ми таким сохою, ще я, за моєї пам’яті.*

Л. Б. Соха була.

П. Т. Була соха.

Л. Б. Сохою.

П. Т. *А орали то вже таким настоящим, залізним.*

Л. Б. А з яких частин складалась соха?
П. Т. Значить вона була повністю дерев'яна, повністю.

Л. Б. Наконечників не було?

П. Т. Да, наконечник був з бляхи.

Л. Б. З бляхи був.

П. Т. Да, такий прикліпали, була повністю з дерева, і ручки такі, рала такі із дерева вирости, вона там в мене ще десь висіла на хуторі, але хто його знає де зара поділася.

Л. Б. А в соху запрягали коней чи волів?

П. Т. В плуг?

Л. Б. В соху.

П. Т. В соху. Картоплю, якщо оборювали, то ми в ручну.

Л. Б. А, то в ручну.

П. Т. Да, така перекладіна, палка, і в двох і верьовка, третій там, а ми на груди так, аж пашисть.

Л. Б. То то в ручну було.

П. Т. Да в ручну.

Л. Б. А в плуга кого запрягали коня чи вола?

П. Т. Коня.

Л. Б. А в якій кількості, один?

П. Т. Одного коня.

Л. Б. Одного коня.

П. Т. А волами, даже не волами в нас орали, доречі в нас в Самарах, біля мене жив цей, коровами!

Л. Б. Коровами.

П. Т. Звичайні дві корови, і таке ярмо, я бачив, в мене є воно, ген в клубі, ще ярмо дерев'яне. Дві звичайні корови, і дядько орав при мені, я бачив, не воли, це не воли, звичайні корови наші.

Л. Б. А волочили у Вас однією чи двома боронами?

П. Т. Однією.

Л. Б. А яку форму мали дерев'яні борони у Вас?

П. Т. Вони були, я бачив дерев'яну борону, значить вона така як і ці, жилізна тільки що там, оті зуби, дубові чи які, і вони ще й лозою якомсь прив'язані, мало того що загнано так, то шей перетянуто лозою, я бачив такі.

Л. Б. А коли з'явилися повністю залізні борони?

П. Т. Залізні?

Л. Б. Так.

П. Т. Ну, то вже просто як догадка, вже як в шістдесятих роках, я вже бачив такі, настоящі борони.

Л. Б. А якомсь відрізнялись борони вашого села від сусідніх сіл? Були якісь відмінності в конструкції можливо... чи вони були однакові?

П. Т. Однакові, бо я беру Оріхове, то сусіднє село, то сім кілометрів... то вже різниці, а і доречі, я в Камінь-Каширському, в мене жінка з Камінь-Каширського району, і там те саме.

Л. Б. Ага, там були однакові. А чим у Вас сіяли, і як у Вас сіяли: з мішка, з сіваньки, з відра?

П. Т. Сіяли в нас значить, я бачив як сіяли, в нас старі люди з кошілки.

Л. Б. З кошілки.

П. Т. Да, з кошілки.

Л. Б. Прив'язувалась вона як?

П. Т. Так як ягоди брали, тільки сюдаво, отак під руку вона йому чучуть, імено з кошілки.

...

Л. Б. А які серпи були у вашому селі: зазубрені чи гладкі?

П. Т. Зазубрені.

Л. Б. Зазубрені.

П. Т. Завжди, я гладкі не бачив ніколи.

Л. Б. А заокруглені чи такі видовженні були?

П. Т. Не-не, заокруглені.

Л. Б. Заокруглені.

П. Т. Заокруглені.

Л. Б. А як з'єднувалась ручка серпа з його робочою частиною? Вона вбивалась чи закручувалась?

П. Т. Вбивалась.

Л. Б. Вбивалась

П. Т. Вбивалась, так як і традиційно заплетками і тоді тук...

Л. Б. А хто робив серпи?

П. Т. Ковалі, цигани даже робили, от у нас були в Оріхово селі жили цигани, от вони до кінця вісімдесятих жили, потім їх вижили, вони робили серпи, копаниці, ті шо бульбу копати, і сабки.

Л. Б. То Ви кажете цигани. А якими косами користувались у вашому селі? Була якась руська, циганська, якісь назви були?

П. Т. Коси?

Л. Б. Так, коси.

П. Т. Я зрозумів. Не, наші були, наші були, і наші скажімо в Самарах, наші були, єдина що була відмінність, що скажімо як в тому селі, то не ставили тих каблуків, що траву забирає.

Л. Б. Без каблука.

П. Т. А в нас ставили з дрота, не з дрота, а така дерев'яна вилочка засушена, отако вона забирала траву і її тут прив'язували таким цим, для самої коси.

Л. Б. Зрозуміло.

П. Т. Я рахую, що так оригінально.

Л. Б. А на чому точили косу, на чому її клепа-ли, як точили косу?

П. Т. Точили косу?

Л. Б. Точили.

П. Т. Обично на бабках.

Л. Б. На бабках?

П. Т. На бабках, на бабках... клепали, точити взагалі не точили, точілок...а, для неї точили монтечкою.

Л. Б. Монтачка?

П. Т. Монтечка значить із дерева, і порізано

такими тими на хрестики, і пісок брали в баночку і воду, і помочив водою, облянав піском, і тоді тух-тух, і кожен раз треба було пісок вода, постійно.

Л. Б. Ясно. А коли з'явилися косарки, сіножатки, снопов'язки у Вас в селі?

П. Т. Ну, такі що кіньми?

Л. Б. Ну, і такі що й кіньми, і механічні повністю, ну косарки, що за конями йшли косарки, ну що косили.

П. Т. В нас в селі вони появилися, взагалі в нас їх не було, а буквально десь в тих дев'яностих роках, як то з Польщі почали возити.

Л. Б. Так.

П. Т. А так, то я ніколи в Самарах і в очі не бачив, всі косами в ручну косили.

...

Л. Б. А які зміни сталися з дерев'яними граблями? Можливо якось змінилися від періоду як Ваший батько був, і зараз?

П. Т. Я бачив, значить, колишні дерев'яні граблі я не знаю, на кого вони їх робили, зуби були товщиною отаково (приблизно 1см.), і зуб так стояв.

Л. Б. Великі.

П. Т. А наші батьки вже почали робити акуратні такі, зуби такі маленькі, і більше зубів: скажімо у тих старовинних граблях я бачив, там чи вісім чи дванадцять зубів, що вони ними, а наші двадцять два зуба.

Л. Б. Акуратніші.

П. Т. Да-да.

Л. Б. А коли з'явилися залізні граблі?

П. Т. Залізні, мається на увазі повністю?

Л. Б. Щоб залізо було, тим що грабати було залізне.

П. Т. За моєї пам'яті, то десь в шістдесятих роках я їх побачив.

Л. Б. Ага.

П. Т. То то вже були такі радянські, заводські.

Л. Б. А які роботи виконувалися дерев'яними граблями, а які залізними? Можливо били якісь відмінності? Дерев'яними сіно можливо, а залізними...

П. Т. Да ну, дерев'яними то ясно, що сіно гребли, легший там по болотах, а залізними я й не знаю, що гребли, вже за радянських часів уборку робили, вулиці прибирали.

Л. Б. А які були дерев'яні вила? Може Ви пам'ятаєте? Дерев'яні?

П. Т. Ага.

Л. Б. Можете їх описати?

П. Т. Були дерев'яні вила, старалися, в мене є в клубі, доречі стоїть експонат, старалися з природніх робити, шукали...

Л. Б. Трійчаки такі...

П. Т. Так, трьох зубі, а в мене клубі стоїть чотири зубі, і то найшов таку, отаких чотири зуба, і ще вони доречі недавно просили дай мені

закидати сіно на педра, да, старалися шукати природне.

Л. Б. Ага.

П. Т. Рідко брали зуб, були й двох.

Л. Б. Двох. А вони мали якусь назву? Одноріг наприклад, трійчак?

П. Т. Неа, знаєте яку вони у нас моли назву, називалися куськи.

Л. Б. Куськи?

П. Т. Да куськи, вилки куськи, казали бери куськи і будемо закидати сіно. Куська.

Л. Б. А коли з'явилися залізні вила і скільки вони мали зубців?

П. Т. Ну я бачив колишні, ще колишні, то мабуть польські ще трьох зубі, таких і...є ще десь по хуторах, то мабуть польські.

Л. Б. То значить трьох, а зараз чотирьох?

П. Т. А зараз чотирьох, а то були трьох, я бачив.

...

Л. Б. А можливо знаєте про млини, на яких млинах молили зерно у Вас? Млини, водяні чи вітрові були?

П. Т. Я згадую, я знав, що у нас був млин і його розвалили, але вже я його застав, він був вітровий, бо стояли крила, але вже коли я його запам'ятав в шістдесятих, вже була електрика. Але камінь мовов, тільки що електродвигун входив в камінь, але система вся та сама, тільки електродвигун був.

...

Л. Б. А от про ціп, може Ви пам'ятаєте ціпи? З яких частин складався ціп, які вони розміри мали?

П. Т. Ну ціп, я ще молотив ціпом, значить ручка така метра два з половиною, на кінці такаво, не знаю як її назвати ту частину, і вона ликом із лози, і шкіра, я так поняв, що то брали із бика, чи з барана, та ні із бика мабуть із ший, бо там така шкіра, бо щоб воно не перервалося, лоза не витримає того, і шкірою так закріплено, так затянуто то як шпагатом зав'язано так і тільки береш так штух-штух-штух, я молотив, то можна й по лобові заробити (сміється) а та частина...

Л. Б. Бий називається

П. Т. От з двох частин, і з'єднання.

Л. Б. А бий був круглий чи гранчастий?

П. Т. Круглий.

Л. Б. А коли вже перестали молотити ціпами?

П. Т. Буквально, я скажу ето точно, то десь приблизно, приблизно перестали молотити ціпами десь на початку восьмидесятих років минулого століття.

Л. Б. А коли з'явилися у вашому селі молотилки? Ну механічні, молотилки, молотили зерно?

П. Т. Взагалі не було.

Л. Б. А от для віяння що у Вас використовували

ли для віяння зерна: совок лопату, якісь знаряддя були?

П. Т. Неа, брали, самий простий метод...

Л. Б. Чи велику дерев'яну лопату, щоб віяти зерно?

П. Т. В нас брали зерно вибирали вітровий день, виходили на галявину, і набирали тогово, і сипе, а полова он туди вилітає...

Л. Б. Бо вітром...

П. Т. Вітром, тільки вітром, ніякими тими-во, тільки можливо на якихось цепах колгоспних лопатами.

Л. Б. А в який спосіб сортували у вас зерно?

П. Т. О то не знаю.

Л. Б. От що брали із собою коли їхали сіяти? З їжі.

П. Т. З їжі.

Л. Б. Так.

П. Т. Завжди брали, як моя мати і батько казали, гладийку молока.

Л. Б. Ага.

П. Т. Хліб, хліб, молоко, сала, сала каже не було тоді, я не знаю, чого сала не було, о, а в основном молоко і хліб.

Л. Б. Ага. А що беруть зараз у Вас?

П. Т. А зара беруть варені яйця, молоко, сметану, сир свою беруть, хліб, цибулю зелену і сало.

Л. Б. Ну-ну-ну. А чи готували обід в полі?

П. Т. Неа.

Л. Б. Не готували?

П. Т. Неа, брали з собою.

Л. Б. А от чи знаєте Ви що таке Спасова борода чи Спасова грива?

П. Т. Да, Спасова борода це коли, мене вже мати і батько і я, от ми дожинаєм, отойво кусочок жита, а тут залишаємо шість - сім колосків, не колосків, а стеблин, і ми їх зв'язували до купи, і залишали Спасові бороду.

Л. Б. На наступний рік?

П. Т. Да, і вона залишалась на краю поля.

Л. Б. На краю поля.

П. Т. На краю, не по центру, отакого на краю.

Л. Б. А чи клали в неї хліб, в ту Спасову бороду?

П. Т. Не, не, не...тільки зв'язували, до речі зв'язували самим житом, не шнурком...

Л. Б. А самим житим.

П. Т. Так. Потім я пам'ятаю, горобці його завжди добивали, бо воно стояло до зими майже.

Л. Б. А чи була у Вас така традиція випікати калач чи коровай з першого зерна?

П. Т. Неа.

Л. Б. Не було такого?

П. Т. Не було.

Л. Б. А в які дні тижня чи місяця завжди вважалися сприятливими для початку польових робіт?

П. Т. Вівторок.

Л. Б. Вівторок завжди.

П. Т. Бо кажуть, понеділок не можна, закладається в вівторок, житло, отаке во.

Л. Б. А була така традиція молитися перед тим як ідуть в поле?

П. Т. Да-да...

Л. Б. Молились?

П. Т. Да, значить молились, але так дуже скромно, наприклад дітей не заставляли, самі батьки, діти могли по вулиці літати, а батьки ішли до образів ставали і молились, це і я навіть бачив.

Л. Б. А дякували Богу за роботу, за урожай?

П. Т. Так.

Л. Б. Було таке?

П. Т. Так було, було таке.

...

Л. Б. А сіяли у Вас гречку?

П. Т. Да.

Л. Б. Сіяли. А як визначали, коли можна сіяти гречку?

П. Т. Я знаю, ставили на гречки колінами, ще й мене ставили, щоб боліло. Сіяли гречку, і вона така не луплена, з шолухою, і варили, і така вона противна, і їсти її не можна...

Л. Б. А коли починалось літо? Ну може був якийсь день?

П. Т. Ну-ну-ну...літо?

Л. Б. Літо.

П. Т. Ага, літо...неа, а нас зразу...ну мабуть неа...

Л. Б. Ну Купала?

П. Т. Не-не-не, після Трійці в нас казали.

Л. Б. Після Трійці літо?

П. Т. Да, в нас казали після Трійці, бо чого я знаю, коли зчіпляли дерева отоді весною, то в нас там дед на хуторі жив, і він каже до Трійці вона повинна пийнятися, якщо до Трійці не прийметься, бо він каже рахується до Трійці весна, а після трійці починається літо, завше п'ятдесятниця Трійця, п'ятдесят днів після Паски.

Л. Б. Так.

П. Т. О так.

Л. Б. А коли закінчувались посівні роботи?

П. Т. Весняні?

Л. Б. Посівні.

П. Т. Ну весняні чи...

Л. Б. Так-так-так.

П. Т. Ну і осінню сіяли, на зиму...

Л. Б. Ну-ну-ну, то озимі сіяли.

П. Т. Ну-ну-ну.

Л. Б. А от весняні?

П. Т. А весняні, я й не...коли хто впорав.

Л. Б. Ага, як виходило...

П. Т. Да-да-да.

Л. Б. А коли починали і завершували косовицю? Косити сіно...

П. Т. Косити, значить, у нас до Петра і Пав-

ла...

Л. Б. Дванадцять липня?

П. Т. Да. Якщо ти не скопив до Петра і Павла, в нас казали в Самарах, то ти не господар, того що після Петра і Павла трава стає як дріт, стара, вне не можна...коса її слабо бере, і плюс вона цього...плюс вона не с'їдобна для корів, до Петра і Павла.

Л. Б. А коли починали у Вас жнива приблизно?

П. Т. Жнива у нас починали робити після Іллі. Після другого серпня. До Іллі в нас ніхто не косив, це я маю на увазі, вже зараз комбайнами то вже з двадцятого липня комбайни молотять, а тоді, я пам'ятаю добре, Ілля другого серпня, літо закінчувалося за Іллю, бо казали, що не можна купатись після Іллі, бо казали: Ілле очі залле, в нас казали, і після другого серпня в нас починали жати жито.

Максим ГАВРИЛЮК
(Луцьк)

ТВАРИННИЦТВО РАТНІВЩИНИ

Матеріали, зібрані по темі «Тваринництво» засвідчують, що в обстежених селах (Межисить, Залисиця, Самари) переважно утримували корів, а також коней, свиней, домашню птицю. В меншій кількості розводили вівці, кози, кролі.

Крім землеробства, дуже важливе місце у сільському господарстві населення Полісся посідало тваринництво. Ще в давнину тут розводили велику і дрібну рогату худобу, свиней і коней, а також різну домашню птицю.

Основну увагу поліщуки і сьогодні приділяють розведенню насамперед великої рогатої худоби, яка забезпечувала їх молочними продуктами, шкірою та м'ясом. З цієї ж метою у багатьох селах Ратнівщини розводили також кіз. Порівняно з розведенням великої рогатої худоби та коней, вівчарство у господарстві селян виконувало допоміжну роль, забезпечуючи їх насамперед вовною та хутром. Важливе значення мала відгодівля свиней, що задовольняла потреби тутешнього населення в салі та м'ясі. У кожному селянському дворі обов'язково розводили свійських птахів, зокрема курей, гусей, качок, індиків та ін.

З великої рогатої худоби у досліджуваних селах утримували корів. Це було необхідно для забезпечення молоком та молочними продуктами в першу чергу сім'ї, а залишок молока люди здавали на молочарню. Селяни своїх корів випасали за селом чередою по черзі. Під час існування колгоспів, колгоспні корови пастухи випасали за селом у спеціальних загонах. Телят випасали окремо.

Основними кормами в зимовий час були буряки та сіно з різнотрав'я, конюшини чи люцерни в той час не сіяли. Сіно косили по болотах. Робили з гілок «стежори» і накидали на них траву, яка там і сохла. Звозили сіно додому тільки після перших морозів, коли болото примерзало (на даний факт звертали увагу у: с. Залисиця Сільчук Степан Олексійович; с. Межисить Приймачук Катерина Сергіївна, Столярчук Галина Василівна, Колядюк Іван Семенович, Ковч Никифор Микитович, Норабіч Дем'ян Васильович, Лукимов Яків Ананійович, Воробйов Віктор Степанович, Лукимов Володимир Якович).

За часів Радянського Союзу заборонялося утримувати коней в домашньому господарстві, тому коней утримували тільки в колгоспі. Для власних потреб коней брали у колгоспі, про що свідчать розповіді з с. Залисиця Сільчук Степан Олексійович; с. Межисить Колядюк Іван Семе-

нович). На сьогодні у селах Полісся практично у кожному господарстві є один або пара коней. Здебільшого городи селяни обробляють кінсьми, хоча є й трактори.

У деяких господарствах утримували вівці та кози. Вівці утримували для збирання вовни. З якої пряли нитки і в'язали речі. Пізніше вовну здавали заготівельникам. М'ясо використовували на тушонки. З часом утримування овець стало не вигідно, відпала потреба вовни, оскільки припинилося виготовлення домотканих речей. І приблизно 30 років тому вівці поступово почали зникати з домашніх господарств.

Кози утримували малі сім'ї або пенсіонери, які не в змозі забезпечити сіном корову. Кози тримали для забезпечення сім'ї молоком.

Свиней утримували в кожній оселі, переважно від двох до п'яти, в залежності від складу сім'ї і робочих рук в ній. Свиней тримали для забезпечення сім'ї м'ясними продуктами. Раціон свиней складався з буряка, бульби, зілля. Кололи свиней переважно двічі на рік – на Різдво і на Великдень. Утримували у господарствах і свиноматок. Продавати поросят возили на ринок у Ковель у четвер (с. Залисиця Сільчук Степан Олексійович; с. Межисить Приймачук Катерина Сергіївна, Столярчук Галина Василівна, Колядюк Іван Семенович, Ковч Никифор Микитович, Норабіч Дем'ян Васильович, Лукимов Яків Ананійович, Воробйов Віктор Степанович, Лукимов Володимир Якович).

З домашньої птиці утримували курей, гусей, індиків, качок, щоб забезпечити сім'ю м'ясом, а також яйцями. Крім того, пір'я та пух використовувались для набиття подушок та перин.

У деяких селянських господарствах розводили кролів, щоб отримати м'ясо і шкурку.

Поліщуки вірили у вроки, «вочки», які накидають заздрісні чи погані люди на тварин. Найчастіше на корів, після чого вони не дають молока або мало дають, починають битися, худнуть. Вірять у тих людей, що скидають вроки. У с. Залисиця є декілька бабусь, що допомагають тваринам, скинувши вроки.

Існують різні прикмети пов'язані з першим вигоном худоби з хліва на пашу. Так, у с. Залисиця існує прикмета, що треба класти біля порога, під ноги худобі, сокиру – це повинно вберегти корову від поганих очей, вроків. Інші вважають, що виганяти худобу варто з хлібом. Також селяни кропили худобу водою, освяченою на Водохреще, посипали по хліві сіллю, освяченою на Великдень. Такі магичні дії, на думку поліщуків, повинні були захистити їхнє господарство від зурочення.

Як бачимо, тваринництво інтенсивно розвивалося у цьому регіоні України тому, що саме тут було достатньо непридатних або малозадіяних для хліборобства земельних площ. Саме тому,

на Ратнівщині спостерігається певна специфіка у занятті тваринництвом, що виникла у далекому минулому й успадковувалася багатьма поколіннями впродовж тривалого історичного періоду. Тваринництво і сьогодні відіграє важливу роль у господарстві селян.

Хто записав: Гаврилюк Максим Миколайович (М. Г.), Сіренко Сергій (Ср. С.)

Місце запису: Волинська область, Ратнівський район, с. Залисиця

Дата запису: 4 липня 2011 року

Інформатор: 1. Сільчук Степан Олексійович 1951 р. н. (С. С.)

М. Г. А яких у Вас тварин тут тримали здавна? Там корів, коней тримали у селі?

С. С. *Колись коней не давали тримати, як був Советський Союз, як був, колись коней не можна було тримати, не давали коней тримати. Тільки от мона було тримати корову.*

М. Г. А свині були у вас?

С. С. *Свині, ну то по можливості тоді наприклад було, як потолок землі орної хазяїн міг мати тільки сорок соток, всьо. Більше йому не можна було мати землі, тоді в той час не давали, а зараз то пожалуста, зара бери скільки хоч. Є, там і паї пороздавали, от зараз там що робиться з тею землею, а ось подивися по селу, а її по селу було наприклад у нас тут відділення було отут савхоз Реченський був і в ньому було чотири відділення: Річитське було перше відділення, Щедрогорське було друге відділення савхоза Річитського, Межисить було третє відділення совхоза Річитського, а Залухова було четверте відділення савхоза Річитського. То наприклад тут було у третьому відділенні уже більше тисячі голов великого рогатого скота і дойних ну я вже не повню точно ну й дойних було напевно голов з чотириста, а наприклад зара нема нічо, всьо порозкидали, все порозвалювали, така ферма у нас була, ну там її вже розібрали поетому і ті всі корови поздавали там всьо.*

...

М. Г. А ви казали, що у вас тут коні забороняли тримати, а чому?

С. С. *А коні не можна було тримати. Тому що, надавали коні, в державі надавали коні.*

М. Г. А, яка причина цьому була, що надавали?

С. С. *Недавали, осьь йди роби, коні були в колгоспі, там в савхозі казали йди роби, були їздові, вони на конях всьо, а лічно коні не розрішали, у советській власті немона коней було тримати.*

М. Г. А корів, от у Вас вдома скільки було раніше?

С. С. *Скільки в мене найбільше було дві чи три корови, не більше було.*

М. Г. А молоко Ви доїли собі чи на продаж,

може кому продавали?

С. С. *Молоко в той час, то молоко якось воно так, воно так не збирали, то тільки брали в савхозі, от, здавали на молокозавод.*

М. Г. І Ви також здавали в савхоз?

С. С. *То хто, в основному більшість сільська рада заставляла, цього масла здавати. Здавали.*

М. Г. Сир робили?

С. С. *Ну сир тільки для себе. Тіко для себе, бо не повезеш, як назбираєш там два кілограми сиру. Не повезеш у Ратно продавати, бо то і колись і автобуси не ходили, тільки бо дороги не було. Як я став робити шофером у 68 році, Вас ще, напевно, не було, у 68 році то тоді дорога була, от. Тіконо, що траса, як з Бреста на Київ і там єсть поворот на Камінь-Каширськ, а в ту сторону до Самарів; отуду в поле дороги не було. Була дорога ґрунтова. Я шофером робив то я мусив на запас мати, щоб в мене була лопатка, сокіра у машині обов'язательно, бо десь поїхав і засів нада подкупати; нада голяки нарубати положити, щоб виїхав, от. То в той час тоже, слухайте, мало хоть роботи було, але хоть платили все рівно. Невеликі там гроші були, от, але ж за рубля 6 булок хліба і 4 коробки сірників виходило.*

М. Г. А у Вас наймалися пастухи, щоб випасати худобу?

С. С. *Були, були пастухи. Отут у нас де город, там було загороджено, навіс такий зроблений і були колгоспні корови. Напевно, телята, недійне стадо, а телята десь до сто голів, то був пастух, от, який пас. І вже літо, на літо вже приганяли, тіко було літо і випасали корови. Телят, телята не корови, а телята.*

...

М. Г. А чим їх годували? Сіном?

С. С. *Сіном, сіном годували.*

М. Г. А сіно з чого? З конюшини, може з різнотрав'я?

С. С. *Сіно, як в той час то й конюшини не було ніякої, тількино, що на болоті. Тількино дикоростюча трава і всьо.*

М. Г. А як було правильно зберігати в той час?

С. С. *Ну, а як? Косили, от. Як літом вкосиш одне, робили стежора з гілок, робили стежора і накидали, а вже зимою, коли замерзне, тоді тільки вивозили і всьо. Кормили вже сіном.*

...

М. Г. А овець у селі утримували?

С. С. *Ну, ну колись були вівці, давно то вже років більш, як 30 тому, а после не вигодно стало займатись. Пасту їх з коровами не можна було, пасли одельно тії вівці. То мусили їх позбуватись.*

М. Г. А що брали з них? Вовну, може ще щось?

С. С. *Ну вовну. Вовну було за, було таке, що вовну приїжали й заготовітілі колись такі були, от. Приїздав заготовітель там вовну зостригали, а ну, що там зарізали овечку то там. То*

мав, та й кожуха собі пошиє. Ну то вже нада спеціаліста, нада ту шкуру виробити, нада, нада спеціаліста мати, щоб пошив того кожуха чи ще там ту жилетку.

М. Г. А з вовни нічого не робили?

С. С. А з вовни в основному тільки-но, що здавали заготовітілям і всьо.

М. Г. А Ви зарізали, ви казали...?

С. С. А, що зарізали овечку та й м'ясо.

М. Г. А що зберігали м'ясо? Де зберігали?

С. С. Як зберігали... Хто як. Хто закривав.

М. Г. Як закривали?

С. С. Ну просто... робили тушонку.

М. Г. А як тушонку робили?

С. С. Ну як, як, як обичну тушонку. Порізали, в баночки і в піч, як в кожній, в кожній хаті піч, от. Тушонку в банки позвожували і в пічку, тоді катушив і всьо. Бо ж так тобі ж де ж, не то що, а й холодильників; в кого там тії холодильники були. То й мусили щось робити і за те, щоб воно те.

М. Г. А випасали овець де? Також недалеко від села?

С. С. Коло села отут, зразу і село. Отам де тії ходять. Ну в принципі більш і не випасали.

М. Г. А якісь знаки, клейма використовували для позначення?

С. С. Ні.

М. Г. Знали де чия?

С. С. Вони самі, вони самі знали де хто, де свої хазяї. Женемо вона іде собі і всьо. Тільки но вийшла, а женуть, тіко но вийшла і вже вона, от. Раз я її не впустив до хліва та нічо.

М. Г. А свині у Вас були?

С. С. Конче, свині обізательно мусили бути.

М. Г. А багато було?

С. С. Однаково хто.

М. Г. У Вас скільки було?

С. С. А два-три, то й чотири.

М. Г. І Ви вигодовували їх?

С. С. Та, як. Була свиноматка, держали на поросята, от. Поросята возили на базар продавати, от. Були наприклад там в куми, то возили в основному в Ковель. Там в четвер був базар, в тії часи совєтськїї, в четвер в Ковелі був базар, от. І збиралися з цього... на машину, в одну машину ящики з поросятами, а в другу машину люди – пасажирі так як і гайда в Ковель на продаж. Та й так їх возили поки не куплять.

М. Г. А потім, як там наприклад приходили коляч, то кололи його?

С. С. Ну канєшно, а що ж. Заколов свиню вже то практично вже зимою. Закололи свиню, сало посоловали. Колись не закривали в банки, зара то лучше, як то в банки закрив, то лучше зберігається. Не так воно й портиться, от. А колись просто в ящик великий і сіллю засипалося повністю, от і всьо.

М. Г. На довго вистачало тієї свині на сім'ю?

С. С. Ну то в кого яка сім'я. І хто скільки вигодує, скільки й заб'є. Хто міг і одне забити на рік, хто двоє, хто троє хто як. То вже йшло од сім'ї і як хто, як мав можливість хазяювати. Була більша сила, було з ким робити, а я сам, їм один, чи вдвох, я наприклад зара живу вдвох, діти... Одна дочка коло Бреста живе, от. А одна тут в прохоті коло Ратна, а одна дочка в Ратно живе, от. А ми в двох то нашо там, як я заб'ю свиню 150 кілограмів то для мене й гатить такого на рік на двох.

...

М. Г. А коли вперше виганяють худобу на пасовисько то які дії відбуваються при цьому? Чи виганяють корову? Що їй кладуть під ноги? Ще якісь може прикмети були?

С. С. Та ніякого, нічо, просто. Наприклад, як виганяють вже весною то вижнуть лучше, бо ж все рівно вони будуть боротися тії корови. То побудуть півдня, походять люди, поконтролюють, як воно, шо воно. Щоб де одна другої не покалічила. А вже после вони привикають, вже пастух пасе.

М. Г. А не клали, як виходила перший раз з хліва корова сокиру під ноги?

С. С. То як хто, як хто. Наприклад, лічно я то в таке всяке не вірю, от. А як хто. То було таке, що там от цього хліба, там з булкою хліба, ну люди. Я лічно в таке не вірю.

М. Г. А колись, ще давно пастухи не робили, щоб худоба не розбігалася. Кидали може постола поміж череду; обходили їїз якимось замком? Не було також такого?

С. С. Нє. В нас такого не було.

М. Г. А були можливо якісь відомі повір'я у Вас? Про те, що домашню худобу, особливо коней потрібно було добрати у масть домовому, наприклад. Не було такого?

С. С. У нас, наприклад, з мене такого то нє. Як воно вже мав в цьому, в основному я дивився по своїй корові, от. Корова непогана, молоко жирнее, от, не б'ється, нігде – нічого. То й так тримали для себе телятко годували й тримали. А постаріла вже корова чи спортилася, щось вже вона нестала цього молока давати то здавали нам'ясокомбінат, а молодії оставляли.

М. Г. А якщо, наприклад, купили молоду корову, привели її додому, то може її якось привчали до нового хліва?

С. С. Якщо вже купив корову, то мусиш її по-тримати в хліві паро днів, от. Покормити її паро днів, щоб вона привикла до хліва, щоб вона йшла сама, щоб вона знала вже хліва. Щоб вона йшла сама, ти ж не будеш кождий раз бігати, щоб заганяти. Щоб вона знала хліва і вона привикла паро днів і вже вона сама йде. Ненада було нікого й нічо.

М. Г. А були у Вас якісь свята, коли прикрашали корів вінками, чи ще щось?

С. С. Ні, тут ніхто такого не робив.

М. Г. А може захищали якось домашню худобу від відьом?

С. С. Ну як? Ну, наприклад, як ото, то моя баба, наприклад, то вони, що як в церкву ходили то там, якщо там воду святять, оце там вони святять, на цеє, на Водохреще, то воду ту святую, то тою водою покропити. Сіллю, сіль, яку беруть до церкви на теє, паску святити, сіль зразу ложиться, та й сіллю посипати по хліві, щоб воно і для цього. Так і вроді би і щоб харашо було, щоб корова не цеє, щоб спокійніша була, все.

М. Г. А ленточки не зав'язували на роги? Чи може заплітали?

С. С. Не помню, я такого не робив. Раніше за, старіші то вивили там, нашийника там якого зав'язуть, там, як хто. Як на то, то вже в кожного було, як хто в те вірив, як хто думав.

М. Г. А не казали, що воно означає? Не пояс-

нювали?

С. С. Та хто там, як хто, хто по разному пояснював. Ну то того, щоб наприклад, щоб не наврочки, то я зав'язу на те щобне наврочив, щоб ніхто не наврік, щоб ніхто не подивився та й не врік корові.

М. Г. А під врочки що Ви розумієте?

С. С. Ну, наприклад, може хтось подивиться на корову і всьо.

М. Г. І що вона перестане молоко давати?

С. С. Молоко буде. В мене, наприклад, цього літа, в мене такого це не було ніколи, вже корові років з десять, от. Приходить жінка, каже, не можна корови подоїти, кажу, що таке; каже стала битись і всьо. Стала битись, чого? І що вже ми не робили і марлею прив'язував лапу і путав, тримав і став я тоже тут, жінки такі, став питати, каже що скидати вроки. Хто вміє, як скидати, я, наприклад, не знаю цього, а хто вміє скидати.

Ірина КИЛЮШИК
(Луцьк)

ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ НА РАТНІВЩИНІ

Матеріали зібрані по темі «Весілля» засвідчують, що в обстежених селах Межисить, Самари, Щедрогір збереглися традиції пов'язані з святкуванням весілля, яке є давнім ритуалом утворення сім'ї. У народі визнавався вільний вибір наречених, хоча бідність призводила і до примусових шлюбів. Знайомство молоді відбувалося за звичай під час вечорниць. Весільний обряд ділиться на три етапи: передвесільний, весільний, післявесільний.

Передвесільний етап складався з трьох частин: вивідування, сватання, запивки. Звичай вивідування власне полягав у тому, що батьки дізнавалися про соціальний стан когось із наречених.

Сватання було першою обрядовою дією, коли зустрічалися батьки молодої і посередники молодого. Сприятливі дні для сватання за звичай були середа чи п'ятниця. Сватів в обстежуваних селах називали «боери». «Боерами» вибирали рідного дядька або когось ще з родини чи друзів. Приходили вони до молодої з палицею та хлібом і говорили такі слова: «Ми прийшли купувати теличку, чи продасте?». Якщо дівчина давала згоду, то батьки і «боери» мінялися між собою хлібом. Потім домовлялись на який день святкувати запивки. А якщо дівчина відмовляла, то як повелося, давала в руки гарбуза.

Запивки відбувалися у майбутньої нареченої, молодий приходив з усією ріднею і приносив горілку. На запивках домовлялись про дату весілля. В даному регіоні на весілля запрошували батьки. На запивках співали:

Ой вишета хусточка, вишета,
Вже наша Настечка запета,
Вишивала хусточку дівчина,
Запивала Настечку родина.

Цікавим є те, що в обстежуваних селах коровай не пекли. Роль коровай виконував звичайний житній хліб. Пекли його на передодні весілля, участь у цьому брали жінки, які є в парі, і які добре жили у шлюбі.

На дівич-вечорі прикрашали весільне деревце, плели віночки, а також відбувався обряд розплетення коси. Дійство розпочиналось приходом сватів, їх садили за стіл, потім сват вставав і шукав молоду. Для цього ставили стільчика, а на нього хлібну діжку, і брали рушника і обводили кругом теї діжки, приказуючи: «У кула діжечки, ростуть сиройжечки, іди сиройжки брати, но косу розплітати, сиройжки не брати, косу розплітати».

На діжку клали подушку і садовили молоду, при цьому співали:

Ой дай мати діжку, а на діжку перину.

А на діжку перину посадити дитину.

Як уже згадувалось в обстежуваних селах косу розплітав брат під супровід весільної пісні:

Підступи братику, приступи.

Розплети косу русу тетерни.

Підступав ратичок приступав,

То він мою косеньку розплітав.

Ой де ти братику куснички подівав?

Чи на море чи на Дунай попускав?

Ни на море, ни на Дунай ни пускав,

А найменшій сестриці подавав.

Як не розкидав мою косоньку по одній волосині.

І вже він розкидає.

Розкидай Боже братове жито по однім колосочку.

Як він розкидав мої косоньки по однім колосочку.

Обряд дівич-вечора символізував у весільній обрядовості прощання молодих з дівуванням і парубоцтвом. Розплітання коси символізувало зміну статусу дівчини, але водночас робило її дуже вразливою і небезпечною для оточуючих: адже вона була вже не дівчиною, але ще й не жінкою. Тобто, перебувала «на межі».

На дівич-вечорі відбувалося вибирання весільного деревця («гільця», «вільця», «хвойки», «деревка») стрічками, хусками, кольоровими стьожками, паперовими квітами, віночками, в обстежуваних селах прикрашали гілку ялини. Як своєрідний аналог світового дерева, воно буде протягом усього весілля стояти перед молодими, символізуючи сакральність всього весільного дійства.

Власне весілля, починається приготуванням молодих до шлюбу. Головні дії весілля відбувалися в домі молодої. Наречена одягає весільне вбрання – сорочку з барабанами і спідницю з нашитими стрічками, а на спідницю фартух, який називали передник. На голову одягає кибалочку, на неї чеп, а на нього паперовий віночок. Взувала молода постоло. Молоді ішли до вінчання, їм співали:

Ой Ганночко, кланяйся низенько,

бо вже твоє вінчанячко близенько.

Коли молоді йдуть до вінчання батьки залишалися вдома і зустрічали гостей. Коли молоді повертались додому, то їм перекривали дорогу, вимагали викуп. Молодих батьки зустрічали з хлібом і сіллю, та тричі благословляли.

На весілля хліба напечуть, ковбаси наварять, масла наколотять поставлять, холодец наварять, холодец ще називали – зап'є, молока кислого наллють, капусту, кашу пшоняну, вареники, пиріжки, сметану, рибу. На весіллі співали пісні такі як:

За лісом, лісом пташка кує,
Чи вже й Ганночка доленьки кличе,
Ой добра доля ходи зо мною,
А ти лихо пливи з водою.
Ой добра доля ходи на віки,
А ти лихо пливи на ріки.

Під час святкування весілля молодь передв'ягалась в циган, діда, бабу і інших народних персонажів. Також хтось із рідні ходив до сусідів по кури, за цим звичаєм потрібно було вкрасти півня.

На весіллі відбувалося вшановування батьків, які віддавали останнього сина чи дочку, їх возили селом під гучні пісні і жарти.

Тупу паничі, тупу,
привезли на двір ступу.
А ступа залізна
молода облізня.
Паничі тупу,
привезли на двір ступу.
В сіни не входити,
до хати не просити.

Із одним радном із товстим стегном, з великими очима.

Під кінець весілля проводився обряд покривання молодої. З неї знімали вінець і накривали її покривалом, робив це старший сват. Цей звичай – символічне приєднання молодої до жіночого гурту, що знаменувало її остаточне прощання з дівуванням. Весілля закінчувалось останньою стравою – пшоняною кашею. В обстежуваних селах Межисить, Самари і Щедрогір існує вислів: «Після каші нема паші».

Післявесільний етап розпочинається переїздом молодої до молодого. Коли молода обходила стола співали: «Кланяйся усьому, як малому так старому поклон дай. Маленького старенького не минай. Маленькому старенькому до ручок, а батькові й матінці до ножок». Молоду везли кіньми, супроводжували її дружок і дружка, а також боєри. З собою молода везла скриню, у яку клали сорочки, полотно, спідниці тощо. А за возом вели подаровані корову чи бика. І співають:

Розтупітеся нам люде,
бо до нас богатирочка іде.
На возу скриню везе,
за возом корову тяне.

Молодих зустрічає свекруха. Мати молодого виходить у вивернутому кожусі і лякає молоду. Після цього молода іде за свекрухою до хати, ходить по хаті і усіх родичів молодого цілує, потім відбувалося частування. Після частування молодих відводили на шлюбну постіль. В обстежуваних селах стеляли її в коморі на дошках чи дровах.

На другий день невістка мала підмітати у хаті, топити піч, мити посуд і носити воду. Також молододу пістригали, залишивши спереду лише пасма, що символізувало перехід її у молодиці.

Таким чином, святкування весілля в обстежуваних селах Межисить, Самари, Щедрогір Ратнівського району Волинської області відбувалося в три етапи та мало низку регіональних особливостей.

Хто записав: Кильюшик Ірина Михайлівна (І. К.)

Місце запису: Волинська область, Ратнівський район, с. Щедрогір

Дата запису: 5 липня 2011 року

Інформатори: І. Адріанова Ірина Антонівна, 1940 р. н. (І. А.)

І. К. Скажіть, будь ласка, як вас, ну, звуть, фамілію вашу і рік народження?

І. А. Андріанова Ірина Антонівна

І. К. Скажіть будь ласка, а от колись дівчата і хлопці знайомились на вечорках?

І. А. Ну, я знаю, ходили дівчата на вечорниці, пряжу пряди. А хлопці поприходять тоже до тих дівчат. О тамеки і починали знакомитися. Вони то візьмуть того, отого лопатня вже як сядемо ми, вже будуть од нас сорочечку заберуть, о то вже те що прядемо ми. Ну, й тоді вже ми станемо. Ну, тоді вже ходи до тебе і питає, чи ти зо мною будеш ходити, чи ти, мене любиш? Ну, шо ж ми, отакого.

І. К. На вечорках музики, мабуть, були якісь?

І. А. Як?

І. К. Ну, музики.

І. А. Ну, музика була, скрипка така. Грали на скрипці, та й завжди гітара, а то скрипка там струнами грали. О, то тобі така була музика. От приходили на ту музику, але вже то приходили в те, в суботу вечора, або в неділю. В уцїї дні не було коли, бо прели, бо треба було прести, треба було ткати. О, ну, тоді вже подходить якийсь хлопець тебе любить, то й тебе вже бере танцювати. Вже ти йдеш і з ним танцюєш. О, додому поважали, тоже так само, тоже так, ну, такого все так як і зара...

І. К. Зара не так.

І. А. Ну, зара не так, загадки знаєш які, загадки вона, якось зразу знакомляться і зразу беруться. А тоді, тоді батько не дасть тобі зразу братися того шоб ти, хайно ше батько розришить тобі з їм ходити, чи не ходити. От, а тоді ти починаєш з їм ходити. Хай но дізнається батько шо ти з їм ходиш, а батькові не нравиться й матері, то тобі вже бійся... мало буде.

І. К. А пісні може які співали на вечорках?

І. А. Пісні.

І. К. А заспіваєте може нам яку згадаєте?

І. А. Ну, співали таківо пісні, зара вчить. Ну, колишніх я то не поміаю, не помню тих колишніх. Я то помню, але я їх не запам'ятала

колишніх. Ну, а таківо, Ой червона калинонька, ой огірочки, ой посію огірочки чотири радочки.

І. К. Ну, заспівайте нам будь ласка?

І. А. Ой посію огірочки низко над водою.

Не бачила біленького за півметра од.

Не бачила біленького за півметра од.

На четвертий побачила, як череду гнала,

І сказала добрий вечір, бо мати стояла.

Бо мати стояла, а батько дивився.

І сказала добрий вечір, щоб і не сварили.

І. К. Дуже гарна пісня, аж забула що мала спити. От знайомилися люди, любили одне одного, ну, і вже якось домовлялися про шлюб, так? Ну, мали наміри?

І. А. Ну, як уже до весілля іде, то вже бачете виходить батько, вже, о, треба щоб батько ішов вже з матерою так як то на договір, от його вже. Ну, приходять батько, приходять мати, або когось посилають. ... уже на той договір. Ну, вже приходять свати, договаруються, питають тебе чи ти підеш за його, чи не підеш... Ну, то ж як любиш то підеш. А так бувало що батьки хочуть оддати за його, а ти не хочеш його, бо батьки, ну, вони. Так було в мене, тоже так було. Був, ну, був жених, такий, ну, багаті вони, хати були. Три хати було. В одній хаті школа була, ну, школа була, багаті люди. Ну й, а до мене ходив, ну, бідний той хлопець, але він був у армії, той хлопець. От вже він так хотів мене брати, щоб той бідний. Його батьки так хотіли мене брати, але я до них не хотіла йти, а батько з матерою, щоб я за його йшла. От таке, прийдеши в свати вона піде за тебе. Ну, прийшлося вже є, приходять вони в свати до мене, виходить батько, правда його ..., каже що то на договір, і питає чи підеш? Ой, як сказати що підеш, як ти його не любиш, а мій брат був старший вже вженяний. Каже, коло мене сидить і каже на мене, кажи що підеш, а там побачиш, кажи що підеш. Я думаю ну як сказати, як язик не повертається мені сказати. То ж таки як ідеши, то таки полюбила. То йдеши за його. Ну, я кажу, пойду. Пойду, тако витягнула те слово, пойду. Ну й всьо, вже вони готовляться на запоїни. Запоїни були тії в нас, а він мені не милий. І він йде до мене говорить, а я геть його такого, що він мені не милий. А йде за такого що він милий з радістю, ну, йду за його йду. Іду за його, як то так не підеш, що то-то я його люблю. Ото тоді знаєте, тоді вже й життя була получається хороша і все. А так воно так як і зара. Ну, воно не так зараз є як колись було, але ж всьоровно так.

І. К. А як приходили свати свататись то що вони з собою приносили?

І. А. Вони приносили горілку, а вже закуска наша, а вони горілку. Ну, колись так горілки не було, як ото зара, а тоді приносили дві пляшечки, ну теї горілки бутілочки, о і то вже розпивали її тії свати. О, і то, розпивали ту горілку, ну, і

всьо. Тоді вже, вже розговри йдуть, і питаються коли весілля, коли запоїни будуть, ну, весілля тоже. Грали скрипку тую, співали тії, вже як то по свашськи, та і зара ті танцюють, а там по сваськи танцювали у-у. ну, кавалер, кавалер, возьми мене з собою.

І. К. То заспівайте нам. Хоть будем знати.

І. А. Ну, ш думаю, які були. Забула вже стара. До моєї сестри підете, я вам розкажу вона все знає. Підете попитаєте, до її зайдете, вона все розкаже. Вона більш понімає, вона бачте старішая, вона як то колись пісень заспіває.

І. К. Ну, приходили свати, ну, сваталися, якщо дівчина давала згоду то тоді мінялися хлібом, чи можливо розламували хліб?

І. А. Не, тоді не мінялися хлібом. Тоді давали як є їм давала хустку, а вони мені давали шось друге, ну, там кохту дадуть мені, полотна мені дадуть, отакого давали, а хлібом то не мінялися і не розламували, тико таково.

...

І. К. А був у вас звичай оглядин?

І. А. Як?

І. К. Оглядин, ну, коли попередньо батьки дізнавалися про ну, про стан, ну, хлопця наприклад. Чи він там заможний чи не? Чи багатий?

І. А. Ну, як. Ну, батьки все знають, батьки не давали за бідного виходити. А батьки все хотіли щоб пішла за багатого, пішла та дочка. І так само не хтіла, щоб багатий брав. Ну, але ж як ти любиш, то тобі той не нравиться, а як і підеш за того що вже не нравиться, вже там яка та життя. Як ти там живеш. І розходилися, і колись розходилися, ото вже ж не життя, ну. Вже як то я сказала б як звати то б до неї пішли. Вона знає все і пісні співає, і все порозкажує так як треба.

І. К. А ходила дівчина запрошувати на весілля в вас може з друзками?

І. А. Не, вона, після того ходили батьки, на весілля заказувати. Ходить батько, вже заказує на весілля, чи мати, чи батько ходять ото вже родину збирають на те весілля, на яке там число, на який там день, от приходили. Ну й вони ходили закликали. Вже тії на весілля приходять, уже на весілля. Вони вже ну приносять ну, вже ... і горілку й хліб приносять. Ну і сідають вже за той стіл, як позбирається родина. Ну й сідають молодий за той стіл, і вже починають, там уже. Ну, що вони, питають вже вони, тії батьки, чи от уже битися будете, добре жити чи не добре, як не добре то луч не жате, розчіпляйтеся, отакого. Але ж як ти любиш, то він тебе, не питай у них як, отакого все.

І. К. А пекли в вас коровай?

І. А. Пекли.

І. К. А як?

І. А. Там якийсь коровай, не такий вже пекли коровай, а просто. Хліб просто так як булка хліба

того що, ну колись тако коровай не випікався, а просто булка хліба. От молодому. Так не було щоб коровай був на І ото-то розрізували. Тіпа так пекли хлібець молодому і молодій пекли. Под. руку брали, ішли на вінчання, венчелися, писалися. А так короваю того не було, як завше воно. Розділюють те, як уже дарують то вже розділюють. А колись дарування яке було і там положать тих ... та й таково. Колись на весілля хіба то так було як зара, наготовляться. А колись така кисиль наварать, а кисиль наварать то в борці поналивають, а вже як прийдуть весілля вже от сідають їсти то вже того то вже просто беруть кухоль поналивають кисиль у миску, а та миска велика на столі. Їдуть всі з одної миски. Холодець тоже так само поналивають в ті великі миски. Не ставили так ті тарілочки щоб кожному тарілочки ті брали, а хапали з тей миски великої холодець.

І. К. А запікали в коровай, ну, монетку може?

І. А. Не.

І. К. А хто пік коровай?

І. А. А хліб пече уже така яка в парі добре живе.

В мене мати пекла, в її нас було семеро то вона всьо время пекла. Ото-то подружки брали. Вона в парі жила геть до старості літ. І розмірлися таково вони в. ну мати правда вмерла в сімдесят чотири роки, а батько в вісімдесят п'ять років вмер. От то мати всьо время пекла. А зараз як бачите всі коровай печуть.

І. К. Купляють.

І. А. Купляють, або печуть. От я сама дев'ять коровайов спекла, дев'ять коровайов. А як не хочуть то купляють.

І. К. А в вас раніше прикрашали весільне деревце?

І. А. Не, не. В нас того не було.

І. К. А справляли колись дівич-вечір?

І. А. Не. Тоже того не.

І. К. А відбувалось у вас роз плетення коси нареченої? А як? Хто розплітав?

І. А. Брат розплітав косу. Ставлять стільчика такого. На стільчика поставлять діжку тую що хліб печуть, вже місять у тій діжці. На діжку садовлять, кладуть подушку, а на подушку вже сяде молодая, та дівка. От і приходять брат і це, і брат розплітає косу, і вже як розплітають її співають пісню.

І. К. А може знаєте яку пісню співають?

І. А. Я зара геть позабувала.

І. К. Ну, згадайте.

І. А. Ой приступи братику, приступи. Русу косу розплети. Ну я вже забула. Ну я кажу як шо ви тудя підете то я вам скажу. Вона вам геть усе, вона така. Вона все. Вона більш знає ніж я, вона співала по томово, вона старішая.

І. К. А чи було прийнято у вас на дівич-вечорі робити посад і на нього садити наречених?

І. А. Не. Такого не було

І. К. А хто зустрічає гостей які прибувають на весілля?

І. А. Ну, як їхня родина чи молодцєві.

І. К. Ні, взагалі, на весілля як гості приходили?

І. А. Взагалі. Ну, батько з матерою. Таке, ну, таке. Зустрічають.

І. К. А як молоді мають поводитися в церкві є якісь прикмети. Наприклад там кажуть шо б назад не оглядалися можливо?

І. А. Ну, вже як це ідуть вони до вінчання. Прийдуть у церкви стоять. Ну, то вже тамеки вони щоб щеплячи були всьо время, бо як хтось, розчепляється, пройде хтось між вами. То-то вже житні не буде, то вже буде сварка в хаті. Там можуть люди і так уже посварять. А так ну, б шо, ну там стоїть тоже дружок і дружка стоїть. От ну так як і зара, ну воно трохи не так, але так само. Ну, так само в церкві.

І. К. А є у вас звичай вимагати викуп?от як ідуть молоді вже на весілля?

І. А. В нас того не було. Колись яке там свято було то зара.

І. К. А батьки зустрічали молодих уже на порозі з хлібом з сіллю, так?

І. А. З хлібом і сіллю. Ше як вже сяде молодий з молодею то ше й і мед давали, молодому з молодею.

І. К. А благословляли?

І. А. Ну, благословляли.

І. К. А шо казали?

І. А. Ну, як? Ну, щоб жили добре, шо б до старості літ дожили, щоб жили добре, щоб діток мали, щоб дітки вас поважали, шо б тебе поважали. Отаково.

І. К. А молоді вклонялися так, батькам?

І. А. Вклонялися, аякже.

І. К. Скільки раз?

І. А. Ну, три рази вклонялися, аж до землі вони вклонялися.

І. К. А може я питала про викуп, чи був викуп за місце нареченої біля молодого?

І. А. Не.

І. К. Тоже, не?

І. А. Не.

І. К. А був в вас сирний коровай?

І. А. Не.

І. К. Сирний, був коровай сирний? Бо кажуть, ну, хліб, ви, казали то ше може сирний був?

І. А. Не.

І. К. Не?

І. А. Як уже время прийде вечеряти, уже тая от тий весільні, от уже батьки тий, те весілля приходять, да до те, до тої дівки. Ну, то вони приносять сумку, а в тій сумці вже сир сухий, от хліб положать масла накладуть в сумку, щоб було шо їсти. Як вже в запоріг уже, запоріжцям дають. Запоріжці приходять і співають уже, вже все

розпівують.

І. К. А коли проводили обряд покривання молодої?

І. А. Ну, тоді як уже косу розплітають тоді вже накривають покривалом. Вінка накладали. Колись не велюри а вінки були. Плетуни з того во з папи, що то різні папи тії є, то з тії папи робили тії вінки. О то вже тоді накривають і покривалом, те. Ну, накладають вінка, а на вінка, такі вінки, тії китайки, тії ленти, вже шо геть плечі стелила, щоб стелила. А вже покривало оте беруть. Ну, колись із того во полотна ткали і це. О то беруть уже як виводили, як вже молодець забирає дівку, вже їде туду до його. То мати накладає оте покривало. Віночка хватає це, знімає того, а покривало те, зав'єже те покривало шо б воно сунолося. Оте полотно зав'єже отаково в заді геть. І те полотно, як іде, і те полотно сунеться дорогою. Як хто то де підніме те полотно, а як не, то буде вона таково сунуться. О, а так як завезуть її до молодого. Там уже мати зустрічає з батьком їх, тих молодих. Батько вже, мати вже знімає покривало з її. А коцюба, ви знаєте шо таке коцюба, вигрібали жер, ото з печі. О, то це, то-то тею коцюбою, беруть, не тою вже шо жер вигрібати, а тим тею палкою, вже беруть і те, скидають те покривало. То вона, будь то так як то не дається, будьто ховається, а вже за третім разом мати знімає те покривало. І вже мати танцює по томово, по покривалу. Танцює вже мати, його мати, танцює по томово по покривалу, по том полотну. О то те вже мати те полотно забирає вже собі, вже то не молодим, а вже собі.

І. К. А як приїжджала, переїжджала молода до свекрухи, шо вона брала з собою?

І. А. Ну, шо брала, кухра брала. Ну, така скриня була, ну. Ну, там, ну шо там в її було, може дві три сорочки було, може дві три сподниці було, курточка. Який там. Шо там було, мо полотно мати де напrade. Полотно того, шо то, вже ткали. Так шо, шо вона тоді возьме то не так, шо зара ... все бере, нічо тико одного того полотна бере. А більш нічо не брала.

І. К. А був у вас звичай «комори»?

І. А. Не.

І. К. Комору. Кажуть шо молодих заводили в комору на одну ніч?

І. А. Не.

І. К. Шо робила молода вже на другий день після весілля, як приїжджала до свекрухи?

І. А. Ну, шо вона робила? Посуду мила заставляли вже ... її. Посуду мила, то хату підмітала, отаково. А більш нічого.

І. К. А ходили у вас до сусідів і кумів по кури?

І. А. Не.

І. К. Не? Кажуть шо треба півня вкрасти?

І. А. А не, крали. Крали півня й курку крали.

Вже як вивозили. Вже як дівку молодей забирає тоді вже його родина, біжить так щоб тільки не знала вже дівки родина і забирають курку й півня. Було таке.

І. К. О, а на весіллі перевдягалися в циган, в діда, в бабу? А хто це перевдягався?

І. А. Ну, вони самі перевдягалися.

І. К. Там співали, танцювали?

І. А. Ну, танцювали, співали. О так, ну шо там, а так нема шо сказати.

І. К. А вшановували батьків які віддавали останню дочку чи сина?

І. А. Не так як заре, шо возять, а колись того не було, оддали і все.

І. К. А ходили на борщ до молодої?

І. А. Не.

І. К. Не? А був у вас обряд «биття каші»? Кажуть каша остання справа.

І. А. Да. Дають, дають, а вже тільки ... , як уже весілля то вже, ну, кінчається весілля то-то вже кашу дадуть, то-то вже більш паші нема після каші.

І. К. А робили з соломи опудало, одягали його у старий одяг і спалювали?

І. А. Не.

І. К. А можливо є якісь прикмети під час весілля які віщують чи буде вдалий шлюб чи ні. Сварка можливо, кажуть шо молоді не житимуть?

І. А. А й шо там.

І. К. Не було такого? О а скажіть, шо одягала наречена на весілля?

І. А. Шо одягала?

І. К. Ну, ви казали про віночок.

І. А. Сорочку, вона накладала із рукавами такими нашитими або тканими. Отак сюдаво тії, жилетку накладала таку. О, тоже обшитою так. Ну й і юбка була китайками, тими китайками була обшита. Ну й так.

І. К. А взувала?

І. А. А взувала коли? Ну, були туфлі, як зимою чоботи були тії, сапожки. Але то не такі як зара, якитам були. Ну, кажуть хромові.

І. К. А шо дарили на весілля молодим?

І. А. Гроші, шо дарили?

І. К. Гроші? А корову?

І. А. Ну, корову, то батько то вже як за посаг то батько мусить корову дати. Угу. Як вже туду піде вона він мусить корову дати на

І. К. А ше кажуть, якщо дівчина сирота іде заміж то вона йде на могилу там просити благословення?

І. А. То вони не тико тоді й зараз ходять на ту могилу. Ходили, ходили на могилу ну, і плакали, просили щоб вже мати з батьком дали благословення. Ну, завше ходять тії, шо сироти. То шей зараз ходять просять. Там вже та молода вже там после плаче, а вже там родина плаче тоже.

І. К. А ше не спитала, обводили молодих навколо столу?

І. А. Обводили.

І. К. А співали може шось?

І. А. Співали й обводили.

І. К. А може згадаєте шо співали?

І. А. Я вже забула, геть позабувала.

І. К. Так гарно проспівали нам те пісню.

І. А. Геть позабувала. Даже й не знаю. Вклонися матінци, ніч тебе нагодувала, ніч не засипала.

І. К. А як ставились до хлопця, який одружувався на жінці шо вже мала дитину?

І. А. Тож як бідний хлопець уже, як його дитина таки і одружується?

І. К. Не.

І. А. Як на чужу дитину то він не йде. Ну, як батько согласний з матір'ю то добр односяться, а як батько не согласний то не знаю. А як візьме то яка життя, бо колись сім'єю хати тобі никто не дасть. Як батько не дасть тобі хати то никто не дасть. Так і зараз в селі, шо тудя підеш, тамека є батько. А колись шо, по три невістки жили в хаті.

Людмила МІРОШНИЧЕНКО-ГУСАК
(Луцьк)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОХОВАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕКСПЕДИЦІЇ В СЕЛА МЕЖИСИТЬ, ГОЛИКИ, ДЕНИСІВ, САМАРИ, ЩЕДРОГІР РАТНІВСЬКОГО РАЙОНУ)

Експедиція в села Межисить, Голики, Денисів, Самари, Щедрогір, Підгір'я Ратнівського району, в рамках етнографічної практики студентів кафедри документознавства та музейної справи ВНУ імені Лесі Українки, проходила з 1 по 8 серпня 2011 року. Під час якої було опитано 17 респондентів віком 64-96 років. Однією з досліджуваних тем була „Поховально-поминальна обрядовість Волинського Полісся”. Зібрані матеріали дають можливість прослідкувати звичаєву культуру цієї місцевості, виявити нововведення чи навпаки усталеність певних традицій, проаналізувати ставлення поліщуків до певних явищ обрядової культури, особливо якщо вона стосується духовності.

Респонденти в своїх розповідях використовували певну термінологію, характерну для цієї місцевості: „цвинтар”, „могилки”, „могилиці”, „вмершій”, „мрець”, „хрест”, „домовина”, „криж”.

Найбільше інформації із зазначеної теми записано від Приймачук Анастасії Тимофіївни, 1927 р. н. (с. Межисить), Колядюк Юстини, 1929 р. н., (с. Голики), Самарчук Хведори Андріївни, 1927 р. н., (с. Межисить), Кас'янчук Марії Павлівни, 1941 р. н., (с. Межисить).

Зауважу, що опитувані респонденти на питання відповідали без будь-яких застережень, пояснювали певні явища з огляду набутого життєвого досвіду та знань, хоч відповідей на більшість питань філософського змісту так і не дали, говорячи, що не знають чого так, чи „бо так робили мої батьки, так і я роблю”.

В народних уявленнях поліщуків Смерть вважалася гарною жінкою з довгим волоссям. Анастасія Приймачук, розповідаючи свою власну життєву історію, чи, можливо, сон вказує, що це була гарна пані з жовтим волоссям заплетеним у дві довгі коси, які спадали з її пліч. Прийшла непрохана особа в оселю жінки через двері і поволі стала смикати дитину. Мати ж кілька раз висмикувала її руку від дитяти. Коли жінка закричала, смерть відступила, сказавши, що не забрала цього разу, то забере другого. З того часу пройшло чимало років, а жінка не може забути того випадку,

чи, можливо, сну.

В селі Межисить переказують й іншу історію про Смерть, яка приходила до дідуся, що був вже немічний. Коли настав час „відійти у вічність” до його ліжка підійшла жінка й стала коло нього. Дідусь же був один у хаті а сім'я пішла на польові роботи. Відкаючись, що не встиг попрощатися з близькими, він попросив її почекати. Примарна жінка зникла десь коло печі. А вже за тиждень дідуся поховали.

В цьому ж селі зафіксовано, що провісниками мерця в хаті вважалося кружляння над нею птахів круків. Вірять люди і в те, що працювати в той день, як є мрець в селі, не можна, особливо, що стосується городніх робіт.

Наряжали вмерлого в чистий одяг, здебільшого новий. За бажанням клали йому ті речі які він любив за життя. Старожили села переповідають, що в чому людина вмирає – в тому буде ходити на „тому світі”. Тому, кажуть, що старші люди старалися ходити в чистому. Від Самарчук Хведори записано, що покійника слід наражати в той одяг, що заміж виходила, або ж класти в труну вінчальне вбрання.

Щодо вибору хустки, то казали: „Любую. Можна білу, можна жовту... А тепер в нас пішло, що бурячкової хустки не можна, бо молоді будуть вмирати”.

Одяг, в який наряджають покійника, старші люди собі готують заздалегідь. А Марія Кас'янчук зазначила, що вона наготувала сорочки ще й для своїх померлих родичів, щоб „на тому світі передати”. Ще в труну обов'язково кладуть свячене зілля.

Обмивати і наряджати просили старших людей. Це могли бути знайомі, сусіди, але не хатні домочадці. Притому вважається, що чоловіки мають йти до чоловіка, а жінки – до жінки. Омивати вмерлого слід від голови до ніг. Використовували при цьому лише воду і мило. Воду потім виливають під підшву хати, туди де люди не ходять, щоб не зашкодила. Закопують в землю одяг і полотно, яким мили.

В кімнаті обов'язково завішували дзеркала, щоб покійник не відображався в ньому, ставили запалену свічку в посудину із зерном, клали хлібину. І всю ніч коло вмерлого мали бути люди. Ставили домовину в старшому куті хати на лаву. Під неї часом клали сокиру, однак для чого це роблять – не пояснили. Коли покійника випровадять з подвір'я, за ним відкривають двері в коморі, хліві, відсовують люхту печі, щоб душа не осталася. Ще й годиться помити в халі підлогу. Якщо під час похорону йде дощик, то приказують, що людина шкодує за життям. А якщо здійметься буря чи вихор, то мрець був знахором.

В похоронній процесії першим йде той, хто несе образа, за ним – чоловік, що несе хреста,

а тоді той, хто несе хлібину, замотану в рушник. Якщо проводжали жінку, то палінку несла жінка, якщо чоловіка – то це робив чоловік. Після завершення прощання хлібину ділили на шматки і розкладали на „гробах” або на хрестах. Такий обряд здійснювали і наступного дня. Тоді з собою на могилки рідня брала хліб, цукерки, печиво і клала на могилку. Після того йшли додому обідати.

Попрощавшись в останнє з помершим, домовину опускали на мотузках чи довгих полотняних рушниках і там її залишали. Зверху нагрібали пісок і ставили дерев'яного хреста. Респонденти розповідають, що колись ставили хрест, хто який міг. Як в кого була можливість то він був високий, дубовий. Адже тоді він міг простояти багато років. Оповідають, що доки той хрест стоїть, доти й ходять провідувати вмерших родичів, доти про них пам'ятають. А як вже хрест зовсім розсипався, тоді й зникає могила і люди ходять провідувати вже своїх ближчих родичів.

Біля могили кладуть кия – палицю, якою міряли розмір домовини. Ще існує вірування, що кого останнього поховали „на могилицях”, той є вартовим. А от що він стереже жоден співрозмовник не вказав.

За свідченнями жителів села вони й нині дотримуються звичаю прикрашати надмогильні хрести „китайками” (стрічками), рушниками. Давніше, кажуть, мужчині на хрест в'язали рушника, а жінці – притулку (фартушка). А от бабиповитусі породілі обов'язково приносили рушника і клали його в домовину. Квітів раніше не садили. „Колись Господь садив”, – каже Колядюк Юстина. Нагребемо могилку, перехрестимось богу, помолимося й пошли до хати. То вже тепер, бачте, вінки несуть і садять, тую могилу встелять, що й не видно того піску”.

Поминальний обід влаштовували того ж дня. Спочатку всім годилося помити руки, а тоді після молитви священника приступали до трапези. Готували на таку оказію хто що може, в кого що є. Якщо ж то був піст, то страви мали бути пісні. Розповідають, що на поминальному обіді не можна використовувати виделок, бо ніби вмерлого колеш. Але давніше такого звичаю не було, бо ж користувалися лише дерев'яними ложками. Обов'язково готували коливо. Раніше це була зварена пшениця, заправлена медом, згодом – рис з цукром чи цукерками. За традицією кожен учасник має „покуштувати” цього колива. Така страва готується на дев'ятий, сороковий день й на рік, а на поминальні дні несеться до церкви. Господині

готують на обід і капусту, але в окрему обрядову страву оповідачі її не виділяють. А от горох готують рідко, бо його тут мало вирощують.

На обіді також ставлять склянку з водою і крайцем хліба на підвіконня для душі померлого, яка має там стояти до сорока днів.

Під час експедиції зафіксовано застереження в категоричній формі плакати за помершим більше сорока днів. Пояснювали це по різному. Розказують, що одній жінці снився чоловік, який був весь мокрий і казав що то від її сліз. Або ж довге оплакування може призвести до того, що „шось лихе може вчепитися”. Не годиться також довго плакати матері за дітьми, бо вони теж будуть мокрими. Колядюк Юстина каже: „... як мати по дітях плаче, то так як відьма гуде, а як діти по матері, то як пчїлки гудуть. То старі люди розказували. А чи воно так, чи не так? У мене троє діток померло, то я вельми плакала, то вже видається що воно мокренькоє”.

Недобрим вважається коли сниться померша мати. То на лихе пояснюють люди. А якщо просто покійник, то на дощ чи мороз.

Існує в селі традиція коли діти-сироти йдуть на цвинтар кликати батьків на весілля. Зафіксовано в цій місцевості й побутування голосінь. „Ну вичитаємо, приказуємо. Моя дитинько, моя калинько, мій дубочку! А ти до мене прийди! А ти до мене зозуленькою перекинись, прийди, прилети! А з ким ти там будеш? Вот тако приплакують, вичитають”, – сумно розповідає нам баба Юстина.

Якщо в селі ховають неодружених дітей їх наряджають у весільне вбрання, бо вірять, що на небі вони найдуть собі пару. А ще перед тим як зайти на „могилиці” – роздають всім по шматочку короваю.

Тих, хто помер неприродною смертю колись ховали за межами цвинтаря й хреста не ставили. Тепер це роблять на могилках біля плоту, ставлять хреста, але священник не проводить відправи.

Відомості до теми „Поховальна обрядовість” зібрані частково. Однак і ті свідчення, які вдалося записати, дають уявлення про звичаєву культуру цього краю. А проаналізувавши і порівнявши їх з іншими районами, ми зможемо виокремити індивідуальні риси й означити спільні обрядодійства великого пласту народної культури нашого краю а заодно і детальніше вивчити.

Анастасія МОСКВИЧ
(Луцьк)

ЦИКЛ ВЕСНЯНО-ЛІТНЬОЇ ОБРЯДОВОСТІ У НАРОДНОМУ КАЛЕНДАРІ МЕШКАНЦІВ РАТНІВЩИНИ

В ході етнографічного дослідження сіл Межисить, Самари, Залисиця, Щедроґір з проблем весняної та літньої обрядовості були зафіксовані матеріали, що вказують на локальні особливості свят цього циклу. Зокрема, можна сказати, що найбільш знаними були такі свята, як: Великдень, Трійця, Івана Купала. Досить багато інформації жителі сіл розповіли про Великий піст, Проводи.

У селах Межисить, Залисиця, Щедроґір та Окачово відзначали свято Євдокії, яке ще називали Явдохи або Плюхи (с. Межисить). Свято Благовіщення святкувалося в усіх обстежених селах. Існувало повір'я, що на Благовіщення „буслиха” (лелека – А. М.) повинна яйце знести, або висидіти дитину. Казали: якщо знесе і викине яйце, то буде врожайний рік, а якщо дитину викине, то не буде врожаю (с. Межисить). Наступний день називався Благовісник. В усіх селах знали про Середохресну середу (середину Великого посту), дехто називає четвертий тиждень посту перед Великоднем Середохресною неділею (с. Межисить). У цей день випікали хрестики з тіста, які потім брали у поле.

У селах Межисить, Щедроґір вважалося, що не можна у перші дні посту щось позичати. У цей час коржі спеціальні не пекли як у інших регіонах України, а варили кисіль.

Мешканці сіл Залисиця, Межисить, Окачаво та Щедроґір вшановували і Вербну неділю. Святили вербу, нею били дітей, дорослих, худобу і примовляли: «Верба б'є, не я б'ю, за тиждень Великдень, будь здоров як вода, рости як верба». Цю вербу зберігали цілий рік.

Паску починали пекти у четвер, дехто – у суботу. Так само і яйця фарбували. Коли наставав Великдень вітали худобу зі святом. Снідати сідали усією родиною. У селі Окачово, Межисить рушник, у якому святили паску на Великдень, слугував для відганяння вогню під час пожежі.

У жодному селі не знають такого дня, як «обливальний понеділок».

На Проводи ходили на кладовище. На могилки несли паску, яйця. Обідали вдома. В усіх селах варили коливо, яке вважалося поминальною стравою. Церковна служба відбувалася і на могилах.

На свято Юрія ще бувало прохолодно, тому казали: «На Юрія і сіно має бути в дурня». Росу не збирали в жодному селі.

22 травня відзначали свято Весняного Миколи.

Зелені свята мешканці усіх сіл називали Трійця. Субота вважалася поминальною. На Трійцю існує звичай прикрашати хату всередині і на дворі зеленню, яка повинна лежати три дні. У с. Межисить вважають, що лепеху не можна викидати, а слід постелити там, де посаджена капуста, щоб гусінь не їла. На Троїцькі свята готували різноманітні страви. Існувала заборона на Трійцю ходити до води.

Про Русальний тиждень мешканці усіх сіл, де проходило опитування, знають. Розповіді про русалок чули, але ніхто їх не бачив. В селах Щедроґір та Окачово кажуть, що русалки – це молоді дівчата, які в житті ховаються.

На свято Івана Купала у с. Межисить палили вогонь та плели вінки. Потім їх пускали на воду. Вважається, що в цей день небезпечною є відьма. Вона може перетворюватися у kota, жабу і прийти до вогню. У селах Межисить, Окачово, Щедроґорі та Залисиці про те, що були обмеження їсти ягоди до Івана тим, хто поховав дітей не знають, а говорять, що яблук до Спаса не можна їсти.

На Петра в селах Межисить та Щедроґір випікали мандрики. Усі знають, що до Петра зозуля кує.

Свято Маковія в усіх селах називають Маковея. У цей день у церкву ходили святити мак.

У селах Межисить, Щедроґір, Окачово та Залисиця вважають, що купатися можна лише до Іллі і говорять, що якщо купатися на Іллі, то вода очі залле.

Таким чином, вшанування весняно-літніх свят на Ратнівщині має свої особливості, які простежуються у місцевих назвах свят та відмінностях у проведенні певних обрядів.

Хто записав: Москвич Анастасія Вікторівна (А. М.)

Місце запису: Волинська область, Ратнівський район, с. Межисить

Дата запису: 3 липня 2011 року

Інформатор: 1. Гурич Варвара Микитівна, 1925 р. н., (В. Г.)

А. М. От дивіться, вже як приходила весна, як весну зустрічали? Веснянки співали?

В. Г. *А хто там співає? В на с вже нема таких молодих ни девчет, ни однеї дивчини нема.*

А. М. А колись співали веснянки?

В. Г. *Співали. Повиходять да тако вечорка, хлопци, дівчаток беруть, а тепер нема, хлопців є, а нима ніяк. А хто там співати буде?*

А. М. А от дивіться, колись були такі вулиці де збиралися молоді хлопці, дівчата?

В. Г. *Були. Але вже і хатив нема таких. Було хат багато после війни, поробили. І девчет було,*

хлопців. Збиралося всього. Але зараз нема. Тих одних хлопців позставалося.

А. М. І що там танцювали і співали?

В. Г. Колись співали, музики були, хлопці вчилися на гармонях грати. Позбираються де співи, де танці. А тепер нема нічого. Нема дивчет, нема... Дивчетка повиходили замуж. А хлопці не женяться.

А. М. А от дивіться, як наставляв Великий піст, то можна було шось в перші дні посту шось там позичати своїм сусідам?

В. Г. Не можна.

А. М. Не можна було. А був такий, говорили, що не можна в Великий піст шоб жінка заходила до чужої хати?

В. Г. В нас нічого такого, в нас не знають нічого такого.

А. М. А що готували на Великий піст? Шо їли на Великий піст?

В. Г. Хто єк. Хто шо. Хто хоче скоромне їсть, хто хоче, постом. Отаке. То я кажу на свого хлопця, кажу ми грибів насушили, то ми кажу попостімо синку. Попостімо перший тиждень посту, перша неділя. Ну то ми постили.

А. М. А пекли якісь коржі?

В. Г. А хто тепер їх пече тії коржі? Ай-ай... Ми то з ягодьми пекли коржички такий, такий того, з тиста розчиняють тії коржі, ягоду вкинуть, замісять, нароблять, а тепер ніхто не робить так. Тепер своє роблять. Разни видумки роблять.

А. М. А от в вас було таке свято Євдокії?

В. Г. Було.

А. М. Було. А от ну, можна було сіяти шось в цей день?

В. Г. Не.

А. М. Не, а чого не можна?

В. Г. В який день вона тая Явдоха, в середу чи в ввторок, чи в четвер, то ніхто не зачинає. Вона каже якась така вредучая така була.

А. М. А таке свято як Сорок Святих було?

В. Г. Було, є.

А. М. Було. А пекли такі жайворонки чи якісь пироги, пампушки?

В. Г. Пекли хто єк хоче. Теперика все пекуть.

А. М. А що з ними робили?

В. Г. Їли, шо робили?

А. М. А от шо, може якісь приказки є на свято з Днем Олексія? Було шось?

В. Г. Було. Було Олексія свято.

А. М. А ходили в цей день до бджіл?

В. Г. А як же.

А. М. А як в вас називали Вербну неділю? Можливо квітуча неділя? Чи Цвітна неділя? Чи так і називали Вербна?

В. Г. А є знаю? Ну забулася єк було. Хіба то тепіро вже

А. М. А от як посвятили вербу, шо з нею робили? От свяченою вербою?

В. Г. Є не була у церкві, меі ніхто не приносить теї свяченої. То мої дочки казали, мамл ми вам принесемо свяченої верби, то каже посадимо. А не каже, того, у хливі треба встромити, во шоб в хливі, да корова, то тре каже встромити тую вербичку свячену шоб була.

А. М. А шо не можна було робити на Чистий Четвер? От Чистий Четвер і шо заборонялося? Не можна було робити?

В. Г. Тож немона бодай.

А. М. А коли вже починали пекти паску?

В. Г. В суботу треба пекти.

А. М. А хто пік паску?

В. Г. Єк?

А. М. Хто? Ну хто міг пекти паску?

В. Г. Хто святив?

А. М. Пік? А багато пасок пекли?

В. Г. А скіко спечеш. Теперика куплюють паску. То ми купили, але є пекла три пасочки спекла.

А. М. Три пасочки.

В. Г. Але я туюльк ледь з сином живу, а скіко там та баба їсть.

А. М. А яйця красили?

В. Г. А є, тре.

А. М. А чим?

В. Г. Чим? Ото із цибули тії листочки є, от як цибуля тії назбираю тих листочків з цибули. То є тако намочу, в чи гуни тії, то є намочу, то рабеньки роблять.

А. М. А от дивіться, а от коли вже паска залишалася свячена, от осталася, то з крошками шо робили? Викидали їх? Чи не можна було викидати?

В. Г. А ми їли, не мона викидати. Ми принесемо паску, крайчика тако вріжемо, і хай він буде. Каже, на другу паску того, крайчика вони мочать, шоб м'якенький був, і знов святять, і приходять з церкви, і несуть, дають старші корови. Шоб корови їли. А шо, є не знаю. Це стари люди, шо вже давно повмирали, то так робили. А тепер хто там робить? Хто святить, хто хоче святить, хто не знаю. То воно отак. Але таке всі святять.

А. М. А от дивіться, коли посвятили, і наприклад там залишається якісь там кості, от свячені, їх можна було викидати? Чи не можна теж викидати?

В. Г. Не, не тре викидати. То вони храниться тако во тії кості. Хай каже будуть тії кості. Зав'езуємо тако в целофановий мішечок, ну і кладемо, каже, хай буде. Як на поле йдемо, то беремо на поле, то то вже ка не гріх.

А. М. А от коли на свято можна було кормити худобу цим свяченим?

В. Г. Такого ничь не робили.

А. М. А вітали худобу з святом?

В. Г. Ну.

А. М. А от дивіться, от вже коли Проводи були,

Проводи були після Паски? Коли Проводи були?

В. Г. *После Паски.*

А. М. Ага.

В. Г. *После Паски теї неділи Проводи.*

А. М. А от сідали обідати де? Вдома чи ходили обідати на кладбіще?

В. Г. *Є не ходила, бо не могла. В нас возле зробили кладбіще. Близенько. Он де во, але моїх никого не закопали. Там у Межиситі. Там кладбіще, мої закопані, діти, батько й мати, сестра, брат.*

А. М. А ви на проводи ходите обідати на могилки?

В. Г. *Є не ходила.*

А. М. А на Намський Великдень?

В. Г. *А то во, а в Четвер после Паски, то вже туди всі йдемо на могилки, до вмерших.*

А. М. І сідаєте там?

В. Г. *Угу.*

А. М. А чи кришили на могилі хліб для пташок?

В. Г. *Не, каже в їх так класти. Так не мона каже. Я не знаю. Раньше носили із обідом на могилки, на кладбіща. батюшка не розрішив так. Його дєтя каже так. На могилках обідати. Але то воно положено так. І вмерших попросиш і Богу помолися за упокой. О, але вже чогось не розрішили тепер, вже не дають носитися їсти на могилки і брали того...сїдають, обїдають, а посля каже*

А. М. А коливо варили?

В. Г. *Ну.*

А. М. А з чого варили?

В. Г. *Коливо?*

А. М. Так.

В. Г. *Ну як хто з чого. Роблять із того, з рісу варять, на коливо.*

А. М. А то на Проводи коливо чи просто так?

В. Г. *Не, то в нас люди говорять, як мрець умре.*

А. М. А от хто такий Святий Юрій?

В. Г. *Ну Юрій...На Юрія то й світло таке. Юрій. Каже, «На Юрія треба шоб було сіно і в дурня». Сіно коровам давати. А на Міколу каже, от світло на Миколу, о на Миколу каже подавай їсти коровам, і ше й на пічок тікай. А тепер на Миколу отако во було паши коровам.*

А. М. А росу збирали на Юрія?

В. Г. *Кого?*

А. М. Росу?

В. Г. *Не.*

А. М. Не, не збирали. А чи можна було ходити на поле дивитися на жита на Юрія?

В. Г. *На Юрія є не знала цього. В нас не знають такого.*

А. М. А чи палили вогонь в цей день? Чи можна було палити вогонь в цей день?

В. Г. *Є не знаю. Є цього не знаю.*

А. М. А таке свято Вознесіння в вас же ж було? Так? І є?

В. Г. *Ну є. Є Знесеня. После Паски, шість неділь*

пройде. Вознесення. Ка: «Вознесіться, Господи, на небеса». Вознесення шість неділь после Паски. Бог знесеться на небеса.

А. М. А от весняний Микола був. Весною Миколи справляли?

В. Г. *Аєкже ж.*

А. М. І що? Які були звичаї, прислів'я?

В. Г. *Ничого.*

А. М. Нічого

В. Г. *Отако як свято. Позбіраються то, плєшку візьмуть тії хлопці. Каже Мікола, треба каже могорич пити на Міколи. Отаке. А колись то святкували. Кожне свято святкували. Не роблять нічого.*

А. М. А Трійця, Трійця?

В. Г. *О, Трійця*

А. М. А як називали? Можливо Зелені свята?

В. Г. *Зелени, Зелени свята.*

А. М. А Русальна неділя теж називали?

В. Г. *Да.*

А. М. Да. А от субота перед Трійцею, вона була поминальною чи ні?

В. Г. *Ну була, була.*

А. М. Була. І як поминали?

В. Г. *Кажда поминальна субота. Не знаю тепер. Колись то є помню, одна була перед Трійцею поминальна субота. А тепер мнімо, я не знаю. Три чи скіко...отих поминальних субот. А колись їх одна була, перед Трійцею.*

А. М. А от як на Трійцю прикрашали хати і всередині, і на вулиці?

В. Г. *А ото кльонікі...вже попадали. Кльонікі, тую лепешку таку рвали, то клали на підлогу в хати. На дворі.*

А. М. І довго вся ця зелень лежала?

В. Г. *А є знаю? Чого довго? Три дні полежить і..*

А. М. А потім що з нею робили?

В. Г. *Ничого не робили. Каже, то то як по капусти отий во гусениці, то каже покидай по капусті, то тії гусениці пропадуть. А є кидала, шо не робила, воно не отримується так.*

А. М. А не палили в печі?

В. Г. *Не.*

А. М. Не палили. Не стелили під худобу?

В. Г. *Ні.*

А. М. Не. А от зілля, ця вся зелень яка залишалася, вважалося те, що вона була якби ліцебною?

В. Г. *Не...*

А. М. А в подушку мрецю не клали її?

В. Г. ...

А. М. А шо ви про русалок знаєте? Русалки?

В. Г. *А я знаю?*

А. М. Хтось бачив може їх?

В. Г. *А є знаю.*

А. М. Тож розкажіть.

В. Г. *Не знаю.*

А. М. Де ті русалки? Русалки де?

В. Г. *Ну казали тії русалки после Трійці тої*

неділи, то кажуть Русалний тиждень. То каже не треба одержи вішати на дворі. То тії каже по житі ходять русалки. Каже, хтось то бачив русалочку. Колись то так кажуть. А Бог відає хто бачив їх...

А. М. А хто то міг стати тою русалкою? Всі? Чи то може тільки ті хто не хрещені були? Чи то може хто померли на Трійцу?

В. Г. Є не знаю. Кажали, що Русальний тиждень, після Трійці, у ту неділю то Русальна неділя.

А. М. А чого одержу не можна сушити?

В. Г. Є не знаю.

А. М. А ви кажете хтось бачив, то яка та дівчина?

В. Г. Ну казали...не, то то колись казали, що каже русалочку бачила в житі.

А. М. Ну а яка вона?

В. Г. Так як дитина ходила. То колись я помню так казали.

А. М. А не казали що треба їх проважати?

В. Г. Не чула. Колись то я помню ше, то каже то Русальний тиждень, то не годиться одержи вішати на той тиждень Русальний. А неділя Русальна то каже, одна баба бачила русалочку тую. То вона каже по житі бігала. Отак. А правда чи не правда, а хто бачив тії правду.

А. М. А от Івана Купала як називали? Так і називали Івана Купала?

В. Г. Ну Івана Копала, ото ше буде.

А. М. А от палили вогонь у цей день?

В. Г. Є не знаю. Ото казали на тому, отамо треба цвіти рвати на Івана Купала. Цвіти рвати, то ка чай такій хороший від того цвіту. То є казала треба нарвати мої діти просили. Мої дівчата просили : «Мамо нарвете того цвіту». Він, каже, от кашлю добре варити той липовий цвіт. Оце дивлюся в мене є тамо напроти магазина. То вже каже, як нарву, то дівчеткам дам своїм. Хай буде він, хай.

А. М. А от цвіт папороті, що з ним треба було робити на Івана Купала? Ну з папороттю?

В. Г. Папороть?

А. М. Шукати треба було її?

В. Г. Ах, то та. А де ти тепіро візьмеш?

А. М. А не розказували колись що ходили? Хлопці не ходи шукати?

В. Г. Не.

А. М. Не розказувала мама, що хто найде може багатий буде?

В. Г. А з папороті...папороть...Не...Колись то каже, чоловік нас корови, згубив корову, так то розказують. А воно було так, хто відає. І він пушов шукати корову. Десь та папороть упала, в постулах колись то були. Каже туду впала, то він каже все на світі бачив. Як цвіт упав папороті, на його ногу, то каже усе на світі бачив. Отаке говорять. Говорили, а тепер там хто говорить? А там тая молодьож поминає шо..ой...

А. М. А от на Івана Купала вінки пліли?

В. Г. Ну.

А. М. Пліли. А на воду їх пускали?

В. Г. Тепер там плетуть їх? Колись то дівчет не бракувало отаких во. То плетуть вінки. То несуть до води. А тепер хто там, дівчет нема.

А. М. А що дивилися? Куду пливе той вінок?

В. Г. У нас в каналі то вода проходить. Там друге озеро. Вода йде, вода йде по тим каналові.

А. М. А якщо чийсь втопився вінок, то що казали?

В. Г. А там я знаю шо казали? Хіба то топіро таке було. А хто відає.

А. М. А от я к можна було на Івана Купала впізнати відьму? Не казали шо ходять доїти корови?

В. Г. А то таке було, шо казали, ходе на Івана Купала корову йде доїти.

А. М. А як стерегли щоб не ішла?

В. Г. А то вона покажеться тая відьма та? Де ж вона покажеться людям?

А. М. А на шо відьма могла перетворюватися?

В. Г. А хто відає?

А. М. А не розказували шо якійсь чоловік бачив да вдарив?

В. Г. Не, нічого, нічого є не знаю.

А. М. Осіку чи кропіву десь ставили щоб не чіплялась?

В. Г. Не не знаю. Тіко із осини палочку затикають за двері щоб не вушко нічого. Отаке я знаю.

А. М. А на Івана Купала ягоди збирали?

В. Г. Ну, то каже таке ягода і сушать, так обсіплять на Івана Купала.

А. М. То якась пользительна ягода?

В. Г. Ну то каже пользительна ягода. То таке, а хто відає. Не знаю більш нічого є.

А. М. А от на Петра печиво якесь, прянікі пекли?

В. Г. А хто там їх пече?

А. М. А може мандрика не казали? Ну шось таке з сиром не пекли?

В. Г. Ай то ж то пече?

А. М. Ну то ж піст кінчався Петрівка кінчалася, то шось готовили?

В. Г. З сиру вареников наварять. А теперика шо хоч готують.

А. М. А раніше?

В. Г. Чьо? І раніше так само. Вареники варять із сиром. І масла із сиром натоплять у печі. Отаке було бодай.

А. М. То на Петра чи та?

В. Г. На Петра. Як Петрівка кінчається.

А. М. А не казали шо треба подивитися чи картопля молода вже є?

В. Г. То колись на Петра копала є сама подбирала картошку.

А. М. А от не казалт шо на Петра треба щоб хуба добре наїлася, щоб вона весь рік була ситою?

В. Г. Ситою? Не. А хто там скаже тепер? Молодії? А старих нема повмирали.

А. М. А от на Маковія коли ходили в церкву що святили?

В. Г. На Маковея?

А. М. Да.

В. Г. На Маковея святили того зілля. А на Спа-са яблука. Отак.

А. М. А Ілья? В Вас Ілья ж святкували? Є таке свято?

В. Г. Ну святкували. Є-є.

А. М. Може кажуть, що Ілля громами відає? Чи не кажуть в вас?

В. Г. Ничого не кажуть.

А. М. А купатись можна?

В. Г. Ну кажуть тільки до Іллі можна купатись, а после Іллі не.

А. М. А чого?

В. Г. Каже вода залле очі. Таке, отаке я знала.

А. М. А от чи було в вас таке свято як Пантелеймона?

В. Г. Було, було.

А. М. І що ви знаєте про це свято? Шо можна було?

В. Г. А єничого не знаю.

А. М. А казали Пантелеймона чи Паликопи? Як в вас казали?

В. Г. Пантелеймона казали.

А. М. А можна було жито жати?

В. Г. А хіба я знаю? Не знаю є.

Мар'яна ЦІСАРУК
(Луцьк)

КАЛЕНДАРНІ ОБРЯДИ ОСІННЬО-ЗИМОВОГО ЦИКЛУ НА РАТНІВЩИНІ

Осінній цикл свят календарного циклу не має чітких меж і одні дослідники починають його від Семена (11 вересня), а інші – від перших серпневих свят, для яких характерні вже обжинкові мотиви. Тому ми до осіннього святково-обрядового циклу відносимо всі свята, які попадають у проміжок від дня пророка Іллі (2 серпня) до дня святого Пилипа (27 листопада), після якого настає зимовий піст – Пилипівка, що триває аж до Різдва. Найвідомішими святами цього циклу на Ратнівщині були: Іллі, Спаса, Успіння та Різдва Пресвятої Богородиці, Усікновенія голови пророка Іоанна, Воздвиження Чесного Хреста, Покрови, Дмитра.

День пророка Іллі. Другий день серпня відзначається як день пророка Іллі. Цей день завершує літо, дні стають коротшими, ночі холоднішими, завершується купання в річках та озерах. Побутує приказка: «Після Ілле – вода очі залє».

Спаса. 19 серпня – яблучний Спас, у церкві святили яблука та груші. Існував такий звичай, що до Спаса не можна було їсти яблук, бо це вважалось великим гріхом. Особливо це стосувалось тих людей, у котрих померли діти. Люди вірили, що на тому світі Бог роздає дітям яблука, а тим, чий батьки їли «на землі», яблук не дає. Старші люди, які втратили своїх дітей, і до цього часу підтримують цей звичай.

Успіння Пресвятої Богородиці відзначається 28 серпня, місцева назва – Перша Пречиста. У цей день люди святили квіти в церкві, які зберігали потім протягом усього року.

11 вересня святкують Усікновеніє голови пророка Іоанна, місцева назва – Головосіки. На це свято прийнято постувати. Протягом усього дня існує заборона брати в руки і користуватись гострими та колючими предметами, а також різати щось кругле.

Про такі свята, як Різдво Пресвятої Богородиці (21 вересня), Воздвиження Чесного Хреста (27 вересня) та Дмитра (25 жовтня) інформатори знають, але про обрядовість, пов'язану з ними, – частково. Повідомили лише, що на Чесного Хреста потрібно постити цілий день. А на Дмитра говорять: «До Дмитра дівка хитра, а після Дмитра ... витре».

Покрова. До свята Покрови (14 жовтня) потрібно було поробити усі городні роботи, адже вважалось, що вже приходить зима.

Зимові свята починаються 4 грудня зі свята Введення в храм Пресвятої Богородиці. Цей день віщує, яким буде наступний рік: урожайним чи ні, посушливим чи дощовим. З цього дня у хліборобському розумінні починає спочивати земля, яку не можна копати лопатою аж до Благівіщення (7 квітня).

Свято Введення пов'язують із введенням Матері Божої до храму. Якихось обрядів, приурочених до цього дня, в обстежених селах не зафіксовано.

Свята Катерини (7 грудня), Андрія (13 грудня), Варвари (17 грудня), Сави (18 грудня), Ганни (22 грудня), Миколи (19 грудня). Відомостей про них записано небагато. В обстежених селах вони не супроводжувалися якоюсь особливою обрядовістю. З цими днями пов'язували наступ морозів, а також вирішували питання – прясти чи не прясти, адже це був період активного обробітку льону і конопель, а дівчата шукали долі, проводячи окремі ворожіння. Про Варвару, зокрема, казали, що вона «воровита», тобто на це свято не можна було працювати. А також говорили, що «Варвара ночі урвала». Побутують і такі приказки: «Було тобі не Савити, не Ганити, не Гандосити, а кудільку патросити». На Андрієвські вечорниці сіяли коноплі і промовляли: «Андрію, Андрію, коноплі сію. Дай же мені знати з ким я буду спати».

Щодо зимового циклу свят, то на досліджуваній території найважливішими були: Різдво, Новий рік та Водохреща., які займають особливе місце в усьому річному календарному циклі, адже були своєрідним підсумком всього господарського року.

Численні обряди були пов'язані зі святою вечерєю перед Різдрвом (6 січня), її місцева назва – Коляда. Напередодні вечери господар годував худобу доброякісним сіном. Побутував і звичай «кликати Мороза», брали палку виходили на двір, били по вуглу хати і примовляли: «Морозе, Морозе, ходи вечеряти, як не йдеш, то зроду не йди», бувало йому ще виносили їсти. Також побутував і звичай «лякали» дерева, які не родили.

На святковому столі, обов'язково, мало бути дванадцять пісних страв, серед яких головною була кутя, яку готували з ячменю. Традиційно варили і узвар. Коли вже господиня зготувала вечерю, то вся сім'я сідала вечеряти, а перед тим як розпочати їсти, батько проказував молитву. Існував звичай спільної вечері.

Відбувались і ворожіння на куті – звичай «тикати» ложки в кутю. Різдво відзначалось і певною атрибутикою: під скатертину клали сіно, розсипали зерно, ставили різдвяного снопа (назва Жито зустрічається лише в селі Залисиця, в інших – Коляда).

Існувало повір'я, що на Різдво першим у дім

повинен зайти чоловік – це пояснювали тим, що буде вдалий рік, а от коли першою в дім зайде жінка, то рік буде невдалим і в хату будуть скакати жаби. Побутує ще й таке пояснення: якщо першим в дім зайде мужчина, то родиться бичок, а якщо жінка – то теличка.

Свічки. Період від Різдва до чотирнадцятого січня називався «Свічки». Протягом цього часу не можна було нічого робити: вертати, рубати, бо вважали, що родиться худоба калічена. Більшість з респондентів наводили приклади з життя, коли справді ставались такі випадки.

Щедруха. Переддень Нового року своєю обрядовістю нагадує переддень Різдва. Вечір називався Щедрухою (13 січня), або багатим, що пов'язано зі звичаєм готувати багатий святковий стіл, де на відміну від Коляди обов'язково були й скромні страви. Особливістю Ратнівської зимової обрядовості є те, що колядники починають колядувати з Нового року (14 січня). Вони ходили з козою та гармонією.

Водохреща. Свято Водохреще має свою місцеву назву Одохреще. Існували ряд заборон, які пов'язані з цим днем, а саме: не можна було їсти до вечірньої свічки, тиждень після Водохреща не можна було прати. На саме Водохреща ходили в церкву святити воду, а також на дверях будинку та господарських споруд хрестики (крижі) глинкою, при цьому господар освячував їх свяченою водою. На вечерю готували кутю.

Стрітєння. Дане свято теж має свою місцеву назву – Громниці. Побутує приказка: «Як на Громниці нап'ється півень водиці, то на Юрія наїється волик травиці». На це свято люди святити свічку в церкві, яку запалювали при грозі.

Масляна – так називається тиждень перед Великим постом. Протягом всього тижня потрібно було вживати кисломолочні продукти.

На перший день Великого посту існували звичаї «виварювати посуд» та «полоскати зуби», пов'язано з підготовкою до постування і очищення посуду від всього скоромного.

По темі «вода у світоглядних уявленнях поліщуків» матеріалу зібрано небагато. Проте можна прослідкувати, що воду шанували і кидати у неї сміття чи плювати було заборонено і вважалося гріхом. Вода – цілюща та свята! А найбільш цілющою водою вважається та, що освячується на Водохреще, оскільки саме в ній батюшка купає хреста. Воду, в якіймили покійника та купали новонароджену дитину, потрібно закопувати там, де не ходять люди: під піч, на вугол хати. Коли людина бачила сни з чистою водою – то добре, а коли з муляною – гидко (погано). Інформатори також повідомили, що коли в колодязі довго не було води, то потрібно було в нього сипати мак. Також вважається, що не можна купатися після свята Іллі тому що, за словами респондентів, вода

очі залле.

Хто записав: Цісарук Маряна Петрівна (М. Ц.)

Місце запису: Волинська обл., Ратнівський р-н., с. Межисить.

Дата запису: 3 липня 2011 р.

Інформатори: 1. Самарчук Федора Андріївна, 1927 р. н. (Ф. С.)

2. Самарчук Дементій Федорович, 1932 р. н. (Д. С.)

М. Ц. А в вас було таке свято, як Спаса?

Ф. С. Казали, що він дев'ятнадцятого. Того серпня.

М. Ц. Та, дев'ятнадцятого серпня. І перед Спаса є піст, як в вас той піст називається?

Ф. С. Спасівка.

М. Ц. А то дуже строгий піст, чи не дуже?

Ф. С. Не дуже.

М. Ц. А казали, що яблук не можна їсти?

Ф. С. То то тому не мона яблук їсти, в кого дітки вмирили.

М. Ц. А чого?

Ф. С. Ну є не знаю, частинки там не буде.

М. Ц. А, на небі не буде давати.

Ф. С. Та.

М. Ц. А в церкву що носите посвятити на Спасівку?

Ф. С. Яблука святять. То ше перед Спасом таке свято є Маковей, ото починають вже отая.

М. Ц. А свято таке Сікновенніє, Усікновенніє, що то за свято у вас?

Ф. С. То Головосіки.

М. Ц. Головосіки називалося в вас, так?

Ф. С. Да.

М. Ц. А що то за свято, розкажіть?

Ф. С. То тоже неможна їсти, то кажуть голову відсікали комусь, а хіба думаєте я бачила то є.

М. Ц. А казали шо немона капусту різати? Ножем не мона різати, шось рубати, чи в вас такого не казали?

Ф. С. Незнаю, може й не треба, але то вони вважали шо треба то й робили.

М. Ц. А свято Чесного Хреста в вас тоже є?

Ф. С. Єсть.

М. Ц. Шото за свято таке, розкажіть?

Ф. С. Шото за свято? То ше празник у нас був колись на тоє свято. Ну то пристольний празник був, тобто казали як церкву висвячували.

М. Ц. А не казали шо до Чесного Хреста треба все на городах поробити.

Ф. С. Не, того не казали. То то кажуть до теї Покрови треба, але хто зробить.

М. Ц. А чого так?

Ф. С. Ну Покрова, кажуть, листом прикриє, снігом замете, може й сніг вилетіти на Покрову.

М. Ц. А дивляться на Покрову, яка погода? То кажуть яка буде коли?

- Ф. С. Кажуть, але я вже того не знаю.
- М. Ц. А от про свято Дмитра що знаєте? Як святкували в вас свято Дмитра?
- Ф. С. Ну казали в нас колись старіє до Дмитра дівка хитра.
- М. Ц. А після Дмитра?
- Ф. С. Після Дмитра дупу витре, пробачте.
- М. Ц. А свято Михайла?
- Ф. С. Єсть і свято Михайло.
- М. Ц. І що кажуть на те свято?
- Ф. С. Ну шо ж люди празникували. В нас на Чесного Хреста празникували.
- М. Ц. Ну, а свято Введення?
- Ф. С. Єсть.
- М. Ц. Шото за таке свято?
- Ф. С. Ну, то починається Пілиповка, то посля Михайла п'ять день.
- Ф. С. От Михайла п'ять день до Пилипівки. А там тиждень Пилиповка, четвертого того вона листопада, чи якого?
- М. Ц. А шо то за свято Введення?
- Ф. С. Ну хто його знає хто кого куди заводив? Шо ми знаєм. А Введеня є Введеня.
- М. Ц. Ага. А свято Катерини? Знаєте таке, чи ні?
- Ф. С. Нє, свята Катерини не, такого ми не знаєм.
- М. Ц. А Андрія? Андріївські вечорниці були колись в вас?
- Ф. С. Ну може й були, але ж тоь сам Андрій, а ми такого не справляли.
- М. Ц. Але ж були десь по селі, ходили?
- Ф. С. Говорять Андрію, Андрію, я на тебе льон сію, дай мені знати з ким я буду спати.
- М. Ц. А калиту кусали, чи не кусали в вас калиту? Не знаєте такого. А може гадалки якісь знали?
- Ф. С. Може й гадали люди, а я того не робила, не гадала.
- М. Ц. А ви не знаєте, як на Андрія гадали? Ну хтось гадав, не розказували вам як гадали? Може згадаєте.
- Д. С. В нас такого не було. ...
- М. Ц. А от такі свята, як Сави, Ганни, Варвари.
- Ф. С. Єсть.
- М. Ц. Шо то за свята такі?
- Ф. С. Ну Бог їх відає шо то за свята.
- М. Ц. А шо на них робили, шо казали?
- Ф. С. Шо казали? ... Вмерла людина, небуло в шо нарядити її от одіти, лежить на покуті, прийшов батюшка (сміється). ... А батюшка приказує так було в тебе ні Савити, ні Варвари, ні Андросити, а кудільку хондосити. Колись же у нас пріли. Самі робили і самі свого, ото он в мене полотенце є.
- М. Ц. Шо за полотенце?
- Д. С. Сорочки і штани робили, костюми.
- Ф. С. А то таке з тканини, вітиратися таке робили. ...
- Ф. С. А то ж льон сіяли і його обробляли і з того льону так отее нитки прелили. ...
- М. Ц. А свято святого Миколая було таке? Зимою Миколай був?
- Ф. С. Був.
- М. Ц. А були в вас звичаї шоб дітям під подушки подарунки класти?
- Ф. С. Колись не було, то то вже тепер тоє роблять. ... Колись подарунков не клали.
- М. Ц. А якісь легенди, перекази про Миколая ходили, шось розказували? Які були легенди?
- Ф. С. То то я не помню. ...
- М. Ц. А от перед день Різдва, як в вас називається?
- Ф. С. Коляда. ... А штирнадцятого числа зветься Новий рік, Василя.
- М. Ц. Василя, Старий Новий рік.
- Ф. С. Да.
- М. Ц. А от дивіться, коляда, то до Різдва самого як хату прикрашали? Якось же ш прикрашали?
- Ф. С. Ну шо там прикрашали? Побілять, помиють, сідають вечеряти, принесуть сіна на стіл.
- М. Ц. А сіно для чого носили?
- Ф. С. Ну то вже визнавали чи то врожайний рік буде.
- М. Ц. А як визнавали?
- Ф. С. Ну там насиплять зернятко, на шо воно схоже, на просо схоже, на пишно схоже, здається. ... То так, як на жито схожое. ... То так натрусять.
- М. Ц. А на шо його трусили, зерно?
- Ф. С. Трусили на столі. ... Накривали ото шо я казала скатертю накривали. Ну й на те кутю варили.
- М. Ц. А кутю з чого варили?
- Ф. С. З ячменю.
- М. Ц. А чим кутю заправляли? Як її робили?
- Ф. С. Ну то вже була посная кутя.
- М. Ц. А яка то? Розкажіть.
- Ф. С. Ну яка? Посна була, був піст. ... Но й до Різдва, до сьомого числа не мона було їсти скромного. Ну і так наварииш, оліями заправиш, а то й оліями не заправляли. Ну а вже на другий день салом насмачать (сміється). ...
- М. Ц. А потім те сіно приймали з стола, чи воно до кінця вечері було?
- Ф. С. Приймали. Вже повечеряють, переночує тоді вже знімають.
- М. Ц. А куди те сіно дівали?
- Ф. С. Куди? Курочку садили.
- М. Ц. А чого?
- Ф. С. Ну шо б добре велися курочки. ...
- М. Ц. А як кутю їли і недоїли, то куди ту кутю потім дівали?
- Ф. С. А чо недоїдали? То ж вмисне недоїдали.
- М. Ц. А чого?
- Ф. С. Ложки ставили в те.
- М. Ц. А для чого ложки?

Ф. С. Ну для чого? Кажали, чия ложка перевернеться той помре.

М. Ц. А кутю залишали на столі, так?

Ф. С. Оставляли в мисці, поставляють ложки. Як повернеться тим боком що їдець, то каже що ти вмреш.

М. Ц. Ага, то треба тим боком що не їсти, тако горбочком до верху. А що ще готували на вечерю окрім куті й пампушок?

Ф. С. Но варенички.

М. Ц. А з чим вареники?

Д. С. Шо було з того й готували.

Ф. С. Із бобом.

Ф. С. Ягодки варили, грушечки.

М. Ц. А скільки страв мало бути на вечерю?

Ф. С. Ну то ж воно кажуть тре шо б дванадцять страв було, а хто їх відає. В кого було дванадцять, а в кого й не було дванадцять. ...

Д. С. А кутю шо оставалася то носили корове.

Ф. С. Овечечкам давали, корове, курочкам викідали. ...

М. Ц. А хто вечерю починав? З чого починали вечеряти?

Ф. С. З куті, ше мо які є сто грам, то випі, ше мо які є сто грам, то вип'ють.

М. Ц. Ну, а не казали що мають там найменший син чи хазяїн хати молитву казати.

Ф. С. Ну там найменший син, молодший чи знав, чи не знав тую молитву, батьки знали молитву.

М. Ц. Ага. Батьки починали вечерю з молитви, та?

Ф. С. Но. ...

М. Ц. А узвар варили чи ні?

Ф. С. Варили. ...

М. Ц. А який варили, як його варили?

Ф. С. Із конопель.

М. Ц. А як то? Розкажіть.

Ф. С. Тії коноплі терли.

М. Ц. А в чому?

Ф. С. Такі миски череп'яні були.

М. Ц. Ага і терли в них, та коноплі?

Ф. С. Но. Там тільки зернятка були ж. Молодили їх, ті зернятки збирали. І то, і терли, вдою розводили, а воно як молоко було. ...

Ф. С. І він насипає на тому.

М. Ц. На вогні.

Ф. С. Ну, на вогні, на чагунові. ... І так зверху його ложкою збирають і скидають в мисочку, скидають. Ну й накидають вареники з нього. ...

М. Ц. А на Різдвяний стіл ще хліб робили, а який, з чого хліб пекли?

Ф. С. Ну з чого? Та колись же ш пшениці навіть не було. Із жита.

М. Ц. Житній хліб. ...

Ф. С. А муку тіко білу купляли у Великодень куплять тієї муки. ...

М. Ц. А не ставили в хаті снопа житнього?

Ф. С. Було таке, було.

М. Ц. А що то за сніп такий?

Ф. С. Ну як звали дідуган колись.

М. Ц. Дідуган? А що то за сніп такий був?

Ф. С. Ну такий шо ставили в куточок, отуда-во.

М. Ц. А з чого його робили?

Ф. С. Ну з жита.

М. Ц. З жита. ... А от на вечерю поставили в куток, а потім шо з ним робили?

Ф. С. Ну то він так і стояв до дев'ятнадцятого числа мабуть, до Одохрещя.

М. Ц. А чого так? Шо він означав?

Ф. С. Так треба було. ...

М. Ц. А потім, як вже от Водохреще настало то шо з тим снопом робили?

Ф. С. Ну я знаю шо робили? Били ціпом і зерно курям давали. ... А солону не викідали ж на дворі, а корові настелять. ...

М. Ц. А колядники коли починали ходити?

Ф. С. В нас колядники чотирнадцятого числа починали ходити.

М. Ц. Чотирнадцятого?

Ф. С. Ну. А тепер бач вже і в Різдво починають ходити.

М. Ц. А дивіться, а колись як колядники приходили їх можна було не впустити в хату?

Ф. С. Так не годиться. То тіко один день такий.

М. Ц. Гроші даєте. І колись теж так само гроші давали, чи колись ні?

Ф. С. Колись кусок сала вріжуть, ковбаски вріжуть. ...

М. Ц. А от як колядування в вас проходить? Як приходять колядники, як співають, шо співають?

Ф. С. Перше:

Пане-господарю чи позволите щедрувати? ... Ну й щедруй тоді, як хто вміє так і щедрує. ...

Деякі дітки як зможуть. Каже:

Добрий вечір я прийшов,

Дайте рубель я пішов. ...

Раїса СВИРИДА, Сергій ВЕРГОВСЬКИЙ
(Київ)

ПАМ'ЯТКИ ТРАДИЦІЙНОГО БУДІВНИЦТВА РАТНІВЩИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 1970-ИХ РОКІВ)

У роки створення експозицій Національного музею народної архітектури та побуту України, починаючи з 1969 року, провадились інтенсивні польові обстеження Українського Полісся з метою комплексного дослідження народної культури, комплектування в музеї її пам'яток і створення експозицій просто неба. Вивчення пам'яток і донесення до суспільства у комплексних регіональних експозиціях нагромадженого народом безцінного, нині майже втраченого досвіду гармонійного буття в природі і в суспільстві, що закладений у пам'ятки культури, визначили головні завдання науковців. Для музею народної архітектури особливо важливим було вивчення недостатньо дослідженої будівельної культури, і для цього провадились польові експедиції у віддалені глухі райони, відрізані бездоріжжям, обійдені руйнівною для спадщини урбанізацією, у сподіваннях виявити давні пам'ятки, давні культурні уявлення, збережені народною традицією. Найперше привертати увагу дуже заболочені на той час північні райони Правобережжя, передусім Волині, зокрема, Старовижівський, Любомльський, Ратнівський, Любешівський і Камінь-Каширський. Чи не найбільші надії покладались на райони Шацьких озер і Ратнівщину, зокрема, відрізані на той час болотним бездоріжжям такі села як Височне і Самари, Залухів і Щедрогоща та інші. Так було виявлено значну кількість надзвичайно цінних пам'яток народного житла і господарських будівель, частина з яких стала експонатами Музею, засвідчуючи перед усім світом давнину і потужність культурної спадщини народу, вражаючу глибину її пам'яті, яка донині береже всі етапи розвитку культури, є фрагментом недосяжної нині моделі досконалого гармонійного буття людини на землі у цілковитій **духовній** злагоді з усім сущим навколо. Нині, після десятиліть урбанізації, ці пам'ятки стали рідкісним національним скарбом. В експозиції «Волинське Полісся» Національного музею народної архітектури та побуту України представлено чотири пам'ятки народного будівництва: **хата с. Самари, шпихір с. Самари, шпихір с. Заброди, клуня с. Видраниця.**

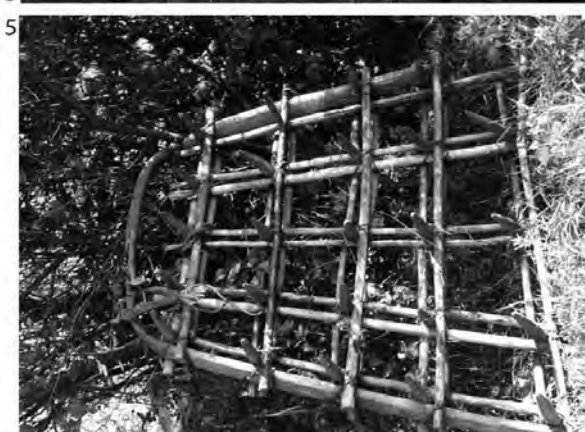
Хата 1587 року, с. Самари. Виявлена літом 1970 року на хуторі Верестя в садибі Баранчука Йоси-

па Дементійовича, в ній вже не жили і тримали як повітку, тож її збереження є своєрідним випадком, дивом. Хата вразила цілим комплексом особливостей і архаїчних ознак, а її дивовижне, майже незбагненне для дерев'яного житла датування виявилось лише згодом. Коли хату готували до переміщення в музей, сусід пригадав, що, коли він ще був хлопцем і бував у хаті на вечорницях, (а хата була ще курною і не біленою), то проти дверей на причілку було щось вирізано. За давньою традицією на цій стіні вирізали дату освячення хати. Знявши шар побілки в тому місці, виявили вирізану дату 1587 р. Це час, коли щойно перестала функціонувати Литовська держава, але адміністративний устрій, зокрема Ратнівське староство, ще якийсь час зберігались. Цифри арабські, а рік позначений знаком подібним до друкованої літери г, але повернутим вліво. Певно це латинське написання літери г, але прописною літерою. За родинними переказами хату купив дід власника у селі, і було це давно, бо він помер ще у 1898 році. Хата стояла в селі, а на **хуторі Верестя** її перенесли на початку 20 століття, бо сусід 1895 року народження пам'ятав її ще в селі. Хату добудовували і з сіней, і з причілка, але давньою є лише клітка хати, про це свідчать затесані зубцями «роговики» причілка і значна ерозія деревини «сінешнього причілка» з дверима, що був «зовнішньою» стіною).

Хата береже дивовижний комплекс особливостей. Передусім, це зрубна хата з двосхилим, так званим «пруським» дахом на кроквах. Крокви масивні, без бантин, поставлені дуже рідко, лише три пари на хату. Нижня масивна лата зберегла отвори на тиблі, якими були прибиті до неї покрівельні дошки. Раніше у цьому краї хати крили, як у лісових районах, – деревом, а хліви – болотним вишієм, але вміли крити і соломою, ще й дуже давніми, нині рідкісними «трійцями», а не лише «парками», якими і була крита хата. Зруб в'язаний з дуже широких соснових плах, плоским досередини, зовні плахи протесані, врубки в «замок», з клинцями-«пищиками» всередині замка, що і дозволяло утримувати широкі плахи у площині стіни. Вінці посередині тибльовані «круглими», тобто квадратними сосновими тиблями, битими по отворах, кручених буравом, який навіть називають «тибель». Підвалини також соснові, і тут це навіть обумовлено якимись сакральними вимогами. Вважається, що хату можна переносити, перебудовувати, але вона має стояти на своїх первісних підвалинах, які були освячені при закладах хати найвищим будівельним обрядом освячення і зберігають у хаті цей рівень святості. Тож існує звичай, якщо підвалини згнили, то хату на нові підвалини ставити не можна, її треба розібрати. Тому на підвалини шукали найсмолистішу стару стрижньову сосну, залиту,

Таблиця 1. 1.Хата 1587р. с. Самари, хутір Верестя, загальний вигляд в експозиції музею. 2.Хата с.Самари, зона передпичного вікна. 3.Хата с.Самари, покутня частиназі столом, образами і грядями. 4.Шпихір с.Самари, хутір Козуватий, сволок з косим хрестом і тички на ковбаси. 5.Шпихір с.Самари загальний вигляд причілка в експозиції музею. 6.Броди Горницькі, хата без сіней. 7,8.Броди Горницькі, хата з сіньми халашем і хлівчиком, притуленим до хати з причілка.

Таблиця 2. 9.Клуня с. Видраниця, загальний вигляд. 10.Клуня, с. Самари, хутір Козуватий. 11, 12. Ворота хлівів Ятчук, с. Горники. 13. В хаті Ятчук, с. Горники, покутня частина зі столом, ослоном, митими стінами, образами на причілку і грядками під повалом. 14. Дерев'яний замок клуні, с. Щедрогоща. 15. Плетена борона, с. Щедрогоща.

16

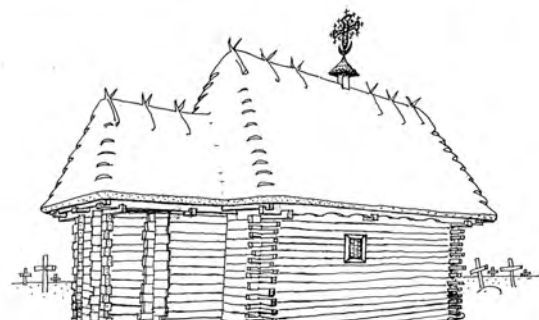
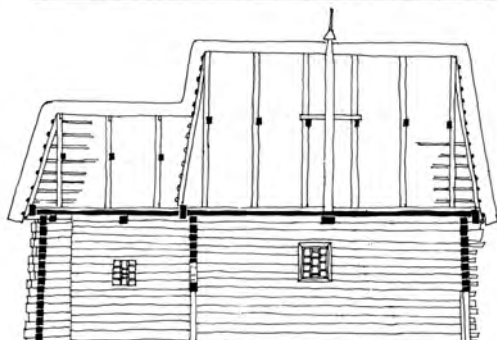
17

18

19

Таблиця 3. 16. Хліви, с. Залухів, хутір Почепів. 17. Хутір Почепів, «вітряки» на хлівах з зображенням пташок.
18, 19. Хата с. Височне, тридільна, з прибудованим з причілка поклітом, віконцем у причілку і «пруським дахом».
20, 21. Михайлівська церква 18ст., с. Залухів реконструкція за обмірами.

немов бурштином, – живицею. Вражає, що всі вінці-плахи різані поздовжніми пилами, хоча у врубках слідів пилки нема. Це наводить на думку, що може тут були тартаки. Непрямим підтвердженням цьому є факт витягання коло Ратного у лузі, забудовниками соснових морених паль, забитих на глибину біля півтора-два метри, тесаних квадратом з плавним загостренням на висоту більше метра. Це палі від давніх водяних млинів, можливо й тартаків. Хатні одвірки з соснових брусів, полотно дверей з дошок на шпугах, навішене на «воротні» («бігун», «вирій»), для чого у підвалині довбається гніздо на п'ятку, а у верхняку – гніздо і тибльована накладка на воротно. Причиняються двері дерев'яною «завірткою» в одвірку. Вікна волокові, віконні отвори вибрані в одному вінці, поряд з прорізом на внутрішній грані вінця вибрано паз, в який відсовується дошка-засувка вікна. Вікон трое: два на чолі, одне над «примостом» (піл). Причілкового вікна нема, це викликано тим, що тут з причілка зазвичай приставляли «покліт» на городину. Паз, в якому ходить засувка, у передпідному вікні трохи ширший, а сусід розповів, що колись тут була не дошка-засувка, а рама на дванадцять малих шибочок. Піч глинобитна, на дерев'яних підвалинах з дерев'яним дощатим подом, з накладеною глиною. Склепіння-«бочку» зводили по колодках, які потім випалювали. Комина нема, піч курна. Коли у 30-х роках поставили комин, то дим вивели на пряму кризь стелю, прорізавши отвір, а волокова кагла, влаштована для випуску диму з курної печі була заглушена. Хоча вона не була пов'язана з комином, проте розміщена прямо над припічком, точно там, де по всій Україні лаштують каглу і виводять дим комином. Тож перед нами етап генези традиційного для всієї України прийому влаштування комина у «сінешню» стіну, що стало навіть етновизначною ознакою українців. Виявляється, що кагла була над припічком здавна, задовго до появи комина, до неї легко дістати, стоячи коло печі, і відсунути чи засунути засувку, і дим з печі може на пряму йти у каглу. До речі, її конструкція подібна до волокового вікна з дошкою-засувкою, лише трохи менша. Стеля з поздовжніх плах, таких же масивних, як у стінах, вони лягають на стіни і на поперечний сволок-«дід» позначений глибоко врізаним у нижній грані хрестом. Утеплення стелі піском чи глиною (як то роблять по всій Україні) немає, та й назва стелі особлива – «повал» чи «повалиш». Це нагадує літописну назву будівлі – «повалуша», певно, так називали приміщення з повалом, на відміну від «гридниці» як приміщення з жердками-«грядями». Двосхилий «пруський» дах має характерні для регіону усталені прийоми. На випуски верхніх поздовжніх вінців, що називають роговиками і позначають зубцями (увяляються моделлю рогатих тотемів, рогатої худоби),

врубують (як і по всій Україні, і не лише у двосхилих дахах, але й чотирихилих) поперечні балки (переважно їх називають дармовисами, може тому, що в них нічого не врубують, вони просто прикривають торці плах стелі-повалу, та й сама назва дармовис, певно утворилась у двосхилих дахах, адже у чотирихилих у дармовиси врубують причілкові крокви). Поряд з дармовисом на цих же роговиках врубана крайня пара кроков, а до неї зовні чи зсередини зашивається дошками, прибитими тиблями до кроков так, що вони утворюють одну площину з дармовисом, цю площину називають щитом, чи «фіціятом». На випусках лат – дошки-«вітряки». Вони мають фігурні завершення «кониками».

Обладнання хати цілком традиційне, піч у кутку, поряд дощатий піл-«примост», лави понад чільною і причілковою стінами, перед піччю – полиці на посуд, миски, відро з водою на колодці, столик з ослоном на покуті, образ над столом на причілку, а перед піччю, ближче до сволока і лави врізаний у стелю кайдуб димоволока – «світача» чи «посвіта» з ґратками – «залізом» для спалювання лучини як основного освітлення хати, при якому виконували всю хатню роботу. Це прадавній прототип комина, який у курних хатах існував самостійно, а не як частина печі. Саме з цим комином пов'язані прадавні ритуали «весілля комина», восени, коли дні коротшали і починався сезон вечірніх хатніх робіт з систематичним освітленням хати лучиною. Понад чільною стіною від чола до напільної стіни кілька гряд під стелею для сушки у диму курної хати льону, тютюну, мокрогробочого одягу тощо. До хати з причілка був прибудований із сошними стінами «сілник» на корм худобі, а перед дверима – сіни. Через таку добудову був втрачений «фіціят» над дверима хати, а відповідно і випуски роговиків та дармовис, крайня ж пара кроков перенесена з роговиків на зруб хати, а плахи повалу просто стирчать над стіною, не закриті втраченим дармовисом. Ця частина потребує відтворення первісного вигляду, яким він був, можна зрозуміти з іншої унікальної пам'ятки, виявленої у цьому ж селі Самари.

Це шпихір на хуторі Козуватий, в садібі вже покійного на той час Левонюка Івана Іовича. Шпихір «купній», тобто будівля залишалась у спільному користуванні розгалуженої на кілька родин вже формально неіснуючої патріархальної родини з досі збереженими традиціями спільної власності на прабатьківське майно. Коли музей звернувся з пропозицією придбати шпихір, всі співвласники вирішували, хто буде його продавати як свою власність, адже в нашому законодавстві не існує законів патріархальної власності, доручили це Левонюку Мусію. На час виявлення шпихір був завішений кільцями сирих

ковбас, заставлений запасами сала. Шпихіром спільно користувався мало не весь хутір, адже всі були родичами і співвласниками, це ще жива пам'ять про звичаї давнього минулого.

Шпихір – це надвірна холодна комора, як і по всій Україні, призначається для зберігання продуктів харчування, збіжжя, скрізь вона подібна до хат цих же регіонів. Досліджуваний шпихір з Козуватого також має вигляд зменшеної копії наведеної вище курної хати, ясна річ, без вікон, печі, хатнього обладнання, але з дощатою підлогою. Зруб високо встановлений на лежнях-окоренках. Тут подібне облаштування причілків, і збереглися обидва причілка, при цьому над дверима розвиненіший, з дверцятами на горище, як у однодільній хаті, і це документальний матеріал для відтворення такого втраченого причілка у наведеній старовинній хаті. На роговиках, позначених зубцями, врубані і дармовиси, і крокви, і так же, врівень з дармовисами щити зашиті дошками по кроквах. Вітряки на випусках лат вивершені не кониками, а рогами, що повторює тотемну семантику рогатої худоби, хоча на хліві поряд позначені голови, може пташок, що у цьому краю також входять у коло шанованих тотемів. Рідкісною особливістю є позначення дармовиса знаками. Це зубці по нижньому ребру і косий хрест у квадраті по центру передньої поверхні бруса а також низу на поперечному сволоку (можливо цей хрест архаїчніший за прямий). Щодо зубців, то їх позначення на роговиках (рогатої худоби як тотемів) і випусках сволоків-«дідів» говорить про те, що зубці на дармовисі є зображенням якогось зубатого родича, чи зооморфного тотема, чи предка людини – «діда». Це цілком вписується в коло узвичаєних тут прапредків-тотемів і предків. Щодо квадрата і хреста, то це прадавні зображення Всесвіту. Отже вся знакова система моделює вияви, духовність яких бажають прикликати для одухотворення-освячення і будівлі, і того, що зберігається в ній – продуктів харчування, Адже споживання їх у духовно досконалому – священному стані задля власної духовної досконалості є метою етнокультури як традиційного нащадка зруйнованої і нині забутої священної цивілізації, з якої зросли етноси.

Зрубні будівлі з двосхилими «пруськими» дахами на кроквах існують тут паралельно з такими ж будівлями під чотирихилими дахами. Прикладом такого співіснування є також експонований в музеї **шпихір початку 20 ст. з с.Заброди**, щоправда чотирихилий дах на кроквах зведено не по зрубам, а по платвах винесених на роговиках на всі стіни. При цьому над дверима винос розвинений, що власне бачимо по надвірних коморах мало не всієї України, коли цей винос на випусках роговиків, або й з колонками.

Таке поєднання в одних і тих же районах, у

сусідніх селах чи навіть у одних садибах двох різних конструктивних типів говорить, що цей край мав дотик до двох різних культурних зон. Цей чотирихилий тип даху поширений у південніших селах, де більше поля, і досі потужні традиції одвічних хліборобів. І це бачимо по дахах хат, критих на чотири схили соломою, хоча прагнення зберегти тотемні знаки на «вітряках» гребенів даху виявляються і тут, у напівфронтах біля гребенів чотирихилих дахів з демонстрацією тих же тотемів – рогатих, коней і пташок, з хрестами, прорізними у «щитах», з наріжниками, вив'язаними китицями. Традиція таких наріжників тягнеться лісостепом до самого Дніпра, доповнюється розвиненим «підперезаним» гребенем «дідом» (первісно снопом- «дідиком»).

Про давнину хліборобських традицій свідчать такі будівлі, як клуні, одна з яких розміщена поряд зі шпихіром у Козуватому, це квадратна клуня Левонюків з критим соломою чотирихилим дахом на кроквах і з піддашком. Подібна клуня перевезена до музею з села **Видраниця**. Будівля була прабатьківською спадщиною її власниці Катерини Лахтюк. З клунею пов'язують легенду про те, що видраницький пан купив у іншому селі родину і виділив їй на поселення наділ у лісі. Розкорчувавши його, родина сформувала середовище для традиційного хліборобського життя і отримала будівельний матеріал. При цьому товстіші сосни пішли на хату і комори, а рештки – на хліви і клуню. Саме через благодійний матеріал клуню на колгосп не забрали, і це зберегло для науки і суспільства рідкісні, вже втрачені культурою архаїчні будівельні прийоми, які прийшли з глибин часу, підтверджуючи тезу, що давніші явища продовжують жити на периферії культури, у господарських, тимчасових, сезонних будівлях. Це дуже архаїчний тип клуні, квадратний зруб, відомий по всьому Правобережному Поліссю і на Лівобережжі у сошних варіантах з лісяними стінами. Зруб з різного матеріалу від товстих трюхи протесаних комлів, до тоненьких кругляків-верхів, дерево одрубане сокирами, врубки у «просте вугло» з довгими випусками. Через недостатню поперечну стійкість і неможливість застосувати тиблі у не пригнаних один до одного вінцях, стіни посередині зв'язані дерев'яними парами глиць, з'єднаних вверху і внизу брусками з отворами. Клуна, власне, повторює ту ж схему, що й у шпихірах і однодільних хатах. Перед квадратним зрубом, з воротами на передній стіні влаштовано піддашок на стовпах, які підпирають винесену на роговиках платву. Дах чотирихилий, на кроквах, перекидає і клітку зрубу, і піддашок, а проте має особливість – тут немає наріжників, переломи даху утворюються перетином лат, тож на кожному куті по дві нахилени здовж наріжного

перелому крокви, врубані неподалік перелому даху. Стеля, як і у всіх клунях, відсутня, адже тут молотять ціпом, а для цього потрібна висота як мінімум, три метри. Тік проти воріт, зміщених вліво, а засторонок – справа. Ворота однопільні «на воротні».

Давні традиції зведення універсальної будівлі, якою у минулому було лише житло, побутуюче тут у двох подібних варіантах – пруському і південнішому – українському, при їх поєднанні сформували тут і архаїчний «хатній» тип храму. У болотному бездоріжжі в селі **Залухів** нами виявлено таку архаїчну дводільну Михайлівську церкву 18 ст., а власне, її залишки. З воєнних років обрушився дах, але його не дозволили віруючим відновити. Давно зотліли солом'яна покрівля, лати, крокви, стеля, сволоки. Залишились лише зрубні стіни. Верхній вінець захищає нижні, і так разом вони зберегли сліди своєї первісності: врубки від сволоків, фрагменти платви з орнаментами і врубками зрубу, врубками кроков, фрагмент іконостасу. За цим вдалося уявити всі елементи первісного храму і розробити проект відтворення первісного вигляду. В колі досліджень традиційного храмобудівництва давно йде мова про храм хатнього типу, до якого не зовсім обгрунтовано залучають навіть всі буковинські храми через те, що над зрубними шатрами в них зведено дахи на кроквах.

Це дводільний зрубний храм з квадратною чималою навою і врубаним у перев'язку вінців вівтар зі скошеними східними кутами. Стелі-повали з поздовжніх плах, укладених на зруб і поперечні сволоки, у наві невеликі вікна в лутках у південній і північній стінах, у вівтарі з півдня у віконний отвір без луток вставлена невелика рама. Дахи на кроквах, криті соломною, над навою чотирисхилий і трисхилий, приставлений до даху наві – над вівтарем, мають багато спільного і з двосхилими варіантами. Крайні крокви врубуються над стіною, а не над роговиками, на яких винесено дармовиси. Водночас з півдня і півночі на роговиках і випусках сволоків винесено платви. З кутів платв до крайніх парних кроков ідуть наріжники, утворюючи причілкові схили даху. Хоч вони майже вертикальні, але структурно чотирисхили і криті соломною по латах, з китцями на наріжниках. Так досконало поєдналися традиції двосхилих і чотирисхилих дахів, витворивши неповторний регіональний варіант воістину хатнього храму, творіння народної культури регіону на прадавніх місцевих традиціях.

Особливості будівельних традицій Ратнівщини засвідчують пам'ятки, фіксовані у селах Гірники, Броди Гірницькі, Височне. Так, варіанти однодільного зрубного житла з двосхилим дахом, без сіней і з шалашем замість сіней виявлені у с. Броди Гірницькі, Сільце Гірницьке, Підлужне та інших. Поряд стоять довгі хати з різними варіантами приєднання до хати сіней, комори, поклітів на городину, колешні, хлівів. У с. Гірники на садибі Ятчук Ярини збереглися не лише давня хата з елементами традиційного обладнання, але й давні зрубні, великі – «круглі» хліви, з чотирисхилим дахом на кроквах, на двоє воріт архаїчної конструкції на воротні, гарними, майже симетричними бігунами, з масивними одвірками, засувами і дерев'яними замками. На таких воротах, переважно у клунях ставили зовні великі дерев'яні замки, позначені різьбленими хрестами. В хаті за звичаєм стіни знизу залишались «митими», і лише вище, там де було продимлене дерево, згодом побілено. Високо під стелею до чільної і напільної стіни прибиті бруски, на які укладено жердки-«гредки» для сушки льону у гарячому диму курної хати. На покуті вузький стіл і ослін подібної конструкції. Над столом на вузькій полиці встановлено три образи. При сінешній стіні на спеціальному ослінчику стоїть відро з водою. Багато елементів традиційного побуту ще зберігалось (сохи, плетені борони, жорна, кайдуби-лотки на збіжжя тощо).

На Залухівському хуторі Почепів хліви з вітряками на даху, позначеними головами пташок. Коли згадати, що за народними уявленнями душі предків з Вирію на поклик роду приносять пташки разом зі святістю, яка існує у Вирії, то такі пташки на будівлі є священними знаками, які освячують будівлю і все, що в ній. На жаль, цього обов'язку освячувати все культурою як заповіті священної цивілізації ми забули.

Хата в с. Височне. Дає прекрасне уявлення про традиційну тридільну хату цього краю, до якої з причілка ще приставлено невеликий покліт, так, що при великих розмірах хати і невеликому покліті, на причілку хати невелике віконце, що буває тут рідко, але про таку традицію, характерну для всієї України, тут пам'ятають. Хата має великі сіни, а комора приставлена окремим зрубом, а не перегородкою у сінях, як то часто зустрічається тут. Добротна монументальна будівля, що достойно представляє будівельну культуру краю у її розвиненому, технічно досконалому вигляді, яким володіли народні традиції.

Сергій СІРЕНКО
(Київ)

РИБАЛЬСТВО РАТНІВЩИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕКСПЕДИЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У липні 2011 р. учасниками експедиції Волинського національного університету ім. Лесі Українки було проведено опитування населення у селах: Залисиця, Межисить, Річиця, Самари, Підгір'я, Щедрогір та Окачове Ратнівського району Волинської області, що мало на меті зафіксувати матеріальну й духовну культуру місцевості. Автор цих рядків збирав інформацію по житлобудівництву, сільському господарству, транспорту, рибальству та усної історії. У цій статті детально зупинимось на рибальських знаряддях та способах лову.

Збирання матеріалів, уміщених у пропонованій статті, автор здійснював методом спостереження та інтерв'ю за спеціально розробленою програмою-запитальником. Опитуванню підлягали переважно чоловіки (1923-1970 р. н.), які пам'ятали «як колись було». Метод збирання «по пам'яті» дозволив відновити й деякою мірою реконструювати реалії та факти, які вийшли з ужитку. Оскільки здатність до самостійного створення таких реконструкції у носіїв різна, вони відрізняються щодо насиченості інформацією.

Наукова новизна дослідження полягає у введенні до наукового обігу нових польових етнографічних даних.

При розгляді знарядь та способів лову ми спиратимемось на власну класифікацію, яка представлена науковій громадськості в часопису «Народна творчість та етнографія» [1]. Основним критерієм якої є принцип використання/невикористання рибальських знарядь. Вони поділяються на пастки (нерухомі (ставні), рухомі), гачкові (наживні та не наживні (самолови)), ударні, колючі та допоміжні. Ловити без рибальських пристосувань можна також за допомогою рук, отрути та різноманітних (переважно господарських, непристосованих для лову) предметів.

Пастки – це рибальські пристосування, будова яких позбавляє рибу можливості, потрапивши всередину, вивільнитись з неї. Нами було виявлено такі види пасток: волок, жак, клонья, кош, мирожа, накривачка [2].

Волок (волочок, бредень) – рухома пастка з двох сіткових полотен (крила), між якими кріпиться сітковий куль (пут, пуц) з вантажем. У верхній частині крил розміщувались поплавки, а

1. Бредень 1990-х рр., с. Межисить. Фото автора.

2. Накривачка 2000-х рр., с. Залисиця. Фото автора.

3. Нерет (місцева назва «кіш») 1980-х рр., с. Підгір'я. Фото автора.

в нижній – тягарці (фото 1). Поплавки виготовляють з пінопласту, а грузила в кінці минулого століття нарізали з металевих труб, а в 2000-х рр. виливають [3]. Це знаряддя призначене для ловлі вблід двома рибалками.

Жак (ятір) – закрита зверху конусоподібна ставна пастка з лозовими кільцями, обтягнутими тенетом. На досліджуваній території використовується двокульний жак, у якого два кулі з'єднані між собою крилом (перепонкою). Довжина крила 3 метра, а куля – до 1 метра. Кожний куль має по два вхідних отвори (серця). Ловлять жаком влітку, розташовуючи його у верхніх шарах води. Лише один рибалка, з села Залисиця, зазначив, що ця пастка ще називається «ятір» [4].

Кловня – це назва двох знарядь лову. Ним інколи іменують сани, а у селі Підгір'я – невелику сітку, у якій по сторонам кріпитись дві палки. Ловлять нею вблід двоє рибалок. Цю пастку почали застосовувати п'ять років тому.

Кош (кошки, верша) – це виготовлена з лози нерухома конусоподібна пастка, закрита зверху. Через вхідну лійкоподібну частину, яка іменується «серцем», риба потрапляла всередину знаряддя. На Ратнівщині коші були двох видів: з отвором для легкого виймання риби і без нього. Отвір робили навпроти вхідної частини. Його закривали дерев'яною пробкою (чоп). Цей тип знаряддя застосовувався в селах Підгір'я та Межисить. Безотворні коші протягом ХХ ст. зазнали значної зміни. У них до Другої світової війни серце виготовляли з лози, а після з сіткового полотна (тенета). У селі Окачове сіткове серце чіплялось спеціальними гачками, які при вийманні риби знімались [5]. Кошем ловили взимку, вставляючи в перегородки (ізи) або в ополонки (на духи), і лише в с. Залисиця практикували ловлю на весні щуки [6]. Цим знаряддям перестали ловити у 1960-х рр., тому що було витіснене неретом та сіткою. У селі Самара кіш називався «вершою» [7], тобто загальноукраїнським терміном.

Мирожа – закрита зверху ставна пастка з лозовим каркасом, який обтягнутий сіткою. Мирожа дуже подібна на жак, але її кулі мають форму розрізаного по основі конуса. Сьогодні застосовується лише в селі Самари.

Накривачка – це рухома пастка, яка має форму зрізаного конуса до якого прикріплено держак. З кінця ХХ ст. це знаряддя почали робити з старих відер, у яких вибивали дно і прироблювали дерев'яний держак (фото 2). Ловлять накривачкою весною та літом на мілководні. Рибалка вночі іде з ліхтариком, коли помітив рибу світить на неї, а потім її накриває. Після цього руками виймає улов [8].

Невід – це волок більших розмірів, у якого куль називався «матнею». Довжина крил по 65-70 м [9]. У регіоні дослідження ним ловили в озерах,

улітку витягуючи на човни, а взимку тягнули під льодом.

[Нерет] – не рухома закрита зверху пастка, у якій конусоподібний каркас (дерев'яний або металевий) обтягнутий тенетом. Існує два види: конусоподібний (фото 3 і 4) та циліндричний. Перший більш поширений. Він походить від коша. Конусоподібний нерет виник у 1960-1970-х рр., тому його у регіоні дослідження іменують «кошем», що є особливістю Ратнівщини, адже на більшій території Полісся називають «неретом». Цією пасткою ловлять так само як кошем – узимку. Циліндричним неретом ловлять влітку і називають його «жак» або «ятір».

Павук – це рухома пастка у вигляді квадратної сітки, прикріпленої до двох перехресних дуг, до яких прилаштовано держак. Цим знаряддям ловлять на каналах. Павук опускають у воду і періодично піднімають.

Сак (бродячок) – це рухома пастка у вигляді конусної сітки. Вхідний отвір знаряддя має форму півкола або прямокутника. До нього кріпиться ручка. Його довжина досягає до півтора метра. Ловлять сакком зачерпуванням або заганням. Другим методом ловлять двоє рибалок, де один тримає пастку, а інший за допомогою бовта загання рибу. Термін «бродячок» застосовується лише в селі Самари.

Сани (кловня) – це рухома пастка, у якій нижня частина сітки прикріплена до двох полозів. У місці з'єднанні останніх кріпиться дерев'яна палиця. Довжина пастки два три метра. Санами ловлять у трьох по заростях: задній рибак притискає засіб палицею до дна водойми, а два передні тягнуть його за передні кінці полозів.

Сітка – це ставна пастка. На Ратнівщині використовують одностіну (ставка) та трьохстіну (путанка). Сітка яку ставили в річках від берега до берега іменували «переметом» [11]. Ставка і путанка мають різні розміри вічок: 20, 30, 40 та 50 мм [11]. На верхню частину сітки на мотузку чіпляють поплавки, а на нижню – грузила, які роблять алюмінієвими. Загальна маса тягарців повинна у півтора рази перевершувати масу поплавків [12]. До 90-х рр. ХХ ст. полотно для сіток плели самі рибалки, а після стали купувати і лише самі осаджують.

Телевізор (екран) – це ставна сітка, яка ставиться на палицях. Вона немає поплавків та грузил. Її довжина 2-3 метра. У регіоні дослідження застосовується приїжджими рибалками з Білорусії [13].

Гачкові – це знаряддя, які в будові мають один або декілька гачків. Вони діляться на дві підгрупи: наживні і не наживні (самолови). До першої відносять снасті, на які підвішують приманку, і риба, намагаючись її з'їсти, чіпляється за гачок. У свою чергу вони поділяються на вудки та

4. Нерет (місцева назва «кіш») 2000-х рр., с. Щедрогір.
Фото автора.

5. Садок, II пол. XX ст., с. Межисить. Фото автора.

6. Садок 1990-х рр., с. Межисить. Фото автора.

невудки. До підгрупи самолови належить знаряддя, які зачіпляють рибу під час проходження повз снасті. У регіоні дослідження ми зафіксували лише наживні знаряддя: дорожка, жерлиця, мормишка, перемет, пінопласт, поплавкова вудка, резинка та спінінг.

Дорожка – наживна гачкова снасть для ловлі хижої риби. Вона складалась з волосінні, котушки та блешні (штучна приманка). Дорожкою ловили із човна. Рибалка веслував, тягнучи блешню. Щоб знати про клювання, волосінь намотували на вухо, щоб уберегти від висмикування намотували на ногу [14]. Сьогодні цим знаряддям не ловлять, але спосіб лову ще існує, оскільки замість дорожки використовують спінінг.

Жерлиця – це наживна гачкова снасть, якою ловлять хижу рибу. вона складається з основи, жилки, повідка, потрійного гачка, котушка і прапорця. У Самарах зимовою жерлицею почали ловити у 1970-х рр., а в Межиситі у 1980-х рр. Найбільше жерлицею ловлять приїжджі білоруські рибалки.

Мормишка – різновид наживної вудочки, яка складається з короткого вудлища, волосінні та мор мишки (гачок, впаяний у грузило). Сигналізатором кльову є кивок, прикріплений на кінці вудлища. Завдяки йому штучна приманка «грає», тому що саме він передає рухи руки рибалки на волосінь. Нам вдалося зафіксувати лише одну згадку про зимову мормишку, що засвідчує про мале використання цього знаряддя.

Перемет – довга мотузка, до якої перпендикулярно кріпляться гачки. На територію дослідження його завезли з Білорусії, але популярним він не став.

Пінопласт – це регіональний вид кружка. Він складається з плавучої основи (пінопласту), волосінні, тягарця, повідка та тройника, на який чіпляють живця. Використовує лише один рибалка в Підгір'ї.

Поплавкова вудочка (удка, удочка) складається з вудлища, волосінні, поплавка, грузила і гачка. У досліджуваних селах ловлять лише літньою. До 2000-х вудлище виготовляли самі рибалки з горішника, берези. Палицю зрізали довжиною 2,5-4 метра у любую пору року. Спосіб вирівнювання вудлища існував лише в Самарах. Поплавки робили з кори, а волосінь та гачки у другій половині XX ст. завжди купували. Сьогодні також уже купують вудлища та полавки промислового виробництва.

Резинка – різновид донної вудочки, виготовлена з жилки, на яку чіпляють 6-8 гачків. Один кінець жилки прив'язують до палиці (її встромляють у ґрунт або закріплюють на човні), а другий до резинки (штучної хімічної волосінні, яка може розтягуватись) з тягарцем. Резинка поширена була в селі Самари, тобто в досліджуваних

селах нею ловили лише в озерах.

Спінінг – це наживне гачкове знаряддя, призначене для ловлі хижкої риби. Воно складається з вудлища, катушки, волосіні, повідка та штучної приманки. Спінінгом почали ловити у 70-х рр. ХХ ст.

Нами було зафіксовано й **ударні** снасті, якими глушать рибу. До них належать: електровудка та шлага.

Електровудка – це сучасне знаряддя, яке складається з трансформатора, акумулятора та підсаки. Масово поширеною стала у ХХІ столітті. Застосовується в річці Прип'ять приїжджими рибалками. Майже усі з опитаних рибалок зазначили про шкідливість цього знаряддя, тому що знищує масово рибу.

Шлега (глушак) – дерев'яна тичка з дуба чи берези, яка мала товстий кінець. Її використовують під час зимової ловлі, щоб глушити рибу, б'ючи ним по першому льоду. Оглушену рибу виймають через ополонку.

Під час експедиції було виявлено лише одне знаряддя, яке належить до **колючих**, - ости.

Ости – знаряддя у вигляді вил з 3-8 зубцями. Кованих ост у селах уже немає, а зберігаються снасті виготовлені методом зварювання металевих деталей. Остами ловили весною під час нересту карася та щуки. Така ловля відбувалась вночі і була колективною. Один рибалка ніс каган, а інші йшли й били рибу. Цей спосіб ловлі на Поліссі називається ловля «на посвет», але в досліджуваній місцевості цей термін уже не відомий.

Допоміжні снасті – це пристрої, знаряддя, споруди, механізми, які відіграють допоміжну роль під час ловлі: підготовка місця лову, зберігання риби, виготовлення снастей тощо. У регіоні дослідження застосовують/застосовували барабан, бовт, іглиця, із, каган, кіш, садок, сак, сушило, хохля та чайка.

Барабан – пристрій для намотування мотузок, який встановлюють на човен. Його застосовують для витягування невода з водойми.

Бовт – пристрій для загання риби в пастки. Складається з держака та шумоутворювача, який роблять з металевого конуса.

Іглиця (глиця) – прилад для в'язання сіткового полотна. Вона має форму пластинки, у якої в нижній частині є заглибина, а верхня – гостра і містить проріз з язичком.

Із (загата) – це перегородка, в яку вставляли кош та нерет. Її робили з колод та лози. Ізи мали висоту півтора метра. Інколи зверху ложили дошки, по яких рибалка ходив виймати пастку.

Каган – пристрій для освітлення водойми. Його робили металевим. У середину клали лучину, яку підпалювали. Застосовували при биттю остами.

Кіш – пристрій для зберігання виловленої риби під час рибалки. Його плели з лози у вигляді гандбольного м'яча, де по середині містились дверцята. Використовували до Другої світової війни.

Садок – це пристрій для зберігання виловленої риби. Каркас роблять з дерева, металу, який обтягують тенетом. Садок має різні форми та розміри (фото 5 і 6). Також використовують сітковий садок на металевих обручах, який виробляється промисловістю.

Сак (підсака) також застосовують як допоміжний пристрій при ловлі поплавковою вудкою чи спінінгом.

Сушило – допоміжний пристрій для протягування хохлі під льодом при ловлі сітками чи неводом. Сушило складається з дерев'яного держака, до якого кріпиться металевий гак.

Хохля – це палиця, у якій до одного кінця прив'язана довга мотузка з сіткою або крилом невода. Використовують під час підльодної ловлі.

Чайка – це човен, який роблять з дощочок.

У регіоні дослідження ми зафіксували інформацію про ловлю без риболовних знарядь. Найпростішим таким способом є **ловля руками**. Коли влітку знижується рівень води і утворюються невеличкі озерця, у них залишається риба. У таких місцях воду каламутили. Риба виринала на поверхню, де її брали руками. Цей метод застосовували в річці Прип'ять і в другій половині ХХ ст. він був випадковим, а не постійним методом ловлі.

Також руками виймали карасиків з печер. У селі Самари на пересихаючому болоті з нір руками витягували в'юнів або, закривши отвір (перекривали доступ кисню), чекали поки риба сама вилізе.

На Ратнівщині практикували ловлю раків ногами. У піщаному дні озер ця тварина заривалася, а діти її ногою викидали на берег, а потім підбирали руками.

У досліджуваних селах рідко ловили за допомогою отрути. Для цього використовували борну кислоту. Її добавляли до хліба і кидали на воду. Риба з'їдала таку приманку, а через декілька хвилин спливала. Цим методом користувались у 50-60-х рр. ХХ ст. У цей час в каналі біля села Межисить спробувати ловили за допомогою дизельного пального, яке вилили з каністри у воду. Від цього риба сплила і її також збирали [15].

Практика ловити різними **підсобними предметами** масовою не була. У 1980-х рр., коли біля села Залисиця рвали пеньки, почали ловити за допомогою динаміту.

Літом діти практикували глушіння риби на мілководді звичайною палицею. Воду змулювали, карась впливав дихати, а по-ньому били палицею.

Існувала практика ловити за допомогою мотузки. На жаль, відомості про неї є уривчастими.

Отже, з середини ХХ – початку ХХІ ст. на території Ратнівщини використовують різноманітні пристосування для ловлі риби. Для дослідженої місцевості характерні такі тенденції. По-перше, використовують давні (волочка, ост) і нові знарядь (нерет, спінінг, електровудка). По-друге, виникнення нерета відбулося значно пізніше ніж в інших частинах Полісся. Цьому сприяла віддаленість місцевості. Саме тому нерет виник не шляхом запозичення, а шляхом еволюції від коша. По-третє, дуже поширена ловля накривачкою з застосуванням ліхтаря. Напевно, це знаряддя на початку ХХ ст. замінило ости, як більш гуманне знаряддя, при ловлі «на посвет». По-четверте, із-за близького розташування Білорусії відбулося запозичення перемету та мирожі. Останнє у другій половині ХХ ст. стало активно використовуватись. По-п'яте, у даній місцевості рибу ловлять за допомогою різних пасток та гачкових снастей. Інші знаряддя та беззнарядні способи застосовуються рідко. По-шосте, у селі Самари значно раніше почали використовуватись нові знаряддя, приміром, жерлиця.

Література

1. Сіренко С. До питання класифікації рибальських знарядь / С. Сіренко // Народна творчість та етнографія. – 2011. - №1. – С. 106-117.
2. Види пасток подано за абеткою
3. Архів Музею етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки (далі Архів МЕВП). – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D3S1, с. Самари Ратн. р-н. – Арк.15.
4. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D1S2, с. Залисиця Ратн. р-н. – Арк.5.
5. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D4S3, с. Окачове Ратн. р-н. – Арк.11.
6. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D1S1, с. Залисиця Ратн. р-н. – Арк.2.
7. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D1S1, с. Залисиця Ратн. р-н. – Арк.6.
8. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D1S2, с. Залисиця Ратн. р-н. – Арк.6; Там само. – D1S1, с. Залисиця Ратн. р-н. – Арк.7.
9. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D1S2, с. Залисиця Ратн. р-н. – Арк.3.
10. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D2S1, с. Залисиця Ратн. р-н. – Арк.12.
11. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D1S3, с. Залисиця Ратн. р-н. – Арк.3.
12. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D2S1, с. Межисить Ратн. р-н. – Арк.6.
13. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D2S1, с. Межисить Ратн. р-н. – Арк.16.
14. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D1S3, с. Залисиця Ратн. р-н. – Арк.8
15. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика-2011. – Од. зб. Сіренко. – D2S1, с. Межисить Ратн. р-н. – Арк.20

Наталія ХРИСТИНЕЦЬ
(Луцьк)

ТРАДИЦІЙНЕ ТКАЦТВО І ОДЯГ РАТНІВЩИНИ

В ході етнографічної експедиції з'ясовано, що ткацтво відіграло важливу роль в житті поліських селян. Кожна жінка мусила забезпечити сім'ю тканинами одягового (сорочки, штани, спідниці та ін.), інтер'єрного (скатертини, рушники, постільні рядна та ін.) і господарського (мішки та ін.) призначення. Основною сировиною для ткацтва були волокнисті рослини коноплі і льон.

Спочатку льон вибирали і молотили, потім мочили у воді, приблизно від 7-ми до 15-ти днів, на протязі цих днів дивилися, якщо було вже готове то виймали і стелили на траві для просушування. Тоді збирали і терли у терниці, потім тріпали його лопатнем, а тоді вже прями на веретені. Також відбувалися запрядини. Прясти на Варвари, Миколи і Сави заборонялося. Прями також дівчата на вечорницях, приходили до них парубки, які жартували. Після прядіння вибілювали готові мітки в жлуктові, клали мітки в жлукто, засипали попелом і золу. І вже аж тоді починали снувати основу на снувальниці. Якщо робили помилку при снуванні, то називали її «кінь». Вже як наснують, то починали ткати – це була зимова робота.

Все вбрання виготовляли переважно із домотканих тканин, лише окремі елементи святкового строю купували. В обстежуваних селах жінки носили сорочки домоткані, переважно з лляного полотна. Спідниці шили із лляних, конопляних і вовняних тканин. Дотепер в скринях ще збереглися давні поліські літники, виткані із вовняних ниток у поздовжні тоненькі смужки переважно на червоному тлі. Притулки носили полотняні, вишиті або ж заткані. Давньою технікою оздоблення фартухів був «перетяг» (занизування). Складовою жіночого комплексу були поясикрайки, прикраси – різні намиста і саморобні перстні, головні убори – хустки.

Чоловіки носили також домоткані вишиті сорочки, штани полотняні і вовняні, піджаки. Зимовим вбранням жінок і чоловіків були кожухи. Жіночий кожух відрізнявся від чоловічого тим, що він був «виштопований» і коротший. Також чоловіки і жінки носили чоботи, жіночі називалися «кірзохромові», а чоловічі «язви». Були і постолі, перш ніж узутися, обмотували ноги шматками тканини, які називали онучами. Чоловіки підстригали волосся коротко, вуса і бороду не носили. Жінки волосся заплітали в коси, переважно в одну або дві. Носили вінки з штучних квіточок. Волосся мили хлібним квасом або капустианим

розсоллом.

Хто записав: Бабій (Христинець) Наталія Олександрівна (Н. Б.)

Місце запису: Волинська область, Ратнівський район, с. Межисить

Дата запису: 3 липня 2011 року

Інформатор: Касянчук Ярина Семенівна, 1925 р. н. (І. К.)

Н. Б. А які волокнисті рослини переважно сіяли у вашій місцевості?

І. К. *Все геть сіяли, все геть, просо, и жито, пшениця, гречка.*

Н. Б. Не, волокнисті, тіі щоб там з них шось...

І. К. *А льон і коноплі.*

Н. Б. А чи відомі вам якісь перекази про те, звідки повелися льон і коноплі?

І. К. *Ну які?*

Н. Б. Ну звідки вони повелися саме?

І. К. *А Бог його знає.*

Н. Б. Ви не пам'ятаєте.

І. К. *Вони не пам'ятаю, то ше колись, колись ті заведені.*

Н. Б. А що робили, щоб коноплі і льон були довгими, білими, чистими?

І. К. *А квасили в воді, воду, мочили, озеро бачили в нас ото. Ото тудя в озеро возили і знаєте їх тако кучами складали і возили такі балки і дерев'ячем придушували, щоб воно зернуло, о і воно там дві неділі квасилося, тоди виймали звідци.*

Н. Б. І було воно біле?

І. К. *І стелили вже на грудку, і воно вже сохло те поки пір це волокно одділиться од стебла.*

Н. Б. А якими тижнями і якими днями годилося сіяти коноплі і льон?

І. К. *В любе время. Не, нима значення.*

Н. Б. А чи були такі дні, що заборонялося проводити сівбу?

І. К. *Не а. Ну яке знаєте по божому якесь свято, ну там у газети вичитували який день щасливий, який не щасливий, то-то, то-то знаєте хто як хотів.*

Н. Б. А може якісь специфічні дії виконувалися в дні сівби конопель?

І. К. *Нічого.*

Н. Б. Там не вбиралися в чистий одяг, там не ходили сіяти?

І. К. *Не, не.*

Н. Б. А, а що робили, щоб захистити посіви волокнистих від ну від шкідників всяких, що робили?

І. К. *Колись нічо не було, все росло. Ни картоплі жук не бачив ниякий. І на мови нічо і на моркву ніц, ни на чому нічого не було.*

Н. Б. А як у вашій місцевості називають чоловічі стебла прядильних культур та жіночі?

І. К. Як, як?

Н. Б. Як у вашій місцевості називають чоловічі стебла і жіночі цих культур?

І. К. Чоловіче як називається?

Н. Б. Да, і жіночі стебла конопель. Чи в вас не називають там?

І. К. Не а.

Н. Б. Ни називають? А коли зазвичай вибирали плоскінь та матірку?

І. К. То бачать вже як виростуть коноплі, то вже плоскінь одділяється от конопель. Плоскінь вже росте знаєте така високая, та як трава, насіння її. А у коноплях, то вже ше шикунда гуде як коноплі, гуга росте вже там насіння заводиться і вже ми обизілювали тим, от вже плоскінь вибираємо і вже тую вириваємо вже белим стайом її дерли, одельно терли й мочили все одельно.

Н. Б. А може існував якийсь спеціальний день, щоб вибирати?

І. К. Не.

Н. Б. Чи коли хтіли, да?

І. К. Коли хтіли, вже як бачимо шо вже спілії, то вириваємо, вже ви те знаєте, бо плоскінь ранче доспіває чим коноплі. Вже вона робиться жовтая, вже плоскінь вибираємо і то де ми її вяжимо тоже мочимо, потом стелимо.

Н. Б. А як складали стебла для просушування?

І. К. У нас стелили.

Н. Б. По землі?

І. К. По землі радком стелили.

Н. Б. А вимочували ви вже казали в калюжі.

І. К. Да, в калюжі вимочували, так само во.

Н. Б. А як ну довго тривало це вимочування?

І. К. Ну тиждень, повтури ниділі, смотра яка роща, які вони вищі то довше квасяться, а які такі низинькїї, то ж ни то шо врожай свій мали, в інчий місяць то здорове таке виросте в інший, во таке малесеньке.

Н. Б. А ну як перевіряли чи вони вже готові, ну чи...

І. К. Ну о тако візьми те яко викоситься тако візьми путри... І вже короста облітає, а те волокно остається, вже туди назбираємо його, і вже такі були битки й тирниці, в бити били, терниця терли називалася, а посля вже тиво трипали такі були тїї лоп, лопатинь звались і трепиши, ой туди ми вже здавали, туди на замот.

Н. Б. Ага. А що робили з кістрицею?

І. К. Нічо не робили, бо, бо десь дорогу де баюри такі вивозили.

Н. Б. І палили, да?

І. К. І палили її.

Н. Б. А куди заборонялося її висипати, чи не було такого?

І. К. Її забороняли, вот де асфальтірована до рога була.

Н. Б. То не можна було?

І. К. О де ті баюри. Вивозили.

Н. Б. А яке начиння застосовувалося для вичісування мички?

І. К. Яке насінне? То купляли якесь лікарство, от я й забула яке звали. Та лікарство купляли і кропили.

Н. Б. А чи існувала традиція приступати до прядіння якийсь певний день?

І. К. Не, нічо не було. Ми його й ни прили, ми його здавали на на фабрику. Собі прели, собі прели.

Н. Б. То відбувалися запрядини, да?

І. К. Часом, такі прядки купували з одним колисом, і прядки прели ми тоди, снували і ткали кросна. І рубашки шили з того полотна, відбілювали знаєте, ото літом таково на тому, на грудку, мочили, розсовували і одбілювалось от сонця.

Н. Б. А хто в них ну брав участь в запрядинах, хто запрядав першу нитку?

І. К. А хто, всі геть.

Н. Б. Ну хто, хто вмів, да?

І. К. Хто вмів.

Н. Б. А яке начиння використовувалося для прядіння, там може гребінь чи діжка, веретено, шо вас там?

І. К. Веретено. Хто шо мав, на більшість веретеном, бо не було за шо купити прядки.

Н. Б. А гребеня у вас не було?

І. К. Була в мене прядка, а чорти де де десь.

Н. Б. А хто пряв на прядці, хто на веретені?

І. К. Всі геть баби, мужики ж не прядли, мужики знаєте такі крутельки на постіль, на редна... То крутили на крутилках і вже прядку снували і тим ткали.

Н. Б. А в які дні церковного календаря заборонялося прядсти?

І. К. В ниділю, свято якоє, більшість в воскресення то ніхто нічо не робив, ми якесь свято бо тож свят скіко буває.

Н. Б. Ага. На різні свята?

І. К. На різні свята.

Н. Б. А ну, а яке покарання чекало ну на жінку яка прядла може в свято, чи не знаєте?

І. К. Хто, від от чого.

Н. Б. Може якісь хвороби там чи ше шось.

І. К. Я тих всіх скотини шось чи може каже з дитини чогось було, якусь присічку робили, що каже ага робила то заробила.

Н. Б. Ага. А які дні вважались легкими для прядіння?

І. К. Любїї дні, любїї. Любїї. Ми ни прели в день, а в вечері в досвіта. Раненько вставали в штири часа то опять ми робили, а в день йдеш на поле робиши.

Н. Б. Ага. То можна було прядсти вночі, да?

І. К. Да, да можна. Колись прели знаєте до, до лучини, така лучина смугна і були такії ковинки зроблені в грубу і ни було ни свету, керасіни ни було, то до теї лучини прели, розпалім вогонь і

так во прели.

Н. Б. А чи переказували, що до пряжи може з'явитися якась невідома істота?

І. К. *Не, не.*

Н. Б. А чи відомі перекази про св. П'ятницю, зокрема її причетність до прядіння?

І. К. *Да, да, тоже п'ятниця то постній день, ото завжди постили, п'ятниця і середа, два дні на неділю.*

Н. Б. То не можна було прясти, да?

І. К. *Не, не, не.*

Н. Б. А чи існувала заборона лишати не допрядену мичку на гребені, на прядці?

І. К. *Не.*

Н. Б. Ни було заборони?

І. К. *Ни було, ни було заборони. Ото знаєте шо не допрядеши то даєши на кудійку то на видно валять. А отходи не кидав.*

Н. Б. А чи існував звичай спеціально залишати на гребені, прядці трохи волокна?

І. К. *Не а.*

Н. Б. Тоже не було такого?

І. К. *Ни було.*

Н. Б. Чи годилося в певні дні, там на свята виносити з хати прядильне начиння?

І. К. *Нимона, знаєте от шо було от Водохреща, як прийде до хати хтось шось просити, нимона було давати. Водохреща знаєте?*

Н. Б. А чому неможна було давати?

І. К. *Ну каже, то вже знахорі ходять. О і тоди надійся вже, із трьох колодязів воду бируть, дітей миють маленьких. Та як Бог освятив воду і треба з трьох колодязів брати воду і дитину маленьку, то буде поправлятися.*

Н. Б. Ага. Чи пряла дівчина на вечорницях?

І. К. *Пряла, о то в нас тут збирється штук п'ятнадцять, двадцять.*

Н. Б. А чи приходили до неї парубки?

І. К. *О якжиш то-то закон, де дівчата, там хлопці.*

Н. Б. А які жарти ну виробляли з пряжею, прядильним начинням?

І. К. *Ой, прийдуть ни дають, висмикнуть із кудійки ото пасмо, а то веретено заберуть, а то те, то знаєте як молодьож.*

Н. Б. Е, чи існував у вашій місцевості звичай виносити гребені у хату по ну по закінченні різних святків?

І. К. *Бувало, ой то тоже і хавик ото вже, е та Коляда була Водяная, то-то щедрували ходили, то знаєте хто дасть то нічо ни бируть, а хто ни дасть, то й вози одвозили й сани одвозили, завизуть десь шо шукають по тижневі доки найдуть. Вреднічали так.*

Н. Б. А яке начиння застосовували для змочування ниток?

І. К. *Ниток, яке в нас таке знаєте коліта були і тудя клали основу і попелом засипали і воду лили*

і так золили.

Н. Б. А за допомогою якого приладу мотали мітки у клубки?

І. К. *З якого приладу? Такий ковороток знаєте робився, отак отакий отако на перекісь сюда і тут дирка билася, тако закладувалося, а тут були такі тії дирки покручани. І туди веретьора втикали розтирали, мітки мотали знаєте на ковороток, або на столі на такому, кладеш якесть тута бривно і тако мотаси мітка, і вже тамо як вийдиш його легко й совати і ото він так і наскладувався на того коворота. І так і мотали.*

Н. Б. А які ну свята заборонялося мотати нитки?

І. К. *В любе свето, в любе свето.*

Н. Б. А чи прали там фарбували, вибілювали готові мітки?

І. К. *Є вам кажу, шо таке корит, жлукто було шо попелом засипали і золили.*

Н. Б. Чи так, ну. А коли зазвичай починали снувати основу, коли?

І. К. *Ну десь, у де ни десь така у то-то углу, то углу і таке усновниці були, та як то доска і побиті палі, отаково. І вже снуєш, ну там вже знаєш з кількох губ, одна то-то губа звалася, на цілу хату, отако як тчеш вже шість локот, то-то губа зветься.*

Н. Б. Ага. А які ви знаєте способи ше снування основи?

І. К. *Які, ми більш ніяких, ми тіко так снували.*

Н. Б. Чи існувала заборона виносити начиння для снування з хати?

І. К. *Ніяки, шош нічо я ни помню за те шоб забороняли.*

Н. Б. А які дні ну вважалися легкими для снування?

І. К. *У любе время коли схоч, тіко аби ни свето.*

Н. Б. Ага, заборонялося снувати в свята, да?

І. К. *Да, да в свето все заборонялося робити.*

Н. Б. А чи існувала заборона залишати незакінчену основу на снувалці там ніч, чи переступати через неї, виносити її з хати?

І. К. *Не, нічо не було.*

Н. Б. А як називали помилку при снуванні?

І. К. *Помилку знаєте, як ото вже ти снуєш, ото буде палъ, і то буде палъ і снуєш і ни заложииш под адна на другий то-то називається кінъ, і вже вона тобі буде портити всейку основу, мусиш її знімати до тих пір доти доберешся шоб його прийняти. Вже воно ни надається до, до форми, як будиш навивати вже на воротило, то шо там все буде у кроснах, вже воно буде пороти і всьо ни доходити. То-то назвали, та каже коня положив. Ни дойшов.*

Н. Б. Ни дойшов. Які дні, дії з основою виконувалися після закінчення роботи? Може її піднімали в гору там ту основу, чи сідали на неї,

ни було такого?

І. К. Нічого, нічого. Зобрали тако в комут і де-ситть дверей на руки наклали і та як то о цетка, ото та як то цетка отако збирали основу.

Н. Б. А чи можна було залишати ну на літо сплетену або навиту на верстат основу?

І. К. Нимона.

Н. Б. На літо неможна було? А чому?

І. К. Кажуть гріх, шо воно, треба раз ти намотала то тре її іспользувати.

Н. Б. А шо ну наприклад, ну роби, в тому випадку робити, якщо ни встигають?

І. К. Ну то вже ни починай, знаєш шо ти ни встигниш, то ни починай.

Н. Б. А чи шліхтували основу?

І. К. А чо їй слідкувати, позбירали тай повісили в хати.

Н. Б. Шліхтували, не знаєте?

І. К. Діжкували?

Н. Б. Шліхтували основу?

І. К. Шліхтували, не. Ми нічо.

Н. Б. Ни робили нічо?

І. К. Ми тіко ото золили як я кажу і всьо, ото золимо і промиваємо і роздручуємо і всьо.

Н. Б. А хто витикав полотно?

І. К. А хто, жінки.

Н. Б. А чи ви ну ткали полотно самі, чи віддавали нитки ткачам?

І. К. Ни сама я все, ви шо. І наряду сама і витчу все, бувало таке шо із плосконі полотно ткали, із лину, із клоча з того шо вже, бо ж то така сетка була як грати, треба щоб воно чисте було таке як цьоє, та як тепер коси ото миють, талапає крутить.

Н. Б. А коли зазвичай починалися ткацькі роботи?

І. К. Коли? Ото перед, осінню, Пилиповка, Мясниця. О то-то вже була зимова робота, прели, ткали.

Н. Б. А який день вважалося легким для затикання тканини?

І. К. То-то вже кажуть треба рано. Каже хто рано встає тому пан більш дає.

Н. Б. А які дії треба було виконати, щоб забезпечити легке ткавання?

І. К. Ой то-то йде до охоти хазяйки, еслі хазяйка хоче то вона спішить щоб ранче за ту зробити, о перемога така була.

Н. Б. А шо робили, якщо робота не вдавалась, наприклад там?

І. К. А шо робили, нічо не робили, пробували інчий раз, ото нав'єш на воротило тусуму і стань затикати в бік вправ і всьо, і мусиш вирізувати, скручувати оянь накручувати. Бували всі випадки.

Н. Б. А як ставилися до приходу там сторонньої якоїсь людини там чоловіка чи жінки під час навивання?

І. К. Знаєте як казав, от прийшов свіжий врік, поврочив, зглазив в роботі, вже тоді Богу молять-ся, вже заварюють щоб воно направилося.

Н. Б. Ага. А ни було так щоб уберігалися від уроків, там використовували ніж, голку, сіль?

І. К. Не, не, не. То-то кажуть вже як кудась ідеши на бесіду, ото треба ті шпильку ткнути чи голку. Шоб вже ни зглазили.

Н. Б. А які техніки виготовлення тканин відомі у вашій місцевості?

І. К. Які тут техніки, я ж тобі кажу шо прядка і веретино, і коворот, шо мотати, і шо змотувати коворот, отого матеріалу мнімо було його.

Н. Б. Ага. А які дні заборонялося ткати?

І. К. В свято.

Н. Б. Тільки в свято? А чи існувало таке правило, шо якщо шось там, хтось помер, то на протязі року неможна ткати, ну з близьких?

І. К. Да, да, то-то вже туди збігає день, шо роковий.

Н. Б. А чому неможна було ткати?

І. К. Неможна бо ж, тож покойник був.

Н. Б. А. Чи можна передавати ткацьке начиння в чужий дім, переносити через дорогу?

І. К. Нимона, вже як ти йдеши і хтось йде, то ни переходь луче пудожди, хай він проходить. Треба повному проходити, а той що з нічим в руках стоїть, тре шоб стояв, шоб з порожніми не переходив.

Н. Б. А чому, що...?

І. К. Ну то каже вже знахар. Він спір всейкий забирає.

Н. Б. Ага. Чи виконувала ткаля якісь спеціальні дії для ну при дотиканні до тканини?

І. К. Ну аякжиш, Господи ми як ткали льон то і рукави натикали і маніжки натикали й коміри, шо хоч. Шо придумаєш.

Н. Б. А яке начиння використовували для зоління полотна? Жлукто, таке ни відоме вам?

І. К. Жлукто, жлукто було. І попелом засипали, тако застелиш.

Н. Б. А які ну рослини там переважно, попел використовували яких?

І. К. Ну, з попелу, ліщина, березина топиш у печі. І жєр вигортуєш, і в кучу загортуєш і воно пригарює і так як мука. Ну али тиво де я стелю тиво шо вугля повимітало і засипаємо і туди воду варимо і лємо і воно попарить-ся і такий той заткич є дєсь то опустиш виліш і оянь його приварюєш, і таке хороше біле, шо так як золото.

Н. Б. Угу. А які дні тижня або свята не годилося золити?

І. К. А хто відає, не пов ни хоче, то шо ни повн хоче того говорити.

Н. Б. И, а шо може шось промовляли при золінні полотна, тоже ни знаєте?

І. К. Не. Може то дєсь є вопше ни знахорка, є ни чо каже шо ни міг зробити, навила, витчу

й всьо каже позолила й накачила, бо колись були качелка, а тепер отюги, а колись такі качелка робили із зубами, і накрутиш на палку і качейи.

Н. Б. Ага. А де вибілювали готове полотно?

І. К. А о тут, тако на грудку.

Н. Б. А хто, ну хто цим займався?

І. К. Хто? – Діти. Да, намочить і протягне і всьо, і висохне і оянь мочить, разів десіть за день намочить і витягує, а сонце то вибирає ж тую чорноту, ви те подумайте, повісьте шось таке чорне на сонце, як воно вибере.

Н. Б. Ну. А що робили з полотном, яке покругив віхор?

І. К. То його палять.

Н. Б. Палять, вже нічо не робили з ним?

І. К. Не, не.

Н. Б. Вже ниможна було нічого зробити...

І. К. Бо то діявол.

Н. Б. А, так казали шо то діявол?

І. К. Да.

Н. Б. А в ну які кольори фарбували тканину?

І. К. То-то бачте тканину фарбували тею шинуно, ткали колись юбки разноцветній. Ілі мотали на мітки й красили, краску купляли і...

Н. Б. А які кольори саме?

І. К. Разни: червоний, жовтий і бежевий і зелений який хоч.

Н. Б. А переважно ну який використовували, більшість?

І. К. Ну більшість я знаєте біле, чорне і червоне.

Н. Б. А яку фарбу, рослинну використовували, чи яку?

І. К. То купляли фарби.

Н. Б. А купляли. Тоді вже були?

І. К. А в пачичках. Ну.

Н. Б. Ага. А з якого віку починали залучати дівчат до прядіння?

І. К. Хто ухоту має, мене от мої дівчата, то вже в сім літ училися прясти, вітірок крутити. Чикай, мамо дай попробувати, то я смичу, а вони крутять і йдуть, таку хату виткнуть.

Н. Б. А що робили з ниткою, вперше випряденою дівчиною?

І. К. Ну то-то кажуть вже ту нитку треба змотати в кармані носити.

Н. Б. А нашо?

І. К. Шоб хлопці чіплялися.

Н. Б. А, чи відомий вам звичай випряд ну випрядання особливой, помічної нитки якоїсь, особливой, помічної такої якоїсь нитки?

І. К. Не, не, не. Шо не було, то не було.

Н. Б. А чи відомий вам звичай ткання полотна гуртом?

І. К. Гуртом? То-то бачите в нас гуртом робили еслі натикаєш, то складувалися по губі, по дві, тому тіко треба, тому тіко треба і ми на купу поснували і тчемо. Ото ткали так собі,

ото ткали так собі, то-то гуртом зветься. От у мене надружка була то ми всьо і скатерки ткали і рушники ткали і тії рукави і барабани, шо хоч.

Н. Б. Угу. А яку сорочку колись носили жінки?

І. К. Сорочку якую? Із заборами така пашита й комір нашитий.

Н. Б. А з якого матеріалу її шили?

І. К. Ну із свеї роботи. З того полотна шо прели і золили і шили рубашки.

Н. Б. Із лляного, конопляного?

І. К. З лляного, да. А вже старим мужикам, то із рівни зветься, з плосконь, матірки. То-то цього коноплі звали матіркою.

Н. Б. А ну, той матеріал, те полотно було вибілене чи не?

І. К. Не, воно, його так не вибілиця як льон. Воно якесь таке сиве, воно не біле і з цього матірок о тих з коноплі.

Н. Б. А з скількох пілок шили сорочку?

І. К. Сорочку шили з трьох. Да. О такево, з трьох пілок шили.

Н. Б. А яка була ширина полотна для пошиття сорочки була?

І. К. Ну яка, я шо знаю думаєте, я його й продавала і ни знаю.

Н. Б. А який крій мали сорочки?

І. К. Ну крій мали знаєте шійи і отутво забори збираєш ззаду і тут тоже спереду і попрішивається такий воротнікшо виложується о, і тако распурку тут проріжиться, обрубши, рукави вишиваєш, чіхли тут пришиваєш, все в ручну, все в ручну шили та як машиною.

Н. Б. А ну були наприклад сорочки без комірів, чи тільки з комірами?

І. К. Не, не всі з комірами, ни було без комірів.

Н. Б. А як називалася сорочки з суцільними рукавами?

І. К. З суцільними – сорочка.

Н. Б. Так і просто називалася?

І. К. Так сорочка з рукавом, сорочка з коротким рукавом.

Н. Б. А де в жіночій сорочці розрізали пазуху?

І. К. А во. Ну жіноча сорочка, в дитини груди дає сати.

Н. Б. З спереду, да?

І. К. Та спереду.

Н. Б. Угу. А як вона називалася, та сорочка?

І. К. Сорочка.

Н. Б. Так просто сорочка?

І. К. Просто сорочка і всьо.

Н. Б. А який комір мав, ну яку форму мав комір?

І. К. Колись тако заложувався.

Н. Б. Він соячий був там, да?

І. К. Не, ни стоячий, такий.

Н. Б. Ни стоячий.

І. К. Отаково, о так.

Н. Б. Ага. Так виложений.

І. К. Заложений. Чоловічий то стоячий був, ото комір, то маніжка пришивалася, а тут ше квітка ззаду пришивалася до чоловічої рубашки.

Н. Б. А чи побутували сорочки на кокетці?

І. К. Да.

Н. Б. А як вони називалися не знаєте?

І. К. Думаєте, вже й забулася як називали.

Н. Б. А чи вставляли клинці під рукавами?

І. К. Як?

Н. Б.: Клинці такі вставляли?

І. К. Так, отут під руками клинці вставляли обізатільно.

Н. Б. А якого розміру, великі вони були?

І. К. Не, отакиво клинці вставляли, о. І вишивається в рукав ото ружок, то рукав вишивається, а то встанок вишивається.

Н. Б. А як оздоблювали ну чим, там вишивкою, тканням сорочки?

І. К. Уже нитками простими, тими предяними, тіко тоненько прели й сукали й шили.

Н. Б. А який колір тих ниток був?

І. К. Такий самий, біле.

Н. Б. А чим відрізнялась святкова сорочка від буденної?

І. К. Ай, ну то-то святкова сорочка була біла, хороша, чиста і нашитий воротник і маніжка нашита, то-то святкові рубашки були, а вже проста рубашка прошита як не може бути і всьо.

Н. Б. А чи дарувала молода сорочку молодому?

І. К. Да, вишивала, шей вишиває.

Н. Б. Сама, да?

І. К. Да. Пазуха така знаєте широка і воротник вишитий і монжети вишиті.

Н. Б. А скільки приблизно сорочок мала одна жінка?

І. К. Ну то-то смотря як яка, хто має охоту той мніго мав, а хто нимає то тіко шо на собі то те мав, то йде до знадобіння людини.

Н. Б. Угу. А чи говорили про дитя там народжене в мішку, чи народжене в сорочці?

І. К. Ну єсть, а вот дарать о день рождення, хто шо хоче те подарить.

Н. Б. Ага. А чи тримали на смерть шлюбну сорочку?

І. К. Да, тож тіко такий тримали.

Н. Б. А як її називали, так і сорочка?

І. К. Ну смертельна рубашка.

Н. Б. А чи робили якісь дії з чоловічою або жіночою сорочкою там загортали може новонародженого?

І. К. Не.

Н. Б. Вішали в хліві?

І. К. От в мене рубашка та шо я ше вінчилася то лежить, я ж її ни накладатиму. Нашо, я купила собі комбінашку і всьо. Але хай стелять у труну.

Н. Б. А як називався давній поясний одяг, що

ну його робили жінки там носили поверх сорочки?

І. К. То-то пояс, пояса в'язали і крайки, то жіноча крайка звалася. Ткали, тоже така отака як палиць на виширки, али такі глитки були і вона всовували, і тако набиваєш, і на сітки переступаєш, то крайку так і пояса.

Н. Б. А фартухи були?

І. К. Були да, фартухи тоже ткані були отако поперетикувані і затулки тоже поперетикувані.

Н. Б. А ну чим, ну які там вовняні були, да?

І. К. Не, не, такі купляні, нитки отакиво як ото коври вишиті, як тепер вишивають поручники, ото.

Н. Б. Вже не було вовняних, полотняних не було, да?

І. К. Не було, не. То ми вовняні були сведри в'язали, зілятки в'язали, бо ти спортивні в'язали.

Н. Б. А які пояси одягали жінки, пояси?

І. К. Які хоч.

Н. Б. Плетені там ткані, в'язані, да були?

І. К. Ткані, ткані.

Н. Б. Переважно ткані, да?

І. К. Да ткані, а то тим чоловікам крючком в'язали пояса.

Н. Б. Ага. А як виготовляли плетені, чи не було плетених?

І. К. Не, не.

Н. Б. Да. А який розмір, ну які вони були великі?

І. К. То точно та як по можності чоловіка й жінки.

Н. Б. А колір який?

І. К. Колір, хто який хоче, кому який пондобиться.

Н. Б. Ага. Поверх якого одягу жінки пов'язували пояс?

І. К. Ну жінки пов'язували, ото вже рубашку наложиш, спідниця з комерем і візьмуть поверха спідниці.

Н. Б. Ага. Чи носили жінки поверх сорочки безрукавку?

І. К. Не.

Н. Б. Не було безрукавки?

І. К. Не, не.

Н. Б. Зовсім, да?

І. К. Не, не.

Н. Б. А яка була дівоча зачіска?

І. К. Ну яка дівоча за? Була бо, як замуж іде то ткали полотно біле-біле на покривайло, обв'язували молоду.

Н. Б. Покривали, да?

І. К. Покривайло, да.

Н. Б. А так ну заплітали косічки, да дівчата?

І. К. Да, да.

Н. Б. А скільки переважно косічок заплітали?

І. К. А шо я знаю думаєте, шо скільки, як хто.

Н. Б. А кучері тоже робили?

І. К. Робили.

Н. Б. І квітки в волосся вставляли, да?

І. К. *Ни, знаєте ни квітки робили, а та як чуби, а та як ото у мене пов'язана хустка і таке кругле різали різноцветну бумагу пришивали кругом.*

Н. Б. А то так модно було, да?

І. К. *Да.*

Н. Б. А чим в давнину мили волосся?

І. К. *Водою, чим милом.*

Н. Б. Милом? А там ну всякий ромашкою?

І. К. *Ничо, ничо ай сидіте.*

Н. Б. А вінки носили?

І. К. *Носили.*

Н. Б. А з яких квіток?

І. К. *З різно цвітних, з різно цвітних, ото вже і сваха йде молодого, молодий свахи бере таже з чубом із такими вінками, а ззаду ленти пришити, ленти з десіть різно цветомно вже до тих чуб.*

Н. Б. А який весільний убір молодой?

І. К. *Барабани, спідниця обшита лентами, знаєте тако. По три паски були, тут дрібненькі, а тут широкі, то-то така спідниця, і жилетка отако без рукавів обшита таже.*

Н. Б. А чи заплітала молода волосся ну ідучи до шлюбу чи була розплетена?

І. К. *Е, молода як приїжджеє молодий, то молодую садовить на, вже співають, щоб мати поставила діжку на стуле чи положила подушку на діжку, о то вже садовить молодую і самий менчий брат є розплітає косу. Розплітає косу вже співає до теї.*

Н. Б. Що співали, ни памятаєте?

І. К. *Пам'ятаю. Розкидай Боже братувую хату по одній деревинці, як він розкидав мою косоньку по одній волосинці. О то така пісня. І знов співали: "Перед порогом широкая долина, по тій долині матінка ходила, по тій долині матінка ходила вона своїй дочці доленьки просила". А дочка вже її просилася: "Ой мати-мати не дай мене в цьой рочок, в цей рік, ни хай я сходжу з дрібнеї роти віночок". О, то-то вже то де яке молоді вінка накладають, і тоді молодую вже садовить за стіл, і вже молодий встає, бо кладуть чотири полінки в порогах тако на столі і обводять і цілують. І вже обвидуть три рази і тоді садовить і їдуть до церкви до вінчання.*

Н. Б. А чи носили заміжні жінки такий головний ну убір, що мав вигляд рушника?

І. К. *Не. Бо то в нас сватів обв'язували ручниками. Сватів, старший сват два дається ручники, а третій дається водити молодих, а вже як три свати, то тим двом по одному і стелиться пуд ноги два ручники, от вишитих, то верхній рушник на церкву дається, а спідній забирає молода, верхній правда, бришу, верхню забирає молода бо там пишиться ну шо яку долю мати ділила, то бере вже невіста, а спіднього на церкву дають.*

Н. Б. Ага. А чи закручувала заміжня жінка коси на обручик, так кибалку чи ше шось таке?

І. К. *Ну кибалку носила, лян тако гогугеля накрутить.*

Н. Б. А з якого матеріалу виготовляли кибалку?

І. К. *Ай любого.*

Н. Б. Любий?

І. К. *Любий.*

Н. Б. Обручик і так таже були, да?

І. К. *Молода.*

Н. Б. А покривали молоду ви вже казали таким білим, да?

І. К. *Білим обв'язували і вже завидуть вже вивоз, зроблять і завидуть до молодой, садовить за стіл, і вже стар, тая свекруха бире коцюбу, тую шо жир згрібують з печі і вже молодий розвезує те покрив, вона встає, вона намілюється вже шо вона коцюбу взете покривайло от першого разу, вона старається щоб більш не брати, бо каже разів два три то не будеш з старею хороше жити, і вже вона дойме і кине на, і туди танцюють ой боже із старим, із світром.*

Н. Б. А які хустки носили жінки?

І. К. *Ай різного-різного цвету, хто які понаволоче, такі й носили.*

Н. Б. А чим відрізнялося святкове вбрання ну голови жінки від буденного?

І. К. *Ай ну то, і тепер так буденне є буденне, чорне є чорне, тож ви те знаєте добре, шо...*

Н. Б. А чи пов'язують в селі хустки поколишньому зараз?

І. К. *Ай зараз зовсім ни те, шо колись було.*

Н. Б. А чи дарували хустки на весілля колись?

І. К. *Дарували. І зараз дарують.*

Н. Б. Які шийні прикраси носили жінки і дівчата?

І. К. *То дівчата більше о теє без хусток ходили, вже тоди носять хустку як замуж піде, о то вони такого без хусток більший час ходили.*

Н. Б. А яке було давнє намисто?

І. К. *Намисто було різно цвітне, і дрібній були і знаєте такі дрібні а тут великі, тако менче, більше, більше, чуть велике таке один рядок, такі красіві були, різно цвітні.*

Н. Б. А вони самі робили чи купляли?

І. К. *Купляли, хто їх шоби робив.*

Н. Б. Чи клали намисто в ночви при ворожінні?

І. К. *То намисто клали, то як молодую возять спати, привезуть уже до молодого, то тоди в коморі постіль стелять. І качають ката, потім постелять щоб не боліли молодий, о і те намисто, і вже як молодий найде ранче те намисто, то вже він буде старший за жінку, а вже як молода сама найде то буде старша за чоловіка.*

Н. Б. А чи носили колись сір'южки?

І. К. *А то-то, ой хто їх бачив.*

Н. Б. Не було, да? Перстні таже були чи ні?

І. К. Були перстні, аякжиш. Колись і ни купля-ли перстинів, а бо ж за Польщі були злоті і біле такі хороші злоти, капейки... Самі робили, ото візьмуть долото і обоб'ють і останеться, то клепа, клепають, то такі кольца хороші робили шо прамо аж мило дивитись.

Н. Б. А чим відрізнялося вбрання парубка від ну одруженого чоловіка?

І. К. Ну то-то парубок тож зовсім друге, парубок придівається знаєте поки кавалером, вже як ото жинився то йому чорно то чорно, вже його єсть, каже вже другої не треба.

Н. Б. А яку сорочку носили чоловіки колись?

І. К. Сорочки довгі носили і на верха пояси прив'язували.

Н. Б. А довгі це до куди?

І. К. Отакуво.

Н. Б. А з якого матеріалу шили їх?

І. К. Ну із разного, із льону із конопель, тож украдного не купляли бо не було за шо купити, не було грошей.

Н. Б. А із скільки пілок шили сорочку таку, пілок скільки?

І. К. Із трьох, трьох.

Н. Б. З трьох тоже?

І. К. Тоже трьох.

Н. Б. Де прорізували пазуху в чоловічій сорочці?

І. К. О ту, о ту тако з боку.

Н. Б. З боку?

І. К. О тако закладувалося.

Н. Б. Угу. Чи мала сорочка комір, і якої він був форми?

І. К. Да, як має охоту та жінка, чи дівка то нашивала. Таким різноцветним на шії пришиє і всьо.

Н. Б. А оздоблювали сорочку, тоже?

І. К. Та, тоже.

Н. Б. І носили чоловіки на випуск чи заправляли в штани сорочку?

І. К. Спідню.

Н. Б. Ну заправляли?

І. К. Да.

Н. Б. В штани. А чим підперізували сорочку?

І. К. Поясом. Тако шитий був.

Н. Б. А з якого матеріалу шилися літні та зимові штани?

І. К. З якого матеріалу? З вовни, ткали в коси, снували більш нитка чорна і нитка біла снували, і накидали в коси такії знаєте і от шили теплії піджаки і обрані звали. То ни штани, а обрані теплі, о то такі піджаки шили і тії і штани на зиму.

Н. Б. Угу. А крій полотняних штанів який був?

І. К. Ну крій то тож так колись шили галіфе таке.

Н. Б. А ни було... Ага.

І. К. Коли шили галіфе то треба широке по-

лотно, а еслі пряме то вуше.

Н. Б. А довжина яка була?

І. К. Ну довжина десь, то-то рост чоловіка. Еслі більший то тре більше, еслі менший то менше, кожухи шили із овечок, виробляли дубльонки такі вишиті красівії на зиму вже кавалери, шей вишиті такими крючками.

Н. Б. А довгі були кожухи?

І. К. Не, не короткі, то такі вже на виход то довгі були. Кудась на роботу їдиш.

Н. Б. А який пояс був у чоловіків, плетений, тканий?

І. К. В'язаний.

Н. Б. В'язані були да?

І. К. Крючком.

Н. Б. Ага. Уздоблювали пояси?

І. К. Да.

Н. Б. Різні да? А поверх якого вбрання одягали пояс чоловіки?

І. К. Пояс який на спідню то уцый. В'яжеться, а еслі на верха кожухом пов'язати то ширший.

Н. Б. А яке вбрання носили чоловіки поверх сорочки?

І. К. Яке, то є рубашки шили такі з довгим рукавом теплії.

Н. Б. А безрукавок не було?

І. К. Не було, не, не, не. Даже смислу того не було.

Н. Б. А ну які зачіски, ну як підстригалися чоловіки, коротко чи довге волосся мали?

І. К. По такого, по под мальчика.

Н. Б. Под мальчика? А носили бороди там вуса?

І. К. Як хто, як хто, а типер як молодії вусаносять і бороду носить Хто як.

Н. Б. А носили картузи?

І. К. Носили, картузи і шапки шили такі знаєте ції бойк.

Н. Б. А коли стали носити саме?

І. К. Коли стали? Вже при, перед советской властью. То так Польща цього козирки, козирки знаєте з дзьобами такії, козерок звався.

Н. Б. А чи носили курчат під квочку у шапці?

І. К. Не.

Н. Б. Ни носили? А як прикрашали шапку нареченого? Ни знаєте?

І. К. Ни знаю, шо ни знаю, то ни знаю.

Н. Б. А наприклад, чи одягали молодій ту шапку, тоже ни знаєте?

І. К. Тоже не, не.

Н. Б. А яке взуття носили жінки в давнину?

І. К. Носили знаєте такі були ції ботінки, о такі за вдовжки і вони затягалися шнурки.

Н. Б. Угу.

І. К. Ну хто на нитки в ходу, хто на чоє хороші тії

Н. Б. Так називалися, ботінки, да?

І. К. Да, сапожки, сапожки звалися.

Н. Б. А з якого матеріалу виготовляли?
І. К. Чорни, тіко чорни.
Н. Б. Тіко чорни, да?
І. К. Тіко чорни.
Н. Б. А чи плели постолои?
І. К. А постолои в будні ходили. Плели.
Н. Б. Плели самі, да?
І. К. Ну.
Н. Б. А крій який був там?
І. К. Який там крій, такі постолои з дзюками, о тут п'ять ух, і тут п'ять ух і засовується віровка і вже туди замочувати таку роблять хомути і білоруче замотують і затирають, то хто одним молокою, а хто по парі.
Н. Б. А вони ну були гостроносі чи тупоносі, які вони були?
І. К. В нас в германії їх брали. У тих постолов, то все взяли в музей нашу одержу, і піджаки і літники і бурки все геть. То в музей забрали німци.
Н. Б. А що одягали на ноги або чим їх обгортали, перш ніж узутися?
І. К. Постолои шили замість кожи, такі з кожи шили сани, щоб ни так мокла, тож то боїшся ти вийдиши вже ноги мокрі, а була ми оті ми дівчата поки зайдем на музику, то є дві пари за вечір витанцюєм тих постолов, а шо ж танцюєм, ті шо маютьь...
Н. Б. А шо жінки чи чоловіки то одне те саме, да?
І. К. Да.
Н. Б. Носили. А були шкарпетки чи панчохи?
І. К. Нічо не було, онучи.
Н. Б. Тіки онучі?
І. К. Ой, ой.
Н. Б. И, чи вас були шевці, крім вас ше, ви?
І. К. Хто то?
Н. Б. Шевці у селі були, ви і ше хто був?
І. К. Єсть сестра і брат, ше брат є.
Н. Б. Ну в цьому селі, да?
І. К. Да. А от тут рядом ни далечко.
Н. Б. А чи носили овчиний одяг?
І. К. Носили.
Н. Б. Шо там, кожухи були, ше шо?
І. К. Да.
Н. Б. Тільки кожухи?
І. К. Кожух, кожух був такий знаєте довгий, комір такий цьой великий.
Н. Б. А носили чоловіки й жінки кожухи, чи тільки чоловіки?
І. К. Да, кожухи носили дівчата такі вишиті знаєте подшубочки звали їх. Корольовими нитками такі обшиті геть кругом, такі красіві щоб хто бачив.
Н. Б. А були кишени в кожухах?
І. К. Були да, і кишени, кишени і та була обшита даже.
Н. Б. То вони були вшиті в середину, да?
І. К. Та, ні зверху.

Н. Б. Зверху?
І. К. Отаківо, як то в сведра.
Н. Б. А як називалися кишени?
І. К. Ка, цьой карман. Ой знаєте, крющичками повишититі ті кармани кругом, так красіво шо то...
Н. Б. А коміри були тоже?
І. К. Комір тоже, тіко стоячий був, тоже обшитий.
Н. Б. Так і називали комір?
І. К. Комір да.
Н. Б. А як викінчувався рукав?
І. К. А рукав кінчився тоже, рукав зарублюється як кидається одна та манжета тіко ни, щоб ни विकіплювався, тоже вишитим обкидається.
Н. Б. А як застібався кожух?
І. К. Нияк, прямо отак..., всуниши і всьо. А туптика, то пуговиці шиті кожаниі.
Н. Б. Ага, спереду так.
І. К. Застібався, і туплиця тоже, о такаво як в тебе, а во то туплиці такі були кожани, за пуговицу зачипляли.
Н. Б. А цее, чим покривали кожухи, ни покривали сукном кожухи?
І. К. Не, не, не вони дубили. Хто на чорне хоче, хто на червоне, хто на жовте, хто яке, дубльовка така була, хто який цвіт хоче, такий він...
Н. Б. А чи відрізнявся чоловічий кожух від жіночого?
І. К. Ой ну то велика проблема, аякжиши.
Н. Б. Відрізнявся, а чим?
І. К. Чим? Шо більш вишитий.
Н. Б. Вшитий, корочий?
І. К. Візерунку більше на жіночому.
Н. Б. Ага. А колір, ну були тоже різні?
І. К. Хто, колір так само, хто який хоче.
Н. Б. А які обряди здійснювали з кожухом?
І. К. А які обряди?
Н. Б. Там може саджали на, ну молодих садували?
І. К. Ну тож молоді кожуха ни накладували туди, шо може як вивозили, визуть то наложать кожуха, я от прийдуть і скинуть.
Н. Б. А новонародженого ни клали?
І. К. Ну то-то вже на зараз, то-то вже спомагають туди посля весілля, і вже туди садовлять молодих і спомагають, на даровизни.
Н. Б. А як називався одяг з домашнього ну сукна, там свита?
І. К. Пінжак, пінжак. Нагавици. О. Али то домашне були і холодне і теплий.
Н. Б. А був верхній одяг однобортний чи двобортний?
І. К. Однобортний.
Н. Б. Тільки однобортний, двоборт...? Угу. А колір одягу сукна який був?
І. К. Ну колір, я ж вам кажу, був і чорний, був і сірий, був і знаєте темно синій, хто як тие, кому

який понадобиться.

Н. Б. Ага. Добренько.

Світлана ЧИБИРАК
(Луцьк)

ГРІМ ТА ГРОЗА У СВИТОГЛЯДІ МЕШКАНЦІВ РАТНІВЩИНИ

Споконвіку український народ спостерігав за природою, її явищами. Особливу увагу українці приділяли метеорологічним явищам. Це дозволило сформувати систему знань про залежність погоди від певних атмосферних явищ, поведінки тварин, самопочуття людини тощо. Народні метеорологічні знання були як раціональними, так і ірраціональними. Недостатній рівень освіти спричинило до появи різноманітних вірувань та уявлень, зокрема виникнення власних пояснень природних процесів та явищ, їх закономірностей.

Одним із найбільш страшних стихійних явищ була гроза. На думку поліщуків, шум притягує блискавку. Для того, аби діти не боялися, не плакали, батьки пояснювали виникнення грому тим, що „Бог калачі везе” [3; 6; 9], і тому на небі гуркоче. Поліщуки також вірили, що діти не будуть боятися грому, якщо вони їстимуть черствий хліб. Так, у с. Самари рекомендували: „дітям давайте черствий хліб їсти, то не боятиметься грому” [8].

Великого значення мешканці Волинського Полісся надавали першому грому. Почувши його, поліщуки „пудпиралися пуд дерево”, щоб спина не боліла [1]. За допомогою першого грому намагалися спрогнозувати погоду на літо, а також яким буде майбутній урожай. Так, „перший раз отепер, цієї зими, зарання гриміло, ну-то каже, буде глумке літо” [4]. Якщо ж вперше загриміло „на голу пущу, то не врожай” буде [6]; „гримить на голу пущу, то-то недобрий рік буде” [8].

Обізнаність поліщуків щодо грози та способів самозбереження від її наслідків мала як раціональне зерно, так і охоплювала різноманітні вірування. Так, кудись ідучи, жінки та дівчата обов’язково „хустки зав’язували на волосся, бо кажуть без хустки, то притягає грім (поліщуки використовують терміни „блискає” чи „блимає”, але в практиці використовують замість поняття „блискавка” термін „грім” – С. Ч.)” [3]. Коли починалася гроза заборонялося ходити по вулиці, потрібно було сховатися до оселі – „втикайте хучій (швидше – С. Ч.) до хати!” [4].

Існувала низка магічних дій, які повинні були вплинути на перебіг грози – зменшити її руйнівну силу, або й взагалі припинити. Щоб зупинити грозу, зберегти свою оселю від блискавки („грому”), зупинити град, мешканці Ратнівщини використовували дерев’яну лопату, якою саджали хліб у піч: „лопату, ту що в піч саджеїш. А тепер ... тих лопат нема” [3]; „А! Винесли що? Лопатку, тую, що хліб сажали в піч. Ставили так коло дверей, то

не буде грім кидати на хату” [8].

Щоб захисти себе на майбутнє від стихії, поліщуки „тоньою (рослина тоя – С. Ч.) обсыпали хату, щоб грім не бив” [2]. У народі побутує вірування, що „тоя” відганяє нечисту силу, а саме у останню б’є блискавка.

Після хрещення Русі та поширення православ’я великого значення надавалося молитві. Тому під час грози, „то хрестимося, то Богу молимося, о, щоб Господь простив, щоб оберіг” [4].

Існували й інші способи захисту хати від грози. Важливим атрибутом була свічка, яку освятили на свято Стрітіння чи Громниці (15 лютого), тому у народі її ще називають „громнича”. Зокрема, зазначали, що „люди свічки палили, громнича, вночі як гримить, вдень, то кажуть не того... (можна й не палити – С. Ч.)” [6]; „Громнеці, то-то на таке свято брали свічке, вже якщо гром, то палять у хати тоді” [9]. Стрітінська свічка була настільки могутньою, що могла поглинути блискавку. Так, мешканка с. Окачове розповідала, що „в Ратне (жила – С. Ч.) така вже жінка побожня таже. То каже... А чи то правда була чи неправда? Каже, як гриміло, вийме, запалела свічку і тримала. І грім затев (вдарив – С. Ч.) по тій свічце” [7].

„Громнича” свічка надіялася великою магічною силою. Вважалося, що коли ці свічки освячують у церкві і вони „тріщать, то буде громке (громове – С. Ч.) літо” [8], тобто з грозами.

Оберегові функції мав і рушничок, яким накривали паску, коли несли освячувати. Його намагалися не прати цілий рік, крім того, вважалося, що „не буде грім бити на хату, як рушник у хаті” [8].

Як оберіг оселі від грози, зокрема блискавки, використовувалися рослини освячені на Зеленні свята (Трійцю – 50-ий день після Великодня), які цілий рік повинні бути за образами – „Зілля таке є. На Трійцю. Беруть та закладають за образки... Кльони закладають. Лепеха...”, щоб в хату не бив грім [3].

Існували заборони працювати у певні дні – на суху (щодо того, коли вона, то думки розійшлися відносно того цей день до чи після Великодня) і градову (після Трійці) середи, на Іллю, щоб не спровокувати град, засуху чи грозу. Поліщуки намагалися не працювати на суху середу, а особливо „...ни мона сіяти” [4], тому що Бог міг покарати неслухів – „На суху середу бульбу оборав, грім корову забив” [3].

Заборонялося працювати і на градову середу. З цього приводу, Колядюк Ольга з с. Самари розповідала: „В градову не мона кажуть, бо град поб’є. Кажуть, не можна на градовій сіяти. А в нас тут, він вже вмер, ми сюди перейшли, щойно хату поставили, то ...він вже вмер, то того, люди йдуть: «Нашо ти на градову середу сієш! Не можна сіяти на градову середу!». То кажуть: «В мене

бульба вродила... така, – каже, – бульба, що вже, – каже, – не було де подіти». То на другий рік питався: «Де та градова? Коли та градова середя?», то каже: «Знов буду сіяти бульби». Посіяв на другий рік, то не вродила» [8]. Про заборону працювати на градову середу розповідали і у с. Залисиця: «Після Трійці, кажуть, на грядову (середу – С. Ч.) – нічю не роби, бо град повибиває» [3]. Гурич Варвара з с. Залисиця також розповідала: «Є (я – С. Ч.) тико знаю, шо колись... ми пололи ...моркву, то бригадер каже: «Знаєте, баби, вже є довірив (я переконався – С. Ч.), шо на градову сериду ни треба ничого сіяти» [4].

Підступним вважалося свято Іллі (2 серпня). На Ратнівщині широко побутують розповіді про те, що тому хто працював на це свято – блискавка спалила зроблене: «В нас колись батюшка збирав на Іллю. Ше колись. Колись то люди говорили так – збирав на Іллю толоку, ...і зложив стужка, і дав грім, ...і спалив. То на Іллю, не можна було (працювати – С. Ч.)» [5]; «на Лье не мона робити, ... бо грім запалить. Розказував дядько, шо нагребли сіна стіжок ...на Лье, таке свято. І каже, нагребли, накинули, «О, – каже, – бачиш, казали не роби, а нагребли!», і тут гримнуло, і запалило» [8].

В українців побутували вірування, пов'язані із намаганням припинити пожежу, яку запалила блискавка. Вважалося, що вогонь, запалений блискавкою, водою не загасиш, а лише за допомогою кислого молока чи «сироваткою» [9]. Використовували також різноманітні предмети, які повинні були сприяти припиненню пожежі. Так, мешканка с. Залисиця розповідала: «Воздьо запалив грім хлива, то в нас така баба була, о, ну, вже її нима, вона вмирла, ...то вона розобралася наголо геть і взяла того ручника, шо завжди паску святить, о, його тримають того ручника, щоб вин був, то вона взяла того ручника кругом того хлива обігла гола, а люде стоєть..., та баба ...оббігла три рази з тим ручником, і вже начало гаснути-гаснути, о, бачите» [4]. Інформацію про використання пасхального рушничка під час пожежі підтверджує і розповідь Приймачук Тетяни: «єсть у людей, тримають примірно таке полотенце, шо паску святять, ...три роки треба, щоб те полотенце було. Ни стірати, нічого. Ото обводять тоді, як хата загараєця, то оббігають кругом хати і, каже, огонь потухне» [9]. Варто звернути увагу і на той факт, що розповідях фігурує магічне число три – тричі оббігла з ручником та три роки не прали рушник.

Отже, населення Ратнівщини різними способами намагалися захистити себе та свою оселю від грози. Вони мали в своїй основі як раціональні знання про таке явище природи як гроза (заборону ходити по дворі; з непокритою головою та ін.), так і ірраціональні вірування та уявлення (намагання відвернути грозу за допомогою «хлібною» лопати; свічки; молитви; рушничка та ін.). Існувало коло предметів (троєцьке зілля, тоя тощо), які були наділенні обереговими функціями. Щоб уникнути такого стихійного лиха як гроза, заборонялося працювати у певні дні – суху і градову середу, на Іллю. Дотримання усіх заборон та вірувань у комплексі повинно було забезпечити захист від грози для себе, своєї домівки, власного урожаю.

Література

1. Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. – Ф. Камінь-Каширський–2012. – Од. зб. Чибирак–D6S3, с. Велимче Ратнівського р-ну.
2. Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. – Ф. Камінь-Каширський–2012. – Од. зб. Чибирак–D13S4, с. Річиця Ратнівського р-ну.
3. Архів Музею етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки (– далі Архів МЕВП). – Ф. 15. Етнографічна практика–2011, Од. зб. Чибирак. – D1S1, с. Залисиця Ратн. р-н.
4. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика–2011, Од. зб. Чибирак. – D1S2, с. Залисиця Ратн. р-н.
5. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика–2011, Од. зб. Чибирак. – D2S1, с. Межисить Ратн. р-н.
6. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика–2011, Од. зб. Чибирак. – D3S4, с. Самари Ратн. р-н.
7. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика–2011, Од. зб. Чибирак. – D4S1, с. Окачове Ратн. р-н.
8. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика–2011, Од. зб. Чибирак. – D5S2, с. Межисить Ратн. р-н.
9. Архів МЕВП. – Ф. 15. Етнографічна практика–2011, Од. зб. Чибирак. – D5S4, с. Межисить Ратн. р-н.

Любов ЯВОРСЬКА
(Луцьк)

РОДИЛЬНІ ОБРЯДИ РАТНІВЩИНИ

Родильна обрядовість входить до числа тих звичаїв і обрядів, які супроводжували людину протягом усього її життя. Проте, спостерігалися певні відмінності у окремих регіонах. Зокрема, досліджуючи родильну обрядовість у Ратнівському районі можна простежити наступні особливості. «Товстая», або «черевата», як тут називали вагітну жінку, повинна була дотримуватись певних заборон, які покликані були сприяти нормальному перебігу вагітності, забезпеченню фізичної та розумової повноцінності новонародженого. Зокрема до таких відносились: заборона на переступання мотузки, похід на похорони, довге вдивляння в дзеркало, зазірання через щілини та ряд інших. Проте, фізичних заборон, як таких, не було: вагітна жінка працювала поряд зі всіма аж до пологів. Для полегшення ж самих пологів розв'язували вузли, відкривали усі вікна та двері, а у складних випадках бігли до церкви й просили попа, щоб той відкрив ворота.

Приймати пологи запрошували «бабу». Така баба була у кожному селі. Її обов'язком було прийняти дитину, обірвати пуповину, перев'язати її льоном, помити дитину (в першу купіль лили свячену воду, клали свячене зілля, а воду виливали в те місце, де ніхто не ходить). Щоб віддячити, бабу садовили обідати, інколи їй давали хустку, а у випадку її смерті хустку чи рушник несли на могилу. Ім'я дитині давала ця ж баба, піп чи ж сама мати.

Дитину прагнули охрестити якомога швидше, але якщо дитина помирала до хрещення, то поминальна служба не проводилась. Вірили в те, що такі нехрещені діти можуть стати русалками. Були зібрані відомості про те, що померла мати ходила годувати дитину. Зокрема, жителька села Щедрогір Адрійова Анастасія розповіла: «Так було, що ходила до дітей мати, тіко, шо, ну... Розказував, то вже мені батько розказував, шо приходила до дитини. Вмерла мати, і дитина всталася маленькою у груд... ссала, тего, груди, груди, о, то приходила. Ну, то-то, тут не далеко у нас, ото сусідни, ото-то хутір... То-то батько розказував мені. То приходила всьо времне. Каже, прийде, а вже старая ту ненечку вішала за грубкою, а сама на печі лежила, і ту ненечку колихала вона там. Баба! Баба. Не мати, а баба. Матера схавали, а баба. О, і, каже, ту дитину вже... Ну, а шо вже нихто ни спав там, бо ж колисьтих лижок ни було, а лавка була, то лежила така та дошка велика, там спали всі. От, і приходила та мати, помаленко хату одкрива-

ла, і приходила до теї дитини, і кормила ту дитину. То-то ни всенка сим'є чула, а тико баба чула ек, бо ж вона коло єї лежила. Каже, тако руку, вона кладе тею рукою, а вона злегинька ту руку возьме, єї одкине, і сама встане одкриє, бо колись закривали тим уже ту дитинку, щоб ни холодно було, от, одкриє ту дитинку, покормить. І, каже, чути було, як та дитинка ковкала. Все. Ну. Рас і другий рас так, і третий, вже почула, вже стала та баба казати і дідови свому, і казати вже і тому чоловікові єї такево. О, то вже вони всі таяк-то вартували її. І, каже, то неправда, це ниправда. От вона почула, шо то правда, от тупіро вона, шо роблять... Ну, то ж то, то ж то мого батька дід застрілив її. И... От, і, каже, ну, шо її робити, щоб вона, щоб вона ни ходила, шо тико ни роби, вона все равно ходила дити... до ту... ту дитину кормила. А та дитина висохла, як рачок стала, така сухенькая. О. Тупіро в діда був... було ружо таке, а ружо було... той патро, той порох був свячений. О. Тін того порошу заси... заражав тим порохом того патрона і вже, як вона йшла, ни туду, як ішла, вже яна.., як назад йшла. І сидів за сосни, бо така сосна над дорогою була, а вона тею дорогою ходила, і вона сиді... , він сидів за сосною, і тіко вона стала іти вже до... , таяк-то звіти вже ішла вона, вже од дитини, і він як стрілив, і зразу тако вона руками страсла, каже: «Всьо! Шо ходила, то доходилася, шо гуляла, то догулялася». Таково. І всьо. І пушла вон... , і пушов той старий додому, він злякався тоже, той дід. І пушов він додому. Пушов додому і каже: «Вже вона більш ни ходитиме, я єї забив». Прішли на те місце, а там нима нічого, на тим місці. Ну. То тіко дух ходив, а ни вона віцлости ходила. От, і більш вона ни ходила. Всьо».

Якщо ж народжувалася дитина калікою, то казали, що в цьому винна мати.

Бували випадки, коли на дитину накидали «крикси». В такому разі дитину водили до знахаря. А взагалі, щоб знову ж таки вберегти немовля від вродень до неньки клали свячене зілля, свячений хліб, щось залізне (міг бути і ключ), всі пелюшки до року сушили в хаті. Казали, що не можна колихати пусту неньку та підносити малу дитину до дзеркала.

Невід'ємним елементом було хрещення, яке відбувалось на 4–5 день після пологів, а інколи й пізніше. Батько з матір'ю запрошували кумів, аби ті охрестили дитину. Це зазвичай був хтось із рідні. Брала одну-дві пари. Не допускалось брати за куму вагітну жінку. Хресна мати брала з собою до церкви плащик. Так як мати дотримувалася «виводу», то вона на хрещенні присутня не була, проте зустрічала всіх після повернення.

У той самий день робили й хрестини. Запрошували рідних. На стіл ставили картоплю, холодець, м'ясо, сало. Обов'язковою стравою була каша, яка заправлялася молоком чи салом, її

подавали останньою. Діти на обіді присутніми не були, бо для них робився або окремий стіл в іншій кімнаті, або їх з собою не брали. Згодом похресники відвідували своїх хресних на Великдень, або на Різдво.

Варто зазначити те, що хресним батькам суворо заборонялося одружуватися.

Часто батьки, або ж рідні розважали дітей пісеньками. Ось, наприклад, Кисичук Ярина Семенівна із села Межисить повідала досить цікаву колискову:

«Спи, дитинячко, спи...»...

«Ой, лю-лю, ой, лю-лиш
Впав твій батько у куліш,
А мати ни відала,
Та й взяла повбідала».

«Ни плач, батько привезе калач»...

«Ой, лю-лю, ой, дадиш,
Ти не плач (як там звеця),
Батько привезе калач,
Медом намаже,
Тобі дулю покаже».

Таким чином на основі спостережень по родильній обрядовості можна чітко виділити три основних цикли: допологовий, власне пологовий і післяпологовий. Так, допологовий – покликаний забезпечити здоровий перебіг вагітності; пологовий, що розпочинається із запрошення «баби», – спрямований на успішне прийняття пологів; післяпологовий – прилучити матір та дитину до громади. Усі ці цикли супроводжувалися низкою звичаїв та обрядів, що були спрямовані допомогти як матері, так і дитині.

Хто записав: Яворська Любов Андріївна (Л. Я.)

Місце запису: Волинська область, Ратнівський район, с. Щедрогір.

Дата запису: 5 липня 2011 року

Інформатори: 1. Микитушина Оксена, 1932 р. н. (О. М.)

Л. Я. А, скажіть, будь ласка, як у Вас колись називали вагітну жінку? Вагітну жінку як...

О. М. Черевата.

Л. Я. Черевата. Угу.

О. М. Черевата.

Л. Я. А, скажіть, будь ласка, можливо, в Вас колись існували якісь заборони, що їй можна було робити, шось ни можна? Чи вона працювала поряд зі всіма?

О. М. З усіма працювала. Ни було їм облегшення. Працювала з усіма разом.

Л. Я. Аж до родів.

О. М. Геть до родив. Звали черевата. Ни биремня, а черевата звали. О.

Л. Я. А, скажіть, будь ласка, от може, були якісь прикмети, що їй можна було робити там, ну, що ни можна було робити було? Там...

О. М. Ну, що ни можна... Ну, що їй мона робити було... Забороняно було, щоб вона чериз віровку ни ступала.

Л. Я. Через віровку.

О. М. Так.

Л. Я. А, шо, казали, буде?

О. М. Е... буде пуповиння обмотане кругом шиї, попід ручками. Нимона... Ду зеркала... в зеркало нимона добре дивитися, в нуго. Оти тако, тії щилюбинки в тиво: в хліву, чи в хати, в тії щилюбини нимона дивитися, бо на дитину повліяє. Ото таке.

Л. Я. А не казали, наприклад, шо на порозі сидіти ниможна?

О. М. И... і де, на порозі, то нічого єт, ми того ни знаємо. Є того ни знаю. Єк, в мене мати ж усе понімала й, о... А, що те, єк ідеши, беременна жінка, ну, черевата, єк в нас казали і лежить шось таке, шо вонющое, шо смердить, то щоб вона, єк іде, то шоб не закрила носа, і не сказала: «Ой, смердт!», і шоб не плюнула, бо буде в дитини смердити з носа, з рота. Смердить: ідеши, і то, і то-таки то правда. Ідеши, шось смердит таке, чи ти йдеши, чуєши шось таке вонюче, ти даже уваги не звертай. Так дихай, єк і дихала. О, то-то тоже таке примети беременної жінки.

Л. Я. А от не казали, шо лякатися не можна?

О. М. Ну, лякатися, дитина буде перелекувата, здригати. Ну.

Л. Я. А от, там, наприклад, якщо чи пожар якийсь, а вона десь схопиця собі там?

О. М. О, то-то єк, то-то вже те й було, є бачила. Ми в Самарах жили п'ять років. Була бе... тоже черевата. Ше в войну, в осе... в осеюво, во, шо сорок першій була... І попова хата... Ну, бачюшка, ми подем... попом звемо. Хата горіла. Запалили. А вона тоже була черевата. Вона побачила, шо горить хата, поставила ногу на ступицю, ну і, це тільки: «Ой-йо-йо-йо-йой, горить!». По нозі шмулеє, злякалася шмулеє по нозі, а после вона згадала, шо ж то нимона. І в те... і вже, єк та була, то вже була дівка, вже було єй з п'нацать років і вона ходила, панчохи тії подрізули там і там, ото, ну, панчохи там подрізує, і так вона в тих панчохах ходила. А є: «Чого то, – кажу, – дитинка так ходить?», а єї матера питаю. Вона каже: «А во, – каже, – бачиши, шо наробив позор? То ж то, – каже, лапнулася, пошмулела. І всенька нога червона була.

Л. Я. А от, наприклад, не казали, шо, там, на похорони ходити ни можна?

О. М. Ни можна. Єк ідеши на похорон, іде, тре-

ба, от, похорон, і ти хоч до покойника йти, побачити його, обв'язися червонію лентою, ну ни на-верха, пуд сподум, шоб ніхто ни бачив, чирвонію лентою, чи хусткою червонію обв'язися. Ото-то є вже є й на собі перенесла. О. В мене, я тоже була товста, одим був покойник, є знала, шо нимона іти, є взяла лентою пуд спід червонею уввезалася, і в мене хлопець уродився, Павлик, з роду червоний був, хороший. То-то є в себе те перенесла.

Л. Я. Бо інакше білий буде, як мрець, кажуть? Так?

О. М. А так буде зроду біла дитина. Хай тіко не обв'язися, підиши до мирце і будеш на його дивитися. Ото таке.

Л. Я. А, скажіть, будь ласка, а от в Вас в селі була баба, яка оце дітей приймала?

О. М. Була. Була. Роди приймала. Була. Степанія.

Л. Я. А от казали, з якого віку можна бабувати? Ну, там...

О. М. Ну, то... бабувати, коли вона вже могла, коли вже вона сміла, тож не кожний тобі буде бабувати, бо хто й боїться, хто й не сміє такого зробити. А вона бабувала.

Л. Я. А от їй при пологах шось давали, там, хустку, може, якусь за це?

О. М. Давали хустку. Найбільш хустки давали. То вже як умре, й вона тії хустки берегле... берегла вже. То геть усі застелили. Постелили тими хустками, й поклали тії хустки їй. Во. Хто чучничка, а хто хустку. Обтирає руки, ж помиє, то, то давали ни того ручника, тіко чистого ручника їй давали.

Л. Я. А скажіть, будь ласка, а вагітна жінка, шоб вберегтися від вроків, може, шось носила там? Чи...

О. М. Голку.

Л. Я. Голку.

О. М. Ну. Голку. Голку, ну, замотати шоб в голку.

Л. Я. Угу, шоб ни наврікли. Так?

О. М. Шоб ни вркли.

Л. Я. А, може, шось... дивіця, перед пологами самими, може, водили навкруги стола, шоб легше родити було? Не було в Вас такого тут?

О. М. Не. Такого не було.

Л. Я. Не було.

О. М. Не. Баба загаварувала. Загаварувала баба. О. Бо єк уродить два... в нас тепер зуть... простіл, те, тоді казали, простіл. Уродить і на другий день то на другий день починає... ото, то й тії болі, такі болі будуть із живота що нігде місця не находить. Таке... такі болі., шо й в мене були тії болі... То в нас не було такеї жінки, а в Самарах була. То вона як при родах, то заговорить вже їх нема, тих болів. Того, то й теї _ нима.

Л. Я. А от, скажіть, може, тоже розв'язували, там пояса, чи шо там? Може, вікна, двері

відкривали на полегшення? Чи такого не робили в Вас?

О. М. Не. Такого не робили.

Л. Я. Не робили. А скажіть, будь ласка, оця вже баба... от, коли відрізали пупця, а оце, шо залишилось, може, його зав'язували, зберігали для дитини...

О. М. Не.

Л. Я. ...на пізніше?

О. М. Викидали просто.

Л. Я. Викидали.

О. М. Викидали. Зав'єже пупа, а пуп зав'є., пуп зав'єзували льоном.

Л. Я. Льоном.

О. М. Льоном.

Л. Я. У. О! А в Вас не говорили, який льон: чи є шо жіночий, чоловічий льон?

О. М. Льон? А льон один.

Л. Я. Один.

О. М. Один. Льон один. Нима ни жіночого, ни чоловічого льону. Цвите синім цвітчком. Колись ше співали: «Льон цвите синьо-синьо, а мати жде додому сина». О. То-то співали таку пісню. Льон вже ж цві... Бачили, тако льон де він росте?

Л. Я. Бачили.

О. М. О, то-то, льон.

Л. Я. Ага. А от скажіть, будь ласка, може, шо не казали, шо є якийсь обряд очищення для цієї баби, після тих пологів?

І. К. Руки мили...

Л. Я. Руки, може, мили... Вмивання?

О. М. Нічого того...

О. М. ... тіко сорок неділь, ну от, ну... сорок... Сорок день! Значить, шість неділь... Сорок день, то ни можна без заліза надвір було ходити.

Л. Я. Це бабі?

О. М. Баби. Ни можна.

Л. Я. А, шо...

О. М. Чи ножика десь у карманчик, чи ото де залізачко отакево в карман. На двір не мона було виходити.

Л. Я. А шо ж то буде, якщо вийдеш?

О. М. Ну, каже, може такий вітер подвійнути, шо і... і вмере. І так, колись... і тепер... я знаю тепер того не признають. А колись то казали, ше було деся написано, шо до родов жєнщини сорок день і послє родов сорок день гроб откритий. Тре берегтися і сорок день до родов. Тре берегтися, бо так було написано колись, шо сорок день до родов і послє родов гроб откритий для такеї жінки. О. То ше до родов, кажем так, а вже послє родов, то, тре вже берегтися сорок день. Шоб биз..., биз заліза не виходила на двір. Йдеш, і тре, шоб десь залізачка... шоб в карман де, чи... чи ножик отакий малейкий складаний такий, чи ножик, шоб в кармані був. Отаке колись було.

Л. Я. А от скажіть ше, от хто дитину після цього всього купав?

О. М. Баба.

Л. Я. Баба. Ця сама баба.

О. М. Та, яка роди... Та сама баба. І скопає одразу, і вповіває.

Л. Я. Вона вповиває. Так?

О. М. Вона впов'є.

Л. Я. А в що вповивали?

О. М. Ха. В всьо. А во, подереш, така, що ходиш. Колись ни було спудниць. Бурка звали. Ткана своєї роботи. Називали бурка.

Л. Я. Бурками.

О. М. О. То одна буде на світо, а друга на будень.

А єк такаво вже дитина то вже приготовляєш де подертинке такево, де сорочка та тканина подерта, чи бурка, чи... чи штани мужицьки... ногавиці, я вам потім покажу, ви поба... О то-то вже тії пелюшки збираєш і вповіваєш. І крайка така була. Шо ткали крайки, така на пальцув три. І тею крайкою вже обмотують.

Л. Я. А от де сушили ті пелюшки, що прали? От не казали, шо на них можна потім поробити дитині?

О. М. И... єк, єк... Тоже до сорокова... до сорока день на двір... Доки неохрещана не віносили пелюшок.

Л. Я. Не виносили. То їх в хаті сушили?

О. М. Доки не охристиш. В хаті сушили. А вже, як охристиш, вже тоді виносиш на двір. І все рівно, єк збираєш пелюшки, вносиш у хату, і свічечкою засвітиш і кадиш. Накадиш свічечкою ті пелюшки.

Л. Я. А от, скажіть, от, чи залежав, наприклад, час, там, коли дитина родилася, на її подальшу долю? От, можливо, шось там в природі, шось з місяцем пов'язано, чи ше з чимось? Може, коли там дощ ішов?

О. М. А, то-то з місяцем дитини колись пов'язано так було колись казали, тепер є не знаю. Родице на межах, дітей не буде. Бесплодне буде. Бесплодне. На місяцеві. Він настав, а його ще не видно. Один день ни видно, й другий день ни видно. І... А вже на третій день, коли покажиця, коли ше ні... О, то, кажуть, на тих межах уродиця дитина, от чи мужчина, чи жі..., чи жі..., чи дівчинка, чи хлопчик – вже воно буде безплодне.

Л. Я. А от не казали, шо дитину нечиста сила може підмінити?

О. М. Не.

Л. Я. Ни казали, шо є діи-підміни? Таке?

О. М. Не. Дитини не пудмінить. Дитини не пудмінить. Він не пудхониця по дитину. В нас одна во де була, то шось зробилося. Беременна... Вже недавно. В Котишеві був Іван такий, батюшка, шо він все знав. Прийдеш ти, він тобі скаже, яка ти: мо ти де шось знахоруєш, мо де шо... А во теї, шо була, во пішла. То в її живіт так болить. То вона щоліта до мене приїжеє. О, то одну одводиш і заваруєш. О. То він... він тобі зразу ска-

же. О, а о..., єк вже одводиш, то ж ни знахарство, то ни... ни те, шо гидке, кажши. От, того, так і, одну одводиш, зговориш, і вже воно проходить. От. То теї Іван, о, де вона була биремнна, ота хатка стоїть... Вона дівкою загуляла. Її шось си зробилосе, шо так, єк то... нерозумна стала. То її повезли вперед у Самарі до знахора. А после її тітка каже: «Давай єї у Котишів повеземо до того Івана». От вони повезли єї в Котишів до Івана. А той Іван, тіко вона зайшла, то каже: «Ви, те вперед повезли до знахора, а после до мене привезли!». Бачиш, зразу знав.

Л. Я. Знав, бачте.

О. М. А вона каже: «Ми не знали, шо робити». І він її там шось вже... ну, Вангеліє... Він вже й, шо знав, теє зробив. І сказав: «Єк не вийде злий...», єї пухопився, підхопився злий до єї... І сказав: «Єк не вийде при родах... але він не матиме сили остатися, шоб при родах встався, то замучить її. Але він повинен при родах, бо він не має права над младицею, бош отош таке». І по, і де.. вийшов. Вродила і всьо стала нормальна людина і всьо. Ото таке.

Л. Я. А от, скажіть, а не казали, шо діти ото як крикливці, чи шось? Отам їх везуть так само до знахарів? Шо вони кричать, шо їх ни можна заспокоїти? Шо, може, хто поробив їм?

О. М. Ну. Накидають крикси.

Л. Я. Накидають крикси.

О. М. Крикси накинуть, і вже зговориш, і всьо.

Л. Я. А хто може накинати ті..?

О. М. Хто? Хто вміє.

Л. Я. Хто вміє.

О. М. Хто вміє. В нас... То-то ни тіко, в нас і на дорослого накидають, можуть накинати. А во, в мене дедько... ну, тож-то старий був, тож-то колись було те... тамо він жив. І там одна накідала баба крикси. І на вечорницях у їх сиділи. Отак бувало літом вечером прийшли мужики, мій дєтько там був. І каже та баба, ну за тії крикси, а він каже: «Йди, Кліщицо, – єї звали Кліщицою, по-вуличньому тако, – іди, Кліщицо з своїми криксами, я тебе не признаю, тих криксів». А вона каже: «Ти не боїся, єк я на тебе накіну, я тебе накіну!». «Накидай, я тебе не боюся!». Ше на неї матом, на її, мужики дєсь були, мужиків. І вона: «Ну йди-йди!». І пийшов до хати, і, каже, тіко до хати прийшов, ліг, заплющив очі, та каже, й очі деруть, і хто відає, шо й в очі пальци тичуть, і мене за волосся рвуть, і душать. Ото-то і на дитини накин... так воно мучиця й кричить. І каже: Мучуся-мучуся, не-є, Кліщицо, ни пойду я до тебе я таки тебе перебору...». А копиця стояла там, тако на болоті. «Нехай-но пойду в копицю». Пушов в ту копицю, ліг, розвернув копицю, ліг – і там те саме роблять. І пушов назад до Кліщици. Вночі. Каже: «Е-е, Кліщицо, (сюда-туда, твою мать), вму!». «А ти казав, шо нічого не буде!

Іди». І він пушов і вона скинула ті крикиси. Всьо.

Л. Я. Є такі люди, бачте.

О. М. Ну, яка баба.

Л. Я. А от, наприклад, и..., якщо народиця там дитина калікою, чи шо, то не казали, шо хтось там в родині, чи мати винувата в цьому?

О. М. Чом, те казали.

Л. Я. Казали.

О. М. Те казали, ну, шо дитина родиця каліка. А во, одна в Межиситі, ше тупіро живе парубок, ше не старий. То була тоже череватею. І стара шось на її, знає..., тож не... не знаєш, як старе, мо де шось сказав де шось робити, чи шо, шось си, а вона була вже черевата. А вона: «Вибачте, – каже, – отако тобі...». Отак показала. «Отако тобі». На стару, на матера на чоловікову. І вродила хлопця без руки. Без руки вродила. І тупуро він живе.

Л. Я. То-таки винуваті батьки.

О. М. Ну. І вона по церквах тупіро ходить і молиця. І, шо ш, тупіро одмолиця? Вже рука не стане.

Л. Я. Угу.

О. М. Ото те.

Л. Я. А от не ка..., не казали, от як мервту дитину народять, то її похоронять так само, на кладовищі? Так?

О. М. На кладовищі.

Л. Я. А от якщо ше не охрестять, то за ними відспівували, за тими дітьми, чи ні?

О. М. Як шо?

Л. Я. Якщо дитина ни хрещена і помирає...

О. М. Ну...

Л. Я. ...то за нею одспівував піп, чи не?

О. М. Не.

Л. Я. Не одспівував.

О. М. Не. Не. Вона, ше кажуть, ше летає, зірочка як летить. От ни раз, як _ бачите, як зіро... зьори, ясно ті зори вечером, і летить зірочка – хутчій перехрести тінь, яку латочку. То-то каже оті діточки. Шо не хрещані, то, каже, вони летають і шо мати хрещену шукають. То-то так в нас кажуть. А_ то правда, чи не, того ни... ни написано. А так кажуть. Зроду, скона віка. Ше моє мати була стара, ше моє баба. То вже, ек вийдемо тако на двір, то аби летіла де, то вони вже латочку з собою, і хутчій хрестять: «Во ім'я Отця, і Сина, і святого Духа. Амінь». І ту латочку тако кинуть. Ото-то ти вже охрестила є.

Л. Я. А от, не казали в Вас, шо русалки можуть бути, ста..., ну, діти нехрещені можуть стати русалками?

О. М. Можуть.

Л. Я. Можуть.

О. М. Можуть. Можуть.

Л. Я. А це вони їх якось забирають, чи як? От не знаєте?

О. М. Ну, забирають. Господь посилає, забирають. Посилає. Ото-то, дітки мені тіки мені го розказувати довго.

Л. Я. Розказуйте, бо ж цікаво.

О. М. В мене, оцей Павлік. Шо я казала, шо то вродився ну, коли він родився двадцять восьмого січня, ато десь ото, от в осю пору, такево було, робота. Йому крикиси тоже хтось накинув, накинув крикиси. Й одну ніч ни сплю, й день і ніч, і другу. Вже з ніг збіває. І свини, все... Я сама була. В мене не було свекрухи, ни мати. В мене мати там де... а во, сестра моє була. І тре по зілле йти. А є вночі, на третю ніч так ек не сплю. Кажу... Ой, Господи, і тупіро страшно, щоб вже тебе луче Господь прийняв, щоб ти вже ни мучився й мене ни мучив. І воно вже ледве й дише, вже нездужає плакати – кричить. І заснула є, і той хлопець, так Господь дав, і той хлопець заснув, і є заснула. Асьо сниця мені, як і в це хати, так лавки, бо тепер то вже ліжка, а то лавки та ек ото...

Л. Я. Ширші.

О. М. ...на кругом. Ну. На кругом лижели. Є так сниця, шо отак сидю й тримаю того хлопчика на руках, Павлика. Ну, кілко ж йому? П'ять місяців було. А сто отчинеє хату, отчинеють, і ни... никого. Біжить таківо дітки, ну, ше меншеки: таківо маленьки дівчатка, самі дівчатка. І біжить, і шось на руках, так ек то подиганечко несуть. Ни знаю, ни хочу мутити – правду кажу, чи їх вісім, чи їх шість, кіко там, вбігли в хату, так стали коля групки. Отако. І дуб... така та... біжеть вони. Так ек групами поділилися. І знов біжить, і знов стали коля групки. А є дивлюся, шо ж то таке, таківо діти малісюньєнькіє, і третя групка, так вони постановилися тако. Отак ек ото ти, є... І ото тако...

Л. Я. Трикутником.

О. М. Во-во-во! Ни тако, вони в ра... вони радочком стали. Тіко одна, друга, й третя, отак групка. Мо де їх там по шість, по... Є не считала, не хочу мутити. І побі... і прибігає до мене та, шо перша, убігли вперед до мене, прибігли зразу до мене, і отако каже: «Ждемо Великодня твого Павлика заберемо собі». І бігом-бігом-бігом, і в двери, а хата одчиняна. І... і знов други, шо вбігли ти дівчатка, з теї купи, чи... знов прибігли до мене: Ждемо Великодня, твого Павлика заберемо собі». І назад знов побігли. І треті так само. І побігли з хати. І є прокинулась. Думаю, ой, вмер доси хлопець. А він заснув. Бач, як Господь дав. Шоб... по страху дав. І... ну, спить той хлопець, а мені треба зілле. Спить і спить, і вже він ни встає. Є хутчій біжу, в нас оде одна все розга..., а вже стара була, тоже розгадувала сні, в її соннік був. Був батюшка братом. В її. І є біжу. Вибігла на греблю хутчій і... побачила там Мар'ю: «Слава Богу, Мар'є». Так недалечко вона: «От, біжиш, так пожди й мене». «Ой, Мар'є, мені нема коли, я хлоп-

ця самого покинула». Ну, а після вспомнила: вона сни розгадує. Її тако розказала за сон. І Мар'я, вона каже: «Дивися, щоб ти більш ни закліяла». Я так і... Бо каже: «То приходили русалочки». Каже: «Нехай тіко ще будеш закліяти, вони заберуть. То русалочки приходили». Це вона каже, а каже: «Отаки ростом, чи таки?». Кажу: «Маленькії геть були. Маленькії русалочки таки». От бачите, я сама се переконала. І вже, і от згодвала до теї порі. Вже йому педисет два роки. Ніколи не сказала, щоб тебе біда взяла де хоч. Не. Ніколи. Так уже я злякалася. О, то я сама переконалася. Ни на так ба... але во сні бачила. Ше й у віночках тії русалочки, у віночках.

Л. Я. У віночках. А, шо вони босі бігали, чи, може, в чомусь вдіті?

О. М. Ни пам'ятаю дітки.

Л. Я. Вже не пам'ятаєте.

О. М. Не пам'ятаю в чому вони убрани, ек убрани, тіко пам'ятаю те, шо віночки на голові і подиганєчка білиньке тако на руці тримала. О.

Л. Я. А от, скажіть, будь ласка, а, може, коли, от не дай Бог мати помре при родах, чи кажуть, шо вона ходить до дітей своїх потім?

О. М. Ну, то кажуть, як мати вмре пр. родах то-то щаслива, то, кажуть, царство небесное, як мати вмирає при родах.

Л. Я. А не кажуть, що ходе кормити молоком дітей своїх?

О. М. Не.

Л. Я. Ни чули. Угу. А от, скажіть, будь ласка, а вже коли ди..., ну, як ім'я дитині вибирали, хто його давав?

О. М. Батюшка.

Л. Я. Батюшка

О. М. Батюшка.

Л. Я. А баба могла давати?

О. М. Не. Не. Нимала права. Колись, як ото нимала права. От мене хрестили от в таких віках ше. До сорок п'ятого року ше. То ше батюшка хрестив, і він давав. А вже после бачила тепер сами вибирають собі імня. А тоді батюшка. От як кума і кум, і в мене дитина, і ти взяла понесла до хресту, і я не знаю, як вона буде зватися. І приносять із хресту вже. І до хати приходять, і кажуть, угадуйте, як звеця. От угадуй ек. Угадують, угадують, а у нас один, угадували, угадували, хлопчик, ото проти меї сестри тако через дорогу хата, вгадували, вгадували, вгадували, і ніхто ни вгадав. І каже кума: «Ніколи не вгадаєте». А та мати каже: «Йди ж уже скажи». «Андрон». Вона: «Ой-йо-йо-йо-йо! Радронко, ой, Рад... ой, Радронко!». Ну, Андрон, так її О. Бачиш, як колись було. Батюшка охрестив, ти нез..., ми не знаєм, мати не знає, доки кума ни скаже. Ни вгадає. І вгадують. Приходе, й каже вгадуйте. О.

Л. Я. А от, може, якось, по якимось ознакам могли знати хто там буде, приблизно думати, хто

там буде: хлопчик, там, чи дівчинка? Може, там, по обличчю якось?

О. М. По обличчі. Ек дівчинка, то чисте лице а, як хлопчик, то будуть тако п'ятна коло гу... Чи то во... Е! Як дівчинка, то п'ятна!

Л. Я. Як дівчинка, то п'ятна.

О. М. Коло губи. А як хлопець, то буде чисте лице. Так угадували.

Л. Я. А от скажіть ще таке, от и..., от перше купання, так, от куди ту воду виливали?

О. М. Де? На пуцу. Под пуцу.

Л. Я. Де люди не ходять.

О. М. Ну. Під пуцу. От дерево, от вишенька, шо под ту вишеньку.

Л. Я. Угу. А от, наприклад, не казали, шо буде, як хтось пройде ця по тому місцю, чи шо?

О. М. Не. Нічого. То тіко як мрець, то вже ни мона. Хай на те місце попаде хто, може шо зробитися. А за дитину не. Тіко дитина може ни спати як оте... на оте місце де хто найде.

Л. Я. А от, скажіть, можливо, от колиску в Вас оцю, ньєнка, чи як вона називалася...

О. М. Нєнка.

Л. Я. ...то з чого її робили? Як у Вас колись її робили?

О. М. З дерева.

Л. Я. З дерева. З будь якого? Так?

О. М. З будь ягого.

Л. Я. А, шо її там плели, чи видовбували?

О. М. Не. Так збівали. Ану, така луб'яночка, звали ньєнка, то одельно, вона вже велика, з дерева зробляна ну і колихати вже ж її, там все таке зробляне, шо і колихати отак. А звали луб'яночка, то малейка вона такаво, для малих дітей. То та поле йде, то на плечи візьме ту луб'яночку, дитину в туко, в ту ненечку і несе на поле. А вона то була зробляна із діхти. Так. То діхта, таке дерево лупили, тлін, і її так огоро... огородювали і...

Л. Я. Угу. А, скажіть, будь ласка, тож казали, шо ж ни можна пусту колиску колихати?

О. М. Ну. То ж кажуть, шо нагодиться. Тоже казали. Ни годиться – буде дитина плакати.

Л. Я. Буде плакати дитина.

О. М. Ну, буде плакати.

Л. Я. А от до тієї колиски шо клали? Шоб не наврочили дитинку?

О. М. Свате зіллячко свячене.

Л. Я. Зіллячко.

О. М. Свячене зілля зроду ложили до дитини. О, ну, паску здаєца тоже ложили в ненечку. О. От-аке.

Л. Я. А от скажіть ще, от, наприклад, в чому в Вас, ну, може, в якомусь тоже зіллячку діток купали, вже навіть трошки і пізніше, і до року? Може, клали яке зіллячко там?

О. М. Як купали?

Л. Я. Як купали.

О. М. Воду свячону лили.

Л. Я. Воду священику лили.
О. М. Воду священику.
Л. Я. До року.
О. М. До року. І пося. І пося. Довго лють. Як уже копаєш і води свяченої ллєш трохи. А зілля не. Не кидали.
Л. Я. Не кидали зілля ніякого.
О. М. Не. Священику водичку лили.
Л. Я. Угу. А от скажіть ще таке, от...
О. М. І тепер кидаємо священику воду тоже дітям, як малиї.
Л. Я. А скажіть ще таке, от діток, ну, в шо одягали? В шо вони взувалися, як меншечкі були?
О. М. Ха-ха. Ой, дітки-дітки, а в шо ж тоді вбиралась, а в, а з свої роботи сорочечку. Я в три роки, штири роки сорочечку такуво довгу, пошиєш, ти й всьо.
Л. Я. Довгу, аж до п'яток?
О. М. Ну. І на хлопчики так.
Л. Я. А так босі ходили, чи як?
О. М. А в чому ж? Боси. А як зимою, то і де куксок якого сукна шо... шо ткали тії... Візьмеш на шнурка, збереш, збереш, збереш, так збереш і тако стегниш і дирочку покиниш вже, і понакладаєш на дитину, притегниш, і обмотаєш, і всьо, так ходиш. Вотак було. Така була.
Л. Я. Може, якісь дітям колискові співали гарні? Ну. То ж і тепер таке саме співають.
О. М. Таке саме.
Л. Я. Може, однеєнку заспіваєте, хоча б однеєнку.
О. М. А є знаю, вже позабувалася дітки єк.
Л. Я. Позабували.
О. М. Ну. Позабувалася.
Л. Я. Ой, як халко.
О. М. Ну. Забулася. То ж колись співала, хіба не. Ну то ж всім співали. Шоб то загадала, то б...
Л. Я. Добренько, а от, скажіть, будь ласка, ще, а от, наприклад, жінку хто відвідував після пологів? Зразу вона вродила, і хто до неї йшов?
О. М. Родина. Мати. Сестри провідували.
Л. Я. А от чоловіки могли йти?
О. М. Можна.
Л. Я. Могли йти.
О. М. Могли йти. Ну. Чоловіки ходили провідувати. Провідували. То вже, бачиш, удвох тако, зразу того днє ни йдуть, а через днів два-три. То й мужики йдуть провідувати.
Л. Я. А от шоб відлучити дитину від груді матеріної, то, може, шось давали їм, може, шось робили?
О. М. Сорочку наложиш пазухою назад.
Л. Я. Назад.
О. М. Ну. А тем на перід.
Л. Я. І вона так перестає.
О. М. Ну. Ни так, ни так, каже, вона буде кучити, ни так буде нудити.
Л. Я. А, скажіть, будь ласка, ще таке, от кумів,

хто запрошував, от, як, можливо? І кого?
О. М. В куми.
Л. Я. В куми. Так. В куми.
О. М. Ну, в куми... сестру, брата, кого вже..., чужих, як хочеш, то, то можна. О-о. от ше вам розкажу, тоже колишнє то меї матера, у меї баби, от матеріної матера, як моя матера родилася, то їх туло, чи дев'ятеро дітей. І вродиця, побуде місяць, два, пув року, вмїрали. Умїрали, вмїрали, всі діти вмїрали. А вже матера, мою до... бабу довели, материну матера, як мати була біременна мею матірою, черевата... То сказали, шо, єк вийде до захо... зеходу Сонця, єк уродиця вже дитина, от вночі вродиця, а ти до зеходу Сонця, ше Сонце не зийде, шою вже батько вийшов, от вже мужик, батько теї дитини на двір і кого побачить, хто йде, любого, кого побачить. Хай хто відає, єкий він там є і всьо – бери за куму. І за кума, то буде годуватися. Отак в народи. От моє мати єк уродилася, і батько вийшов мій на двір, дід мій вже. Батько теї дитини. Материн батько. Побачив, така була, ну, як вам сказати, а тово була совуца така, ни замужна була вона так, з мужі... з мужиками тако займалася. Її ніхто не признавав, теї... Звалася Настя. Єї ніхто ни признавав, шо вона людина є в селі. А вона таки там в селі во... вотам, де моє сестра, там вона й жїла, там моє мати й родилася. І прийшов до хати, і, каже, сів. Звався дід Андрон тоже. Сів, і, каже, сидить. А мати каже: «А що? (так уже жінка). А що, – каже, – кого побачив?». «Ай! І не пітайся, козо я побачив. Не знаю, чи тобі казати, чи не казати...». А вона каже: «Раз уже так довели, то кажи. Кого вже не побачив, кажи хоч». «Настю побачив ту валющу». «Шо то буде ото?». Єї ніхто не признавав, шо вона людина є в селі. А мати так сказала теї дитини: «Кого побачив, того візьмеш за куму, може, нам Господь подарить хоч ошу дитину». Ну, вже хрестити, і пушов до її. Каже: «Настя, я до тебе прийшов». «А чого?». «Ходи мені охрестиши дівчину». А вона каже: «Ой! Шо ти кажиш? Ти мене за куму візьмеш? Мене всеньке село на мене плює, а ти мене за куму візьмеш?». «А я тебе за куму візьму». І не сказав чого, тіко взєв. І от уже моє мати... Але меї матера мати тоже вмерла. Вона годувалася, сирота, тіко з батьком. То так уже вона ту дівчинку гляділа. Так уже вона єю була довольна! Поїхала в Америку та Настя упосля, то вона і слала її гроши, то вона її слала і посилки. Вона її вбирала, і... і годувала. От яка кума була. І мати осталася живая. Жива геть. В семдєсят штири роки вмерла. А то бачиш, всі діти повмїрали. Ото такі прикмети.
Л. Я. А от, скажіть, и..., скільки пар брали: чи одну, чи дві?
О. М. Одну колись.
Л. Я. Одну.
О. М. Одну тільки. Колись одну брали. То вже

посля війни, то вже стали по дві брати.

Л. Я. А от, наприклад, якщо це одна дитина, а якщо друга народиця, то запрошували тих самих кумів, чи вже знову других брали?

О. М. Єк хоч. Хоч тії сами бери. То вже, а во, шо посля війни в мого брата троє було дітей, і є хрестила старшого, і не дала теця єго, шоб гінші куми. Так ми троє похрестили. Вона сказала: «Ни будуть в мене інші куми». Так ми..., є похрестила їх троє.

Л. Я. А от, чи можна було, от якщо, наприклад, просять в куми, а людина відмовляється, чи мона було відмовляти?

О. М. Не. Нихто ни відмовлявся. Ніхто не... Сказали, значить ше довольні ти, шо ше беруть за куми. Довольні.

Л. Я. Ніби, шоб від христа нивід...

О. М. Ну. Ну.

Л. Я. ...бо інакше, від христа відрікаються. Так?

О. М. То тіко так, як уже оці місячни, то ни можна іти на хрест. То вже скажеш: «Шо не піду, бо не можна». А то.

Л. Я. Угу. То тоді тільки, так.

О. М. Но.

Л. Я. А от, скажіть, будь ласка, от хто воду для купання носи... ну, ни для купання, а уже для хрещення носив? Батюшка, може, піп оцей?

О. М. Воду?

Л. Я. Воду для хрещення приносив?

О. М. Єк хрестили?

Л. Я. Так.

О. М. То ж у церкву носили хрестити.

Л. Я. Ну, а...

О. М. У церкви вода. Вода в церкві. А як сватять, то ж себе вдома тоже єсть вода. Свячона.

Л. Я. А не казали хто, чи батюшка ту воду виливав після хрещення?

О. М. Вже ми не знаємо, куди батюшка ту воду дівав

Л. Я. Вже не знаєте

О. М. Я того вже не знаю.

Л. Я. а оце під час хрещення. То ж дитину там стрижуть, так?

О. М. Ну.

Л. Я. А куди те волоссячко дівають?

О. М. Батюшка забірає.

Л. Я. Теж батюшка. І не знаєте куди?

О. М. Не. Ни знаю. Ни знаю куда його дівали.

Л. Я. от скажіть, будь ласка, ще таке, от як... якою дорогою поверталися після хрещення уже?

О. М. Такею самію, як... як до хре... так і до хрещення, так само.

Л. Я. Так само.

О. М. Так само. Тею самею доро...

Л. Я. А от під час, чи після хрещення, от біля дитини, чи був такий звичай, може, шо гроші клали?

О. М. Єк що?

Л. Я. Як хрестили, або після того, біля дитини клали гроші.

О. М. Біля дитини.

Л. Я. А не казали чого?

О. М. Неє.

Л. Я. Просто клали.

О. М. Просто ложили. Коли то ложили ше в тарілку на столі, а потом вже стали так до дитини. Шо там принесе: гроши, чи _ таку, де костюмчика, чи шо, то коло дитини в колісочку, чи там де не лижить, положе та й все.

Л. Я. Угу. А от в Вас було таке, що був... сорок днів, ну, не можна було матері йти вже до церкви тако з дитиною?

О. М. Ну, ни мона.

Л. Я. А вже після сорока днів. Так? Це вивід на...

О. М. Вводиця з дитиною.

Л. Я. Введення до церкви.

О. М. Вводиця. Введеця, тоді вже до церкви. Сорок день ни можна було.

Л. Я. Угу. А от, скажіть, будь ласка, а от хрестини проводили вже після хрещення, чи в той самий день?

О. М. Коли, єк шо?

Л. Я. Хрестини. Самі хрестини вже.

О. М. Як хрестини збирити? То коли хочиши хрестини.

Л. Я. Коли хочеш.

О. М. Коли хоче, тоді збирають.

Л. Я. А зазвичай от хто йшов? Кого збирають? От рідних, друзів?

О. М. На хрестини?

Л. Я. Так.

О. М. Ну своїх скликають. Своїх і всьо. Кличуть своїх. Друзів, і своїх кличуть.

Л. Я. А хто запрошував там: ма..., ну, мати вже дитини?

О. М. Вже єк у хати хто є, може баба, чи хто ти..., чи батько теї дитини ходить да запрошує.

Л. Я. Угу. А от шо з собою несли вони?

О. М. Сумку несуть.

Л. Я. Сумку... А шо в тій сумці?

О. М. А в сумци... Купують, чи своє. Тож колись не купували, своє напечуть. То піроги, то варенику наварать, то хліба, ну то масла сколотять. Отакево своє. Сала, кобаси свеї домашньої. Ото в сумку ложать і несуть.

Л. Я. А...

О. М. А тоді і не сумка була – кошілка. З кошілкою...

Л. Я. Кошілка.

О. М. Кошілка.

Л. Я. А от шо куми несли? Те саме?

О. М. Те саме.

Л. Я. Те саме.

О. М. Те саме несли.

Л. Я. От, а я ще не спитала, вернуса. От на хре-

щення, що з собою кума мала мати?

О. М. На хрещення? Отого плащика.

Л. Я. Плащика. Так.

О. М. Ну, полотно

Л. Я. Полотно.

О. М. Плащика. Ну.

Л. Я. А от..., добре, а от хто для хрестин вже їжу готував?

О. М. Хто. Тож родина, ек в хати є стара, то стара готувала, ек нима, то сестри.

Л. Я. А що тоді ставили там зазвичай на стіл?

О. М. Ха-ха. Шо? То й меса зварать, холодицю наварать. От, ну, ковбаса, масло своє сколотяне, сметяна. О, де огурок свій, помидир тоді ніхто не садив, їх тоді і ни було.

Л. Я. А що обов'язково мало бути?

О. М. Рибу. От риба, то ловили. От рибу, о, отакево. Катлети робили, і тако само голубці. Оте робили.

Л. Я. А там...

О. М. То є все. А в магазини не купляли.

Л. Я. А за столом ни розприділялися місця, от хто де буде сидіти.

О. М. Не. Тіко куми в старшій кутку сиділи.

Л. Я. В старші куми в кутку сиділи. Так. Угу.

О. М. А то дехто між там сядав... Мужіки куля мужиків більше сядали, баби коля баб. А так тіко куми сиділи в старшій кутку.

Л. Я. А скажіть ще таке, будь ласка, а от місця за сто..., ну вже, коли роз приділили і потім и..., ну, як сказати, хто останній з-за столу ставав вже? Хто останній мав виходити з-за столу? Ни казали?

О. М. Не.

Л. Я. Після обіду...

О. М. Не. То вже останні тож виходять із-за стола то вже, ек поїдець, тож куми вже останні виходять, бо ж вони вже в старшій кутку сиділи.

Л. Я. Куми останні. Так?

О. М. Ну. Вони ж в остатнім кутку. То вони вже останні, тиї всі виходять, а вони вже посля виходять.

Л. Я. А от біля образів, може, свічки палили? Може, молилися?

О. М. Свічок ни палили, а молилися. Як сядают, христини, то молилися. Устає, тей, хто там вже вміє молитися... Та й тепер так само моляця. От в мене найбільше вже так в родини, то вже... мене, шоб є вже помолілася. Бо є тако найбільше Євангліє читаю, і молитчик в мене зроду є... Шо вже мене, то... Отам де моє сестра, то де вас направіла то недавно були христини, хлопчик. То приїжав, ни ходю, бо мене вже нога болить то прих... приїхали забрали. Каже, не буде й кому помолитися. То забрали.

Л. Я. А от скажіть, от в Вас шось так було, шо гончарний посуд розбивали там на хрестини? Не було такого?

О. М. Не.

Л. Я. Ни було.

О. М. Не. На весіллі тіко розбивали. В нас того не.

Л. Я. От а...

О. М. Тепер на весіллі ни розбивають у нас. Я бачу, то, не. А колись вже послідній дарує. В нас ни... то вже дарування звалося. І вже ті положили, положили, вже сватам, хто вже має... в него гроші найбільш... І вже каже, всі, всі, він показує які в кого гроші, от ти покажеш в менетіко грошей є, і б'ю тарілку, там лежить усе в тій тарілиці: і гроші, й все, – й він вже б'є тарілку. А ти вивіс кажеш: «А я більш ложу». От вже, вже того. «Є більш ложу» – показує більш, а той буде ще більш, отак будіть, вже отако будуть того перемагатися. Отако.

Л. Я. А от, дивіця, а кумам шось дарили там?

О. М. Не. Нічо.

Л. Я. Нічо кумам ни дарили...

О. М. Не. Нічо. Нічо.

Л. Я. А от, скажіть, будь ласка, а от и... пізніше, от похресники відвідували своїх кумів? В якісь, може, дні, на якісь свята?

О. М. Ну тож провідували. Дітки ек уже великі, то провідувать хрищоних. Ідуть до тих, до хрищонії. А ек уже Щедруха тово, на Новий рік ото Щедруха, то до хрещених насамперед біжить, уже хрищона него дасть. От гроши, чи там шо вже дасть нього. То й тепер так. І тепер біжить діти до хрищоних щедрувати.

Л. Я. А от були якісь шлюбні заборони між кумами? Може, не можна було одружуватися после? Чи щось таке?

О. М. А кумам?!

Л. Я. Так. Кумам.

О. М. Не-не. Н-є-є.

Л. Я. Ни можна було. А, якщо от таке...

О. М. Во оцей во, шо була во, того дядька мати то хрестили, і один був, Григій звався, то він до її пудхажував, так ек то..., ну, любив її просто, влюблявся в її. І за куму її брали, і того Григорья взяли. І вони похрестили. І... і він посля. Каже: «Хотів я Явдосю, – каже, – і... і ни знаю, шо тупіро буде». І до батюшки ходив, чи розрішить. Сказав батюшка: «Смертельний гріх». Бо, каже: «Господь, як ни на вашому житті, то на дітях...». То ни... ни дали. Заборонили.

Л. Я. А от скажіть, будь ласка таке ще, а от у Вас, до баби зверталися, може, шоб подіти дитину? От хто ни хотів дитину, чи...

О. М. А то не. Зверталися! О-о, скільки ходили... от, шоб ни..., шо то баби знали те робити. Ну. Ходили.

Л. Я. А от, якщо ди..., якщо жінка родить дитину, от незаконно, ну, без чоловіка, тож яке ше тоді не...

О. М. Ну, ну...

Л. Я. ...без чоловіка, то як ту дитину називали? без батька роджана?
О. М. Єк уже, єк вона поудро... виросте? О. М. Байструк.
Л. Я. Да. Ну взагалі, як ту дитину називали, шо

РОЗДІЛ IV

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ТА ВОЛИНЕЗНАВСТВА

Дмитро ДЕМ'ЯНЧУК,
Олексій ЗЛАТОГОРСЬКИЙ
(Луцьк)

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПОСЕЛЕННІ КУЛЬТУРИ ЛІЙЧАСТОГО ПОСУДУ У СЕЛІ КОЛОДНИЦЯ НА КОВЕЛЬЩИНІ

Культура лійчастого посуду (далі – КЛП) на сьогоднішній день визнана фахівцями однією з найпоширеніших культур Європи періоду енеоліту. Вона була синхронна пізньотрипільській культурі і датується 4000-3000 рр. до н.е. Пам'ятки КЛП на території України відносяться до малопольської або південно-східної групи і локалізовані в басейні Західного Бугу в межах Львівської та Волинської областей. Не дивлячись на те, що у Західній Україні відомо до 50 поселень цієї культури, досліджена вона не повно. Найбільші археологічні дослідження проведені у різні роки у Зимному, Тростянці (Львівському), Лежниці (урочище Чуб), Винниках, Малих Грибовичах. Поселення на території сучасної Волинської області відомі у Зимному, Лежниці, Литовежі, Бискупичах, Ізові, Лудині, Кречові, Сераховичах, Невірі, Качині, Пересопниці, Гредьках, Луцьку (передмістя Красне) [4, 32-35], Володимирі-Волинському, Амбукові [3, 370], Свіязі [1, 248], Затишші [2, 457-473] та інших населених пунктах.

У 2010 р. експедицією ДП «Волинські старожитності» ОАСУ Інституту археології НАН України під час проведення наукової археологічної експертизи було виявлено ще одне поселення КЛП на Волині – неподалік від Ковеля у с. Колодниця, на правому березі р. Турії (басейн Прип'яті). У 2011 р. авторами статті на даному поселенні були проведені розвідкові археологічні дослідження*.

Досліджена ділянка (рис. 1; фото 1) розташована у центральній частині села, на відстані 100 м на схід від приміщення будинку культури та близько 300 м на південь від русла річки Бобрівка (правосторонній доплив р. Турія). Територія, обрана для дослідження, має свою будівельну «історію»: на поверхні ділянки наявна значна кількість фрагментів кераміки XVII-XX ст., східна частина обмежена широким меліоративним ровом, тут же планується нове індивідуальне житлове будівництво. Топографія пам'ятки не містить ознак штучних ровів та валів, характерних для деяких поселень КЛП. Хоча спостерігається певне незначне підвищення на фоні навколишньої низинної території. Ймовірно, поселення значно розтягнуте у довжину вздовж берега р. Бобрівки,

про що конкретніше можна буде говорити лише після подальших досліджень. В ході археологічних робіт 2011 р. досліджено 20 кв. м площі.

Попереднє шурфування 2010 р. показало наявність на глибині 0,0-0,4 м слабонасиченого знахідками шару гумусованого піску. З метою дослідження характеру нашарувань в північній частині ділянки було закладено траншею (фото 2).

Траншея, розмірами 10,0x2,0 м була орієнтована по лінії північ-південь. Для зручності фіксації знахідок траншею було поділено на квадрати розміром 2,0x2,0 м. У траншеї зафіксовано наступні стратиграфічні прошарки:

1. Дерновий шар товщиною 0,1 м являв собою слабогумусований пісок зі слідами вивітрювання органічних матеріалів. Дерновий шар містив поодинокі знахідки новітнього часу.

2. Змішаний шар потужністю 0,35 м, що являв собою супіщаний ґрунт. Товщина цього шару дещо зменшувалась у північному напрямку, якщо у кв. 4-5 вона становила близько 0,4 м, то у кв. 1-2 – 0,25 м. Цей шар мав явні ознаки переміщення у XX столітті, оскільки поряд з окремими фрагментами кераміки середньовічного часу виявлено фрагменти цегли та предмети новітнього часу.

3. Шар гумусованого піску потужністю 0,10 м. У ньому виявлено фрагменти кераміки КЛП.

У ході проведення пошарових зачисток дна траншеї зафіксовано дві плями від заповнень об'єктів. Об'єкт №1 – господарська яма, виявлена в кв. 5. Вона овальна в плані, діаметром 1,3x1,1 м і висотою прямих земляних стінок 0,3 м від рівня утрамбованої піщаної долівки (фото 3). Південно-східна стінка ями була знищена розвідковим шурфом. Заповнення ями складав темніший на фоні жовтого материка супісок, в якому було виявлено фрагменти ліпної кераміки КЛП.

Об'єкт №2 – господарська яма, виявлена в кв. 3,4. Вона майже кругла в плані, діаметром 1,2x1,05 м і висотою похилих земляних стінок 0,15 м від рівня утрамбованої піщаної долівки (фото 4). Заповнення ями складав темніший на фоні жовтого материка супісок, в якому було виявлено фрагмент ліпної кераміки КЛП.

Ліпна кераміка, виявлена під час проведення досліджень представлена фрагментами стінок горщиків цеглястого кольору, виготовлених з грубого тіста, яке містить домішки товченого каменю та піску (Рис.2, 1-2). У тісті ліпних фрагментів трапляються також включення шамоту. Поруч із керамікою виявлено також крем'яний відщеп з ретушшю (Рис. 2, 3).

В результаті розвідкових досліджень стверджено наявність на території с. Колодниця ще однієї волинської пам'ятки КЛП. Роботами 2011 р. охоплено лише межу поселення, загальну пло-

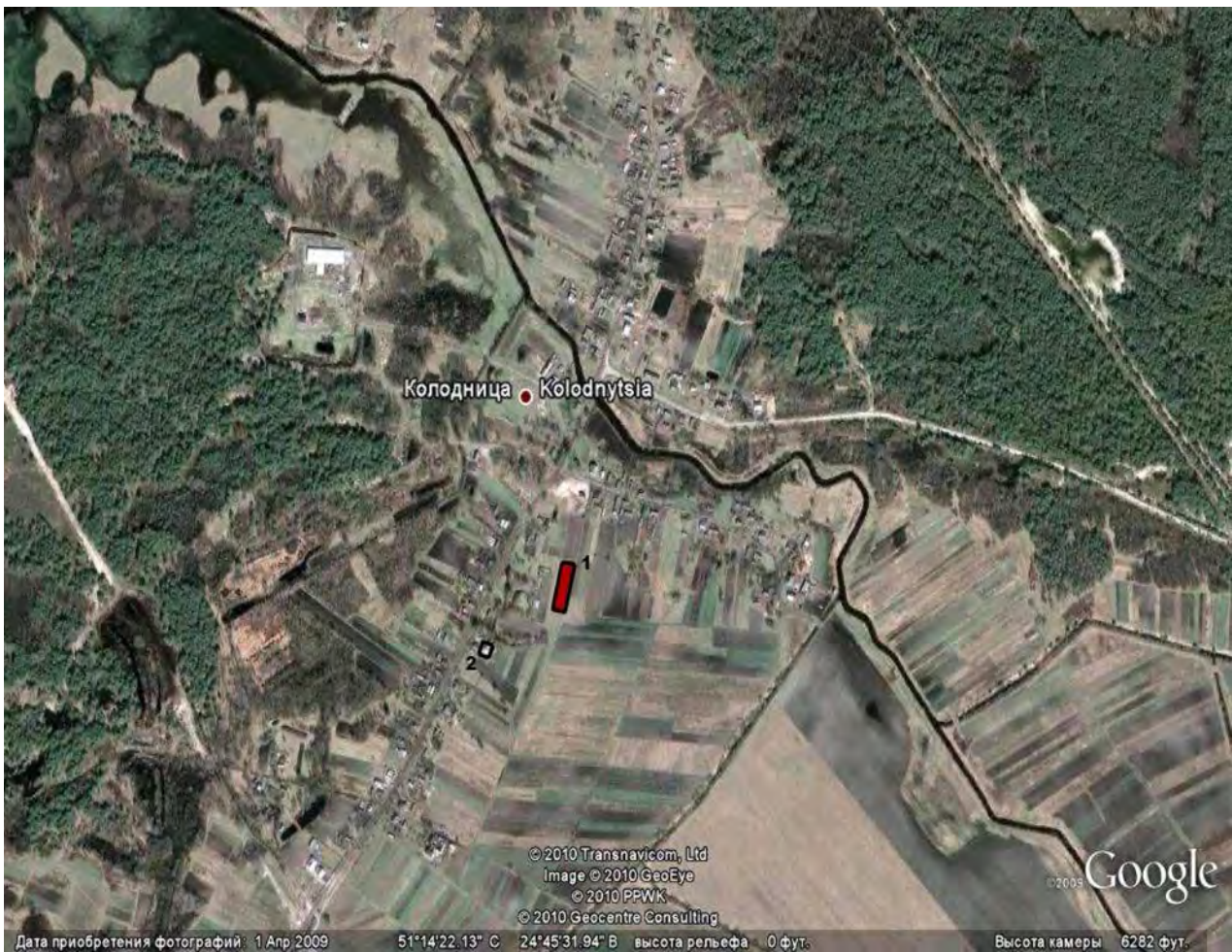

Рис.1. Ситуаційна схема розташування пам'ятки в Google Earth: 1 - місце проведення досліджень, 2 - сільський клуб.

Фото 1. Панорама пам'ятки з північного сходу.

Фото 2. Дослідницька траншея. Рівень виявлення археологічних об'єктів. Вигляд з півдня.

щу і топографію якого допоможуть уточнити подальші археологічні дослідження.

Література

* Варто зазначити мету проведення досліджень: ділянка віддана під індивідуальну житлову забудову завдяки наполяганням заступника голови Волинської облдержадміністрації Віталія Карпюка. Цей великий любитель сучасного «дерібану» минувшини не дав експедиції і можливості провести комплексні широкі археологічні дослідження на пам'ятці.

1. Артюх В. Разведки на Шацких озерах // Археологические открытия 1979 года. – Москва, 1980. – С. 248-249.

2. Артюх В., Гаврилюк І., Охріменко Г. Пам'ятка культури лійчастого посуду Затишшя // Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк, 2007. – С. 457-473.

3. Пелещин Н. А., Михальчишин И. Р. Разведки на Буге // Археологические открытия 1977 года. – Москва, 1978. – С. 370-371.

4. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961. – 332 s.

Фото 3. Об'єкт №1. Вигляд із заходу.

Фото 4. Об'єкт №2. Вигляд із заходу.

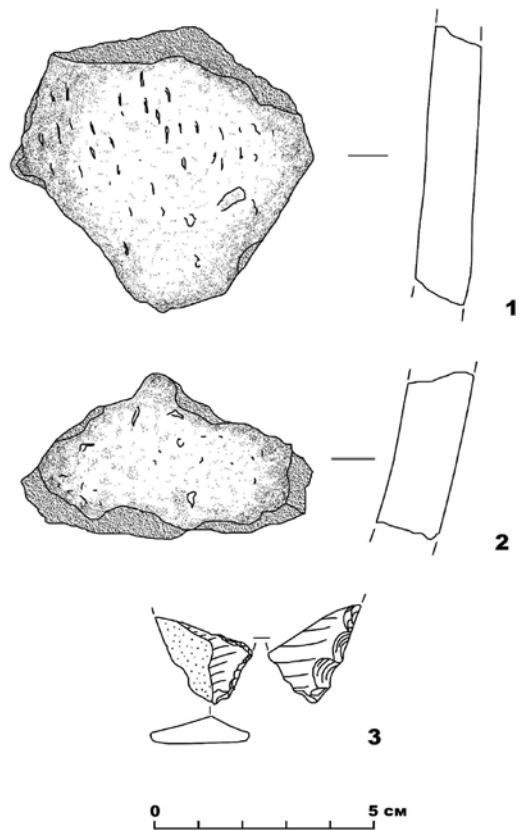

Рис. 2. Матеріали КЛП з траншеї: 1-2 - кераміка; 3 - кремень.

Григорій ОХРИМЕНКО,
Світлана ЛОКАЙЧУК,
Іванна ВАРИЧ
(Луцьк)

ПЕРВІСНІ ЖИТЛА ЗАХІДНОВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ

На розвіяній дюні біля с. Хабарище Ратнівського р-ну на захід від озера Волянське у 1998 р. проводилися розвідувальні роботи та збори матеріалів. Все піщане підвищення було буквально “всіяне” крем’яними виробами, відходами виробництва та керамікою, що належали до різних періодів. Особливою досконалістю вирізнялися наконечники стріл фінального палеоліту та мезоліту, неолітичні мікроліти. Але найбільшим успіхом тих розвідок було відкриття решток дуже давніх унікальних жител, зроблених із торфу (Рис. 1). З двох боків таких незвичайних стін на відстані приблизно 15 см знаходилися залишки вільхових жердин. Нижня частина цього об’єкта мала розміри приблизно 6 x 4,2 м (північний захід – південний схід). Основа житла збереглася завдяки вологості цього приозерного місця. Неподалік були рештки ще двох подібних споруд, які збереглися гірше.

Вивчення теми житлобудівництва за доби бронзи є складним, проте актуальним завданням. Адже вона проливає світло не лише на специфіку споруд того часу, а й дозволяє з’ясувати особливості побуту, культури, повсякденного життя.

Тогочасні житла характеризуються переважно невеликими розмірами, відсутністю елементарного комфорту. Якщо виявляються залишки лежанки, то і їх розміри незначні – 0,65–1 м ширини. Імовірність використання дерев’яних найпростіших меблів не виключена, але знову ж таки – для них потрібне було місце.

У цій розвідці буде звернена увага на об’єкти періоду середньої доби бронзи (кінець III – II тис. до н. е.), коли на Західній Волині та Волинському Поліссі перебувало населення межановицької, городоцько-здовбицької та стжижовської культур.

Станом на початок 80-их рр. XX ст. було досліджено 14 жител городоцько-здовбицької культури (ГЗК). Десять з них розкопано І. Свешніковим у 1959–1964 рр. біля с. Городок Рівненського р-ну (Свешніков, 1964, с. 127–134), три – неподалік с. Зозів цього ж району, а одне – Т. Сулімірським у 1938 р. поблизу с. Майдан-Моквинський Березнівського р-ну Рівненської обл.

І. Свешніков відніс їх до раннього – городоць-

кого – етапу ГЗК. За його узагальненою характеристикою, ці об’єкти належали до наземних, неправильно-прямокутної або овальної форми, а площа максимально складала 37 . В середині помешкання розміщувалось вогнище, інколи – невеликі ями. Не завжди легко вдавалося простежити контури цих жител. Здебільшого це робилося за наявності ям від стовпів, концентрації знахідок, заглибленості об’єктів у материк. В Майдані-Моквинському житлова споруда ділилася на дві частини – в центральній містилося вогнище, а навколо нього – ямки від чотирьох стовпів [Ginter, Rogozinska-Gosczyńska, 1964, s. 127–134], (Рис. 2).

Важливим відкриттям було виявлення залишків житла в Майдані Моквинському. Це, напевно, перша житлова споруда початку II тис. до н. е., виявлена в цьому регіоні. Її контури простежувалися вже на глибині 0,2 м від поверхні в шарі підгрунтя. Формою вона нагадувала неправильну трапецію розмірами 7 м довжини та 3–6 м ширини. Заповнення житла мало темний колір. По контуру виявлено сім ям – по три на довгих сторонах. По вісі північний захід – південний схід видно три менші ями. У центрі цього об’єкта знаходилося вогнище діаметром 2,5 м, оточене з боків чотирма ямками.

Значну частину археологічних знахідок із житла становила кераміка, переважно темного кольору, інколи – жовто-червоного, жовто-сірого. В ній помітно домішку піску, слюди та жорстви [Ginter, Rogozińska-Goszczyńska, 1965, s. 33]. Поверхня виробів вирівняна, особливо зовнішній бік, на деяких посудинах проложена. Діаметр верхньої частини горщиків та амфор – 18,4–27 м.

Всього на площі житла знайдено більше, як 100 фрагментів кераміки від посудин різної величини (діаметр вінець окремих з них – 25–28 см), серед них – амфори, орнаментовані кубки з вухами, вази, горщики. Більшість керамічних виробів була середніх розмірів. Їх діаметр дорівнює 12–14 см.

За технологією виготовлення автори публікації ділять кераміку на п’ять типів, враховуючи:

- а) домішку піску, товченого каменю, слюди;
- б) колір, який залежав від температури випалу, доступу повітря, якості дров – сухі чи сірі (останні давали багато диму);
- в) обробку зовнішньої та внутрішньої поверхні (вигладжена рівно, відносно рівно, лощена до блиску).

Житло біля Майдану-Маковинського ділилося стовпами по довжині на дві половини, а вогнище, яке було в центрі, оточене чотирма стовпами [Sulimirski, 1939, s. 36–38; Свешніков, 1990, с. 55]. На фоні інших відомих жител того часу з названої території споруда з Майдану-Маковинського є унікальною за особливостями планування,

Рис. 1. с. Хабарище, Ратнівський р-н Волинської обл. Житло епохи неоліту.

розмірами, оточенням вогнища стовпами.

Керамічні вироби із цього житла орнаментовано подвійними або одинарними відтисками

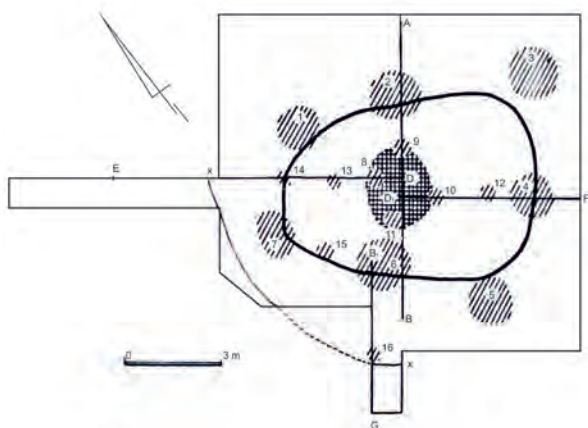

Рис. 2. Майдан-Моквинський, Костопільський р-н, план житла. За Т. Судімирським.

шнура, рядами овальних ямок або вертикальними видовженими відтисками. На окремих виробах відтиски шнура нанесено у вигляді дуг (“підківок”). На двох фрагментах є відтиски рядів зубців. Вони подібні до декору, який інколи називають гусеничним [Кривальцевич, 1999, с.83–99,

та Маневицькому Волинської обл.) не помічено. До своєрідних елементів декору посуду з Майдану Моквинського можна віднести і ручки, прикріплені з обох чи з одного боку посудин. Вони мають підовальну форму, ширину 1,5–3 см та відтиски шнура – подвійні або одинарні, інколи неорнаментовані. Загалом посуд з цього поселення відзначається високою якістю виготовлення.

Декор посуду з Майдану Моквинського автори ділять на чотири групи:

- 1) кілька видів штампованого орнаменту;
- 2) пластичний орнамент з валиків (оздоблених або ні);
- 3) відтиски шнура;
- 4) насічки, ямки, виконані орнаментирами або нігтями.

Аналогії орнаментам, формам посуду наводяться з таких пам’яток, як Чудви Костопільського району, Невір на р. Прип’ять, Гнідава (околиці Луцька), П’ятидні Володимир-Волинського району Волинської обл. [Ginter, Rogozińska-Goszczyńska, 1965, s. 48, 49].

До наступного – здовбицького – етапу І. Свешніковим віднесено вісім жител, відкритих на двох поселеннях поблизу с. Зозів, два – неподалік від с. Здовбиця. В них виділяються наземні та заглиблені частини. Перші з них були помітні за-

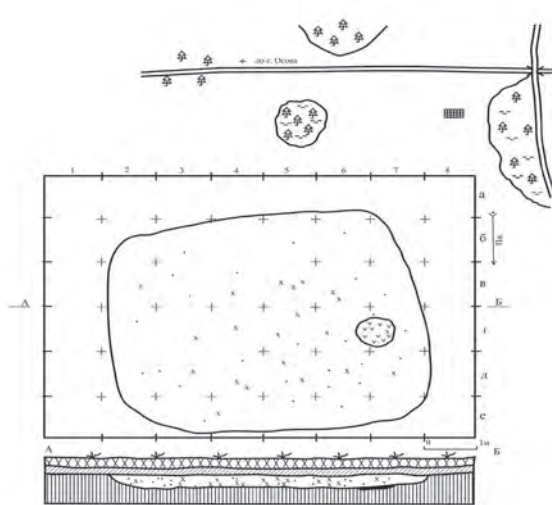

Рис. 3.

Рис. 3. с. Осова, уроч. Осника Костопільського р-ну Рівненської обл. 1980 р. Житловий об’єкт городоцько-здовбицької культури (межановицької?). 1 - гумус; 2 - підрутки; 3 - матерія; 4 - х - кераміка; 5 - крем’яні вироби; 6 - вуглики від вогнища.

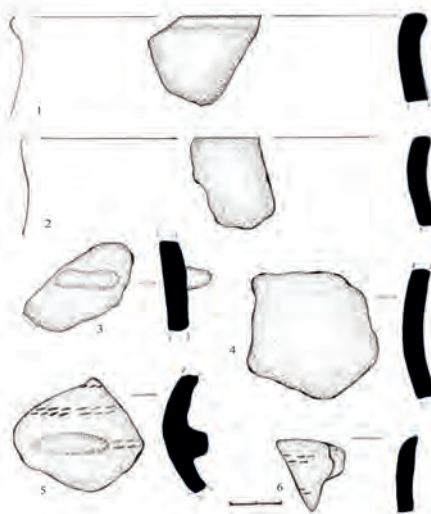

Рис. 4.

Рис. 4. с. Осова, уроч. Осника Костопільського р-ну Рівненської обл. 1980 р. Кераміка з об’єкту (1-4); кераміка зібрана поряд з житлом (5, 6).

39, 40].

Не виключено, що орнамент з “підківок”, “гусенички” є віддаленими ремінісценціями впливів катакомбної культури, носії якої залишили свої артефакти на берегах Дніпра та досягали середньої течії Прип’яті. Варто додати, що “гусеничного” декору серед кераміки городоцько-здовбицької культури басейнів р. Млинок та р. Кормин (в Костопільському районі Рівненщини

вдяки ямкам від стовпів та жердин. Заглиблені частини мали неправильно-овальну форму. Вздовж стіни розміщувалися лежанки шириною 1 м. Вогнища знаходилися над краєм заглибленої частини житла (Свешніков 1961 рис. 27).

Ширина тогочасних жител – від 3 до 4,6 м, довжина – 3,6–8 м. Поряд виявлено господарськими, залишки майстерень крем’яних знарядь [Археологія Української РСР, 1971, с. 294]. Ос-

новними матеріалами для побудови жител були, ймовірно, дерево та глина. До складного типу жител віднесено об'єкти з наземними та заглибленими частинами [Археология Украинской ССР, 1981 с. 119]. Заглиблені частини складних жител мали розміри 3,25 5,2 м [Археология Украинской ССР, 1981, с. 383].

Станом на 1990 р. картина дослідження городоцько-здовбицької культури, зокрема городоцького етапу, була такою: всього розкопками охоплено 3500 площі поселень (Городок, Зозів, Майдан-Моквинський, Здовбиця Рівненської області).

Як відзначав І. Свешніков, для городоцького та здовбицького етапів характерні дещо відмінні типи жител [Свешніков, 1962, с. 44-54]. Не всі дослідники погоджуються з поділом ГЗК (на два етапи – городоцький та здовбицький), але час тривання ГЗК є значним – 2400–1600 рр. до н. е., тому існували пам'ятки більш ранні й пізніші [Бунятян, Позіховський, 2011, с. 82]. Докладне розрізнення їх за особливостями кераміки та жител ще належить зробити.

До городоцького етапу віднесено 14 жител, відкритих на поселеннях у Зозові I, Майдані-Моквинському (не виключено, що матеріали з останнього належать до здовбицького етапу), Зозові II. Як пише І. Свешніков, житла мали максимальні розміри 4,5 8 м, розташовувалися один від одного на невеликій відстані. На їх площі виявлено сліди стовпів, які були каркасом стін, місця вогнищ або привогнищеві ями [Свешніков, 1964, с. 127-134; Свешніков, 1990, с. 54]. Зауважимо, що це враження дослідника стосовно поселень ГЗК, виявлених не в зоні Волинської височини; на Поліссі ж ситуація могла бути дещо іншою: у зв'язку з особливостями піщаного ґрунту форма жител, їх заглибленість відрізнялася, а сліди стовпових ям не завжди вдається зафіксувати, хіба що в більш вологих місцях (Майдан Моквинський).

До здовбицького етапу належать об'єкти, зафіксовані під час розкопок поселень біля сіл Здовбиця, Зозів I, Зозів II на Рівненщині. На кінець 1990 р. було розкопано площу 2067 та виявлено 7 жител, 30 господарських ям. Житлові об'єкти склалися з наземних та заглиблених частин. Наземні частини простежувалися за слідами від стовпів, проте вони часто перебудовувалися, тому форма жител не встановлена. Приблизна їх площа до 35 (Зозів II).

Заглиблені частини мають неправильно-овальну форму, максимальні розміри 3,25 5,2 м, тобто більше 15 м², глибину до 1,7 м від сучасної поверхні. В наземній частині над краєм заглиблення часто розміщувалося вогнище діаметром 1 м. В житлі № 3 поселення Зозів II відкрито сліди стовпів, що розділяли його на дві частини (як у житлі з Майдану Моквинського). Вхід

був з південного боку. Неправильно-овальні господарські ями знаходилися поблизу жител [Свешніков, 1990, с. 65]. Тобто заглиблені ділянки жител є лише частинами споруд, які насправді могли бути більшими.

Таким чином, роботами І. Свешнікова охоплена територія басейнів Горині, Стубли та Ікви в зоні Волинської височини, а на Поліссі розкопки пам'яток того часу майже не проводилися, лише біля Майдану Моквинського. Крім того, Г. Охріменком у 80-і рр. ХХ ст. та 2005 р. здійснено невеликі рятивні роботи в межиріччі Горині та Стиру (басейни річок Кормин та Млинок). При цьому виявлено рештки жител вищезгаданих культур біля с. Осова Костопільського р-ну Рівненської обл. та Майдан-Липно Маневицького р-ну Волинської обл. (уроч. Кругле Поле).

Так, 1976 р. в уроч. Осивка за 3 км на захід від с. Осова на піщаному орному полі зібрано фрагменти кераміки городоцько-здовбицької культури. В місці найбільшого їх скупчення закладено шурф і виявлено рештки житла. Його розміри 9,5 x 5 м (діаметр вогнища – 0,7 м). Форма об'єкта трапецієподібна. Воно плавно заглиблене на 0,3 м в материковий пісок (Рис. 3).

Кераміка в більших та менших фрагментах виявлена на всій площі об'єкта – всього близько 20 уламків, у т. ч. два вінчики. Всі фрагменти неорнаментовані, коричнево-цеглянистого кольору із невеликою домішкою дрібної жорстви з граніту та піску. Краї вінчиків дещо потовщені, один із них виразно розхилений назовні. Поверхня відносно вирівняна (Рис. 4: 1, 2). Тут же були крем'яні відщепи. Поблизу житла зібрано кераміку, орнаментовану відтисками дворядного шнура (Рис. 4: 3–6). Відомо, що зменшення шнурової орнаментации спостерігається на межановицьких керамічних виробках класичного та пізнього етапів [Kadrow, Machnik, 1997, s. 106, рис. 44].

Не виключено, що на підвищених полях цього урочища (Осивка) в радіусі 2 км могли, судячи зі скупчень кераміки, знаходитись ще 2–3 житлові об'єкти. Ця місцевість є типовою для даного регіону. Тут підвищені невеликої площі поля (1,5–2 га) чергуються з пониженнями та неглибокими рибними болотами. З північного боку протікав потічок, зараз на цьому місці меліоративна канава.

1980 р. за 2 км на північ від с. Осова в урочищі Криничка Перша учні місцевої школи в оголенні ґрунту виявили верхню частину амфори ГЗК. Зовні вона світло-коричневого кольору. В тісті є домішка гранітної жорстви. Внаслідок дослідження цього місця, проведеного Г. Охріменком, виявлено залишки житла трапецієподібної форми з заокругленими кутами, розмірами 3,6 x 4,7 м, незначно загли-

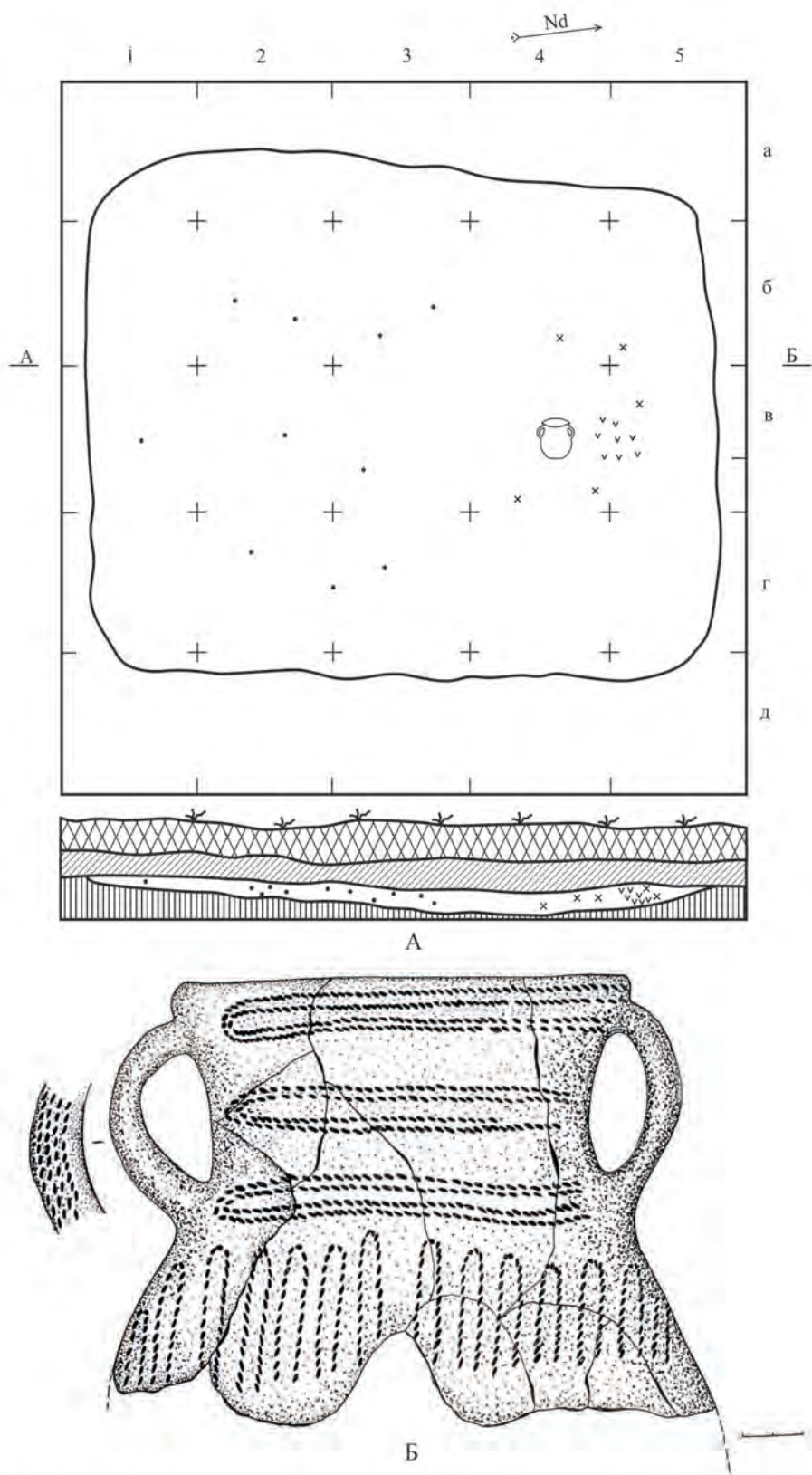

Рис. 5. с. Осова, уроч. Криничка Перша 1980 р. Костопільський р-н., Рівненської обл.
 А- План житла ГЗК: 1 - x - кераміка; 2 - • - кремені; 3 - vvv - вуглинки;
 4 - XXX - гумус; 5 - / / - підґрунття. Б - Верхня частина амфори з об'єкту.

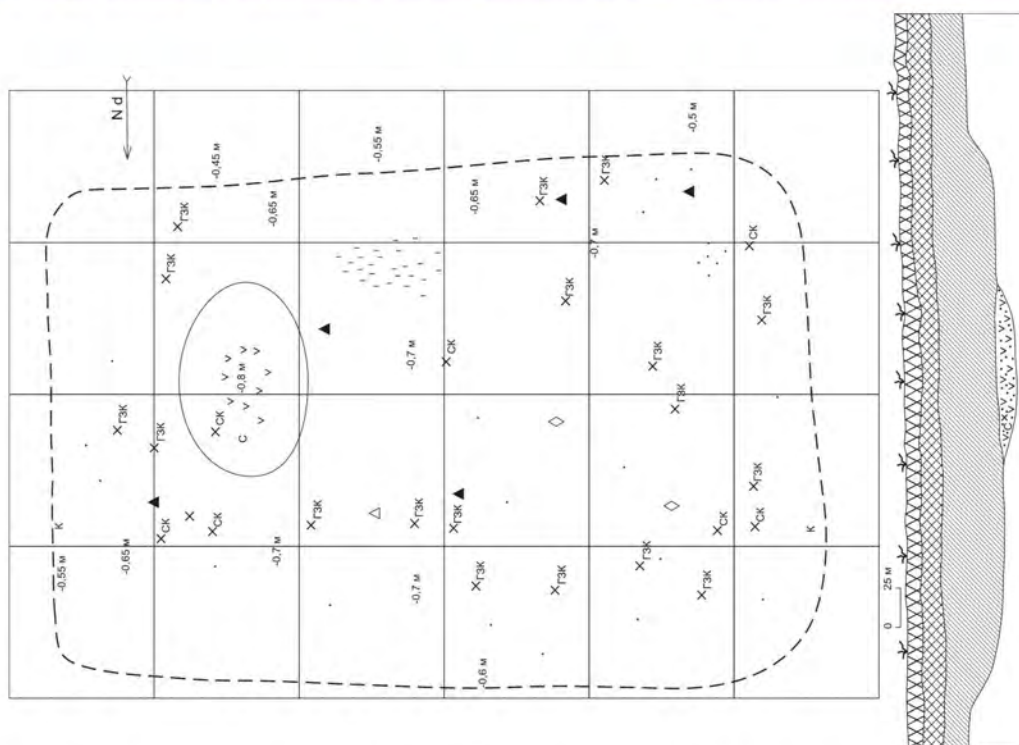

Рис. 6. с. Майдан-Липно - уроч. Кругле Поле, Маневицький р-н, Волинської обл, об'єкт ГЗК № 1. 2005: 1 - X - кераміка, 2 - X ГЗК - городоцько-здовбицької культури, 3 - X СК - стжижовської культури, 4 - \diamond - сокира (уламок) 5 - к - кістка, 6 - відщеп, 7 - Δ - пластина з ретушшю, 8 - \blacktriangle - відщеп з ретушшю, 9 - - 0,7 м - глибина від ден. поверхні, 10 - ||||| - бура пляма, 11 - \bigcirc - контур житла, 12 - ||||| - шар гумусу та підґрунття; 13 - ||||| - заповнення житла.

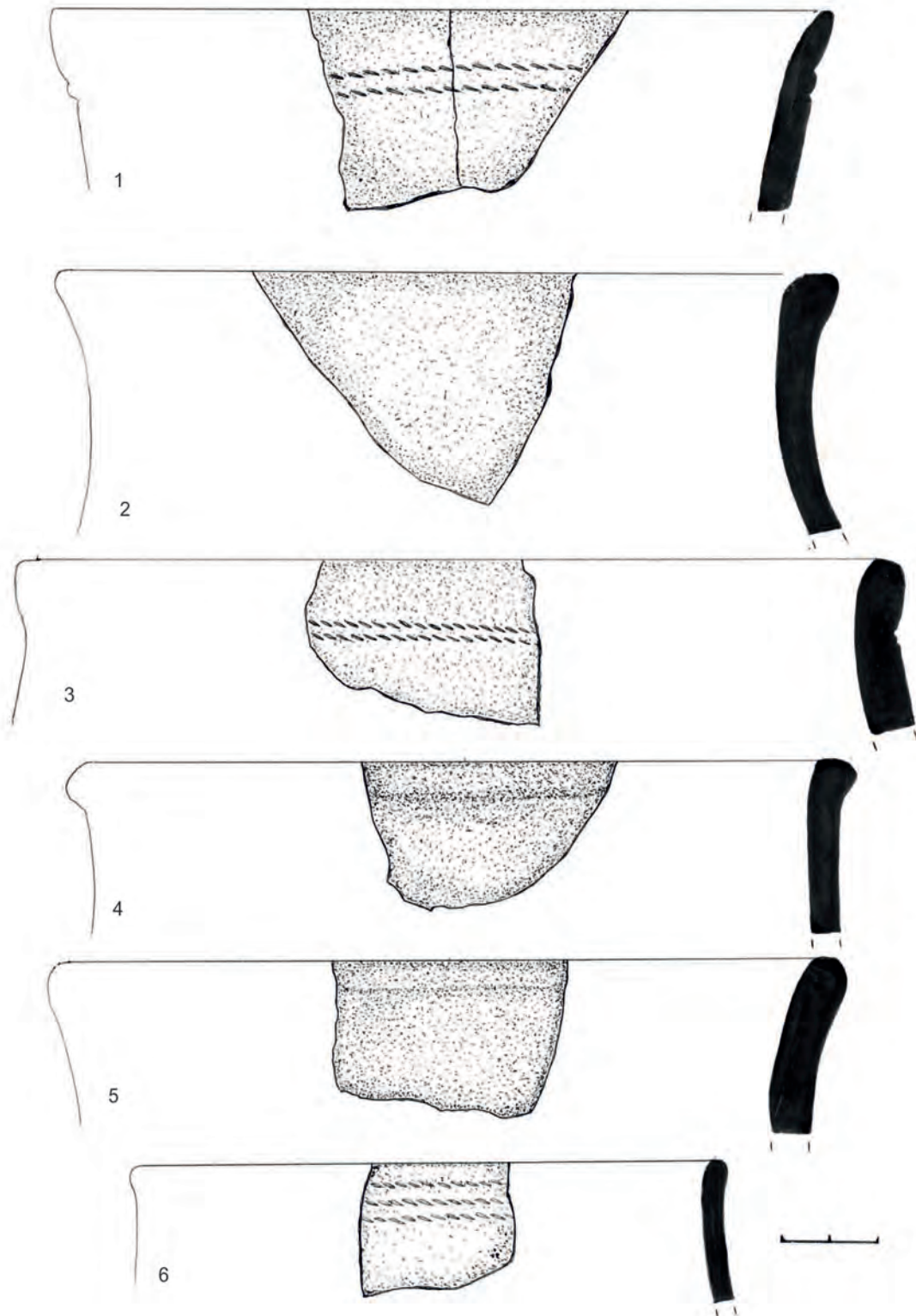

Рис. 7. Майдан-Липно - Кругле Поле, Маневицький р-н, Волинської обл. 2005 р.
Матеріали з об'єкту ГЗК № 1.

бленого в материк (Рис. 5: А). Зверху залишки об'єкта перекривали шари гумусу та підґрунтя. З північного боку від нього біля розвалу амфо-

посуду СК представлені бічними частинами і не мають декору. Вони світло-коричневого кольору, містять домішку піску та шамоту.

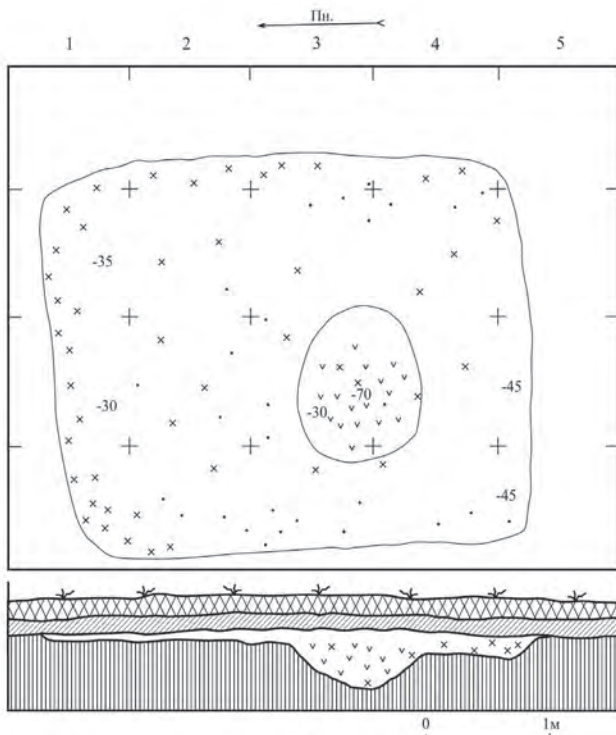

Рис. 8.

Рис. 8. Майдан-Липно, уроч. Кругле Поле, Маневицький р-н, Волинської обл. План житла ГЗК № 2: 1 - x - кераміка, 2 - - - - кремій, 3 - vvv - вуглиники, 4 - [x] - гумус, 5 - [штрихи] - підґрунтя, 6 - [штрихи] - материк.

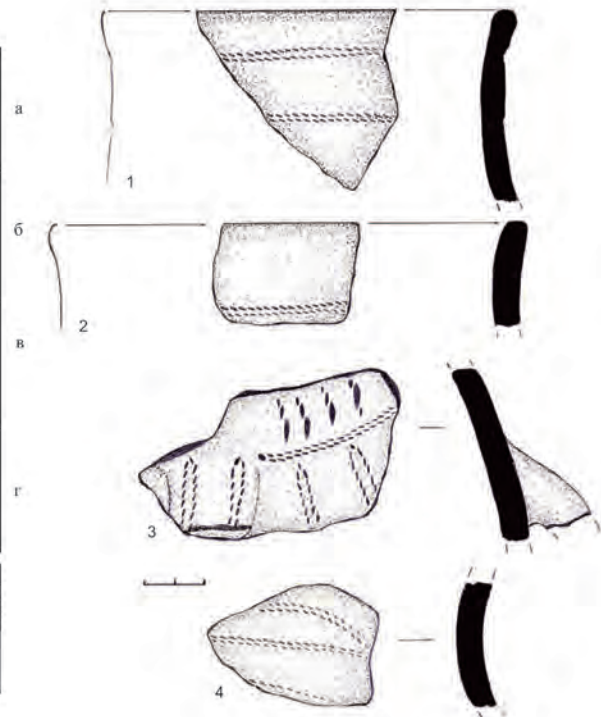

Рис. 9.

Рис. 9. Майдан-Липно, уроч. Кругле Поле, Маневицький р-н, Волинської обл. Кераміка з об'єкта ГЗК № 2.

ри знаходилися вуглиники від невеликого вогнища (діаметр – приблизно 0,5 м). Верхня частина амфори має розхилені назовні вінця. На рівні вінець вміщено дві ручки, прикрашені вертикальними відбитками шнура (Рис. 5: Б). Нижче зрізу вінець горизонтально нанесено декор із здвоєних пасів шнура, які заокруглені з одного боку (всього шість пар відбитків). Нижче ідуть вертикальні, вигнуті у верхній частині відтиски шнура. На площі об'єкта зібрано також дрібні крем'яні відщепи.

В урочищі Кругле Поле досліджено два житлових об'єкти ГЗК. Об'єкт № 1 має трапецієподібну форму та розміри приблизно 5,3 x 3,6 м, він незначно понижений в материковий пісок на 0,3–0,25 м. Вхід міг знаходитись у протилежному від вогнища боці (Рис. 6). На площі житла, крім крем'яних відщепів, знайдено дві сокирки (пошкоджені), п'ять відщепів з ретушшю. Фрагментів кераміки зібрано 26: 18 – ГЗК, 6 – СК, 1 – середньодніпровської культури (?), 1 – тшинецько-комарівської культури. Два останні фрагменти потрапили в об'єкт, очевидно, випадково, а наявність кераміки ГЗК та СК може бути свідченням співпраці носіїв двох культур. Уламки

Фрагменти ГЗК світло-коричневої барви, з не дуже рівно прогладженою поверхнею. В тісті видно домішку дрібної жорстви з паленого кременю або граніту. Вінчики з дещо вигнутими назовні краями – заокругленими, потоншеними або потовщеними (Рис. 7). Уламки походять від амфор, горщиків, зрідка циліндричних кубків. Орнамент складається зі смуг, подвійного або потрійного шнура (Рис. 7). Інші посудини, ймовірно, не були орнаментовані.

Вся стжижовська кераміка з уроч. Кругле Поле не справляє враження ранньої (появу СК, як відомо, відносять до 2000 рр. до н. е., а фінал – приблизно 1600 рр. до н. е.). Вона, ймовірно, належить до середнього або пізнього періоду. Кераміка ГЗК з об'єкта № 1 також, напевно, датується пізнім періодом. Можна припустити, що цей об'єкт належить до здовбицького етапу ГЗК, тобто є пізнім проявом цієї культури.

Об'єкт № 2 ГЗК з уроч. Кругле Поле також має трапецієподібну форму, але менші розміри: $\approx 3,6 \times 3$ м. Підовальне вогнище розмірами $\approx 1,15 \times 0,85$ м розміщене ближче до південно-східного кута (Рис. 8). На площі житла знайдено 45 фрагментів кераміки ГЗК. Переважно це дрібні бічні уламки

без декору. Орнаментованих фрагментів є чотири, 4) споруди громадського призначення, які досі

№ п/п	Пам'ятка, № об'єкта	розміри житла	площа об'єкта	форма об'єкта	розміри вогнища	наявн. ям поряд	наявн. ям в середині
1.	Майдан Моквинський	7 x 3–6 м	≈ 24 м ²	трапеціє-подібна	2,5 м	+	
2.	Осова – Осівка	9,5 x 5 м	≈ 47 м ²	трапеціє-подібна	0,7 м	?	–
3.	Осова – Криничка Перша	3,6 x 4,7 м	≈ 16 м ²	трапеціє-подібна	0,5 м	–	–
4.	Кругле Поле – об'єкт № 1	5,3 x 3,6 м	≈ 17 м ²	трапеціє-подібна	1,7 м	–	–
5.	Кругле Поле – об'єкт № 2	3,6 x 3 м	≈ 0,5 м ²	трапеціє-подібна	1,15x8,5 м	–	–

Порівняльна таблиця жител ГЗК
Західноволинського Полісся

ри. Вони темно-коричневого кольору ззовні та темного всередині. Поверхня відносно вирівняна. В тісті є домішка товченого кременю (три фрагменти вінець), жорстви граніту (один фрагмент). Декор складається переважно із здвоєних тонких відбитків шнура (Рис. 9: 1–4).

Отже, з досліджених на Західному Поліссі житлових об'єктів видно, що: 1) форма їх була переважно трапецієподібна; 2) розміри середні – близько 24 м² (як у Майдані Моквинському), великі – 47 м² (як в Осова – Осівка) та менші – 10,5–16 м² (Майдан Липно – Кругле Поле – об'єкт № 1 та об'єкт № 2, Осова – Криничка Перша); 3) цілком імовірно, що наземні частини жител були більші від заглиблених, але не на багато, оскільки за межами заглиблень артефакти майже відсутні; 4) всі об'єкти, включаючи господарські ями, незначно заглиблені в материк, що зумовлено близькістю ґрунтових вод; 5) господарські ями, як показують розкопки на пам'ятці Майдан Липно – Кругле Поле, розташовувалися на відстані за 3–4 і більше метрів від жител. Загалом житлові об'єкти ГЗК з території Полісся та досліджувані І. К. Свешніковим з Волині мають відмінності, що зумовлено іншими природними умовами, особливостями ґрунту, специфікою господарства тощо.

З іншого боку, незначна кількість відомих житлових споруд, особливо із зандрової зони, не дозволяє докладно вивчити їх специфіку та різновиди. Очевидно, були різні типи жител: 1) короткочасні сезонні (теплої та холодної пори), 2) для невеликих родин, 3) більші: довгочасні, для великої родини,

які досі невідомі але гіпотетично могли бути.

Література

1. Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (Энеолит, бронза и раннее железо) / [Э. А. Балагури, А. П. Черныш и др.]. – К. : Наук. думка, 1990. – 186 с.

2. Археологія Української РСР: У 3-х т / За ред. С. М. Бібікова. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 1: Первісна археологія. – 452 с.

3. Бунятян К. П., Позіховський О. Л. Поселення гордоцько-здовбицької культури неподалік Острога / К. П. Бунятян, О. Л. Позіховський // Археологія. – 2011. – № 3. – С. 82–101.

4. История Украинской ССР: В 10-х т. / Под ред. Ю. Ю. Кондуфора. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 1. – 489 с.

5. Свешников И. Памятники культуры шнуровой керамики у с. Здолбица (УССР) / И. Свешников // КСИА. – М., 1961. – Вып. 85. – С. 55–65.

6. Свешников И. Поселения культуры шнуровой керамики у с. Городок Ровенской области / И. Свешников // КСИА. – М., 1964. – Вып. 97. – С. 127–134.

7. Свешников И. Пам'ятки культур шнурової кераміки в басейні р. Устя / І. Свешніков // МДАПВ. – 1962. – Вып. 4. – С. 44–53.

8. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині: Доба первіснообщинного ладу / Відп. ред. О. П. Черниш. – К. : Наук. думка, 1974. – 288 с.

9. Ginter B. Przyczynki do poznania wschodnich grup kultury ceramiki sznurowej (na podstawie stanowiska w Majdanie Mokwińskim, pow. Kostopol, USSR) / B. Ginter, R. Rogozińska-Goszczyńska // Materiały archeologiczne. – Kraków, 1965. – Т. VI. – S. 33–55.

10. Kadrow S., Machnik J. Kultura mierzanowicka: chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny / S. Kadrow, J. Machnik // Prace Komisji Archeologicznej. – Kraków : Wyd. PAN, 1997. – № 29. – 191 s.

11. Sulimirski T. Notatki z badań archeologicznych na Wołyniu / T. Sulimirski // Ziemia Wołyńska. – 1939. – R. II. – S. 36–39.

Ірина РИБАЧОК
(Остріг)

ПРОМИСЛИ В МІСТАХ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНИ НАПРИКІНЦІ XVI - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Місто є специфічною формою організації, що традиційно сприймається в першу чергу як адміністративна та торгівельно-ремісничка оди-

Волині абсолютно переважали промисли, що були пов'язані із переробкою сільськогосподарської сировини. Серед них найбільш поширеним і прибутковим і для міщан, і для власників міст було виготовлення алкогольних напоїв (горілки, пива, меду), а також млинарство та рибне господарство. Зазначені види промислів приносили значні прибутки і дуже часто перебували в оренді у представників єврейських громад.

Одним із найпоширеніших промислів у регіоні було виготовлення спиртних напоїв. Опосередковано про розвиток цього промислу і його частку в структурі міського господарства свідчить

Таблиця 1.

Частка чопового в структурі міських податків у 1589 р. [30, с. 149-158]

Місто	Загальна сума податків, зл./гр./ден.	Сума чопового, зл.	Питома вага чопового, %
Базалія	371/7/9	280	75,5
Берездів	65/5	35	53,8
Заслав Новий	161/3	120	74,5
Заслав Старий	165/17	120	72,7
Звягель	64/11	30	46,8
Костянтинів	533/7	400	75
Красилів	151/6	80	52,9
Лабунь	96/18	60	62,5
Любар	199/1	150	75,3
Остропіль	473/1	275	58,1
Кременець	500	300	60
Острог	315/20	200	63,5
Дубно	178/1	100	56

розмір сплати відповідного державного податку – «чопового». Розмір та система сплати «чопового» визначалися поборовими універсалами. Так, з 1589 р. сплата «чопового» залежала не від корця як раніше, а визначалася тим, що від проданої бочки спиртного з кожного гроша для держави сплачувався 1 денарій [29,

ниця. Водночас, населення ранньомодерних міст значною мірою було задіяне у аграрному господарстві та промислах. Розвиток, частка та специфіка останніх залежала від природних умов у регіоні. В історіографії розвиток промислів на українських землях розглядалися в контексті містознавчих досліджень. У цій статті зроблено спробу розглянути розвиток та частку промислів у структурі міського господарства Південно-Східної Волині наприкінці XVI – першій половині XVII ст.

І.Д. Бойко, досліджуючи промисли на українських землях у XVI – першій половині XVII ст., залежно від використання сировини поділив їх на дві групи: 1) ті, що пов'язані з переробкою сільськогосподарської продукції (борошномельні, круп'яні, порохові, суконовальні, млини, броварні, гуральні, медоварні, олійні, солодовні та ін.); 2) ті, що пов'язані з переробкою деревини, каменю, природних покладів (рудні, лісопилні, папірні, селітровані, цегельні) [3, с. 58]. Перевага тієї чи іншої групи значною мірою залежала від природних умов у регіоні. Відомий дослідник історії Кам'янець-Подільського ранньомодерного часу М.Б. Петров до міських промислів відносить візникарство, наймитування та позацехове ремесло [10, с. 311]. У містах Південно-Східної

s. 272]. Така система сплати «чопового» існувала до 1635 р., а опісля податок збирали залежно від виробничого інвентаря та виду виготовленої продукції. Так, від кожного котла виплачували по 48 гр., від шинкування простої горілки з кварти давали півгроша, від перепаленої горілки – по грошу, від бочки солоду – 30 гр., від медниці меду – 30 гр. [29, с. 428]. Поборовий реєстр 1589 р. фіксує розмір сплати «чопового» з волинських міст і дозволяє порівняти розвиток гуральництва та встановити його частку серед усієї сукупності сплачених державних податків (Див. Таблиця 1.).

З цієї таблиці бачимо, що у 3 містах (Базалія, Костянтинів та Новий Заслав) чопове складало $\frac{3}{4}$ від загальної суми державних податків з міст. Найбільшою сума сплати була у Костянтиніві, що в 2 рази перевищувала показники Острога та в 1,3 рази – Кременця. Порівнюючи розмір сплати чопового у Волинському воєводстві 1589 р., варто зазначити, що найбільше припадало на Луцьк та Володимир – по 500 зл., а за ними були Костянтинів, Кременець, Базалія, Остропіль, Заслав, Острог, Ковель, Любар, Дубно, Степань, Торчин [30, с. 149-159]. Отже, південно-східноволинські міста були одними із найбільших виробників алкогольних напоїв (горілки, вина, меду) на Волині загалом.

У містах існували також замкові та міські броварні та солодовні. В описі полонського замку 1620 р. подаються не лише відомості про наявність замкової броварні, але й про знаряддя виробництва, які у ній містилися – пивний котел, три кадї, велике корито, три рименти [4, с. 237]. Поряд розташовувалася замкова солодовня, що була побита дралицями, а в середині знаходилось 2 корита [4, с. 237]. У Берездові в замковій броварні 1620 р. був новий великий мідний котел із іншим начинням та посудом [4, с. 206]. Заможні міщани також мали свої броварні та солодовні. Напр., у Костянтинові 1615 р. трьома броварнями (всього було 7 міщанських) та 3 солодовнями (з 8 міщанських) володів Скрага [8, с. 129], ймовірно, один із нащадків острозького міщанського купецького роду. І.А. Тесленко вважав, що саме представник цього роду Сергій (Юрій) Кононович Скрага був острозьким купцем, орендарем Литовської та Київської митних комор (1583–1584), орендарем чопового і шосового податків Волинського воєводства (1594), котрий на початку 1580-х рр. переїхав з родиною до Костянтинова, у якому протягом 1593–1599 рр. обіймав посаду війта [15, с. 149]. Його нащадки продовжували проживати у Костянтинові протягом першої половини XVII ст. та були одними із найбагатших у місті. Про це свідчить володіння значною кількістю нерухомості в найпрестижніших районах міста (будинки та 2 кам'яниці на ринку, 1 будинок на вулиці за костелом, 3 – на вулиці Каменецькій, 1 – на вулиці Львівській) [8, с. 122-125]. Цей рід мав власність і в Острозі, напр., опис міста 1603 р. зафіксував їх дім на Зарванській вулиці [9, с. 76]. Іншими костянтинівськими солодовнями та броварнями володіли міщани, що мали будинки на ринковій площі, а також міський писар Тиміш та два євреї (Сайка орендар та Давид) [8, с. 129].

Варто зазначити, що шинкуванням напоїв займалась і частина міщан, хоч їх основним заняттям могла бути торгівля, ремесло чи сільське господарство. Так, поборовий реєстр Старого Заслава 1613 р. свідчить, що поширеним заняттям мешканців міста було шинкування. Всього цим видом міських промислів займався 39 осіб (22 чол. – християни, 17 – євреїв) [23, к. 1-15]. Так, основним заняттям шинкування було у 17 міщан-християн, решта поєднувало його з ремеслом, торгівлею, солодовництвом, броварництвом чи виконанням військових повинностей (як у випадку з гайдуками). Із єврейських родин лише двоє поєднували шинкування із солодовництвом та броварництвом. У Старому Заславі шинкуванням займалися дев'ять жінок-єврейок та лише дві жінки-християнки [23, к. 1-13]. У Новому Заславі 1609 р., окрім інших категорій міщан, податок із шинкування сплачували десять коморників [19,

арк. 14-15]. У 1645 р. в Новому Заславі існувало також 14 єврейських винниць [25, к. 54-55]. Досить розвинутим цей промисел був у Красному Корці, зокрема у 1625 р. в місті функціонувало 19 винниць [21, арк. 161-162]. Загальна сума сплаченого з них чопового становила 259 зл. 13 гр. [21, арк. 162]. Про економічну вигідність цього ремесла також опосередковано може свідчити і те, що шинкуванням у містах займалися міські урядники та старости. В інвентарі 1615 р. серед костянтинівських міщан згадується «Іванко, служка старости, котрий його пиво шинкує» [8, с. 122], у Базалії на ринку знаходилися два старостинські шинкових будинки [8, с. 206-207].

Дозвіл на виготовлення та продаж спиртних напоїв надавав король (королівські міста) чи власник міста (приватні). Пільги в оподаткуванні міщан, що займалися виготовленням та продажем спиртних напоїв, передбачали магдебурзькі привілеї міст. У них серед іншого наголошувалося на можливості мати «вільні» корчми. У привілеї від 26 березня 1561 р. для Костянтинова був дозвіл мати вільні корчми і тримати у них мед, пиво, горілку та інші всілякі напої, вільно в них торгувати [11, с. 13]. У привілеї Острополю зазначалося, що «даючи тежъ вольность в томъ мeste ego милости и мещанам тамошнимъ корчмы вольные мети, не платячи з нихъ капищизнь до скарбу нашого и жадных повинностей не польнячи...» [6, с. 58].

Виготовлення горілки, вина, пива та меду заохочувалося власниками, які добре усвідомлювали прибутковість цієї справи як для них, так і міського осередку. Для стимулювання гуральництва кн. Острозькі та Заславські видавали привілеї та пільги в оподаткуванні. Напр., Януш-Павло Олександрович Острозький видав привілеї від 23 жовтня 1618 р., яким підтверджував надання свого брата Адама-Костянтина від 1616 р., що передбачав 15 років «волі» міщанам Хлапотина на вироблення горілки, варіння пива, ситіння меду без капищизни [4, с. 222]. У привілеї лабунським міщанам 1604 р. А. Острозька серед інших пільг надала право «напої всілякі шинкувати» [18, арк. 41]. У 1597 р. Я. Острозький видав лист баранівським міщанам на осадження міста, а також право безмитного шинкування пива, горілки та меду на 24 роки [27, к. 373zv]. В.-Д. Заславський дозволив славутським міщанам 20 років шинкувати горілку та тримати шинки, не сплачуючи жодних податків [22, к. 52]. Іноді власники обмежували право безмитного виготовлення певного напою (як правило, горілки) і залишали його виключно для себе та своїх урядників. Так, 15 липня 1603 р. О. Острозький видав старополонським міщанам привілеї, у якому дозволяв використовувати прибутки з варіння пива та меду, щоб жителі міста будували будинки за

польським зразком [4, с. 250], але вільне шинкування горілки міщанам забороняв. Часто прибутки від шинкування міщани мали використовувати на перебудову та благоустрій міст. Так, у привілеї лабунським міщанам зазначалося, що на ринку і по вулицях будинки на польський зразок мали будувати, щоб були «ізби білі великі, ошатні двоповерхові будинки з стайнями під гонтами» («*izby biale wielkie, porzadne domy wiesne z stajniami o dwi wierszach pod gonty budowac*») [18, арк. 41].

Частину виробленої продукції розпродавали прямо у містах. У кожному із міст були корчми, які слугували не лише для продажу спиртних напоїв, а й як місця ночівлі приїжджих купців. Разом з ночлігом купці, у корчмах Заслава, діставали право залишати своїх коней в міському табуні, а пригнану на продаж худобу – на спеціально відведеній ділянці за межами міста. В.Г. Берковський в одній зі своїх статей звернув увагу на цікавий випадок, який відбувся у Заславі, коли єврей Мишка Шимчич під час ярмарку 26 липня – 5 серпня 1585 р. віддав свого коня до заславського стада й звинувачував пастухів у підміні тварини [2, с. 27]. Про розвиток корчмарства свідчать і обсяги продажу спиртних напоїв. Так, за неповний 1629 р. (9 міс.) у Полонному і Баранівці було продано 7250 кварт горілки, в Острополі – 5060 кварт, а у Любарі – 1000 кварт [1, с. 149].

Наступним поширеним промислом було млинарство. Згідно підрахунків М.М. Стрішенця, на Волині майже у кожному більш-менш значному населеному пункті діяв водяний млин і у 1569 р. на території воєводства функціонувало 767 млинів різних за конструкцією, розмірами та технічним устаткуванням [12, с. 76; 13, с. 116]. У Кременецькому повіті знаходилися 241 постійний більший млин та вальники, 21 менший та весняні (не мололи цілий рік, тільки весною) [5, с. 223]. Поборовий реєстр 1583 р. містить відомості про кількість млинних жорен у південно-східноволинських містах. Так, найбільше їх було в Острополі (18), Костянтинові – 5, Красиліві – 3, Старому Заславі – 3, Полонному, Берездові, Звягелі – по 2, у Сульжині – 1 [30, с. 109-148]. Як бачимо, найкраще цей промисел був розвинений в Острополі. Така ж тенденція, як свідчать інвентарні описи, збереглась і у першій половині XVII ст. Так, 1620 р. в Острополі було 7 млинів, у яких діяло 4 сукновальні (фолюші), 20 мучних та 9 ступних кіл [4, с. 360-361]. На другому місті було Полонне, в якому було 4 млини, і, відповідно, 11 мучних та 3 ступних кола [4, с. 263]. У 1622 р. в Старому Заславі на р. Горинь розташовувався млин на 11 вальних кіл. Можливо, ступні кола не працювали, оскільки в інвентарі зазначалось, що «у цьому ж році ступи по новому мали направляти» [24, к. 8]. У Сульжині 1615 р. знаходилось три млини (6 мучних, 3 ступних жорна та 2 сукновальні) [8,

с. 101-102], а в 1632 р. їх кількість зменшилась і функціонувало лише два (4 мучних та 1 ступне жорно) [26, к. 7]. По два млини було в Берездові, Костянтинові (4 мучних, 1 ступне коло) [4, с. 217-218; 8, с. 132, 134], Базалії (3 мучних, 2 ступних жорна) [8, с. 214-215], Кузьміні (4 мучних, 2 ступних) [8, с. 152], Славуті (5 мучних жорен) [22, к. 59]. Лише один млин діяв у Красиліві, в якому знаходилося три мучних та одне ступне жорно [8, с. 190].

Вивчаючи роботу водяних борошномельних млинів, М.М. Стрішенець прийшов до висновку, що у закладі з 1-2 жорнами (каменями, колами) працювало в середньому від 3 до 5 осіб. Це дає можливість встановити чисельність працюючих у цьому промислі, коли відома кількість жорен [14, с. 41-42]. Відповідно, беручи мінімальний показник (3 особи), можна встановити приблизну кількість працюючих у млинах. Зокрема, у 1583 р. в Острополі їх працювало 54, Костянтинові – 15, Старому Заславі та Красиліві – по 9, Полонному, Берездові, Звягелі – по 6, у Сульжині – 3 особи. У першій половині XVII ст. в остропільських млинах працювало 99, у Полонному – 42, Кузьміні – 18, Костянтинові – 15, Базалії – 15, Красиліві – 12, Сульжині – 11 осіб.

Поступове розширення обсягів цього промислу, найімовірніше, пов'язане із розвитком землеробства у регіоні та необхідністю переробки частини вирощеного зерна. Більшість міських млинів працювали на потреби самого міста або на ринок, оскільки значна частина сільських поселень Південно-Східної Волині мали невеликі млини на 1 чи 2 кола. Остропільські млини належали міщанам, оскільки ревізори зазначали їх як «млин Мисківський, Мальків, Филипівський, Ільківський, Лукянівський [...]» [4, с. 360]. В інвентарі 1620 р. зазначається, що раніше біля міста був ще млин, але його знесла вода [4, с. 361]. Ймовірно, що власницею одного із млинів у Кузьміні була жінка (Степаниха із сином), яка з промислу давала 1 мацу пшона [8, с. 152].

У млинах мололи не лише зерно на борошно, але й виробляли різноманітні крупи. Про це свідчать різні види жорен, якими користувались млинарі, зокрема мучні, ступні, питльовані тощо. Водночас, млини використовували не лише для помолу зерна, а й в інших господарських цілях, напр., для різання дощок (дерева), виготовлення сукна. Про це свідчить існування у деяких млинах тартаків та фолюшів. У більшості південно-східноволинських міст млини перебували в оренді. Орендна плата за млин на одне жорно у другій половині XVI ст. становила від 20 до 40 зл., а у першій половині XVII ст. – 60-70 зл. [14, с. 43]. В інвентарі 1620 р. вказується вартість млина в одному із південно-східноволинських міст – Хлапотині. У документі міститься запис про

те, що міський млинар Антон Костюкович показав лист В.-К. Острозького від 1 жовтня 1599 р., в якому зазначалось про купівлю млина за 16 лит. кіп [4, с. 223].

Розмір та форми податків і повинностей із борошномельного промислу у містах були різними. Млинару могли сплачувати податок грошима, давати натуральний податок зерном, виконувати певні повинності чи відпрацьовувати на користь замку. Напр., 1615 р. у Сульжині мельники сплачували податок в розмірі 4 зл. [8, с. 100], у Кузьміні – давали 1 мацу пшона [8, с. 152]. Однією з повинностей мельників була відгодівля вепрів для замкових потреб. Так, у Костянтинові (і в замкових селах) у млинах відгодовували 22 [8, с. 132], у Острополі – 17 [4, с. 361], Базалії – 10 [8, с. 215], Сульжині – 8 вепрів [26, к. 7].

Досить повно характеризує інвентар 1620 р. повинності полонських млинарів. Один із них з жорна повинен був відгодувати чверть вепра, працювати з сокирою до замку, давати дві мірки для власника, а третю – залишати для себе [4, с. 263]. Інший полонський замковий млинар Станіслав мав направляти пили у пительному млині у Бортиках*, за що звільнявся від усіляких податків [4, с. 263]. Крім цього, зазначалося, що млинар отримував винагороду від кожної колоди. Далі в інвентарі уточнюється, що якщо «робота в замку траплялася, мав ходити навчати як попередній тесля за справедливую винагороду» [4, с. 263]. Уже через чотири роки після заснування Славути тут діяло 2 млини, проте один із них був недобудований. Серед повинностей міщан зазначено лише обов'язки млинарів, зокрема вони, як і у інших містах, мали годувати вепрів та виконувати до замку теслярські роботи [22, к. 59]. Право на вибрання мірки із млинів мали настоятелі храмів

Природні ресурси, зокрема водойми біля міст, давали можливість займатися рибним господарством. Існування цього виду промислу у південно-східноволинських містах пояснюється кількома обставинами: по-перше, цьому сприяла наявність природних ресурсів (річок, ставів); по-друге, риба (жива, в'ялена, солена) була надзвичайно популярним товаром як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках; по-третє, в умовах постійної небезпеки татарських нападів чи шляхетських наїздів, і, як наслідок, знищення урожаю чи завдання шкоди господарству, риба в ставках у таких випадках завжди залишалася. Так, проїжджаючи повз Базалію та Костянтинів у жовтні 1584 р., М. Груневег зазначав, що в першому були величезні стави, а друге – порівнював із Венецією [28, s. 877-878]. Отже, свідчення сучасника підтверджують наявність у цих містах усіх передумов для розвитку рибного промислу.

Стави, які знаходилися біля міста, могла використовувати міська громада, котра за ловлен-

ня риби сплачувала відповідні платежі, або вони здавались в оренду для певної особи, чи ж були у розпорядженні замкової адміністрації або власника міста. Так, міщани Нового Полонного платили за три роки оренди двох ставів для ловлення риби – 800 зл. [4, с. 263]. У Базалії міщани сплачували податок за ловлення риби в ставу – ставове, який складав 6 гр. лит. [8, с. 214]. У 1610 р. кременецький староста Криштоф Збараський захопив став у базалійських міщан [7, с. 275], про що міститься скарга та позов у кременецьких земських книгах. Подібні шляхетські захоплення різноманітних господарських об'єктів та угідь були поширеним явищем у досліджуваній період [17, арк. 25, 202].

Міські стави могли надаватися власниками міст у держання для слуг-клієнтів. Так, став, що знаходився у передмісті Костянтинова (Стариках), Я. Острозький надав для свого слуги – косянтинівського шляхтича Заборовського, який мав двір на Слуцькій вулиці [8, с. 122, 135]. Цей шляхетський рід був пов'язаний із маєтком в Острозі [16, с. 16]. Маємо відомості про подібні надавчі листи Я. Острозького для своїх слуг у Київському воєводстві [18, арк. 44-66]. Як свідчать документи, у переважній більшості за такі надання шляхтичі мали виставляти певну кількість (визначалась конкретним привілеєм) споряджених воїнів до князівської хоругви. Особливо актуальною така потреба була у Південно-Східній Волині, яка часто потерпала від татарських нападів, а володіння Я. Острозького у регіоні входили до Острозької ординації, одним із завдань якої було забезпечення захисту кордонів Речі Посполитої.

Право на вилов риби у міських ставках в певні дні мали настоятелі храмів. Так, В.-К. Острозький видав привілей від 12 липня 1581 р. на вимір у берездівському млині з одного жорна один день на тиждень (з суботи на неділю) та ловлення риби вершами у берездівському ставку для закладання замкової церкви Св. Пречистої Богородиці [4, с. 217]. У 1604 р. він же дозволив церкві Св. Покрови вибирати мірку з одного жорна один день на тиждень в хлапотинському млині та ловити рибу вершами у берездівському ставку [4, с. 218].

У Сульжині 1615 р. було три стави: перший – великий став знаходився біля замку, другий – біля міста належав Я. Острозькому (замковий), а третій став – новий, у полі й того року припадав його спуст [8, с. 101]. На жаль, опис міста не фіксує вартість цього спусту. У 1632 р. три сульжинецьких спустних стави давали 25% прибутків від загальної суми оренди господарських об'єктів містечка. Зокрема, спуст ставка під замком становив 250 зл., ставка від Вербоваць – 150 зл., ставка у полі зі сторони Костянтинова – 30 зл. [26, к. 13]. У Красилові спуст ставка відбувався в 1615 р. і

становив 200 зл. [8, с. 190].

Найбільше прибутків зі спусту ставів у південно-східних володіннях Я. Острозькому приносив великий став у Кузьміні на р. Случ, який в 1615 р. складав 4000 зл. [8, с. 152]. Старозаславський став теж перебував в оренді. Напр., у 1622 р. за нього було сплачено 2000 зл. [24, к. 20]. Значно менше спуст ставка становив в Острополі, зокрема, він відбувався раз у три роки і становив 15 фл. [4, с. 361]. Окрім сплати за спуст ставка орендарі іноді мали відвозити частину риби до найбільших торговельних центрів. У Старому Заславі 1622 р. за оренду ставів за давнім звичаєм повинні були рибу взяти у буді й в цілості доправити до Любліна, Львова чи Перемишлю або ж куди буде вказано власником чи старостою [24, к. 19]. Така ж повинність існувала і у володіннях Острозьких. Так, лабунські міщани відвозили рибу з трьох ставів до Любліна або куди накажуть [4, с. 381].

Описи міст, як правило, містять відомості лише про замкових риболовів. У Сульжині в першій половині XVII ст. їх було три. Вони не сплачували жодних податків, окрім «порохового» [8, с. 101]. У Берездові серед переліку міщан зафіксований лише один риболов [4, с. 214]. Рибальством займались, очевидно, й інші міщани, оскільки природні умови Південно-Східної Волині це дозволяли. Але в основному стави, що тут знаходились, здавались в оренду або ж використовувались у господарських цілях власників. Прибуток від їх спусту в окремих містах досягав 25% і більше від усїєї суми надходжень від оренд міських господарських об'єктів. Як бачимо, висновок І.Д. Бойка про те, що млинарський та рибний промисел концентрувався біля міст і містечок та був тісно пов'язаний з ними торговельними відносинами (вироблена продукція збувалася на ринках міських поселень) [3, с. 58-60], не в усїй повноті відображає специфіку цього промислу у південно-східноволинських містах. Оскільки міста були приватними, величезні прибутки стави приносили саме для власників.

Про поширеність та прибутковість промислів у містах опосередковано може свідчити і сума оренди з них. На жаль, описи міст найчастіше подають загальну суму прибутків від оренди міських промислів та господарських об'єктів. Більшість броварень, солодовень, корчем, млинів та ставів знаходились в оренді у євреїв. Термін оренди міг бути різним – від 1 до 3 років. Ця оренда сплачувалась рівними частинами кілька разів на рік у дні релігійних свят, які визначались орендним контрактом. Так, з Базалії та усїх замкових сіл з млинів, солодовень, броварень, шинкування горілки євреї давали оренди на рік – 4460 зл. [8, с. 215]. Оренда розпочиналася зі свята Трьох королів (Православне Водохреща) і

виплачувалась на Трьох королів, Різдво, Св. Яна (Іоана), Св. Михайла – по 1115 зл. [8, с. 215]. Меншою сума оренди була у Сульжині, зокрема Слома Жид за оренду мостового мита і шинкування всїляких напоїв давав у рік 928 зл., що виплачувались рівними частинами по 232 зл. на Великдень, Св. Яна (Іоана), Св. Михайло та Різдво [8, с. 102]. Корчемна оренда зі Старого Заслава та сіл, що до нього належали, у 1622 р. складала 2200 зл. [24, к. 20]. Ця сума була найбільшою у структурі старозаславських міських оренд. Для порівняння вкажемо, що оренда мита із двох старозаславських в'їздних воріт у рік становила тільки 20 зл. [24, к. 20].

Серед південно-східноволинських міст однією з найбільших сума оренди млинів, мостового мита, шинкування платилася з Костянтинова та сіл Сахнівці, Пашківці, Бутівці, Росолівці, Воронківці й за рік становила 5800 зл. [8, с. 132]. Це лише підтверджує, що у першій половині XVII ст. місто у Південно-Східній Волині залишалось центром виговлення спиртних напоїв. Значною була сума оренди з Острополя. Так, з мита, капщизни, млинів, горілки у цьому місті в 1620 р. (включаючи Губин і Райки, а також мито у Чорній) єврей Смоос платив 3000 фл. оренди Іцькові [4, с. 361]. Ймовірно, йдеться про те, що орендар Іцько передав її в суборенду для вищезгаданого єврея. У тому ж році сума оренди у Берездові з 7 мучних і 1 ступного жорна, капщизни та з усїх корчем становила у рік 600 зл. [4, с. 207]. Крім того, єврей-орендар мав відгодувати для замку 12 вепрів. Ймовірно, останнє було пов'язане саме із орендою млинів, оскільки подібні повинності мали млинарі (мельники). Доволі цікавим видається запис інвентаря 1620 р., який відображає вплив наслідків татарських нападів на розмір оренди. Так, за лабунську оренду (з міста Лабуня та замкових сіл Титькова, Ходаки, Новоселиця, Микулинці, Корпилівці) від млинів та горілки євреї сплачували 1200 зл., а перед тим вона складала 1400 зл., але, як зазначили ревізори, «через татарщину сума зменшилась» [4, с. 381].

Заславська оренда міських промислів та господарських об'єктів у 1623 р. на три роки становила 9 000 зл. (по 3 000 зл. у рік). Її, на відміну від міст Острожчини, сплачували не у дні релігійних свят, а в перші числа відповідних місяців. Зокрема, перший раз платили 1 серпня, далі – 1 листопада, 1 лютого, а у наступному 1624 р. давали четвертий раз – 1 травня [20, арк. 1]. У Красному Корці того ж року оренда складала 4800 зл. (на рік по 1600 зл.). Її виплата проводилась відповідно 1 липня, 1 жовтня, 1 січня і 1 квітня [20, арк. 2]. Усі вищеподані відомості фіксують загальну суму оренди із різних об'єктів, тому визначити її структуру, напр., для однієї броварні чи солодовні

майже неможливо. Відтак, дуже важливими є поодинокі відомості, які дають можливість встановити суму оренди кожної окремої солодовні чи броварні. Так, від оренди однієї полонської броварні, що знаходилась біля замку, сплачували 50 зл. [4, с. 237].

Малопоширеними у містах були промисли, що вимагали відповідних природних умов, напр., бджолярство. Хоч мед і продукти бджолярства користувалися попитом, проте цей вид промислів фактично не був поширеним у Південно-Східній Волині, особливо в містах. У 1615 р. пасіка існувала в Сульжині, а серед переліку міщан згадуються два пасічники [8, с. 101]. Мед із сульжинецької замкової пасіки відвозили до Дубна. Ця пасіка була невеликою, про що свідчить кількість вибраного меду. З неї чотири півбочки меду було відвезено до Дубна і одну – залишено для бджіл [8, с. 102]. Інші міста тримали свої невеликі пасіки на потреби міста та їх власника у селах волостей, зокрема красилівська пасіка знаходилась у с. Голенки, в якій 1615 р. на зиму було сховано 91 бджолу. Від них було набрано 1 бочку меду, яку відвезено до Межирича, а 1 невелику – залишено для бджіл [8, с. 195]. Пасіка із кузьминського фільварку розміщувалась у с. Мовчани. У ній було всього 50 бджіл [8, с. 150]. Отже, бджолярство було неміським промислом, пасіки були у найменших містах регіону – Сульжині, Кузьмині, Красилові. До більших міст мед завозили із сільської округи та з інших регіонів. Частину продукції бджолярства переробляли у містах і тим самим забезпечували потреби в необхідних товарах, зокрема воскові та свічках.

У містах в досліджуваній період функціонували воскобійні. У Костянтиніві на міські потреби діяла воскобійня, важниця та постригальня [8, с. 134]. Воскобійня була у Базалії. Вона належала до міської оренди, проте частину прибутків із неї Я. Острозький передавав на потреби міста [8, с. 207]. У першій половині XVII ст. воскобійня функціонувала у Старому Заславі, яка розташовувалась біля костелу. Старозаславська воскобійня була в оренді, сума якої у 1622 р. становила 40 зл. [24, к. 19]. Воскобійні були суто міським промислом і вони забезпечували потреби замків та храмів у містах, а також у навколишніх селах.

Таким чином, у південно-східноволинських містах переважали промисли, що були пов'язані із переробкою сільськогосподарської продукції. Найбільш прибутковим промислом і для міщан, і для власників було виготовлення алкогольних напоїв (горілки, пива, меду). Про це свідчить низка фактів, зокрема сума сплати з міст «чопового», його частка в структурі міських податків, наявність відповідних господарських об'єктів у містах (броварень, солодовень, корчмів), сума оренди з цього

промислу, а також обсяг виробленої та проданої продукції. Виготовлення напоїв не вимагало особливих складних технологій праці й ним могли займатись у домашніх умовах, поєднуючи це заняття з іншими – торгівлею, ремеслом чи сільським господарством. Статистичні відомості зі сплати «чопового» та обсяги проданих спиртних напоїв свідчать, що саме досліджуваним містам належала першість у шинкуванні напоїв на Волині відразу після Луцька та Володимира. У той же час, слід пам'ятати, що збережені документи не завжди і не у всій повноті містять відомості про міщан, які були зайняті у зазначеному промислі, що пояснюється дією т.зв. волі, пільгою в оподаткуванні. Важливим промислом у південно-східноволинських містах було млинарство. Найбільшого розмаху цей промисел набрав в Острополі, ймовірно, саме ці млини обслуговували не лише місцеві потреби, а й переробляли продукцію на ринок. Цьому сприяли і природні умови, наявність навколо міста не ставів, а річок, які були неспустними, а тому сприяли розвитку цього заняття. Інші ж млини забезпечували своєю продукцією міщан та найближчі села. Міські промисли, як і міські ремесла, здебільшого концентрувались в околицях міст. Бджолярство було представлене лише у найменших містечках регіону, які за своїми соціально-економічними характеристиками швидше нагадували сільські поселення – Сульжин та Кузьмин. Потреби у медові інших міст забезпечувались за рахунок розвитку бджолярства у селах волості або ж експорту з інших регіонів.

Література

* Село, яке стало одним із полонських передмість.

1. Баранович А. И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. / А.И. Баранович. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1959. – 207 с.

2. Берковський В. Г. Заслав і Заславщина як один з важливих елементів торгівельної структури Волині XVI – першої половини XVII ст. / В.Г. Берковський // Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур : матеріали наукової конференції, 21-22 грудня 2006 р. – Ізяслав; Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2006. – С. 20–27.

3. Бойко І. Д. Промисли на Україні в XVI – першій половині XVII ст. / І.Д. Бойко // УІЖ. – К. : Видавництво АН УРСР. – 1962. – № 1. – С. 57–66.

4. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / [упоряд. І.О. Ворончук]. – К.; Старокостянтинів : [б.в.], 2001. – 416 с.

5. Грушевський М. С. Історія України-Руси /

М.С. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1995. – Т. VI.: Життя економічне, культурне, національне XIV – XVII віків. – 667 с.

6. Королівський привілей Острополу / [підгот. А.Є. Заяць] // Літопис Червона калина. Історико-краєзнавчий часопис. – Львів, 1992. – № 6-7 (12-13). – С. 57–58.

7. Кременецький земський суд. Описи актових книг / [ред. І.Л. Бутич]. – К. : [б. в.], 1965. – Вип. 2.: (1601–1614 рр.). – 351 с.

8. Опис володінь князя Януша Острозького у Південно-Східній Волині 1615 року / [упор. В. Атаманенко, І. Рибачок]. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – 269 с.

9. Описи Острозчини другої половини XVI – XVII ст. / [упор. В. Атаманенко]. – К.; Острог; Нью-Йорк : [б. в.], 2004. – 383 с.

10. Петров М. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV – XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління / М. Петров. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – 480 с.

11. Переговський В. Із історії міста Старокосянтинова / В. Переговський // Опис володінь князя Януша Острозького у Південно-Східній Волині 1615 року. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – С. 10–44.

12. Стрішенець М. М. Водяні борошномельні млини Волині у другій половині XVI – XVII ст. / М.М. Стрішенець // Велика Волинь: минуле і сучасне: матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції. – Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. – С. 75–77.

13. Стрішенець М. М. Нариси з історії промислів України XVI – першої половини XVII ст. / М.М. Стрішенець. – Тернопіль : Вид-во Тернопільської академії народного господарства, 1995. – 210 с.

14. Стрішенець О. М. Деякі питання історіографії промислів Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. / О.М. Стрішенець // Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. II Міжнародний науковий конгрес українських істориків. – Кам'янець-Подільський; К.; Нью-Йорк; Острог : Видавництво НаУОА, 2006. – Т. 2. – С. 41–44.

15. Тесленко І. А. Клієнтела князя Василя-Костянтина Острозького / І.А. Тесленко // Острозька академія XVI – XVII ст. [Енциклопедія]. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – С. 144–152.

16. Тесленко І. А. Острозька волость у 1565–1608 роках: формування території, структура землеволодінь та механізм управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук:

спец. 07.00.01 – історія України / І.А. Тесленко. – К., 2006. – 19 с.

17. ЦДІАК України, ф. 21 Кременецький гродський суд, оп. 1 (1543–1789), спр. 23. Актова книга 1616 р. (лютий), 213 зв. арк.

18. ЦДІАК України, ф. КМФ-15 Колекція мікрофільмів документів архівів та рукописних відділів бібліотек Польщі, що відображають історію України, оп. 3 (1620–1860), спр. 1. Копіарій листів і привілеїв кн. Острозьких слугам, боярам і підданам на різні надання за 1556–1620 рр., 51 арк.

19. ЦДІАК України, ф. КМФ-15 Колекція мікрофільмів документів архівів та рукописних відділів бібліотек Польщі, що відображають історію України, оп. 3 (1620–1860), спр. 3. Поборовий реєстр м. Нового Заслава та належних до нього сіл 1609 р., 40 арк.

20. ЦДІАК України, ф. КМФ-15 Колекція мікрофільмів документів архівів та рукописних відділів бібліотек Польщі, що відображають історію України, оп. 3 (1620–1860), спр. 10. Реєстр оренд у Заславському князівстві 1623 р., 28 арк.

21. ЦДІАК України, ф. КМФ-15 Колекція мікрофільмів документів архівів та рукописних відділів бібліотек Польщі, що відображають історію України, оп. 3 (1620–1860), спр. 13. Реєстри сплати чиншу з м. Заслава, м. Шепетівки, м. Красного Корця 1625 р., 174 арк.

22. Archiwum Państwowe W Krakowie. Zespół. Archiwum Sanguszków (далі – APK. AS.), sygn. 64/13. Inwentarze miasta Zaslavia i całego księstwa Zaslawskiego. Inwentarz miasta Nowego Zaslavia i wsi do niego należących, z rozkazanania JO księcia jego Mści Dominika na Ostroogu i Zaslaviu hrabiego na Tarnowie, koniuszego koronnego, spisany przeze mnie Adama Wilgę i Jana Mierznickiego roku 1637 dnia 5 aprilis, 74 k.

23. APK. AS., sygn. 64/25. Inwentarze miasta Zaslavia i całego księstwa Zaslawskiego. Rejestr poboru miasta Starego Zaslavia z roku 1613, 20 k.

24. APK. AS., sygn. 64/28. Inwentarze miasta Zaslavia i całego księstwa Zaslawskiego. Inwentarz miasta Starego Zaslavia z roku 1622, 38 k.

25. APK. AS., sygn. 64/33. Inwentarze miasta Zaslavia i całego księstwa Zaslawskiego. Inwentarze miasta Nowego Zaslavia i wsi okolicznych z lat 1643 i 1645, 56 k.

26. APK. AS., sygn. 99. Inwentarz włości sulżyńskiej, z opisaniem zamku w miescie Sulżyńcach w 1632 r., 13 k.

27. Biblioteka zakładu narodowego im. Ossolińskich Polskiej akademii nauk. Dział rękopisów. Rkps. № 3669/II. Inwentarz części dobr ks. Ostrogskich 1620, K. 82–484.

28. Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca. 1618). – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2008. – 1888 s.

29. Volumina legum. – Petersburg : [b.w.], 1859.
– T. 2.: Volumen Secundum ab anno 1550 ad annum
1609. Acta reipublicae continens. – 482 s.

30. Źródła dziejowe. – Warszawa : [b.w.], 1889. –
T. 19: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-
statystycznym. Ziemie ruskie. Wołyń i Podole. – 307 s.

Микола БИРУК
(Остріг)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ОСТРОЗЬКОЇ ВОЛОСТІ В КІНЦІ XVII СТ.

При дослідженні соціально-економічної історії України ранньомодерного часу, безперечно, цінним є вивчення проблематики на прикладі окремих господарсько-адміністративних одиниць. Шляхом залучення широкого кола джерел за певний відтинок часу такий підхід допомагає більш детально простежити демографічні зміни та господарський стан регіону. Соціально-економічний розвиток Острозької волості є досить дослідженим в українській історіографії коли йдеться про першу половину XVII ст., проте, фактично невивченим залишається для другої половини зазначеного століття. У цьому напрямку можна виокремити лише напрацювання Т. Вихованця з історичної топографії міста Острога [5; 6].

Джерельну базу запропонованого дослідження становлять архівні та опубліковані документи описово-статистичного характеру, головним чином інвентарі володінь. До нашого часу збереглися інвентарі описи Острозької волості 1687 та 1690 рр. [10; 13], а також недатований документ, який, на нашу думку, міг бути укладений у період між 1692-1702 рр. [15]. Крім того, варто відзначити описи окремих населених пунктів волості. Зокрема, інвентар Межиріча та Бельмажа 1698 р. [17] та інвентар Хорва і Розважа 1699 р. [18]. Для порівняння соціально-економічних показників важливою є ревізія острозьких маєтків А.-А. Ходкевич 1654 р. [12]. Окрім інвентарів Острожчини, для дослідження послуговували документи, опубліковані у серійному виданні «Архив Юго-Западной России» («Перепис поселень та димів Волинського воеводства при зборі подимного 1662 р.» та «Перепис населення Луцького повіту з приводу збору поголовного податку 1677-1679 рр.») [2] тощо.

Мета дослідження полягає у характеристиці соціально-економічного становища Острозької волості в кінці XVII ст. Досягнення мети передбачає визначення чисельності, соціальної структури та національного складу населення, а також з'ясування економічного потенціалу міст та сіл волості.

В адміністративному плані Острозька волость у досліджуваній період залишалась розділеною як наслідок акту поділу 1603 р. між синами В.-К. Острозького та утворенням так званої Острозької ординації 1609 р. Відповідно, кожна із частин мала свого власника. Після смерті Олександра-Януша

у 1673 р. чоловіча лінія кн. Заславських перервалася і ординатська частина волості перейшла до його сестри Теофілії-Людовіки (бл. 1655-1709), яка була одружена спершу із белзьким воєводою, великим коронним гетьманом Дмитрієм Вишневецьким (1631-1682), а після його смерті одружилася вдруге із Юзефом-Каролем Любомирським (1638-1702), великим коронним маршалком [19, s. 161]. Інша частина волості після смерті Анни-Алоїзи Острозької у 1654 р. перейшла до нащадків її рідної сестри Катерини Заморської – сина Яна й дочок Гризельди-Констанції та Йоанни-Барбари [24, s. 467-468]. Після смерті Яна Замойського (1627-1665) володіння успадкував син подружжя Йоанни-Барбари (1626-1653) та Олександра Конецпольських (1620-1659) – краківський каштеля Станіслав-Ян Конецпольський (п.1643-1682) [19, s. 155]. Помираючи без нащадків, Станіслав-Ян у 1682 р. відписав величезні маєтки, серед яких і належну йому частину Острожчини, своєму дядькові – белзькому воєводичу Яну-Олександру Конецпольському (1635-1719) [21, s. 369]. Проте, Я.-О. Конецпольський, не довго тримаючи волость, у зв'язку із борговими зобов'язаннями попереднього власника, був змушений передати її великому коронному гетьману Станіславу-Яну Яблоновському (1634-1702). Остаточо передачу володіння було засвідчено записом у львівських актових книгах від 8 липня 1690 р. [16, s. 362].

Певні труднощі виникають при окресленні території Острозької волості у досліджуваній період. Оскільки вона була поділеною між різними власниками, відсутні описи цілої волості чи окремих її частин за один і той же період. Територію волості, що належала Конецпольським та Яблоновським можна визначити на основі інвентарних описів 1687 та 1690 рр. Що стосується ординатської частини волості Любомирських, то для кінця XVII ст. маємо відомості лише про міста Острог, Межиріч та села Бельмаж, Розваж і Хорів. Територію усїєї ординатської частини волості досліджуваного періоду вдається окреслити лише на основі відомостей пізнішого за часом укладення документа. Мова йде про рішення так званої Кольбушівської транзакції 7 грудня 1753 року, де вказуються усі населені пункти Острожчини, що перейшли від останнього ордината Януша Сангушка до Яна Малаховського, великого коронного канцлера. Звісно, відомості цього джерела можна застосувати лише з певною обережністю для досліджуваного періоду, припустивши, що суттєвих змін у чисельності та назвах населених пунктів не відбулося.

Яну-Олександру Конецпольському належала південно-східна та південна частини Острозької волості. В інвентарному описі 1690 р. тут зазначені половина міста Острога та 63 села (4 з них вписані як «урочища»): Баранне, Білотин,

Більчин, Борисів, Велика Боровиця, Великий Скнит, Вельбівно, Війтівці, Вілія, Волосківці, Глинники, Гнойниця, Головлі, Дебрин, Довжок, Долочче, Дорогоща урочище, Жидівка, Загірці, Закриниччя, Калегинці, Карпилівка, Клепачі, Коломль, Комарівка, Коритно, Котівка урочище, Красносілка урочище, Кривин, Крупець, Кургани, Лисиче, Лідавка урочище, Мала Боровиця, Малий Скнит, Могиляни, Мокре, Мощениця, М'якотин, Нараївка, Нетішин, Пашуки, Переволочна, Плоска (два села з такою назвою), Плужне, Понора, Радогоща, Ровки, Сільце, Соснівка, Стовби, Убільці, Улашинівка, Хижавка, Хом'яків, Хоровець, Хоростки, Хотичин, Шатерники, Шекеринці, Юсківці та Юшківці.

Ординатські володіння Острозької волості займали її північно-західну частину і знаходились у напрямках, що вели в сторону Дубна та Рівного. Ця частина волості включала в себе половину міста Острога, місто Межиріч та 34 села: Бельмаж, Білашів, Бродів, Верхів, Веще, Грем'яче, Грозів, Гутка Далігова Воля, Даремниця, Делімівка, Дерев'янче, Добрин, Завидів, Зогулинці, Комахни, Країв, Лебеді, Лідава, Лойниця, Мехів, Мізоч, Новосілки, Новостав'я, Півче, половина Малого Мізоча, Пуцяти, Розваж, Соснівка, Столпів, Точевіки, Урвена, Хорів [14, арк. 129]. Таким чином, за приблизними підрахунками на кінець XVII ст. територія Острозької волості включала в себе 2 міста (Острог поділявся на Старе та Нове місто) та 97 сіл.

У досліджуваній період у структурі землеволодінь Острозької волості можна виділити замкові, шляхетські та духовні маєтності. У 1690 р. в частині Я.-О. Конєцпольського безпосередньо саме місто Острог та усі села перебували у посесії. Аналіз інвентаря 1690 р. засвідчив, що 27 посесорам-шляхтичам належало 48 сіл, переважна більшість з яких, очевидно, знаходились у заставній посесії. Крім того, для 3 сіл (Дебрин, М'якотин, Юсківці) посесорами були татари, які перебували на «услужі пана воєводича». 11 сільських поселень цієї частини волості становили духовні маєтки, серед яких 6 було у посесії острозьких єзуїтів (Баранне, Волосківці, Кургани, Могиляни, Мощениця, Убільці), 3 у ярославського бенедиктинського монастиря (Лисиче, Переволочна, Хом'яків) і 2 в межирицького францисканського монастиря (Білотин, Борисів). В цілому, на селах цієї частини Острожчини було забезпечено близько 170 тисяч злотих посесії.

За відсутності джерел, які б у повній мірі відображали територію ординатської частини волості на кінець XVII ст., можна відзначити лише замкові маєтності. Окрім частини міста Острога, на забезпечення потреб замкової адміністрації орієнтувались місто Межиріч та села Бельмаж, Розваж та Хорів (два останні у 1699 р. були

вилучені з-під юрисдикції татар [18]). На жаль, щодо інших маєтностей цієї частини волості можна лише припустити, що вони перебували у посесії.

Починаючи із середини XVII ст. для розвитку Волині в цілому, та Острозької волості зокрема, характерний соціально-економічного занепад. Внаслідок подій Визвольної війни суттєво скоротилась чисельність населення у регіоні, значної руйни зазнало міське та сільське господарство. Крім того, негативно на розвитку краю відбилися часті татарські напади протягом другої половини XVII ст. (1667, 1676, 1686, 1688 рр.) [4, с. 12; 23, с. 1272].

Згідно ревізії острозьких маєтків А.-А. Ходкевич 1654 р. у Старому Острозі було заселено 93 будинки та пляци, в тому числі 44 єврейських. На Новому місті було 18 християнських будинків, а на Кароліні – 62 будинки, серед яких 13 єврейських. Відбулося різке зменшення чисельності міського населення, оскільки на 1654 р. воно становило близько 16 % показника 1629 р. [3, с. 3].

В наступні два десятиліття документи вказують на ще більше скорочення міського населення. У «Переписі поселень і димів Волинського воєводства при зборі подимного від 7 червня 1662 р.» в «половині Старого і Нового міста, а також на передмісті Каролін» (власність сандомирсько воєводи Яна Замойського) було лише 29 димів [2, 120-121]. Цілком можливо, що ці дані є заниженими, оскільки показник вкрай низький навіть у порівнянні із 1654 р. Проте, можна припустити, що під димом ревізори розуміли на той час не один будинок, а декілька, з яких сплачувався податок. Крім того, досить часто самі власники маєтків намагалися приховати реальний стан своїх володінь, і тому применшували справжню кількість мешканців з метою привласнення якнайбільшого прибутку.

З пізнішого за часом укладення документа «Перепису населення Луцького повіту з приводу збору поголовного податку в 1677-1679 рр.» довідемося, що з ординатської частини Острога белзького воєводи, гетьмана великого коронного Дмитрія Вишневецького цей податок сплатили 50 жителів, а на іншій половині Острога, яка належала Станіславу-Яну Конєцпольському зібрано податок від 42 осіб, при цьому зазначається, що на Новому місті «нема жодної осади» і воно лише розпочинає «фундуватись» [2, с. 247-248]. Вказана кількість оподаткованого населення міста не включає в себе представників єврейського етносу, оскільки ревізори у той же час окремо переписували єврейське населення Луцького повіту. Зазначено, що з Острога та Межирича поголовний податок сплатили 126 осіб [2, с. 277].

Власники міста Острога, очевидно, намагаючись вивести його з «руїни», неодноразово звер-

талися до короля про відновлення раніше наданих привілеїв та пільг. Про це свідчить той факт, що 15 грудня 1678 р. на коронному сеймі Речі Посполитої за короля Яна III Собеського було ухвалено окрему постанову, в якій зазначалося, що «через неприятельські інкурсії місто зруйноване». У зв'язку з цим острожким міщанам «як християнам, так і євреям» підтверджувалися надані попередніми монархами Зигмунтом Августом, Стефаном Баторієм, Зигмунтом III, Владиславом та іншими різноманітні права та привілеї [22, s. 281-282]. На цьому надання не припинилися, 25 березня 1693 р. за сприяння Станіслава-Яна Яблоновського, власника частини міста, Острог знову отримав підтвердження раніше наданого королівського привілею на магдебурзьке право [20, s. 115-116].

Інформативні можливості інвентарних описів кінця XVII ст. дають підстави стверджувати, що підтвердження для Острога королівських прав та привілеїв позитивно позначилось на демографічна ситуація в місті. Саме у 80-х роках відбулося суттєве зростання чисельності міщан.

У 1687 р. в частині міста Острога було 390 осілих будинків (261 у Старому та 129 у Новому місті), а також проживало 40 коморників [10, арк. 1-7, 93в.-113в.]. Інвентар 1690 р. вказує на незначне скорочення будинків – 374 (відповідно Старе місто – 247, Нове – 127), а чисельність коморників зростає до 47 [10, арк. 45-47]. В ординатській частині Острога у досліджуваний період було 190 будинків та 42 пустих пляци. Крім того, в місті була «костельна юридика», оскільки в описі зазначається 15 домів, що знаходились під «протекцією» острожкого ксьондза [15, арк. 584-591]. Таким чином, на кінець XVII ст. в Острозі було щонайменше 580 осілих будинків. У місті Межиріч за недатованим інвентарем кінця XVII ст. було 79 домів [15, арк. 595-597], а станом на 1698 р. тут зазначено уже 112 будинків [17, к. 93-95]. Застосувавши середній коефіцієнт заселення одного будинку у 6 осіб, отримуємо на кінець XVII ст. в Острозі 3480 чоловік, а врахувавши ще певну кількість коморників, матимемо приблизно 3500 острожан та, відповідно, 670 межирічан. Проте, варто наголосити на умовності отриманих результатів!

Демографічна ситуація у селах Острожкої волості на середину XVII ст. була ще більш невтішною. У ревізії острожких маєтків А.-А. Ходкевич 1654 р. зафіксовано лише 26 сіл, у яких ревізори нарахували 113 димів [12, с. 292-329]. У 60-70 рр. джерела вказують на ще більший занепад сільських поселень та скорочення населення в них. У зв'язку зі збором подимного в червні 1662 р. у частині Острожкої волості «по обидві сторони р. Горинь» заселеними були тільки 16 сіл (65 димів). Ще 22 сільські поселення мають

приписку «пустиня» [2, с. 120]. До перепису населення Луцького повіту з приводу збору поголового податку в 1677-1679 рр. увійшло лише 15 сіл Острожчини (Плужне і Вельбівно – 25 жителів, Лисиче, Переволочна і Хом'яків – 15, Долочче та Радогоща – 10, Юсківці – 10, Шекеринці та Коритно – 9, Гнойниця, Кривин, Нетішин – по 6, Більчин та Війтівці – 3) [2, с. 209-275].

Для сільських поселень, як і для міста Острога, суттєве збільшення чисельності населення спостерігається у 80-х роках XVII ст. Із 63 сіл, які увійшли до інвентарного опису 1690 р., 37 мають вказівку на наявність в них населення. Тут проживало приблизно 420 «підданих» (власників димів). Зокрема, Вельбівно – 52, Плужне – 40, Малий Скнит – 26, Кривин – 24, Борисів – 20, Вілія – 20, Карпилівка – 20, Головлі – 18, Нетішин – 15, М'якотин – 14, Понора – 14, Ровки – 12, Більчин – 11, Гнойниця – 11, Хижавка – 10, Хоростки – 10, Глинники – 9, Плоска – 9, Лисиче – 8, Радогоща – 8, Соснівка – 7, Клепачі – 6, Мала Боровиця – 6, Шатерники – 6, Юшківці – 6, Коломль – 5, Довжок – 4, Загірці – 4, Коритно – 4, Шекеринці – 4, Велика Боровиця – 3, Долочче – 3, Хом'яків – 3, Юсківці – 3, Великий Скнит – 2, Війтівці – 2, Комарівка – 1 дим. Знову ж таки за умови застосування середнього показника заселення одного диму у 6 чоловік, одержимо приблизно 2520 селян у частині Острожкої волості, яка належала Яну-Олександру Конецпольському.

Серед сіл ординатської частини волості відомості про чисельність населення на кінець XVII ст. маємо лише для Бельмажа, Розважа та Хорова. Зокрема, у 1698 р. у Бельмажі було 20 «підданих» (власників будинків) [17, к. 99], у 1699 р. в Розважі – 21, а Хорові – 11, при чому 8 з них значаться як «новоосілі» та звільнені від сплати податків на один рік [18, к. 1-2].

Відповідно до матеріальних статків та прав серед населення міст виділяють три соціальні групи: міська верхівка, поспільство та міські низи [8, с. 83]. Проте, варто відзначити, що чіткої межі між цими групами провести не можна. У випадку Острога простежити соціальну стратифікацію ще важче, оскільки в досліджуваний період місто лише розпочинає відновлюватись. До міської верхівки можна віднести найбільш заможну частину населення – власників та орендарів господарських об'єктів. В основному це були представники єврейської національності. Середню групу становило міське поспільство, представлене ремісниками та торговцями. Найнижчу категорію населення складала міська біднота. Можна припустити, що ця група у досліджуваний період була досить чисельною, оскільки новопоселенці лише освоювались на новому місті. Сюди ж можна зарахувати коморників, яких станом на 1690 р. в частині міста було 47 [10, арк. 47]. Окремі

соціальні групи становили шляхта та духовенство, які користувалися низкою пільг і не сплачували податки. На жаль, за інвентарними описами кінця XVII не вдається визначити кількість шляхтичів в Острозі, оскільки лише в одному випадку згадується «Петриха шляхтянка» [15, арк. 585]. Серед духовенства зазначається настоятель католицького костелу, до юрисдикції якого належало 15 міських будинків [15, арк. 588]. Подібну соціальну стратифікацію можна простежити і для містечка Межиріч. Проте, варто відзначити, що у досліджуваній період воно все більш стає схожим до сільського поселення.

Для стратифікації сільського населення визначальними показниками виступають розміри оброблюваної землі та кількість робочої худоби. Ці ж показники послуговували і для господарської характеристики сіл волості, про що мова піде нижче. В цілому про становище селян в кінці XVII ст. яскраво свідчить запис ревізорів, які проводили опис села Бельмаж в 1698 р., де зазначено «підданих небагато і більшість убогі» [17, к. 99].

В інвентарних описах Острозької волості 1687 та 1690 рр. в сільських поселеннях відзначається значна кількість «шляхти-вигнанців». Як відзначив М. Крикун, «вигнанцями» у Речі Посполитій в другій половині XVII ст. називали збіднілу шляхту, яка змушена була покинути свої маєтки у Київському, Чернігівському та Брацлавському воєводствах під час Визвольної війни та шляхтичів з Подільського воєводства після приєднання останнього до Османської імперії 1672 р. [9, с. 527]. У 6 селах Острозької волості у досліджуваній період проживало 80 таких «вигнанців».

Національний склад міського населення волості не був однорідним. Важливим джерелом при вивченні національних груп в документах виступають імена та прізвища людей, а також етнічні приставки («християнин», «жид») тощо. Під «християнами» слід розуміти як українське, так і польське населення. Українці представлені були традиційними іменами: Іван, Кирило, Максим, Петро, Федір, а поляки: Войцех, Казимир, Стефан, Томаш, Ян. Визначити точну кількість польського та українського населення у такий спосіб не можна, оскільки не виключено, що імена українців могли записуватися на польський зразок. Проте, все ж можна стверджувати, що більшість серед християнського населення Острога та Межиріч у досліджуваній період складала українці.

Інвентарні описи Острожчини кінця XVII ст. засвідчують значну кількість євреїв в Острозі. В частині Я.-О. Конецпольського у 1687 р. єврейських будинків було щонайменше 135 від загальної кількості 390. У процентному відношенні це складає близько 35 %. Що

стосується ординатської частини Острога, то тут із 190 будинків у власності євреїв був 71, що становить близько 37 %. Усі євреї, фактично, проживали тут на «вулиці Жидівській», де знаходилася єврейська школа та єврейський шпиталь. Зовсім інша картина спостерігається у сусідньому місті Межирічі. Із 112 будинків, євреям належало лише 10, що складає 9 % від загальної кількості домів. Очевидно, це було пов'язано із занепадом Межиріча як міста і поступовим наближенням його до статусу сільського поселення.

Ще одну етнічну групу населення волості складала татарари. В ординатській частині Острога на «Татарській вулиці» в інвентарі зафіксовані лише українські імена. Цілком можливо, що ревізори не зазначали тут татарські будинки, оскільки на сеймику Волинського воєводства 18 квітня 1684 р. було прийнято постанову про звільнення острозьких татар «від всяких податків згідно давніх привілеїв» [1, с. 455]. До 1699 р. татарам в ординатській частині волості належали села Хорів та Розваж. Зокрема, у Розважі проживало щонайменше 12 татарських родин [18, к. 3]. В частині волості Яна-Олександра Конецпольського татарам за службу були надані села Дебрин, М'якотин та Юсківці [10]. Селяни Острозької волості за національністю були українцями.

Починаючи від середини XVII ст. в економічному плані Острозька волость суттєво занепадала. Очевидно, що про певні позитивні зрушення у цьому плані можна говорити лише після постанови коронного сейму 1678 р., згідно якої острозьким міщанам підтверджувалися раніше надані королівські привілеї.

Як відомо, місто виступало центром ремісничого виробництва та торгівлі. Про рівень розвитку міського ремесла ми можемо судити на основі відомостей інвентарних описів кінця XVII ст. Вони не містять безпосередньої вказівки на кількість міських ремісників, проте при вписуванні власників будинків ревізори досить часто зазначали поряд з іменем професію. У досліджуваній період Острозі було 124 ремісники 26 спеціальностей. Зокрема, швець – 25, гончар – 13, кушнір – 13, кравець – 10, ткач – 10, тесляр – 10, різник – 9, коваль – 6, гарбар – 4, котляр – 2, римар – 2, тартичник – 2, бондар – 2, панчішник – 2, скляр – 2, слюсар – 2, конвісар – 1, гребінник – 1, дігтяр – 1, салітерник – 1, колесник – 1, цирульник – 1, драничник – 1, злотник – 1, шмукліж – 1, маляр – 1. Також у документах зазначені такі професії міщан як фурман – 8, рибак – 6, мельник – 5, чумаки – 3, «бакаляж» – 3, «школьник» – 3, пекар – 3, аптекар – 2, шинкар – 2, «свічкарь» – 2, пастух – 1, кухар – 1, друкар – 1, глиняк – 1, писар – 1, пивовар – 1. Даний перелік ремісничих спеціальностей та професій міщан є лише приблизним, оскільки не біля усіх імен та

прізвищ могли вказувати професійну зайнятість. У Межирічі було щонайменше 14 ремісників 7 спеціальностей (ткач – 5, швець – 4, кравець – 1, бондар – 1, коваль – 1, стельмах – 1, різник – 1).

Головним центром ярмаркової торгівлі в містах була ринкова площа. В описі 1687 р. зазначається «посеред ринку мурована ратуша, під якою як і навколо неї комори і клітки, склепи, які до юрисдикції влади міської належать і з них процент на репарацію ратуша» [10, арк. 2]. В документі 1690 р. вказується на «будки навколо ратуша і ятки» [10, арк. 46зв.]. На жаль, джерела кінця XVII ст. не дають змоги встановити періодичність і час проведення в Острозі торгів та ярмарок. Можна лише припустити, що після відновлення місту попередній привілеїв, вони відбувалися як і в першій половині XVII ст. На той час в Острозі було два торги на тиждень: у п'ятницю і в неділю, а також проводились у місті три ярмарки: на день Св. Онуфрія (12 червня), на Покрову (14 жовтня) та Св. Миколая (6 грудня) [7, с. 35].

Важливу роль у господарстві міста відігравали промисли, насамперед ті, що орієнтувались на переробку сільськогосподарської сировини. Одним із найбільш поширених промислів в Острозі у досліджуваній період було гуральництво (виготовлення горілки, пива та солоду). Про важливу роль вказаного промислу свідчать значна кількість винниць, солодовень та броварень у місті. У 1687 р. у частині Острога власниками цих господарських об'єктів були виключно представники єврейської національності. Разом у Старому та Новому місті у власності 37 євреїв було 144 котли [10, арк. 7-7зв.]. Від кожного котла винниць та броварень сплачували податку по 6 злотих, а від котла солодовні 10 злотих, звідси річний дохід від промислу для власника частини Острога складав 906 злотих. В ординатській половині міста у досліджуваній період було 17 винниць, 5 броварень та 5 солодовень [15, арк. 591-592].

Не менш важливим промислом у місті було млинарство. В обох частинах Острога було разом 5 млинів. В залежності від виду жорн, які використовувались у млинах, вони різнились за функціональним призначенням. Окрім каменів для помолу зерна, у них використовувались ступи для виготовлення різноманітних круп. У 3 млинах на частині Я.-О. Конєцпольського було по три камені і лише в одному додатково застосовувалась ступа. У двох млинах ординатської частини також було по 3 мучних камені, крім того в одному з млинів використовувалось 4 ступи. Усі міські млини перебували в оренді. Мельники сплачували грошовий податок – «поколіщизну» і зобов'язані виконувати теслярські роботи в замку.

Рибному господарству також належить

провідна роль у структурі промислів. У міському ставі дозволявся вільний вилов риби для міщан обох частин Острога. Острозькі рибаки повинні були «в середу, п'ятницю та суботу ловити рибу для панського столу», а також двічі на літо ловити на р. Горинь [10, арк. 8].

Поруч із заняттями ремеслом та промислами, важливу роль у міському житті відігравало сільське господарство. У 1687 р. в місті було 38 городів, за користування якими міщани платили податок по 3 злоті [10, арк. 9-9зв.]. Варто відзначити, що серед власників городів зазначені лише «християни».

Острозькі міщани в кінці XVII ст. платили податки та виконували ряд повинностей на користь власників. Основним грошовим податком був чинш. Його розмір не був однаковим і фіксованим для усіх міщан. Для ринкових будинків у 1687 р. він становив 6 злотих, для населення інших міських вулиць його розмір коливався в межах від 1 до 10 злотих. Коморники сплачували по 1 злотому [10, арк. 2-6]. В цілому, чинш приносив до скарбниці власника 1132 злоті з половини Старого та 508 злотих з Нового міста. Чинш від населення ординатської частини міста складав 800 злотих, при цьому відзначалося, що багатші мали платити по 6 флоринів, бідніші по 4 злоті, а кому й така сума була обтяжливою, то по два флорина і 1 злотому [15, арк. 593].

Грошові та натуральні податки сплачували окремі міські ремісники. Гончарі та пекарі під час торгів платили по 1 гроші. Різники давали «штукове» (як правило лопатку) та лой (з частини міста назбирувалось вісім каменів) [10, арк. 8-8зв.]. Сума міської річної оренди з частині Я.-О. Конєцпольського складала 4485 злотих [10, арк. 13 зв.], а з частини Ю.-К. Любомирського – 3500 злотих [15, арк. 593]. Окрім сплати основних податків, обов'язком острожан було забезпечення сторожі в місті (кожен господар під загрозою покарання повинен був мати рушницю, кулі та порох). Крім того, усі міщани відбували шарварки.

Господарство сіл Острозької волості у досліджуваній період перебувало у занедбаному стані. Більшість сільських поселень перебували в посесії, у зв'язку з цим стан особистих селянських господарств в документах кінця XVII ст. не відображено, за винятком Плужного та Вельбівно. Ці села разом з частиною Острога орендував у Я.-О. Конєцпольського шляхтич Домеховський. У Плужному знаходився «панський двір» із двома «світлицями», пекарнею та коморою [10, арк. 12зв.]. Очевидно, це був невеликий замковий фільварок, зорієнтований в основному на забезпечення потреб орендаря та його двору.

Селяни за характером повинностей поділялися на «панщизняних» і «чиншових» [11, с. 35]. У 1687 р. в Плужному із 18 селянських господарств пан-

щину відробляли 15, з яких 4 господарі – по 3 дні в тиждень, 9 – по 2 та 2 – по 1 дню. Не відробляли панщини троє господарів – «бортників», вони сплачували чинш по 6 злотих кожен [10, арк. 12].

Як уже відзначалося, величина земельної ділянки та кількість робочої худоби були основними показниками для соціальної стратифікації селян та визначальними для встановлення розміру панщини. В селі Бельмаж ординатської частини волості станом на 1698 р. усі 20 селянських господарств були півволочними, а їх власники відробляли по два дні панщини щотижня [17, к. 99]. Більш інформативним є інвентар села Розваж від 1699 р. [18, к. 2]. Земельні наділи 21 «підданого» цього села також складали по півволоки. У користуванні селян було 42 воли та 25 коней. Зокрема, у власності одного господаря було 8 голів, у 5 – по 6 голів, ще в одного – 5, у п'ятох – по 3, в одного – 2, у двох – по 1 голові, а четверо зовсім не мали худоби. Більшість селян Розважа виконували триденну панщину.

Отже, можна відзначити, що соціально-економічне становище Острозької волості в кінці XVII ст. було доволі складним. Значний демографічний спад та руйнування господарства внаслідок Визвольної війни на тривалий період загальмували розвиток міст та сіл волості. Лише у 80-х роках після підтвердження місту королівських прав ти привілеїв розпочалося поступове відновлення Острожчини. Спостерігається зростання чисельності населення Острога, Межиріча та сіл волості. Налагоджується економічне становище, що проявляється у розвитку ремесел та промислів.

Література

1. Архив Юго-Западной России. – К.: [б. и.], 1888. – Ч. II. – Т. II. – XLIX; 633 с.
2. Архив Юго – Западной России. – К.: [б. и.], 1905. – Ч. VII. – Т. III. – LXXXI; 317 с.
3. Атаманенко В. Джерела вивчення демографії Острожчини в середині XVII ст. / В. Атаманенко // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 3-5.
4. Баранович А. Магнатское хозяйство на юге Вольны в XVIII в. / А. Баранович. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1955. – 182 с.
5. Вихованець Т. Острозький ринок XVI – XVIII ст.: топографія та соціальна структура / Т. Вихованець // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог; Торонто; Нью-Йорк: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2006. – Вип. 7. – С. 518–541.
6. Вихованець Т. Ревізії Острога та Острожчини 1687 та 1690 рр. як джерело до вивчення топографії міста кінця XVII ст. / Т. Вихованець // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 10-11.
7. Заяць А. Економічний розвиток Острога в XVI – першій половині XVII ст. / А. Заяць // Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 32–36.
8. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. / О. Компан. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 387 с.
9. Крикун М. [Рецензія] // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 527-531. – Рец. на кн.: Michał Kulecki. Wygnańcy ze Wschodu: Egzulanicy w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Warszawa: Naczelna dyrekcja Archiwów Państwowych, Wydawnictwo DIG, 1997. 237 s.
10. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф. 91 Радзимінського, спр. 130/I,1, 197 арк.
11. Маркина В. Крестьяне Правобережной Украины. Конец XVII – 60-е годы XVIII в. / В. Маркина. – К.: Изд-во Киевского университета, 1971. – 213 с.
12. Ревізія острозьких маєтків А.-А. Ходкевич 1654 р. // Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / [упоряд. В. Атаманенко]. – К.; Острог; Нью Йорк, 2004. – С. 292-329.
13. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 2228, оп. 1, спр. 686, 31 арк.
14. ЦДІАК України, ф. КМФ-15, оп.3, од. зб. 479, 433 арк.
15. ЦДІАК України, ф. КМФ-15, оп.3, од. зб. 572, 735 арк.
16. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1884. – Т. X. – 542 s.
17. Archiwum Państwowe w Krakowie (AP w Krakowie), zespół Archiwum Sanguszków, sygn. 118, k. 93-100.
18. AP w Krakowie, zespół Archiwum Sanguszków, sygn. 227/a, 4 k.
19. Ciara S. Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku / S. Ciara. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1990. – 202 s.
20. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materyały do historyi Wołynia / S. Kardaszewicz. – Warszawa; Kraków: W. L. Anczyca i Spółki, 1913. – 186 s.
21. Pamiętniki o Koniecpolskich: przyczynek do dziejów polskich XVII wieku / [wyd. S. Przyłocki]. – Łwów: Drukarnia Piotra Pillera, 1842. – 452 s.
22. Volumina legum. – Petersburg: Nakładem i drukiem Jozefata Ohryzki, 1860. – 463 s.; XV s.

23. Załęski S. Jezuici w Polsce / S. Załęski. – Kraków: Drukiem i nakładem drukarni W.L. Anczyca, 1905. – T. IV. – Cz. III. – S. 1025-1300.

24. Zielińska T. Poczet polskich rodów arystokratycznych / T. Zielińska. – Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1997. – 590 s.

Валентина НАДОЛЬСЬКА
(Луцьк)

ЧИ ЖИЛИ ГОЛЛАНДСЬКІ КОЛОНІСТИ НА ВОЛИНІ?

Волинь належить до регіонів України, де впродовж декількох століть поряд із українським населенням проживали численні компактні етнічні громади поляків, євреїв, чехів, росіян, вірменів. Історично в краї склалися й тривалі українсько-німецькі міжетнічні контакти, складовою яких стала поява у краї й поселень забузьких голендрів.

Перша іноземна колонія з'явилася на Волині у Володимир-Волинському повіті, одній із прикордонних територій краю. В 1787 р. вихідці з Голландії заснували тут поселення Скерневські (Свеженські) Голендри [5, с. 163], яке у своїй назві зафіксувало місце виходу колоністів. Якщо ж говорити про самосвідомість іммігрантів, то вона була релігійною. Для німецькомовної меншини головною функціональною рисою самоідентифікації була саме релігія. Прибулі до краю колоністи за віровизнанням були менонітами*.

Як самостійна етноконфесійна спільність, меноніти сформувалися на території Привісленського Помор'я із нідерландських біженців. Після поділів Польщі цей регіон увійшов до складу Пруссії, де ці жителі компактно проживали на території Данцизького, Ельбінзького та Марієнбурзького Вердерів. Закони пруських королів Фрідріха II та Фрідріха Вільгельма II, спрямовані проти менонітського землеволодіння, змусили цю групу населення емігрувати до Російської імперії. Переїзд голландських менонітів до Росії зумовлювався й релігійними переслідуваннями, яких вони зазнавали в себе на батьківщині. Запрошені для освоєння малозаселених земель імперії з гарантуванням їм особливих привілеїв, переселенці, рухаючись через Волинь, осідали і в маєтках місцевих землевласників.

На початку XIX ст. до менонітів приєдналися й мігранти, котрих до переїзду спонукали економічні вигоди. Це були лютерани з колоній Гродненської губернії. Існує декілька точок зору щодо їхнього етнічного походження. Німецький дослідник Вальтер Кун, який ще в 1930-х рр. вивчав історію німецьких колоній на р. Буг і на Волині, вважав, що вони були нащадками голландців. На думку В. Куна голландці ще в 1563 р. були переселені у Нойдорф (Нейдорф) і в Нойбрау (Нейбров), які розташовувалися у нижній течії річки Буг південніше Бреста. Пасторська печатка з датою 1564 у старих метриках уродженців забузьких колоній, цілком ймовірно може свідчити про утворення в цьому році Нейбров-Нейдорської

парафії [8, с. 13].

Існують й інші точки зору щодо походження забузьких голендрів. Одна з них базується на виявленому у церковній хроніці повідомленні про те, що у 1617 р. польський граф Рафаель Лещинський надав 14 селянським родинам з Пруссії привілей оселитися на його землях біля річки Західний Буг в якості вільних колоністів. Ці сім'ї і стали засновниками двох перших поселень, які перебували в 30 кілометрах на південь від Бреста. Предки запрошених колоністів жили в низинах Рейну, але в зв'язку з малоземеллям і політичними умовами залишили свою батьківщину в середині XVI ст. Морським шляхом вони прибули в гирло р. Вайкзель (Вісла) і поселилися в районі Данцигу (Гданська).

Сучасний німецький вчений Гельмут Хольц вважає початковим місцем проживання цих людей Пруссію, оскільки більшість молитовних книг, якими користувалися колоністи, були надруковані у Східній Пруссії. Багато нейдорфських пасторів також приїхали в колонію з Пруссії. На думку Г. Хольца застаріле слово Haulaender (так німці називали мешканців оброблюваних земель, що з'явилися після вирубування лісу) трансформувалося в Hollaender (голландець). Можливо, цьому сприяло і те, що серед перших колоністів, які заселяли польські землі, були також і голландці. Часто слова «голландець» і «колоніст» сприймалися як синоніми [13, с. 31].

Населення спочатку невеликих сіл Нейбров і Нейдорф збільшувалося і згодом ці поселення об'єдналися в одну велику колонію зі своєю церквою, пастором і парафією. Перебуваючи у слов'янському оточенні, повністю ізольовані від своєї батьківщини, вони з часом повністю забули німецьку мову. Місце їхньої рідної мови зайняла польська. Поселенці лише зберегли свої прізвища, вірність лютерансько-євангелічній вірі та готичний шрифт. Їх називали забузькими голендрами (Holendry – польською мовою голландці).

На початку XIX ст. із перенаселених сіл над Бугом забузькі голендри перебрались далі на схід. На Волині вони заснували колонії Замостище, Голендри, Янів. У 1816 р. східніше Рожищ ними була утворена колонія Олешковичі. У цьому ж році у маєтку Леванідова Володимирволинського повіту вихідцями із колоній Гродненської губернії було засноване поселення Олександрівка. За контрактом від власника у безстрокове користування колоністи отримали 166 дес. землі з оплатою 60 коп. з моргу [2, с. 3]. Оселившись у казенному маєтку с. Забужжя Володимирського повіту вихідці із побузьких голендрів у 1827 р. були зараховані до селянської громади Забужанського староства і отримали земельний наділ за люстрацією. Так з'явилося поселення Забузькі Голендри. У 1836 р. забузькі голендри змінили

менонітів у Жозефіні. Із утворених колоній згодом виділилися менші поселення [8, с. 14]. Усі створені на Волині забузькими голендрами колонії перебували у тісному зв'язку з «материнською» колонією Нейбров-Нейдорф.

У фонді 58 «Волинська палата державного майна» Державного архіву Житомирської області збереглися відомості 50-х років XIX ст. про ці поселення. Так забузькі колоністи поселилися біля р. Буг на казенних землях на низинному місці, яке було розчищене від лісу та чагарників їх власними руками. Згодом вони заключили з генерал-майором Ланге контракт, який передбачав передавання їм в оренду ще 291 моргів землі при умові щорічної сплати 82 руб. 68 коп. сріблом.

Від розливів річки весною й іноді восени всі поля переселенців заливалися водою, що часто ставало причиною неврожаїв і навіть розорення.

Складений палатою іменний список колоністів включав 99 чоловіків і 93 жінки. У господарствах колоністів оброблялося 126 дес. орної і сінокісної землі, в середньому 7–9 дес. на сім'ю. Займалися поселенці головним чином рільництвом, яке частково доповнювалося молочним тваринництвом і ремеслами. Вони вирощували ячмінь, жито, овес, просо, картоплю, квасолю. Всього в колонії утримувалося 18 коней, 45 корів, 54 свині, 10 овець, дехто утримував кіз і всі – домашню птицю. Як зазначалося в документі, крім сільського господарства колоністи займалися «купечеством, токаркою, прачкою». Стан їх сімейств оцінювався як посередній [3, арк. 2–5].

Згідно «Інформації про іноземних поселенців по 2-й мировій дільниці Володимир-Волинського повіту за 1903 р.» в Олександрівці налічувалося 49 дворів колоністів [4, арк. 17].

Забузькі голендри стали однією із складових німецької громади Волині, яка продовжувала зростати в наступні десятиліття завдяки переселенню до краю пруських менонітів, колоністів із Привісленських губерній Царства Польського та Східної Пруссії, з Австрії, Галичини, Сілезії, Швабії [2, прил. № 1]. Якщо на початку XIX ст. німецька громада Волині налічувала дещо більше тисячі осіб, то згідно першого всеросійського перепису населення 1897 р. – 171 331 осіб, або 5,73 % [9, с. IX].

Але на відміну від німецьких колоністів, забузькі голендри зберігали на Волині свою оригінальність, використовуючи польську мову в якості рідної. Проте в питаннях віри вони залишалися єдиними з німцями.

Абсолютна більшість колоністів вела господарство власними силами. Значною перевагою голендрів перед українськими селянами було те, що їх земля була зібрана в одному наділі побіля садиби, а не складалася з окремих частин. Тому місцева влада нерідко називала іноземних

колоністів «фермерами, які на своїй обгородженій ділянці розпоряджаються досить незалежно від сусідів» [14, арк. 5].

Якою була типова голендрська і німецька колонія того часу дізнаємося із рапорту Шильдер-Шульднера, чиновника із особливих доручень при генерал-губернаторові Південно-західного краю. «Колонії – це не поселення, де є початок і кінець, це не в лінію побудовані хати, а окремі садиби на відстані одна від іншої від 100 кроків до 100 і більше сажнів, які суцільно тягнуться від самого кордону до Полісся» [15, арк. 18]. Свої особливості мало й житло голендрів. Це був будинок-двір, будинок-комплекс. В одній витягнутій споруді були зібрані функціонально різні частини: житло, сіни, комори, хлів, тік для обмолоту зерна, сіновал. Все необхідне для життя селянина знаходилося в одній будівлі. Частини будинку з'єднувалися внутрішніми проходами, кожна з них мала окремий вихід у двір. У негоду, холодні дні, які були несприятливими для роботи на городі, на вулицю з такої будівлі виходити потреби не було.

На волинській землі завдяки наполегливій праці голендрам вдалося довести свої господарства до взірцевого рівня. Для ознайомлення із хутірським типом господарюванням колоністів в губернію приїздили ходоки з різних регіонів Російської імперії. Вони звертали увагу на те, що «колоніст працює багато, з раннього ранку і до пізньої ночі; він вміє зробити все, що потрібно для сільського господарства і майже завжди сам ремонтує будівлі, землеробські знаряддя праці, упряж і рідко користується найманою працею» [11, с. 5].

Основу господарської діяльності колоністів складало рільництво. Попри це велика увага зверталася на тваринництво, розведення корів, коней, свинарство, що приносило господарям прибутки. Продуктивність виробництва підвищувалася завдяки трьохпільній сівоzmіні. Після збирання врожаю зернових на полі висівалася конюшина. Вона використовувалася як для випасання худоби, так і в якості добрива при переорюванні ґрунту. На вагу золота цінувалася в колоніях солома. Її не продавали, зрідка використовували для годівлі худоби, а практично всю перетворювали в перегній.

Дуже ретельно для висаджування сільськогосподарських культур готувався ґрунт. На врожайність впливало й використання якісних знарядь праці. Окрім необхідного інвентарю, возів, упряжі, окремі родини голендрів мали у своєму господарстві й передову на той час техніку.

У колоніях були великі садки, удосталь квітів, розчищені доріжки і взірцевий порядок. Такі традиції господарювання й побуту, колоністи принесли на Волинь з своєї батьківщини. Тут

вони їх дотримувалися й розвивали.

За короткий термін забузьким голендрам вдалося налагодити у Волинській губернії продуктивне сільськогосподарське виробництво з суміжними переробними галузями. Їхні господарства, в яких оброблялося більше 5 десятин землі, нагадували собою американську ферму й відрізнялися від більшості селянських вищими прибутками. На початку ХХ ст. господарства колоністів відносились переважно до категорії заможних, відносно високою була їх товарність. Культура праці, краща агрономія, вміння раціонально вести господарство, широке використання технічних досягнень, розвиненість селянських ремесел забезпечували власникам голендрських господарств порівняно із місцевим населенням вищий рівень життя.

Важливе місце в житті колоністів посідала релігія. Для них вона складала основу самоідентифікації. Забузькі голендри були прихильниками евангелічно-аугсбурзької конфесії, сповідували лютеранство. У ХІХ ст. всі голендрські поселення перебували у безпосередньому зв'язку зі старою Нейбров-Нейдорфською лютерансько-аугсбурзькою парафією. Її головний храм знаходився у Домачево Брест-Литовського повіту Гродненської губернії. На великі свята сюди приїздили мешканці багатьох сіл і хуторів. У звичайні ж недільні дні служба проходила у молитовних будинках, куди пастор приїздив із Домачево лише 4 рази в рік. Якщо в колонії не було храму, то колоністи збирались у когось вдома, читали молитви, проповіді, співали пісні.

Від Домачево до Забузьких Голендр Гуцанської волості Володимир-Волинського повіту було близько 50 км. Звідти до Замостище потрібно було їхати ще кілометрів 30–40. Незважаючи на відстань, мешканці всіх колоній знали один одного, нерідко їздили в гості, вибирали собі серед мешканців цих сіл наречених. Тривалий час дотримувались традиції укладання шлюбу лише між єдиновірцями.

З релігійним життям громади тісно пов'язувалася діяльність конфірмаційних шкіл. У лютеран кожен віруючий повинен був вміти самостійно читати священні книги. Окрім цього, відповідно до лютеранських принципів, підлітки допускалися до обряду конфірмації тільки після успішного складання спеціального екзамену на вміння читати різноманітні релігійні тексти і знати відповідні церковні догмати. Тому переселенці на Волинь поряд з вирішенням економічних, побутових проблем відразу дбали й про відкриття в колоніях шкіл. Такі навчальні заклади організовувалися за матеріальної підтримки громади і функціонували практично в кожній колонії.

Живучи тривалий час в українському

оточенні бузькі голендри навчилися розмовляти українською мовою. Вдома вони розмовляли змішаною українсько-білоруською мовою. Але читали, писали і молились Богу польською мовою. Книги релігійного змісту, які вони читали, були написані польською мовою, але готичним шрифтом. Ні до німців, ні до поляків, ні до українців колоністи себе не відносили. Знали, що вони «голендри», але про те, що це означає, як і коли вони з'явилися на Волині, не задумувались.

Частина голендрів, чисельність родин яких за час проживання на Волині значно зросла в результаті природного приросту (зазвичай їхні родини були багатодітними), і котрі відчули нестачу землі, із зацікавленням сприйняли Столипінську аграрну реформу. Попри низку пільг – безкоштовний проїзд залізничною дорогою, звільнення на декілька років від податків, відстрочка від призову в армію та ін. – головною мотивацією переїзду для них стала можливість отримання великого наділу землі. З 1911 по 1915 рік з Волині до Сибіру (територія сучасної Іркутської області) прибуло 36 переселенських сімей голендрів (Кунц, Гіньборг, Гільдебрант, Бендик та ін.) [13, с. 31]. І сьогодні тут існує громада нащадків забузьких голендрів, вихідців з Волині.

У роки Першої світової війни колонії голендрів і німців зазнали повного розорення. Їх повоєнне повернення із внутрішніх губерній Росії тривало декілька років. У зв'язку з війною і революційними подіями, бідністю переселенців останні групи реемігрантів прибували на Волинь ще в 1924–1925 роках. Процес відбудови зруйнованих господарств проходив з багатьма труднощами.

У міжвоєнний період у господарствах бузьких голендрів разом із землеробством розвивалася відгодівля великої рогатої худоби, що пояснювалося зниженням цін на продукти рільництва. Продовжують розвиватися переробні галузі промислового виробництва, ремесла, голендри активно залучаються до кооперативного руху.

У цей час голендри почали більш активно долучатися до життя місцевого українського населення. Молодь разом святкувала релігійні свята Андрія і Катерини. Разом ставили п'єси «Назар Стодоля», «Украдене щастя», «Мартин Боруля» та ін. В колоніях діяли духові оркестри, послухати які та потанцювати під музику яких сходилося молодь з навколишніх сіл. Почали укладатися змішані шлюби.

Старожили запам'ятали традиційні весільні звичаї голендрських колоністів. Коли молодий їхав до молодої, то споряджав трьох вершників. Вони були перепоясані різнокольоровими стрічками, що розвівалися на вітрі. А як молоду привезуть, то для її зустрічі спеціально зводилася брама, прикрашена ліхтарями [6].

Голендрські колоністи запам'яталися їм як акуратні, справедливі, богомольні люди.

Початок Другої світової війни, німецько-радянські договори 1939 р. стали вирішальними для голендрів і німців Волині. У «Конфіденціальному протоколі», який було підписано Молотовим і Ріббентропом одночасно з німецько-радянським договором про дружбу і кордони між СРСР та Німеччиною 28 вересня 1939 р. зазначалося: „Правительство СССР не будет создавать никаких препятствий на пути имперских граждан и других лиц германского происхождения, проживающих на территориях, находящихся в сфере его влияния, если они пожелают переселиться в Германию или на территории, находящиеся в германской сфере влияния” [7, с. 165].

Для нацистської Німеччини переселенська акція мала на меті охоронити німецьку національну меншість, розпорошену на сході Європи, від денаціоналізації та зміцнити німецьку етнографічну територію. У зв'язку з цим в Німеччині були надруковані різноманітні брошури, листівки та газети, в яких говорилося про історичне коріння цих людей, про їх належність до великої Німеччини, німецького народу. Звучав заклик: «Повертайтеся додому, Батьківщина вас пам'ятає і чекає!» Ця література розповсюджувалася і серед забузьких голендрів. У січні 1940 року вони були поставлені перед конкретним вибором: Росія чи Німеччина. Але Росія для них уже не була країною, громадянами якої вони себе вважали, – адже з 1921 року їх села знаходилися на польській території. Самої ж Польщі, як здавалося в той момент, більше не існувало. А німці обіцяли їм усілякі блага, акцентуючи увагу на національних почуттях.

Більшість жителів колоній вирішило виїхати в Німеччину. «До нас прийшла німецька і російська комісія, стали ми записуватися. Нам сказали день – 25 січня 1940 року. Батько взяв коня, воза. Все залишили – будинок, господарство – і поїхали. Всім селом, 150 сімей, і поїхали», – згадує мешканець Забузьких Голендр Броніслав Людвіг. Дітей і людей похилого віку відправляли на нове місце проживання потягом, всі інші їхали возами разом із своїми пожитками.

Відповідно до домовленостей у січні 1940 р. більшість волинських голендрів і німців була репатрійована до Німеччини. До лютого 1940 р. із західноукраїнських земель виїхало 20 113 господарств німецьких колоністів [10, с. 53]. Загалом з території Західної України і Західної Білорусії в цей час до Німеччини переселилося 67 452 особи, у тому числі 2 280 забузьких голендрів [13, с. 33].

Як свідчать документи і спогади самих переселенців, їхнє повернення до історичної батьківщини було добровільним, добре організованим і пройшло без ускладнень. Як

Москва, так і Берлін виявили активність та зацікавленість в оперативному проведенні цієї операції.

У звітній доповіді першого секретаря обкому КП(б)У про роботу Волинської обласної партійної організації від 24 квітня 1940 р. наводилися статистичні відомості щодо національного складу населення Волинської області і виділялися за кількістю мешканці української, польської, єврейської, чеської та російської національностей [1, с. 48]. Наведені дані свідчили практично про зникнення з історичної карти краю значної групи волинського населення – німців-колоністів, які ще донедавна посідали за своєю чисельністю четверте місце після українців, поляків та євреїв.

Деякі сім'ї забузьких голендрів вирішили залишитися на Волині. Але це рішення виявилось для них фатальним. Як «осіб німецької національності» їх депортували на схід у табори. Таким чином, ще одна група голендрів опинилася в Сибіру, але вже не по своїй волі.

Тим же, хто «згадав» про своє німецьке походження, були видані документи, що засвідчили їх приналежність до нових громадян III Рейху. Залишивши Волинь, ці люди приїхали спочатку в Лодзь, згодом у переселенський табір в Ерлангені (недалеко від Нюрнбергу), де вони пробули з квітня по вересень 1940 року. Згодом вони були направлені у польські етнічні землі (Генеральне губернаторство, регіон так званого „Вартегау”, що навколо Познані), де створювалися воєнізовані німецькі землеробські поселення вздовж автострад стратегічного призначення. Усім дали будинки, відібрані в колишніх польських господарів, худобу, птицю і зобов'язали постачати німецьку армію сільськогосподарськими продуктами.

Переселенці автоматично діставали німецьке громадянство, яке давало певні переваги. Це були різні привілеї, які давалися німцям в Генерал-губернаторстві, тобто краще харчування, вища платня, вищі посади порівняно із особами не німецького походження. На них поширювався обов'язок військової служби і приналежності до німецьких організацій, виховання дітей у німецьких школах в німецькому дусі [12, с. 169]. Так вони жили до весни 1944 р., до наступу червоної армії, коли німці почали терміново залишати ці землі. Поїхали й голендри. Частина з них осіла під Берліном, частина поїхала далі на захід Німеччини, де вони живуть і сьогодні.

І хоча в повоєнний період на території Волинської області вже не існувало компактних голендрських поселень, однак тут дисперсно продовжували проживати забужанські голендри. На теренах краю залишилася незначна частина переселенців, які уклали змішані шлюби.

З проголошенням Україною незалежності

контакти колишніх голендрських поселенців та їх нащадків з мешканцями Волині відновилися. Ще й сьогодні мешканців колишніх голендрських колоній продовжують називати голяндерами. Упродовж останнього десятиріччя колишні воляняни приїздять в область, де мають можливість відвідати населені пункти в яких народились і де поховані їх батьки та рідні.

Література

* У менонітів не було своєї історичної батьківщини (впродовж своєї історії вони жили послідовно у Нідерландах, Німеччині, Франції, Пруссії, Російській імперії, Канаді, США, Болівії, Мексиці, Гондурасі, Парагваї, Бразилії та в інших країнах). Тому їх батьківщиною був їх маєток, подвір'я – місце де вони жили і працювали. І до України вони ставилися так само, як до території зі сприятливим ґрунтом, де вони в черговий раз власноруч намагалися влаштувати собі свою Батьківщину. Вони не відчували і не могли відчувати особливого зв'язку з мешканцями цієї території і ставилися до них як до сусідів – гостинних або замкнених, терпимих або заздрисних, але у всякому випадку – як до чужих.

1. Волинь Радянська (1936–1964 рр.). 36. док. і матеріалів. – Львів, 1971. – Ч. III. – 242 с.

2. Воронин А. Об иностранных поселенцах в Юго-Западном крае / А. Воронин. – [б. м.], [б. г.]. – 32 с.

3. Державний архів Житомирської області, ф. 58, оп. 1, спр. 1050, арк. 2–5.

4. Державний архів Житомирської області, ф. 70, оп. 1, спр. 856, арк. 17.

5. Забелин А. Военно-статистическое обозрение Вольнской губернии. Ч. I / А. Забелин. – К., 1887. – 368 с.

6. Зубчук К. У селі, де колись хазяйнували голландці / К. Зубчук // Волинь. – 2001. – 22 листопада.

7. Канун и начало войны. Документы и материалы / Сост. Л. А. Киршнер. – Л., 1991. – 348 с.

8. Кун В. Происхождение вольнских немцев / В. Кун // Родина Вольнь. Статьи и воспоминания о жизни и деятельности немцев на территории современных Житомирской, Ровенской и Вольнской областей Украины / Сост. Н. А. Арндт, Г. П. Мокрицкий. – Визентхайд ; Житомир : Изд-во «Вольнь», 1998. – С. 12–19.

9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. VIII. Вольнская губерния. – СПб., 1904. – 282 с.

10. Перковский А.Л. Источники по национальному составу населения Украины в 1939–1944 гг.: Людские потери в Великой Отечественной войне. – СПб., 1995. – 231 с.

11. Поездка ходоков от крестьян Подольской губернии в Вольнскую губернию для ознакомления с хуторским хозяйством. – СПб., 1907. – 14 с.

12. Сергійчук В. Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації / В. Сергійчук // Україна-Польща: важкі питання. Т. 4. Матеріали IV міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Варшава, 8–10 жовтня 1998 р. – Варшава, 1999. – С. 167–182.

13. Соловьева О. Бужские голендры / О. Соловьева // Отечественные записки. – 2005. – № 6. – С. 30–37.

14. Центральний державний історичний архів України (м. Київ), ф. 442, оп. 618, спр. 58, арк. 5.

15. Центральний державний історичний архів України (м. Київ), ф. 442, оп. 693, спр. 349, арк. 18.

16. Helmut Holz. Die Bughaulander: Erste Protestanten Ost-polens / Holz Helmut // Wollhynische Hefte. – Schwabach ; Wiesentheid. – 1990. – № 6. – S. 52–55.

Сергій ПАВЛЮК,
Ігор ПАСЮК
(Луцьк)

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ЛЕЙБ-ГВАРДІЇ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛКУ У ВІЙНІ 1877-1878 РР. (ЗА ДАНИМИ КНИГИ ЛУГАНІНА «ОПЫТ ИСТОРИИ ЛЕЙБ-ГВАРДИИ ВОЛЫНСКОГО ПОЛКА»)

З початком військових дій у час російсько-турецької війни 1877-1878 рр. для виконання військового завдання Волинський полк отримав наказ для виступу з базування у Варшаві до театру військових дій [1, с. 123].

Перед виступом 26 серпня 1877 р. частин в похід гр. Коцебудал в Лазенському палаці великий обід, на який були запрошені командири і штабні офіцери частин варшавського гвардійського загону. При цьому ген. Ад. Гр.Коцебу віддав по військам варшавського військового округу наступний наказ: (№ 183, об'явл. в прикр. По полку 22 сент 1877 року. По див. 21 № 254). «По найвищому повелінню 3-тя гвардійська піхотна дивізія і 3 бригада 2 гвардійської дивізії з їх артилерією, приведені у військовий стан, вступають в склад, діючої армії на Дунай. Відбірні війська ці в 15 літню зупинку в Варшаві здобули прихильність, повагу та любов не тільки вищестоячого начальства, а і всього військового округу, але і серед місцевого населення, бездоганною поведінкою, строгою дисципліною і прекрасною підготовкою всіх рангів гвардійського загону. Прощаючись з цими бездоганними військами, я впевнений що перед очима нашого Державного Вождя всеросійської армії вислужаться наповну, та покажуть найкращі бойові якості, які їм притаманні, і ця думка служить мені потіхою, у сумному для мене розставанні з файним військом» [1, с.136].

Рух ешелонів полку по залізниці до Кишинева здійснювалось згідно маршрутам, але від Кишинева до Унгені маршрут уже не виконувався, що було і цілком природно, так як дорога тут була одна, а між тим військо рухалося у всі напрями. Оскільки з Росії направились до кордонів мобілізовані частини, а на зустріч їм рухались ешалони санітарів, та поло нених турків що рухались по одній колії назустріч незважаючи на малу кількість роздільних станцій. Від станції Унгені по залізничному мосту через р. Прут полк прибув у м. Ясси, де його зустрів новий начальник дивізії генерал-лейтенант Каталей, який звернувся до вояків з закликом до успіхів у виконанні військового обов'язку та наголосив до дотримання порядку та поваги до місцевого насе-

лення. Далі полк по залізниці 1 вересня достався до кінцевої перед Дунаєм зупинки на станції Фратешти, оскільки подальше слідування було неможливе через загрозу артобстрілу турецької артилерії навколо фортеці Рушук. Далі полк відправився до с. Горний Студен. Бойові дії полку найкраще виразились у облозі Плевни [1, ст. 430. Рапорт начальника передової оборонної лінії на Волинській горі, командира лейб-гвардії Волинського полку, ген.м. Мирковича, начальнику 3. гв. піх.дивізії, від 29 листопада №5969.]

Дії лейб-гвардії Волинського полку у кампанії 1877-78 рр.

Плевна

В 11 годині переїхав начальник 3 гв.піх. дивізії генерал-лейтенант Капалей на Волинську гору де генерал майор Міркович просив дозволу надіслати один батальйон для укріплення рекогносцировки попереду розташованих укріплень. Зважаючи на відсутність Турецької армії в цей час почало ставати відомо, що захоплення редутів які знаходились попереду могло б помішати поверненню в Плевненський укріплений табір, було наказано надіслати один батальйон від лейб-гвардії Волинського полку на «Чорний редут» зі сторони «Рижого редуту», а в цей же час спустився на бетарею біля села Тирнен, а звідти надати наказ про надсилання трьох рот лейб-гвардії Литовського полку для одночасної рекогносцировки «Цукрової головки» та «Чорного редуту», куди же по розпорядженню командира лейб-гвардії Литовського полку фл.ад.полк. барона Арпгофена, було надіслано півтори роти того ж полку і 40 стрільців мисливців лейб-гвардії Волинського полку. Під прикриттям посиленого вогню з волинських батарей і з батарей села Тирнен, литовці з мисливцями Волинського полку, під командою порутчика лейб-гвардії Литовського полку Бруна і підпоручика Лазо, приховано наблизилися по «скату» гори, з західної сторони «Цукрової головки» а потім і розташованому поряд з ним Чорного редуту, а також розташованій за ним редут де находився Гусейн- Авси-Паша. Також раніше в 11.30 «Рижий редут» був зайняти без бою трьома ротами 1-го батальйону лейб-гвардії Волинського полку, а після, незначний супротив великий редут «Магомета-табія», зайнятий трьома таборами турецької гвардії здався 2-й, 3-й та 4тій ротам лейб-гвардії Волинського полку.

У редутах взятих лейб-гвардією Волинським полком, забрано два батальйонні значки два гірських гармати 71 штаб і обер-офіцери, и 1095 нижчих чинів. В укріплення, зайнятих лейб-гвардією Литовським полком, взято дві польові круповські сталеві гармати, один Паша (Гусейн-Авсі) і 49 офіцерів і 2539 нижчих чини. Втрати зі сторони полку полягали у двох убитих, і трьох поранених, а у лейб-гвардії Волинському полку

– у одному убитому і 11 поранених, і одному контуженому.

Таким чином такі результати здачі армії Османа-Паши досягнуті з невеликими втратами, у військах. Особливо у ході бою можна відмітити готовність з якою командири частин г. Офіцери і всі без винятку нижні чини несли на протязі півтора місяці, з 21 жовтня, а полки та бригади з 7-го числа жовтня важку траншею копали. Особливо потрібно згадати, про командира лейб-гвардії Волинського полку, ген.-м. Мирковаича, та невтомному інженеру підполковнику Старинковичу, який будував декілька укріплень під вогнем ворогів.

У наслідок отриманих у ніч з 27 на 28 листопада даних про намір Османа-Паши вийти з Плевни, 28 листопада в 6.30 війська розташувались на позиціях відповідно до плану, у такому порядку: правифланговий редут на Волинській горі зайнятий був 2-ю ротою лейб-гвардії Волинського полку, стрілкові позиції були зайняті рештою – трьома ротами того ж батальйону; трьом батальйону Волинського і четвертим Литовського полку, був зайнятий лівифланговий редут, а також стрілковими ротами Волинського полку. Приведена в оборонне положення передова огорожа села Термін, влаштовані там ложементи і люнети зайняті були 1-м бат. Лейб-гвардії Литовського полку. На Волинській горі находились 1 і 4 батареї 3 гв. и гр.. артилерій сі бригади. В резерві залишились 2 батальйон лейб-гвардії Волинського полку і частина 4-того.

Коли настав світанок, всі з нетерпіння чекали можливості дати відсіч турецькій армії, яка бажала прорватися крізь союзне військо. Але до загального здивування, скрізь була така тиша, якої ще не було з дня прибуття у Плевну. Тільки біля 8,30 на лівому березі р. Вида з позиції зайнятих гренадерським корпусом пролунали пушенні постріли і піднялися сигнальні ракети. Далі пролунали постріли батареї на Волинській горі по редутам супротивника навпроти нашої позиції. Піхота що знаходилася поперед нас зовсім не стріляла і не було ніякого руху по їхніх позиціях, що примусило думати, чи не покинули вони її. Для того щоб це перевірити було наказано розсипатись перед серединою Волинської гори півроті лейб-гвардії Литовського полку і півроті лейб-гвардії Волинського полку. Під командування лейб-гвардії Литовського п.шт.кап. Навдельштеда, яким була і зайнята передня лісиста місцевість.

Протягом всіх дій, як чини Волинського полку, так і Литовського полку і 3-ї гвардійської гр.арт. бригади, якими я в цей день мав честь керувати виконали свій обов'язок з надзвичайним сумлінням [3, с.596]. З рапорту начальника 5 участку оволодіння Плевни начальника 3 гв. Дивізії Ген. Л. Каталя, помічнику начальника

загонуоблоги Плевни про дії військ 5 участку, 28 листопада

Бій при Мечці 25 грудня

1) Рапорт начальника загону, командира 4-того батальйону. Санкт-Петербурзького грен. полку. майора Мячкова в штаб. 3 гв. піх дивізії від 26 грудня, за № 41.

25 грудня близько 10.30 години турки з наміром відкинути аванпост 4 батальйону санки-Петербурзького грен.полк, виставлених з села Мечко в сторону Панагюриште. Відразу 13 рота була поставлена з аванпостної в бойовий ланцюг і в підтримку їй вислано 16 роту. Влучним вогнем із ланцюга було зупинено рух супротивника, який близько години підтримував посилений вогонь. Близько 12 години турки, отримавши значне підкріплення, знову перейшли в наступ, маючи попереду щільний ланцюг близько 2 таборів і позаду великі колони, приблизно від 6 до 8 таборів. Ланцюг 13 роти посилювався 16 -тою ротою, підтримуючи досить сильний обстріл. Супротивник все ще діяв нерішуче, то рухався вперед, то зупинявся, шалено стріляючи. Щоб ввести в оману супротивника, на рахунок наших сил, треба було декілька разів, надсилати барабанщиків і горністів у село «трубити збір». Позначаючи різні частини щоб цим стримувати супротивника від швидкої енергійної атаки. О першій годині після полудня турки, подовживши щільний ланцюг вправо, стали загрожувати шляху відступу на село Петричево, а також 1 велику колону направили в обхід правого флангу. Відразу ж, було наказано 4-тій і півроті 5-тої роти зайняти висоти, що прикривали шлях на Петричево, і потім відведено ланцюг на нову позицію. Тут вони трималися до прибуття підкріплення, котре і стало прибувати о пів на третю дня. Спочатку 4-тий батальйон лейб-гвардії Волинського полку, а потім і 3-ій, зайняли позиції. Три роти четвертого батальйону Волинського полку, відразу ж посилити ланцюг, сильний вогонь, призвів до метушні в рядах турків. З криками «Ура» вони були відкинуті і переслідуювані більше 2-ох верств, при підтримці 12-тої роти, а згодом і 10-тої роти Волинського полку. У цей час, турки, виставили 2 гармати, і провели близько 12 пострілів, не нанісши, військам ніякої шкоди. Село Мечка, знову було захоплено. Під час бою декілька турків увірвалися у село і запалили 1 сарай. Близько 5. 30 години по полудню, бій закінчився, і виставивши передові пости загін повернувся до села Мечко.

Всі чини загону діяли бездоганно і з повним самоконтролем. Особливо було відмічено дії командуючого 2-м. еск.лейб-гвардії Драгунського полку. Кап. Бураго. Ескадрон хоч і не брав прямою участі у бою, але сприяв полегшенню долю поранених, більша частина яких, була відправлена у село Петричево, на ескадронних конях.

Втрати, що зазнав загін були: 2 об. Офіцери. Підпоручик Волков, прикомандований до лейб-гвардійського полку, і поручик лейб-гвардії Драгунського полку граф. Ребиптер. Убиті: в 4-тому батальйону Пруського полку 1 у. офіцер, і 5 рядових, поранено: 2 унтер-офіцери, та 26 рядових. Контужені. 1 фельдфебель і 8 рядових, всього вбито 6 чоловік, поранено та зазнало контузії 37 чоловік. Повернулись до строю, 11 чоловік у лейб-гвардії Волинського полку: убитий 1 чоловік, поранено 17 чоловік, отримали контузію 1 унт.- офіцер, всього 19 чоловік, з яких залишилось у строю 2 [4]. (Рапорт командувача 3 батальйону лейб-гвардії Волинського полку штабс-кап. Михайлова)

25 грудня після трьох місяців слідування з села Смольска в с. Мечика, не доходячи до останнього на 3 верстин були почути сильні збройні постріли, внаслідок яких батальйон був стягнутий і посилено пішов уперед. Не доходячи до села Мечика, зустрівши драгуни сказали поспішити і допомогти атакованому турками 4-тому батальйону Пруського полку. Підходячи до поселення на підкріплення командиру Пруського батальйону майору Мячкову, була послана 9 рота в обхід на правий фланг, але так як обхід був проблемний по дистанції, і проблем з рухом, і турки почали відступати, то командуючий 9 ротою, підпоручик Пенський повернувся назад до резерву. 10 рота була надіслана для посилення лівого флангу, а з 12 ротою Михайлов особисто пішов на центральні позиції, а потім і перейшов у переслідування ворога. Наступили сутінки і всі припинили переслідування, оскільки це діло було безрезультатне. В цій справі було поранено в 9 роті 1 рядовий, а в 10 тій – троє.

б) Рапорт командуючого полком, полк. Обера о діях проти турок лейб-гвардії Волинського полку 3 січня.

Висунувшись на філіповське шосе, полк під командування полк. Обера, отримав наказ рухатися вперед по шосе і зайняти м. Філітополь. Внаслідок чого, обер розташував війська так 4-й батальйон виступив у авангард, від нього також у авангард була назначена 1-стрілкова рота. Підходячи до міста на артилерійський постріл, супротивник відкрив сильний вогонь гранатами, при чому одна з гранат потрапила прямо в саму середину колони і вибила із строю відразу двох артилеристів (1 помер, 1 поранений).

Увійшовши у сферу дії вогнепальних гвинтівків, роти були зустрічні частими пострілами ворогів, внаслідок чого 4-тий батальйон, моментально розсипався у цеп і користуючись прикриттям насипом шосе, роти швидко швидко наблизились до будівель міста і згодом вся частина міста розташована на лівому березі річки Мариці, була зайнята. Підтримкою стрільків виступали роти 3-тьо-

го батальйону, а потім весь 2-й і 1-й батальйони. Займаючи згадану частину міста, роти разом з тим досліджували будівлі.. Колона стрільців, підходячи до берега річки, при відсутності можливості рухатися далі зупинилась, зайняла будівлі, сараї і та інші укріплення, що знаходилися на цьому (лівому) березі і почала перестрілку з ворогами, що були у засідці в таких же будівлях на сусідньому березі. Міст через річку Марицю горів, і погасити його не було можливості. Згодом полк розмістився у такому порядку: роти 4-го батальйону як сказано раніше, займались постройкою на березі річки, по обидві сторони мосту. Ворог не переставав обстрілювати, пускаючи у задню частину міста гранати. В такому положенні батальйон залишався до початку сутінок, коли був отриманий наказ зайняти квартири, і залишатися у такому положенні. При чому роти 4-го батальйону були залишені у зайнятих ними ж будівлях. Втрати при захопленні міста: загинуло 2 солдата та 15 поранено.

Награды полку и его чинам

За военные действия со времени его формирования по 1880 год.

Полку

Капаниа 1877-1878 гг.

Высочайшим приказом в 18 день апреля 1878 г. Полку пожалован знак отличия а головной убор, с надписью «За отличие в войну с турками 1877-1878 гг.»

Высочайшим приказом в 10 день сентября того же 1878 г. Надпись на знак отличия повелено заменить следующей: «За Ташкинсен 19 декабря 1877 года».

Офицерам

А) капания 1831 года

1) за отличие в дп.м. при Калушино, 5 февраля Подпор. Гогель 1-й – Св. Владимира 4 ст. с бантом.

2) За отличие в сражении на Понарских высотах, под Вильною, 7 июня

Фл.Ад. полк. Овандер – Св. Анны 2 ст. с Императорскою короною.

Святой Анны 2 ст. – Альбертов, Высоцкий.

Святого Владимира 4 ст. с бантом: Белявский Падейский, Белявский, Довбышев, Володимиров, Воцеховский, бар. Корфи 5-й.

Золотая сабля с надписью « За храбрость» - бар. Корф 6-й, Быков

Святой Анны 3 ступени с бантом – Соболевский Липский, Ольшевский 2-й, Шмидецкий, Фиркс

Св. Анны 4 ступени с надписью «За Храбрость». – Лахманович, Новацкий, Ессен

Св. Анны 3 ст. с Бантом – Ионней, Гогель 2-й, Линдстрем

Св. Анны 4 ст. с надписью «За храбрость» - Ра-

тов, Прецман, Лоди, Гогель 3, Мосолов, Гогель 4, Вансель, Вольский, Кунккель.

Св. Анны 3 ст. с бантом – шт. лет. Очаповский.

3) За отличие при штурме Варшавы.

Фл.Ад. полк. Овандер.- Св. Владимира 3 ст.

Св. Анны 2 ст. с Императорскою короною – Альбертов, Высоцкий

Св. Станислава 3 ст. – Володимир, Бар. Корф 5-й

Св. Владимира 4 ст. – бар. Корфь 6-й, Быков

Св. Анны 3 ст. с Бантом - Есаков

Св. Владимира 4 ст. с Бантом – Шмидецкий

Св. Анны 3 ст. с бантом – Лахмановичь, Но-вацкий, Скворонский.

Св. Великом, и Победон. Георгия 4 ст.

СВ. Анны 4 ст. с надписью «За храбрость» Берендсь.

Золотое оружие Гогель 4-й\

Св. Владимира 4 ст. с бантом. – Гогель- 2-й, Ионней

СВ. Анны 3 ст. с бантом. Прецман.

Б) За отличие в разное время в делах с горцами на Кавказе

В 1835 году:

Св. Владимира 4 ст. с бантом.

Св. Анны 3 ст с бантом – Руковский, Емельянов, Насакин, Курочин, Насонов

Св. Анны 4 ст. с надп. «За храбрость» - Фиркс.

Св. Станислава 3 ст. - Астафьев.

В) Восточная война 1853-1856гг.

Св. Анны 3 ст. с бант. За переправу через Дунай у Браилова 11 марта 1854г 2 Св. Владимира 4 ст. бант. За отлич. В сраж с турка. 1 января 1855г . Татлызин

Св. Анны 3 ст. За отлич. В сраж с турк 6 янв. 1855. Свежинский.

Г) За усмирение полского мятежна 1863-1864гг. Золотая сабля с надписью «За храбрость» - К-рь п. ген.-м. бар. Фон Криденер

Св. Анны 2 ст. с мечами – Ноле

Св. Станислава 2 ст. с мечами - Тванев

Св. Анны 3 ст. с меч. и бантом – Невадовский

Св. Владимира 4 ст. с меч. бант. Проценко

Св. Станислава 2 ст. с меч. – Розенбам

Св. Станислава 3 ст. с меч и бантом. Примо, Черняев.

Св. Анны 4 ст. с надп. «За храбрость» - Наумов, Вараксин, Коссович

Св. Анны 3 ст. с мечами – Бат. Лек. Кол. Ас. Рокитанский

Олег РАЗИГРАЄВ
(Луцьк)

ПОЛЬСЬКА ПОЛІЦІЯ ОСТРОЗЬКОГО ПОВІТУ (ПЕРША ПОЛОВИНА 1920-Х РОКІВ)

Острозький повіт був найменшою адміністративно-територіальною одиницею Волинського воєводства Другої Речі Посполитої. В 1921 році його площа становила 818 кв. км. Повіт налічував 1 місто та 4 гміни. Із загальної кількості населення, близько 56,6 тис. осіб, більшість склали українці – 40,4 тис., наступні позиції займали євреї та поляки – відповідно 8,2 тис. та 6,9 тис. Решту становили німці, білоруси та інші національності [1].

Польські органи внутрішніх справ в Острозі постали в другій половині серпня 1919 року одночасно із формуванням тимчасових органів державної влади. Першою формацією, котра займалась охороною правопорядку в Острозі, була міська міліція, організована колишнім комендантом Державної варти Української Держави Павлійчуком. У розпорядженні міліції перебував службовий відділок з 30 правоохоронцями. 18 вересня 1919 року силами перехідного польського адміністративного утворення – Цивільного управління східних земель (ЦУСЗ) було проведено часткову реорганізацію органів внутрішніх справ в Острозькому повіті. Водночас, на території міста Острога під керівництвом А. Якубовського сформовано міську міліцію. Вже у листопаді 1919 року на основі розформованої міської міліції було утворено комунальну поліцію. Її першим керівником став капітан Паулі, котрого невдовзі замінив на цій посаді комісар Сольський. Заступником керівника згаданого підрозділу став підкомісар Гловацький. Острозьке управління комунальної поліції розташовувалося на вулиці 3-го травня. Особовий штат зазначеної формації налічував близько 40 поліцейських, в тому числі 4 сержанти та 4 каптали [2].

В першому кварталі 1920 року на теренах Острозчини постали підрозділи поліції Цивільного управління Волинської землі та Подільського фронту (ЦУВЗ і ПФ) – нового тимчасового адміністративного утворення на зайнятих польськими військами українських землях. На теренах Острозького повіту „кресову поліцію” ЦУВЗ і ПФ очолив комісар Сольський (колишній начальник комунальної поліції – О. Р.). Станом на березень 1920 року до складу Острозького повітового управління поліції входили територіальні підрозділи в Острозі та Здолбунові, які разом налічували 71 службовця [3]. В середині 1920 року відбулися зміни в

керівному складі поліції Острозького повіту, внаслідок яких органами внутрішніх справ став керувати підкомісар В. Клечевський [4].

Окрім поліцейських структур, які функціонували переважно в населених пунктах міського типу, на повітовому рівні громадську безпеку пильнували сили польової жандармерії. Документальних джерел про її діяльність в Острозькому повіті надзвичайно мало. Разом з тим, із звітної інформації керівництва адміністративної влади дізнаємося, що у квітні 1920 року жандарми з Острозького повіту застрелили в селі Коритне „більшовика, котрий під час переслідування переховувався на даху та відстрілювався” [5].

Формування та утвердження на Волині польських поліцейських структур було перерване наступом Червоної армії на початку червня 1920 року [6]. Вже 20 червня того ж року польська поліція залишила Остріг. Разом з тим, червоноармійці увійшли в місто лише 5 липня. Із вступом більшовиків тут постала „червона міліція” під керівництвом Клечковського. Вона проіснувала близько двох місяців. 19–23 вересня 1920 року польські війська повторно зайняли Остріг [7]. Після відступу Червоної армії в Острозі правопорядок забезпечувала міська міліція, яку очолив вищезгаданий колишній комендант Державної варти Павлійчук. На повітовому рівні громадський порядок та суспільну безпеку охороняли „селянські сторожі” [8].

Восени 1920 року в Острозькому повіті розпочалися процеси з уніфікації розрізаних правоохоронних органів та включення їх до загальнопольської структури Міністерства внутрішніх справ (МВС) – державної поліції. 1 грудня того ж року за головування комісара К. Савицького утворено перші об’єднані підрозділи поліції Острозького повіту. Особовий штат правоохоронців рекрутувався з місцевих мешканців. Початково територіальну структуру органів правопорядку склали 6 дільниць (постерунків), представництво слідчої поліції, а також кінний підрозділ під керівництвом Якубовського [9].

Створення Острозького повітового управління державної поліції на межі 1920–1921 років завершило становлення польських правоохоронних органів у регіоні. Зазначена структура була вищою територіальною ланкою в повіті й службово підпорядковувалась Волинському окружному управлінню державної поліції. В квітні 1922 року особовий склад Острозького повітового управління державної поліції налічував 10 службовців (в т.ч. 5 офіцерів) [10]. У підпорядкуванні зазначеної структури перебували низові правоохоронні підрозділи – дільниці (постерунки). З 1921 року в Острозі діяла також

школа для службовців державної поліції, яка підпорядковувалась Волинському окружному управлінню державної поліції.

У досліджуваний період Острозьким повітовим управлінням державної поліції по чергово керували: комісар К. Савицький (грудень 1920–березень 1921 роки), підкомісар С. Мошинський (березень 1921 року), підкомісар Качмарчик (березень–квітень 1921 року), підкомісар С. Мошинський (квітень–червень 1921 року), підкомісар С. Райхель (червень–вересень 1921 року), комісар Ж. Магера (вересень 1921–травень 1922 роки), підкомісар С. Райхель (травень–липень 1922 року), підкомісар А. Цева (з липня 1922 року), комісар С. Кламут (1924 рік) [11]. Одним з найбільш досвідчених керівників Острозької поліції у досліджуваний період був Станіслав Антоні Кламут, який розпочав службу на теренах Волині з керівництва адміністративно-організаційним відділом Волинського воєводського управління державної поліції (1921–1923 роки). Упродовж січня–серпня 1923 року С. Кламут очолював Луцьке повітове управління державної поліції. В другій половині 1930-х років він керував військовим рефератом (підрозділом – О. Р.) Волинського воєводського управління державної поліції [12].

На початку грудня 1920 року в Острозькому повіті було зафіксовано 6 дільниць [13]. Окрім звичайних гмінних та міських дільниць, на теренах Острозької функціонували й спеціальні – прикордонні постерунки державної поліції. Початок функціонування прикордонних дільниць на Волині припадає на 1921 рік. Саме тоді в м. Острозі розпочала діяльність прикордонна дільниця для репатріантів, яка проіснувала до 1 грудня 1925 року [14]. Наприкінці 1921 року структура із аналогічними функціями постала у Стойло та Могилянах (остання була ліквідована 22 грудня 1922 року).

Станом на квітень–травень 1922 року під керівництвом Острозького повітового управління функціонували наступні дільниці: Бадівка, Болотківці, Бочениця, Вельбівно, Верхів, Заврів, Коростова, Крилів, Лідавка, Майків, Межиріччя, Милятин, Могиляни, Мощаниця, Новомалин, Оженин, Остріг (міський), Остріг (прикордонний), Сіянці, Стойло, Хорів. Чисельність службовців конкретної дільниці залежала від її типу, кількості населення і стану правопорядку. Найбільший штат був у так званих „спеціальних” та „міських” дільницях. Так, 20 квітня 1922 року у прикордонній дільниці державної поліції для репатріантів в Острозі працювало 18 осіб, прикордонній дільниці для репатріантів у Могилянах – 17 осіб, штат міської острозької дільниці становив 37 осіб [15].

Головне завдання адміністративних дільниць

полягало в підтриманні правопорядку шляхом патрулювання вулиць. Так, письмовий план патрулювання („обходу”) постерунку державної поліції в Острозі станом на 1922 рік складався з таких рубрик: порядковий номер „обходу”; територія; кількість будинків та вулиць; відстань між територією „обходу” та місцем розміщення дільниці; кількість часу, що витрачається на „добирання” до місця патрулювання; час, необхідний для патрулювання; час відпочинку і т. д. [16].

Невід’ємну складову частину польських правоохоронних органів на теренах Острозького повіту становили слідча та політична поліція. В грудні 1920 року під керівництвом підкомісара С. Мошинського постало слідче управління в Острозі, його штат налічував 4 особи [17]. Станом на лютий 1921 року у Волинському воєводстві функціонувало 7 слідчих експозитур, в тому числі й в Острозі [18]. В цьому ж році С. Мошинського на посаді голови слідче управління змінив П. Верешко. У квітні 1922 року в слідчій експозитурі при Острозькому повітовому управлінні працювало менше 5 рядових службовців, що було надзвичайно мало для проведення ефективної роботи. На думку керівника воєводського слідчого управління комісара К. Дістерхофа, для належного функціонування слідчої служби в Острозькому повіті чисельність поліцейських варто було збільшити до 8 осіб [19]. В другій половині 1922 року внаслідок реорганізаційних процесів слідча експозитура в Острозі припинила своє існування. З цього часу слідчу службу в Острозькому повіті координувала Рівненська слідча експозитура державної поліції [20].

Першим підрозділом політичної поліції, який розпочав діяльність на теренах Острозького повіту, стала агентура Відділу IV–Д [21]. Зазначена структура була покликана інформувати місцеве повітове управління державної поліції про політичні справи в регіоні. Відповідно до вказівок старости повіту або коменданта повітового управління поліції, агентура здійснювала політичну розвідку. Варто зазначити, що підрозділом Відділу IV–Д на теренах Острозького повіту був також прикордонний пункт в Могилянах. Станом на 1922 рік у штаті Острозької агентури Відділу IV–Д працювало 6 службовців, а у прикордонному пункті в Могилянах „політичною роботою” опікувалося 2 поліцейські [22]. Наприкінці січня 1923 року агентурою Відділу IV–Д в Острозі керував К. Мусяк [23].

У квітні 1923 року функції щодо контролю над суспільно-політичним рухом на Волині перейшли до Інформаційного відділу при управлінні безпеки Волинського воєводства. На теренах повітів постали його агентури, одна з яких

функціонувала й в Острозі. Під керівництвом старшого розвідника Стефана Войцеховського у складі Острозької агентури Інформаційного відділу працювали старші розвідники – Жигмунт Будзінський та Ян Кленік; розвідники – Людвік Матковський, Юзеф Карпінський, Миколай Нестер й Мечислав Ялоховський [24].

Створення в червні 1924 року Окружного управління Політичної поліції в місті Луцьку ознаменувало завершення реорганізаційних процесів підрозділу МВС, який займався боротьбою з проявами антидержавної діяльності. Згідно із територіальною організацією під керівництвом новопосталої структури функціонувало 5 експозитур (представництв – О.Р.), в тому числі й Острозька. Станом на 1 вересня 1924 року штат Острозької експозитури Політичної поліції, окрім керівника аспіранта Фелікса Суйка, охоплював: старших розвідників – Жигмунта Будзінського та Францішека Казімерчака; розвідників – Анджея Копецького, Мечислава Ялоховського, Людвіка Матковського та Стефана Котелу [25].

Про нестачу кадрів у лавах Політичної поліції регіону свідчить протокол перевірки Острозької експозитури Політичної поліції, проведеної керівником воєводської Політичної поліції комісаром К. Зіоловським 25–26 серпня 1924 року. Характеризуючи штат зазначеного поліцейського підрозділу, комісар К. Зіоловський зауважив, що кількість працівників цієї експозитури була незадовільною для ефективного виконання службових обов'язків. Занепокоєння керівника Окружного управління Політичної поліції викликав і стан професійного рівня службовців Острозької експозитури Політичної поліції, зокрема він ствердив: „Теоретична підготовка службовців, тобто знання законів, службових інструкцій та специфіки політичної роботи, залишає бажати кращого” [26]. Зазначеною перевіркою було виявлено нераціональний поділ праці, відсутність контролю за проведенням служби та недостатнє звернення уваги на прикордонний рух [27].

Складовою частиною поліцейських структур Острозького повіту була вищезгадувана Окружна поліцейська школа, яка постала в 1921 році й функціонувала до березня 1926 року. 5 серпня 1921 року комендантом (керівником – О. Р.) окружної поліцейської школи в Острозі було призначено комісара Т. Кубицького, посаду інструктора обійняв пшоковник А. Тарновський. Навчальний процес проводився на двох курсах – для постерукових та пшоковників.

У жовтні 1921 року в Острозькій поліцейській школі закінчився II-й навчальний курс для постерукових. Із 81 слухача лише 3 особи отримали оцінку „відмінно”, 20 – „добре”, 39 – „задовільно” і 19 – „незадовільно” [28]. Впродовж 15 березня

1922 року – 1 липня 1922 року в Острозі було організовано III-й навчальний курс для постерукових, який закінчило 77 слухачів. Результати екзаменів засвідчили значне підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня поліцейських, адже 23 особи отримали оцінку „відмінно”, 42 – „добре”, 4 – „задовільно” і лише 8 правоохоронців не змогли скласти екзамен [29]. 8 серпня 1923 року 58 слухачів з позитивною оцінкою закінчили V навчальний курс для постерукових [30]. Це був останній курс для постерукових в Острозькій поліцейській школі, оскільки із-за зменшення бюджетного фінансування Головне управління державної поліції призупинило їх організацію [31]. Упродовж 1923 – початку 1926 року в Острозі було відкрито шість навчальних курсів для пшоковників, у яких професійну освіту здобуло близько 360 осіб [32]. Правоохоронці, які не отримали позитивної оцінки, повинні були повторно скласти іспити. Лише після цієї процедури їм видавалося відповідне свідоцтво загальнодержавного зразка про закінчення поліцейської школи. При Окружній поліцейській школі в Острозі функціонувала бібліотека. Її читачем міг бути будь-який службовець поліції, який щомісяця вносив визначену платню, призначену для придбання нової літератури.

Важливим аспектом характеристики корпусу поліції Острозького повіту є чисельність її особового складу. Так, на початку 1921 року у розпорядженні коменданта Острозького повітового управління державної поліції комісара К. Савицького перебувало лише 49 службовців [33]. Кадрова ситуація суттєво змінилася у квітні 1922 року, коли службу несло вже 228 поліцейських, з них: 6 „вищих” службовців („офіцерів”) та 222 „нижчих” службовців („рядових”) [34]. Збільшення чисельності особового складу державної поліції Острозького повіту продовжило збільшуватись й упродовж 1923 року. Разом з тим, станом на жовтень 1923 року в Острозькому повіті громадянство Польщі не отримав 261 службовець державної поліції (41% особового штату) [35]. У першому кварталі 1924 року на теренах Острожчини служило 635 „нижчих” поліцейських (38 старших пшоковників, 73 пшоковники, 105 старших постерукових та 419 постерукових) та 9 „вищих” (1 комісар, 4 підкомісари, 4 аспіранти) [36].

Стан дисципліни підрозділу поліції в Острозі був не на досить високому рівні. Про це свідчить те, що з лав поліції звільнено та притягнуто до судової відповідальності повітового коменданта К. Савицького за завдання тілесних ушкоджень місцевому адвокату та його доньці. Аналогічно закінчилася поліцейська кар'єра й наступника К. Савицького – підкомісара С. Мошинського [37]. За порушення дисципліни поліцейські ка-

рались доганою, арештом, службовим пониженням та звільненням. Так, 30 вересня 1923 року окружний комендант звільнив пшодовника П. Єдинака з Острозького повітового управління державної поліції, котрий під час виконання обов'язків коменданта прикордонного постерунку допоміг перейти на терени СРСР колишньому воякові польської армії [38]. У листопаді того ж року під семиденним дисциплінарним арештом перебував пшодовник А. Тарновський з Острозького повітового управління державної поліції (за влаштування в нетверезому стані скандалу в приміщенні Варшавського управління державної поліції) [39].

Упродовж досліджуваного періоду службовці Острозького повітового управління державної поліції відчували серйозні матеріальні труднощі. Невистачало зброї, обмундирування, транспортних засобів, пристосованих для служби та приватного проживання приміщень. 15 листопада 1921 року окружний комендант державної поліції звернувся до повітового управління в Острозі з проханням подати письмовий перелік зброї, необхідної для справної служби на кордоні [40]. Основним доступним транспортним засобом для поліцейських були коні. Впродовж перших повоєнних років на Волині спостерігалася незадовільна ситуація із забезпеченням повітових управлінь, комісаріатів та дільниць цим видом транспорту. Станом на квітень 1922 року штат коней Острозького повітового управління державної поліції становив 92 одиниці [41].

Практичну діяльність поліції Острозького повіту великою мірою визначав прикордонний статус регіону. Окрім підтримання громадського порядку та суспільної безпеки, поліцейські здійснювали нагляд за суспільно-політичним життям краю, обліковували зброю, залишену після недавніх військових дій, протидіяли більшовицько-диверсійному руху та долучалися до охорони східного кордону держави.

Керівник Острозького повітового управління державної поліції в листі до коменданта місцевої дільниці від 17 лютого 1922 року скаржився на легковажне ставлення поліцейських до наказу щодо збору інформації про важливі події у гміні (сутички на кордоні, непорозуміння з представниками владних органів СРСР, дипломатами, парламентарями, використання поліцейськими зброї, напади на службовців поліції, раптові випадки смерті правоохоронців) [42]. 9 грудня 1923 року Острозьке повітове управління державної поліції видало службове розпорядження місцевим постерункам щодо обліку зброї, котра перебувала у власності військових осадників. З метою проведення такого обліку поліцейські були зобов'язані встановити прізвище, ім'я, службове звання та постійне місце проживання військового осадни-

ка, який володів приватною зброєю, а також тип зброї [43].

Важливим завданням Острозької поліції у досліджуваній період була протидія диверсійному руху, який активно підтримувала радянська сторона. Поширення комуністичної пропаганди в регіоні у досліджуваній період підтверджує лист острозького старости від 12 травня 1921 року до воеводського управління в Луцьку. Зазначалося, що у гміні Майків під поліцейську дільницю підкинута комуністичні агітаційні матеріали. Там, зокрема, були брошури „Хто такі комуністи?“, „Армія капіталу і армія праці“, „Де справжня свобода?“ М. Бухаріна та ін. Староста повідомляв, що негайно видав розпорядження політичній поліції, тобто агентурі IV-Д в Острозі встановити походження цих матеріалів та осіб, які їх поширювали [44]. З метою викриття комуністичних осередків, поліція використовувала послуги таємних агентів – „конфідентів“. Однак, функціонування ефективної системи поліцейської розвідки гальмувалося недостатнім матеріальним забезпеченням. Так, упродовж 1924 року в розпорядженні Острозької експозитури Політичної поліції перебувало лише кілька „ідейних“ конфідентів. Разом з тим, на утримання платних „розвідників“ у поліції не було достатньої фінансової бази [45].

Більшовицькі активісти чинили опір польським поліцейським структурам вдаючись до силових дій. Наприклад, у вересні 1923 року в Острозькому повіті невідомі диверсанти здійснили напад на постерункового Я. Земьона. Забравши в останнього зброю, нападники силою перетягнули його на територію радянської України [46]. Впродовж 1923–1924 років на теренах Острожчини активно діяли структури прорадянських диверсійних організацій „Української національно-повстанської організації“ (УНПО) та її наступниці „Української революційно-повстанської організації“ (УРПО).

З метою протидії диверсійному руху поліція нерідко проводила облави та масові арешти, які часто були необґрунтованими. Так, наприкінці травня 1924 року посол до сейму А. Пащук подав до МВС запит щодо необґрунтованих репресій та арештів, проведених серед української молоді Волині. Він писав: „В Острозі, Рівному, Здолбунові та інших місцевостях заарештовано загалом понад 300 селян, яких закували в залізні ланцюги, оточили хмарами поліції і війська [...], усіх транспортовано до Луцької в'язниці. Жоден заарештований не знає підстави ув'язнення. Слідство досі не встановило докази вини [...]. Арешти здійснено лише на підставі зізнань провокатора [...]. Ув'язнених утримують в переповнених брудних камерах, морять голодом, забороняють зустрічі з рідними [...]. Про цінність,

яку мають вимушені поліцією зізнання, свідчить такий факт: „В Острозі таємною поліцією було арештовано 17 молодих хлопців. Їх звинувачено у належності до таємної української боївки, про що нібито свідчила „знайдена” сфабрикована дефензивою і підписана „власною кров’ю” присяга. Як пізніше з’ясувалося, дефензива (політична поліція – О.Р.), не маючи підстав для арешту, підкупила [...] молодого 18-річного хлопця на прізвище Стровенський, котрий погодився на фіктивний арешт за нібито належність до боївки [...]. У тюрмі він „видав” імена тих селян [...]. Під час судового засідання Стровенський зізнався, що був підкуплений поліцією. У підсумку всіх заарештованих звільнили [...]. Згодом поліція заарештувала Стровенського і скерувала його до Люблінської в’язниці [...]” [47].

Відповідно до рапортів поліції, у другій половині 1924 року в Острозькому повіті під керівництвом Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) діяло формування більшовицьких диверсантів кількістю близько 60 осіб. Вони здійснили ряд нападів в Майкові, Могилянах та Стадниках [48]. В листопаді того ж року поліція зафіксувала зростання диверсійної активності на межі Острозького і Дубенського повітів [49].

Участь Острозької поліції в охороні східного кордону зумовлювалась насамперед географічним розташуванням регіону. В 1921 році ділянка кордону, що проходила Волинським воєводством, була поділена на рівненський, острозький та кременецький сектори. Відповідно до розпоряджень Ради Міністрів Другої Речі Посполитої поліція була зобов’язана допомагати митним батальйонам та прикордонній варті в здійсненні охорони кордону. З цією метою на кордон влада скерувала окрему групу службовців, яких назвали „прикордонною поліцією”. Нагляд за належним виконанням обов’язків цією структурою здійснювали, делеговані з центральних округів Польщі, вищі службовці органів внутрішніх справ. Резиденції останніх розташовувалися в Рівному, Острозі та Кременці [50]. Станом на першу половину вересня 1921 року на теренах острозького сектора східного кордону Другої Речі Посполитої несло службу 250 поліцейських: 170 „піших” і 80 „кінних”. Острозький сектор поділявся на два підсектори з центрами в Острозі та Пащуках. У 1921 році постала Острозька прикордонна дільниця I-ї категорії для репатріантів і прикордонного руху [51].

З 1 липня 1924 року державна поліція, вже як самостійна одиниця, перейняла функції з охорони східного кордону Другої Речі Посполитої. В Західній Волині функціонували Кременецький, Рівненський та Острозький підсектори. Протяжність останнього становила 111 км

[52]. Згідно із внутрішньою інструкцією МВС, повітовим управлінням підпорядковувалось від 2 до 10 спеціальних підрозділів – „компаній”, які складалися з 8–12 постів (варт). Острозький підсектор складався із 6 „компаній” – в Пащуках, Майкові, Мощаниці, Острозі, Болотківцях та Вілії та близько 25-ти дільниць [53].

Організацію діяльності прикордонної поліції Острозького повіту допомагають розкрити матеріали службових перевірок, що систематично проводились офіцерами поліції. Так, 2 січня 1924 року мала місце перевірка прикордонної дільниці у Вілії, проведена аспірантом Ю. Легою. З матеріалів протоколу інспекції відомо, що зазначеною дільницею керував постерунковий Ю. Тарайкевич. Особовий склад налічував 12 осіб. Перевірка не виявила жодних недоліків діяльності цього підрозділу. Разом з тим, комендант прикордонної дільниці Ю. Тарайкевич поскаржився на відсутність верхнього зимового одягу, що особливо давалося взнаки „морозними ночами” [54]. Чергова інспекція прикордонної дільниці у Вілії виявила відсутність належної кількості особового складу та відповідного обмундирування [55]. Ситуація із обмундируванням покращилася певною мірою лише з квітня того ж року, коли зазначена прикордонна дільниця отримала нові мундири з господарського відділу Острозького повітового управління державної поліції [56]. 5 серпня 1924 року Острозький повітовий комендант у листі до керівника воєводського управління державної поліції В. Гозджевського писав, що інспектор місцевого прикордонного підсектору аспірант Стефані не міг здійснити перевірку всіх службових підрозділів у зв’язку з участю в ліквідації бандитських формувань [57].

Острозьке повітове управління державної поліції, оцінюючи свою діяльність за 1923–1924 роки, зазначало, що „лише завдяки діяльності поліції певною мірою було скорочено розміри нелегальної прикордонної торгівлі та контрабанди”. За словами керівництва вищеподаного управління державної поліції, активізацію роботи органів внутрішніх справ щодо боротьби з контрабандою спричинили декілька диверсійних актів з радянського боку, а саме: підпал ринкових павільйонів у Острозі, численні крадіжки коней у прикордонних районах, грабівницькі напади на мешканців гміни Майків, вбивство 27 січня 1924 року постерункового Ю. Кіцке [58].

На початку листопада 1924 року уряд Другої Речі Посполитої відкликав підрозділи державної поліції зі східного кордону. З цього часу зазначені функції виконував новоповсталі Корпус охорони прикордоння. Внаслідок реорганізаційних процесів частина службовців державної поліції, яка несла службу на теренах

„острозького підсектора” була переведена до інших територіальних структур МВС. Так, 25 поліцейських відбули до Луцького та 23 до Володимирського повітових управлінь державної поліції [59].

Підсумовуючи вище викладене варто зазначити, що організація та діяльність поліції на теренах Острозького повіту в 1919–1924 роках засвідчила свою ефективність. Незважаючи на численні труднощі кадрового та матеріального характеру, непрості умови праці, поліції вдалося на середину 1920-х років стабілізувати ситуацію в регіоні та зміцнити присутність польської влади. Острозьке повітове управління державної поліції, як окрема територіальна структура Волинського воєводського управління державної поліції, офіційно припинило своє існування 1 січня 1925 року. Зазначена подія була пов'язана із розпорядженням Ради Міністрів Другої Речі Посполитої від 16 липня 1924 року щодо змін у адміністративному поділі Волинського воєводства. Відповідно до вказаного нормативно-правового акту, центр адміністративного управління переносився з Острога до Здолбунів, де й було утворено відповідне повітове управління державної поліції [60].

Література

1. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. – Rok wydania II (1923). – Warszawa, 1924. – S. 9, 14.
2. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 47. – Арк. 24–25.
3. ДАВО. – Ф. 58. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 12–13.
4. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 47. – Арк. 26.
5. ДАВО. – Ф. 58. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 4.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 306. – Арк. 7–9.
7. ЦДАГО України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 306. – Арк. 17; ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 47. – Арк. 26.
8. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 47. – Арк. 26.
9. Там само.
10. Rozkaz dzienny KWPP XIII Okręgu w Łucku № 16 dnia 28 kwietnia 1926 r. – Łuck, 1926. – S. 1–2.
11. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 47. – Арк. 26–27.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 673. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 64.
13. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 47. – Арк. 26.
14. Rozkaz dzienny KWPP XIII Okręgu w Łucku № 16 dnia 28 kwietnia 1926 r. – Łuck, 1926. – S. 1–2.
15. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. 3.
16. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 22.
17. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 47. – Арк. 26.
18. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 97. – Арк. 4.
19. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. 45–46.
20. Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN). – Zesp. 349 – Sygn. 84. – S. 648; Sygn. 4. – S. 168; Gazeta Administracji i Policji Państwowej. – 1923. – № 5 (22 stycznia). – S. 10.
21. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 97. – Арк. 4.
22. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. 68.
23. AAN. – Zesp. 349. – Sygn. 1628. – S. 28–30.
24. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 628. – Арк. 7.
25. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 626. – Арк. 2–5.
26. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 345. – Арк. 1.
27. Там само. – Арк. 2.
28. ДАВО. – Ф. 167. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 31.
29. Там само. – Арк. 42–43, 76.
30. ДАРО. – Ф. 324. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 149.
31. Gazeta Administracji i Policji Państwowej. – 1923. – № 48. – 24 listopada.
32. ДАРО. – Ф. 305. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 1; ДАРО. – Ф. 324. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 149; Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku № 3 z dnia 20 lutego 1925 r. – Łuck, 1925. – S. 5.
33. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 47. – Арк. 26.
34. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. 3.
35. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 296. – Арк. 21–39.
36. Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku № 12 z dnia 12 marca 1924 r. – Łuck, 1924. – S. 7–8.
37. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 47. – Арк. 26–27.
38. Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku № 61 z dnia 29 października 1923 r. – Łuck, 1923. – S. 2–3.
39. Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku № 64 z dnia 11 listopada 1923 r. – Łuck, 1923. – S. 2.
40. ДАРО. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 2.
41. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. 3.
42. ДАВО. – Ф. 134. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 8.
43. ДАРО. – Ф. 147. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1–2.
44. Козира В. Політика Міністерства Внутрішніх Справ Польської Республіки щодо Східних Кресів у 1918–1926 рр. // Ukrainica Polonica. – 2005. – № 2. – С. 32.
45. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 345. – Арк. 2.
46. Dziennik Wołyński (Łuck). – 1923. – № 44. – S. 4.
47. ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 70–71.
48. Цецик Я. П. Діяльність КПЗУ на Волині у 1921–1925 роках // Південний архів. – 2005. – Вип. 18. – С. 132.
49. ДАТО. – Ф. 391. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1

50. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 97. – Арк. 4–6.
51. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 47. – Арк. 27.
52. Там само. – Арк. 4.
53. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 97. – Арк. 4–6.
54. ДАРО. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 438. – Арк. 2.
55. Там само. – Арк. 3–4.
56. ДАРО. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 440. – Арк. 1.
57. Там само. – Арк. 128.
58. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 4а. – Спр. 47. – Арк. 28.
59. ДАРО. – Ф. 86. – Оп. 3. – Спр. 479. – Арк. 55.
60. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 lipca 1924 r. w sprawie podziału powiatu rówieńskiego na dwie jednostki administracyjne i kreowania powiatu kostopolskiego tudzież regulacji granic powiatów: rówieńskiego, dubnowskiego, łuckiego, ostrogського, krzemienieckiego i horochowskiego // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polski. – 1924. – № 68. – Poz. 655; Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku № 30 dnia 6 sierpnia 1924 r. – Łuck, 1924. – S. 4.

Лена БОРТНИК
(Луцьк)

ПЕРША (ВОЛИНСЬКА) БРИГАДА НА ФОНІ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ КОРПУСУ ОХОРОНИ ПРИКОРДОННЯ У 1924-1938 РР.

Актуальність теми зумовлюється важливістю дослідження маловивчених тем українсько-польських відносин, особливо міжвоєнного періоду. До таких належить питання Корпусу охорони прикордоння (КОП) – польської військової організації, яка діяла у період 1924-1939 рр. і чияю основною функцією була охорона східного кордону Другої Речі Посполитої. Об'єктивне дослідження його діяльності неможливе без визначення його організаційної структури, адже саме вона дає змогу зрозуміти той чи інший розподіл функцій між структурними одиницями формації та особливості механізму їхньої співпраці. Волинська бригада була однією із перших, які охоплювали українську частину східного кордону, тому для вивчення її внутрішньої структури на фоні загальної організаційної структури КОП є дуже важливим.

Мета дослідження. Оперуючи усією різноманітністю документів, фактів, у праці поставлено мету системно показати процес формування внутрішньої організаційної структури Корпусу охорони прикордоння у 1924-1938 рр. із акцентом на Першій (Волинській) бригаді КОП. Нижня хронологічна межа визначена датою створення формації, верхня – початком безпосередніх військових приготувань Другої Речі Посполитої, коли, відповідно до військової доктрини, КОП повинен був брати участь у мобілізації. Виходячи із мети, завданням дослідження є аналіз основних етапів становлення внутрішньої організаційної структури Корпусу охорони прикордоння у 1924-1935 рр., а також Волинської бригади у цьому контексті.

Джерельною базою дослідження є матеріали Державного архіву Волинської області, Державного архіву Рівненської області, Archiwum Straży Granicznej. У науковій історичній літературі тема частково висвітлена, зокрема, у працях Л. Юрчук [5, 36], О. Разиграєва [4], М. Яблонські [9], Є. Прохвіча [14,15], А. Контанкевіча, Є. Руткевіча [15] тощо.

Основні результати дослідження. Після припинення бойових дій в результаті радянсько-польської війни на фронті наступило перемир'я. З польського боку, за його умовами, 6 листопада 1920 р. було створено кордон Міністерства

військових справ, який у січні 1921 р. було переіменовано у кордон Головного командування Війська Польського.

У лютому 1921 р. на основі Закону від 4 лютого 1921 р. «Про юридично-політичне унормування становища на землях, приєднаних до території Речі Посполитої, згідно із умовами про попередній мир та перемир'я, підписаних у Ризі 12 жовтня 1920 р.», було утворено Волинське воєводство із центром у Луцьку, яке стало третім у Польщі після Люблінського та Бялистоцького за площею і займало 8,9% території держави [13, 18]. Ризький мирний договір підтвердив попередні домовленості щодо кордону, внаслідок чого територія Волині стала складовою частиною Польщі.

В той же самий час постала проблема охорони Волинського воєводства, адже його східний кордон був частиною протяжного східного кордону Речі Посполитої. Кордон II Речі Посполитої з СРСР або так званий «східний кордон» мав протяжність 1412 км., що становило 25,5% від загальної протяжності усіх кордонів держави. Чималий його відрізок припадав на Волинське воєводство. Ділянка залишалась неспокійною протягом усього міжвоєнного двадцятиліття. Особливо важкими видались перші повоєнні роки, коли постала необхідність вибору формації, котра мала б відповідати за охорону кордону. Сусідство із СРСР унеможливило створення прикордонних структур цивільного характеру, як це було у випадку польського кордону із Східною Пруссією, Німеччиною, Чехословаччиною та Румунією. Загалом, «східне пограниччя» мало свої виразні особливості які були наслідком вищезгаданих військових подій 1918-1920рр. [18,11].

Протягом 1921 р. - першої половини 1924 рр. східний кордон Другої Речі Посполитої охоронявся митними батальйонами (1921-1922рр.), прикордонною охороною (1922-1923 рр.), Державною поліцією (1923-1924 рр.). Постійні реорганізації, відсутність чіткої концепції розвитку прикордонної служби, складні умови політичного, господарського, правового життя підштовхнули польську владу до створення для охорони східного рубежу спеціального військового формування [12, 21].

12 вересня 1924 р. Міністерство військових справ під керівництвом Владислава Сікорського видало наказ про утворення Корпусу охорони прикордоння (КОП), а 17 вересня у спеціальній Інструкції, була окреслена військова структура цієї формації [11]. Згідно Інструкції, до складу КОП входили: командування, штаб, спеціалізовані служби, бригади охорони прикордоння, компанії і варті. Завданнями, пов'язаними із підготовкою кадрів, займалися унтер-

офіцерські школи: професійних унтер-офіцерів піхоти, унтер-офіцерів професійних кавалерій, дресирування службових собак, компанії унтер-офіцерів діючої служби. В рамках Корпусу охорони прикордоння свої завдання виконували також дивізіон жандармерії та начальство розвідки.

Корпус охорони прикордоння складався із елітних державних підрозділів. Солдати були спеціально відібрані, походили виключно із західних польських воєводств. Включенню до КОП передувало попереднє навчання у лінійних одиницях. Кожна бригада (потім також і полк) мала власний відрізок, який поділявся на відрізок батальйону у складі компанії варту у прикордонній смузі. Резервні одиниці, сапери та артилерія створювали наступну лінію опору [8, 37].

Обмундирування військових Корпусу охорони прикордоння здійснювалося на основі приписів щодо вбрання війська, видані Відділом І Генерального Штабу Війська Польського у Dz. Rozk. nr 97/19 від 1919 р. і в Dz. Rozk. nr 17/24 від 1924 р., а також були затверджені у Dz. Rozk. 44/24, roz. 639 від 6.XI.1924р. Міністром військових справ [19].

КОП був підпорядкований двом структурам: Міністерству справ військових – з кадрових організаційних, оперативних та навчальних питань, а також Міністерству внутрішніх справ – питань бюджету, охорони кордонів та безпеки у прикордонній смузі. Починаючи із травня 1938 р. у справах розвідки і приготування до військових завдань КОП підпорядковувався також Генеральному Інспекторові Збройних Сил [12, 34].

Зважаючи на те, що Корпус охорони прикордоння підпорядковувався Міністерству військових справ, то він був складовою частиною Збройних Сил Другої Речі Посполитої. Його основною функцією був захист східного кордону держави. До завдань КОП належало наступне: 1) недопущення нелегальних порушень кордону; 2) боротьба із нелегальним перевезенням та контрабандою товарів через кордон; 3) охорона державних знаків; 4) боротьба із контрабандою та податковими злочинами і правопорушеннями у межах постанов про кордони держави; 5) співпраця із військовими частинами і місцевою адміністрацією у сфері забезпечення обороноздатності Польщі; 6.) зміцнення польського елемента у східних воєводствах Другої Речі Посполитої тощо [5, 11].

Інструкція від 17 вересня 1924 р. передбачала формування трьох бригад: Волинської, Віленської та Новогрудської, у складі 10 батальйонів та 10 ескадронів [11]. Штаб-квартира командування КОП знаходилася у будинку на вулиці Халубінського у Варшаві.

Перша - Волинська бригада охороняла

відрізок рубежу Волинського воєводства. До її складу входили батальйони – «Березно-Зурно», «Гоща», «Дедеркали» та ескадрони – «Березно-Зурно», «Гоща», «Великі Дедеркали» [2]. Командування Першої бригади очолив полковник С. Паврожніцький. її штаб розташувався у Здолбунові [14, 19]

Окремим розпорядженням Міністра військових справ ген. Дивізії В Сікорського у січні 1925 р. Волинська бригада була доукомплектована батальйоном «Остріг» та ескадром «Мізоч» [12, 47]. З метою подолання нестабільної ситуації на кордоні прикордонну охорону було підсилено резервними підрозділами: протягом лютого 1925 р. з Вільна та Нової Вілейки на Волинь були направлені новосформовані підрозділ КОП – батальйон піхоти «Нові Швічани» та три ескадрони – «Друя», «Олкеніки» «Янулішки» [1]. Вони утворили другу резервну лінію захисту кордону, яка сприяла стабілізації ситуації в краї. У лютому ці підрозділи відправили назад у Литву, де з них створили Шосту бригаду КОП [14, 24].

У квітні 1925 р. були організовані дві інші бригади (4. і 5.), які зайняли відрізки кордону у Малопольщі та на Поліссі. У березні 1926 р. 6 Бригада КОП у складі 24 батальйонів піхоти та 20 ескадронів кавалерії взяла на себе нагляд на кордоном з Литвою та Латвією. В цілому у 1924-1929 рр. назви одиниць Корпусу охорони прикордоння посідали тільки нумерацію, наприклад: 3 Бригада КОП з місцем зупинки командування у Вільні, 10 Батальйон з місцем зупинки командування у Красному, 2 Ескадрон з м. з. в Івенах, 3 Компанія КОП в Леонполі з 5 Батальйону КОП у Лужках [15, 25].

У травні 1926 р. до влади у Польщі прийшов Ю. Пілсудський. Під його впливом сформувалася нова концепція воєнної доктрини 1926 - 1935 років. На перший план тепер поставили проблему конфлікту з Радянським Союзом. Акцент змістили на самостійне ведення війни. Згідно нового плану «Схід», Польща мала вести оборонну війну проти СРСР. Завдання КОП у цьому плані полягали у тому, щоб на початку ймовірної агресії зупинити Червону Армію. Підрозділи КОП мали тримати оборону, під час якої було б проведено мобілізацію резервістів і розгортання оперативних сил армії. У разі війни з Німеччиною, планувалося на основі військ КОП сформувати оперативні частини [15, 65].

20 вересня 1927 року віце-міністр військових справ генерал бригади К. Фабрицій видав наказ про організацію п'яти нових батальйонів, якими підсилили п'ять бригад КОП [12,118]. Це були резервні батальйони КОП. Відповідно до наказу, при Першій бригаді було сформовано 26 резервний батальйон «Здолбунів». Останній був організований на базі 44 піхотного полку, який

розташовувався у Рівному. Резервний батальйон «Здолбунів» складався зі штабу, трьох рот піхоти, взводу зв'язку та взводу кулеметників. Особовий склад становив - 22 офіцери, 164 підофіцери, 501 рядовий [6].

Згідно розпорядження, офіцери та підофіцери поповнювали резервні батальйони частково з армії, а також з підрозділів КОП. Армія забезпечувала рядовими весняного набору 1904 та 1905 років народження. У наказі особливо наголошувалося на необхідності обмежити набір русинів та білорусів [12, 120]. Вісімдесят відсотків солдатів резервного батальйону становили поляки. Копівцями-резервістами могли бути німці, чехи, євреї. Останні, як правило, поповнювали штат ремісників. Новосформовані батальйони не несли прикордонної служби. Вони стали мобільною ланкою КОП. У разі нападу Червоної Армії їх мали швидко передислокувати на найбільш небезпечні ділянки кордону. Крім того, резервні батальйони на даному етапі мали проводити розвідку [14, 47].

Формування Корпусу охорони прикордоння, який набув військової структури, було завершено у грудні 1927 р., хоча, власне, протягом усього часу існування КОП часто відбувалися різноманітні структурні зміни. Начальником штабу КОП, починаючи із грудня 1927 р., став генерал дивізії Генрик Одронж-Мінкевіч. На чолі Корпусу стояло командування, якому підпорядковувалося 6 бригад в складі батальйонів піхоти та ескадронів кавалерії. Найменшою одиницею були варти, які налічували у мирний час по одній дружині піхоти. У загальній кількості їх нараховувалося 357 [9, 195].

До складу 1 Бригади КОП (Волинь) входили: 3 батальйон КОП, 4 батальйон КОП, 11 батальйон КОП; 26 резервний батальйон КОП; 3 ескадрон КОП, 11 ескадрон КОП; Школа професійних унтер-офіцерів піхоти КОП; школа професійних унтер-офіцерів кавалерії КОП; Школа професійних унтер-офіцерів бригади [10].

У 1929 р. розпочалася реформа Корпусу охорони прикордоння, ініційована Ю.Пілсудським. 18 травня 1929 р. новим керівником Командування Штабу КОП став генерал бригади С. Тессаро. У липні 1929 р. відбулася реорганізація КОП під криптонімом "R.1" щодо внутрішньої організації та дислокації. Було додатково утворено шість командувальних полків і нові батальйони. Усі одиниці КОП – від варти і до бригад – набули назв місцевостей чи географічних регіонів, у яких розташовувалися штаби. Перша бригада, відповідно, отримала назву «Волинь», а резервний батальйон «Здолбунів» був перейменований у резервний батальйон КОП «Житин». Останній дислокувався у селі Житин, за 12 кілометрів від Рівного. Командування резервного батальйону

очолив підполковник Е. Банащак [3]. В цілому частина одиниць КОП була пореформована, утворено кілька нових. Запроваджено було також підвідділи саперів та артилерії [6].

У 1931 р. було завершено реорганізацію КОП під криптонімом «R. 2», відповідно до якої було ліквідовано нумерацію і залишено лише назви одиниць у лапках, що походили від місцевості, у яких вони розташовувалися. Структура Корпусу охорони прикордоння набула наступного вигляду: Командування Штабу (командувач штабу – генерал бригади Ян Кушевські (Jan Kruszewski), заступник командувача штабу – полковник Здислав Пшиялковські (Zdzisław Przyjałkowski), начальник штабу – підполковник Тадеуш Пушинські (Tadeusz Puszczycski), шість бригад - «Гродно», «Вільно», «Новогрудек», «Полісся», «Волинь», «Поділля», Інспекторат КОП, Компанія Штабу КОП; Центральна школа унтер-офіцерів КОП в Осовці, Дайон Жандармерії [16].

Після смерті Маршала Ю. Пілсудського у квітні 1935 року та зміцнення мілітаристських позицій Німеччини була переглянута воєнна доктрина Польщі. У рамках Конституції 1935 року було розроблено загальний план модернізації і розбудови Польського Війська [14, 53]. Під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників змінилася концепція захисту кордону, з існуючої оборонної - на патрульно-розвідувальну. Тому вже у 1936 р. командування підготувало план "Захід" - ведення воєнних дій у випадку агресії Німеччини. Згідно з ним КОП передбачали використати для оборони східних кордонів, а у разі нападу Німеччини підрозділи КОП мали бути мобілізовані до структур армії [14, 66].

Реформа армії та зміна системи безпеки кордону стали підґрунтям для реорганізації КОП, проведеної у лютому 1937 р. Структурні одиниці КОП максимально наблизили до оперативних військ. Наприклад, на основі бригади «Волинь» створили полк «Здолбунів». У його підпорядкування відійшли батальйони «Острог», «Гоща», «Дедеркали», а також резервний батальйон «Житин», ескадрони «Мізоч» і «Дедеркали», навчальний дивізіон кавалерії «Невірків», рота саперів «Гоща», пост розвідки КОП №8, постерунки жандармерії КОП «Гоща», «Дедеркали», «Житин», комендатура повіту військової підготовки КОП «Кременець», комендатура району військової підготовки КОП «Волинь» та комендатура військової підготовки батальйону КОП «Гоща» [12, 421].

У грудні 1938 р. для охорони південного кордону із Румунією розпочато організацію Полку КОП «Карпати». Такі дії були наслідком того, що Прикордонне Військо (Straż Graniczna) передала частину свого кордону із Румунією КОП, отож, починаючи із лютого 1939 року, цей відрізок

польсько-румунського кордону знаходився під захистом КОП. Крім того, на початку 1938 р. з'явилися також постулати про необхідність створення західного Корпусу охорони прикордоння на кордоні із Німеччиною [17]. Отож, мова йшла про перетворення Корпусу у структуру, яка охороняла не лише східний кордон Другої Речі Посполитої, а фактично, весь кордон держави, чого не було раніше із іншими службами, які також займалися цими функціями.

1938 р. був останнім, протягом якого Корпус існував довкола існуючої організації Подальша розбудова КОП наступила аж у 1939 р. і була тісно пов'язана із мобілізаційними приготуваннями Другої Речі Посполитої.

Отож, Корпус охорон прикордоння, відповідно до основоположних документів, які регламентували його діяльність, був органом, основною функцією якого була охорона східного кордону Другої Речі Посполитої. Сама внутрішня структура організації, закладена у 1924 р., реформувалася протягом усього часу існування формації і була пов'язана здебільшого зі збільшенням кількості структурних одиниць. Крім того, у 1938 р. до функцій КОП входить також охорона інших частин державного кордону РП, чого не було закладено у програмних документах 1924 р., зокрема сувальський відрізок польсько-пруського кордону, а також відрізок польсько-румунського кордону вздовж Дністра. Крім того, відповідно до нової військової доктрини Корпус охорони прикордоння повинен був брати участь у мобілізації. Структура Волинської бригади КОП змінювалася з тактичних та стратегічних міркувань. Загалом внутрішня організація Корпусу охорони прикордоння є складною і потребує детального вивчення та аналізу.

Література

1. Державний архів Волинської області.- Ф.46. -Оп.9. - Спр.260. Приказ Министерства внутренних дел по охране приграничных зон - Арк.2
2. Державний архів Рівненської області. - Ф.45. -Оп.1 -Справа 31.-Арк.1.
3. Державний архів Рівненської області - Ф.45. -Оп.2 - С. 1.-Арк. 19.
4. Разиграев О. В. Польська державна поліція Волинського воєводства в охороні східного кордону / О. В. Разиграев // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. - Вінниця, 2007. - Вип. 12. - С. 296-301.
5. Юрчук Л. В. Репресивні органи польської влади в боротьбі проти українського національно-визвольного руху у прикордонних повітах Волинського воєводства (1921-1939 рр.): автореф:дис. ... канд.істор.наук: 20.02.22 / Л. В. Юрчук; Національний університет «Львівська політехніка» - Львів, 2010. - 23 с.
6. Юрчук Л. Роль резервного батальйону КОП "Житин" у зміцненні безпеки Волинського прикордоння Другої Речі Посполитої [Електронний ресурс] режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1612/52/>
7. Biaikowski R. Korpus Ochrony Pogranicza - KOP [Electronic resource]. - Mode of access: <http://web.archive.org/web/20080113102320/http://www.dws.xip.pl/wojna/jednostki/jednostka1.html>
8. Dominiczak H. Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939.- Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN,1992.- 287 s.
9. Jabionowski M. Formacja specjalna Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939. - Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2002. - 355 s. - ISBN 838876652X, 9788388766527.
10. Komunikat dyslokacyjny jednostek KOP, czkñż I, L.dz. 7000/O de B/27, 5 grudnia 1927, Archiwum Straży Granicznej, Zespyi KOP, 541.1065.
11. Korpus Ochrony Pogranicza 1924 - 1939 [Electronic resource]. - Mode of access: http://www.strazgraniczna.pl/wps/portal/tresc?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/pl/serwis-sg/polskie_formacje_graniczne/historia/korpus-ochronny-pogranicza-1924-1939
12. Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939. Wybor dokumentow, wstkp Marek Jabionowski, wspoipraca Jerzy Prochwicz / Wydziai Dziennikarstwai Nauk Politycznych Uniwersytet Warszawski. - Warszawa-Puitunsk, 2001. - s. 784 + 24 s. materaiyikonograficzne.
13. Mkrzecki W. Wojewodztwo Woiyskie. 1921-1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, spoiecznych i politycznych / Wrociaw-Warszawa-Krakow: Zakiad Narodowy im. Ossoliczkich. WydwoPolskiej Akademii Nauk, 1988. - 203 s.
14. Prochwicz J. Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku. Warszawa, 2003 - 457 s.
15. Prochwicz J., Konstankiewicz A., Rutkiewicz J. Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939.- Warszawa: Wydawn. «Barwa i Broc», 2003. - 163 s.
16. Reorganizacja Baonyw i Centralnej Szkoiy Podoficerskiej, L.dz. 4160/tj/Og.Org./31, 21 sierpnia 1931, Archiwum Straży Granicznej, Zespyi KOP, 541.1106.
17. Studium planu strategicznego Polski przeciwko Niemcom Kutrzeby i Mossora, opracowai Marek Jabionowski i Piotr Stawecki. - Warszawa, 1987. - S. 132, 155.
18. Trzeciak M. Bariery Rozwoju Drugiej Rzeczypospolitej.-Radom:Wydawnictwo Poitechniki Radomskiej im.K.Pulaskiego,1999.-S.36;
19. Umundurowanie ioinierzy Korpusu Ochrony Pogranicza [Electronic resource]. -

Mode of access:http://www.muzeumsg.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=220:umundurowanie-1924-1939&catid=8:wyposarzenie-funkcjonariuszy&Itemid=21

Олександр МЕЛЬНИК
(Торчин)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗВ'ЯЗКИ РОДИНИ КОВАЛЬСЬКИХ З ЛУЦЬКИМИ ЗЕМЛЯМИ

*Світлій Пам'яті
Григорія Олександровича Гуртового*

Чимало видатних діячів із різних родин пов'язані з Волинню та луцькими землями у XIX – XX століттях. Це і польський письменник із родини Крашевських, і родина Косачів, яка дала українській літературі неперевершену Лесю Українку, і родина Левчанівських, з якої походить сенаторка польського сейму Олена Левчанівська і багато-багато інших. Всі вони більшою чи меншою мірою відомі науковцям, широкій громадськості. Але є досить цікаві діячі, про яких у наукових статтях та місцевій пресі згадується мало або й не згадується взагалі. Виділяється серед них родина Ковальських, яка теж вписала в історію кілька помітних і яскравих імен. З цієї родини виходили духовні служителі, політичні й державні діячі, науковці. У кінці XIX ст. вони були тісно пов'язані із селом Баїв тоді Полонківської волості Луцького повіту (сьогодні – село Луцького району).

Священики Свято-Успенської церкви

Зв'язки Ковальських із селом Баїв були започатковані Філаретом і Миколаєм Ковальськими, які у 1870 – 1880-их роках згадуються як священики баївської Свято-Успенської церкви. Джерела поки що не дають можливості визначити більш-менш точної дати початку священицького служіння Ковальських у селі Баїв. Відомо тільки, що від початку-середини 1870 – до перших 1880-их років священиком баївської парафії був Філарет Ковальський.

На подвір'ї баївської церкви збереглася могила Філарета Ковальського. Як свідчить надмогильна плита, народився він 12 грудня 1821-го, а помер 19 квітня 1900 року. Очевидно, обов'язки приходського священика Філарет виконував приблизно від початку 1870-х років. В цей час у Баєві була побудована нова церква. У забудованому записі зазначається: «Цей святий храм закладено в честь Пресвятої Богородиці 25 травня 1874 року і закінчено побудовою в 1875 році. Храм побудований на кошти прихожан при свящ. [енику] Філаретові Ковальському». Як бачимо, запис свідчить, що Філарет Ковальський був священиком у Баєві вже під час будівництва храму, а не його запросили пізніше. Оскільки для того, щоб так швидко звести храм необхідно було заздалегідь заготовити матеріали, то можемо ду-

мати, що священиком він був і до 1874 року.

*Свято-Успенська церква у с. Баїв. Побудована 1875 р.
Сучасний вигляд.*

Записи в метричній книзі за 1877 рік вказують на те, що від початку року Філарет Ковальський був приходським священиком у цьому селі. Перший запис – 12 січня 1877 року. Саме тоді отець Філарет здійснив обряд хрещення новонародженого Феодосія – сина жителів Баєва Семена Порфірійовича Вегера і його дружини Марії Павлівни. Допомігав йому у цьому дячок Григорій Голдаєвич [1, арк. 13в.-2]. Останні записи цієї метричної книги свідчать, що священиком в кінці року теж був Філарет Ковальський. 14 грудня він охрестив сина Никифора і Олександри Ярощуків із Цеперова [1, арк. 8зв.-9]. Наступного дня до книги занесли запис скорботного характеру: «15 декабря 1877 года умерла деревни Гордыще крестьянина Василия Корженевского дочь Феодосия... Погребение совершал приходской священник Филарет Ковальский с дьячком Григорием Голдаевичем» [1, арк. 19зв.-20].

Наступна збережена метрична книга за 1882 рік починається записом, зробленим отцем Філаретом 8 січня. В цей день він охрестив ім'ям Домінікія дочку жителів села Цеперів Никифора Васильовича і Олександри Пилипівни Медведюків [3, арк. 186 зв. – 187]. Обряди хрещення, вінчання і поховання він здійснював майже цілий рік, аж до кінця жовтня-початку листопада. Ще 26 жовтня Філарет Ковальський охре-

стив новонароджену Неонілу – дочку Григорія і Павеліни Вегерів з Баєва [3, арк. 195зв.-196], а 8 листопада у Свято-Успенській церкві обвінчав Івана Корженевського і Варвару Душак (теж із Баєва) [3, арк. 200зв.-201].

Далі йде довга і незрозуміла перерва між записами – від 8 листопада до 23 грудня. А вже 23 грудня 1882 року обряд поховання у Баєві проводив приходський священник села Ратнів Тимофій Юркевич. Він же 30 грудня здійснював у баївській церкві охрещення сина Василя і Пелагеї Юрчуків з цього села. В обох випадках йому допомагав дячок с. Баїв Григорій Голдаєвич [3, арк. 195зв.-196, 211зв.-212].

Без необхідної інформації важко зрозуміти причини відсутності отця Філарета – можливо, він перебував у від'їзді, вирішуючи якісь невідкладні справи, або був переведений на інше місце служби. Це поки що залишається загадкою. Можна припустити, що священник Філарет важко хворів, тому був відсторонений від служби. Адже, відомо, що помер він значно пізніше. Але Філарет Ковальський знову згадується у 1884 році. Згаданий він, уже як заштатний священник села Баїв, у січні – лютому 1884 року. В метричній книзі записано, що 30 січня священник Філарет здійснив обряд вінчання молодої пари із Баєва, а 4, 9, 29 січня, а також 15 і 27 лютого відспівував померлих селян баївської парафії. Він же здійснив підрахунок кількості вінчань за січень і поховань за січень – лютий 1884 року [2, арк. 86зв.-87, 115зв.-117]. Ймовірно, що на цій посаді отець Філарет перебував і в 1883 році (принаймні в кінці року), але матеріали за цей рік не збереглися, тому залишається тільки припускати.

3 березня 1884 року священником у баївській Свято-Успенській церкві був інший Ковальський, як записано в метричних книгах, – «приходський священникъ Николай». Так, 29 березня 1884 року, коли він провів перший священницький обряд, записали: «Приходській священникъ Николай Ковальській и Дьячекъ Григорій Голдаєвичъ совершили погребение дьяческой вдовы Феклы Феодосьевны Ненадкевичъ» [2, арк. 116 зв.-117]. Наступний за часом запис – 12 серпня 1884 року. Саме цією датою записано хрещення новонародженої Євдокії - дочки селян із Баєва Василя Дорофійовича і Агріпіни Олексіївни Матчуків. Його теж здійснив отець Миколай [2, арк. 5 зв.-5а]. З жовтня місяця почали вносити записи про вінчання молодих [2, арк. 86 зв.-87].

Чотири роки Микола Григорович Ковальський виконував обов'язки священника по баївському приході. Участь у житті громади і церкви брала і його дружина Марія Федотівна. Зокрема, коли 16 серпня 1884 року в сім'ї селян із Баєва Кирика і Анни Назаруків народився син Мирон (охрещений 17 серпня), то в графі «Званіє, имя, отчество

и фамилия воспріемниковъ» записали: «Села Баєва церковный староста крестьянинъ Иванъ Корніевъ Жданюкъ и Приходского священника Николая Ковальского жена Мария Феодотовна» [2, арк. 5 зв. – 5а].

Останні записи про священника М. Ковальського відносяться до лютого 1888 року: 14 лютого 1888 року отець Миколай разом із дяком Григорієм Голдаєвичем здійснили обряд вінчання жителя с. Городище Сави Карпюка і селянки з Баєва Килини Базилюк [2, арк. 99 зв. - 100]; 16 лютого вони охрестили новонароджену Єфросинію – дочку Івана і Ксенії Овчаруків з Городищ [2, арк. 48 зв. - 49]; 24 лютого – похоронили баївського селянина Степана Яковича Жданюка [2, арк. 154 зв. - 155]. Але підрахунки кількості новонароджених і померлих за лютий 1888 р. здійснив новий приходський священник Григорій Ниткевич [2, арк. 48 зв. – 49, 154 зв. - 155]. Надалі до кінця 1891 року згадується саме він. Священник Микола Ковальський ймовірно був переведений на інше місце служіння. Адже знаємо напевне, що і після лютого 1888 року він був живий і продовжував службу Богу.

Тут необхідно порушити ще одне питання – в яких родинних зв'язках перебували Філарет і Микола Ковальські. Дуже уривчаста і неоднорідна інформація про це. Наприклад, відомо, що Миколу по батькові Григорович, але не відомо як по батькові Філарета. Є інформація, коли народився Філарет, але не знаємо нічого про час народження Миколи. Можна лише здогадуватись, що вони були рідними братами. Ось що наводить на таку думку. Як ми уже згадували, Філарет народився у 1821 році, тобто на час священницького служіння у Баєві йому було 53 – 63 роки. А щодо отця Миколи, то за старими фотографіями, які були зроблені ще в ХІХ ст., і які бачив Юрій Мицик, він схарактеризований як «старий священник» [9, с. 10]. Отож виходить, що вік Філарета і Миколи був приблизно однаковим. Проте це питання ще потребує перевірки.

«Великий патріот своєї батьківщини України»

Так написав про діяча періоду Української Народної Республіки Миколу Ковальського, діяльність якого тут будемо розглядати, генерал-поручник армії УНР Михайло Садовський. Він був близько знайомий з М. Ковальським, тому у своїй брошурі про нього використовував не лише документальні свідчення, а й елементи спогадів, що є доволі цікавими.

Микола Миколайович Ковальський – видатний політичний і державний діяч, який походить з родини вже згаданого сільського священника Миколи Ковальського. Народився він у селі Баїв Луцького повіту 4 травня 1885 року [2, арк. 15 зв.; 6, с. 95; 12, с. 7].

Микола Миколайович Ковальський.

Про його народження свідчить метрична книга з Державного архіву Волинської області. Відомо, що хрещення Миколи Миколайовича відбувалося більш як через місяць після народження – 13 червня. В графі «Званіє, ім'я, отчество и фамилия родителей, и какого вѣроисповѣданья» записано: «Священникъ села Баева Успенской Церкви Николай Григорієвъ Ковальскій и законная жена его Мария Феодотова, оба православного вѣроисповѣданья». В день хрещення були запрошені імениті гості. В графі, в якій зазначаються імена і прізвища хрещених батьків, пишеться: «Чиновникъ Киевского Центрального телеграфа Личный Дворянинъ Платонъ Григорієвъ Ковальскій и жена Секретаря Начальника Канцелярии Варшавского Таможенного Округа Юліана Соботовича Надежда Феодотова Соботовичъ». В наступній графі «Кто совершалъ таинство крещенія» зазначено: «Острожского Уезда села Бесовки Священникъ Феодотъ Мальковичъ съ псаломщикомъ Григоріємъ Голдаевичемъ» [2, арк. 15 зв. - 16].

Як бачимо, окремі факти, що подані в книзі, дають додаткові можливості для пошуку і роздумування над фамільними зв'язками родини Ковальських. Але звертаємо увагу читачів на інше. Останнє речення метричного запису свідчить про те, що батько майбутнього державного діяча вже в середині 1880-их років мав певні зв'язки з Острогом і Осторжчиною*.

Тому не дивно, що середню освіту Микола Миколайович здобував у широко відомій в

Україні Острозькій чоловічій гімназії. Продовжив навчання він на правничому факультеті університету Св. Володимира у Києві, який закінчив перед початком Першої світової війни [6, с. 95]. Ще в роки навчання в університеті почав займатися громадсько-політичною діяльністю. В студентські роки стає членом першої української політичної партії в Наддніпрянській Україні – Революційної української партії (РУП). Був він також членом таємної політичної української організації – Товариства українських поступовців (ТУП). Перед Першою світовою війною Микола Ковальський став членом Української соціал – демократичної робітничої партії (УСДРП) і був обраний до складу Київської міської управи [10, с. 387; 12, с. 7].

На Всеукраїнському національному конгресі 4-8 (17-21) квітня 1917 р. Микола Ковальський обраний до Української Центральної Ради від просвітніх і громадських організацій Києва. Перебував на посадах у державному апараті, керував відділенням контролю УЦР. Він був також членом Комітету Української Центральної Ради. Протягом 1918 – 1920 років очолював Департамент державного контролю Директорії Української Народної Республіки [10, с. 387]. Певний час виконував завдання контролю фінансових справ армії Української Народної Республіки [12, с. 8].

Він брав активну участь в організації самостійного державного життя України. Ім'я Миколи Ковальського як представника від УСДРП неодноразово згадується в протоколах засідань Центральної Ради, її комітету під назвою Мала Рада, які проходили під головуванням Михайла Грушевського. Так, на засіданні 23 червня 1917 року, коли було утворено Генеральний секретаріат, Микола Миколайович відзначав, що це є дуже важливий факт, який змінює характер життя в Україні. 28 червня 1917 року від фракції українських соціал-демократів він був обраний до складу комісії, яка мала займатися виробленням проекту статуту автономії України. «В окремих виступах М.Ковальського на засіданнях Центральної Ради були ним висловлені принципи й послідовні оцінки та здійснювався аналіз сучасником і професіоналом-правником дуже складних суспільно-політичних процесів в Україні протягом буремного і доленосного 1917 р.» [6, с. 96 - 97] - писав про нього його не менш видатний племінник Микола Павлович Ковальський, про якого детальніше напишемо нижче.

Слід відзначити, що в партійній роботі, як і в державній, Микола Миколайович проводив чітку патріотичну лінію. Саме в такому дусі згадував про нього Ісак Мазепа – теж член УСДРП, в певний час прем'єр – міністр уряду Директорії УНР і автор книги спогадів «Україна в огні й бурі революції». За його свідченнями, у партії соціал-

демократів М.Ковальський займав далеко не останню позицію. На VI-му з'їзді українських есдеків, який відбувся на початку січня 1919-го, він був обраний до Центрального Комітету УСДРП [7, с. 80].

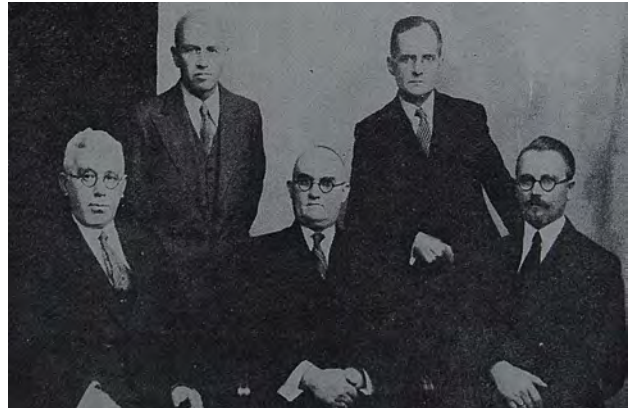
Брав Микола Миколайович участь у багатьох нарадах ЦК. Так, 18 травня 1920 року у Вінниці відбувалась нарада, як пише І.Мазепа «у справі сучасного моменту», тобто становища в якому перебувала у той час УНР. М.Ковальський і М.Бухановський (ще один член Центрального Комітету УСДРП), які спеціально на нараду прибули із Києва, дуже нарікали на більшовицький режим в Україні. Вони пропонували боротися проти більшовизму усіма можливими методами. Разом з тим, промовці наголошували, що союз з поляками не буде популярний в Україні. Але їх необхідно залучати до боротьби, стримуючи їхні окупаційні тенденції. Для цього пропонувалося посилити представництво УСДРП в уряді. Але на нараді перемогли інші погляди і соціал-демократи, які займали міністерські крісла, були відкликані з «правительства» [7, с. 412 – 414, 431].

Микола Ковальський намагався боротися за українську справу до кінця і емігрував тільки у 1921 р., тоді, коли будь-які можливості для боротьби в цьому напрямі уже були вичерпані. Виїхавши за кордон, він опинився у польському місті Тарнов, де знаходився тогочасний осередок уряду УНР в екзилі і ставка Головного отамана Симона Петлюри [6, с. 97]. Тут він проводив активну громадську роботу і був обраний до управи Товариства допомоги емігрантам з України та їх родичам. Працюючи в цьому товаристві, не відходив він також від роботи в Українській соціал-демократичній партії, від якої входив до українського парламенту на чужині, що прийняв назву Рада Республіки [12, с. 8].

Того ж року у Варшаві був створений Український Центральний Комітет (УЦК) – організація для всебічної опіки над емігрантами УНР [7, с. 487; 10, с. 387]. У 1923 році Комітет організував у польській столиці перший з'їзд української політичної еміграції, на який з'їхалась велика кількість делегатів з усіх регіонів Польщі. На цьому з'їзді для керівництва справами була обрана головна управа УЦК, в яку увійшов М. Ковальський. Згодом, на одному із з'їздів УЦК його вибирають головою цього Комітету. Відомо, що обов'язки головуєчого Микола Миколайович виконував уже від грудня 1925 року [6, с. 97 - 99], хоча інші матеріали вказують на 1929 рік [12, с. 10].

Працюючи в головній управі, а згодом і на посаді голови Комітету М. Ковальський усіма силами стояв за права українських емігрантів. Як згадував М.Садовський, «Не було такої урочистості, на якій не був би присутнім Микола

Миколович і на якій не промовляв би він чи не виступав з рефератом або доповіддю. Не було випадку, коли десь на периферії Польщі трапилось якесь нещастя з нашим емігрантом, щоб не поїхав туди Микола Ковальський рятувати чи заступитись за покривдженого. Ось тому він був таким знаним та любимим усіма» [12, с. 10-11].

Особовий склад Українського Центрального Комітету в Польщі. Зліва направо сидять: Віктор Куц, голова Микола Ковальський, Михайло Садовський; стоять: Петро Сікора, Віктор Яновський

До 1940 року він очолював Український Центральний Комітет. З початком німецького окупаційного режиму усі українські, як і польські та інші національні організації були ліквідовані. В тому числі ліквідували головну управу УЦК та всі його відділи і гуртки. Після цього Микола Миколайович працював у польському кооперативі «Сполем», де виконував обов'язки контролера і пропрацював усі роки німецької окупації. У Варшаві пережив час польського повстання проти німців у 1944 році [12, с. 10-11]. Пропозицію співпрацювати з окупаційною владою категорично відкинув [6, с. 100]. Натомість, ще в роки війни співпрацював з українським рухом Опору [10, с. 387]. За непослух і відмову у налагодженні контактів, у вересні 1944 року М. Ковальського заарештували і відправили спочатку разом з дружиною в концтабір Штутгоф, біля Гданська, а через місяць у листопаді в Дахау біля Мюнхена, де він і загинув 28 грудня 1944 р. [6, с. 100].

Видатний історик з родини Ковальських **

Ковальська справа нелегка, вона вимагає не тільки великих фізичних зусиль, але й неабиякої майстерності та гри інтелекту. Це можна сказати і про історичну кузню Миколи Павловича Ковальського – професора, доктора історичних наук, дійсного члена Української Вільної Академії Наук в США, академіка Міжнародної Слов'янської Академії Наук, заслуженого діяча науки і техніки України, засновника дніпропетровської школи істориків.

Із селом Баїв Микола Ковальський якихось безпосередніх зв'язків не мав. Але він завжди пам'ятав, що походить з родини баївського приходського священника, що у цьому селі народився його батько Павло, рідний брат Миколи Миколайовича [9, с. 10].

А Микола Павлович Ковальський вперше побачив світ 19 березня 1929 року в місті Острог (однойменного повіту на Волині) у вчительській сім'ї [8, с. 387]. Дитячі роки його пройшли в с. Верхові тодішнього острозького повіту, де вчителювали батьки Павло Миколайович (1887 - 1965) та Лідія Олександрівна (1895 - 1983) Ковальські***. Через деякий час родина знову проживала в Острозі, який став для Миколи Павловича справжньою Малою Батьківщиною. Тому не дивно, що з дитинства у хлопця зародився інтерес до історії, до українського середньовіччя, яке в Острозі нагадувало про себе старовинними баштами та мурами, замком та іншими пам'ятками [4, с. 7].

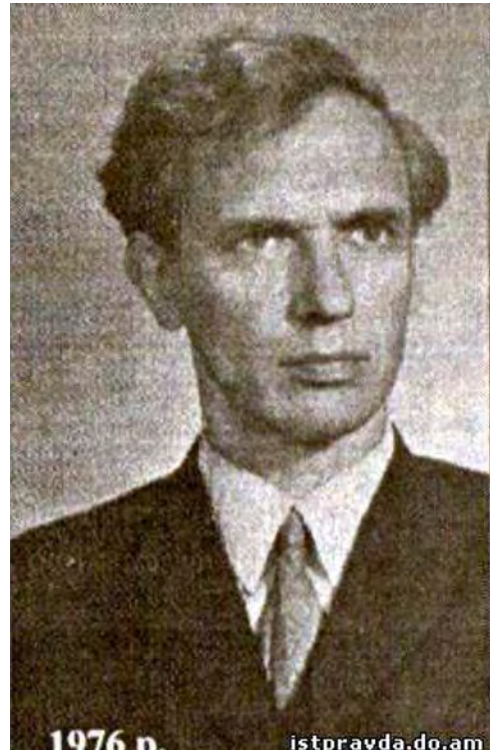
Ще з шкільної парти він мріяв стати істориком. Щоб досягти поставленої мети, потрібні були добрі знання. Тому майбутній вчений старанно вчився. Після закінчення з золотою медаллю середньої школи (1946 р.) та з відзнакою – Острозького педагогічного училища (1947 р.), він в тому ж 1947 році вступив на історичний факультет Львівського державного університету, де отримав серйозну теоретичну підготовку і перші навички роботи з джерелами. На історичному факультеті Львівського університету тих років викладали чимало талановитих вчених, які справили значний вплив на зародження у М. Ковальського зацікавлень джерелознавством [5, с. 243]. Серед них виділяється антикознавець Іван Вейцківський, який викладав курс джерелознавства історії Стародавнього Риму.

Три роки Микола Павлович навчався на стаціонарі, а 1950 обставини (зокрема, переслідування західноукраїнської молоді за ідейними поглядами) склалися так, що йому довелося перевестися на заочне відділення історичного факультету і розпочати роботу в Острозькій семирічній школі №3, де він викладав спочатку англійську мову, а пізніше історію, конституцію і географію. Разом з тим, не припинялося і власне навчання. Після закінчення у 1952 році з відзнакою університету, М. П. Ковальський починає навчання на аспірантурі при кафедрі вітчизняної історії Львівського університету. У 1958 році ним була успішно захищена кандидатська дисертація на тему: «Зв'язки західноукраїнських земель з Російською державою (друга половина XVI – XVII ст.)» [4, с. 8].

Але молодому талановитому історикові не вдалося залишитися на постійне місце праці на історичному факультеті. Ще два останні роки аспірантури Микола Павлович працював у

Львівському інституті вдосконалення вчителів. А з листопада 1959 року влаштувався на роботу в Український державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР (сьогодні – Інститут народознавства НАН України), де у серпні 1961 року, згідно з конкурсом, його було обрано на посаду завідувача відділу етнографії. Тут М. П. Ковальський проводив активну наукову та екскурсійну роботу.

У 1963 році, коли виникли проблеми з проживанням у Львові, майбутній професор прийняв запрошення переїхати у Кривий Ріг на Дніпропетровщині, щоб працювати на Криворізькому загальнонауковому факультеті Дніпропетровського державного університету. Незабаром (у грудні 1963 року) його було призначено на посаду декана цього факультету. Тут він розпочав свою широку науково-організаційну роботу, яка продовжувалась протягом усього життя вченого [5, с. 244 - 245].

Микола Павлович Ковальський. 1976 р.

Найплідніший період життя й діяльності Миколи Павловича припадає на роки праці на історичному факультеті Дніпропетровського університету, куди його запросили у 1967 році. Наступні 27 років він буде пов'язаний з цим університетом. Тут М. П. Ковальський тривалий час завідував кафедрою джерелознавства та історіографії, видав цикл праць з джерелознавства та історіографії історії України. Також в роки роботи на Дніпропетровщині захистив докторську дисертацію на тему: «Джерела з історії України XVI – першої половини XVII ст.».

Микола Ковальський написав понад 500 журнальних і газетних статей. Його праці відзначаються широтою джерельної бази, знанням матеріалів українських та зарубіжних архівосховищ, досконалим володінням методикою комплексного аналізу та науковою класифікацією джерел, розробленням методів їх досліджень. Чимало праць М. П. Ковальського присвячено певним комплексам джерел (Литовська метрика, записки іноземців, джерела про життя й діяльність першодрукаря І. Федорова); дослідженню спадщини видатних істориків (В. Антонович, Д. Яворницький, Ф. Шевченко, В. Голобуцький та ін.), регіональній історії (історія Волині, переважно Острога, Галичини, переважно Львова), спеціальним історичним дисциплінам (археографія, бібліографія, музеєзнавство, хронологія) [8, с. 388].

У Дніпропетровську Микола Павлович сформував цілий науковий напрям – загальноволинську школу дослідників проблемних питань джерелознавства та історіографії історії України XVI – XVIII ст. Серед його учнів такі відомі вчені як Юрій Мицик, Сергій Плохій, Валерій Степанков, Віктор Брехуненко та інші. Загалом більше ніж 25 дослідників, які й сьогодні продовжують досліджувати актуальні проблеми історії України. Один з учнів М. Ковальського, який свого часу виїхав за кордон і зараз працює у Гарвардському університеті, так описував значення і вплив заснованого ним наукового напрямку: «За його працями та успіхами дніпропетровської школи із захопленням і здивуванням слідкували в центрах україністики за кордоном — від «братньої» Польщі до «ворожих» США і Канади. В умовах, коли заняття давньою історією України, а особливо козацькою добою, були фактично під забороною, Микола Ковальський зробив неможливе — створив школу істориків, які присвятили життя дослідженням «націоналістичної» доби в українській історії» [11, с. 6].

У 1994 році М.П. Ковальський повернувся до рідного Острога. Хоча вченому було вже за 60, але він не припиняв активної науково-організаційної й творчої діяльності. Був одним з ініціаторів відродження 1994 року найстарішого вищого навчального закладу України – Острозької академії (нині – Національний університет «Острозька академія»), був його першим проректором з наукових питань, завідував кафедрою історії та культурології, створив в Острозі філію Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України [8, с. 388]. Співпрацюючи з професором Любомиром Винарем, заснував Острозьке відділення Українського історичного товариства. Разом з цим, він продовжував керувати написанням дисертаційних робіт, організовувати наукові заходи.

Як бачимо, Микола Павлович Ковальський – це приклад працелюбності, відданості своїй справі і справжнього горіння в ім'я історичної правди.

Микола Павлович (посередині) зі своїми учнями: ліворуч – Юрій Мицик, праворуч – Сергій Плохій.

Відтак, з родини Ковальських виходили досить помітні історичні постаті. Цікаво, що одна родина дала настільки різнопланових діячів – священиків, державного служителя та історика. Та всі вони, незважаючи на рід занять, відзначалися глибокою інтелігентністю, що мала генетичне споріднення з попередніми віками і, сподіваємось, буде мати продовження у майбутньому.

Література

* Можливо, саме на Острозчину в кінці 1880-их років був переведений священик Микола Ковальський. Адже, як відомо, у XX ст. родина Ковальських пов'язується саме з Острогом.

** Цей біографічний нарис про Миколу Павловича Ковальського, без сумніву, не претендує на вирішення певних суперечностей. Наводиться він тут для того, щоб у загальному показати діяльність представників родини Ковальських.

*** Існує думка, що саме у Верхові народився Микола Павлович, тому що там тимчасово проживали його батьки. Хоча інші дослідники місцем його народження називають м. Острог. Сам М.Ковальський в автобіографії й інших документах, які зберігаються в його домашньому архіві, вказував на Острог. Відтак, це питання ще остаточно не вирішене. Ми поки що більше схилиємося до останньої думки, але припускаємо, що деякий час після народження він міг проживати і у Верхові. Та без сумніву, пошуки в цьому напрямі необхідно продовжувати.

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф.35. – Оп.1. – Спр.258

2. ДАВО. – Ф.35. – Оп.9. – Спр.84

3. ДАВО. – Ф.35. – Оп.9. – Спр.1139

4. Атаманенко А. Життєвий і творчий шлях Миколи Павловича Ковальського / Алла Атаманенко / Микола Павлович Ковальський: Матеріали до біобібліографії. – Острог, 2002. – С. 7 - 16
5. Атаманенко А. Микола Павлович Ковальський (з нагоди 70-ліття) / Алла Атаманенко, Віктор Атаманенко // Український історик – 1999. – С. 241 - 255
6. Ковальський М. Вірний син України. До 55-річчя (1944 - 1999) трагічної загибелі діяча УНР і голови УЦК Миколи Ковальського (1885 - 1944) / Микола Павлович Ковальський // Український альманах. – Варшава, 1999. – С. 94 – 101
7. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917 - 1921) / Ісак Мазепа. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.
8. Мицик Ю. Ковальський Микола Павлович / Юрій Мицик // Енциклопедія історії України: У 8 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: Наук. думка, 2007. – Т. 4: Ка – Ком. – 2007. – С. 387 – 388
9. Мицик Ю. Документ до історії родоводу М.П. Ковальського / Юрій Мицик // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог – Нью-Йорк, 1999. – С. 10 - 12
10. Осташко Т. Ковальський Микола Миколайович / Т. С. Осташко // Енциклопедія історії України: У 8 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: Наук. думка, 2007. – Т. 4: Ка – Ком. – 2007. – С. 387
11. Плохій С. Життєва місія Миколи Ковальського / Сергій Плохій // Дзеркало тижня. – 2006, № 43 (622). – С.6
12. Садовський М. Микола Ковальський (1885 - 1944). / Михайло Садовський. – Нью-Йорк – Торонто, 1954. – 16 с.

Людмила СТРІЛЬЧУК,
Віталій СТРІЛЬЧУК
(Луцьк)

МІЖДЕРЖАВНА РЕГІОНАЛЬНА СПІВПРАЦЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В МЕЖАХ ЄВРОРЕГІОНУ «БУГ»

Здавна Волинь була регіоном жвавих польсько-українських контактів. У деякі історичні періоди (наприклад, 1943 р.) ці контакти позначалися, на жаль, широкомасштабними збройними конфліктами. Однак у останні десятиліття у відносинах волинян з польськими сусідами головне місце посіли взаємовигідні торговельно-економічні та культурні зв'язки. Спалах транскордонної “валізкової торгівлі”, або “комерційного туризму”, наприкінці 80-х — на початку 90-х рр. супроводжувався інтенсивним діалогом на рівні регіональних та загальнодержавних адміністрацій. У 1991 р. Волинська область вела офіційне співробітництво з Люблінським, Замойським, Холмським та Підляським воєводствами Республіки Польщі. Товарооборот Волині з цими воєводствами склав у 1991 р. 3 млн доларів, а у 1992 р. виріс у шість разів, склавши 18 млн [10].

Ці зовнішньоторговельні успіхи, а також перспективне географічне розташування області як прикордонної та транзитної щодо інших регіонів України, держав СНД та країн Центрально-Східної Європи, прискорили процес створення транскордонного об'єднання Єврорегіон “Буг”.

Ідея створення Єврорегіону за участю Волинської області вперше обговорювалася у травні 1992 р. на конференції в м. Казимежі-Дольному. Учасники конференції виробили проєкт макроструктури, що обіймала Підляське, Холмське, Люблінське і Тарнобжезьке воєводства Польщі і Волинську область України. Спочатку цей проєкт дістав назву “Єврорегіон Східного Сяну”, але пізніше назву було замінено на Єврорегіон “Буг”. Зацікавлені сторони — представники регіональних адміністрацій України, Польщі та Білорусі — на зустрічі у Сандомирі 29 квітня 1993 р. підписали проєкт Статуту майбутнього прикордонного союзу.

Науковому обґрунтуванню, розгляду перспектив економічного співробітництва в рамках єврорегіону була присвячена наступна конференція в Казимері-Дольному, яка відбулася 15-17 червня 1994 р. Її учасники дійшли висновку про бажаність утворення єврорегіону ще до кінця року і необхідність залучення Ради Європи до реалізації проєкту.

27 жовтня 1994 р. українська сторона підписала протокол про намір вступити до цього Єврорегіону. Протокол передбачав заснування регіонального реструктуризаційного фонду, інвестиційного банку, школи менеджменту та інших інституцій.

Формальною датою заснування Єврорегіону “Буг” стало 29 вересня 1995 р., коли в Луцьку було підписано Угоду про створення асоціації транскордонного співробітництва Єврорегіон “Буг”. [9, S. 199; 7, С. 24] До складу Єврорегіону увійшли чотири польських воєводства — Люблінське, Холмське, Тарнобжезьке та Замойське — загальною площею 24 тис. кв. км з населенням 2,4 млн мешканців, — а також Волинська область площею 20,2 тис. кв. км з населенням 1,8 млн мешканців.

Білорусь, участь якої в Єврорегіоні передбачалася на початковому етапі його створення, фактично не співпрацювала з Польщею та Україною в 1995 — 1996 рр. в рамках цієї асоціації. Головною причиною була непридатність білоруського законодавства для такої співпраці. Але в 1997 р., після здійснення низки реформ в країні, Білорусь активізувала свою діяльність в Єврорегіоні.

Транскордонне об'єднання Єврорегіон “Буг” поставило перед собою такі завдання:

1. Організація та координація співробітництва між його членами в галузях економіки, науки, екології, культури та освіти;
2. Надання допомоги в розробці конкретних проєктів транскордонного співробітництва між членами об'єднання в галузях, які становлять взаємний інтерес;
3. Сприяння розвитку контактів між людьми країн-членів Єврорегіону;
4. Сприяння розвитку добросусідських відносин між країнами-членами;
5. Визначення потенційних галузей багатостороннього співробітництва країн-учасниць;
6. Сприяння співробітництву членів транскордонного об'єднання з міжнародними організаціями, установами та агентствами [2, С. 55].

Організаційну структуру Єврорегіону “Буг” було створено у складі: Ради регіону, ревізійної комісії, секретаріату, окремих проблемних робочих груп.

У Польщі резиденцією крайового бюро (Національного секретаріату) єврорегіону став Холм; в Україні — Луцьк, у Білорусі — Брест.

18 жовтня у Бресті на черговому засіданні Ради транскордонного об'єднання Єврорегіон “Буг” були сформовані нові робочі органи. Членами Президії обрали голову Сеймику Люблінського воєводства М. Тенча, голову Державної адміністрації Волинської області Б. Климчука та голову Брестської обласної Ради депутатів Л. Лемешевського (останній у 2000 р. очолив і Раду

Єврорегіону). Було утворено секретаріат і сім робочих груп за такими напрямками: зміцнення прикордонних контактів; охорона навколишнього середовища; інформаційне забезпечення; економічне співробітництво; освіта, культура і спорт; зв'язки і взаємодія органів місцевого самоуправління; питання безпеки і надзвичайні ситуації. [3]

В січні 1997 р. Єврорегіон "Буг" став повноправним членом Об'єднання Регіонів Європи, суть якого полягає у "підтягуванні" відсталих регіонів до рівня розвинених через розвиток співробітництва в галузях економіки, науки, екології, культури та освіти, надання допомоги у здійсненні обопільно цікавих проектів.

Волинська область мала великі можливості для виконання ролі торговельного посередника між суміжними регіонами і, ширше, між Заходом і Сходом, Півднем і Північчю. Область у середині 90-х рр. вже мала 10 магістральних виходів на територію Рівненської та Львівської областей (з них 4 залізничних). На кордоні з Польщею у 1995 р. вже функціонували два залізничні (Ягодин та Ізов) та два автомобільні (Ягодин і Устилуг) переходи. У 1995 р., після реконструкції прикордонного переходу "Ягодин" і введення в дію автомобільного переходу Устилуг-Зосін, пропускна спроможність інфраструктури польсько-українських кордонних переходів на території Єврорегіону "Буг" значно зросла. У 1995 р. було побудовано і здано в експлуатацію першу чергу залізничного перестановочного пункту на території Волинської області, що дало можливість пасажирським і вантажним потокам перетинати польсько-український кордон безпосередньо на українській території, минаючи перехід в районі білоруського м. Бреста.

У 1995 р. зовнішньоторговельний оборот Волинської області з Польщею склав 3,5 млн дол. (8 % від загального зовнішньоторговельного обороту області). До Польщі експортувалася, переважно, продукція хімічної промисловості, а також деякі товари народного споживання: цукор, сухе молоко, казеїн та ін. З Польщі імпортувалися, здебільшого, товари народного споживання, продукти харчування, медикаменти тощо. В області було зареєстровано понад 60 польсько-українських СП, що становило половину усіх спільних підприємств області. Основними видами діяльності таких підприємств було виробництво товарів народного споживання, торгово-посередницька діяльність, надання транспортних послуг. У 1995 р. у Волинській області було зареєстровано на 7 млн дол. іноземних інвестицій, з них на інвестиції від польських підприємств для розвитку спільних підприємств припадало 2 млн дол. [2, С. 96]

На зустрічі польського та українського

прем'єрів у березні 1997 р. докладно обговорювалося питання виробництва у волинському м. Ковелі зернозбиральних комбайнів "Бізон" і, відповідно, створення СП та надання гарантій польського уряду під кредити для реалізації цієї програми.

У 1998 р. стала менш гострою одна з найбільших проблем розвитку транскордонного співробітництва: нарешті був створений філіал люблінського Депозитно-кредитного банку в Луцьку. Крім того, була створена польсько-українська Розрахункова палата. У Луцьку також розпочав роботу депозитно-кредитний банк "Україна ЛТД" із польським капіталом.

За даними статистичного управління польського м. Зельона Гура, у 1995 р. мешканці Волинської області вивезли з Польщі споживчих товарів тільки через митницю в Дорогуську на суму приблизно 53,6 млн дол. США, що становило 60 % усіх товарів, вивезених фізичними особами на територію України через кордонний переїзд Дорогуськ-Ягодин. Це також дорівнювало вартості імпорту товарів підприємствами й організаціями Волинської області. Згідно з результатами опитування, переважна більшість товарів, вивезених волинянами з Польщі, була придбана на території чотирьох прикордонних воєводств, які увійшли до транскордонного об'єднання Єврорегіон "Буг". [2, С. 96]

Фактором, який гальмував прикордонне співробітництво, була нерозвинутість прикордонної інфраструктури, недостатня кількість пропускних пунктів. У 1997 р. стало зрозумілим, що виконання "Комплексної програми розбудови державного кордону до 2000 р." зірване.

З розвитком ЄС як єдиного господарчого комплексу, з пожвавленням зв'язків Польщі з країнами ЄС, а України — з її західними сусідами, на порядку денному постала питання про розбудову української транспортної інфраструктури як складової частини загальноєвропейської транспортної системи. В ЄС ще у грудні 1991 р. для координованого розвитку такої системи було засновано Європейську асоціацію транспортних центрів "Європлатформа", протягом 90-х рр. розроблялись і реалізовувались програми спорудження магістралей і модернізації наявних транспортних артерій в ЄС. Зокрема, розроблялись проекти спорудження трансєвропейських автомагістралей Лісабон — Трієст — Будапешт — Львів — Київ та Берлін — Варшава — Люблін — Ковель — Київ — Москва, а також високошвидкісної залізничної колії між Україною та Польщею.

У зв'язку з тим, що м. Ковель Волинської області знаходиться в зоні впливу цих майбутніх магістралей, у волинських ділових та наукових ко-

лах було розроблено низку проектів, ядром яких стала ідея створення акціонерного товариства і спеціальної (вільної) економічної зони “Інтерпорт Ковель”. У відповідності з Законом України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон”, був розроблений проект Закону “Про Спеціальну економічну зону “Інтерпорт Ковель”. Згідно з цим проектом, СЕЗ “Інтерпорт Ковель” мав стати “комплексною зоною, яка поєднує в собі функції, властиві для різних типів спеціальних (вільних) економічних зон, на території яких запроваджується спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний) режим економічної діяльності та відповідні умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб” [2, С. 59].

Цей проект до кінця 1999 р. так і не став Законом України. І лише 27 червня 1999 р. Президент України Л. Кучма підписав указ про заснування СЕЗ “Інтерпорт Ковель” як зовнішньоторговельної зони на транспортному коридорі Гданськ — Одеса і початок її роботи з 1 січня 2000 р. Цю і деякі інші СЕЗ, про які йшлося в інших восьми президентських указах, підписаних того ж дня, було засновано з метою “створення сприятливого інвестиційного клімату та робочих місць, активізації підприємницької діяльності, а також перенесення центру ваги управління соціально-економічними процесами на регіональний рівень та підвищення відповідальності регіонів” [4].

На нашу думку, значні позитивні зміни у економічних зв'язках Волинської області з Польщею були вочевидь пов'язані насамперед з ринковими перетвореннями в Польщі та Україні та з послабленням протягом першої 1991 — 1998 рр. економічних контактів з Росією, а не з існуванням транскордонного об'єднання “Євро регіон “Буг””.

До 1997 р. ця організаційна міжрегіональна структура так і не набула істотного господарського значення. У 1998 — 2000 рр., на наш погляд, ситуація покращилася, але незначно. Швидкому розвитку співробітництва між українськими та польськими адміністративно-територіальними одиницями у складі Євро регіону “Буг” наприкінці 90-х рр. заважали такі чинники:

1. Криза економічного життя в Україні в цілому, а також недостатня підтримка органами центральної державної влади цих регіональних ініціатив;

2. Брак бази економічної інформації, наявність якої вкрай необхідна для успішного функціонування транскордонного об'єднання для пошуку потенційних партнерів і для вдосконалення співробітництва у рамках старих господарчих зв'язків між підприємствами; майже повна відсутність в ЗМІ інформації про

функціонування Євро регіону “Буг”;

3. Стан підприємств Євро регіону: брак інвестиційних капіталів та зниження обсягів виробництва і рентабельності підприємств в українській частині регіону, а також зростання заборгованості на підприємствах польської частини; повільна гармонізація систем управління на українських підприємствах, низька кваліфікація менеджерських кадрів, що призвело до непорозуміння у стосунках українських управлінців з їх польськими колегами, до розходжень в очікуваннях відносно форм і результатів співробітництва [6];

4. Зниження доходів населення української частини регіону, що призвело до зниження купівельної спроможності, яке, у свою чергу, гальмувало збільшення польського експорту до Волинської області;

5. Інерція економічних зв'язків радянських часів: навіть у 1997 р. частка Російської Федерації в експорті підприємств Волинської області складала 50 % [1, С. 81].

Для того, щоб Євро регіон став більш ефективним координаційним механізмом, учасники засідань Ради цього об'єднання у 1999 р. запланували на 2000 р. такі заходи: проведення спільних виставок і ярмарків; покращення благоустрою прикордонних територій та залучення фінансів у екологічні проекти; створення сприятливого інвестиційного клімату та інші.

В жовтні 1999 р. два північні райони Львівської області звернулися до Ради Євро регіону “Буг” з проханням включити їх до складу цього об'єднання, мотивуючи тим, що дані райони за своїм географічним розташуванням та традиційними господарчими зв'язками більш близькі до Волині і Люблінського воєводства, ніж до земель — членів “Карпатського Євро регіону”. Члени Євро регіону “Буг” не заперечили проти цього прохання, а остаточне вирішення відклали до наступного засідання, до закінчення ретельної обробки юридичних аспектів такої зміни складу Євро регіону. [3]

Ми припускаємо, що таке схвальне ставлення членів Ради до прийому нових членів до складу Євро регіону “Буг” могло містити небезпеку для майбутнього цього об'єднання. Це припущення ґрунтується на досвіді роботи іншого евро регіону за участю України — Карпатського. Адже саме надмірну територіальну роздутість, величезність теренів та населення називають в якості головної причини невдач розвитку “Карпатського Євро регіону” практично всі провідні експерти у спеціальних дослідженнях, присвячених карпатському транскордонному співробітництву [5; 8, С. 78-80]. Крім того, Волинський прикордонний господарський комплекс наприкінці 90-х рр. був структурою, яка вже склалася, яка протягом

півстоліття працювала у такому складі, і тому необхідність узгодження керівниками Волині своїх планів та оперативних рішень з керівниками Львівщини могла б, на нашу думку, загальмувати процес економічної співпраці в рамках Єврорегіону "Буг". Утім, не можна виключати, що розширення єврорегіону за рахунок входження двох районів Львівської області стало б корисним для нього. Але навіть у такому випадку входження нових районів до Єврорегіону "Буг" слід було б поєднати у часі з проведенням в Україні загальної адміністративно-територіальної реформи, в усякому разі одночасно зі включенням цих районів до складу Волинської області.

Література:

1. Долішній М.І. Удосконалення українсько-польських економічних відносин // національні і релігійні особливості реформування соціально-економічних відносин і регулювання екологічних процесів в Україні та Польщі: Наукові доповіді учасників УІІ українсько-польського наукового семінару (м. Одеса, 15 – 20 вересня 1997 р.)/ НАНУ України; Інститут економіки, Інститут проблем ринку і економіко-екологічних досліджень; Польська академія наук; Інститут географії і територіальної організації. – К., О., 1997. – С. 69 – 81.
2. Єврорегіон «Буг»: зовнішньоекономічна діяльність Волинського суспільно-територіального комплексу / Б.П. Клімчук, П.В. Луцишин,

Н.П.Луцишин, С.В. Федонюк. / Б.П. Клімчук, П.В. Луцишин (ред.). – Луцьк: РВВ Влинського державного університету, 1998. – 204 с.

3. Кукса І. Трансграничные связи укрепляются // belta.press.net.by/arcgives/1999/10/19/3.htm.
4. Нові орієнтири зовнішньої політики // Урядовий кур'єр. – 1999. – 16 листопада. – С. 9.
5. Перстньова Н. Транскордонне співробітництво, або Український досвід єврорегіонів // Дзеркало тижня. – 2000. – 15 – 21 липня. – С.2.
6. Ситко В., Мешайкина Е., Томашевски Я. Проблемы экономической интеграции в рамках Еврорегиона «Буг» // «Еврорегион «Буг». Региональная дипломатия завтра»: Материалы научно-практического семинара, 18-20 февраля 1998 г. Брестское областное отделение БРОО «Объединенный путь». – Брест, 1998. – С. 28.
7. Ткач Д. Трансграничное сотрудничество: украинское измерение // Персонал. – 2001. - № 3. – С. 23 – 25.
8. Olszański T.A. Perspektywy Euroregionów: głos w dyskusji //Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: Зб.наук. праць міжнародної конференції під патронатом Прем'єр-міністрів України і Польщі. – С. 78 – 80.
9. Surmacz B. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie: Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curi-Skłodowskiej, 2000. – 267.
10. Życie gospodarcze. – 1993. – 14 lutego. – S 23.

Альона ГАРБАРУК
(Луцьк)

МАТЕРІАЛИ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ВОЛИНСЬКОЇ ПОЛОНІЇ НА РУБЕЖІ ХХ-ХХІ СТ.

Поляки, як і інші національні меншини, заявили про себе на рубежі 1980–1990-х років, у період перебудови, коли мало місце створення культурно-освітніх організацій за національним принципом. У липні 1988 року в рамках Українського відділення товариства радянсько-польської дружби та Українського товариства дружби та культурного зв'язку з закордоном засновано Польську культурно-освітню секцію, пізніше перетворену на Культурно-освітнє товариство поляків в Україні (КОТП) [17]. 13 травня 1990 року відбувся I Конгрес поляків України, а 19 жовтня 1991 – II Конгрес, де було створено структуру нового - об'єднаного формату – Спілку поляків України (СПУ), метою якої визначено «національне відродження поляків, пробудження і розвиток національної самосвідомості, робота з метою громадського і культурного розвитку громадян України польського походження» [14]. Нині в Україні діє мережа польських товариств і організацій, яка охоплює територію всієї країни.

На тлі інших регіонів найбільшою польською громадою і, звичайно, кількістю національно-культурних осередків вирізняється Житомирщина. Відповідно їй переважна більшість досліджень навколо тематики життєдіяльності української полонії зосереджена на даній території. Поряд із цим, місцями відносно компактного проживання польської спільноти в Україні є також Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська, Рівненська, Волинська області. Цікавою для дослідження життєдіяльності польської спільноти є, безперечно, Волинь, оскільки цей регіон є прикордонним, що, в свою чергу, деякою мірою спрощує та активізує зв'язки української полонії з історичною батьківщиною, тим самим підвищуючи якісний рівень діяльності наявних в області національних осередків - товариств польської культури.

Здобуття Україною незалежності сприяло інтенсифікації відродження національних меншин, зокрема польської. Значну роль у цьому відіграють засоби масової інформації, адже інтеграція меншостей в українське суспільство відбувається через самоідентифікацію, розвиток їхньої культури, освіти. У цьому процесі преса, в тому числі національна, виступає засобом єднання, невід'ємним інструментом духовно-

го взаємозбагачення. У переломні 1990-ті роки українська преса, напевно, вступила в доленосну фазу своєї історії. Аналіз української періодики показує: її діяльність базується, в основному, на принципах демократичності та плюралізму. Наслідком цього процесу стало зростання ролі преси у висвітленні проблем громадського життя, актуалізації культурно-освітніх питань, втручання періодичних органів в історико-культурний процес.

Преса постає одним із цікавих феноменів культурного та громадсько-політичного життя, виступаючи, водночас, і як його суб'єкт, і як історичне джерело. Разом із тим, преса є важливим інструментом впливу на свідомість людей, дієвим знаряддям інформації. Періодика – це частина національної культури, тому і роль та місце її потрібно досліджувати в органічній єдності з культурно-історичним розвитком як титульної нації, так і національних меншин.

Процеси культурного будівництва суверенної України тією чи іншою мірою концентруються, нагромаджуються та віддзеркалюються на шпальтах вітчизняних періодичних видань. Тому преса – вагомим історичним джерелом, засіб формування громадської думки та практичного втілення окреслених рішень. Джерельні та концепційні основи, які містяться в періодичних виданнях, є своєрідним показником при визначенні вірності обраного державного курсу. В цьому виявляється й інший бік джерелознавчої цінності періодики. Відомо, що багато істориків-джерелознавців пресу називають своєрідним «щоденником часу», який і за формою, і за змістом відповідає тому чи іншому суспільству.

Метою даної розвідки є дослідження особливостей інформаційного забезпечення культурного розвитку польської національної меншини Волинської області в незалежній Україні.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали періодичної преси, які можна розділити на статті у всеукраїнській, обласній та районній пресі й публікації в спеціалізованих виданнях етнічних меншин.

Не викликає сумніву той факт, що у діяльності національно-культурних товариств інформаційна складова посідає дійсно чільне місце. Більш-менш регулярне висвітлення власної діяльності, а також виконання комунікативної функції в межах відповідної етнічної громади можливі лише при наявності власного інформаційного органу.

Друкований орган польської спільноти Волині з'явився порівняно нещодавно. Лише у 2009 році зусиллями активістів меншини був заснований двотижневик Монітор Волинський (Monitor Wolynski), який на чолі із головним редактором – паном Валентином Ваколюком - ось уже понад три роки успішно виконує покладену на нього

функцію координатора та оглядача полонійного життя регіону. Видання є двомовним – інформація подається паралельно польською та українською, що, безперечно, становить собою ще й дидактичну цінність для українців, котрі бажають пізнати мову найближчого західного сусіда, й поляків, які вважають за належне досконало володіти мовою своєї другої батьківщини.

На початку свого існування газета переживала значні матеріальні труднощі за умов майже повної відсутності реклами і штату журналістів. Проте ситуація стабілізувалася. З'явився постійний склад працівників – діячі освіти й науки, фахові кореспонденти, учасники національно-культурного руху. Протягом усього періоду функціонування газета чітко витримувала свою тематичну спрямованість переважно у наступних векторах: актуалізація пам'ятних подій в історії Польщі та польсько-українського минулого [15], проблеми співіснування польської спільноти із місцевими органами влади [6; 11], культурний розвиток полонії [5; 22], братерство поляків із іншими національними меншинами регіону [20], організаційні засади функціонування національно-культурних осередків волинської полонії [7; 25; 28], повідомлення краєзнавчого характеру [18], питання відродження мови [13; 30] тощо.

Поряд із цим, газета вирізняється особливою змістовою наповненістю матеріалів, своєчасними публікаціями звітної документації роботи польських національно-культурних об'єднань. Для пересічного читача така деталізація організаційних аспектів життя польської меншини може бути не надто вподаною, утім для дослідника сучасного побутування поляків України та Волині ці дані є надзвичайно цінним інформаційним джерелом. По-перше, відомості такого роду дають змогу розкрити питання щодо витоків національно-культурних осередків поляків, прослідкувати хід офіційного становлення найстарших з-поміж товариств – від первинних зборів ініціативних груп до установчих конференцій або з'їздів. По-друге, аналіз звітної документації дозволяє розглянути еволюцію програмних засад представництв польської спільноти, адже цілі та завдання товариств польської культури, наявних у регіоні, фіксовані у статуті початку 1990-х й, відповідно, оновлені, ближчі до сьогодення, є дещо видозміненими. Це свідчить не про збільшення запитів чи потреб місцевих поляків, а, перш за все, про намагання української полонії крокувати «в ногу з часом», відповідати офіційним правовим постулатам етнопатристичної політики України, посягати на те, що їй належить нарівні як із представниками інших меншин, так і титульної нації.

Слід відзначити, що двотижневик протягом

усього періоду свого існування виходить у світ виключно за рахунок меценатів та фінансової допомоги етнічної батьківщини. На матеріальну підтримку від української сторони розраховувати не доводиться ані на рівні загальнодержавному, ані на місцевому. Поки що сприяння функціонуванню національної преси волинських поляків зводиться до красномовства місцевої влади щодо значимості національних осередків у створенні міцної основи для українсько-польської співпраці [31].

На сторінках «Монітора Волинського» часто ведеться полеміка з приводу злободенних питань у життєдіяльності польської громади, а також інших національних спільнот Волині, піднімаються досить гострі й не завжди однозначні теми [6]. Безумовно, не припускають подібної риторики видання, наближені до офіційних владних структур, зокрема «Голос України» [4] чи «Освіта України» [12]. Серед їхніх тематичних пріоритетів зазначаються розкриття здебільшого міжнаціональної гармонії як в Україні, так і на Волині в тому числі. Повсякденність же національних відносин більше наближена до реальності у висвітленні обласної та районної преси. На шпальтах такого рівня видань публікуються здебільшого матеріали, що різносторонньо деталізують усю повноту життєдіяльності польської меншини краю у сфері культурного самовираження та підтримання належного функціонування її національних осередків, а також духовного єднання із представниками титульного етносу. Серед цього роду періодики варті уваги наступні найменування: «Волинська газета» [24], «Волинь» [1; 2], «Віче» [3], «Високий замок плюс Волинь» [10], «Наше життя» [19; 27], «Вісник» [21], «Луцький замок» [9; 23], «Волинь Нова» [26], «Досвітня зоря» [8], «Ринок. Реклама. Програма» [16], «Аверс-прес» [29].

Рівень публікацій, звісно, залежить від професійного потенціалу кореспондентів відповідних видань, але такою ж мірою – від суспільної атмосфери, рівня самосвідомості, соціально-економічних та політичних обставин тощо. В середині 1990-х років, коли етнічна тематика була новацією для обласної журналістики, постійним явищем була поява гострих та цікавих матеріалів. Згодом, коли офіційно були зафіксовані полікультурні засади державної етнопатристичної політики, збільшилася частка формальних даних у дусі риторики «міжнаціональної дружби». На сьогодні, на жаль, реалістично-критичний підхід до подання матеріалу лишається тільки за умови, коли тематика статті стосується стереотипів спільної польсько-української минувшини.

Поряд із цим, слід зауважити, що орієнтація

лише на власні етнічні видання може призвести до певної ізольованості національної меншини, до обмеження можливостей її представників повноцінно інтегруватись у суспільство. Тому, незважаючи на багато в чому оптимістичну кількісну статистику, питання розвитку інформаційних ресурсів полонії в Україні залишаються проблемами значного рівня складності. Розв'язання таких суперечностей на теренах Волині потребує постановки питання не стільки про збільшення кількості видань польської національної меншини (чисельність поляків в області не є такою значною, як, до прикладу, на Житомирщині чи Львівщині, а тому кількісно їхнє інформаційне забезпечення є достатнім), скільки про вироблення механізмів забезпечення реальної матеріальної підтримки функціонування наявних видань та їхньої участі у формуванні загального інформаційного поля країни.

Література

1. Алексеева С. Нові голови товариств [польської культури та німців Волині Д. Ровенська та Л. Сидоренко] // Волинь. – 1998. – 29 жовтня. – С. 1.
2. Андрійчук М. Українці і поляки // Волинь. – 1992. – 12 грудня. – С. 3.
3. Баран Г. Польський День незалежності у Луцьку // Віче. – 2010. – 18-24 листопада. – С. 3.
4. Берекета Б. Час допомоги діаспорі // Голос України. – 1996. – 13 серпня.
5. Ваколюк В. Десяті Міжнародні Дні Полонії та поляків за кордоном // Monitor Wolynski. – 2011. – 12 травня. – С. 7.
6. Ваколюк В. Олександр Курилюк (заступник голови облдержадміністрації): «Ми зацікавлені у розвитку партнерських стосунків із Польщею» // Monitor Wolynski. – 2011. – 21 квітня. – С. 11.
7. Відкрито новий відділ польського товариства // Monitor Wolynski. – 2011. – 26 травня. – С. 12.
8. Гембік О. Культура польська на Волині // Досвітня зоря. – 2002. – 14 листопада. – С. 13.
9. Гроденцов В., Портечко В. Польський етнос: пісня як доля // Луцький замок. – 2001. – 20 грудня. – С. 9.
10. Діти уже стали дорослими (про Клуб «Сибіряк» при Луцькому товаристві польської культури ім. Єви Фелінської) // Високий замок плюс Волинь. – 2000. – 3 листопада. – С. 3.
11. Звернення до волинян Ради з питань етнонаціональної політики при Волинській обласній державній адміністрації // Monitor Wolynski. – 2010. – 1 квітня. – С. 2.
12. Інститут Польщі - на Волині // Освіта України. – 2008. – 5 лютого. – С. 6.
13. Каращук А. Конкурс польської поезії у Луцьку // Monitor Wolynski. – 2011. – 21 квітня. – С. 6.
14. Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – С. 279.
15. Марш Живої Пам'яті Польського Сибіру // Monitor Wolynski. – 2009. – 24 вересня. – С. 1-2.
16. Моклиця О. Дії і надії обласного товариства польської культури // Ринок. Реклама. Програма. – 1999. - № 12. – С. 1.
17. Моцок В. Польська меншина в Україні в 1990-х рр.: досвід національного життя // Міжнар. Наук. Конгрес «Укр. істор. наука на порозі ХХІ ст.», Чернівці, 2000. – Чернівці, 2001. – Т. 2. – С. 329-333.
18. Невідомі факти про родину Фелінських // Monitor Wolynski. – 2010. – 21 жовтня. – С. 5.
19. Педич В. Пропагуємо, вчимося, дружимо // Наше життя. – 2010. – 25 вересня. – С. 2.
20. Поляки, іспанці та індонезійці демонстрували свій фольклор // Monitor Wolynski. – 2010. – 2 вересня. – С. 1.
21. Романик І. Спадкоємці Пилсудського на Маневиччині // Вісник. – 1998. - 18 червня. – С. 4.
22. Салуха В. Фестиваль польської пісні // Monitor Wolynski. – 2010. - 11 листопада. – С. 11.
23. Світліковський М. Як добрі сусіди // Луцький замок. – 2001. – 3 травня. – С. 4.
24. Спільна коляда // Волинська газета. – 2012. – 24 січня. – С. 1.
25. Товариство польської культури імені Єви Фелінської запрошує на святкування 20-річчя // Monitor Wolynski. – 2011. – 27 жовтня. – С. 12.
26. У Костюхнівці [Маневицького району] відкриють польсько-український культурний центр // Волинь-нова. – 2009. – 8 серпня. – С. 2.
27. Фестиваль польської культури в Любомлі // Наше життя. – 2010. – 7 жовтня. – С. 2.
28. Цьолик Н. Подвійне свято в Товаристві польської культури імені Т. Костюшка // Monitor Wolynski. – 2009. – 24 вересня. – С. 6.
29. Черняк В. Волинські поляки дивляться «Полонію» (про діяльність товариств польської культури на Волині) // Аверс-прес. – 2000. – 13 січня. – С. 24.
30. Яручик В. Книги від Товариства для волинських студентів // Monitor Wolynski. – 2010. – 11 листопада. – С. 11
31. Яручик В. Товариству 20 років // Monitor Wolynski. – 2011. – 10 листопада. – С. 1-2.

АВТОРИ ЗБІРНИКА

Авдіюк Василь, директор НВК “ЗОШ I-III ступеня – дитячий садок”, с. Видраниця Ратнівського району

Авдіюк Вікторія, вчитель НВК “ЗОШ I-III ступеня – дитячий садок”, с. Видраниця Ратнівського району

Андріюк Леся, вчитель української мови НВК “ЗОШ I-III ступеня – дитячий садок”, с. Видраниця Ратнівського району

Антонюк Ярослав, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії ім. М.П. Ковальського Національного університету “Острозька академія”, м. Остріг Рівненської області

Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, Національний університет “Острозька академія”, м. Остріг Рівненської області

Баюк Геннадій, вчитель історії Заборольської ЗОШ I – III ступенів, с. Забороль Луцького району

Безносюк Марія, вчитель історії, с. Здомишель Ратнівського району

Бирук Микола, аспірант кафедри історії ім. М. П. Ковальського Національного університету “Острозька академія”, смт. Млинів Рівненської області

Більо Любомир, студент IV курсу спеціальності “Музейна справа і охорона пам’яток історії та культури” Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Бірюліна Олена, завідувач відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, професор кафедри археології, давньої і середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Бортник Лена, аспірантка кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Булавін Олександр, краєзнавець, м. Луцьк

Бурко Мирослава, вчитель Навчально-виховного комплексу “загальноосвітня школа I-III ступеня – дитячий садок”, с. Велимче Ратнівського району

Варич Іванна, м. Луцьк

Верговський Сергій, автор архітектурної експозиції “Полісся” в Національному музеї народної архітектури та побуту України, Заслужений працівник культури, співробітник Національного музею народної архітектури та побуту України, м. Київ

Вернидубов Олександр, завідувач відділу науково-методичної роботи Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Гаврилюк Максим, студент IV курсу спеціальності “Музейна справа і охорона пам’яток історії та культури” Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Гарбарук Альона, аспірант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Волинського національного університету імені Лесі Українки, смт. Голоби Ковельського району

Гика Володимир, директор Державного архіву Волинської області, м. Луцьк

Гриб Лариса, завідувач відділу науково-освітньої роботи Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Гулько Геннадій, краєзнавець, м. Луцьк

Двойнінова Олена, кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Луцького інституту розвитку людини Університету “Україна”, м. Луцьк

Дейнека Світлана, вчитель НВК “ЗОШ I-III ступеня – дитячий садок”, с. Видраниця Ратнівського району

Дем’янчук Дмитро, науковий співробітник ДП “Волинські старожитності” ДП “НДЦ “Охоронна археологічна служба України” Інституту археології НАН України, м. Луцьк

Дем’янюк Олександр, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри Луцького інституту розвитку людини Університету “Україна”, м. Луцьк

Дмитренко Алла, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Дуда Тетяна, вчитель історії Навчально-виховного комплексу “загальноосвітня школа I-III ступеня – дитячий садок”, с. Заброди Ратнівського району

Зек Богдан, молодший науковий співробітник відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Златогорський Олексій, директор ДП “Волинські старожитності” ДП “НДЦ “Охоронна археологічна служба України” Інституту археології НАН України, м. Луцьк

Карпенко Тетяна, науковий співробітник Кортеліського історичного музею, с. Кортеліси

Ратнівського району

Карпук Тетяна, вчитель історії, с. Млинове Ратнівського району

Карпюк Василь, науковий співробітник Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки, відділу Національного військово-історичного музею, м. Луцьк

Кильошик Ірина, студентка IV курсу спеціальності “Музейна справа і охорона пам’яток історії та культури” Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Климчук Андрій, журналіст, ТО «Мистецькі грані», м. Рівне.

Кот Наталія, старший науковий співробітник соціологічної лабораторії Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк

Криштапюк Лариса, старший науковий співробітник відділу науково-методичної роботи Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Кудь Вадим, кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Кузьмич Микола, вчитель історії Луцького НВК “ЗОШ – інтернат I – III ступенів – правознавчий ліцей з посиленою військовою підготовкою”, м. Луцьк

Лахтюк Галина, вчитель НВК “ЗОШ I-III ступеня – дитячий садок”, с. Видраниця Ратнівського району

Лесіцька Катерина, вчитель історії, с. Броди Ратнівського району

Лис Сергій, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Літвін Ірина, заступник директора НВК ЗОШ I-III ступеня, с. Кортеліси Ратнівського району

Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Лукашук Світлана, вчитель НВК “ЗОШ I-III ступеня – дитячий садок”, с. Видраниця Ратнівського району

Мазурик Юрій, головний спеціаліст відділу охорони культурної спадщини Луцької міської ради, м. Луцьк

Маркус Ігор, в. о. завідувача відділу охорони пам’яток історії та культури Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Мельник Галина, вчитель історії, с. Самари-Оріхові Ратнівського району

Мельник Олександр, аспірант Національного університету “Острозька академія”, в. о. директора Торчинського народного історичного музею, смт. Торчин Луцького району

Михалевич Віктор, вчитель історії НВК “ЗОШ I-III ступеня №1-гімназія”, смт. Ратне

Михалевич Микола, історик, радник голови Ратнівської районної ради, с. Кортеліси Ратнівського району

Мірошниченко-Гусак Людмила, завідувач відділу етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Мороз Дмитро, редактор РВК “Ратнівщина”, смт. Ратне

Москвич Анастасія, студентка IV курсу спеціальності “Музейна справа і охорона пам’яток історії та культури” Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Надольська Валентина, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Назарук Тетяна, вчитель географії НВК “ЗОШ I-III ступеня – дитячий садок” с. Видраниця Ратнівського району

Ольгович Олена, голова правління Луцької міської громадської ветеранської організації “Спілка в’язнів-жертв нацизму”, керівник проекту “Говорить пам’ять!”, м. Луцьк

Омелянчук Наталія, вчитель географії НВК ЗОШ I-III ступеня, с. Кортеліси Ратнівського району

Оніщук Михайло, вчитель історії, с. Піски-Річицькі Ратнівського району

Остапюк Олександр, директор Любомльського краєзнавчого музею, м. Любомль

Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої і середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, провідний науковий співробітник відділу охорони пам’яток історії та культури Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Павлович Тетяна, вчитель географії, с. Млинове Ратнівського району

Павлюк Сергій, науковий співробітник Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки, відділу Національного військово-історичного музею, м. Луцьк

Панишко Сергій, кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи ДП “Волинські старожитності” ДП НДЦ “Охоронна археологічна служба України” Інституту археології НАН України,

м. Луцьк

Пасюк Ігор, директор Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки, відділу Національного військово-історичного музею, м. Луцьк

Петровиц Валентина, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Пишук Іван, голова ради ветеранів с. Кортеліси, пенсіонер, с. Кортеліси Ратнівського району

Півницький Микола, кандидат історичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, керівник робочої групи по підготовці тому “Звід пам’яток історії та культури України. Волинська область”, м. Луцьк

Разиграєв Олег, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Рибачок Ірина, аспірант кафедри історії ім. М. П. Ковальського Національного університету “Острозька академія”, м. Остріг

Романчук Галина, завідувач соціологічної лабораторії Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк

Савицький Володимир, аспірант кафедри археології, давньої та середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, старший науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Свирида Раїса, співробітник Національного музею народної архітектури та побуту України, м. Київ

Сіренко Сергій, провідний мистецтвознавець Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, м. Київ

Синенко Лідія, заступник редактора РВК “Ратнівщина”, смт. Ратне

Стрільчук Віталій, завідувач сектору охорони культурної спадщини управління культури і туризму Волинської обласної державної адміністрації, м. Луцьк

Стрільчук Людмила, кандидат історичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Типець Світлана, учитель історії НВК “ЗОШ I – III ст. - дитячий садок”, с. Датинь Ратнівського району

Хомич Петро, директор Маневичького краєзнавчого музею, смт. Маневичі

Хоміч Дмитро, викладач історії Технічного коледжу Луцького національного технічного університету, м. Ковель

Хомук Галина, директор НВК ЗОШ I-III ступеня, с. Кортеліси Ратнівського району

Христинець Наталія, студентка IV курсу спеціальності “Музейна справа і охорона пам’яток історії та культури” Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Цісарук Мар’яна, студентка IV курсу спеціальності «Музейна справа і охорона пам’яток історії та культури» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Чибирак Світлана, кандидат історичних наук, завідувач Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, м. Луцьк

Шеломанова-Булавка Юлія, асистент кафедри образотворчого мистецтва Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Яворська Любов, студентка IV курсу спеціальності “Музейна справа і охорона пам’яток історії та культури” Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Янцевич Павло, вчитель історії НВК “ЗОШ I-III ступеня – дитячий садок” с. Видриця Ратнівського району

Яровенко Сергій, краєзнавець, смт. Турійськ

Ярошук Марія, директор Кортеліського історичного музею, с. Кортеліси Ратнівського району

ЗМІСТ

Тимофій Новік, перший заступник голови Ратнівської районної державної адміністрації ; Микола Макарук, голова Ратнівської районної ради Вітальнеслово.....	3
---	---

Розділ I. Дослідження з історії Ратнівщини та населених пунктів району

Дем'янюк Олександр, кандидат історичних наук, м. Луцьк Ратнівщина на історико-краєзнавчій мапі Волині.....	7
---	---

Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Савицький Володимир, Маркус Ігор, м. Луцьк Археологічні пам'ятки Ратнівського району.....	12
--	----

Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, м. Луцьк Дослідники археологічних пам'яток Ратнівщини.....	20
--	----

Панишко Сергій, кандидат історичних наук, м. Луцьк Укріплення типу «motte and bailey» у смт. Ратне.....	24
--	----

Дем'янюк Дмитро, Златогорський Олексій, м. Луцьк Археологічні дослідження на городищі у Ратне.....	28
---	----

Остапюк Олександр, м. Любомль Матеріали з історії оподаткування населення Ратнівського староства у XVI столітті.....	30
---	----

Хоміч Дмитро, м. Луцьк Ратне у франко-російській війні 1812 року.....	42
--	----

Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, м. Остріг Рівненської області Початки наукового вивчення історії Ратнівщини (Ян Тадеуш Любомирський).....	47
---	----

Шеломанова-Булавка Юлія, м. Луцьк Особливості дерев'яної сакральної архітектури Ратнівщини XVII-XIX століть.....	51
---	----

Гулько Геннадій, м. Луцьк До питання історії православної церкви на Волині. Ратнівський район (1945-1990 роки).....	56
--	----

Кот Наталія, Романчук Галина, м. Луцьк Педагоги Ратнівщини, заслужені вчителі України.....	66
---	----

Гика Володимир, м. Луцьк З історії населених пунктів Ратнівщини.....	71
---	----

Безносюк Марія, с. Здомишель Ратнівського району Сторінки історії с. Здомишель.....	76
--	----

Бурко Мирослава, с. Велимче Ратнівського району Історія села Велимче.....	81
--	----

Дуда Тетяна, с. Заброди Ратнівського району З історії сіл Заброди та Лучичі.....	87
---	----

Карпук Тетяна, Павлович Тетяна, с. Млинове Ратнівського району Історія села Млинове.....	94
---	----

Лесіцька Катерина, с. Броди Ратнівського району Зниклі хутори	99
Лесіцька Катерина, с. Броди Ратнівського району Орденоносці села Броди - наша гордість і слава	104
Літвін Ірина, Ярошук Марія, Карпенко Тетяна, Хомук Галина, Омелянчук Наталія, с. Кортеліси Ратнівського району Нариси з історії с. Кортеліси	108
Мельник Галина, с. Самари-Оріхові Ратнівського району Сторінки історії села Самари-Оріхові	115
Михалевич Микола, с. Кортеліси Ратнівського району З історії села Кортеліси	121
Назарук Тетяна, Авдіюк Василь, Авдіюк Вікторія, Лахтюк Галина, Янцевич Павло, Андріюк Леся, Дейнека Світлана, с. Видраниця Ратнівського району Село Видраниця: минуле і сучасне. Загальна характеристика села Видраниця.....	125
Оніщук Михайло, с. Піски-Річицькі Ратнівського району Історія села Піски-Річицькі	130
Мороз Дмитро, смт. Ратне Абрахам Мозес Кляйн - великий канадський поет із Ратного.....	136
Мороз Дмитро, смт. Ратне Художник із Залухова, який писав портрети королів.....	138
Климчук Андрій, м. Рівне Броніслав Абрамович - художник з Волині.....	140
Мороз Дмитро, смт. Ратне Боровські - шляхтичі із Залухова.....	142
Бірюліна Олена, м. Луцьк Герб та хоругва села Кортеліси.....	146
Розділ II. Друга світова війна. Кортеліська трагедія 1942 року	
Двойнінова Олена, кандидат історичних наук, м. Луцьк До питання про трагедію серед мирного населення у Другій світовій війні.....	149
Михалевич Микола, с. Кортеліси Ратнівського району Кортеліси у роки війни.....	153
Хомук Галина, с. Кортеліси Ратнівського району Кортеліська трагедія 1942 року.....	158
Мороз Дмитро, смт. Ратне Трагедія Кортеліс очима німецьких журналістів.....	160
Типець Світлана, с. Датинь Ратнівського району Волинська трагедія 1943 р. в с. Дошно.....	163
Карпюк Василь, Булавін Олександр, Пасюк Ігор, м. Луцьк Волинська область в радянському партизанському русі.....	168

Антонюк Ярослав, кандидат історичних наук, м. Луцьк Структура та керівництво Ратнівського районного проводу ОУН(б).....	174
Зек Богдан, м. Луцьк Український національно-визвольний рух на Ратнівщині: персоналії 1943 – 1951 рр.....	178
Кудь Вадим, кандидат історичних наук, м. Луцьк Особливості бойових дій на території північних районів Волинської області під час фронтних операцій 1944 року.....	185
Пишук Іван, с. Кортеліси Ратнівського району Фронтіві дороги моїх земляків.....	189
Мороз Дмитро, смт. Ратне Шлях визволителів.....	195
Яровенко Сергій, смт. Турійськ Ратнівщину визволяли й штрафники (про бойові дії 8-го окремого штрафного батальйону 1-го Білоруського фронту 18-20 липня 1944 року.....	198
Синенко Лідія, смт. Ратне Поверталися люди з біженців.....	202
Зек Богдан, Кузьмич Микола, м. Луцьк Родина Штулів в історії Ратнівщини.....	205
Лесіцька Катерина, с. Броди Ратнівського району Голокост. Як жителі села Броди рятували євреїв.....	210
Хомич Петро, смт. Маневичі Ісаак Гнаток - праведник народів світу.....	214
Петровиچ Валентина, кандидат історичних наук, Ольгович Олена, м. Луцьк Живі свідки історії: збереження та вшанування історичної пам'яті жителів Волинської області – жертв нацистських переслідувань.....	216
Ярошук Марія, с. Кортеліси Ратнівського району Діяльність Кортеліського історичного музею по збереженню і вшануванню пам'яті загиблих односельчан.....	220
Вернидубов Олександр, Кришташок Лариса, м. Луцьк З історії Кортеліського історичного музею.....	224
Ярошук Марія, с. Кортеліси Ратнівського району Пошукова та збиральницька діяльність Кортеліського історичного музею.....	227
Михалевич Віктор, смт. Ратне Трагічний слід нацистських злочинців на Ратнівщині.....	230
Півницький Микола, кандидат історичних наук, м. Луцьк Кортеліси – пам'ятник нескореності народу, невимовного людського горя і гніву.....	232
Лис Сергій, Луцьк Про братське поховання та пам'ятник полеглим в період радянсько-польської війни 1920 року у місті Луцьку.....	237
Баяк Геннадій, с. Забороль Луцького району Вшанування пам'яті воїнів Великої Вітчизняної війни біля с. Забороль з нагоди	

70-річчя початку війни.....240

Гулько Геннадій, Мазурик Юрій, м. Луцьк

Про увічнення пам'яті жертв нацистського табору для військовополонених "Шталаг № 360"
вм.Луцьку(1941-1942).....242

Гриб Лариса, м. Луцьк

Шляхи залучення підростаючого покоління до джерел історичної спадщини.....245

Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк

Наш край в роки Другої світової війни. Програма факультативу для учнів 10-11 класів.....250

Розділ III. Етнографічні дослідження Ратнівщини

Дмитренко Алла, кандидат історичних наук, м. Луцьк

Етнографічна експедиція на Ратнівщину.....256

Більо Любомир, м. Луцьк

Хліборобська культура Ратнівщини.....263

Гаврилюк Максим, м. Луцьк

Тваринництво Ратнівщини.....268

Килюшик Ірина, м. Луцьк

Весільна обрядовість на Ратнівщині.....272

Мірошниченко-Гусак Людмила, м. Луцьк

Деякі аспекти поховально-поминальної обрядовості Волинського Полісся.
(За матеріалами експедиції в села Межисить, Голики, Денисів, Самари, Щедрогір
Ратнівського району).....278

Москвич Анастасія, м. Луцьк

Цикл весняно-літньої обрядовості у народному календарі мешканців Ратнівщини.....280

Цісарук Мар'яна, м. Луцьк

Календарні обряди осінньо-зимового циклу на Ратнівщині.....285

Свирида Раїса, Верговський Сергій, м. Київ

Пам'ятки традиційного будівництва Ратнівщини (За матеріалами польових досліджень
1970-их років)289

Сіренко Сергій, м. Київ

Рибальство Ратнівщини (за матеріалами експедиційного дослідження).....296

Христинець Наталія, м. Луцьк

Традиційне ткацтво і одяг Ратнівщини301

Чибирак Світлана, м. Луцьк

Грім та гроза у світогляді мешканців Ратнівщини.....311

Яворська Любов, м. Луцьк

Родильні обряди Ратнівщини.....313

Розділ IV. Загальні питання історичного краєзнавства та волинезнавства

Дем'янчук Дмитро, Златогорський Олексій, м. Луцьк

Археологічні дослідження на поселенні культури лійчастого посуду у селі Колодниця
на Ковельщині.....324

Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, Варич Іванна, м. Луцьк Первісні житла Західноволинського Полісся.....	327
Рибачок Ірина, м. Остріг Рівненської області Промисли в містах Південно-Східної Волині наприкінці XVI – першій половині XVII ст.....	336
Бирук Микола, м. Остріг Рівненської області Соціально-економічне становище Острозької волості в кінці XVII ст.....	344
Надольська Валентина, кандидат історичних наук, м. Луцьк Чи жили голландські колоністи на Волині ?.....	351
Павлюк Сергій, Пасюк Ігор, м. Луцьк Військові дії Лейб-гвардії Волинського полку у війні 1877-1878 рр. (за даними книги Луганіна “Опыт истории Лейб-гвардии Волынского полка”).....	356
Разиграєв Олег, кандидат історичних наук, м. Луцьк Польська поліція Острозького повіту (перша половина 1920-х років).....	360
Бортник Лена, м. Луцьк Перша (Волинська) бригада на фоні формування організаційної структури Корпусу охорони прикордоння у 1924-1938 рр.....	367
Мельник Олександр, смт. Торчин Луцького району До питання про зв’язки родини Ковальських з Луцькими землями.....	372
Стрільчук Людмила, кандидат історичних наук, Стрільчук Віталій, м. Луцьк Міждержавна регіональна співпраця Волинської області в межах євро регіону “Буг”.....	379
Гарбарук Альона, м. Луцьк Матеріали періодичної преси як джерело вивчення життєдіяльності волинської полонії на рубежі XX-XXI ст.....	383
Автори збірника.....	386

Управління культури і туризму Волинської облдержадміністрації
Ратнівська районна рада
Ратнівська районна державна адміністрація
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Відділення Інституту Дослідів Волині у Вінніпезі при СЕНУ
Волинський краєзнавчий музей
Кортеліський історичний музей
Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки
Державний архів Волинської області
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України
ДП «Волинські старожитності» ДП «НДЦ «Охоронна археологічна служба України»
Інституту археології НАН України

Наукове видання

МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ. РАТНІВЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ І ВОЛИНИ

Науковий збірник

Випуск 42

Матеріали XLII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції,
приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року,
смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року

Друкується в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей несуть автори публікацій.

Виготовлення оригінал-макету – Сікачова В., Охріменко В.

Здано на виробництво 05.09.2012 р. Підписано до друку 17.09.2012 р.
Формат 60 x 84 1/8. Гарнітура Times. Папір офсетний. Офсетний друк. Ум. друк. арк. 46,03. Обл.-
вид. арк. 45,25. Накладом 300 прим.

Ціна вільна.

Замовне.

ДП «Волинські старожитності»
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
ДК № 3864 від 19.08.2010 р.

В 62

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали XLII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року, смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року. / Упоряд. А. Силюк, М. Михалевич. – Луцьк, 2012. – 396 с., іл.

У науковому збірнику вміщено статті та повідомлення учасників XLII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, яка відбулася 20 вересня 2012 року в смт. Ратне та с. Кортеліси, присвячені археології, історії, культурі та етнографії Волині та Ратнівщини в контексті української історії. Окремі розділи присвячено трагічним подіям Другої світової війни на Волині та загальним питанням волинезнавства і краєзнавчої освіти. Розраховане на науковців, краєзнавців, освітніх працівників та широке коло шанувальників минувшини.

УДК [93 + 02] (477.82) 08
ББК 63.3 (4 УКР – 4 ВОЛ) я 43+78.33